

УДРУЖЕЊЕ
"ЈАСЕНОВАЦ-ДОЊА ГРАДИНА"
БАЊА ЛУКА

Шеста
међународна
конференција

ЈАСЕНОВАЦ

**ГЕНОЦИД И ЗЛОЧИНИ
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ
НАД СРБИМА, ЈЕВРЕЈИМА И РОМИМА
У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ**

**ЗБОРНИК
САОПШТЕЊА И СВЈЕДОЧЕЊА**

Бања Лука - Доња Градина
19-20. мај 2014.

ЈАСЕНОВАЦ - ШЕСТА МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„ГЕНОЦИД И ЗЛОЧИНИ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ НАД СРБИМА,
ЈЕВРЕЈИМА И РОМИМА У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ“

ИЗДАВАЧ:

Удружење "Јасеновац-Доња Градина"
Бања Лука

ЗА ИЗДАВАЧА:

Проф. др Владимир Лукић,
предсједник ИО Удружења "Јасеновац-Доња Градина"

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК:

проф. др Смиља Аврамов, академик

ИЗВРШНИ УРЕДНИК:

Јанко Велимировић

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:

Владимир Лукић,
Саша Аћић

ЛЕКТОР:

Ранко Павловић

ПРЕВОД:

Дејан Милиновић, Душко Поповић,
Слободан Келеман и Светлана Митић

ГРАФИЧКА ПРИПРЕМА И ДИЗАЈН:

Јанко Велимировић

ШТАМПАРИЈА:

ГрафоМарк, Лакташи

ЗА ШТАМПАРИЈУ:

Светозар Ђеркета

ТИРАЖ:

1500

www.jasenovac-donjagradina.org.ba

УДРУЖЕЊЕ "ЈАСЕНОВАЦ-ДОЊА ГРАДИНА"
БАЊА ЛУКА

ЈАСЕНОВАЦ

ШЕСТА МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА

ГЕНОЦИД И ЗЛОЧИНИ
НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ
НАД СРБИМА, ЈЕВРЕЈИМА И РОМИМА
У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ

Бања Лука, 19-20. мај 2014.

ЗБОРНИК
САОПШТЕЊА И СЈЕЋАЊА

Бања Лука, мај 2014

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
Жељко ВУЈАДИНОВИЋ	
ПОВОДОМ ШЕСТЕ МЕЂУНАРОДНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ О ЈАСЕНОВЦУ	11
САОПШТЕЊА.....	15
Србољуб Живановић	
ХРВАТСКИ РИМОКАТОЛИЧКИ И МУСЛИМАНСКИ ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ СРБА, ЈЕВРЕЈА И РОМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ	17
Владимир Умељић	
СЕНЗИБИЛНА ПРОБЛЕМАТИКА УТВРЂИВАЊА БРОЈА ЖРТАВА ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА	25
Светозар Ливада	
ЖРТВА ЈЕ УВИЈЕК У ПРАВУ	55
Богдан Петковић	
ЗАШТО ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ НИСУ ОСЛОБОДИЛЕ ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ?	63
Ivan Fumić	
LOGORI NA TERITORIJU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE.....	75
Биљана Живковић	
ЈАСЕНОВАЦ - НАЈЦРЊЕ СРПСКО СТРАТИШТЕ.....	93
Данило Трбојевић	
ПОЛИТИКА СЕЛЕКТИВНОГ СЕЂАЊА У ДОБА ТРАНЗИЦИЈЕ:.....	107
Драгана Мијатовић -Томашевић	
РАЗЛОГ ПОКОЉА НАД СРПСКОГ И ОСТАЛОГ НЕКАТОЛИЧКИМ СТАНОВНИСТВА У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ ОД ХРВАТА И МУСЛИМАНА	127

Павел Тихомиров	
ПОУКЕ ИЗ "ВИКИПЕДИЈЕ"	133
Екатерина Самојлова	
ПРОГРАМ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА МАСОВНИХ ГРОБНИЦА КОНЦЕНТРАЦИОНОГ ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ У ВЕЗИ СА ПРОМЈЕНАМА ГЛОБАЛНИХ ПАРАДИГМИ ТОКОМ ПОСЉЕДЊЕ ДВИЈЕ ГОДИНЕ.....	147
Марина Черносивотова	
РЕЗУЛТАТИ РАДА У АРХИВАМА БИВШЕГ СССР, САД, ФРАНЦУСКЕ, ИТАЛИЈЕ, АУСТРИЈЕ, ТУРСКЕ, ИЗРАЕЛА, МАЂАРСКЕ И БУГАРСКЕ, ВЕЗАНОГ ЗА ПРОМЈЕНЕ ГЛОБАЛНЕ ПАРАДИГМЕ ТОКОМ ЗАДЊЕ ДВИЈЕ ГОДИНЕ	157
Paul Isaac Hagouel	
ЈАСЕНОВАЦ У КОНТЕКСТУ И ПЕРСПЕКТИВИ: ПОУКЕ ЗА 21. ВИЈЕК.....	169
Џин Тоски Марацани Висконти	
У ОДБРАНУ СЈЕЂАЊА НА ЈЕДНУ ПРИКРИВЕНУ ТРАГЕДИЈУ	183
Ана Kršinić Lozica	
JASENOVAC KAO DVOSTRUKO POSREDOVANA TRAUMA.....	189
Марко П. Атлагић, Далибор М. Елезовић	
ФРАЊО ТУЂМАН КАО ПРВИ ФАЛСИФИКАТОР БРОЈА СРПСКИХ ЖРТАВА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ (1941-1945) У ФУНКЦИЈУ ИСТОРИЈСКЕ ГЕНОЦИДНЕ ХРВАТСКЕ ВЕРТИКАЛЕ	213
Владислав Јовановић	
ОПРОСТИТИ МОРАМО, ЗАБОРАВИТИ НЕ СМЕМО.....	227
Жељко Вујадиновић	
РАСНА ПОЛИТИКА И РАСНО ЗАКОНОДАВСТВО НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ	233
Ели Таубер	
ДЕПОРТАЦИЈЕ ЈЕВРЕЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У САБИРНЕ И КОНЦЕНТРАЦИОНЕ ЛОГОРЕ СА ХРОНОЛОГИЈОМ ДЕПОРТАЦИЈА У КОНВЕНТРАЦИОНИ ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ.....	243
Ђуро Затезало	
БЕЗДАНЕ ЈАМЕ – МАСОВНА СТРАТИШТА У КОМПЛЕКСУ УСТАШКИХ ЛОГОРА ЈАДОВНО.....	257

Јован Пејин	
ПОГЛЕД НА ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У СРЕМУ 1941-1945. ГОДИНЕ.....	269
Михајло Правица	
ЗАШТО ЈЕ ЈАСЕНОВАЦ И ДАЉЕ ОД ЗНАЧАЈА.....	279
Мила Михајловић	
АРХИВСКА ГРАЂА О МАСАКРУ СРБА У ЛИЦИ И ДАЛМАЦИЈИ – ПРЕМА ИТАЛИЈАНСКИМ ИЗВОРИМА ИЗ 1941.....	295
Василије Каран	
ТУГА КОЈА ТРАЈЕ ЦИЈЕЛИ ЖИВОТ.....	311
Милан Басташић	
ХРВАТИ ИЗМЕЂУ ЈАЗОВКЕ И ЈАДОВНА.....	317
Младенка Иванковић	
С ОНЕ СТРАНЕ СВЕТА, ДЕЦА У ЛОГОРИМА СМРТИ.....	323
Радован Јовић	
СТРАДАЊЕ ДЈЕЦЕ У ЈАСЕНОВЦУ И ДРУГИМ ЛОГОРИМА У НДХ.....	335
Дејан Мотл	
ЕКОНОМИЈЕ У САСТАВУ ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ И ОКО ЊЕГА.....	369
Ненад Антонијевић	
МЕСТО И УЛОГА МУЗЕЈА ЖРТАВА ГЕНОЦИДА У УПОЗНАВАЊУ ОМЛАДИНЕ СА ТЕМАТИКОМ ГЕНОЦИДА И ХОЛОКАУСТА У ШКОЛАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	377
Сања Савић	
ЗАКОНОДАВНА ДЕЛАТНОСТ У СЛУЖБИ ГЕНОЦИДНЕ ПОЛИТИКЕ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ.....	391
Тања Тулековић	
НОВИ ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ СТРАДАЊА ПОДРУЧЈА КОЗАРЕ И ПОТКОЗАРЈА ЗА ВРИЈЕМЕ НДХ.....	403
Драга Мاستиловић	
ПОКОЉИ СРБА У СРЕБРЕНИЦИ У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ.....	409
Миленко Јахура	
У ЧЕМУ ЈЕ СЛИЧНОСТ СТРАДАЊА ЧЕШКИХ ЛИДИЦА И ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ПРЕБИЛОВАЦА, А У ЧЕМУ РАЗЛИКА У ЊЕГОВАЊУ УСПОМЕНА НА ЖРТВЕ.....	433

Никола Ожеговић	
ПРАВОСЛАВЉЕ У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТскоЈ	449
Радован Пиљак	
ЈОШ ЈЕДАН НОВИ ГРАД У РЕПУБЛИЦИ СРПскоЈ - ГРАД БИЈЕЛИХ АНЂЕЈА	457
СЈЕЋАЊА	461
Богдан Петковић	
О КАРАКТЕРУ ЛОГОРА У ДРУГОМ СВЈЕТском РАТУ НА ТЕРИТОРИЈИ ЊЕМАЧКЕ И НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ	463
Милинко Чекић	
НЕГОВАЊЕ УСПОМЕНА НА СТРАДАЛЕ	481
Добрила Кукољ	
ПОСЛИЈЕ ХОДА ПО МУКАМА, НА ЗГАРИШТЕ	501
Зорка Скиба, рођена Делић	
ЗЛОЧИНИ ГЕНОЦИДА РИМОКАТОЛИЧКИХ ЧАСНИХ СЕСТАРА У ЛОГОРИМА ЗА ДЈЕЦУ У СИСКУ И ЈАСТРЕБАРском	507
Милинко Скробић	
ПАТЊАМА НИГДЈЕ КРАЈА	513
Василије Каран	
РАНЕ КОЗАРЧАНА СВИЈЕТ ЗАБОРАВЉА	525
Лазар Милиновић	
НАЈВЕЋИ ГРИЈЕХ ЈЕ ЗАБОРАВИТИ	529
Вељко Марић	
УЖАС, ЈАУЦИ, ПАТЊА...	539
Саво Штрбац	
ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ	545

ПРЕДГОВОР

Жељко ВУЈАДИНОВИЋ

ПОВОДОМ ШЕСТЕ МЕЂУНАРОДНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ О ЈАСЕНОВЦУ

Шеста међународна конференција о Јасеновцу одржава се у Бањој Луци 19. и 20. маја 2014. године. Као Четврту и Пету, и Шесту међународну конференцију организује Извршни одбор Удружења Јасеновац – Доња Градина.

У Предговору за Зборник радова са Пете конференције, одржане у Бањој Луци 2011, истакао сам да се Удружење још тада афирмисало активностима у организовању и одржавању међународних конференција о Јасеновцу, подршком раду Међународне комисије о Јасеновцу, иницирањем осмишљавања и спровођења Програма уређења и израде одговарајуће законске регулативе о Спомен-подручју Доња Градина. Посебно је значајно што је Удружење припремило Декларацију о геноциду почињеном над Србима, Јеврејима и Ромима у Другом свјетском рату у Независној Држави Хрватској, која је усвојена на Петој међународној конференцији о Јасеновцу. Поред наведеног, Удружење или поједини његови чланови, активно су учествовали као референти и суорганизатори округлих столова чија је тематика посвећена другим стратиштима у Независној Држави Хрватској (НДХ): „Шушњар 1941“ (одржана су три округла стола), „Гаравице 1941“ (одржан је први округли стол), „Злочини геноцида НДХ на Козари и Поткозарју у Другом свјетском рату“ (одржан је први округли сто), „Злочини НДХ над Србима, Јеврејима и Ромима на подручју Херцеговине“ (одржан је први округли сто). Наглашавам да су сви зборници штампани на српском и енглеском језику.

На овим округлим столовима прожимала су се научна и публицистичка саопштења и аутентична свједочења малобројних још живих логораша и уопште страдалника у НДХ. Уз велика залагања органи-

заторâ, зборници са ових округлих столова наћи ће се на овој Конференцији. Шеста конференција о Јасеновцу, као и претходне, у правом смислу ријечи је међународна. У зборнику се објављују прилози научника из више земаља (Русије, Велике Британије, Израела, Италије, Хрватске, Србије, Босне и Херцеговине). Посвећена је не само јасеновачком логору, већ и другим стратиштима у НДХ, препознатљивим прије свега по томе што су на бази вјерске и расне нетолеранције – односно, стварања етнички и вјерски чисте хрватске државе – њихови страдалници били првенствено православни Срби, затим Јевреји и Роми. Страдалници су били оба пола и свих узраста. У Другом свјетском рату НДХ је једина имала системски организован дјечији концентрациони логор.

Међу заточеницима је било и католичких Хрвата и муслимана и свих оних који се нису слагали са политиком НДХ.

Тематика излагања на Конференцији је разнолика. Аутори су се бавили не само реконструкцијом збивања у логору Јасеновац и на другим стратиштима, већ и генезом расне политике и расног законодавства у НДХ, историјом сјећања на та збивања, третирањем логора Јасеновац пред Међународним судом правде у још актуелним спором Србије и Хрватске у узајамним оптужбама за геноцид, поукама за будућност, историјским ревизионизмом и – уопште – промјеном историјске парадигме посљедње двије деценије. Спектар тема одражава важност и потребу одржавања Конференције и њен значај у продубљивању и проширивању постојећих сазнања и отварању нових питања у вези са суштином и природом НДХ. Текстови су засновани на различитој хеуристичкој подлози, неједнаке су научне акрибије и неједнаке научне употребљивости. Редакција није интервенисала у суштину радова; ставови изнијети у њима искључиво су ауторски.

Саставни дио зборника су и свједочења преживјелих страдалника. Преживјелих логораша Јасеновца и преживјелих страдалника других стратишта у НДХ мало је било и непосредно послје завршетка Другог свјетског рата, а данас поготову, па су њихова свједочења од непроцјењиве важности. Та аутентична свједочења пружају сваком слободном и независном духу могућност сопственог поимања догађаја и процеса о којима се говори, могућност сопственог поимања карактера

и ужаса јасеновачког и осталих стратишта, могућност сопственог поимања карактера НДХ.

Као и у ранијим приликама, и овај зборник радова објављује се на српском и на енглеском језику прије почетка Конференције. Послије одржане Конференције биће објављен још један зборник, такође на српском и на енглеском језику, у који ће бити уврштена излагања на Конференцији, излагања учесника, дискусије и накнадно достављени радови. Та два зборника представљају органску цјелину.

НДХ није била историјска случајност која би дозвољавала заборављање злочина и њима изазваних страдања. Нормализација прошлости није могућа путем конзервативног историцизма – занемаривањем историје „која само оптерећује будућност“.

Геноцид почињен у НДХ данас би морао да опомиње на појаву сваког расизма и вјерске нетолеранције. Неупоредив је и не може се релативизовати поређењем са злочинима других. Нормализација прошлости могућа је само настојањем да се изучи и сагледа потпуна истина и да се сви позвани суоче са њом. Јер, страдања, а са њима и злочини у Јасеновцу и другим логорима и страдалиштима у НДХ, дубоко су урезани у српску националну меморију. И јеврејску. И ромску. Али, с друге стране, и бошњачку. И хрватску.

На комеморацији у Јасеновцу, 4. маја 2014, предсједник Републике Хрватске Иво Јосиповић истакао је да се у Јасеновцу „догодио злочин, геноцид који никад неће престати бољети, којег никад нећемо заборавити“. Да ли је ово наговјештај озбиљног промишљања у савременом хрватском друштву о правој природи НДХ?

Бања Лука, 5. мај 2014.

САОПШТЕЊА

Србољуб Живановић

ХРВАТСКИ РИМОКАТОЛИЧКИ И МУСЛИМАНСКИ ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ СРБА, ЈЕВРЕЈА И РОМА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

Опште је познато да је Римокатоличка "црква" у својој тежњи да прошири утицај и власт на цело Балканско полуострво вековима васпитавала римокатолички хрватски народ да мрзе и истребљују све некатолике, у првом реду православне Србе, Јевреје и Роме. При томе не треба да бирају начине и средства у спровођењу политике Ватикана и Римокатоличке "цркве". Све што је наведено најбоље се може видети ако се прочитају изјаве и чланци у римокатоличкој штампи и разним публикацијама, на пример пре, у току и после Првог светског рата. Римокатолички бискупи и надбискупи су отворено позивали Хрвате и Бошњаке-муслимне да чине злочине против невиних православних Срба и против Јевреја.

У свим местима унутар тадашње Аустроугарске државе почињени су истовремено злочини против Срба и Јевреја, а бес и ширење мржње подстрекавали су у првом реду римокатолички свештеници и бројни активисти римокатоличке "цркве". То ширење мржње према православним Србима нарочито су чинили редовници католичких самостана, језуити и фратри и разни католички активисти, часне сестре, организације католичке омладине попут орлова и крижара итд. Тешко је побројати све оне који су следећи политику папе Бенедикта XV и Ватикана позивали Хрвате римокатолике и Бошњаке-муслимане да убијају, муче, пљачкају, силују и окривљују православне Србе – своје дојучерашње комшије, за сва зла овога света. Веродостојне податке о свим почињеним злочинима и тој великој мржњи према православним Србима и према Јеврејима налазимо у римокатоличкој штампи и у њиховим књигама објављеним у време када су се та зверства догађала у

Хрватској, Босни и Херцеговини и у свим крајевима тадашње аустроугарске државе. Непрестано су омаловажавали Српску православну цркву, њене владике и свештенство. Истицали су све евентуалне негативне појаве у православном српском народу. За разлику од римокатолика и Бошњака-муслимана православни српски народ никада није показивао ни гајио неку нетрпељивост или неку мржњу према Хрватима римокатолицима или Бошњацима-муслиманима. За Србе су то била "браћа другог закона". Насупрот томе, римокатолички свештеници и муслиманске хоце позивали су Хрвате и муслимане да чине злочине према Србима. Власти Аустроугарске су стимулисале и помагале вршење злочина против Срба.

Почетком II светског рата, када су Краљевину Југославију окупирани Немци, Бугари, Мађари, Италијани, Шиптари и Хрвати, наступило је право дивљање римокатолика Хрвата и Бошњака-муслимана против Срба, Јевреја и Рома. У Независној држави Хрватској је римокатоличку "цркву" предводио ратни злочинац, потоњи кардинал, блажени надбискуп Алојзије Степинац, док је у Босни и Херцеговини, коју су Хрвати припојили својој држави, на челу католичке "цркве" био један други ратни злочинац, надбискуп врхбосански, језуита Иван Шарић. Римски папа Пије XII је лично поздравио распарчавање и окупацију Краљевине Југославије и успостављање Независне државе Хрватске као католичке "civitas dei". Пије XII је у Херцеговини именован за мостарског бискупа једног осведоченог усташу, др Петра Чулу, који је постао вођа римокатолика и усташа у Херцеговини. Поглавник Хрватске Анте Павелић је одликовао др Петра Чулу за устаки рад на истребљењу Срба, Јевреја и Рома орденом "Реда за заслуге - велереда са звијездом". Власти Независне државе Хрватске су регрутовале бошњачко-муслиманско становништво да коље, мучи, силује, пљачка и да се иживљава над православним Србима, Јеврејима и Ромима. Недавно су објављена архивска документа из којих се види да су бројни Бошњаци-муслимани били организатори и извршиоци тих злочина. Тако су у Невесињу били познати по својим зверствима Суља Башагић и Суцурија Пекусиц. У Гацку је усташки логорник био Хасан Ћутовић, иначе управник локалне поште, затим Махмут Чампара, управни чиновник, Сериф Звиздић итд, а у Автовцу Фахим Пашић, Мехо Салчин, Хамид Гаџо и Узеир Делалић, који

је као хоџа био организатор покоља Срба. Усташки логорник и организатор покоља у Требињу је био Мухамед Шаћир, месни зубар. Усташком вођству у Мостару се придружио трговац Ахмет Баџак. У Коњицу је то био Рагиб Муфтић. Велики број Бошњака-муслимана предводили су у Стоцу у вршењу злочина против Срба Омер Ризванбеговић, инаџе председник општине, Хамид Хрле и други. У Чапљини се истакао у вршењу злочина Ахмет Капетановић. У пљачкању, мучењу и убијању Срба и Јевреја у Храсном истакли су се Марко Рагуж и Мехо Галичић. Покољ Срба и Јевреја у Бисћу је организовао Енвер Капетановић, а поред њега се истицао по свирепости Хасан Бајрамовић, Дервиш Салихоџић, Ибрахим Башић и други. Посебно су се истакли у силовању девојака и девојчица. Але Омеровић и Хамзо Хаџић, као и други Бошњаци из Цазина, истакли су се у покољу, мучењу и пљачкању Срба и Јевреја. Бећир Борић је лично, својим рукама заклао више од стотине жена и деце и то 2. августа 1941. године. Клање је трајало до 3 сата ујутро следећег дана. Бошњаци-муслимани су били изразито крволочни према женама. На пример, један од њих је силовао 13 девојака Српкиња, па их је потом све заклао. Мустафа Терзић је био један од главних кољача у Босанском Петровцу. У селу Бравском је главни злочинац био Халија Феризовић, као и Мујо Малкоч, Фаик Хујић и многи други. Мехо Мушета, Мехмед Алтић и Хуса Зелић су били водећи злочинци у Кулен Вакуфу.

Могли бисмо наставити у недоглед ово набрајање имена бошњачких-муслиманских злочинаца из свих крајева некадашње Независне државе Хрватске, али је и ово што смо изнели довољно да се схвати суштина почињених злочина.

Када се погледају архивска документа која су сада доступна јавности, види се да је Краљевина Југославија под притиском министара Хрвата и муслимана (споразум Цветковић-МаЧек) успоставила некакву независну државу Хрватску у виду проширене и самосталне бановине Хрватске. Ова бановина Хрватска је била аутономна држава Хрватска која се само формално налазила унутар Краљевине Југославије. На челу те хрватске бановине налазио се бан Иван Субашић, који је после II светског рата саставио нову владу заједно са Јосипом Брозом Титом. Та влада, којој су на челу била два Хрвата, Броз и Субашић, забранила је повратак у земљу младом краљу Петру II и укинула је монархију.

Дивљања и злочини римокатолика Хрвата и Бошњака-муслимана у Независној Држави Хрватској почели су одмах по избијању рата 6. априла 1941. године. Од самог почетка рата почело је клање, убијање, мучење, пљачкање, силовање девојчица, девојака и жена, убијање старих особа и инвалида, бацање живих особа у карстне јаме и вртаче, спаљивање мртвих и живих Срба, Јевреја и Рома. Хрвати римокатолици, одузимали су одојчад и малу децу из наручја мајки и разбијали им главе ударцем у дрвеће или камење. Ово су својим очима посматрали италијански официри и војници, који су били згрожени оваквим дивљаштвом. Сада су објављена документа из италијанских војних архива у којима се налазе извештаји италијанских официра вишим командама војске. Официри италијанске војске су били запрепашћени када су видели да хрватски римокатолички свештеници лично убијају и муче Срба, без обзира на пол и узраст жртава. Захтевали су да италијанска војска заустави то дивљање Хрвата и Бошњака-муслимана и њихових свештеника и хоџа. Италијанска војска је затим окупирала поједине крајеве, углавном на приморју и приморала Хрвате да затворе логоре у Јадовну и на Пагу и протерала их је са Велебита где су Хрвати бацали у вртаче и шпиље полумртве или живе заточенике Србе и Јевреје. Када је затворен логор у Јадовном, Хрвати су отворили Јасеновачки систем концентрационих логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома. Римокатоличка "црква", папе и држава Ватикан никада нису осудили ове злочине.

Немогуће је побројати сва зверства и злочине римокатолика Хрвата и Бошњака-муслимана у свим местима и свим срезовима тадашње Независне Државе Хрватске. У већини места, као сто су на пример Бихаћ, Ливно, Дувно, Купрес, Сански Мост, Шушњар итд., уопште више нема Срба. Довољно је напоменути да је представник САД на једном од састанака Међународне комисије за истину о Јасеновцу, који је одржан у Њујорку под председавањем америчког професора Бернарда Клајна, изјавио да је према подацима које посдују Сједињене Државе Америке преко 1400 римокатоличких свештеника у Хрватској лично убијало Србе, Јевреје и Роме. Од свака три римокатоличка свештеника у Хрватској двојица су били кољачи и убице.

По свршетку II светског рата комунистичке власти у тадашњој Југославији су наставиле са политиком истребљења Срба из Хрватске,

Босне, Херцеговине и других крајева путем насилног пресељења из западних крајева земље у Војводину. Истовремено је забрањен повратак избеглица у своје домове из којих су их протерали Хрвати, Шиптари и Македонци.

Систематски су уништавани трагови злочина које су починили Хрвати, муслимани, Македонци и Шиптари. Гушен је сваки покушај писања или сведочења о тим злочинима. Тако су комунистичке власти у Југославији систематски уклањали трагове Јасеновачког система хрватских концентрационих логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома. Током 1946. и 1947. године уклоњен је цео зид који је опасивао логор у Јасеновцу иако се зна да је преко 80% тог зида остало сачувано све до тада. Осматрачке куле, тз. вребацнице, биле су само делимично оштећене, али су и оне уклоњене. Остаци Пицилијеве пећи или крематоријума за спаљивање живих и мртвих заточеника уклоњени су тек 1950. године. Такође су уклоњени остаци зидина пилане, ланчаре, столарије и електричне централе. Злогласни Граник на обали Саве, на коме су Хрвати и Бошњаци-мус, уклоњен је 1948. године. Соколски дом у Јасеновцу, у коме је био смештен део логара назван Кожара спаљен је 1945. године. Тада су уклоњени бункери и бодљикава жица постављена око логора. Болесни мозгови у Хрватској и у комунистичкој Југославији су мислили да ће уклањањем трагова хрватских концентрационих логора избрисати из сећања становништва злочине које су починили римокатолички свештеници, муслиманске хоце, Хрвати и Бошњаци-муслимани.

Недавно објављена документа показују да је постојала тесна веза и сарадња Комунистичке партије Хрватске и Југославије и комунистичког вође Југославије Јосипа Броза Тита са Ватиканом, хрватским усташким покретом и поглавником Хрватске Антом Павелићем у истребљењу православног српског становништва у Хрватској и у другим западним крајевима земље. Објављена су и документа која показују да је Тито неколико пута ишао у Ватикан у току II светског рата. Академик Смиља Аврамов у својој књизи "Геноцид у Југославији у светлости Међународног права" (Београд, 1992, стр. 261-262) пише да је Тито ишао у посету Ватикану 9. августа 1944. године, где је разговарао са папом Пијом XII. Никада није нигде објављен садржај тих разговора и договора.

Према речима Владимира Велебита, југословенског дипломате из времена II светског рата и у послератној Југославији, Тито је одћ. Нама је данас познато колико су погубне биле те везе комуниста и хрватских усташа по Србе, Јевреје и Рома. Јосип Броз Тито, доживотни председник комунистичке Југославије, никада није хтео да посети Јасеновачки систем хрватских концентрационих логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома. У државама које су настале после комадања Југославије и данас се крије да су у јасеновачким логорима убијани поред тзв. четника и Срби, војници краљевске југословенске војске које су Немци пустили из свог заробљеништва. Такође се не говори о припадницима Комунистичке партије Хрватске који су у усташким униформама клали, убијали и пљачкали. О Јасеновачком систему хрватских логора и даље се не говори, не пише и не приказује у телевизијским емисијама. О тим злочинима деца не уче у школама, а школе никада не организују екскурзије до Јасеновца и Доње Градине где би се деца могла упознати са страдањем Срба, Јевреја и Рома у Независној Држави Хрватској. Изузетак је једино Република Српска. У депоима Радио-телевизије Србије налази се огроман документациони материјал и оригинални филмови о страдању Срба, Јевреја и Рома, али ништа од те документације није доступно јавности. Произилази да се у Србији и даље спроводи цензура, која недозвољава да тај материјал буде приказан јавности. Уколико нема формалне државне цензуре, изгледа да постоји нека врста самоцензуре код особља Радио-телевизије Србије које се и даље плаши да ће их неко осудити уколико дозволе да се прикаже тај документациони материјал. Медији у Србији и даље прећуткују налазе Међународне комисије за истину о Јасеновцу. Никада нису објавили да је у Јасеновачком систему хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома изгубило живот после тешког мучења преко 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома, међу којима 110.000 деце испод 14 година старости. Истовремено се пружа могућност да се интервјуишу поједини сарадници неоусташког покрета у Хрватској и председника Фрање Туђмана, који износе разне неистине о јасеновачким стратиштима.

Манипулише се неким бројем од око 70.000 жртава која се заснива на подацима из једне површне и дилетантски спроведене анкете за време комунистичке Југославије. Музеј геноцида у Београду, који је још и сад

истурено одељење одговарајућег музеја у Крагујевцу, покушава да допуни те податке и да од њих направи извесне анализе. Медији у Србији узимају тај број анкетираних жртава као број страдалих у Јасеновачком систему логора. Више пута је наглашено да се права истина о броју јасновачких жртава никада неће сазнати, јер нико не зна како су се звала нерођена деца извађена из утроба трудних жена, како су се звале жртве живе бачене и спаљене у гротлу Пицилијеве пећи, како су се звали несрећници закопани у насипе дуж Саве, како су се звале жртве бачене у Саву, како су се звали заточеници скувани у казанима за прављење сапуна итд. Матичне књиге из српских цркава су спаљене, а после свршетка II светског рата преостале књиге су одузете и уништене. Нико сада нема појма ко је све био жив, па убијен, нити ко је где живео итд.

Пописи жртава који су до сада рађени су сасвим непоуздани и непотпуни, а међу живима има мало оних који би могли нешто лично да посведоче. Налази Међународне комисије за истину о Јасеновцу су веома драгоцени, јер се темеље на чињеницама које су научно потврђене. На нама је да те чињенице прихватимо, да их користимо у својим радovima и наступима. Међународна конференција о Јасеновцу је донела недавно Декларацију о геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у Независној Држави Хрватској, која је објављена на осам светских језика и послана у све државе света као сведочанство о истребљењу Срба, Јевреја и Рома у Хрватској у току II светског рата.

Литература:

Казимировић, В.: НДХ у светлу немачких докумената и дневника Глеза фон Хорстенау 1941-1944, Нова књига – Народна књига, Београд, 1987.

Комарица, С. и Одић, С.: Зашто Јасеновац није ослобођен, Институт за савремену историју, Београд, 2005.

Лазић, М.: Крсташки рат Независне Државе Хрватске, Ризница духовног блага, Бања Лука, 2011.

Лучић, Д.: Варварство у име Христово, Екопрес, Зрењанин, 2000.

Rochlitz, I.: Accident of fate Wilfried Laurier, Waterloo, Ontario, 2005.

Ручнов, М.: Зашто Јасеновац, ИКП "Никола Пашић", Београд, 2001.

Опачић, П. и др.: Геноцид над Србима, Графопублик, Београд, 1992.

Четверникова, О.: Завера папизма против хришћанства, Света Русија, Београд, 2012.

Златар, Б.: Затирање Срба у Хрватској, ИКП "Никола Пашић", Београд, 2008.

Живановић, С.: Јасеновац (друго издање), Пешић и синови, Београд, 2012.

Владимир Умељић

СЕНЗИБИЛНА ПРОБЛЕМАТИКА УТВРЂИВАЊА БРОЈА ЖРТАВА ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА

**(историјска наука, математичка стохастика и
philosophia moralis)**

У 20. веку су се у Европи одиграла три велика геноцида (турски геноцид над Јерменима 1915-1919. припада не само геополитички већ, по моме убеђењу, пре свега културолошки и социјално-психолошки једном сасвим другом историјском и социјално-моралном наслеђу. Истраживање овог, хронолошки гледано, првог великог геноцида у 20. веку, по мени, геноуино припада европском непосредном суседству, значи – области туркологије):

Геноцид нациста и свих њихових – немачких и не-немачких – помагача над Јеврејима (холокауст, шоа) је најтемељније и најисцрпније истражен геноцид у историји човечанства. Број жртава, по убедљиво већинском консенсу историјске и осталих хуманистичких наука, износи око 6.000.000.

Геноцид над Синтима и Ромима је, нажалост, још недовољно истражен. Познато је, међутим, да су нацисти и њихови помагачи систематски поубијали чак више од 500.000 припадника ове етничке групе.

За време Другог светског рата, конструисали су Адолф Хитлер и Бенито Мусолини и на Балкану тзв. Независну Државу Хрватску. Ова држава је одговорна за трећи велики геноцид у Европи 20. века над Синтима и Ромима (око 40.000 жртава), над Јеврејима (око 30.000 жртава) и, у првој линији, над Србима (Србоцид¹), које је прогањала по јавно

¹ Појам "Србоцид" је био уведен у научно истраживање геноцида 2006, као један нови *terminus technicus* за означавање геноцида над Србима, који су починили Хрвати и босански муслимани у "Независној Држави Хрватској" 1941-1945. Тај *terminus*

прокламованом правилу – једну трећину Срба ћемо протерати, једну трећину покатоличити и, тиме, похрватити и једну трећину ћемо побити.² Резултат је био да је

преко 100.000 Срба било протерано,

преко 240.000 насилно покатоличено и

према још непотпуним подацима, који нису дефинитивно утврђени и превасходно потичу од квалификованих нацистичких и фашистичких сведока-очевидаца тог геноцида (и татора тадашње хрватске државе), може се легитимно поћи од поставке, да је тада најмање 750.000 Срба било убијено.³ Овај податак потиче из вредних, јер примарних историјских извора. Он остаје и даље отворен, јер није финално верификован иоле масовним ексхумацијама, идентификацијама, итд.

technicus сам ја, додуше, спорадично употребљавао већ крајем деведесетих година 20. века (на пр. при предавању "Serbocide and the Balkan version of the 'Auschwitz-lie'", тј. "Србоцид и балканска верзија 'Лаж о Аушвицу'", на научном скупу "The First International Conference about KZ Jasenovac", University of New York, 1997). Он је, међутим, био дефинитивно утврђен у једном разговору, који сам водио са познатим и угледним немачким социологом и истраживачем геноцида Richard Albrecht-ом 2006. Он је с правом указао на назив Холокауст или Шоа, као фактор брзог идентификовања нацистичког геноцида над Јеврејима и пошли смо од тога, да би једно специфично именовање и овог геноцида над Србима у тадашњој хрватској држави 1941-1945. по природи ствари требало да аналогно следи Лемкинов назив "геноцид". Richard Albrecht, чије тежиште истраживања лежи на турском геноциду над Јерменима, указао је и на свој труд да научно етаблира аналогни назив "Јерменоцид". Ја сам закључно и финално увео овај terminus technicus "Србоцид" у истраживање геноцида својим есејом "Ethik und Definitionsmacht", у научном часопису "Kultursoziologie 2006/I.", Leipzig, 2006. Richard Albrecht је то са своје стране учинио нешто касније, те исте године, у свом прилогу "Serbozid 1941-1945. Über den Dritten Europäischen Völkermord im 20. Jahrhundert", GRIN-Online, 2006.

² Упореди немачке историјске изворе у: Aus Politik und Zeitgeschichte: Bundeszentrale für Heimatdienst (Germany). Bundeszentrale für Politische Bildung (Germany), 1993. Даље: Jure Kristo, Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska. Bd. 1. Zagreb 1998, S. 187.

³ Подробније у: Vladimir Umeljic, "Die Besatzungszeit und das Genozid in Jugoslawien 1941-1945, Graphics High Publishing, Los Angeles, 1994. Број жртава није дакле дефинитивно утврђен и тешко да ће то икада бити случај, осим ако се једног дана заиста не отворе тајни архиви, као на пр. они у Ватикану.

Горе представљени подаци о три велика геноцида европског 20. века заснивају се, дакле, на досадашњим истраживањима и већински признатим резултатима позитивне историјске науке, као и осталих хуманистичких наука.

И – то питање још није дефинитивно затворено.

Будући да просвећене науке не познају догме а (друштвене науке) само врло ретко аксиоме, то и дефинитивни број жртава великих геноцида у европском 20. веку подлеже – аргументативној и, примерено овој сензибилној теми, само хуманистички тј. етички-морално утемељеној⁴ – дискусији.

Зашто, међутим, број жртава великих геноцида у европском 20. веку ни 70 година касније није прецизно, финално детерминисан? Зашто се још употребљавају донекле опрезни и суздржани изрази, као што су "око...", "по убедљиво већинском консенсу историјске и осталих хуманистичких наука...", "по могућству чак...", "може се легитимно поћи од..."?

Утврђивање историјске истине, наиме, у смислу што је могуће вернијег одсликавања стварности је не само аксиом хуманистичког рача (просвећене социјалне науке) и не само базична поставка неопходног санкционисања злочина (правна детерминанта цивилизованог друштва), већ и императивни одраз етички-морално условљеног пијетета према невиним жртвама геноцида (*philosophia moralis*).

Истина је, закључно, *conditio sine qua non* профилактичког принципа "Никад више!"

Нарочито контроверзно се расправља о броју српских жртава геноцида у хрватској држави 1941-1945. Горе је наведен вероватни гранични (на горе и на доле отворени, јер до данас не дефинитивно верификовани)

Примедба: Балканска верзија ове "Auschwitz-Lüge" – релативирање и негирање геноцида 1941-1945. – у редовима хрватске интелектуалне, политичке и клерикалне елите је, нажалост, пре правило него изузетак.

⁴ Ово ограничење нема ни у ком случају намеру да спутава слободу научног истраживања, већ само жели да се недвосмислено дистанцира од свих апологетских, политичко-идеолошких покушаја релативизовања и порицања злочина геноцида.

број од 750.000 жртава србоцида 1941-1945., као консеквенца поређења и вредновања више веродостојних примарних историјских извора.

Према (искључиво) статистичкој методи, број српских жртава на читавој југословенској територији би, међутим, требало да је износио 487.000 (Богољуб Кочовић, 1985.) тј. 530.000 (Владимир Жерјавић, 1989.). Од тога би на територији тадашње хрватске државе требало да је било 370.000 (Кочовић) односно 335.000 (Жерјавић) усмрћених Срба.⁵

Упадљива разлика у проценама од око 50% мање (још једном, само статистички детерминисаних), тј. више жртава (свеукупност историјских извора и следствена примена математичке теорије вероватноће) упечатљиво илуструје комплексност ове, по природи ствари врло осетљиве проблематике, са енормним и више него разумљивим емоционалним набојем.

Желео бих овде да одмах представим мали извод из горе поменутих "вредних, јер примарних историјских извора, који се односе на број жртава србоцида" и потичу (овде само) од нацистичких очевидаца тог геноцида и татора тадашње хрватске државе, значи од врло квалификованих сведока историје свог времена.

Ради се уз то о сведоцима који су били хрватски савезници, којима су Срби били непријатељи:

Шеф нацистичког Управног штаба Главнокомандујућег у Србији, министријални директор и СС-групенфирер, др Турнер, извештава већ *3. септембра 1941.* године: "Према извештајима, којима располажемо, само у Хрватској је побијено око *200.000* Срба. Ова убиства су овде опште позната и, с обзиром на чињеницу да су хрватске области задобиле самосталност под окриљем Немачког рајха, као и да наше трупе у Хрватској нису спречиле ова ужасна недела, одговорност за њих се приписује Немцима..."⁶

⁵ Кочовић, Богољуб: Жртве другог светског рата у Југославији, Сарајево: Свјетлост, 1990. (Прво издање Лондон: Веритас, 1985.). Жерјавић, Владимир: Опсесије и мегаломаније око Јасеновца и Блеибурга. Губици становништва Југославије у другом свјетском рату, Глобус, Загреб, 1992.

⁶ Abschrift in Akten des Pers. Stabes des Reichsführers SS, Mikrofilm Inst. f. Zeitgeschichte MA 328, Bl. 65 1866 FF.

У једном извештају за СС-рајхсфирера Химлера, објашњава шеф Службе безбедности и СД, *17. фебруара 1942.* године: "Број православаца (= огромном већином Срба а мањим делом Рома, прим. аутора), који су од стране Хрвата масакрирани и применом најсавршенијих метода све до смрти мучени, морају се проценити на *300.000* жртава."⁷

Немачки посланик Бензлер јавља Министарству иностраних послова у Берлину, *16. септембра 1942.* године: "Од оснивања ове државе па до данашњег дана, нису престали прогони Срба и коштали су живота до сада – при врло опрезним проценама – *више стотина хиљада* Срба. При томе су, од стране неодговорних, почињена тако страшна недела, која би се само од перверзних большевика могла очекивати..."⁸

Италијански официр, сведок и очевидац, Enzo Cataldi, процењује број жртава: "Клање Срба од стране Хрвата је, изгледа, *само 1941. и 1942.* године резултирало са *356.000* српских и неколико хиљада јеврејских жртава..."⁹

"Куријски кардинал Tisserant је, поред осталог, *6.3.1942.* рекао: "Немци су признали хрватску православну цркву тек када су заједно са нама "... побили све православне свештенике и када је више од *350.000* Срба ишчезло..."¹⁰

Главнокомандујући у Команди за југоисток, генералпуковник Löhr, пише *27. септембра 1943.* године: "Најважнији елемент политичке ситуације у Хрватској је, да су Хрвати у овом тренутку неспособни да управљају самима собом (...) полиција (...) је само посматрач при терористичким чиновима усташа наспрам православног становништва, од којих је – према усташким наводима – око *400.000* побијено..."¹¹

Немачки генералпуковник Lothar Rendulic је исто тако један очевидац збивања у НДХ: "Док су немачке трупе биле стациониране

⁷ Abschrift in PA/AA, Büro RAM, Kroatien 1941/42, Bl. 442-449

⁸ PA/AA, Büro StS, Jugoslawien, Bd. 4

⁹ Enzo Cataldi, La Jugoslavia alle Porte, Tra Cronaca e Documento una Storia che Nessuno Racconta, Club die Autori, 1968.

¹⁰ Poslanstvo Nezavisne Države Hrvatske, V.T. br.-V.-1942, Rim, 06.03.1942.

¹¹ Nürnberger Dokumente, NOKW, 376

у малом броју места у Хрватској, почели су дивљи хрватски прогони православаца (...) при том су побили, како се уверљиво тврди, најмање 500.000 људи"¹²

При крају рата, 16. марта 1944. године, пише командант бригаде, СС-генералмајор Ернст Фицк, свом претпостављеном Хајнриху Химлеру: "Хрватска партијска групација усташа је католичка, недисциплинована, лоше обучена, у борбеном смислу делимично непоуздана и позната по томе, да је између 600.000 и 700.000 професионалних и политичких другомишљеника, на балкански начин, поклала (...) они себе називају 'хрватска СС'".¹³

Немачки специјални опуномоћеник за југоисточну Европу, Неггманн Неубахер, сведочи: "Рецепт усташког вође и поглавника Хрватске, Анте Павелића, у односу на православце, подсећа на крваве верске ратове из прошлости: 'Једна трећина мора да се покатоличи, једна трећина мора да напусти земљу а једна трећина мора да умре.' Ова последња програматска тачка је испуњена. Када водеће усташе тврде, да је око 1.000.000 православних Срба (закључно са одојчадима, децом, женама и старцима) поклато, мишљења сам да је то хвалисаво претеривање. На основу извештаја, које сам ја добио, ценим да се број беспомоћних и покланих креће око 750.000 људи..."¹⁴

Нацистички Главнокомандујући у Србији, генерал Бадер је иначе већ 5. фебруара 1942. године констатовао: "Хрвати имају, без сваке сумње, намеру да униште целокупно српско становништво..."¹⁵

По овим примарним (немачким, италијанским, ватиканским) историјским изворима, дакле, хрватска држава је већ 1941-1942. убила онолико Срба, колико би по Кочовићу и Жерјавићу требало да је било укупно убијено до краја рата, до 1945.

¹² Lothar Rendulic, "Gekämpft, gesiegt, geschlagen", S. 160, 222, 1951, Heidelberg

¹³ Abschrift im Archiv VII, NA, Mikrothek, Belgrad, NAV-T-175, R. 70, S. 888-890

¹⁴ H. Neubacher, Sonderauftrag Südosten 1941-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten, S. 31, 1956, Göttingen

¹⁵ Л. Костић, Хрватска зверства у II. Светском рату, према изјавама њихових савезника, с. 56, 1991, Београд

Колико је логично, колико је вероватно, да је србоцид заиста био довршен 1942. а да су нацистички и фашистички очевици од тада па до 1945. само измишљали и самовољно увеличавали број убијених, све до енормног броја од 750.000 жртава? Тешко би било, додуше, предочити себи иоле разумне разлоге или чак мотиве (ових тада хрватских пријатеља и српских непријатеља) за то, али или је то заиста било тако или пак егзактност математичке статистике горњих аутора поседује одређене и значајне слабости.

Чињеница је, међутим, да дефинитивни број жртава србоцида до данас није финално (статистички, поименце) утврђен и тешко да ће то икада бити случај, осим ако се једног дана заиста не отворе тајни архиви, као на пр. они у Ватикану (или из заоставштине комунистичке Југославије).

Узмимо као пример актуелне контроверзе питања броја жртава у највећем концентрационом логору у овом делу Европе и истовремено највећем логору из времена Другог светског рата, који није био основан и вођен од стране немачких нациста, у Јасеновцу. У овом случају, наиме, процене се разликују још у много већој мери.

БРОЈ ЖРТАВА У СИСТЕМУ КОНЦЕНТРАЦИОНИХ ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ

"Логор Јасеновац, направљен у лето 1941. године на обали Саве, развио се у једно посебно, по злу чувено место масовног умирања Срба и Јевреја. Што је више она намера Павелићеве владе, да депортира велике делове српског становништва, наилазила на отпор немачке војне команде, утолико више је растао број "интернираних" особа у Јасеновцу и другим логорима. Најгори хигијенски и остали животни услови, који су проузроковали огромну стопу смртности, као и различите активности у циљу убијања затвореника, донели су Јасеновцу славу једног 'логора смрти'..."¹⁶

¹⁶ L. Horry u. M. Broszat: Der kroatische Ustascha-Staat 1941.-1945., Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Nr. 8, S. 102, Stuttgart.

Тврдње о броју жртава у литератури о овом логору смрти крећу се од 2 – 3.000 (хрватска страна) па до далеко преко једног милиона (српска страна), при чему су ове екстремне бројке дефинитивно научно неутемељене и контрапродуктивне.

Изјаве непосредних учесника у овим догађањима, значи – преживелих логораша, сведока-очевидаца и понеких директних починитеља злочина (међу њима и једног бившег хрватског команданта система концентрационих логора Јасеновац, који је по завршетку рата изнео податак о 500.000 убијених, в. доле) говоре по правилу о више стотина хиљада жртава ове пословичне "мануфактуре смрти".

Погледајмо неколико дотичних података, тих изјава преживелих логораша и поставки релевантних институција и установа о могућем броју жртава, које још једном упечатљиво указују на комплексност ове проблематике:

Јасеновац је био систем више логора и заузимао је укупну површину од око 210 км² и у њему су, до краја априла 1945. године, нашле смрт небројене (још неизбројане) жртве. Земаљска комисија Хрватске је 11. маја 1945. године, писмено потврдила Нирнбершком трибуналу, да број жртава овог концентрационог логора износи између 500.000 и 600.000.¹⁷

Једна комисија Удружења бораца из Босанске Дубице почиње 15. новембра 1961. године ископавања у области Доње Градине (највеће губилиште у оквиру Јасеновца) и налази укупно 120 масовних гробница сличне величине, откопава прве три и броји жртве.

То је, међутим, био "политички непожељни" рад у другој Југославији хрватског комунисте и самодршца Тита, и морао је да буде обустављен. Комисија оцењује, на основу броја жртава у три откопане масовне гробнице, укупан број сахрањених на око 550.800.

Једна група антрополога и судских лекара, у јуну 1964. године, ипак истражује област Доње Градине и Циглане – док се и њима не забрањује рад – и цени број жртава на око 336.000. Између 1964. и 1973. године

¹⁷ А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац 1941.-1945., књ. 2, с. 1090-1091, 1100, Београд.

открива се постојање још око стотину масовних гробница које, нажалост, ни до данашњег дана нису истражене.

Ни област Старе Градишке још није истражена, а веродостојни историјски извори говоре о насилној смрти између 40.000 и 60.000 заточеника; Крапје и Брочице су – као и Млака са пет великих масовних гробница – исто тако остали недоступни испитивањима.¹⁸

Бивши затвореник Јасеновца и дугогодишњи председник Удружења бивших логораша Јасеновца, хрватски правник К. Хубер, потврђује: "Свако, ко је био у Јасеновцу, зна да је капацитет убистава у Градини био између 1.000 и 1.500 људи за једну ноћ а и више, када би усташама стигло појачање (...) У Градини су откривене масовне гробнице са између 300.000 и 400.000 лешева. А где су лешеви оних, који су бачени у Саву? Или оних, који су побијени по околним и даљњим пољима?"¹⁹

Један од његових сапатника, лекар Н. Николић, цени број убијених на 700.000.²⁰

Тај проблем утврђивања броја уморених (неевидентирање и убијање на месту допреманих жртава, као и темељно уништавање документације на крају рата) наводи и "Енциклопедија Холокауста", која из тог разлога број убијених жртава у Јасеновцу смешта између 300.000–700.000.²¹

Yad Vashem Center полази од око 500.000 убијених Срба у читавој НДХ, Визенталов центар говори о око 600.000 жртава. Фински аутор Ари Русила је у новије време скренуо пажњу научној јавности на чињеницу да је Јасеновац по броју жртава трећи по реду логор смрти из времена Другог светског рата (после Auschwitz-а са његових 1.400.000 и Треблинке са 870.000 жртава).²²

¹⁸ Упореди: М. Булајић, Усташки злочини геноцида, II, књ. 2, 1988, Београд.

¹⁹ "Интервју", бр. 235, с. 23–25, 08.06.1990, Београд.

²⁰ Н. Николић, Јасеновачки логор смрти, с. 190–192, Београд.

²¹ Encyclopedia of the Holocaust, edited by Yisrael Gutman, vol. 1, 1995, pp. 739–740

²² **ARI RUSILA, JASENOVAC – HOLOCAUST PROMOTED BY VATICAN (WWW.EUROPESWORLD.ORG/NEWENGLISH/HOME_OLD/COMMUNITYPOSTS/TABID/809/POSTID/1087/JASENOVACHOLOCAUSTPROMOTEDBYVATICAN.ASPX)**

Цитирајмо овде још и забележено мишљење највишег представника нацистичке Немачке у тадашњој Хрватској, опуномоћеног генерала Edmund Glaise von Horstenau, после посете једном другом хрватском концентрационом логору, који га је навео да помене и Јасеновац:

"После свега смо се упутили у концентрациони логор, који је био смештен у једној фабрици. Ужасна слика. Мало мушкараца, много жена и деце слабо одевене, којима је постеља била хладни камен. Голи костури... Командант логора – дрипац. Игнорисао сам га. Својој усташкој пратњи сам рекао:

„Кад човек ово види, он може само да пљуне... само да пљуне, моја господо!"

И најстрашније: у једној просторији, дуж зида, на ретко набацаној слами, свакако због моје 'инспекције', око педесеторо голе деце, делом већ мртве, делом на издисају! Не треба заборавити да су концентрационе логоре пронашли Британци у Бурском рату.

Али ова станишта грозе у Хрватској, под поглавником кога смо ми устоличили, врхунац су ужаса.

Најгоре, међутим, требало би да је у Јасеновцу, у који обичан смртник не сме ни да привири..." (подвучено од стране аутора)²³

Аустријски историчар Ханс Сафриан је 1993. (пошто је констатовао да се "тачни број жртава Јасеновца услед недостатка писмених

²³ Генерал von Horstenau је послао велики број извештаја о третману српских заточеника у концентрационим логорима хрватске државе 1941-1945. Тако је на пр. једном приликом 1942. известио и следеће: "Код Славонске Пожеге налази се један концентрациони логор, који носи име 'усташки исељенички логор'. Управник овог концентрационог логора је бивши католички свештеник, а сада чувени усташа Клајић (...) Током једног уобичајеног мучења, покушао је један заробљеник да од свог мучитеља отме пушку. Кад је ово дојављено команданту логора Клајићу, он је наредио да се сви логорашаи побију ватром из митраљеза са дум-дум мецима. Читав сат је трајао паљба са улаза у бараке. Изглед барака после овога не може се описати. Зидови су били крвљу пошприцани и са њих су висили комади меса и просутих мозгова, док су подови били прекривени унакаженим лешевима. Бараке су остале у овом стању пуна два дана, све док није пристигао нови транспорт заробљеника, који су их онда очистили." Цитирано према: Peter Broucek (Hrsg.), Ein General im Zwielficht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau, 3 Bände, Wien: Böhlau 1980-88. Упореди и одговарајуће историјске документе у: Österreichisches Staatsarchiv, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, Band 47, 1999.

извора не може утврдити и да су само процене могуће"), објавио још један извештај генерала фон Хорстенауа из 1944. године, по коме је "у Јасеновцу већ до краја 1943. убијено између 300.000 и 400.000 људи".²⁴

Ако би се, међутим, сви горе поменути (и многи други), примарни историјски извори оставили по страни и наука се задовољила искључиво до сада несумњиво, дакле *поименце* идентификованим појединачним жртвама, онда би се – у овом тренутку – стигло до статистички верификованог броја, који би вероватно варирао између 122.300 и 130.100.²⁵

Погледајмо овде како на пр. истраживач србоцида, медицинар и антрополог проф. др Србољуб Живановић, стиже до своје констатације да је само у систему концентрационих логора Јасеновац изгубило живот око 700.000 или чак и више људи.

* * *

Живановићев енормни број могућих жртава у једном једином (мада највећем у овом делу Европе) концентрационом логору тадашње хрватске државе, као прво, тешко да ће се икада статистички верификовати и тиме финално, без остатка икакве сумње доказати.

Шта више, ова тврдња делује на први поглед непромишљено и нелогично, па већ и тешко дискутабилно, јер од аутора наведени број жртава Јасеновца достиже малтене број жртава на целокупној територији НДХ 1941-1945., који горе наведени (немачки, италијански, итд.) извори апострофирају, за 100% превазилази и одговарајуће цифре горе наведених статистичара, Кочовића и Жерјавића, за читав дотични простор и заступа скоро 600% Цветковићевог броја до сада статистички потврђених жртава Јасеновца.

²⁴ Hans Safrin in einer Fußnote des Buches "Die Eichmann-Männer", Europa Verlag, Hamburg, 1993.

²⁵ Драган Цветковић, "Страдање цивила Независне државе Хрватске у логору Јасеновац", Токови историје. Часопис Института за новију историју Србије 4/2007, Београд, 2007.

А ако је Живановићев став у првој линији мишљен као свесна и провокативна противтежа тврдњама хрватске научне провенијенције о "највише пар десетина хиљада" српских жртава Јасеновца и као намера да се дискусија/закључци о овом питању не препусте другој интересној страни (с крајњом консеквенцом: "Срби су у ствари извршили геноцид над Хрватима!"), како је већ десет година по завршетку Другог светског рата и србоцида тврдио високи хрватски интелектуалац и клерикални функционер Иво Омрчанин), онда се то – са те специфичне тачке гледишта – да разумети.

То тада, свакако, није више превасходно историјска наука, већ свесни покушај "одржавања тензије" тј. актуелности дотичног питања на животу (и ноленс воленс делом политички условљена полемика).

Стога би вредело размотрити следеће питање (које апсолутно *јесте* дискутабилно): да ли је овај Живановићев став уопште *научно* утемељен, односно колико би он могао да буде кроз то легитимисан?

Познато је које параметре, критеријуме и следствено аргументе има статистика, како дакле долази Живановић до овог броја жртава Јасеновца? Вредно пажње је, да се он ослања на чак три научне области и њихове методе (историјска наука, делимичне ексхумације и медицинско-антрополошке анализе и – математичка наука):

На свеукупност расположивих, примарних и веродостојних историјских извора (писана сведочанства нацистичких и фашистичких окупатора, који нису имали никаквих логичних разлога да се ставе на страну својих српских непријатеља и да неистинама штете својим хрватским пријатељима, потом на сведочанства преживелих логораша и понеких починитеља злочина, дакле сведока-очевидаца, на малобројну писану заоставштину тадашње хрватске државе и сл.), даље на лично стручно учешће у послератним ископавањима масовних гробница на терену Јасеновца 1964. и научном вредновању нађених људских остатака, као и њихових предмета за свакодневну употребу. Та истраживања су међутим и силом прилика, као "политички неподобна" у очима Титовог режима, остала само иницијална и непотпуна.

Стога је аутор квантитативне налазе из само релативно малог броја масовних гробница (31) помножио са вероватним бројем присутних гробних места унутар логора (што је подржано на пр. и снимцима терена из авиона) и дошао до горњег броја. Тиме се он ослања на математичку "близнакињу" статистике, на теорију вероватноће. Теорија вероватноће чини заједно са статистиком целовиту област математичке стохастике.

Математичка теорија вероватноће се, по дефиницији, базира на присутним *аксиоматским* поставкама а полазна тачка су догађаји, којима се – у складу са обавезујућим минималним критеријумима – математички одређује припадајућа *вероватноћа*, која увек представља један *реални* број. Аксиоматско образложење теорије вероватноће је у тридесетим годинама 20. века дао руски математичар Андреј Колмогоров.²⁶

Свеукупност расположивих, примарних и веродостојних историјских извора (присутних немачких нациста и италијанских фашиста, сведочанства преживелих логораша и понеких починитеља злочина, сведока-очевидца) говорила су дакле, као што је већ било напоменуто, о стотинама хиљада жртава. Онда је 1964. научни тим (Вида Бродар, Антон Погачник и Србољуб Живановић) изашао на лице места.

Дотичне ексхумације на терену бившег логора Јасеновац...

"... показале су да на гробној површини од 2 м² леже у просеку 27 скелета (а логор је својевремено запремао укупну површину од 210 км², прим. аутора); снимци из ваздуха су показали енормни број масовних гробница; чињеница да се у неким откопаним гробницама нису нашли људски остаци, већ само лични предмети за свакодневну употребу (чешљеви, дугмад, итд.), образложена је, поред осталог, и на пр. сведочанством дугогодишњег очевица тадашњих збивања и судског медицинара, проф. др Анте Премеру, који је преживео Јасеновац и потврдио, да је он већ од 1943. био примораван да организује откопавања и спаљивања земних остатака жртава. То се чинило у циљу уништавања трагова злочина

²⁶ Упореди: Hans-Otto Georgi: Stochastik, 4. Auflage, de Gruyter, 2009. Даље: Ulrich Krengel, Einführung in die Wahrscheinlichkeitstheorie und Statistik. Vieweg, Braunschweig, 1988.

(капитулација фашистичке Италије је био врло лош знак за клерикално-фашистичку Хрватску и сл.)."²⁷

Како изгледа примена математичке теорије вероватноће овде, значи примена на један предмет истраживања друштвених наука (потпомогнуто инструментима природних наука, медицине и антропологије)?

Основа (присутна аксиоматска поставка) у овом конкретном случају је доказана геноцидна политика хрватске државе 1941-1945, полазна тачка (догађај) је доказана масивна реализација те политике у систему концентрационих логора Јасеновац. Научно-историјски претпостављеном броју овде усмрћених се – на основу одређеног броја ископаних гробница и (квантитативне и квалитативне) анализе њиховог садржаја, као и присутног броја гробних места на терену Јасеновца – математички и у складу са обавезујућим минималним критеријумима, одређује припадајућа вероватноћа, која увек представља један реални број.

Тиме се Живановићев став испоставља као научно-теоретски утемељен и легитиман, иако – исто тако по закону вероватноће – статистички тешко доказив или чак претпостављено недоказив у смислу поименичне идентификације жртава.

Једна слабост овог његовог става лежи у малом броју откопаних гробница (31), мада се индикативни налаз у првој и најмасовнијој, укупне величине 6 x 2,5м, са 197 нађених скелета (од тога 51 дете до 14 година), наравно не може игнорисати. Доказ да тај број одговара просеку свих или највећег дела гробних места, међутим, силом прилика је изостао.²⁸

Друга и велика слабост његове закључне поставке лежи у њеној очигледној (и чак и по сваком закону вероватноће *непремостиво*) некомпатибилности са пописима становништва на територији бивше НДХ пре и после Другог светског рата и србоцида, као наравно и са досадашњим трудом статистике да идентификује жртве овог логора. Јер овде се

²⁷ Србољуб Живановић, Јасеновац, Српска књига, Београд, Међународна Словенска Академија Наука, Образовања и Уметности, Одељење за Велику Британију и Ирску, Лондон, 2008.

²⁸ *ibid*

не ради о 10, 20 или 40% већ, још једном, о готово 600% разлике у процени броја жртава Јасеновца.

Ти пописи, као и послератни начин утврђивања броја жртава рата и геноцида, показују додуше са своје стране значајне слабости, несигурности и непрецизности, који се и независно од Живановићеве хипотезе морају ставити на озбиљну дискусију (в. доле), али може да важи као искључено да је ред величине њиховог претпостављеног одударања од реалних бројки у тако енормној мери дошао до изражаја.

То значи, да и при увиђању и уклањању дотичних слабости, при (вероватно примереној, па и очекиваној) корекцији статистичких резултата и могућем утврђивању већег броја жртава, тешко се може претпоставити да би крајњи резултат Живановићеве хипотезе могао да се икада заиста потврди и то произилази већ из следећих чињеница:

Ако чак за тренутак занемаримо моменталне поставке статистике и пођемо од тога да се процена квалификованих сведока историје (= примарни историјски извори, без икаквих препознатљивих – и увек субјективних – интерпретација) о око 750.000 српских жртава у читавој НДХ 1941-1945. ипак испоставља као реална, и потом ставимо Живановићеву поставку о броју жртава Јасеновца у релацију са том бројком, установићемо да његова закључна тврдња ни са њом није компатибилна, јер:

прва консеквенца би била да је значи, по њему, само у концентрационом логору Јасеновац убијено 700.000 или још више Срба и тада би у читавом остатку НДХ требало да је страдало још само неколико десетина хиљада. То дефинитивно није био случај. Бројни историјски извори говоре о неупоредиво више, о неколико стотина хиљада жртава широм НДХ 1941-1945.

Ако пак сада даље и консеквентно укључимо ту чињеницу, да свеукупност историјских извора дакле постулира неколико стотина хиљада жртава широм НДХ 1941-1945. (што чак и статистика потврђује) у ово размишљање, у том случају би убилачки резултат србоцида 1941-1945. морао – заједно са Живановићевих 700.000 или више српских жртава само у Јасеновцу – да износи знатно преко 1.000.000 у НДХ 1941-1945.

(од првобитно између 1.800.000 – 2.000.000 на њеној тадашњој територији). То би, међутим, имало за консеквенцу, да је број Срба на тој територији (Хрватска, Босна и Херцеговина, Срем) по завршетку рата следствено износио само још негде око 800.000. Ни то дефинитивно није био случај, већ их је више било само у БиХ.

Упркос разложно претпостављеној неодрживости његовог финалног става, закључка у квантитативном смислу речи, међутим, и овај велики раскорак у резултатима *научног* истраживања – с једне стране искључиво математичка статистика, с друге стране њена математичка "близнакиња", теорија вероватноће, али и медицинско-антрополошка истраживања, као и примарни историјски извори (оригинални документи, искази очевидаца и сл.) – у најмању руку значи имплицира да би се (досадашњом) сингуларном применом статистике тешко могла ставити тачка на овај део истраживања броја жртава србоцида.

Другим речима, Живановићев прилаз проблему јесте додуше научно и шта више мултидисциплинарно утемељен, његов закључак је напротив не само недоказив, већ и исувише велики искорак у област дословно минималне вероватноће, у област фактички неодрживих претпоставки.

Да његова полазна позиција (*у принципу* стотине хиљада жртава Јасеновца), упркос томе, не припада само некаквим "контролисаним шпекулацијама" тзв. виртуелне или контрафактичне историје,²⁹ видећемо у закључним импликацијама овог поглавља.

Србољуб Живановић, значи, не само да а. и даље остаје један ретки и изузетно важан сведок свог времена, већ он б. деценијама даје значајне импурсе даљем истраживању србоцида и несумњиви допринос чињеници, да дискусија о броју жртава (врло оправдано) не јењава.

Већ тај допринос је драгоцен.

Ауторски став, још једном, гласи, да је то питање још отворено, као и да ће даља истраживања довести до кориговања тренутно актуелне поставке статистике и водити је не само у смеру, већ је по могућству и

²⁹ Uporedi: Niall Ferguson (Hrsg.): Virtuelle Geschichte. Historische Alternativen im 20. Jahrhundert. Darmstadt, 1999.

довести у близину важећих поставки историјске науке, њених квалификованих сведока свог времена.

Закључни квантитет жртава геноцида у сваком случају *јесте* један од императива истраживања овог феномена, али – још једном – не и некаква диахроно важећа и недодирљива догма. О том питању се сме, може и мора конструктивно, аргументативно (и морално-етички утемељено) расправљати. Квантитет жртава не одређује наине квалитет злочина (геноцида), док је то у обрнутом случају по правилу тако.

Закључимо ово разматрање Живановићевог става констатацијом да је научна скепса дакле врло примерена у односу на крајњи резултат његове хипотезе (односно сматра га са великим степеном вероватноће не-одрживим), али иста скепса је – у довољној мери – легитимна и у односу на досадашње тврдње и поставке статистичара.

* * *

Постоје наине специфични емпиријски елементи, важни конкретни разлози, зашто би било врло препоручљиво да се истраживање овог сегмента (укупни број геноцидних жртава у хрватској држави 1941-1945) не редукује искључиво на статистичку методу, да се иста дакле додатно верификује и другим релевантним научним изворима.

Донекле је већ на пр. проблематично, јер и ови статистичари, Кочовић и Жерјавић, баратају у суштини само *проценама*. Број становника тадашње хрватске државе и национална структура могу се, наине, само статистички проценити, пошто попис становништва Југославије 1941. није био урађен, па се израчунавања врше на основу резултата пописа из 1921. и 1931. године, што доводи до различитих резултата код различитих аутора. Тим пре, што су и сами наведени пописи рађени по различитим методологијама:

Богољуб Кочовић је на пр. *проценио* да је на територији Хрватске 1941. живело 718.000 Срба³⁰ а Владимир Жерјавић *полази од* 703.000. У од-

³⁰ Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985, 143.

носу на број српских жртава на читавој југословенској територији разлика између њихових полазних поставки је још већа (око 43.000) и њихов број би требало да је износио или 487.000 (Богољуб Кочовић 1985) или 530.000 (Владимир Жерјавић 1989) итд.³¹

Тиме се и они делимично ослањају на математичку теорију вероватноће.

Мора се, даље, узети у обзир и да се пописи становништва пре и после рата, као и књиге умрлих и новорођених у време пре Другог светског рата на Балкану, ни у ком случају не могу мерити према савременим критеријумима, да су дакле дотични подаци били много непоузданији, него што је то данас нормални случај.

Нарочито у већински распрострањеним сеоским областима није било ретко, да се новорођени и умрли превасходно упишу (или не) само у црквене књиге а исте су од самог доласка усташких клерофашиста на власт биле ревносно и масовно уништаване и спаљиване, заједно са српским црквама, а не ретко и са свештеницима и верницима.

Сасвим у складу са отвореном најавом једног од заменика шефа тадашње хрватске државе, Анте Павелића, по имену др Виктор Гутић, који је на једном збору, 28. маја 1941. године поручио Србима: "Ја хоћу да служим Божијој и народној вољи. Ови непожељни елементи ће у нашим областима у најкраће време бити уништени *без иједног трага* (подвучено од стране аутора) и једино, што ће остати, то ће бити зло сећање на њих..."³²

Статистичка метода у овом конкретном случају поседује, још једном и проширено, есенцијалну слабост, а то је да се она базира с једне стране на пописима из 1921. и 1931. (а не на – непознатом – стању из 1941) а са друге стране на попису тек из 1948. тј. на – недовршеном и непотпуном – попису становништва из 1964. године, као и на самом начину регистровања жртава непосредно после Другог светског рата, када су прежи-

³¹ Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu, Zagreb, 1989, 39.

³² V. Novak, Magnum Crimen, s. 609., 1948., Zagreb; iz memoranduma beogradskog mitropolita, iz jula 1941. godine, upućenog nacističkom Glavnokomandujućem u Srbiji.

вели једноставно "били позвани да државним органима пријаве усмрћене чланове истих". Јер велико је питање, да ли су се тада заиста сви преживели – у послератном хаосу, режимским чисткама, трагању за ишчезлим сродницима, наређеним и добровољним унутардржавним и вандржавним миграцијама, и покушајима да поново организују колико/толико нормалан живот – уопште тј. у ком броју одазвали овом апелу?³³

Осим тога – ко је на пр. пријављивао читава искорењена и потпуно уништена, до темеља спаљена српска села без и једног јединог преживелог? А чије су црквене књиге рођених и умрлих, још једном, заједно са њима и њиховим свештеницима, нестале "без иједног трага", као што је Гутић захтевао?

Или пак сву ону српску децу, која су довожена у Јасеновац и очигледно (још непописана) била врло често убијана масовним бацањем у дубине Саве, што је и Диана Будисављевић у свом дневнику вишеструко потврдила, као на пр.:

"Нисмо нашли ниједно дјете. Касније сам сазнала да је већина те дјеце страдала у Јасеновцу и то тако да су изгледа чамци с дјецом превртани у средини рјеке (...)"³⁴

Ова изузетно велика, племенита и и храбра жена је спасила, дакле, око 12.000 српске деце из логора смрти хрватске државе 1941-1945. (још једна забелешка из њеног дневника о намерама тадашњег хрватског режима гласи : "... страшна оптужба против усташа, који желе уништити дјецу *једног народа*..." - дакле *сву* децу, тај израз наине само може да подразумева сву децу једне национално детерминисане људске заједнице без изузетка, јер сваки изузетак би по природи ствари морао да експлицитно подразумева неприпадништво дотичном народу, прим. а-утора) – колико њих она *није* успела да спаси или да их барем попише и сачува макар од заборава?

Колико масовне су, даље, биле горе поменуте (не)добровољне миграције између краја рата и првог пописа (1945-1948), односно између два пописа (1948-1964), од стране кога, колико често и у ком смеру, као и

³³ Упореди: [www. http://forum.b92.net/topic/50758-ukupan-broj-ustaskih-zrtava/](http://forum.b92.net/topic/50758-ukupan-broj-ustaskih-zrtava/)

³⁴ Белешка од 23. августа 1943.

колико темељно, систематски и тиме заиста *поуздано* су оне биле статистички забележене?

То значи да је број људи, могућих жртава геноцида у хрватској држави 1941-1945, које нигде и никада нису били регистроване – било у књигама рођених и предратним пописима становништва, било у казаматама и концентрационим логорима, тј. у бројним и потпуно уништенним сеоским насељима 1941-1945, било у непосредном послератном попису – непознат тј. у најмању руку једна недовољно сигурна, непоуздана константа.

То даље значи да се статистика тј. укупни и прецизни број поименце утврђених српских становника пре и после рата и србоцида на простору НДХ, може само условно као таква (неприкосновена, јер математички утемељена) *полазна и завршна* тачка прихватити.

Да дотични пописи становништва на овом подручју могу да се повремено изроде у апсурде, показује и актуелни текст у хрватској википедији (октобар 2013), по коме на подручју тадашње хрватске државе "уопште није ни било људских губитака међу Србима, напротив, њихова популација се у то време шта више увећала за око 120.000 лица":

"Број страдалих Срба на подручју Независне Државе Хрватске тијеком Другог свјетског рата може се процијенити успоредбом резултата пописа становништва прије и после рата, 1931. и 1948. године. НДХ је постојала на подручју Хрватске без Барање, цијеле Босне и Херцеговине те Сријема. На том је подручју 1931. године пописано 1.790.000 Срба, а 1948. Србима се изјаснило 1.829.000. За успоредбу са стањем прије рата, од тог броја треба одбити Муслимане који су се изјаснили као Југославени, а додати оне који су иселили у Војводину или иноземство; то даје 1.907.000 "правих" Срба."³⁵

Непотребно је посебно истакнути како критеријуми позитивне историјске науке, као и етичко-морални параметри филозофије, вреднују овај "математичко-статистички" апсурд, који непревидиво стоји у служби идеолошке апологетике србоцида у хрватској држави 1941-1945.

³⁵ hr.wikipedia.org/wiki/Srbi_u_NDH:_Broj_žrtava

Такви јавни иступи стоје само у служби перманентне апологетске кампање једног знатног дела хрватске научне, политичке и клерикалне елите, коју угледни немачки историчар Holm Sundhaussen у једној хрватској научној публикацији на следећи начин карактерише:

"Оно што деснорадикални, неонацистички кругови у Њемачкој и другим неким земљама, означавају као 'лаж о Auschwitzu' за националистичке су кругове у Хрватској 'лажи о Јасеновцу' односно 'јасеновачка бајка'. У оба случаја ради се о томе да се бројчано неегзактни и мањкаво документирани злочин багателизира у својим димензијама до непрепознатљивости или у потпуности порекне. И у једном и у другом случају ријеч је о чишћењу дотичне 'националне' прошлости, при чему се масовна убојства објашњавају као пуке клевете и повијесни фалсификати."³⁶

Подсетимо се још и чињенице, да *свеукупност историјских извора* у односу на геноцид над Јеврејима (холокауст, шоа) врло уверљиво постулира 6.000.000 јеврејских жртава а да истовремено чак и Меморијални центар Yad Vashem до сада располаже са листом имена, дакле статистички потврђених жртава, од нешто преко 4.000.000.³⁷

И овде значи недостаје скоро трећина, скоро 2.000.000 *поименце* потврђених жртава.

Један од примера, који припадају тој свеукупности историјских извора у односу на холокауст је на пр. и изјава немачког сведока-очевица и СС-обавештајца Wilhelm Höttl-а у рангу потпуковника, који је као сведок пред Нирнбершким трибуналом изјавио "да му је Adolf Eichmann лично поверио, да је у нацистичким концентрационим логорима убијено око 4.000.000 а уз то на другим стратиштима још око 2.000.000 Јевреја."³⁸

³⁶ Holm Sundhaussen, "Osvrt na njemačko izdanje Jurčevićeve knjige 'Nastanak jasenovačkog mita'", Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, 41, Zagreb, 2009, str. 483.

³⁷ Yad Vashem, 21. Dezember 2010: 4 Million Victims of Holocaust Identified; de.wikipedia.org/wiki/Holocaust

³⁸ IMT: Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher. Nachdruck München 1989, Bd. XXXI, S. 85 (Dokument 2738-PS). Svedočanstva ovog očevisa (objavljena pod pseudonimom Walter Hagen) su već citirana u odnosu na Srbocid u hrvatskoj državi 1941-1945, gde je on tada jedno vreme službovao.

Нема, наиме, плаузибилних разлога, зашто би Höttl или Eichmann говорили неистину и то исто важи за својевременог команданта Јасеновца, бившег фрањевца Мирослава Филипковића (још једног непосредног сведока-очевица, овде у односу на србоцид³⁹), који је исто тако пред послератним истражним органима 25.6.1946. у односу на Јасеновац изјавио: "Вјекослав Макс Лубурић, који је најдуже времена био командант логора и вероватно водио евиденцију, поверио ми је да је ту убијено око 500.000 људи."⁴⁰ Ни он у том тренутку није имао нити нешто да добије, нити да изгуби.

Њихова сведочења, сигурно, морају се у сваком случају упоредити и проверити свеукупношћу историјских извора, којима примарно припадају.

Дотични Вјекослав Макс Лубурић је, иначе, 9. октобра 1942. организовао једну прославу у концентрационом логору Јасеновац и свечано предао златне и сребрне медаље "заслужним чуварима логора". Том приликом је изјавио: "Ми смо овде у Јасеновцу само у једној години побили више људи, него што је то учинила Османска империја за читаво време свог целокупног присуства у Европи."⁴¹

Подсетимо се и сличних (али другачије условљених) тешкоћа при утврђивању егзактног броја жртава геноцида над Ромима (Порајмос), које пак проистичу из делимично номадског начина живота, неучествовања у пописима становништва и сл.

³⁹ Упореди: Eugen Drewermann, "Jesus von Nazareth: Befreiung zum Frieden", Walter, 1996, S. 694; даље: Verein Romano Centro, "Roma: das unbekanntes Volk", Schicksal und Kultur. Böhlau, 1994, S. 101.

⁴⁰ Приватни Архив Владимира Дедијера, објављено у: В. Дедијер, Ватикан и Јасеновац, с. 389, Београд, 1987. Упореди и доле цитирани званични записник "Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача" из 1945. који потврђује давање ове Филипковићеве изјаве.

⁴¹ Wolf Oschlies, "Das Kroatische KZ Jasenovac, Das "balkanische Auschwitz". Zukunft braucht Erinnerung Shoa.de. Упореди и: Sofsky, Wolfgang: Die Ordnung des Terrors - Das Konzentrationslager, Frankfurt a.M. 1993. Даље: Gutman, Israel / Eberhard Jäckel / Peter Longerich (Hrsg.): Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden. München, 1998.

Тако на пр. Централни савет Синти и Рома Немачке полази од око 500.000 жртава. Слично се изражава и Gratton Puxton (1979)⁴². Michael Zimmermann, међутим, говори о вероватно 94.000 убијених (2003)⁴³, док Donald Kenrick (и Gratton Puxton у каснијим истраживањима, 2009) цени тај број у међувремену на око 200 000 Рома, "who were deliberately killed or died through starvation or lack of medical attention".⁴⁴

* * *

Један од додатних разлога за постављање у питање *сингуларне* примене статистичке методе (поименичне идентификације жртава) је на пр. јер и бројни примарни историјски извори, као што смо видели, несумњиво сведоче о често примењиваној пракси у Јасеновцу, да се питање ново-пристиглих транспорта услед пренасељености логорског простора на име решавало моментално, масовним убиствима а потом бацањем лешева у Саву или пак једно време и њиховим спаљивањем у високим пећима за печење цигле.⁴⁵

⁴² Gratton Puxton, Verschleppte Wiedergutmachung, in: Tilman Zülch (Hrsg.), In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt, Reinbek, 1979, S. 149-161, hier: S. 159.

⁴³ Michael Zimmermann: Die nationalsozialistische Verfolgung der Zigeuner. Ein Überblick. In: Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann (Hrsg.): Sinti, Roma, Gypsies. Sprache – Geschichte – Gegenwart. Berlin 2003, S. 115–153, hier: S. 138; vgl. auch: Der Völkermord an Sinti und Roma. In: LeMO (Deutsches Historisches Museum).

⁴⁴ Donald Kenrick/Gratton Puxton, Gypsies under the Swastika, Hatfield (UK) 2009, S. 153, zit. nach: Fings/Opfermann, ebenda, S. 344.

⁴⁵ Те пећи је конструисао, тј. прилагодио их спаљивању живих и мртвих људи, усташки пуковник Доминик Хинко Пичили (Пићили). Спомен подручје Јасеновац, Memorial site (www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6248) navodi: "U Ustašku obranu stupio je 1942. i odmah postao zapovjednikom radne službe u logoru III Ciglana Jasenovac. Na toj je dužnosti bio sve do kraja 1944., kada je imenovan za zapovjednika logora. Prema svjedočenjima zatočenika, osobno je, koristeći ciglarske peći, konstruirao primitivni krematorij u kojemu su u razdoblju između veljače i svibnja 1942. spaljivani živi i ubijeni zatočenici. Od početka 1945. zajedno s bivšim zapovjednicima logora III Ciglana, Ljubom Milošem, Dinkom Šakićem i Miroslavom Filipovićem Majstorovićem organizirao je spaljivanje ubijenih i umrlih zatočenika radi zatiranja tragova počinjenih zločina. Sudjelovao je u likvidacijama preostalih zatočenika u travnju 1945."

И – то се дешавало *пре* било каквог претходног регистравања новодош-
лих заточеника.

Индикативно је да и Павелићев "Главни стан" у једној окружници, по-
слатој свим усташким командним местима 1941. године, потврђује да
"Логор Јасеновац поседује *неограничени* (подвучено од стране аутора)
капацитет пријема..."⁴⁶

Пошто наравно не постоји ниједно просторно детерминисано место са
неограниченим пријемним капацитетом, тај документ је са великом
вероватноћом апострофирао брзу флукуацију логораша и усташко не-
уморно "пражњење", односно ревносно "ослобађање" капацитета кон-
центрационог логора Јасеновац.

Искусствено, то се дешавало превасходно путем масовних убистава, јер
је Јасеновац у принципу био "последња станица" заточених а њихово
ослобађање врло редак изузетак.

Погледајмо још (на овом месту закључно) у односу на проблематику
броја жртава у овом систему концентрационих логора, увод извештаја
"Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових по-
магача" из 1945, који су колико речити (у односу на злочиначки квали-
тет третмана затвореника), толико и оскудни (у односу на квантитет
почињених злочина тј. броја жртава).

Већ први пасус сажето оцртава читаву дотичну проблематику:

"Писмених докумената о овим злочинима у јасеновачком логору Зе-
маљска комисија није нашла. Да збришу трагове овог беспримјерног
мучилишта, који је по тежини и свирепости злочина безувјетно био је-
дан од најкрвавијих од свих нацистичких логора у Европи, усташки су
злочинци уништили све документе. Међутим, да су и сачувани сви они
списи, које је водило "управитељство логора", ни ти списи не би могли
послужити, да се из њих црпе поуздани подаци барем за број жртава.

⁴⁶ Факсимил објављен у: V. Umeljić, Die Besatzungszeit und das Genozid in Jugoslawien 1941-1945, Graphics High Publishing, Los Angeles, 1994. i sada ovde u "Mala fototeka Srbocida u hrvatskoj državi 1941-1945." и сада овде у "Мала фототека Србocидa у хрватској држави 1941-1945."

Из исказа саслушаних свједока установило се, да се жртве, које су биле побијене, нису увијек регистrirале."⁴⁷

ЗАКЉУЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ УТВРЂИВАЊА БРОЈА ЖРТАВА ГЕНОЦИДА (НА ПРИМЕРУ СРБОЦИДА 1941-1945)

Простор за научну несигурност, али и за неодговорне шпекулације у односу на ову врло комплексну проблематику (овде у односу на србоцид), условљен је значи у првој линији следећим факторима:

Хрватски властодршци су, као део поражене Хитлерове алијансе у 2. светском рату, при крају ратних збивања доследно и систематски уништавали документацију и друге материјалне доказе својих злочина, и у томе у доброј мери и успели.

Шеф тадашње хрватске државе, Анте Павелић, предао је званични архив пре свог бекства загребачком римокатоличком надбискупу и председнику Хрватске бискупске конференције Алојзију Степинцу, који га је потом највећим делом проследио у Ватикан. Централа римокатоличке цркве, међутим, од тада па до данашњег дана одбија да овај драгоцен историјски материјал стави науци на располагање.⁴⁸

Послератни режим хрватског комунисте Тита је исто тако доследно и консеквентно ометао, и чак забрањивао ексхумације и идентификације

⁴⁷ Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske (fond), Zagreb. Uporedi i: Z. Kantolić, Djelovanje anketne komisije 1945 u Zagrebu: "Utvrđivanje zločina kulturne suradnje s neprijateljom". Dalje: arhinet.arhiv.hr/.../ArhivskeJedinice.PublicDetails.a...

⁴⁸ Архив Републичког секретаријата унутрашњих послова Хрватске, Загреб. Овде се под бројем 001050-31 чувао налаз, откривен у зиду подрума Степинчеве резиденције: један мањи део званичне документације Независне Државе Хрватске, Степинчеви дневници, грамофонске плоче са снимљеним Павелићевим говорима, као и део злата из државних трезора, преваходно златних зубних надокнада, повађених из уста побијених жртава бројних концентрационих логора. Упореди и: Ulrich Schiller: Deutschland und "seine" Kroaten – Vom Ustasa-Faschismus zu Tudjmans Nationalismus, Vorwort Hans Koschnick / Donat-Verlag Bremen, 2010.

на добро познатим стратиштима (на пр. у Јасеновцу), велики број подземних јама у Херцеговини, које су геноцидне убице у служби НДХ користили као масовне гробнице Срба, био је чак забетониран, итд.

Све време Титове, око пола века дуге владавине, било је "политички некоректно", да се научници баве овом темом а то је у комунистичком режиму могло да има озбиљне консеквенце, све до затворских казни, па и до тежих последица. Друштвене науке су се, нажалост, скоро без изузетка повиновале овом диктату.

И најезактнија наука, математика, у овом случају статистика, приморана је да се делимично ослони на (своју теоретску сестру-близнакињу у области стохастике) теорију вероватноће, да се дакле бави и *проценама*, пошто попис становништва 1941. није рађен, па се израчунавања врше на основу резултата пописа из 1921. и 1931. године. Још једном, по бројним примарним – немачким, италијанским, ватиканским – историјским изворима, хрватска држава је већ 1941-1942. убила онолико Срба, колико би по Кочовићу и Жерјавићу требало да је било укупно убијено до краја рата, до 1945. Колико је логично, колико је вероватно, да је србоцид заиста био довршен 1942. а да су нацистички и фашистички очевици од тада па до 1945. само измишљали и самовољно увеличавали број убијених, све до енормног броја од 750.000 жртава? Закључно, да ли је и преживели јеврејски очевидац, квалификовани сведок свог времена (касније угледни истраживач геноцида) Зеев Мило, када је окарактерисао однос хрватске државе 1941-1945. према Србима једном једином реченицом: "Масовно уништавање српског становништва током читаве четири године усташке страховладе *није познавало ниједну једину паузу.*" (подвучено од стране аутора), исто тако само – фабулирао?

Из прегледа овог материјала се испоставља још једна закључна и врло занимљива квантитативна (и последично квалитативна) констелација између навода сведока-очевидаца с једне и статистике са друге стране, како у односу на укупан број жртава србоцида, тако и у односу на број жртава система концентрационих логора Јасеновац:

Евидентна је разлика између – од непосредних и квалификованих сведока историје по завршетку рата и србоцида наведених – око 750.000 укупних српских жртава, наспрам статистички постулираних

370.000 (Кочовић) односно 335.000 (Жерјавић). Разлика износи, грубо/приближно речено, око 370.000 људи.

Евидентна је и разлика између – од непосредних и квалификованих сведока историје наведених – стотина хиљада (међу њима је најмањи број по завршетку рата и србоцида навео бивши фрањевац Филиповић, 500.000, док један извештај генерала фон Хорстенауа из 1944. године тврди, да је "у Јасеновцу већ до краја 1943. убијено између 300.000 и 400.000 људи") и *до сада* око 130.000 хиљада статистички констатованих жртава у Јасеновцу. Разлика износи и у овом случају, грубо/приближно речено, око 370.000 људи.

Може ли и ова коинциденција да буде само – случајност?

Јер тврдња да је иста ето још један консеквентни доказ прецизности тј. тачности/оправданости *само сопствене* методологије, коју би *обе* ове партикуларне науке могле да наведу, имала би једнострану и тиме недовољну досежност, служила би превасходно као алиби сопствене и сингуларне "непогрешивости", као покушај образложења неспремности да се препозна један дефинитивно *заједнички* проблем.

У оба случаја – целокупна НДХ и Јасеновац – још једном, ради се о фактички истом (спорном) броју жртава србоцида, који историјска сведочанства веродостојно наводе а статистика – из разних, великим делом и објективних разлога – до сада није била у стању да својом методологијом верификује.

Тиме почиње да се назире једна *лигатура* између енормне дивергенције у резултатима из ове две научне области, уколико за тренутак престанемо да инсистирамо на *било којим* тренутно важећим апсолутним и *сингуларно* постулираним бројевима. Истовремено се појављује још један доказ потребе мултидисциплинарне *сарадње*, уместо конфронтације:

Ако наине пођемо од тога (од логичне претпоставке) да нацистички и фашистички очевици, као и геноцидни починитељи (на пр. некадашњи командант Јасеновца Филиповић) и жртве србоцида (на пр. исто тако пуновредни искази преживелих логораша Јасеновца) нису листом подлегли некаквом колективном "испирању мозга" неке више силе или некаквој мистериозној масовној психози, која је ето погодила Немце,

Италијане, Хрвате и Србе, па чак на пр. и (Француза) куријског кардинала Tisserant-а у Ватикану, који је већ 6. марта 1942. потврдио своје сазнање о *преко 350.000* жртава србоцида до тада, истовремено дакле заклете савезнике и смртне непријатеље, убице као и њихове тусторе тј. жртве, те су стога сви они само ревносно измишљали и самовољно увеличавали број убијених Срба, онда се легитимно може ставити следеће питање на дискусију:

Будући да се ради о приближно истом броју *претпостављено постојећих* жртава, које непосредни и квалификовани сведоци историје постулирају – како у НДХ, тако и у Јасеновцу – који статистика постулира као *претпостављено непостојећи* број, јер их до сада из разних разлога "не налази", да ли је у довољној мери логично да се са довољном вероватноћом (научна скепса) претпостави могућност да статистика у овом тренутку – услед горе ослловљених слабости и мањкавости – ипак не рефлектује праву (дефинитивну, неизмењиву) слику стварности?

Примедба: Сваки покушај одговора на следствено и консеквентно питање, наиме, да ли дотичне мањкавости статистике могу да садрже и читаву разлику у тренутним проценама (око 370.000 жртава), како у односу на Јасеновац, тако и на читаву НДХ, био би у овом тренутку само спекулативне природе.

Кочовић је, међутим, и сам обелоданио да при његовом прорачуну да је "у току 2. светског рата у Југославији убијено 1.014.000 људи, док су демографски губици били 1.925.000, *а могућност грешке у прорачуну износи +/- 250.000 жртава* (подвучено од стране аутора).⁴⁹

Теоретски, већ ова констатација би дакле у врло значајној мери могла да премости – на први поглед непремостиву – разлику између статистике и свеукупности примарних извора историјске науке од неколико стотина процената при процени *укупног* броја српских жртава (што, још једном, ништа не мења на разложно претпостављеној неодрживости Живановићеве *финалне* поставке о 700.000 мртвих само у Јасеновцу, а при исто тако разложно претпостављеном броју од око 750.000 жртава

⁴⁹ Упореди: [<http://www.knjigainfo.com/index.php?gde=@http%3A//www.knjigainfo.com>

на читавој територији НДХ, али подржава његову *полазну* позицију о врло могућим стотинама хиљада истих).

Жерјавић је пак у међувремену у великој мери компромитован као научник (в. доле), итд.

Питање броја жртава сваког злочина геноцида је од енормне важности, поред осталих битних разлога (правно и морално санкционисање злочина, неговање профилактоичког принципа "Никад више!" и сл.) и, јер са свим дужним поштовањем према верности партикуларних наука сопственим методологијама, овде се додатно (у хуманистичком смислу речи чак и примарно) ради о поштовању једног морално-етичког императива, који је надређен свим наукама, наиме о поштовању јединог преосталог права невиних убијених људи да не буду заборављени, да им се посмртно не одузме чак и тај статус – људских бића и жртава других (и екстремно застрањених) људских бића.

Само се животиње, наиме, по усмрћењу предају заборава и нико нема права да на тај начин потврди, оправда и да било какав алиби (идеолозима и наредбодавцима, али пре свега) непосредним починитељима злочина геноцида – по правилу "нормалним" (Hanna Arendt, "Баналност зла") људима – да су се тада пред њима налазиле само антропоморфне креатуре, само безвредна и туђа, јер од стране узурпатора власти над дефиницијама и психагога радикално дехуманизована, само "нижа биолошка бића", дакле једна врста животиња.

Закључно и конкретно питање, да ли би систем концентрационих логора Јасеновац ипак могао да броји додатне десетине или чак стотину/неколико стотина хиљада нигде нерегистрованих жртава (дугогодишњи командант Јасеновца Вјекослав Макс Лубурић 1942: "Ми смо овде у Јасеновцу само у једној години побили више људи, него што је то учинила Османска империја за читаво време свог целокупног присуства у Европи!") а без уобичајених гробних места, јер (живих или мртвих) спаљених, бачених у дубине реке Саве, као на пр. и – никада избројана и нигде пописана – српска деца (сведочење Диане Будисављевић), побијених по околним и даљњим пољима (како је сведок-очевидац Карл Хубер исказао) и после дугих ратних година неналазивих тј. немогуће да се идентификују или да се форензички одреди место

њихове смрти, али и у нествореним и неистраженим масовним гробницама на простору од око 210 км² некадашњег система концентрационих логора Јасеновац, на шта је Живановић деценијама и с правом опомињао, а које данашња статистика ни теоретски (= математичка теорија вероватноће) не акцептира, јер једноставно није у стању да их усклади са својом (разложно претпостављено) егзактном, али у крајњој линији само сингуларном методологијом, остаје актуелно.

Ауторски став по овом питању гласи – то је (захваљујући присуству многобројних и веродостојних историјских извора, као и аксиоматској поставци математичке теорије вероватноће) дефинитивно могуће, заслужује дакле и *захтева* даље истраживање. Питање броја геноцидних жртава хрватске државе 1941-1945. остаје, у најмању руку, и даље отворено.

Заслуга за то припада, поред осталих, и Србољубу Живановићу.

ЖРТВА ЈЕ УВИЈЕК У ПРАВУ

Пита ме у једном подужем писму комесар за избјеглице Европске уније: "Зашто се Србима у Републици Хрватској све то догодило? Гдје је њихова појединачна или колективна кривња?"

Укратко одговарам:

"Срби су жртве повијесног некажњеног злочина. Повјесна кривња колективитета не постоји. За повијесни злочин према народу не тражи се кривња у њему самом – у колективитету. Повијесни злочин је онај злочин којим су погођени људи и њихове институције, добра, завичаји, баштина, укључујући и гробља итд. Господине комесару, злочини су вазда конкретни и утуживи. Моја је прекупација да нађем бар приближно оне чињенице које иду у прилог расвјетљења суштине кривње, одговорности и опсега злочина."

Изучавајући расне законе и геноцидну политику НДХ, стратишта (на примјер: у мом ширем завичају, као положу срмти, постоји 170 стратишта са више од 30.000 уморених грађана), судбину 82 концетрациона логора, прогоне, етничко чишћење, долазим до основне кривње државотворне доктрине и идеологије премрежене једним дијелом клерофашизмом. Унутар тога налазим једнога од најзначајнијих субјеката ових идеолошких основа, тзв. повијесног подузетника – клерофашизам католичке цркве. Клерофашизам је најгори облик фашизма. На примјер, црква са ових простора ни након седамдесет година није осудила фашизам нити фашисте из својих редова. Клерофашизам живи на овим просторима као константа готово свих повијесних невоља Срба у Хрватској. Срби се као хришћани, православци, само обредно разликују од Хрвата католика. Међутим, став кардинала Степинца према Србима у Другом свјетском рату је морбидан. Послушајте само ово:

"Када би скухали Србина и Хрвата јуха би се раздвојила."

На другом мјесту у свом дневнику истиче:

"Што се тиче православља, ту нема човјека, поштења, морала, истине..."

Дакле, комплетна негација људи, као бића људског рода. Познато је да су Срби дошли на ове просторе (у Хрватској) за вријеме великих сеоба народа, напосе након експанзије Отоманског царства.

Иако су и Срби заједно са Хрватима градили сваки своју националну свијест, бранили интегритет ових простора, дакле, супротстављали се експанзији Турске царевине, одувијек је био протурјечан однос католичке цркве према православљу. Како су Срби живјели на граници, предзиђ хришћанства и гутали горке судбине "коња и јунака" за одбрану тог предзиђа, гдје су "пуцале главе као тикве, а кости као цјепанице", како каже један пјесник, то за неке католике никад ништа није значило. Неки довитљиви зналац те патње сажео је у стихове: "Крајина је крвава хаљина, с крвљу ручак, са крвљу вечера, свак крваве жваће залогаје". Изгинуле су цијеле генерације Срба у одбрани тога предзиђа хришћанства.

Осим тога, Срби су ратовали тамо гдје је ратовала Аустријска царевина, а и у неким Наполеоновим ратовима. Најбоље се положјај Срба види кад се простудирају досјеи 180 крајишких генерала. Сваки од њих је, без обзира на способност, заслуге, војничко искуство и јунаштво, морао да се покатоличи ако католик није био. Има један који спада међу прве који то није хтио учинити и дочепео се горке судбине, Михаило Микашиновић. Као истраживач, уочио сам један документ из 17. стољећа код Велике, близу Славонске Пожеге, гдје је ликвидирано више од 400 православаца који нису пристали да се покатоличе. Неки кажу да је то најгрубљи одјек вјерских ратова у Еуропи у то доба на овоме тлу. Кад читате најученије текстова "оца домовине" Старчевића, дневник блаженог Степинца, онда ћете видјети ставове и погледе на православље и православе, што доведи до апсурда, до негације Срба као људских бића. Довољно је навести да је у НДХ, према Богдану Кочовићу, ликвидирано више од 400.000 Срба. Поред убијених, 240.000 Срба је покрштено, што преко нунцијатуре папа Пио XII оцјењује као "побједу католичанства", а знамо како је ишло покрштење, посебно у три цркве: Глина, Коларић и Садиловац - покољем и маљем.

Сви ти процеси који су се Србима догађали присили су ме да једном математичком методом екстраполационе рачунице утврдим колико би Срба било, поред свих природних и механичких кретања унутар њиховог корпуса, да није било геноцида и етничког чишћења. По овој математичкој логици, данас би их морало бити у Хрватској 1.600.000, а има их, нажалост, само 186.000, по посљедњем попису 2011. године. То је више него демографски слом. То је комплетна биолошка катастрофа унутар српског корпуса са немогућношћу биолошке обнове, јер породице разбијене државотворном политиком повратка редуциране су искључиво на умирућу старачку популацију. Запамтите да је просјек старости, по посљедњем попису 2011, свеукупне српске популације 53,1 година, а сељачке 58,5 година.

Ова логика говори сама за себе, да је ријеч о салду као посљедици повијесног злочина. Јер, државотворни покрет је интерес државе која разара властито друштво дигао изнад живота и смрти, не само Срба, него добрим дјелом и Хрвата, католика, нарочито Туђмановим концептом ("Норвалским програмом лустрације Срба" редуцирати на три посто и "ратом спаљена земља."):

"Било ми је страшно, мучило ме то што сам од Туђмана чуо неколико мјесеци прије избора 1990. године. Дошао је у мој ателијер, мислећи ваљда да ће од мене направити свога Аугустинчића, и одушевљено почео причати о томе. 'Да хрватски народ крвљу мора добити своју државу, да ћемо ми (он с ХДЗ-ом) направити оно што Павелић није успио направити 1941. године, да ће 50% Срба морати спакирати куфере и одселити, а осталих 50% или постати Хрвати или нестати!' Рекао сам му да је луд, да се мора лијечити и од тада прекинуо било какав контакт с њим. А непосредни повод да почнем радити циклус 'Вива ла муерте' као одговор Туђману на његов стравични цинизам и бешћутност, био је један његов говор мајкама и удовицама хрватских бранитеља 1993. године, којима је посмртно уручио одликовања уз ријечи да требају бити 'сретне и пресретне' што су им синови и мужеви погинули за Хрватску!""¹

¹ "Идентитет", бр. 61, 2003, стр. 8-11, разговор Мире Бабић Шувар са Едом Муртић

Треба стално имати у виду да су Срби из егзистенцијалне нужде постали антифашисти, угрожени расним законима. Туђман је дао порушити све антифашистичке споменике "да прекине повијест" контра-револуцијом и да реализује оно што Павелић управо због антифашизма није могао реализовати.

Само 'Олујом' уништено је сеоских кућа преко 24.000 и господарских објеката преко 13.000, 182 задружна дома, 56 амбуланти, демолирано 78 цркава, 29 музеја, 181 гробље, 325 трговина, 113 водовода, 96 трафостаница, 167 индустријских погона, 920 споменика, 211 крчми, 410 занатских радњи, 118 складишта. Долази да потпуног гашења српских топонима. Авај, до сада, - некажњено! Колонизацијом из БиХ усељено је у најбоље објекте више од 200.000 Хрвата. Хрватска је више изгубила претворбом, читај пљачком стољећа, него ратним калваријама.

Отимањем минулог рада и харачем над текућим радом, најпродуктивније генерације умиру три и по године раније, што је данак контрареволуције, преласка друштвеног у приватно власништво.

Срби су кроз стољећа живећи на овом простору постали сличнији Хрватима него сами себи, јер живе у њиховом окружењу, по њиховим обичајима, законима и облигацијама. Према томе, они су некад, скоро донедавно, били, у односу на Хрвате, сваки четврти, а сад су редуцирани на скоро сваки двадесет и трећи. Они су били предмет уништења у 82 концентрациона логора, неколико стотина масовних стратишта, неколико десетака хиљада појединачних ликвидација на властитом кућном прагу, пољу, путу, на јавним скуповима и сл. Звјерско убијање 213 свештеника и уништавањем разнородних 240 православних црквених објеката, имало је за циљ затирање правпславне вјере. Норвалским програмом, деведесетих година прошлог стољећа, Срби су били организовано, државотворно програмирано застрашивани, опљачкани, прогоњени, убијани по леопардовој кожи и, најзад, развлашћени свега. Комплетним прогоном из руралних зона прогнано је око 230.000 сељака и 124.000 градских Срба. На примјер, само у граду Сплиту деложирано је више од 10.000 Срба, а из Карловца је протјерано близу 12.000 Срба у три дана. Нису се етницитети толико мрзили колико су се вољела њихова отета добра.

Па када отимачина није кажњавана, било је: "навалите, отимачи!" Одужимањем станарског права у градовима Срби су остали без елите. А отето је око 60.000 стамбених јединица са свим садржајем, некажњено. Тим програмом напада на Србе била је нападнута топономастика Срба, ономастика, катастар, историја, проведен културоцид и руралоцид, чак и српска гробља припала су колонизираним Хрватима. Уништено је, на примјер, књигоцидом, више од четири милиона књига под видом уништења ћирилице, иако је ћирилица свеславенско, а тиме и хрватско писмо. Данас се у Вуковару води рат, ирационално, против ћирилице, и жали се што није проведена логика "Олује" и у Источној Славонији.

У рату ништа није било поштеђено. Људи, институције, светишта, мириран је Музеј православља у Загребу, па чак нису поштеђени ни Дом и Музеј неимара цивилизације Николе Тесле, нити Теслин споменик у Госпићу. Интегрални национализам националне државе која носи номинални наслов Република, државотворне контингенте замрачио је толико ум, да их данас преко ћирилице угрожавају остаци остатака Срба у Хрватској. Враћају се у 90-те године прошлог стољећа. Они јесу дозволили само да се врате остарјели, да умру на својим огњиштима.

Ево што о томе Туђман, ковач рата, каже:

"Хрватска је ријешила српско питање у Хрватској. Ми смо прихватили повратак дијела Срба у Хрватску, како би онемогућили нападе на Хрватску и приговоре како је Хрватска наставак НДХ и да не жели ни једног Србина. Ријешили смо српско питање и Срба више неће бити 12% и 6% Југославена, колико их је било. А 3% колико ће их бити, неће више угоржавати хрватску државу."²

То називам логиком државотворне еутаназије. На тим просторима није остварен нити један пилот пројекат обнове српског насеља, није подигнут нити један старачки дом, ни једна палијативна институција, ни једна индустријска зона, а да не спомињемо разорену инфраструктуру (електрична и путна мрежа, водоинсталације, телефонија и др.). На примјер, у Србији данас живи преко 52.000 пензионера, протјераних Срба из Хрватске, којима је отета пензија, разорен завичај, разорена

² Никад више 12 Срба! – Фрањо Туђман, предсједник РХ на отварању ратне школе "Бан Јосип Јелачић" у Загребу, 15. 12. 1998

примарна група, породица, што значи да су егзистенцијално угрожени у изгнанству. То бешчашће према Србима, као народу, задира у бит српског корпуса у чему они немају кривње, осим оних за који се може због оружаног сукоба утврдити конкретни злочин, а таквих је неспорно прилично било међу Србима на цјелокупном подручју захваћеном ратом. Нико их од тога не може аболирати, а ја најмање! Злочин је кажњив.

Могао бих навести обиље детаља о томе што и које посљедице доноси овдје механичко социјално и просторно разбијање породице као примарне групе. Но, како се држава изгона ни држава пријема не држе закона и конвенција, жртве некажњено страдају, Међутим, држава Хрватска је заузела став практично о колективној кривњи, донијела је Закон о правима националних мањина, који је класична келзеновштина, јер су сви етнички националитети мањина смањени на једну трећину, а српски корпус масакриран до немогућности биолошке обнове. Закон не примјењују, а машу с њим пред Европом.

Дакле, српска кривња постоји само у конкретним облицима ратних злочина појединаца, колективна не, нити може бити, али се она третира у поступку практичне примјене према колективитету. Срби се чак сматрају странцима, "гостима", и то преко представнице у Европском парламенту.

"Када бих Вам, драги господине", одговорио сам комесару за избјеглице Европске уније, "описао мучилиште у Кулинама, Лори крај Сплита, Госпићу, Сиску, Загребу, Керестинцу, Пакрачкој пољани, Осијеку и другим мјестима, претпостављам да не бисте могли повјеровати у такав облик звјерства, некажњеног.

Дакле, да закључим, Срби нису само изгубили конститутивност, него и држављанство и сва добра, без обзира на то кад су овдје дошли и кад су сада живући рођени. Понављам, преко 52.000 пензионера има докинуте пензије, а живе у Србији као прогнаници. Отет им је сав минули рад генерација. То звучи гротескно, а посљедице су погубне. само за обрану готовине и маркача пред хашким судом хрватска је платила око 32 милијуна еура. Када бих Вам показао судске пресуде неким невиним Србима и њихово образложење, не бисте повјеровали да се вратио на ово тло турски адет: 'Кадија те тужи, кадија ти суди!'

Тако, дакле, драги мој учени и племенити господине, српско питање у Хрватској практично не постоји, него питање хрватске државе и њено понашање према Србима. Тај став, повијесног злочина према Србима, посљедица је чињенице што су то Хрвати постигли уз голему и дословну асистенцију међународне заједнице, некажњено. Преставили су се себи и свијету као жртва са големим повијесним злочинима, али без хрватске кривње. Кад су већ одлучили да Хрватску приме у Европску унију, нису је могли примити под теретом таквих злочина, великог броја некажњених убистава, пљачке и прогона великог броја Срба.

Драги мој господине, ово је, у најкраћим цртама, одговор на Ваше питање што се и како се Србима то догађало."

Богдан Петковић

ЗАШТО ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ НИСУ ОСЛОБОДИЛЕ ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ?

Негдје 1988. или 1989. године у београдском недељнику "Свет" појавио се чланак о томе зашто партизани нису напали логор Јасеновац и ослободили заточенике из тог монструозног логора. Наводило се да смо имали и дивизије и корпусе, али да није било политичке воље да се то уради. Наводило се такође, колико се сјећам, да је постојао план, али да га је у задњи час отказао др Владимир Бакарић. Укључио сам се у ту дебату, јер сам као бивши заточеник логора Јасеновац у њему провео 135 дана. У Јасеновац сам депортиран 5.10.1944. год. као заробљени партизан и дошао сам у логор у њемачкој униформи. Из логора сам 18.2.1945. године са још око 300-400 логораша депортиран на рад у Њемачку, те сам стицајем околности извукао живу главу из Јасеновца.

Наводио сам положај логора, бодљикаву жицу, логорски зид висине 3-3,5 метра којим је логор био опасан и на њему 7 (седам) кула вребачница са тешким митраљезима. Затим, јак усташки гарнизон и да је већина заточеника била збијена у само 6 (шест) барака за становање. Наводио сам да би било бесмислено и помислити да би се икога могло спасити из руку тих крвожедних усташа, јер би они у критичном моменту побили све заточенике. Не сјећам се свих детаља те полемике, али се сјећам да ми је један вјеројатно "стратег" одговорио у омаловажавајућем тону: "Е, много си ме уплашио тим твојим кулама", јер ето оне су за њега биле мачји кашаљ. Неки су сматрали да је таква акција била могућа и сигурно изведива, али ето отказао ју је др Владимир Бакарић. На страну то да би у оваковој акцији одлучујућу ријеч имао др Бакарић, јер се радило о координацији хрватских и босанских партизанских јединица.

Тема о неослобађању логора Јасеновац повлачила се и на Другој, Четвртој и Петој конференцији о Јасеновцу које су одржаване у Бањој Луци од 2000. до 2011. године, а на којима сам био учесник.

Ваља рећи да ово питање не потежу наши војни руководиоци из VI и X Корпуса, првоборци тога краја или високи партијски функционери са тог подручја. Овим питањем почели су се бавити писци, разни литерати, тј. људи некомпетентни за ово питање, а и особе које нису са овог подручја.

Нико од тих стручњака није наводио на каквом се географском мјесту налази логор Јасеновац, тј. да је смјештен између пруге и тада цесте Загреб - Београд и ријеке Саве. Нико ко није ратовао на овом терену нема предоцбу што је значила за непријатеља жељезничка пруга Беч - Зидани Мост - Загреб - Београд - Солун, тј. да је то била артерија за снабдијевање њемачке група армија Ц у Грчкој. По тој прузи стално су патролирали оклопни возови, дислоцирани јаки гарнизони, сви мостови, прелази или надвожњаци били су заштићени зиданим бункерима са сталним посадама. Неприатељске јединице дислоциране у гарнизонима на прузи надилазиле су укупне снаге VI и X корпуса.

Ја сам као партизан Мославачког партизанског одреда, припадник II мословачке бригаде и бригаде "Матија Губец" прелазио пругу и учествовао у њеном рушењу, али никада ниједна јединица није на прузи дочекала дан. Никада ниједна јединица, колико је мени познато, нијена нападала ни један гарнизон на прузи ради освајања. Истина је да је X Корпус имао III диверзантски одред од два батаљона, од којих је један јачи био распоређен за диверзије на прузи од Дугог Села до Банове Јаруге а други на прузи Загреб - Крижевци - Копривница. За цијело вријеме рата минирано је 19 оклопних возова, од којих је само један потпуно уништен, док су остали само оштећени и након поправке поново укључени у патролирање.

Поменуо бих и то да се моја II мославачка бригада 29. марта 1944. године нашла у селу Оборово, тј. између ријеке Саве и жељезничке пруге Загреб - Београд. Бригада је била опкољена и у тој бици су масакрирана два батаљона. Исход је био 156 мртвих партизана уз губитак 11 пушкомитраљеза. Ко није ратовао на тим просторима не може имати

предоцбу што је била жељезничка пруга Загреб - Београд и зашто ју је непријатељ таквим снагама контролисао и бранио.

Нико од тих критизера из недељника "Свет", нити оних који су то питање потезали на конференцијама о Јасеновцу, не помињу колики би то био ризик упустити се у ову акцију. Зар није требало помишљати што би усташе урадиле са заточеницима у случају да буде видљиво да ће акција успјети. Моја процјена је да би они ликвидирали све заточенике? Па чему онда акција, чему жртве, а у случају неуспјеха који је био више него изгледан како оправдати такав подухват који није гарантовао успјех? Свједоци смо и у данашње вријеме да и свјетске велесиле када се нађу у ситуацији да спасавају своје киднаповане грађене таоце и поред све технике која им стоји на располагању не могу спасити таоце. Очити примјер је заточење комплетне америчке амбасаде у Техерану. Њихова је агонија трајала пуну годину, јер се није могао изнаћи начин да у предузетој акцији спасавања таоци остану у животу.

На често постављано питање зашто се дозволило да тај крвави млин, тј. логор Јасеновац, ради све до 22.4.1945. године, могло би се одговорити протупитањем: Зашто није II фронт отворен у Француској 1941, 1942. или 1943, него тек 1944. године? Да ли су у ове прве три године постојали услови за успјешно искрцавање и обећавали успјех? Познато је да је био велики притисак Руса на западне савезнике да се отвори други фронт. Али ни Русима није ишло у рачун да га савезници отворе и да не успије и умјесто успјеха савезници доживе пораз. Колико би требало времена да се акција понови и да сигурно успије?

Треба имати на уму да је непријатељ за цијело вријеме рата био од нас технички супериорнији (то се ничим не може упоредити), да је био бројачно надмоћнији 3-4 пута, узимајући у обзир све гарнизоне и да је увијек имао неограничене количине муниције и других убојних средстава, јер су за њега радиле фебрике, а ми смо до муниције и минско-експлозивних средстава долазили углавном од ратног плијена. Тек средином 1944. године наше дрвезантске јединице су се почеле користити пластичним експлозивом, апаратима за даљинско паљење и бацачима "Џон Бул" за разбијање бункера. Све до тада наши

диверзантни су за веће акције користили демонтиране авионске неексплодиране бомбе, које су нађене на терену.

ИЗЈАВЕ ОДГОВОРНИХ ПАРТИЗАНСКИХ РУКОВОДИЛАЦА О ЈАСЕНОВЦУ

Наш историчар, један од оних који је изнио највише најдетаљнијих докумената и аргумената о логору Јасеновац Антун Милетић, уз своју пету књигу о логору Јасеновац "Убијени у концентрационом логору Јасеновац 1941 -1945. године" издао је брошуру "НДХ – концентрациони логор Јасеновац 1941 - 1945. год." и у тој су брошури наведене изјаве најодговорнијих партизанских руководиоца о теми Јасеновац.

Цитираћемо их следећем редом:

Обрад Стишовић, командант Козарског партизанског одреда:

"Нама на Козари добро је било познато каква звјерства чине фашисти у Јасеновцу и ковали смо разне планове како да ослободимо заточенике. Прикупљали смо податке о Јасеновцу, о непријатељским снагама, изводили акције према Јасеновцу, у једној од њих, на Просари, успели смо да ослободимо 30 талаца, које су усташе довеле да сијеку дрва у шуми. Довијали смо се како да нађемо чамце и да се њима пребацимо на другу обалу Саве. Да бисмо се приближили Јасеновцу 22. априла 1942. године напали смо Босанску Дубицу, али сви су наши планови морали да падну у воду. Борци Козарског одреда су се крваво борили да не дозволе непријатељу да уђе у њихова села и одводи нове таоце у Јасеновац. Тако је било све до јуна 1942. године када је на планину Козару кренула велика непријатељска офанзива. Козарски партизани су тада прихватили битку против 15 пута јачег непријатеља. Битку која је непрекидно трајала 25 дана и ноћи и која их је одвела у легенду.

Једноставно, нисмо могли да са успјехом у првим ратним годинама изведемо тако велику и сложену операцију. То би била унапријед изгубљена битка, изгубили бисмо борце и оружје, а логораше не бисмо ослободили. Био би то наш велики пораз, ударац од кога бисмо се тешко опоравили. Жарко смо жељели да

ударимо на то Павелићево губилиште, за све нас био би то највећи понос, најсветији задатак, али главом се није могло кроз зид."

Вељко Ковачевић, један од команданата VI славонског корпуса:

"Напад на Јасеновац био је апсолутно неизводив. Они који нас данас нападају зашто нисмо ликвидирали ту усташку фабрику смрти, могли би нас по истом резону оптуживати зашто нисмо напали Загреб и Сисак, или због чега нисмо ослободили таоце на Бањици и Сајмишту у Београду. Јасеновачки логор није био обична пољана ограђена жицом и брањена са неколико пушака и митраљеза. Био је то непробојни обруч. Логор је имао такав положај, тако је био утврђен и брањен да је за наше снаге представљао непремостиву препреку. Чак и да су услови за напад били повољнији - шта би он значео за хиљаде измучених људи, како би они у њему прошли? Били би изложени погибији. Страдали би не само од усташких митраљеза, већ и од убитачне ватре. Логораши нису имали никакве заклоне од метака, пошто су живјели на отвореном или у дрвеним баракама, окружени високим зидом, бодљикавом жицом, бункерима и рововима. Да су партизанске снаге располагале тешким наоружањем, у нападу на логор било би врло ризикантно дејствовати артиљеријском ватром."

Ковачевић је истакао да не зна ни за један случај да је у Другом свјетском рату нападнут неки фашистички логор. Није то учинила ни Црвена армија, ни западни савезници. Он даље наводи:

"Сваком од нас лежао је на срцу напад на Јасеновац, желио је то сваки старјешина, сваки борац. Упркос најбољим намјерама, упркос моралној обавези, ми то нисмо могли учинити. Таква могућност није постојала. Не само за логораше, већ и за наше јединице - напад на Јасеновац био би кобан. Било би то самоуништење. Који би комесар и командант могао да донесе такву одлуку? Непромишљени напад на Јасеновац и наш пораз тешко би се одразило како на морал јединица, тако и на морал логораша и народа. Једину корист извукао би непријатељ."

Јосип Мажар Шоша и Бошко Сиљеговић, командант и комесар Пете крајишке ударне бригаде:

У сачуваном писму Штаба 5. крајишке ударне бригаде од 19. октобра 1942. године, упућеном Штабу III оперативне зоне НОВ Хрватске, види се да Крајишници предлажу Славонцима да заједнички нападну на Дубицу, Јасеновац и Стару Градишку. У писму се каже: "Политички најкорисније би за нас било ликвидирати Јасеновац, а војнички Дубицу."

Одговор Штаба III оперативне зоне НОВ Хрватске послан је 26. октобра 1942. године и у њему пише: "Што се тиче вашег приједлога за заједничку акцију на Јасеновац, Дубицу и Градишку, ми стојимо на становишту да те акције за сада нису могуће, не само са наше него и са ваше стране. То су врло тешке акције и с обзиром на војно и политичко стање код нас и код вас, треба да отпадне (за сада)... Велики број рањеника код нас у задњим великим акцијама које смо водили забрињава нас и морамо водити рачуна да то утиче на морал партизана, као и то да немамо сигурних болница, ни љекара ни довољно санитетског материјала за ефикасно лијечење рањеника... Велика упоришта ми морамо ликвидирати на тај начин што ћемо комуникације према њима пресеци, онемогућити им везу са осталим непријатељским снагама, значи борбе на путевима, жељезничким пругама, најбоље су средство за ликвидацију непријатељских упоришта, поготово када се код нас не располаже тешким и довољним бројем аутоматског оружја. Горе споменута мјеста доћи ће у обзир мало касније, кад ми избацимо из саобраћаја главни пут Загреб - Београд, као и пругу."

Штаб III оперативне зоне у свом одговору даје заиста опрезну процјену евентуалне акције на Јасеновац, јер он најбоље познаје ситуацију на торн терену и има у виду неизвјесност исхода такве операције.

Јефто Шашић је рођен у Новској, тј. у близини Јасеновца. тада комесар 12. славонске дивизије Он каже:

"Ми, славонски партизани, више од свега жељели смо да ликвидирамо ту проклету Павелићеву клаоницу у Јасеновцу. Али, жеље су једно, а могућности друго. И сад могу да кажем, добро је што тада нисмо подлегли емоцијама и предузели ту

операцију, која није имала никаквог изгледа на успјех. Ништа не бисмо постигли. Побили бисмо и логораше и себе. Ставили леш на леш. Врховни Штаб је од нас тражио да заједно са Крајишницима испитамо могућност напада на Јасеновац, наредба је јасна: евентуални напад треба организовати да сигурно успије, тј. и да логор ликвидирамо и да таоце изведемо на слободну територију. Никако нисмо смјели себи дозволити да усташе приликом напада побију логораше, а како су ствари стајале, не само да не бисмо успјели ослободити хиљаде измучених и гладних људи, него бисмо уништили и живу силу. Требало је у врло кратком времену тако парализати непријатеља да он није у стању да ликвидира логораше. Био би то масакр са страховито тешким посљедицама. Велики број логораша није био способан, због болести и изгладнелости ни да се креће а камоли да издржи марш до Псуња.

Овакову одлуку није могао да донесе ни Перо Цар, истакнути руководилац устанка у Славонији, коме су у Јасеновцу убили мајку, ни Владо Поповић, делегат ЦК КПЈ при ЦК КПХ, чија се жена Злата Шегвић налазила у жицама јасеновачких логора, па ни Фрањо Кнебл, коме су у Јасеновцу страдали родитељи. И мени су у Јасеновцу убили оца Јову. Ми нисмо имали право да у сигурну смрт поведемо хиљаде најбољих синова наше земље".

Радојица Ненезић, командант 28. дивизије¹, која је ушла у логор Стара Градишка:

"Изглед унутрашњости логора био је језив. Низ степениште се сливала крв и мозак, а платои - кола у којима су гревожени лешеви до реке, као и плато над реком, направљени од планки славонског храста, на коме је вршена ликвидација жртава, црнили су се од људске крви помешане са танином. Тежак задах људске крви унутар зидина логора био је неподношљив. Неколико бораца храбрих, младих и снажних људи пало је у несвест. Нашли смо три детета, која нису имала више од три недеље, са разбијеним лобањама, а на њиховим слабашним телима видели су се трагови крвничког ножа. У ћошку хелије седела је млада жена с малим

¹ Јединице 25. ударне бригаде, 28. славонске дивизије 2. ЈА заузеле су 23. априла 1945. године Концентрациони логор Стара Градишка.

дететом (ценећи по одећи Муслиманка из БиХ). Зликовци су их запалили, а њихови лешеви су још горели кад смо ушли у хелију. Једном речју, приказ је био страшан. Схватио сам и запамтио док сам жив да је то одраз или прецизније, резултат, расних, верских националних и класних супротности у нашим условима, који би био још тежи, да није победила политичка и војна стратегија и тактика, идејно и политичко јединство КПЈ.

У логору смо нашли и 14 живих лешева - људи од којих најјачи није имао ни 50 кг. Напустио сам логор и запамтио, између осталог, сијасет крстова и распела који су висили на унутрашњим зидовима усташког логора."

У борбама за ослобођење логора Стара Градишка у логору је заробљен усташки бојник, командант логора и око 100 усташа кољача из логора Јасеновац, Млакеа Крапје и Пуска, све је то био систем логора Јасеновац.

Из изјаве генерала Ненезића види се да је у Старој Градишки затечено 14 живих логораша, јер ваљда усташе нису стигли да их ликвидирају. У Јасеновцу није било преживјелих, јер су побијени и они логораши који нису учествовали у пробоју, вјеројатно због изнемоглости остали су у згради женског логора, али су побијени сви до једнога.

Јединице Црвене армије су 27. фебруара 1945. године ослободиле концентрациони логор Аушвиц у Пољској. Са јединицама су ушли новинари и филмски камермани и снимили затечено стање. Затекли су чини ми се око 3.500 преживјелих логораша. Додуше, по изгледу живих лешева, али ипак живих. Крематоријум је затечен у својој функцији, затечене су и бараке. Совјети су сав снимљени материји доставили западним савезницима да га објаве. Међутим, западни савезници то нису објавили, јер су сматрали да се ради о претјеривању и да је то дио совјетске пропаганде. Тек кад су америчке јединице ушле у логор Бухенвалд увјерили су се да је снимљени материјал у Аушвицу истинит, тек када су се у то увјерили у Бухенвалду. Познато нам је да је амерички командант након ослобођења Бухенвалда наредио да околно њемачко становништво проведе кроз логор и да се увјере у те страхоте, за које су прије сигурно тврдили да за то нису знали.

На основу наведених цитата најодговорнијих војних руководилаца VI славонског корпуса о свим евентуалним факторима јасеновачке операције, види се да се радило о великом ризику и малим или никаковим шансама да операције успије, тј. да се ослободе логораши и изведу на сигурну територију.

Опет је и овдје до изражаја долазио значај пруга Загреб - Београд, снага распоређених на њој и одлучности окупатора и његових квислинга да по сваку цијену бране ову комуникацију.

Треба имати на уму да у евентуалној јасеновачкој операцији није могло бити изненађења, јер је требало пријећи комуникацију Загреб - Београд, као и пругу и овладати бункерима на Малом и Великом стругу, савладати ове водене препреке и тек онда доћи до логорског зида, високог 3-3,5 метра са седам кула са митраљезима и сталном посадом на њима. Евентуално створени коридор требало је бранити и одбранити из правца запада Кутина - Суња, из правца сјевера Липик - Окучани и са источне стране из правца Стара Градишка - Пакрац. Гдје узети толике снаге да се ови правци одрже? Не треба губити из вида да би непријатељ евентуално створени коридор настојао да пресијече, јер је за то имао довољно снага у околним гарнизонима.

Треба споменути да је успјешно ослобођење затвореника из казнионице Лепоглава 13.7.1943. године било условљено и тиме што се Лепоглава није налазила на некој стратешкој комуникацији као логор Јасеновац. Стицајем околности уочи напада на Лепоглаву предао се домобрански артиљеријски дивизион у гарнизону Јалковец близу Вараждина, па су партизани имали на располагању 5 хаубица од 105 мм, од којих су само једну користили а остале онеспособили. Ваља истаћи и то да је Лепоглава била казнионица а не логор. Тада у њој није било ликвидација, већ само издржавање казне. Какав је био режим може се закључити из тога да су се ослобођени политички затвореници комунисти заложили да се управник казнионице пусти на слободу. Криминалце су партизани оставили у затвору.

Послије ове акције казнионица Лепоглава је обновљена и претворена у логор, а за управника је дошао бојник Љубо Милош, јасеновачки крвник.

Познато нам је да су се политички интернирци из Керестинца сами ослободили јула мјесеца 1941. године, али је заказала акција њиховог прихватања, јер су били препуштени сами себи. Није било никога ко би их прихватио и повео на сигурно мјесто. Неки су кренули према Загребу а неки према Жумберку, али без јасног циља. Непријатељ је организовао потјере оружника, усташа и полиције и гро их је побијен у акцији или касније у затворима. Врло мали број се успио спасити. Ово је био велики губитак, јер се радило искључиво о комунистима интелектуалцима, као што су били: Прица, Аџија, Цесарец, Рихтман и др.

Послије рата водиле су се полемике ко је у овој акцији заказао, утврђено је да акција није добро припремљена и да је организована на брзину, што је довело до пораза.

Треба узети у обзир какве су усташке јединице осигуравале логор Јасеновац као и какве су биле оне по околним гарнизонима. Увијек је у гарнизону Јасеновац била стационирана 1-2 бојне, тј. око 1.500-2.000 усташа. Према изјави Љубе Милоша на саслушању послије рата, Усташки одбрамбени здруг при крају рата бројао је 13.000 људи. Официри у усташком одбрамбеном здругу су већином били усташе повратници, који су били окорјели кољачи. Овај усташки омбрамбени здруг био је распоређен по околним гарнизонима и главни им је задатак био штитити и бранити логор Јасеновац.

Коначно, 21.IV 1945. године логор је сведен на 1.073 логораша, који су затворени у једној згради радионице у женском логору, тог дана дефинитивно је ликвидиран женски логор, јер је свих 600 - 700 жена ликвидирано.

Дана 22. априла 1945. године логор је требао бити дефинитивно ликвидиран, пошто је у ноћу 21/22. априла извршено минирање свих објеката у њему.

Организацију пробоја извршили су чланови КПЈ на челу са заточеником Антом Бакотићем, далматинским партизаном. На пробој се 22. априла 1945. године одлучило 500-600 заточеника, док су остали због изнемоглости остали у згради. Све ове који су остали у згради усташе су ликвидирале до једног. Сретна околност је била та што усташе нису закључале источну капију и што је Миле Ристић, козарски

партизан, задавио усташког пушкомитраљесца, отео му пушкомитраљез и осуо рафал из њега по усташким кулама на зиду логора. Ово је изазвало кратку забуну код усташа, неки су логорашаи отворили капију и неких 110 -120 заточеника успјело се спасити бијегом из логора. Још се не зна тачан број спасених, јер послѣ завршетка Другог свјетског рата није било воље да се то утврди и да се ти хероји одликују и да им се ода дужно поштовање и захвалност за тај подвиг.

Треба имати у виду да дана 22.4.1945. године сам логор Јасеновац још није био угрожен од јединица ЈА, јер се фронт тога дана налазио око 30 км источно, код Старе Градишке. Да је било имало хуманости, човјечности и људског обзира, усташе су се могле неометано повући и оставити логор, као што су то радили Нијемци. Не, они су имали задатак да побију све логораше, јер су сматрали да тиме истина о Јасеновцу неће изаћи на свјетло дана.

Нисам нигдје прочитао да су Нијемци приликом повлачења уништавали логорске објекте, већ су остављали логораше препуштајући их њиховој судбини. Чак и у Аушвицу затечено је у животу око 3.500 логораша.

Међутим, усташе су код свог повлачења за собом остављали само лешеве и згаришта. То је био њихов потпис и не само у Јасеновцу. Читао сам да је Рафаел Бобан, усташки пуковник и командант 5. усташког стајаћег здруга, приликом повлачења маја 1945. године наредио да се побију сви затвореници који су се налазили у затворима у том гарнизону.

Навешћу само примјер из мени сусједне општине Иванићград. У том граду је за цијело вријеме рата била дислоцирана усташка посадна бојна. Прије повлачења за Словенију маја 1945. године извели су ухапшенике из затвора, одвели их у шуму Овршине удаљену неких 5км и тамо их побили. Сјећам се имена са спомен-плоче која је подигнута послѣ Другог свјетског рата, али уништена у овом рату. На њој су била имена: Курка Вацлав, Дрча Пајо, Крњајић Марко и мој тетак Пуховић Раде. Осталих имена се не сјећам. Крњајић Марка је његова фамилија идентификовала тек по новчанику који је код њега пронађен, јер је био измасакриран. Ово ми је причао његов унук Милош Јелача. Нажалост, ово није био усамљен случај, јер су се усташе тако понашале.

Према свему што сам овдје изнио, може се константовати да није било ни мало вјероватноће да би се било ко могао спасити из логора Јасеновац. Све дате жртве биле би узалудне, јер шансе за успјех су биле минималне.

Сматрам да послије овдје цитираних најоговорнијих руководилица из VI славонског корпуса треба оставити на савјест евентуалним стратежима да се више не баве овом темом, јер најмјеродавнији су казали све што се могло рећи о овом логору.

Надам се да се убудуће нећемо бавити овом темом по логиви "кад би било, што би било", јер би то било узалудно трошење времена и папира.

Ivan Fumić

LOGORI NA TERITORIJU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE¹

PROGONI SRBA, ŽIDOVA, ROMA I ANTIFAŠISTA²

Ustaše su Srbe već u "Ustaškim načelima"³ proglasili osnovnim neprijateljima Hrvata, koje treba silom iskorijeniti. Njihovim su istrebljenjem planirali stvoriti čist životni prostor za potrebe Hrvata i Muslimana. Zato su, uz ostalo, osnivali i koncentracijske logore. Zakonskom odredbom od 25. travnja 1941. u NDH je zabranjena i upotreba ćirilice. Već 3. svibnja 1941. donesena je "Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu."⁴ Početkom lipnja 1941. godine izdana je Naredba o ukidanju svih "srpskih konfesionalnih pučkih škola i zabavišta", a sredinom srpnja Naredba o ukidanju naziva "srpskopравoslavna vjera" s obrazloženjem da nije u skladu s novim državnim uređenjem. Uskoro su slijedile naredbe o promjenama naziva pojedinih mjesta koja su u imenu imala srpska obilježja. Početkom svibnja u Zagrebu je donesena naredba o zabrani kretanja Srba noću te o njihovu iseljavanju iz sjevernog dijela grada. Potom su se naredbe istog sadržaja pojavile i u drugim gradovima.

Budući da su ustaše u cijelosti slijedile rasnu politiku svojih fašističkih gospodara, poslije su u njihov plan istrebljenja nepoćudnih uključeni i Židovi i Romi. Progonima Srba i Židova prethodili su snažna propagandna

¹ U ovom prilogu nisu obuhvaćeni logori s teritorija Bosne i Hercegovine, koji su u vrijeme Drugoga svjetskog rata bili u sastavu NDH, osim logora Kruščica kod Travnika.

² Ovo je za Zbornik preuzeti tekst iz knjige mr. sc. Ivana Fumića i Miše Deverića "Hrvatska u logorima 1941.–1945" (primj. priređivača Zbornika)

³ Dokumenti "Ustaša", str. 57.

⁴ Dokumenti "Ustaša", str. 170.

djelatnost ustaških dužnosnika i donošenje odgovarajućih zakonskih propisa. Tijekom 1941. godine objavljeno je mnoštvo odredbi koje su se odnosile na Židove.

Ustaška propaganda protiv Židova vođena je pod sloganom "U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nema mjesta Židovima." Pavelić je javno obznanio da će židovsko pitanje biti radikalno riješeno. Tu je prijetnju objavio u Zagrebu, u glasniku "Hrvatski narod" br. 83 od 6. svibnja 1941. godine. Od sredine 1941. do početka 1942. godine teror nad Židovima bio je na vrhuncu. Odvodili su ih u koncentracijske logore i ubijali. Na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH) do 1941. godine živjelo je 36.000 Židova, a do 1943. ostalo ih je samo oko 5.000. U svibnju 1943. godine u samom Zagrebu uhićeno je 1.700 Židova, a na ostalim područjima NDH oko 2.500. Svi su oni predani Nijemcima, koji su ih odveli u njemačke koncentracijske logore i tamo usmrtili u plinskim komorama. Samo je manji dio Židova uspio prijeći u talijansku okupacijsku zonu na tlu Hrvatske, gdje su uvjeti života za njih bili povoljniji.

Ustaše su od dolaska na vlast u travnju 1941. prema Romima provodile rasnu politiku identičnu onoj u Njemačkoj. Posebno se to odnosilo na Rome čergare. Prema procjenama Vladimira Žerjavića u Jasenovcu je smrtno stradalo do 14.000 Roma.⁵ Romi su nakon dovođenja u logor Jasenovac bili smješteni u selo Uštica, uz obećanje da će tamo biti naseljeni. Umjesto toga, svi su poubijani.

OPĆENITO O LOGORIMA NA TERITORIJU NDH

Useljeničko-iseljenički logori bili su osnivani radi prisilnog preseljavanja stanovništva. Pojedini autori za logore upotrebljavaju različite nazive. Međutim, bitna im je oznaka da u njima nije postojao čovjek već samo broj. U ovom smo prikazu logore podijelili na: useljeničko-iseljeničke, sabirne, koncentracijske – grupa jasenovačkih logora, dječje i ženske, njemačko-ustaške, talijanske te četničke na tlu NDH.

⁵ Vladimir Žerjavić, Demografski gubici stanovništva na teritoriju bivše Jugoslavije u II. svjetskom ratu 1941.-1945., Tisak, Dom i svijet, 1977.

USELJENIČKO-ISELJENIČKI LOGORI

Zahtjev za iseljenje Srba iz Hrvatske i plan za njihovo preseljenje u Srbiju u ime je Trećeg Reicha, 18. travnja 1941. godine, odobrio osobno Heinrich Himmler⁶, šef SS-a nacističke Njemačke. Na konferenciji, održanoj 4. lipnja 1941. godine, postignut je dogovor između predstavnika nacističke Njemačke i ustaškog režima o preseljenju Srba i Slovenaca. Utvrđen je i precizan redoslijed preseljenja Srba u Srbiju, s tim da će na njihovim mjestima biti nastanjeni Slovenci iz Maribora i Štajerske.

Odlučeno je da se logori osnuju u: Capragu, Bjelovaru i Slavonskoj Požegi. Popisani su svi Srbi na području NDH, i to po kotarevima i općinama, te određena lokalna sabirališta i način transporta u logore. Prema sačuvanim dokumentima iz *Logora Caprag kod Siska* transportirano je u Srbiju ukupno 5.076 Srba s Banovine, Korduna i iz Like, od kojih je bilo 2.370 muškaraca, 2.380 žena i 326-ero djece, mlađe od 4 godine. Oko 1.000 logoraša iz mješovitih brakova pušteno je kućama. Iz *Logora Bjelovar*, na osnovu dokumenta Državnog ravnateljstva, u Srbiju su upućene ukupno 4.693 osobe, i to 2.139 muškaraca, 2.252 žene i 302 djeteta, mlađa od 4 godine.

U *Logor Požega* dopremljeno je 9.028 Slovenaca, koji su se trebali naseliti u ispražnjene srpske kuće. Povremeno su iz tog logora u Srbiju upućivani Srbi, a slični iseljenički logori postojali su u gotovo svim kotarskim mjestima NDH. Na taj je način, samo iz ovog logora, u Srbiju otpremljeno više od 5.000 osoba. Manje grupe logoraša odvedene su u logor Jasenovac. Masovna likvidacija logoraša provedena je 26. kolovoza 1941. kad je u samom logoru ubijeno oko 400 osoba. U izvještaju su se pogubljenja opravdavala navodnom pobunom logoraša. Računa se da je 1941. godine, u tri mjeseca, iz Hrvatske u Srbiju iseljeno između 140.000 i 180.000 Srba.⁷

⁶ Heinrich Himmler bio je jedan od najbližih Hitlerovih suradnika i šef svih policijskih službi u Njemačkom Trećem Reichu.

⁷ Dušan Bilandžić: Hrvatska moderna povijest, Zagreb, 1999.

SABIRNI LOGORI

Odlukom vlasti Banovine Hrvatske, u Samoboru je 1939. godine osnovan sabirni *Logor Samobor* za smještaj Židova-imigranata, koji su pobjegli pred njemačkim nacistima. Do napada na Jugoslaviju u logoru je bilo 200 Židova. Samo je nekoliko Židova iz ove grupacije preživjelo Drugi svjetski rat u njemačkim logorima, ali niti jedan u ustaškima. Logor je prestao s radom 27. svibnja 1941. godine.

Sabirni logor u Samoboru ustaše su ponovno otvorile 13. rujna 1942. kad su poduzele akciju "čišćenja" slobodnog područja Žumberak. Za vrijeme te akcije ustaše su zapalile nekoliko sela i strijeljale 80 seljaka, uglavnom Hrvata, te ih bacile u jamu Jazovka. U logor u Samoboru dovedeno je 99 muškaraca i žena, osumnjičenih da su surađivali s partizanima. Nakon istrage strijeljano ih je 25, a ostali su poslani u druge ustaške logore.

Osim toga, ustaše su s ovog područja pokupili 312 srpske djece s Kozare, Korduna, Banije i Like, koja su bila smještena po žumberačkim selima. Njih su u kolovozu 1942. godine iz logora Jastrebarsko bile oslobodile jedinice NOV Hrvatske. Djecu su iz Samobora prebacili za Zagreb i stavili ih "na raspolaganje" Ministarstvu udružbe.

U grupu *logora Zagreb* spadaju logori na više lokacija. *Zagrebački zbor* (u Savskoj ulici, danas je tu Studentski centar) bio je jedan od najvećih sabirnih logora u Zagrebu. Organiziran je već prvih dana nakon dolaska ustaša na vlast. U logor su dopremani uhapšeni Srbi, većinom iz Zagreba i okolice. U ovaj su logor dovođeni i Židovi iz Zagreba i drugih mjesta Hrvatske. Srbi su dovođeni radi iseljenja u Srbiju, a Židovi radi upućivanja u druge koncentracijske logore i pogubljenja. Na *Zavrtnici* su bili smješteni samo Židovi iz Zagreba, jer su već od prvog dana uspostave NDH bili protjerani iz svojih domova. Za njihov su otkup ustaše tražile tzv. kontribuciju, po uzoru na nacističku Njemačku. Međutim, masovna hapšenja Židova počinju nakon donošenja zakonske odredbe o rasnoj pripadnosti i zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, od 30. travnja 1941. godine.

Na području Zagreba postojala su i tri sabirna ustaška logora za djecu i žene. Ukupno je kroz njih prošlo oko 13.000 logoraša, većinom srpske djece, od kojih je njih više od 700 umrlo zbog zlostavljanja i bolesti. Jedan je dio djece bio poslan u druge logore, a veći dio ih je spašen, uz pomoć osoblja Crvenog

križa te zahvaljujući aktivistima Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) i građana Zagreba, koji su ih posvojili.

U logoru smještenom u zgradi *Zavoda za odgoj gluhoonijemih* u Ilici 113 bilo je najveće sabiralište žena i djece. Kroz taj je logor prošlo ukupno 5.612 djece. U njemu ih je umrlo 157, a 215 u zagrebačkim bolnicama, kamo su djeca bila dopremljena na liječenje. Samo ih je 20-ak prebačeno u dom na Perjavici. Ostalu su djecu zbrinuli građani – Hrvati. Nakon rata ona su vraćena roditeljima, ako su još bili živi, ili su pak smještene u đačke domove radi školovanja. U *Dom za majke i dojenčad na Josipovcu* (Ulica I. G. Kovačića) bilo je dopremljeno ukupno oko 800, uglavnom, srpske djece, od kojih je, prema procjenama, umrlo oko 530. U *Prihvatištu državnih dječjih kolonija* smještana su djeca, stara od nekoliko dana do tri godine, dopremljena iz logora Stara Gradiška, te djeca od 2 do 8 godina dopremljena iz logora Mlaka i Sisak.

Na Tomislavovom trgu br. 21 u *Jeronimskoj dvorani* također je bio logor za žene i djecu. Dovedeni su iz logora Stara Gradiška, poslije i iz Siska. Nema podataka o tome koliko je ukupno žena i djece prošlo kroz ovaj logor, a ni o tome koliko ih je tamo umrlo.

KPH je u Zagrebu osnovala ilegalnu bolnicu za bolesnu djecu. Bolnica je bila na Perjavici, na periferiji Zagreba, u privatnom stambenom objektu. Tu je bilo smješteno četrdesetak najbolesnije djece. Dolazili su dobrovoljci liječnici i medicinske sestre i uz maksimalne napore uspjeli ih spasiti od sigurne smrti.

Istovremeno su aktivisti NOP-a, uz pomoć Crvenog križa, pronalazili građane koji su uzimali djecu i smještali ih kod sebe ili usvajali i tako spašavali od ustaša i strahota kroz koje su prolazila. Na taj je način spašeno gotovo 6.000 srpske djece, od ukupno oko 7.000, koliko ih je prošlo kroz zagrebačke sabirne logore.

Logor Jastrebarsko bio je jedini logor u kojem nije bilo većeg terora i mučenja, ali bilo je ubijanja. Ubijeno je 200 Srba i Židova. Ustaše su, gotovo, svakodnevno transportirali zatočene u logor "Danica" kod Koprivnice, u Kruščicu kod Travnika, Jasenovac i Staru Gradišku. Židovke i Srpkinja s djecom slane su u Lobor. Logoraši, upućeni u Jasenovac, tamo su i ubijeni.

Sabirni *Logor Tenje* osnovan je, dolaskom ustaša na vlast, za smještaj Židova iz Osijeka i okolice, gdje ih je živjelo oko 2.500. Na određenom prostoru izgrađeno je naselje samo za Židove. Sagrađene su barake i zidani objekti na račun Židovske vjerske općine Osijek. Zatočeni Židovi sami su brinuli o svom uzdržavanju i prehrani. Bio je to rasni geto, sličan onome za Židove u Varšavi.

Polovinom kolovoza 1942. godine ustaše počinju slati Židove u Njemačku. Njih oko 1.000, među kojima je bilo do 700 djece, upućeno je direktno u Auschwitz. U isto je vrijeme dio Židova odveden i u Jasenovac. Prve zatočenice *Logora Đakovo* bile su Židovke iz Bosne. Logorašice su odmah formirale odbore za ishranu, higijenu i zdravstvo, blagajnu i kuhinju. Sve je urađeno na račun Židovske općine. Uz Židovke, u logoru je bilo i 800 Srpkinja.

Teror, zlostavljanja i ubijanja svakodnevna su pojava. Slaba hrana pogodovala je širenju bolesti svih vrsta. Oko 900 logorašica teško je oboljelo.

Uz bolesti, stalno su se povećavala i silovanja i ubijanja. Ukupno je ubijeno 2.400 logorašica.

Logor Kerestinec formiran je 19. travnja 1941. i djelovao je do 14. srpnja 1941. godine. U njemu su bili i politički zatvorenici. Obračun s komunistima počeo je u srpnju 1941. Tada je objavljen "Oglas Ministarstva unutrašnjih poslova NDH o strijeljanju desetorice komunista za odmazdu, *zbog ubijenog ustaškog agenta."⁸ Odabrali su desetoricu komunista i antifašista zatočenih u Kerestincu, koje su okrivili kao duhovne začetnike tog zločina, iako s likvidacijom agenta Tiljka nisu imali baš nikakve veze. Ubijena su dva Hrvata, dva Srbina i šest Židova, a među njima i dr. Božidar Adžija, prof. Ognjen Prica i novinar Otokar Keršovani.⁹ Valja istaknuti da su se ustaše posebno okomile na intelektualce.

Logor Slavetić bio je logor za Židove, uglavnom za emigrante, ali i za ostale. Bili su pod nadzorom ustaškog redarstva, a o njima se brinula Židovska

⁸ Oglas Ministarstva unutaršnjih poslova NDH o streljanju komunista čuva se u Hrvatskom državnom arhivu.

⁹ Popis strijeljanih iz tog logora nalazi se na spomeniku u Kerestincu.

vjerska općina iz Zagreba. Logor je prestao s radom krajem studenoga kad su muškarci otpremljeni u logor Jasenovac, a žene u logor Lobor.

KONCENTRACIJSKI LOGORI

U drugoj polovici travnja 1941. godine ustaše formiraju *koncentracijski logor "Danica" u Koprivnici*. Kroz logor je prošlo 5.600 osoba. Prvi su dovedeni uhapšeni Srbi iz Grubišnog Polja, Križevaca, Pakraca i drugih mjesta, a dopremani su i zatočeni iz drugih logora. Iako u logoru nije bilo grupnih likvidacija, ipak je ubijeno 200 osoba, što dovoljno govori o režimu koji je u njemu vladao. Umiralo se zbog iscrpljenosti, gladi, bolesti i zlostavljanja. Upravo zbog nemogućnosti masovnih likvidacija u okolici Koprivnice, jer je to gusto naseljeno područje, logor je u travnju 1942. godine rasformiran. Logoraši su prebačeni u Jasenovac i Staru Gradišku, gdje su uglavnom likvidirani.

Logor Gospić formiran je u svibnju 1941. i djelovao je do 21. kolovoza iste godine. *U logorima u Gospiću i Jadovnom ubijeno je 40.123 Židova i Srba te više desetaka Hrvata-komunista*. Logor u Gospiću bio je samo tranzitna baza za logore Jadovno i Pag. Zato se brojno stanje u njemu mijenjalo gotovo svaki dan.

U Gospić su u početku dopremani uglavnom Srbi i Židovi, hapšeni na cijelom teritoriju NDH. U kolovoza 1941. Talijani su preuzeli vlast u svojoj Drugoj okupacijskoj zoni¹⁰, u koju je spadao i Gospić, pa su prisilili ustaše da hitno isprazne komplekse svojih logora u Gospiću i Jadovnu. Budući da u tako kratkom roku nisu mogli poubijati sve logoraše iz Gospića, grupe od oko 1.500 logoraša 20. kolovoza 1941. godine prebacili su u Jastrebarsko, a zatim u Jasenovac i Staru Gradišku.

Logor Jadovno bio je na šumovitom predjelu Velebita, na oko 1.200 metara nadmorske visine, koji je nenaseljen, s mnogo vrtača i kraških jama. Od prvih dana ustaše su u njih bacale ubijene Srbe, Židove i komuniste. Jadovno, zapravo, i nije bio logor već međustanica do gubilišta. *Nakon*

¹⁰ Dokumenti "Ustaša", str. 177. i 178. Talijani su svoju Okupacijsku zonu u Hrvatskoj podijelili na dva dijela. U prvom su imali potpunu vojnu i civilnu vlast, a u drugom samo vojnu. U tu je grupu spadao i Gospić.

Jasenovca, Jadovno je s okolnim gubilištima bio najveće stratište ustaškog režima na cijelom teritoriju NDH.

Popis strijeljanih iz tog logora nalazi se na spomeniku u Kerestincu. *Logori Slano i Metajna* počinju se formirati paralelno s logorom Jadovno. Organski su bili povezani s Gospićem, a i namjena im je bila ista. O logorima Slano i Metajna posebno potresan i stravičan izvještaj dao je talijanski sanitetski poručnik dr. Sante Strazzi,¹¹ šef Prve dezinfekcijske sekcije, direktoru sanitetskog odjeljenja talijanske komande V. armijskog korpusa.

Veći je broj zatočenika dopremljen u *Logor Kruščica* potkraj kolovoza 1941. godine, i to iz logora u Gospiću i Jastrebarskom. Bili su to Židovi. Bilo je i 200 žena i djece srpske nacionalnosti iz Bosne. Već u rujnu 1941. u logoru je bilo više od 3.000 osoba. Poslije šest tjedana provedenih u logoru Kruščica oko 1.200 židovskih žena i djece te 300 Srпкиnja prebačeno je u logor Lobor.

GRUPA LOGORA JASENOVAC

U grupu jasenovačkih logora pripadali su logori: Krapje, Bročice, Ciglana, Kožara i Stara Gradiška.

Prvi zatočenici u jasenovačke logore stigli su potkraj kolovoza 1941. godine, a zakonska odredba o upućivanju u sabirni radni logor donesena je tek u studenom 1941. godine. Dakle, ustaše su "nepoćudne i pogibeljne" upućivale u "sibirne i radne logore" puna tri mjeseca prije donošenja zakonske odredbe o tome.

Logor I. Krapje i Logor II. Bročice oformljeni su istovremeno. Prvi su logoraši krajem kolovoza 1941. godine dopremljeni iz logora Gospić i Jastrebarsko. Bili su smješteni na livadi. Zbog jesenskih su kiša prostori obaju logora bili poplavljeni, pa su zbog toga ukinuti. Nešto zdravijih logoraša odvedeno je u logor Ciglana u Jasenovcu, a njih 1.200 je ubijeno.

Logor III. Ciglana, ironično nazvan "radni logor", bio je najveće i najstrašnije mučilište i gubilište ustaškog režima. U tom je logoru ubijeno najviše Srba, Židova, Roma i Hrvata, te Slovenaca. Po broju žrtava, ali ne i po

¹¹ Izvještaj poručnika dr. Santea Strazzia čuva se u Hrvatskom državnom arhivu.

sredstvima za usmrćivanje, nadmašuju ga jedino neki njemački koncentracijski logori.

Od samog formiranja, u Logor III. su dovodili manje ili veće grupe zatočnika iz Zagreba, Lepoglave, "Danice", Sarajeva, Banje Luke i drugih mjesta.

Dana 21. travnja 1945. godine u Logoru III. ostala su još 1.073 logoraša. Znali su da ih čeka pogubljenje, pa su se dogovorili o proboju iz logora. Vrijeme proboja dogovoreno je za 22. travnja u 10,30 sati. Na dani znak, započeo je opći juriš golorukih logoraša na ustaške straže i bunkere. U proboju su sudjelovali gotovo svi logoraši. U neravnopravnoj borbi većina ih je poginula, ali ih se 70-tak uspjelo probiti iz obruča i spasiti.

U Logoru IV. Kožara stalno je bilo do 150 logoraša, uglavnom stručnjaka. Pretežno su to bili Židovi. I tu je bilo likvidacija, ali pojedinačnih. Uvjeti života i rada u logoru IV. bili su nešto blaži.

Logor V. Stara Gradiška karakteriziraju neke specifičnosti u odnosu na ostale logore.¹² U njemu je bilo najviše komunista i antifašista iz svih krajeva NDH. Većinom su to bili Hrvati. U tom je logoru bio i relativno velik broj žena i djece srpske nacionalnosti s Kozare i Potkozarja. Služio je i za ispitivanje zarobljenih partizana i uhapšenih simpatizera NOP-a, radi prikupljanja podataka o NOV, organima narodne vlasti i pomagačima NOP-a.

Iako su mučenja i ubijanja bila svakodnevna pojava, u logoru V. ipak nije bilo masovnih likvidacija, osim izuzetaka. Krajem 1944. ustaše započinju likvidaciju logora V., pa je grupa od 700 logoraša, pretežno Hrvata i nešto Židova, odvedena u Jasenovac. Oko 500 logoraša transportirano je u Lepoglavu.

LOGOR LEPOGLAVA

U travnju 1941. godine ustaše preuzimaju logor s 1.000 kažnjenika, uglavnom kriminalaca i više od 70 nepoćudnih, uglavnom, komunista. Od tada počinju stizati novi zatočnici. Do srpnja 1941. dopremljena je 71 osoba, od toga 40 iz logora Kerestinec. Bojeći se bijega logoraša, sličnoga onome u

¹² Amulić, Marijana-Buca i Huber, Čedomil: "Otpor u logoru Stara Gradiška", Spomen-područje Jasenovca, 1980.

Kerestincu, ustaše počinju likvidaciju nepoćudnih. Uskoro u Lepoglavu ponovo šalju "političke osuđeničke", odnosno "nepoćudne elemente".

Ovu kaznionicu su 12./13. srpnja 1943. godine zajednički zauzele jedinice NOV iz Slavonije i Kalnički partizanski odred i oslobodili političke zatočnike. Ukupno su oslobođena 733 zatvorenika, od kojih je njih stotinjak bilo zatočeno zbog političkih razloga. Svi politički kažnjenici stupili su u redove Narodnooslobodilačke vojske, a kriminalci su vraćeni u kaznionice.

Logor Velika Gorica služio je za zatvaranje talaca i sumnjivih osoba koje su ustaše planirali pohapsiti u akciji "čišćenja" dijela Pokuplja od partizana. Već početkom rujna 1942. godine u logor je dopremljeno 720 talaca. Bili su to članovi porodica boraca i simpatizera NOB-e, i Srba i Hrvata, te vojni bjegunci.

Glavni cilj ustaša bio je zastrašivanjem uništiti NOP-a na pokupskom području. Prema nekim procjenama, kroz logor je prošlo oko 2.000 talaca, muškaraca i žena.

Prvobitna namjena *Logora Sisak* bila je prihvat stanovništva nakon njemačko-ustaškog napada na slobodni teritorij Kozare i Potkozarja. Osim toga, ustaše dopremaju i logoraše iz drugih logora, najviše iz Stare Gradiške i Jasenovca, a i uhapšene iz Moslavine, Banije, Slavonije, Korduna i Gorskog kotara, gdje su ustaše provodile akciju "čišćenja", odnosno gdje su pokušale uništiti NOP i zastrašiti narod koji je tom pokretu pomagao. U Sisku je postojao i "dječji logor". U tom je logoru što umrlo, što bilo ubijeno oko 1.800 djece.

DJEČJI I ŽENSKI LOGORI

U *Logoru Lobor* zatočeno je 6. listopada 1941. godine 1.370 žena, Židovki i Srpkinja, i djece. Zbog prenapučenosti u Loboru, ustaše u *Gornjoj Rijeci* formiraju logor pod upravom iz Lobora. U njega prebacuju starije Židovke s djecom, njih 70, te 250 Srpkinja s djecom. U logor Zemun otpremljeno je, preko Lobora i Zagreba, 140 žena srpske nacionalnosti. U ovom je logoru bilo zatočeno ukupno 400 djece.

Budući da su bunari, iz kojih su djeca dobivala vodu, bili zaraženi, epidemija tifusa zahvatila je gotovo svu djecu. Pod temperaturom, bez ikoga svoga,

bez lijekova, bez pravog ležaja, hrane i vode, naprosto su morala umrijeti. Oko 150 mališana prebačeno je u logor u Jastrebarsko, gdje je većina, uz medicinsku njegu, preživjela. Nažalost, njih 140 ostalo je zauvijek u Gornjoj Rijeci.

LOGORI JASTREBARSKO I RIJEKA

U Dječjem logoru u Jastrebarskom bila su srpska djeca, stara od 6 mjeseci do 14 godina. Bilo je dopremljeno 3.220 djece, od toga je njih 54 umrlo tijekom transporta.

Dio djece oslobodila je IV. kordunaška brigada 26. kolovoza 1942. godine. Od 727-ero djece, njih je 587 nakon liječničkog pregleda krenulo s brigadom na Žumberak, gdje su smješteni po kućama. Nažalost, za vrijeme ustaške ofenzive na Žumberku pohvatano je 312 te djece i ponovo otpremljeno u sabirni logor, ovoga puta u Samoboru, a zatim u Zagreb, gdje ih je preuzelo Ministarstvo udružbe.

U *Logor Rijeka* bilo je prebačeno i smješteno nešto više od 2.000 djece iz Jastrebarskoga, a u njemu je ostalo 1.566 djece. U ovom je logoru situacija bila još teža. Nije bilo struje, vode, ni sanitarnih uređaja, a prehrana je bila više nego oskudna.

Zbog neishranjenosti i bolesti u oba je logora smrtnost djece bila velika. Mjesečno je umiralo i do 200 djece. To je potvrđeno u izvještaju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Oba logora rasformirana su u studenom 1942. godine. Kroz njih je prošlo ukupno 3.166 srpske djece. Njih 1.637 spašeno je iz logora tako da su ih posvojile hrvatske obitelji iz Zagreba, Jastrebarskog i seljaci iz okolnih sela. Oko 450 djece preuzeo je Karitas iz Zagreba, a oko 300 djece ostalo je u dvorcu – bolnici do oslobođenja, 9. svibnja 1945. godine. Da nije bilo hrvatskih obitelji, koje su se, po cijenu života založile za spas te srpske djece, teško je zamisliti da bi i jedno preživjelo u logoraškim uvjetima.

NJEMAČKO-USTAŠKI LOGORI NA TLU NDH

Logor Zemun bio je smješten na prostoru beogradskog sajmišta. Do srpnja 1942. služio je isključivo za smještaj židovskih žena i djece. Muškarci Židovi su odmah transportirani u Njemačku u tamošnje logore ili su poubijani.

Logor Vinkovci osnovali su Nijemci i njime je upravljao Gestapo. Nijemci su planirali očistiti teren između Bosuta i Save od boraca NOV Jugoslavije i njihovih simpatizera. Ubrzo je u logoru bilo zatočeno 1.400 osoba koje su podijeljene u tri skupine. U prvoj su bili komunisti i zarobljeni borci NOV Jugoslavije, u drugoj aktivni suradnici NOP-a, a u trećoj osumnjičeni simpatizeri NOP-a. Kroz logor Vinkovci prošlo je više od 4.000 logoraša. Većina ih je završila na gubilištima Jasenovca, a dio kao prisilna radna snaga u Njemačkoj.

Valja napomenuti da detaljnije podatke o ovim njemačko-ustaškim logorima u Zemunu i Vinkovcima nije moguće prikupiti bez uvida u njemačku arhivsku građu, a to treba da učine oni koji budu ubuduće detaljnije izučavali nacističke i ustaške logore.

Njemački logor Jankomir trebao je prihvatiti zarobljene borce NOV Hrvatske i simpatizere te zdrave mlade ljude sa sela za rad u Njemačkoj. Prva veća grupa dopremljena je u logor Jankomir 8. studenog 1943. godine s područja Vukovara i Srijema. Idućih dana u Njemačku je transportirano 300 žena kojima su nasilno oduzeli djecu. Starije i slabije žene, nesposobne za rad, predali su ustašama. Te su žene završile život u ustaškim logorima. Djecu su ustaše predali Ministarstvu udružbe i Crvenom križu. Grupa od 200 zarobljenih boraca NOV Hrvatske i aktivista NOP-a dopremljena je u logor 2. travnja 1944., nakon borbe kod Oborova, sela blizu Zagreba. Ova grupa je 6. lipnja 1944. razmijenjena za njemačke oficire.

Poseban je slučaj 105 duševnih bolesnika, koje su Nijemci dopremili u logor iz Duševne bolnice Vrapče. Već 1. listopada 1944. sve su te bolesnike transportirali u Njemačku, odakle se ni jedan nije živ vratio. Prema ustaškim procjenama kroz ovaj logor prošlo je više od 10.000 osoba, a nekoliko stotina je ubijeno.

TALIJANSKI LOGORI 1941.–1943. NA TERITORIJU NDH

Talijani su u Hrvatskoj osnovali više koncentracijskih logora, i to u Bakru, Kraljevici, Lovranu, Kaboru i Molatu, Gružu, Kuparima, Prevlaci, Zlari-
nu, Dubrovniku, Lovrijencu, Lopudu, Mamuli.

Logor Bakar osnovan je u ožujku 1942. za zatočenje Židova. Dopremeni su pohapšeni antifašisti Hrvati iz kotara Novi Vinodolski i iz Gorskog kotara. U logoru Bakar najviše je bilo žena i djece. Čim bi broj logoraša prešao 2.000, transportirali su ih u logore u Italiji, a nakon otvaranja logora Kabor, prebacivani su u taj logor.

U *Logoru Kraljevica* prvi zatočeniци bile su obitelji boraca NOV Hrvatske iz područja Gorskog kotara, Delnica, Vrbovskoga i Ogulina, većinom hrvatske nacionalnosti. U logoru je bilo smješteno do 1.200 osoba. Najveće teškoće bile su s ishranom.

Kroz *Logor Molat* prošlo je oko 10.000 osoba, uglavnom, Hrvata iz obalnog dijela Dalmacije. U njemu je živote izgubilo oko 1.000 osoba. Uvjeti života u logoru bili su takvi da se često umiralo zbog gladi. Ukupan broj umrlih bio je oko 1.000 osoba. Talijani su sve do polovine 1943. godine iz ovog logora često odvodili grupe logoraša na strijeljanje, radi odmazde.

Osnivanje *Logora Kabor na otoku Rabu* bilo je usko povezano s pripre-
mama za izvođenje vojnih operacija u Sloveniji i na Risnjaku u Gorskom kotaru.¹³ Prvi internirci u logor su stigli iz Slovenije 28. srpnja 1942. godine. Do 31. listopada 1942. ukupno je zatvorena 7.541 osoba. Neke su Talijani oslobodili nakon što su pristali pristupiti antikomunističkoj dobrovoljačkoj miliciji.

U akcijama "čišćenja terena" strijeljano je više od 300 osoba, a više od 7.000 odvedeno je u koncentracijske logore. U razdoblju od 22 mjeseca, koliko su postojali koncentracijski logori u Primorju, u njima je bilo zatočeno oko

¹³ Capogreco, Spartaco Carlo, "Mussolinijevi logori", Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 157-164.

23.000 osoba – Slovenaca, Hrvata, Srba i Židova. Od ukupnog broja zatočenih bilo je 3.000 djece u dobi do 16 godina života. U talijanskim logorima život je izgubilo više od 5.000 osoba, od toga najveći broj u logoru Kampor.

Početkom 1943. godine Vrhovna komanda talijanske vojske odlučila je sve Židove iz svih logora na Jadranu, što su spadali u njenu okupacijsku zonu, prebaciti u zajednički logor Kampor na otoku Rabu.

Dubrovački logori su formirani za Židove na Lopudu, u Kuparima, Gružu i Lovrijencu. Organizacija logora bila je također jedinstvena. Unutarnju upravu vodili su sami logoraši. Oni su sami sebi spremali hranu, održavali red i disciplinu, obavljali zdravstvenu službu, održavali tečajeve stranih jezika. Za vanjsko osiguranje bile su zadužene manje posade talijanske vojske.

U sva tri dubrovačka logora bilo je zatočeno ukupno 1.700 Židova.

Logor Mamula, iako je bio na teritoriju Crne Gore, obuhvaćen je u sklopu talijanskih logora na teritoriju Hrvatske, jer su i u ovom logoru bili zatočeni hrvatski građani. Za ovaj se logor može reći da je bio najgori od svih talijanskih fašističkih logora, a bio je na malom otoku Mamula. Logoraši su bili smješteni u mračne i potpuno vlažne podrumske prostorije. Ovamo su logoraši dopremani po kazni iz drugih talijanskih logora i zatvora, a bili su osuđeni na umiranje od gladi.

Nakon kapitulacije Italije, logor su preuzeli Nijemci i koristili se njime sve dok ih nije protjerala Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije.

Logor Zlarin bio je na rtu Marin. Glad je u logoru bila tolika da su logoraši pojeli sve korijenje skromnog raslinja. Ipak, najveći problem bila je

žeđ. Posljednji od 1.200 logoraša otpremljeni su u Italiju. Ubijanja bez optužbi i presude, torture, izgladnjivanje, mučenje žeđu djece, žena i staraca, ponižavanja svake vrste – sve su to bile svakodnevne pojave u tim logorima.

ČETNIČKI LOGORI

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata na teritoriju NDH svoje su koncentracijske logore podigli i četnici te u njih zatvarali sve svoje stvarne

i navodne protivnike, bilo Hrvate bilo Srbe. Usko su surađivali s talijanskim okupatorskim vlastima kojima su, uz nagradu, često predavali zatočenike ili su ih sami pogubili.

U drugoj polovici 1942. godine četnici su s Talijanima potpisali sporazum po kome su postali sastavni dio talijanskih vojnih postrojbi. Ujedno su i s vlastima NDH sklopili pismeni sporazum o suradnji u borbi protiv partizana.

U kolovozu 1942. godine formiran je *koncentracijski logor za područje Borjanskoga vojno-četničkog odreda* u Karačkoj školi. Istodobno je osnovan i *koncentracijski logor u Jošavici*, gdje je bila i komanda bosanskih četničkih odreda. Logoraši su, nakon kraćeg vremena provedenog u tim logorima, uglavnom likvidirani, a manji je dio njih predan Nijemcima.

Početakom 1943. godine osnovan je *centralni logor u Kosovu kod Knina*. U logoru Kosovo bili su zatvarani aktivisti NOP-a i civili – Srbi s područja Grahova, Drvara i Bosanskog Petrovca, te brojni Hrvati. Zbog teškog života u ovom logoru, narod ga je prozvaao drugim Jasenovcem.

Ukupan broj ubijenih u četničkim logorima i zatvorima teško je utvrditi, jer četnici uopće nisu vodili evidenciju svojih žrtava. Ipak, znatno veći broj Hrvata, Muslimana i Srba četnici su ubili u naseljima. Prema procjenama Vladimira Žerjavića, četnici su tijekom Drugoga svjetskog rata ubili 18.000 Hrvata.

ZAKLJUČCI

U skladu s prikazanim povijesnim dokumentima i drugim činjenicama o logorima na području NDH, u razdoblju od 1941. do 1945. godine, može se zaključiti:

1. U Drugom svjetskom ratu, u skladu sa stavovima ustaškog pokreta i prihvaćanjem nacističkog svjetonazora, ustaše, odmah nakon dolaska na vlast, započinju s masovnim progonima i ubijanjem Srba, Židova, Roma, komunista i svih drugih za koje su držali da su – ili bi mogli biti – protivnici nacifašizma. Osnivanje logora poprimilo je u NDH široke razmjere. Jedni su, u dogovoru s Nijemcima, služili za sabiranje i progon Srba u Srbiju, kako bi na njihova ognjišta Nijemci naselili Slovence, jer su na njihova slovenska

ognjišta dovodili Nijemce. Drugi logori, a njih je bilo najviše, organizirani su uglavnom za ubijanje Srba, Židova, Roma, Hrvata, komunista i antifašista svih nacionalnosti. U tom pogledu posebno mjesto imali su logori: Gospić, Jadovno, Slano na Pagu, Lepoglava i Jasenovački logori. Selekcija logora po vrstama teško je izvediva, jer su neki bili više puta ukidani i ponovno aktivirani ili su im mijenjali namjenu. Ipak, u svima se nemilice ubijalo ili usmrćivalo glađu, žeđu i bolestima. Kolike je razmjere ta ustaška aktivnost poprimila, vidi se iz činjenice da su *ustaše, Nijemci i Talijani na tlu Hrvatske podigli više od 50 logora*.

Činjenica, da su osim ustaša, i okupatori na tlu NDH formirali koncentracijske logore, u koje su, po svom nahodanju, zatvarali hrvatske državljane i tamo ih mučili i ubijali bez ikakve odgovornosti, najbolje govori o tome kakva je NDH, zapravo, bila država. U ovom su prilogu navedeni podaci o broju umrlih i ubijenih, uglavnom prema dostupnim dokumentima.

Za logore o kojima do danas nema dostupnih dokumenata i podataka o broju žrtava, vjerujemo da će ih budući istraživači pronaći možda u arhivima u Njemačkoj, Italiji i drugim državama.

2. Iako je dokumentirano utvrđeno da je većina logora služila za istrebljivanje Židova, Roma i Srba, ima pojedinaca koji tu činjenicu i danas negiraju ili umanjuju. Osim onih koji umanjuju ili prešućuju ustaške logore i njihove strašne zločine, ima i takvih koji ih opravdavaju. Oni se moraju suočiti, ne samo s nepobitnim činjenicama o zločinima, nego i s istinom da su ustaške i okupatorske zločine osudili građani cijeloga svijeta. Nacionalistički ekstremisti, i Hrvati i Srbi, manipuliraju i licitiraju s brojem Srba, odnosno Hrvata, ubijenih u logorima, izvan logora i općenito, tijekom Drugoga svjetskog rata. Na taj način i dalje podgrijavaju nacionalne i rasne sukobe, koji su upravo zbog širenja mržnje i doveli do užasnih tragedija One su, pak, u službi manipulatora i sijača nacionalne i vjerske mržnje među mladim naraštajima koji, nažalost, nedovoljno uče o povijesnim činjenicama iz Drugoga svjetskog rata.

3. Poraz i teški gubici okupatorskih vojski i njihovih pomagača – ustaša, četnika i drugih, u svibnju 1945. godine nemaju veze s nacionalnošću, već činjenicom da su jedni, drugi i treći počinili teške zločine i pružali otpor da bi si osigurali bijeg. Bilo je, nažalost, ubijenih i nevinih ljudi.

Okupatore i njihove pomagače (sudski su, ali i bez suđenja) kažnjavali u svim europskim zemljama, čiji su građani služili njemačkim i talijanskim okupatorima. Kažnjavani su, prije svega, ratni zločinci, ali i oni koji su se našli uz njih. U tom pogledu niti jedna velika sila nije bila iznimka.

4. SABA RH i Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske ovom knjigom žele i nastoje pridonijeti istinitom prikazivanju tadašnjih prilika, ali i daljnjem izučavanju tih teških vremena. Ova je knjiga i odgovor "povjesničarima" i propovjednicima, filoustašama i filočetnicima, koji negiraju postojanje ustaških i četničkih logora i zločina, jer je upravo negiranje istine dovelo do ponavljanja zla. Stoga je dužnost svih demokratskih snaga da se poticate-
ljima zla suprotstave argumentima istine, jer ćemo u suprotnom biti osuđeni na stalno ponavljanje mržnje prema drugima i drukčijima i zločina jednih nad drugima.

Literatura

Amulić, Marijana-Buca i Humber, Čedomil: "Otpor u logoru Stara Gradiška", Ognjen Prica, Daruvar, 1980.

Bilandžić, Dušan: "Historija SFRJ – Glavni procesi", Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Bilandžić, Dušan: "Hrvatska moderna povijest", Golden marketing, Zagreb, 1999.

Capogreco, Spartaco Carlo: "Mussolinijevi logori", Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Dizdar, Zdravko: "Četnički zločini u BiH 1941.–1945.", HIP Zagreb, 2002.

Dizdar, Zdravko: "Logor Kerestinec", HIP, PP-8.

Dokumenti "Ustaša", Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995.

Grgurić, Mladen: "Talijanski koncentracijski logori," Rijeka, 2005.

Horvatić, Franjo: "Sjevernozapadna Hrvatska u NOB-i i socijalističkoj revoluciji", Varaždin, 1976.

Hrvatski državni arhiv za povijest, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske, Glavni urudžbeni zapisnik. Kutije: – 6., broj 1727/45; – 10., broj. 223/7 bc-45, 2235/4 b1-45, 2235/7c-45; – 11., broj. 28-42, 2235/7b-45; – 12., broj 1872/47; – 13., broj 2335/45; – 45., broj 2235/8a-45, 2235/21 a 4464/45; – 116., broj 5449/46; – 227., broj 6036-6047 Institut za povijest

(HIP) – prije Institut za suvremenu povijest, Institut za historiju radničkog pokreta (Zbornik. NDH); – 278; – 280; – 281; – 284; – 289; – 291; – 285., broj 3153; – 288., broj 3746, 3811; – 292., broj 5731; – 3711, – 5649.

Jakovljević, Ilija: "Konclogor na Savi", Konzor, Zagreb, 1999.

Ježernik: Talijanski koncentracioni logori, Ljubljana, 1997.

Jurčević, Josip: "Nastanak jasenovačkog mita", Zagreb, 1998.

Klaić, Šimo: Sjećanja "Krvavi badnjak", Jasenovac, br. 230/86.

Kočović, Bogoljub: "Žrtve II. svjetskog rata u Jugoslaviji", London, 1985.

Kovačić, Ivan: "Kampor 1942.–1943.", Adamić, Rijeka, 1998.

Memorijalni muzej Jasenovac: "Tisak spomen-područja Jasenovca 2006."

Miller, Ervin: "Izabran za umiranje", Durieux, Zagreb, 2004.

Miljković, Ante: "Nožem i maljem" u knjizi "Dokumenti ustaškog terora", Vjesnik, 1944.

Nikolić, Nikola: "Uspomene na stradanja Roma u Jasenovačkom logoru", Sarajevo, 1977.

Peršen, Mirko: "Logor Lepoglava", SZH, Varaždin, 1976.

Peršen, Mirko: "Ustaški logori", Zagreb 1966.

Reprint "Poruke", Spomen područje Jasenovac, 83/100.

Trivunčić, Radovan: "Jasenovac i jasenovački logori", Ognjen Prica, Daruvar, 1974.

Tuđman, dr. Franjo: "Bespuća povijesne zbiljnosti", Matica Hrvatska, Zagreb, 1989.

Weiler, Zlatko: "Moj boravak u paklu i bjegstvo iz njega", Savez jevrejskih općina Jugoslavije, Beograd, 1972.

Zdunić, Franjo-Lav: "Ustaški zločini Jadovno", (Gospić i Perušić u NOB-i), Karlovac, 1989.

Žerjavić, Vladimir: "Demografski gubici stanovništva na teritoriju bivše Jugoslavije u II. svjetskom ratu 1941.–1945.", Dom i svijet, 1997.

Tito i Hrvatska.indb 86 30.3.2008 19:11:20

Биљана Живковић

ЈАСЕНОВАЦ – НАЈЦРЊЕ СРПСКО СТРАТИШТЕ

Апстракт: Рад је посвећен стравичном геноциду који је извршен над српским народом, децом, женама, старцима, невиним људима у концентрационом логору Јасеновац (1941-1945) у клерофашистичкој – Независној Држави Хрватској. Јасеновац представља највеће српско стратиште свих времена.

Кључне речи: Јасеновац, геноцид, Ватикан, Степинац, Јастребарско, Пицилијеви крематоријуми, папа Пије II, Стара Градишка, логори смрти, Павелић, усташка НДХ, Доња Градина, Артур Хефнер, холокауст, Артуковић, фрањевачки фратри, злочини над Србима.

Јасеновац, логор смрти у Независној Држави Хрватској, јесте најмонструозније место за уништавање младости и будућности српског народа. И сви концентрациони логори у НДХ. Они ни по чему не заостају по ужасима које је јеврејски народ претрпео у фашистичкој Немачкој и широм Европе у току Другог светског рата.

Ми, Срби, одувек смо то разумели. Знамо кроз нашу тегобну и трагичну историју шта је то геноцид. На својој кожи смо и у новијој, глобалистичкој историји, осетили шта значи када сатанизују наш народ који је мученички страдавао вековима и поново га убијају, протерују, покатоличују. Сасвим је на месту став појединих научника који се баве Јасеновцем, да геноцид над Србима још траје!

Да ли ће се икада сазнати колико је убијено Срба и српске деце у усташким логорима од 1941-1945. године?

Већ средином марта 1941, у згради глинске болнице усташки министар правосуђа др Марко Пук одржао је тајни састанак са водећим усташким

главешинама. Ту је донета одлука да се одмах почне са планском ликвидацијом Срба, Јевреја и других "непоћудних елемената". Усташки министар и опуномоћник Анте Павелића за унутрашње послове у Новој Градишки, др Милован Жарко 1. јуна 1941. претећим речима је говорио о политици усташке НДХ:

"Ово има бити земља Хрвата и никога другог. И нема те методе, коју ми нећемо као усташе употријебити да начинимо ову земљу хрватском и да је очистимо од Срба."

У Загребу на јавним местима су висили натписи: "Забрањен приступ Србима, Жидовима и Циганима". Срби су носили плаву траку са словом П (православац), или црвену на којој је писало "Serben".

Павелићев стожерник, адвокат, Бањалучанин, др Виктор Гутић, у Санском Мосту у исто време изјављује: "*Друмови ће пожељети Србаља, али Србаља више бити неће!*" Треба да се зна да је (како је за себе говорио "усташки бог") - Гутић у НДХ укинуо српску нацију и реч Србин, а све Србе је прекрстио у гркоисточњаке.

ДЕПОРТОВАЊА И УБИЈАЊА СРПСКЕ ДЕЦЕ

Подаци о броју депортоване деце у Јасеновац су непоуздани, према писању титоистичке штампе и историјских читанки од 23.858, до 40.000, или 68.000. Данас процењују стручњаци да је јасеновачко гротло прогутало више од 120.000 Српчади. Броз није хтео да сатанизује свој хрватски народ и усташе, тако да је било уочљиво да у време његовог режима није смело да се помене српско име као страдалног народа. У документима је писало да су страдали "недужни грађани Хрватске и антифашисти". Извештај Земаљске комисије из 1946. *Злочини у логору Јасеновац*, једва да помиње српски народ, као страдални, а убијено је, подсећамо, више од 730.000 Срба, 32.000 Јевреја, 80.000 Рома. Од тога 120.000 српских малишана. Чак међу члановима Земаљске комисије није било ниједног Србина. У исказима које су Комисији давале преживеле жртве, логорашаи – готово да нема Срба. Обично су изјаве узимане од Хрвата, Словенаца или Јевреја. Као да над Србима није извршен ге-

ноцид у НДХ. Броз је заташкавајући хрватска злодела, свесно подржавао геноцид над српским народом. Стога не треба да чуди што се у свету није знало за српски *Аушвиц*.

Непрегледне колоне српског народа лета 1942, иза којих се дизао облак прашине, кретале су се према сабирним логорима у Јасеновцу, Млаки, Јабланцу, Церовљанима крај Дубице, Новској, Пакленици, Старој Градишци...

Мубера Карабеговић-Осмић добро памти усташка зверства над српским мајкама и децом:

– Настао је врисак и кукњава да се није могло ни слушати ни издржати. Разбјешњене усташе тукући мајке, чупале су малену дјецу из њихова наручја и као цепанице бебе су бацали у страну. Било је мајки које нису хтјеле да се одвоје од своје дјеце. Чврто су држале своје дјетенце у наручју и грчевитио се бориле. Чули су се само пуцњи. Падале су мртве мајке којима су дјеца испадала из руку.

Здраву и одраслу мушку децу усташе су одвајале и од њих покушавали да направе мале усташе, терајући их да обуку униформу оних који су масакрирали њихове мајке, очеве, баке, дедове, браћу и сестре. Родитеље су водили у Млаку где су их поклали. Усташе су се враћале са места злочина пијани и голи до паса, с крвавим рукама и испрсканом одећом од крви. Најозлоглашеније усташе у логору Стара Градишка били су: сем Врбана, Макс Лубарић, Љубо Милош, Драго Пудић, усташкиња Маја Буджон...

У сабирном центру Млака, забележено је да је у септембру 1942. било 3.645 жена, 392 мушкарца, и 5.531 дете. У друге логоре, Јастребарско и Сисак, одведено је само за два дана, од 3. до 5. августа, више од 2.000 дечака и девојчица. У Уштицу јуна 1942. доведено је 8.000 жена са децом. Из Уштице су премештени у сабирни логор код Липика. Радни логори, како су их усташе звале, била су места крви и смрти. У Јасеновцу се зна да су грађени насипи у које су уграђивани лешеве. Јасеновачки логор (1941-1945) је најмонструознији концентрациони логор на овим просторима, а по злочинима и начинима мучења људи међу најстрашнијима у читавој тадашњој окупираној Европи. Хрватски логор смрти, према подацима истраживања, радио је 1.337 дана. Људе,

децу, жене, старце, убијали су невероватном брзином. Познато је признање монструозног злочинца Љубе Милоша, да је за једну ноћ заклано више од хиљаду Срба у Јасеновцу.

Симо Котур присећа се како је 1. септембра 1942. пред логор III ц (нај-гори део јасеновачког пакла) доведено око хиљаду људи са Козаре:

"Било је и пуно дјечака између 12 и 15 година. Видио сам мога оца, стрица, Спасоја Радаковића са синовима, Јову Гаврана. Истога дана, усташе су у сумрак све депортоване Србе, заједно са неким логорашима из циганског одјељења отјерали према Сави. Сутрадан смо у циганском логору видјели њихову одјећу."

Михаило Драгаш је имао 14 година када је депортован у Јасеновац са родитељима, браћом из села Срефлије:

"Били смо у ужасном логору III ц. Живјели смо и спавали са мртвима. Страшно смо гладовали. Једном сам на сметлишту пронашао повећу кост, не знам од чега и дуго сам је глодао. 21. септембра 1942. улогорило се поред нас стотинак усташа. Тада су нам Цигани донијели казане с врућом чорбом и почели је сипати у плехане тањире. Неколицина Срба је одмах почела јести, а затим се превијала од болова и умирала у мукама. Отац нам је дошапнуо да не једемо јер нам дају отровану храну. Ми смо је кришом просули. Када нам је наређено да устанемо, највећи број је био мртав. Нас преживјеле су везивали жицом и повели су нас на стријељање. Отац ми је довикнуо да бијежим... Иза мене су се чули пуцњи, јауци, ударци... Сви моји Драгаши су били побијени."

Неки тренуци се дубоко урежу у људску душу, остају као неизлечиви ожиљци. То каже, приповедајући о страдњу српске деце, Душанка Батић, рођена у селу Сиволинца:

"Једног дана усташе су наредиле "наступ", постројавање. Најавили су "крштење" српске дјеце. Извели су двије мајке са по двоје дјеце. Међу усташама који су припремали овај крвави пир био је католички свештеник Брекало, одевен у црквено одијело, и усташа Мујица, један од најкрволочнијих. Дјецу су отели од избезумљених мајки. Једно је узео хрватски свештеник, а друго усташа Мујица и натакли су дјецу на бајонете. Мајке су врштале и пале на земљу. Касније су Српкиње спаљене са својом дјецом."

Јасеновачки логор, формиран августа 1941, уништен од стране усташа априла 1945, заузимао је око 210 хектара земље. Представљао је систем логора у коме је према до сада утврђеним подацима убијено више од 730.000 Срба. Само у Градини, највећем страстишту јасеновачких логора, страдало је више од 400.000 хиљада деце, жена, старца, мушкараца.

У време акције чишћења Козаре и Просаре, усташе су много деце побили заједно са родитељима, одмах по доласку у логор, најчешће у Градини и Уштицама. Здраве и млађе жене, издвајале су за рад и слали у Немачку. Слабије, болесне, труднице, мајке дојиље и деца без родитеља у НДХ слана су у три правца – у Стару Градишку и Јасеновац, а деца су посебно транспортована у Јастребарско, једини концентрациони логор за децу на свету! Логор III – Циглана у Јасеновцу заузимао је површину од једног и по квадратног километра и имао је облик троугла. Био је највећи логор и имао је крематоријум. Главни улаз био је са западне стране, од пута који је поред Саве водио од Јасеновца у село Кошутарицу и даље према Старој Градишци.

На хиљаде српске деце је лета 1942. изведено из логора Стара Градишка, пети подлогор Јасеновца, и побијено, на десној обали Саве. Целати су децу убијали чекићима, штедећи муницију. Такво усмрћивање кроз смех су звали "чекићање". Мања деца су на месту остајала мртва, а одраслију су убијали пред заједничком раком мањим чекићима, тако да су била само ошамућена. Деца су умирала у највећим мукама. Све је то у НДХ чињено намерно, јер од почетка се у сваком логору, па и у Јасеновцу, извршавала наредба усташког поглавника да жртва што дуже умире. Љубо Милош и Вјекослав Мајсторивић су на саслушању изјавили да су таква дечја гробља, због неубијених а затрпаних дечака и девојчица и по неколико дана, након егзекуција, "дисала". Умирала су затрпана жива српска деца.

Усташки кољач Љубо Милош испричао је на суђењу у Загребу 1947. следеће:

"Људи су долазили влаковима или пјешице. Био је ту и министар Турина, католички поп Крунослав Драгановић и Ивица Матковић, један од заповједника јасеновачког логора. То је био одбор

који је прихватио заробљене са Козаре. Мали дио је отишао у Њемачку на рад, највећи дио распоређен је у логоре Јасеновац и Стара Градишка, гдје су ликвидирани. Ја сам тада био са министром Турином и Драгановићем. Заробљени су скидани са камиона и морали су трчећим кораком да иду према логору. Сви су били везани. Пред улазом им је наређено да сједну док се не смрачи а потом их је фра Мајсторовић-Филиповић ликвидирао у Градини. Били су то дјеца и жене, неколико дестина тисућа. Процедура код ликвидације је таква, да када би транспорти стизали у Јасеновац, били су прабацивани на други колосјек који се налазио у самом логору. Ту су остајали до ликвидације. Највећи број масовних убистава обављан је ноћу. Сјећам се да су неколико пута, у току дана, убијане групе са преко 300 заточеника. Ликвидације које су обављане ноћу достигале су цифру и преко 1.500. Прилив заточеника је у касно пролеће 1942. постао много чешћи, више пута тједно, али и по неколико пута узастопце. Укупан број ликвидираних заточеника у логору Јасеновац "Циглана" са околицом, како за моје вријеме, тако и за цијело постојање логора Јасеновац не би' могао рећи нити ја, нити итко други, јер транспорти који су упућивани на ликвидацију нису нигдје, ни у ком случају, завођени у књиге, с намјером да се не сазна колико је људи ликвидирано. Тај број је огроман, управо непојмљив."

У процесу "прочишћења Хрватске нације", српска деца била су прва која су убијана, заједно са одраслима, чак и ако су их мајке још дојиле. Најмлађа су била у колевкама, док су најстарија била око 14 година старости. Током Другог светског рата, једино место у целој Европи где су постојали специјални логори за децу била је Хрватска.

ПРЉАВА УЛОГА ВАТИКАНА

Кољаче, али само неке, после рата стигла је рука правде. Многи су, захваљујући Титовој подршци, успели да побегну у САД, Аргентину... Неки су се хвалили да им је Броз лично помогао, попут Славка Дасовића, који је из Америке дошао, после неколико деценија, у Хрватску да умре. Вјекослав Макс Лубурић био је немачки агент, усташки злочинац. Годио му је надимак "бич божји". Његов живот је прекраћен 20.

априла 1969. у градићу Каркађенту, у близини шпанске луке Валенције. Лично је био одговоран за смрт око 220.000 српске нејачи. Вјекослав Мајсторовић, иначе католички фратар, управник Јасеновца, или како се негде представљао Филиповић, приведен је правди 1945. У име Земаљске комисије, Мајсторовића, односно Фра Сатану испитивао је Хрват - Војдраг Берчић. Адвокати, лекари, секретарица, сви си били Хрвати, осим једног Јеврејина. Срби су страдали највише и неупоредиво, а у процесу против Мајсторовића – скоро да није било Срба. Ни то, наравно, није случајно! Филиповић, односно Мајсторовић, признао је злочине. На суду се бранио изјавом да је српску децу клао да од њих не би постали злочинци кад порасту. Осуђен је у Загребу на смрт, стрељањем јуна 1945. Ватикан, римокатоличка црква се никада нису оградиле од Мајсторовића и његових злочина.

Америчка комисија за утврђивање злочина помиње податак о 1.400 католичких свештеника који су активно учествовали у клању и убијању, док је Милан Булајић, на основу исцрпног проучавања, дошао до податка да је 1.171 католички свештеник убијао српску нејач, сарађивао са усташама или им пружао велику помоћ. Међу њима 27 фратара су били професори и чак 108 доктора наука. Анте Павелић је одликовао све те његове "хероје" за "високе" заслуге у НДХ.

Покоље Срба организовало је више од 130 римокатоличких свештеника, а њих 27 се лично "доказало" у масовном клању. У књизи "*Јасеновачки логор*" др Николе Николића, хрватског лекара који је преживео Јасеновац, пише да је фратар др Срећко Перић испред олтара у католичкој цркви у Хрватској наредио верницима: "*Хрвати, идите и побијте све Србе, али прво убијте моју сестру која се удала за Србина. Када завршите са убијањем, вратите се натраг у цркву и сва ће вам дјела бити опроштена!*" Тог 20. августа 1941. више од пет хиљада Срба и српске деце било је поклано. Фрањевац др Алојзије Ћосић добио је хрватски орден за злочине које је починио против Срба, Јевреја и Рома. Часник Никола Билогривић био је један од организатора истребљења Срба, Јевреја и Рома у Бањој Луци.

Припадници хрватског римокатоличког клера помагали су отворено Павелићу и Степинцу да Хрватска постане језиво место геноцида. Римокатоличка црква је имала разумевања за све те злочине, па и за речи

зверске, патолошке мржње фрањевачког фратра и гувернера Шимића, који је позивао: *"Побити све Србе за што је могуће краће време. То је наш програм."*

Тако у свом поверљивом извештају пише и командант окупиране Србије генерал Бадер. Он, наиме, каже да: "Хрвати без сумње, настоје да цело српско становништво униште."

Филозоф и историчар, Карлхајнц Дешнер, у једној од својих књига – "Политика римских папа у 20. веку", истиче: "Пије XII је Павелића благословио у почетку његове језиве каријере, у њеном току и на самртној постељи" (књига 2. стр. 154).

Ватикан на челу са Пачелијем (Пије XII) није видео ништа лоше што је "верни и одани католик" Анте Павелић у време монструозне државе НДХ (1941-1945), према писању Хермана Нојбахера, на најмонструознији начин побио 750.000, а по сведочењу генерал-мајора СС трупа Ернста Фика 700.000 српске нејачи. Одобриво је папа, на тај начин, и да целокупну имовину СПЦ у НДХ "присвоји" римокатоличка црква. Како су завршавали представници СПЦ у усташкој Хрватској, сведоче мучења преко 500 православних свештеника и српских епископа.

НДХ се доследно укључила у "нацистички нови поредак", а у таквом поретку један од главних циљева био је планирани геноцид према српском народу на територији Хрватске и Босне и Херцеговине. Колико је тачно у монструм НДХ уморено невине српске деце, жена, стараца, људи, тешко да ће икада бити утврђено, иако у својој књизи "Ватикан и Други светски рат" М. М. Шеинман пише о томе да је број побијених Срба "око 800.000".

АРТУКОВИЋ И ЗЛОЧИНИ

Поред некажњеног злочинца Анте Павелића, Андрија Артуковић играо је једну од најзначајнијих улога, био је организатор и наредбодавац масовнијих злочина над српским народом. На суђењу Артуковићу, адвокату и министру смрти у НДХ, априла и маја 1986. у Загребу, сазнало се много тога о геноциду над српским народом.

У образложењу оптужбе је стајало:

"Артуковић је већ у свибњу 1941. наредио потчињенима да лише слободе и побију на тисуће грађана српске националности, од свештеника православне вјероисповести па до дјеце, жена и старца, те да спале и поруше читава насеља. У свибњу 1942. приступио је систематском упућивању у концентрационе логоре. Од травња 1941. до листопада 1942. наредио је и узроковао да се у концентрационе логоре Јасеновац, Стара Градишка, Ђаково, Лобор, Јастребарско, Уштићи и друге, присилно одведу и убију Срби, Жидови, Роми."

Оптужница га је теретила да је само у том кратком периоду одговоран за смрт више од 200.000 хиљада недужних.

"Од тога убијено је преко две хиљаде дјеце отровних плинотом циклоном у Старој Градишци, а преко 15.600 дјеце убијено је у логорима изгладњивањем, давањем у храну каустичне соде и друге окрутне начине."

Свакога дана у логор Стара Градишка 1942. стизали су транспорти са око 5.000 дјеце и жена. Дужност преузимања робља била је у надлежности усташког поручника, ратног злочинца Анте Врбана, пореклом из Лике. Једно од сведочења из Старе Градишке препричала је Иванка Пинтер-Гајер, окружни јавни тужилац на суђењу ратном злочинцу Андрији Артуковићу, 14. априла 1986. у Загребу. Догађај у поменутом логору описала је Јордана Фритландер. Све што је рекла ушло је у оптужницу против Артуковића.

Наводи се да су лета 1942. свакога дана у логор Стара Градишка стизали транспорти са преко 5.000 козарских жена и деце, и да је главни у преузимању био Анте Врбан, ратни злочинац. Деца су била заточена с мајкама у "кули смрти". Насилно су, потом, одвојена од мајки. По наређењу Врбана, најмлађи су пренети у просторије за убијање. Била су то дечица између шест месеци и две године - бебе.

Јордана Ф. била је сведок да су српска деца немилосрдно убијана:

"Једног дана појавио се Врбан и наредио да малу децу треба пренети у просторију, димензија четири пута четири метра. Вриску своје деце могле су чути сироте мајке. Десетак логорашица Хрватица добило је наређење да децу пренесу у ћебадима, тако да смо морале одједном да преносимо, стрпавши од 10 до 15 беба. Бацана

су деца на децу. Накупило се деце у висине од преко метра, а логорашице су морале по тој деци газити. Једном детету се кроз отвор помолила нога... Врбан је гурнуо врата и бебина нога се размрскала, узео је дјетешце за другу здраву ногу и лупао њиме о другу страну собе у зид, брзо је било мртво. Логорашице су до дубоко у ноћ доносиле дјецу у собу, и буквално газиле по њима, често и по мртвој деци, из којих су излазила цријева. Касније су сва та дјеца циклонизорана.”

Логорашица Марија Вејновић се сећа да је свакоднево умирало у С. Градишци по највећој врућни лета 1942. на хиљаде жена и деце доведене са Козаре, Кордуна, Баније, Славоније...

”Прво су их доводили у злогласну кулу и многе ликвидирали. Деца су одвајана од мајки. Неколико часних сестара ушле су са лименим кантама и кистом у руци и дјеци су премазивале уста. Говориле су им да је то за гашење жеђи. Тровале су дјецу. После два сата дјеца су почела да вриште, падала су мртва. Након два дана тела су почела да се распадају. Одвозили су их и бацали у јаме. Била је и једна просторија гдје су дјеца гушена плином. Преко 500 дјеце набацано је на гомилу. Дошао је усташа, који је давао налог за пуштање плина.”

Против Артуковића сведочио је 26 живих, и написане изјаве 19 логораша.

ПИЦИЛИЈЕВИ КРЕМАТОРИЈУМИ

Ко зна колико је српске деце побијено. Много их је живих спаљено у Јасеновцу. За то се побринуо инжењер Хинко Доминик Пицили, један од заповедника логора. Био је шеф радне службе у систему јасеновачких логора. Логораше је млатио до смрти. Јаук жртве доводио га је до екстазе, лудила. Пицилију је заповедништво логора Јасеновац поверило изградњу два крематоријума, једног у старој циглани, другог у Градини. За кратко време је Пицили од једне цигларске пећи, преграђивањем направио неколико малих. Заједнички је био једино оцак крематоријума. Пећи су направљене тако да је свака могла да спали одједном 50 одраслих и око 100 деце. У току једне ноћи крематоријум је гу-

тао више од 600 људи. Врата су се отварала напоље, према тунелу, ши-роком предворју ужареног пакла. У пећ су прво били бачени зидари логораши, који су градили по Пицилијевим нацртима. За неколико ми-нута били су претворени у пепео а сам Пицили презадовољан својим монструозним пројектом. Температура у Пицилијевом крематоријуму била је изнад 2.000 степени. Пицили и Макс Лубарић, заповедник ло-гора, тежили су да крематоријум буде тајна. Егзекутори су се плашили да крици људи које су живе спаљивали не чују остали логораши и да не направе побуну. Вентилација у крематоријуму није функционисала. Правио је Пицили нацрт за крематоријум са преткоморама које је нази-вао модерни крематоријум, а требало је да жртве претходно буду угу-шене гасом, па спаљене, по узору на немачке фашистичке крематори-јуме. Срећом, није Пицили стигао да изгради модерне крематоријуме. Неподношљив смрад се ширио широм околином, тако да се у том делу НДХ увелико причало о логору где усташе спаљују људе. Павелић је то покушао брзо да заташка, а Лубурић је одмах сазвао у месту Јасеновац велики збор на којем је покушао да демантује да усташе спаљују, како је рекао, "живе непријатеље". У Пицилијевом крематоријуму је, према исказима бројних сведока: Војислава Ковачевића, Бранка Балије, Јо-сипа Хершака, Маријана Хебнера, спаљено између 15.000 и 20.000 уби-јених и живих мушкараца, жена и деце.

Организатор холокауста над Србима од 1941-1945. мирно је седео у Ва-тикану, док су егзекутори били оримљени Хрвати, уз помоћ муслимана – "цвијета хрватства". Бројни подаци потврђују фанатизован карактер Павелића и Степинца.

У предговору књиге "*Јасеновац и сребрнички мит*", Предраг Драгић Кијук пише да су чак и нацистички генерали били запањени ужасима Јасеновца. Тако је "генерал фон Хорстенау, Хитлеров изасланик у За-гребу, забележио у свом личном дневнику за 1942. годину да су уста-шки логори у НДХ били "суштина ужаса", а Артур Хефнер, официр за-дужен за транспорт радне снаге у Рајх, написао је 11. новембра 1942, за Јасеновац: "Концепт логора Јасеновац требало би заправо схватати као комплекс од неколико логора, који су удаљени по неколико километара један од другог, а груписани су око самог Јасеновца. Без обзира на јавну пропаганду, ово је један од најстрашнијих логора, који би се могао по-редити једино са Дантеовим "Паклом"."

"Само на основу неколико реченица које је записао К. Дешнер, у књизи *Политика римских папа*, могу да се схвате размере и диманика усташког злочина над српском нејачи" – указао је Кијук. Стога цитирамо те делове Дешнерове књиге: књ. 2, одељак – Пије XII). Већ у јулу 1941. хрватске "отеловљене сатане" усташе, "убиле су у црквама, на улицама и пољима преко 100.000 српских мушкараца, жена и деце".

К. Дешнер: Већ у првих осам месеци клерофашистичког режима, "број усташких жртава достигао је цифру од 350.000 уморених на начин који је до тог тренутка људском уму био апсолутно стран." Дешнер пише, према извештају специјалног посланика немачког Министарства иностраних послова, Хермана Нојбахера: "На основу извештаја који су допрли до мене, ценим да је број оних који су голоруки поклани у НДХ три четвртине милиона."

РЕЗИМЕ

Јасеновачки логор (1941-1945) је најмонструознији концентрациони логор на овим просторима, а по злочинима и начинима мучења људи међу најстрашнијима у читавој тадашњој окупираној Европи. Хрватски логор смрти, према подацима истраживања, радио је 1.337 дана. Мушкараце, децу, жене, старце, убијали су невероватном брзином. Познато је признање монструозног злочинца Љубе Милоша, да је за једну ноћ заклао више од хиљаду Срба у Јасеновцу. Организатор холокауста над Србима од 1941-1945. мирно је седео у Ватикану, док су егзекутори били оримљени Хрвати. Бројни подаци потврђују фанатизован карактер Павелића и Степинца. У процесу "прочишћења Хрватске нације", српска деца била су прва која су убијана, заједно са одраслима, чак и ако су их мајке још дојиле. Најмлађа су била у колевкама, док су најстарија била око 14 година старости. Током Другог светског рата, једино место у целој Европи где су постојали специјални логори за децу била је Хрватска. Ватикан на челу са Пачелијем (Пије XII) није видео ништа лоше што је "верни и одани католик" Анте Павелић у време монструозне НДХ (1941-1945), на најужаснији начин побио 750.000 српске нејачи. Одобрено је папа, на тај начин, да римокатоличка црква "присвоји" и целокупну имовину СПЦ, убијајући на стотине православних свештеника.

ЛИТАРАТУРА:

Др Никола Николић, "Јасеновачки логор";

К. Дешнер, "Политика римских папа"; "Злочини у логору Јасеновац" (1946);

"Деца у логорима смрти" (1986);

"Извештај Земаљске комисије" (1946); "Концентрациони логор Јасеновац";

Р. Булатовић, "Документи о протународном раду и злочинима једног дијела католичког клера" (1946);

"Јасеновац и сребренички мит" (2012).

Данило Трбојевић

ПОЛИТИКА СЕЛЕКТИВНОГ СЕЋАЊА У ДОБА ТРАНЗИЦИЈЕ:

ОДНОС ИДЕНТИТЕТА ЖРТВЕ И ПОЧИНИОЦА У ХРВАТСКОЈ ДАНАС

УВОД

Тема холокауста је онолико слојевита колико је и актуелна. Сматрам да је простор Балкана посебно занимљив када се ради о анализи друштвеног сећања као и политике организовања групног и националног идентитета. У том смислу, пример сећања на холокауст у Хрватској изразито је занимљив због своје комплексности али и актуелности. У овом раду бавићу се анализом процеса реконструкције хрватског идентитета у светлу европских интеграција. Свесни смо да је императив сарадње и прилагођавања стандардима Европске уније посебно уочљив на простору држава које су чиниле наклашњу Југославију. Већ годинама између Србије и Хрватске постоји конфликт о начину презентације сећања на логоре НДН и жртве усташког режима у Хрватској. Кроз рад ћу приказати теоријску и емпиријску грађу која указује на то како се данас Хрватска сећа холокауста и злочина почињених у име НДХ¹. Уколико схватимо разлоге за одређени начин презентовања и обликовања сећања, а тиме и идентитета постају нам јасни не само разлози реконструкције већ и промена међудруштвених односа који прате ове процесе. Циљ рада је анализа употребе селективног сећања у процесу реконструисања идентитета као и сагледавање последица које ова употреба носи, нарочито у односу према другости у Хрватској.

¹ Независна Држава Хрватска

ХОЛОКАУСТ, ПОЛИТИКА, СЕЋАЊЕ, ИДЕНТИТЕТ

У радовима на тему културе сећања², селективног сећања и политике комеморације који остварују утицај на идентитет друштва писао сам раније, што у свом мастер раду што у неким другим објављиваним радовима.³ Како бих илустровао утицај који селективно друштвено или политичко организовање сећања може да има на идентитет друштвених група, народ, државу па чак и на глобални дискурс, представићу неколико најпознатијих примера траума презентације сећања на жртву и починиоца.

Први пример који бих приказао свакако би био пример Немачке. Ово је добар пример јер приказује како су два различита политичка утицаја, западни и источни, учинили да подељена Немачка развије неколико различитих али опречних идентитета у деценијама након рата. Пре уједињења Источна и Западна Немачка имале су другачија виђења заједничке историје, барем када се ради о догађајима из Другог светског рата. Након 1990. године, односно уједињења Немачке, покреће се процес реконструкције сећања путем мењања политике нове државе а самим тим и мењања институција које контролишу формирање идентитета.⁴ Када се Немачка ујединила, уочено је не само да су идентитет Немаца на западу и оних на истоку различити, јер су једни носили жиг починиоца а други жртве, већ су ови други (источни) развили културу

² За више информација консултовати: Кулјић, Todor, *Kultura sećanja*, Čigoja, Beograd, 2006.

³ За више информација консултовати: Трбојевић Данило, *Сећање на зло: меморијални центри, филмови и политика комеморације жртава немачких и НДХ логора*, мастер рад одбрањен на одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2010, Трбојевић Данило, *Антропологија американизације Холокауста*, Библиотека INITIUM, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013, Трбојевић Данило, *Рат сећања*, Зборник радова 5. међународне конференције о Јасеновцу, Јасеновац – Доња Градина, 2011.

⁴ Farmer Sarah, "Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen", *University of California Press*, 1995., стр. 97

сећања која је указивала да себе виде као жртве Хитлеровог, Стаљиновог и на крају западног капиталистичког (фашистичког) режима⁵.

Пример политике комеморације у меморијалном центру Бухенвалд јасно говори о томе како доминантне политичке струје или режими могу пореметити или изобличити неке историјске чињенице у циљу реконструкције групне историје и идентитета. У различитим периодима меморијала једна страна Немачке историје се славила а друга заборављала. Након рата, под јаким утицајем Совјетског Савеза, Источни Немци су делили идентитет бораца социјализма који су победили фашизам, па су себе сагледавали као антифашистичке жртве. Ово је била последица јаког утицаја Совјетског Савеза на усточнонемачку политику. Ова ситуација трајала је деценијама а Источни Немци су све то време комеморисали жртве Хитлерове репресије. Након пада берлинског зида две Немачке су се ујединиле, али њихови идентитети остали су супротстављени. Ново колективно сећање уједињене Немачке променило је донекле идентитет Источних Немаца будући да су на чела институција задужених за политику сећања постављани Западни Немци. Источна Немачка иако условљена да прихвати идентитет починоца у Другом светском рату, створила је нов идентитет жртве. Ист. Немци су од тада себе сматрали жртвама не само Хитлеровог режима већ и жртвама вишедеценијске репресије Совјетског Савеза и Стаљина. Данас, када су Немци свесни "дупле историје" Бухенвалда и Заксенхаузена на другачији начин посматрају своју историју и прошлост, политичку садашњост и будућност.⁶ Ипак, ни данас идентитет две Немачке није уједињен будући да су након уједињења и преузимања власти од стране Западних Немаца, Источни Немци себе почели да доживљавају као трћи облик жртава. Наиме, тбог истрага који је западни систем спроводио против Источних Немаца који су након рата радили или сарађивали са злогласном тајном полицијом "Штази", Источни Немци који су сматрали да им је та сарадња била наметнута, доживљавали су западне истраге као нови талас репресије. Захваљујући овоме, Ист.

⁵ Farmer, Sarah, оп.цит, стр. 104

⁶ Ibid

Немци развијају трећи идентитет жртве где се као починилац сагледава политички (капиталистички / фашистички) систем Западне Немачке.⁷

Меморијални центар Аушвиц у Пољској на најдиректнији начин указује на то ко су жртве а ко починиоци. Са друге стране МЦ Аушвиц не акцентује улогу нације посматрача, у овом случају Пољске, што је такође облик културе заборављања. Музеј Аушвица наводим као пример музеја на простору нације која ни данас није у потпуности разрешила своју улогу у холокаусту, односно улогу пасивног посматрача. Постоје два примера односа Пољског друштва према овом меморијалном центру који указују на то да чак и глобално важан простор сећања некад може бити не толико пожељан у случају друштва које има подељен идентитет у контексту холокауста. У првом примеру природа меморијала и његов значај за локалну заједницу мења се у односу на друге друштвене (у овом случају економске) факторе, док у другом примеру указујем на могућност да овакав простор развије потпуно различите друштвене односе на локалном и глобалном нивоу (као туристички и економски центар за грађане Освећима, и као свети простор комеморације и сећања потомака жртава холокауста на глобалном нивоу.

Наиме, у опустошеној Пољској након рата један део логора је нестао будући да је дрвена грађа била крадена како би се искористила за обнову кућа или огрев. Простор некадашњег логора је годинама пропадао будући да за Пољаке овај простор није био нарочито важан у деценијама у којима је стандард живота био мизеран. Постојао је и анимозитет који је један део становника Освећима испољавао према простору логора. Наиме, цео простор логора је у првим деценијама након рата заштићен и забрањене су драстичне измене или употреба просторија за друге потребе осим за музејске. Ово је подразумевало и престанак рада једне од фабрика коју су у првом логору Аушвица изградили логораша, који су за све време постојања логора ту и радили, тј. мучили се и умирали⁸. У послератној и сиромашној Пољској било је мало посла а још мање функционалних индустријских објеката. Грађани Освећима су захтевали да фабрика која се налазила у једном делу некадашњег логора буде

⁷ Farmer, Sarah, str. 107

⁸ Y. Michal Bodemann, "Eclipse of Memory: German Representations of Auschwitz in the Early Postwar Period", *New German Critique*, No. 75, 2008, str.63

поново пуштена у рад, што би за грађане овог али и околних места значило нова радна места, зараду и у крајњем случају храну на столу.⁹

Ситуација се убрзо драстично променила. Иако фабрика није била пуштена у рад, догодило се нешто друго што је утицало на промену става становништва према меморијалном центру "Аушвиц".године 1967. изграђена је пруга до меморијалног центра. Врло брзо овај простор показао се као туристичка дестинација са огромним потенцијалом. У овај меморијални центар убрзо су долазили бивши логораша, потомци логораша, школске и студентске екскурзије итд, а Освећим је у економском смислу процветао.¹⁰ Град Освећим је у годинама које су следиле постао једна од обавезних туристичких дестинација у Пољској, али је однос грађана према простору логора и даље био подељен. У овом другом случају, проблем је била симболична одвојеност логора од града. Испоставило се да иако млади у Освећину желе да се покрене пројекат паркинга, супермаркета или диско клуба у близини логора, ове иницијативе су одбачене због тога што би то нарушило концепт меморијалног центра који сада више није припадао само Освећиму, па ни Пољској већ целом свету¹¹. У том смислу видљиво је како је један простор веома важан за идентитет жртве премостио економски и културни потенцијал зарад сећања које представља. Дебата око односа простора града Освећима и простора Аушвица као опозицијама простора живих и мртвих, те односа локалног, државног и глобалног идентитета још траје.

Поред меморијалног центра "Аушвиц", и центра сећања "Јад Вашем" у Израелу, трећи најпознатији центар сећања на холокауст налази се у Америци. Амерички Музеј холокауста у Вашингтону једна је од неколико за глобални дискурс о жртви и починиоцу у контексту холокауста, најважнијих целина. Сагледавајући концепте поставки у овом му-

⁹ Alison Stenning, Andrew Charlesworth, Robert Guzik, Michał Paszkowski, "A tale of two institutions: Shaping Oświęcim-Auschwitz", *Geoforum*, Environmental Economic Geography, Volume 39, Issue 1., стр. 402 - 405

¹⁰ Ibid

¹¹ Alexandra Rahr, "Are Holocaust Memorials Ethical?", *the Elie Wiesel Foundation for Humanity*, New York, 2003, стр. 11 - 12

зеју уочава се амерички културни контекст који је врло присутан. Америка, иако географски далеко од догађања у холокаусту, кроз свој музрј приказује и свој удео у овим догађајима, наравно као страна победника или олободилаца а не као починилаца или посматрача. Ова порука би била прилично оправдана да сама Америка не заслужује место међу онима које је у поставци окарактерисала макар као "пасивне посматраче страдања", будући да је у неколико примера управа Музеја избегла да у поставку уврсти заслуге Америке за страдање недужних цивила. Овде мислим на пример неуказивања помоћи прогоњеним и убијаним Јеврејима у Немачкој који су 1938. године тражили помоћ (азил) од Америке, а чија је влада одбила да им изађе у сусрет и вратила их назад у Немачку¹². Овај догађај уметнут је у поставци на начин који не говори много о тамној страни америчког сећања. Део поставке који говори о мрачном делу америчког сећања под називом "Без помоћи, без уточишта 1938"¹³ приказан је на занемарљив начин у односу на, рецимо, прву слику са којом се посетилац Музеја среће при уласку, а то је слика америчких ослободилаца који су ослободили ове логоре.

Америка која и поред своје историје сарадње са Хитлеровим режимом пре рата, расизма, робовласничког друштва и геноцида над Индијанцима, те затварања Јапанаца који су живели у Америци у логоре, има диретне разлоге због којих би се осећала као починилац. Довољно је прочитати понешто о антисемитизму и Хитлеровим идејама прихваћеним од стране дела америчке елите и грађана у периоду пре самог рата¹⁴ и постаје јасно зашто Америка данас жели да установи своју улогу нације која држи монопол сећања на холокауст и држава представника слободе и толеранције. Овај случај бих окарактерисао као класичан "whitewashing"¹⁵

¹² Jennifer Faber, "Holocaust memory and museums in the United States: problems of representation", Miami University, *History*, 2005, op. cit., str. 24

¹³ Jennifer Faber, op. cit, str.28

¹⁴ Jennifer Faber, оп.цит, стр.34

¹⁵ Young. E. James, "The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings", *New Heaven*, Yale University, str. 336

ТРАУМА ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ СЕЋАЊА НА ЗЛОЧИНЕ НДХ У ХРВАТСКОЈ

Већ сам раније писао о сећању у СФР Југославији где је политичка колективног сећања била усмерена на одржавање једног југословенског идентитета који се заснивао на идеји по којој су југословенски народи браћа уједињена у борби против фашизма. У том смислу, након рата доминантни комунистички систем као централну светлу целину постављао је партизански покрет, док су четнички или усташки покрет одбацивани као антикомунистички те фашистички. Како би се избегли сукоби идентитета народа у Југославији који су једни друге сматрали починиоцима, комеморације жртвама фашизма а посебно у логорима смрти (нпр. Јасеновац) организоване су на сличан начин како и у Источној Немачкој, што је значило да се славила заједничка победа над фашизмом, а сећало на заједничке жртве чија је смрт приписивана тој броби.¹⁶

Након отцепљења Хрватске, распада Југославије и крвавих ратова који су уследили на овим просторима Балкана, елементи и институције колективног сећања замениле су своја места, што је, како ћемо видети, утицало и на промену идентитета. У временском периоду од само две деценије, у Хрватској су они који су деценијама били препознати као починиоци кроз просторно институционализовану и ритуалну форму, али и утицај образовног система и медија, готово у потпуности заменили своја места.

На примеру хрватског сећања кроз институционализовани простор видимо да је линија која дели жртву и починиоца замагљена¹⁷. Данас у Хрватској специфичан облик ревизионизма игра велику улогу у сећању на догађаје који не би смели да се доводе у питање. Наиме, наратив поставке у Музеју Јасеновца већ годинама приказује далеко мањи

¹⁶ Wolfram A. Mark, Representations of the Holocaust at Dachau and Buchenwald in Comparison with Auschwitz, Yad Vashem and Washington, German Studies Association, стр. 688-689

¹⁷ За више информација о ревизионизму у Хрватској, консултовати: Jazbec, Salamon, *Magnissimum crimen*, Margelov institut, Zagreb, 2008

број жртава, конфузан приказ националности жртава, па и мотиве и идеолошке или етичке специфичности починилаца. Ако се смањи број жртава, одређење жртве и починиоца, и специфичности злочина – онда тај злочин више и не постоји (у друштвеном памћењу). У том смислу, како сам већ писао у ранијим радовима, музеј Јасеновац временом је постао место за огледе из организовања селективног сећања са јаким политичким утицајима како на идентитет Хрватске на унутрашњем нивоу тако и спољном.

Замагљивање сећања у Хрватској није пракса ограничена само на поставку Меморијала Јасеновац, већ се манифестује и кроз пример годишње комеморације жртвама Јасеновца и (хрватским) жртвама и "херојима" у Блајбургу¹⁸. Док је у Музеју Јасеновца данас приказана бледа и неефектна слика догађаја који не причају у довољној мери причу о геноциду, логорима, зверствима и специфичносима крвожедног усташког режима, те о великом броју српских, ромских и јеврејских жртава, Блајбург место у Аустрији где је стрељан један број заробљених усташа на крају рата, полако постаје место националног страдања за Хрвате. Пример комеморације у Блајбургу одличан је пример за школску, антрополошку, социолошку, психолошку а посебно историјску анализу утицаја промене социјалног, историјског и политичког контекста на промену идентитета.

Сећање на Блајбург мењало се од тога да су комеморације убијеним фашистима некада биле строго законом забрањене од стране тадашњег комунистичког режима, до тога да се данас у Хрватској више пажње посвећује сећању на убијене усташе у Блајбургу него на невине српске, јеврејске и ромске жртве убијене у Јасеновцу. Да је по среди ствар познавања историје или елементарне логике било би јасно да жртве из Јасеновца нису ни у ком случају биле криве за смрт стрељаних људи у Блајбургу, док је са друге стране извесно да је велики део стрељаних усташа био директно умешан у смрт не само јасеновачких жртава и жртава других логора и стратишта по целој НДХ. У сваком случају, извесно је да је Хрватска у задњих неколико година смањила буџет ко-

¹⁸ David Bruce MacDonald, *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester University Press, 2003

меморација у Јасеновцу, а повећала онај намењен колективним организованим посетама Аустрији на дан комеморације "жртвама" у Блајбургу. Ова идеја подржана је од стране католичке цркве која са великим охрабрењем гледа на ову комеморацију.¹⁹

Иако су задњих година хрватски политички лидери или представници власти почели да се појављују и говоре на комеморацији у Јасеновцу, наративи говора углавном су усиљено политички коректног типа са сада већ традиционалним несугласицама око броја жртава. На дан комеморације, на хрватској страни комеморира се за неколико десетина хиљада жртава усташког режима, док је на другој страни реке, у Републици Српској, комеморација посвећена сећању на више од пола милиона жртава.²⁰ Истини за вољу, говори хрватских политичара условљени су европским интеграцијама. У том смислу не треба да чуди што комеморација у хрватском делу Јасеновца не делује нарочито искрено нити нарочито пожељно²¹. Схватљиво, за хрватску државу су ове комеморације једнако неугодан али нужан фактор као и сарадња са Хашким судом за ратне злочине, који једноставно представља елемент процеса промене идентитета Хрватске као балканске у идентитет европске државе.

Данас су две опречне комеморативне праксе (Јасеновац / Блајбург) показатељ два идентитета Хрватске, и представљају једна другој логичке опозиције па је парадоксално да се иста држава препознаје и у жртвама, посматрачима и починиоцима из истог историјско-политичког периода. Јасно је да је Блајбург данас простор који је потребан хрватској држави/нацији како би могли да реконструишу идентитет починиоца или посматрача, у идентитет жртве и хероје мученике.

¹⁹ Salamon Jazbec, оп.цит, стр. 491

²⁰ David Bruce MacDonald, *Ibid*

²¹ Саламон Јазбец напомиње да се овакве комеморације морају одузети политичарима као централним фигурама, па чак и религиозним фигурама који овакве догађаје користе за политичке говоре, наглашавања конфликта са другим политичким или религиозним заједницама и самопромоцију.

ЕПИЛОГ УПОТРЕБЕ СЕЛЕКТИВНОГ СЕЂАЊА У РЕКОСТРУКЦИЈИ ХРВАТСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ОДНОС ПРЕМА ДРУГОСТИ У ХРВАТСКОЈ ДАНАС

Након деведестих година двадесетог века поново покренуте коме жртвама Јасеновца угрозиле су тад актуелну хрватску причу о праведној одбрани од агресора и невиних жртава тј. домобрана. "Демони прошлости" су Хрватску обележавали као нацију починиоца што је било проблематично, јер је у току отцепљења од Југославије и за време грађанског рата кроз медије потенцирана слика угњетаване нације праведних бранилаца (домобрана) и невиних жртава "великосрпске" или "југословенске" агресије. У првим годинама након распада Југославије, и још важније југословенског идентитета, хрватска нација врло лако је потиснула идеју о усташком режиму као геноцидном, и заменила ту идеју премисом о храбрим и праведним усташама браниоцима хрватске државе. Отуд и данас толико симпатизера усташког покрета међу генерацијама које су се родиле деценијама након Другог светског рата, па и ратова деведесетих. Наравно, како јача неоусташка мода, намеће се питање ревизионизма. Јасно је шта би се дешавало да се у Немачкој појави, рецимо, музичка група чији љубитељи носе обележја нпр. злогласних нацистичких "СС" јединица, или поздрављају музичаре поздравом "Хајл Хитлер!" Управо се оваква кореографија и поздрави могу приметити на концертима проусташких или екстремно десничарских група у Хрватској. Саломон Јазбец је врло лепо приметио и пописао цео наративни комплекс који окружује најпопуларнијег хрватског националног етно/рок музичара Марка Перковића Томпсона, по коме се видело да иако овај музичар данас не потенцира директно националистичку причу са почетка своје каријере, још увек има везе са мотивима усташког покрета што кроз кореографију и комуникацију са публиком, што кроз имена и текстове песама које врло занимљиво деле мотиве или чак речи са усташким песамама.²² Ипак оптужбе за ревизионизам у Хрватској или су ретке или долазе од мањинских група које немају стварну политичку моћ да промене став хрватске државе према злочинима

²² За више информација о ревизионизму у Хрватској консултовати: Salamon Jazbec, *Magnissimum crimen*, Margelov institut, Zagreb, 2008.

ушашког режима. Са друге стране, Хрватска спретно избегава оптужбе за ревизионизам користећи комеморације у Јасеновцу као показатељ воље да се сећа злочина или жртава. Ако је могуће комеморисати у исто време два простора са опречним сећањем и ако је један доминантнији од другог као што је то случај данас у Хрватској са Блајбургом и Јасеновцем, онда и нема потребе за директним историјским ревизионизмом, односно оспоравањем Јасеновца. Нема потребе за директним ревизионизмом и довођењем у питање природу Јасеновца из простог разлога што сећање и друштвено памћење "страдања у Блајбургу" полако али сигурно потири и маргинализује сећање на жртве и починиоце Јасеновца²³. На овај начин Хрватска може да избегне глобалне оптужбе за ревизионистичку политику и падање у немилост међународне заједнице, будући да она данас комеморира и жртвама Јасеновца (на начин на који то ради) док се у исто време сећа "невиних хрватских жртава" – побијених усташа у Блајбургу.²⁴

Оно што овај феномен реконструкције идентитета чини још занимљивијим јесте то што ће ако се оваква замена простора сећања буде наставила временом сећање на Блајбург постати све доминантније на просторном, симбололичком и друштвеном нивоу и тако потиснути Јасеновац и трауму презентације Хрватске као симбололичног наследника злочиначке НДХ. У том случају хрватски идентитет ослањаће се тада искључиво на идеју о Хрватима борцима против неправде, ослободиоцима, који нису чинили зверства ни злочине већ су били жртве како у ратовима деведесетих тако и у Другом светском рату.

Весници промене идентитета у Хрватској већ су видљиви и данас, а представљају само део идентитета који је у процесу организовања. Последице заборављања трауматичних историјских догађаја који су Хрватску повезивали са идентитетом починиоца, видљиве су данас, како у случају горепоменутог Томпсона тако и у другим случајевима које углавном популаризују балкански медији. У последње време хрватске медије, а потом природно и српске, окупирају извештаји о благо речено

²³ Трбојевић Данило, *Сећање на зло: меморијални центри, филмови и политика комеморације жртава немачких и НДХ логора*, мастер рад одбрањен на одељењу за етнологију и антропологију филозофског факултета у Београду, 2010, стр. 181

²⁴ Ibid

националистичким испадима представника послератне генерације хрватске младежи, како познатих личности тако и оних мање познатих. Наравно, у већини случајева посебно место имају старији односно "домобрани" који у делу хрватског друштва носе ореол храбрих праведника који су ослободили и практично створили данас независну Хрватску.

Последњи такав случај био је наводни нестанак извесне Кристине Ђурковић, како је српска јавност касније сазнала, једне од "радикалних десничарских активисткиња" која у Хрватској често бива умешана како у демонстрације тако и у перформансе који посебно наглашавају протесте против Европске уније и слављење култра хрватског борца²⁵. Млада Кристина је убрзо постала лице хрватског национализма нове генерације. Ова девојка није битна, али је битно да се у лепези активности поред критике хрватске политике интеграције у ЕУ, наилази и на антисрпске мотиве, са посебним акцентом на забрану ћириличног писма у Вуковару. Руку на срце, јасно је да Крисина од затегнуте друштвене климе прави неку врсту каријере и себи име у хрватском политичком миљеу. И друге личности из хрватског културног живота своју инспирацију налазе у увек напетим односима између Хрватске и Србије. Поред поменутог Томпсона који је екстремни насционализам са почетка каријере прилагодио друштвеној клими у којој сад представља свој патриотски приступ етно року, и од тога лепо живи, ту су и контроверзна ауторка Ведрана Рудан²⁶ која на свом блогу или телеевизијским гостовањима дотиче управо трауматичне аспекте хрватског друштвеног живота као и односе са Србијом, или редитељ Оливер Фрљић који кроз своје представе задире у трауму презентације сећања и идентитета како у Хрватској тако и на Балкану, што га чини контроверзним аутором не само у његовој земљи²⁷. У интервјуу за српски лист "Курир" наведени аутор се више пута осврнуо на националистичко

²⁵ <http://www.telegraf.rs/vesti/913622-nestala-najpoznatija-ustaskinja-mrziteljka-srba-i-cirilice>

²⁶ <http://www.rudan.info/>

²⁷ <http://www.kurir-info.rs/kontroverzni-hrvatski-reditelj-pozoriste-ne-moze-nistac-uciniti-ni-za-hrvatsku-ni-za-srbiju-clanak-1107823>

дивљање и ломљење плоча исписаних ћириличним писмом у Вуковару²⁸. Поменути инцидент, или прецизније низ инцидената у Вуковару, само је једна од слика последица реконструкције идентитета у Хрватској. Само постојање идеје да се постављају плоче исписане српским, ћириличним писмом изазвала је праву одмазду деснице у Хрватској. Највећи проблем је био тај што је коришћење овог писма симболички за националисте у Хрватској представљало повратак Срба у Хрватску. Иако је Вуковар одувек био већинско српски град, чак и после рата, постављање ових плоча а затим уништавање истих представљано је као борба против неке нове колонизације или агресије Срба према хрватској држави а и култури.²⁹

У другим случајевима, када мотив има симболичку тежину важну не само у балканском већ на глобалном нивоу, постоји жеља да постане део хрватског идентитета чак и ако потиче из опозитне српске културе. Управо овакав случај је питање идентитета Николе Тесле. Тесла, светски познат и признат научник, рођен је у српској продици у селу Смиљану у Лици. Само село као и већи део Лике до ратова деведесетих година насељавао је велики број Срба. У последње време постала је све актуелнија расправа о томе да ли је Тесла био Србин или Хрват. На неколико хрватских форума, и интернет страница наишао сам на текстове који треба да покажу како је чувени научник био ништа мање него – Хрват.³⁰ Примера ради, на хрватској верзији странице о Николи Тесли сајта "Википедија"³¹ овако је приказано питање националног порекла Тесле и његове породице: "Никола Тесла рођен је 9./10. српња 1856. у

²⁸ Наведени аутор се осврнуо управо на будућност односа хрватског и српског народа: "Тешко је веровати да ће ова друштва у неко скоро време оздравити. Њихови национални атавизми избијају свако мало. Можда је првотно питање што је створило рану, а не да ли би требало стављати прст у њу." <http://www.kurir-info.rs/kontroverzni-hrvatski-reditelj-pozoriste-ne-moze-nista-uciniti-ni-za-hrvatsku-ni-za-srbiju-clanak-1107823>

²⁹ <http://www.novosti.co.rs/vesti/planeta.300.html:464127-Hrvatski-ministar-Matic-Branitelji-slusaju-Cecu-a-smeta-im-cirilica>

³⁰ <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/97744-hrvatski-znanstvenik-tvrdi-tesla-je-hrvat-a-to-znaju-vrhushke-katolicke-i-pravoslavne-crkve.html>
<http://www.hrhb.info/showthread.php?t=4065>

³¹ <http://www.wikipedia.org/>

мјесту Смиљан код Госпића. Тесла је био српског или хрватског подрјетла (Теслин дневник). За његовог оца Милутина каже се да је био православни свећеник, а његова мајка Георгина Мандић (звана Ђука) била је без наобразбе, али веома интелигентна жена.³²

Ово је пример селективног присвајања који јасно приказује како Хрватско друштво данас апсорбује елементе који иду у прилог позитивној природи њеног европског идентитета, а који се развија управо паралелно са процесом заборављања другог дела своје историје. Уколико не би било паралелног деловања културе сећања и културе заборава, нови идентитет једноставно не би био остварив јер би сукобљени елементи једноставно потирали једни друге. Како смо видели у примерима Немачке, Америке или Пољске, овај процес није специфичан за Хрватску, али је управо једнако произвољан, а елементи су препознатљиви уколико су нам познати социјални и историјски контекст. Сличне идеје о селективном сећању, измишљању нове митологије и идентитета, не само дефинисању нације, доста раније су приказане у радовима аутора попут нпр. Бенедикта Андерсона или Пола Конертон³³ који указују управо на могућност конструкције и реконструкције елемената друштвеног или националног идентитета па и улоге сећања у истом.

Ипак, можда најбоља илустрација степена ревизионизма или нивоа заборавља историјских чињеница везана је не за политичаре или људе из културног живота Хрватске, већ за једног спортисту и неколико десетина хиљада "обичних људи" који су заједно послали поруку како хрватском друштву тако и балканским комшијама.

Новембра 2013. године, стадион Максимир био је "пун" а навијачи и фудбалери Хрватске славили су победу над репрезентацијом Исланда и пласман на светско првенство. Инцидент се догодио када је Јосип Шимунић, хрватски фудбалер, на терен истрчао са микрофоном у руци и поздравио највијаче који су већ у екстази славили. Проблем није био тај што је Шимунић истрчао на терен и обратио се навијачима, али је

³² http://hr.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla

³³ За више информација консултовати: Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (rev. ed. ed.). London: Verso. 1991 [1983]. Или Konerton Pol, *Kako društva pamte*, Fabrika knjiga, Beograd, 2002.

шокантно било који је поздрав одабрао а мање шокантно какав је одговор добио. Наиме, фудбалер је на терн истрчао и поздравио публику користећи (ратни) поздрав најпознатији по употреби међу припадницима усташког покрета у НДХ: "за дом... ..спремни!" У тренутку када је Шимунић ускликнуо први део поздрава "за дом...!", дочекао га је френетични одговор већ екстатичне публике: "... СПРЕМНИ!!!"³⁴ Наравно, одмах је било јасно да фудбалер због овог аможе имати проблема.

Када су га новинари упитали зашто је то урадио, Шимунић је дао следећи одговор: "Ја сам то увек желео да урадим. Неки би требало мало да уче историју, а ја се не бојим. Нисам ништа погрешно направио, навијам за своју Хрватску, за свој дом и ако то некоме смета, онда је то њихов проблем, то није мој проблем."³⁵ Аргументација коју је Шимунић дао држала се на заиста танким ногама, будући да је поздрав злогласан управо због тога што је био не само раширен међу усташама већ једнако званичан и карактеристичан као и поздрав "Хаил Хитлер" међу нацистима. Фудбалер је можда хтео да исправи грешку указујући на потенцијално историјско порекло поздрава "за дом..." које датира из периода пре Другог светског рата или усташког покрета. Истини за вољу, исти аргумент би онда могли навести и немачки десничари или други који данас користе злогласни поздрав "Хаил!" и да то оправдају везом са древним римским покретом подизања руке на поздрав или употребом истог у 18. или касном 19. веку. Наравно, ситуација би била једнако неповољна јер свако ко познаје друштвени, историјски и политички контекст одмах може повезати овај поздрав са нацистичким или фашистичким поздравом а не римским, или јуширним поздравом нпр. Пава Ритера Витезовића³⁶.

Званичници Светске фудбалске федерације (ФИФА) су изгледа имали слична запажања као и фудбалер. Јосип Шимунић је кажњен због "пронацистичког поздрава" и то са забраном играња 10 официјалних утак-

³⁴ <http://sport.blic.rs/Fudbal/Svetski-fudbal/243360/Ustaski-pir-na-Maksimiru-Hrvatski-fudbaler-skandirao-za-dom-spremnisa-navijacima>

³⁵ Ibid

³⁶ За више информација консултовати: <http://books.google.hr/books?id=oN1pAAAAYAAJ>

мица за репрезентацију, што је значило да овај фудбалер неће наступити на светском првенству за своју репрезентацију.³⁷ Иако је хрватска јавност, на челу са селектором репрезентације и председником Фудбалског савеза Хрватске, а потом и свим навијачима, била шокирана због "драконске казне" коју је ФИФА наменила фудбалеру³⁸, друга, српска страна сматрала је да је казна преблага. Председник фудбалског савеза Србије Томислав Караџић изјавио је да не само да сматра да је казна била преблага, већ и да је Шимунић "момак помраченог ума."³⁹

Иако је Шимунић на крају и кажњен због свог брзоплетог и изгледа непромишљеног геста, друга страна која је учествовала у перформансу на стадиону није кажњена, али је опоменута. На стадиону тог дана није било цело хрватско друштво нити су сви присутни били упознати са историјским пореклом поздрава или његовом тежином. Чињеница је ипак да је велики део присутних без икаквих проблема и предомишљања прихватио усташки поздрав као национални, или свој лични. Одлучнија презентација сећања на холокауст и злочине НДХ које се преносе кроз образовање можда би учиниле да барем део оних који су тај дан скандирали на стадиону или ломили плоче у Вуковару размисли пре него што делује. Овако је хрватски идентитет подељен на две стране, од којих је једна под притиском друге половине која услед подршке државе прети да постане доминантна. Друга страна је у ствари друга Хрватска, Хрватска која се јасно и гласно чула у одговору на Шимунићев позив "за дом!! ... Спремни!"

Ипак, треба имати на уму да Хрватска данас не представља једну хомогену идентитетску целину мишљења или понашања, те да случајеви које смо приказали нису правило, али да јесу присутни у Хрватској данас. Проблем на који овај рад жели да упозори управо јесте ескалација или ширење оваквих примера као последицу процеса трауме презентације или заборављања мрачних делова сопствене историје.

³⁷ <http://www.theguardian.com/football/2013/dec/16/croatia-josip-simunic-ban-world-cup-pro-nazi-chant>

³⁸ <http://sportski.net.hr/nogomet/reprezentacija/niko-kovac-o-kazni-simunicu-neugodno-sam-iznenadjen-sokiran-i-razocaran>

³⁹ http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2013&mm=12&dd=18&nav_id=790593

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Као што смо видели на примерима Немачке, Пољске и Америке, национално сећање често уме да буде подељено и условљено културним, економским или идентитетским утицајима. Без обзира на то који се приступ организовању друштвеног сећања одабере, последице ће бити видљиве на свим нивоима унутар друштвене и међудруштвене комуникације. Холокауст, ипак, представља један од оних примера догађаја из људске историје који по својој дефиницији представља преседан и опомену не само за генерације које су холокауст доживеле, већ и за све наредне, јер тежина холокауста није само у броју жртава већ и у сећању на један од најмрачнијих периода људске историје који показује колико далеко може да се оде ако се мржња према другом користи као водила.

Јасеновац, или било који други од НДХ логора, на исти начин говоре о мрачној страни хрватске историје, или прецизније, злочиначког режима који је у смрт послао не само Србе, Роме и Јевреје већ и припаднике сопственог народа који су препознати као неподобни. Нажалост, уместо да Хрватска прихвати, осуди и превазиђе злочине усташког режима и тако напредује, сведоци смо процеса реконструкције идентитета који занемарује сећање других група у Хрватској, и не само сећање већ и историјске чињенице које ће надаље увек бити претња, а свако ко се позове на исте, непријатељ.

Проблем који настаје је управо потиснути бес и анимозитет који се код младих у Хрватској данас гомила са једне стране због лоших социјалних услова, животног стандарда и све већег броја незапослених, и, са друге стране, "српских агресора", "српске ћирилице", "глобализаторске Европе", или неког другог непријатеља. Чињеница је да друштво које гради свој идентитет на идеји херојства, борбе и жртава, а притом занемарује своје тамну страну историје, као последицу трпи идентитетску конфузију. Проблем настаје када се сећања других етничких или културних група унутар и ван државе налазе у опозицији са у овом случају званичним идентитетским корпусом. Оваква опозиција представља претњу јер може да пољуља основе идентитета у процесу реконструкција, али и друштвени и политички потенцијал новог идентитета у односу на одбачени стари.

У том смислу, проблем са културом заборављања или умањивањем значаја жртава усташког терора, те директним замењивањем теза коришћењем мотива Блајбурга као места сећања где су стрељани не припадници злог усташког покрета већ невини и храбри домобрани јесте очекивано велики анимозитет према другости која угрожава елементе селективног сећања.

Јасно је да данашња хрватска држава кроз ове замене идентитета покушава да се реши непожељних слика своје прошлости у циљу што бољег интегрисања у Европску унију у којој би била без идентитетских мрља везаних за геноцид у Другом светском рату или злочине почињене у ратовима деведесетих година. Ово самодефинисање ипак има јасне последице које се огледају у односу према другости. Управо мотив свеприсутства лоше другости, указује на последице једнообразног конструисања идентитета који занемарује лоше догађаје из сопствене историје. Као последица стања заборављања у ком се хрватско друштво налази, може се наслутити додатни пад нивоа толеранције према мањинама било које врсте.

Управо због феномена друштвеног заборављања или селективног сећања, меморијални центри попут Аушвица, "Јад Вашема" или америчког Музеја холокауста у Вашингтону и постоје. Нажалост, ни ти музеји нису имуни на друштвени или политички утицај, али су чињенице које се у њима презентују, па чак и оне трауматичне, по својој природи неоспориве. У случају да се нека од чињеница везаних за холокауст као цивилизацијску опомену измени, фалсификује или оспори без научног доказа, реч је о ревизионизму који са собом вуче озбиљне последице.

У случају Хрватске, државна политика према организовању националног сећања је таква да је ревизионизам, иако врло присутан, заправо добро скривен. Као последицу оваквог приступа прошлости имамо управо примере унутрашњег анимозитета између два идентитета Хрватске, али и све виши ниво страха и агресивног става према културном, етничком, верском итд. другом. Једини начин да се ова ситуација превазиђе јесте да хрватска држава предузме мере које подразумевају осуду било какве врсте ревизије холокауста и злочина НДХ. Све док се

ово не деси, односи држава Србије и Хрватске, као и српског и хрватског народа, биће не само лоши већ ће се традиција анимозитета наставити и кроз генерације које долазе.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (rev. ed. ed.). London: Verso. 1991 [1983]

Jennifer Faber, "Holocaust memory and museums in the United States: problems of representation", Miami University, History, 2005.

Kuljić, Todor, *Kultura sećanja, Čigoja*, Beograd, 2006.

MacDonald David Bruce, *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester University Press, 2003.

Konerton Pol, *Kako društva pamte*, Fabrika knjiga, Beograd, 2002.

Rahr Alexandra, "Are Holocaust Memorials Ethical?", the Elie Wesel Foundation for Humanity, New York, 2003.

Stenning Alison, Charlesworthb Andrew, Guzikc Robert, Paszkowskic Michał, "A tale of two institutions: Shaping Oświęcim–Auschwitz", *Geoforum, Environmental Economic Geography*, Volume 39, Issue 1

Трбојевић Данило, Сећање на зло: меморијални центри, филмови и политика комеморације жртава немачких и НДХ логора, мастер рад одбрањен на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 2010.

Трбојевић Данило, Рат сећања, Зборник радова 5. међународне конференције о Јасеновцу, Јасеновац – Доња Градина, 2011.

Трбојевић Данило, Антропологија американизације холокауста, Библиотека INITIUM, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013.

Farmer Sarah, "Symbols that Face Two Ways: Commemorating the Victims of Nazism and Stalinism at Buchenwald and Sachsenhausen", University of California Press, 1995.

Wolfram A. Mark, *Representations of the Holocaust at Dachau and Buchenwald in Comparison with Auschwitz, Yad Vashem and Washington*, German Studies Association

Y. Michal Bodemann, "Eclipse of Memory: German Representations of Auschwitz in the Early Postwar Period", *New German Critique*, No. 75, 2008.

Young. E. James, "The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings", New Heaven, Yale University

<http://www.telegraf.rs>

<http://www.rudan.info>

<http://www.kurir-info.rs>

<http://www.novosti.co.rs>

<http://www.dnevno.hr>

<http://www.wikipedia.org/>

<http://sport.blic.rs>

<http://www.theguardian.com>

<http://www.b92.net>

Драгана Мијатовић -Томашевић

РАЗЛОГ ПОКОЉА НАД СРПСКОГ И ОСТАЛОГ НЕКАТОЛИЧКИМ СТАНОВНИШТВА У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ ОД ХРВАТА И МУСЛИМАНА

На прошлим конференцијама о Јасеновцу чули смо доста о стравичним прогонима, мучењима и убијањима Срба, Јевреја, Рома и осталих некаталика на просторима Независне Државе Хрватске у II свјетском рату, почињеним над почевши од обичног народа – сељака, грађана, па до доктора, свештенства итд.

Једна нормална особа не може да се не запита како и на који начин се једна читава нација (као што смо видјели на примјеру Хрвата у Другом свјетском рату) претвара у геноцидну нацију, која убија, коље и таре све пред собом сто је некаталичко?

Одговор на ово болно питање можемо потражити у изванредно постављеној теорији нашег савременика Владимира Умељића. Умељићева теорија дефиниционизма нам даје један веома једноставан шаблон који објашњава да елитно политичко вођство једне државе путем психолошких метода кроз средства јавног информисања пропагира дехуманизацију другог народа као ниже расе. Редифинисање таргетираног народа у "нижу" расу, ције физичко елиминисање, није гријех већ једна "дозвољена" радња, која не само да је пријекно потребна већ и неопходна за опстанак. Ова психолошка логика се надаље пропагира за све вријеме вршења истог (геноцида), да би оправдала овај недозвољен и неоправдан злочин. Напослетку, као задњи чин, долази негирање или умањење злочина од стране починилаца.

Мислим да теорију дефиниционизма не требамо примијенити на Независну Државу Хрватску у II свјетском рату, већ на Римокатоличку "цркву". Наиме, као што је познато, Римокатоличка "црква" је одувijek

тежила да себи потчини православну цркву. У свом пробоју ка Истоку, прво је било неопходно да се направи упориште и учврсти темељ на Балкану. Ово упориште, или Civitas Dei, Римокатоличка "црква" је направила у НДХ.

Да бисмо боље схватили како је Римокатоличка црква успјела да мобилише масу "нормалних починилаца", тј. готов сву државу да изврши геноцид над свим што је некатоличко, погледаћемо кроз примјер једне мало познате али веома интересанте личности – Ивана Ханса Мерца.

Рођен 1894. године, као ванбрачно дијете аустроугарског окупатора и мађарске Јеверејке у Бањој Луци, Иван Мерц је примио једно пристојно, грађанско, либерално васпитање, а пресудну клицу љубави према Римокатоличкој цркви усађује му његов гимназијски професор књижевности, лаик – Љубомир Мараковић.

Читајући и надахњивајући се дјелима одабраним од проф. Мараковића, млади Мерц је несвјесно научен да посматра свијет кроз Римокатоличку призму "истина" и моралних поука "цркве". Овог интелигентог и знања гладног младића из духовно неподучене и нејаке породице Римокатоличка црква полако узима под своје крило. Залагањем језуите Мирослава Ванина, Мерц добија стипендију и студира на Католичком институту у Паризу.

Опијен и задојен фанатичном љубављу према Римокатоличкој "цркви" и папи, одлази у Загреб гдје и докторира 1923. године. Међутим, по доласку у Загреб наилази на слику која му не прија.

Наиме, по свршетку Првог свјетског рата, народ у Хрватској је полако почео зацјељивати ране од рата, почео се полако либерализовати. Утицаји интернационалних организација, као и либерални погледи Маркса, имали су велик утицај на развој културе, банкарства, трговине и друштва на простору Хрватске.

Одвећ веома активан у јавном животу, а задојен љубављу према католичанству, "цркви" и одан папи, преводио је текстове о разним важним католичким дешавањима из новина у Француској, Аустрији, Белгији, Италији у локалној штампи.

Његова фанатична љубав и оданост према Римокатоличкој "цркви" и папи није остала неопажена ни у Риму. Римокатоличка "црква", осјећајући да још једном губи тло под ногама услед буђења либералне Европе, предузела је корак да поново привуче народ к себи. У Италији се званично 1923. године оснива злогласна "Католичка акција". На позив папе Пија XI, Мерц добија задатак да и у Хрватској оснује "Католичку акцију", спремно се и одазива.

Иако тадашња хрватска политичка елита види Мерцове вјерске идеје као екстремне због којег је дошло до многих сукоба и превирања, Мерц побеђује у овој борби оснивајући омладински покрет звани "Орлови". У приручнику "Орлова", који је саставио сам Мерц као идеолог и пионир "Католичке акције", ударен је трајни темељ "Католичкој акцији" на простору Хрватске. "Католичка акција", чији је угаони камен темељац поставио папа Пије XI у својој енциклици "Ubi Arcano Dei", у ствари позива све католике на мобилизацију против слободне мисли и либерализма, интернационалних друштава итд.

На нашим просторима ову мобилизацију су први спровели "Орлови" са идеологом Иваном Мерцом, и предсједником др Ивом Протулипцем. Између осталог, они су били главни ударац српском либералном омладинском друштву "Соколови", а дјеловали су на истом принципу: да окупе омладину широм земље у једну организацију. Док су "Соколови", поготово српски, приређивали забаве, дружења и такмичења у многобројним спортовима, "Орлови" су одгајали хрватску католичку младеж у строго вјерском духу образујући их кроз "моралне" поуке и "истине" цркве. Споменућемо само да је Предговор приручнику "Орлова", "Златна књига", до те мјере ишао у крајност да је Одбор "Орлова" Предговор који је написао Мерца повукао и то кад је "Златна књига" била у штампи.

Ова полетна омладинска организација коју је основао Мерц, пионир "Католичке акције", била је у ствари школа за будуће кољаче и убице који су извршили геноцид над Србима, Ромима, Јеврејима и осталим некатолицима на простору Независне Државе Хрватске. Да бисмо доказали овај став, цитираћемо "Орлов" приручник – "Златна књига" у којем се каже: "Сврха је Орлу здружити у једну чету сву хрватску католичку омладину, учинити је четом апостола образујући је вјерски,

умно, ђудоредно, социјално и тјелесно; помоћу те омладине будити, утврђивати и загријавати пук за узоре католичке мисли и живота... Орао ће зато учити како се истичу, шире, употребљавају и бране католичка начела у животу појединаца, обитељи и цјелокупнога људскога друштва... Орао не може бити пријатељем противнику католичке вјере и човјека који не мари за вјеру... А ако може, нека их настоји упутити, разувјерити и привести у крило Свете Цркве..."

Другим ријечима, омладина "Орлова" је учена или да убије некатолика, или да га преведе у римокатоличку вјеру.

Најчасније мјесто у "Орловској" организацији припадало је свештенству, а њихова улога је била да "бдију над вјерским животима чланова и друштава и да их бодре за вршење орловских дужности."

Диктатура од 6. јануара 1929. године укида сва друштва основана на "племенским" или вјерским темељима, приморавајући тако укидање и клерофашистичке политичке организације "Орлови". Међутим, др Иво Протулипац, предсједник "Орлова", одмах се снашао и основао "Крижаре" – као потпуно религиозну установу "Католичке акције", са наравно истим цлановима. Орлови, сад под другим именом – "Крижари", дјеловали су потпуно једнако – на темељу идеологије Ивана Мерца изнесене у "Златној књизи", под старом "Орловском" паролем "Жртва, Еухаристија, Апостолат" коју је сам Мерц дао. Из усташке штампе можемо јасно да видимо да су се духовне идеје усташа потпуно слагале са духовним идејама крижара Орлова. Наравно да јесу, јер су крижари сачињавали већину усташа. Плодове његове идеологије ће жети Павелић са својим усташама 1941. године.

Свештенство је бдјело над вјерским животима чланова ове Мерцове школе која је одгојила будуће кољаче И бодрила их све вријеме за вршење њихове дужности у II свјетском рату. Мерц плодове своје идеологије није успио да дочека, јер је умро давно прије II свјетског рата, 1928. године, али његови ђаци су ушли у историју као једини народ који је направио концентрациони логор за дјецу.

Подсјетимо се концентрационог система хрватских логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома - Јасеновца, подсјетимо се геноцида на Велебиту, у Фочи, Сплиту, Дубровнику итд. Мерцова школа одгојила је

доста имена која ће српска историја трајно памтити; а једно од њих је и злочинац Алојзије Степинац.

Иако је био идеолог "Орлова", Мерц је такође израдио статут по којем би радила слична женска организација. Његову визију о овој организацији спровела је 10 година касније његова блиска сарадница Марица Станковић, организујући женску католичку организацију "Сураднице Христа Краља". Српска историја ће и ову организацију дуго памтити, јер је на просторима Хрватске помагала чланове Орла – крижара – усташа; убијала је или пак преводила српску дјецу у римокатоличку вјеру, као и остале организације Маријиних конгрегација које су увијек биле у тијесној сарадњи са усташама.

Трајно залагање за вјеру Ивана Ханса Мерца као и за утемељење римокатоличке школе кољача "Католичке акције" у Хрватској која је последице сврсетке II св. рата етнички очишћена од некатоличког становништва награђен је 2003. године беатификацијом у самостану Петрићевац у Бањој Луци. Из тог истог самостана су његови ученици на челу са Фра Сатаном кренули у покољ српског живља по околним селима. Пионир "Католичке акције" Мерц је данас уврштен у једног од 18 најважнијих светаца Римокатоличке "цркве", којем се папа Бенедикт XVI "особно молио свакога дана".

И за крај, интересантно је напоменути да РКЦ и даље не мирује. Усташе су у току II свјетског рата, у знак захвалности идеологу Мерцу, надјенуле његово име једној улици у нашој Бањој Луци, која је по завршетку II свј. рата враћена на старо име. Али, ако мало боље погледамо нашу лијепу Бању Луку, не можемо а да не примијетимо још нешто. Наиме, 2005. године, у Бањој Луци је отворена католичка Гимназија под именом "Иван Мерц". Разлог отварања ове гимназије је највјероватније немогућност бањолучке Гимназије да прими све талентоване и интелигентне српске ђаке, па дјеца која нису примљена у бањолучку Гимназију, коју је и сам Мерц похађао, конкуришу за похађање католичке гимназије која носи његово име. Ја овим путем апелујем на Српску православну цркву да отвори православну гимназију и да не дозволи нашој дјечи да иду у Мерцову школу!

ЛИТЕРАТУРА

Умељић, Владимир: *Теорија дефиниционизма и феномен геноцида*, Магна Плус; II издање, Београд, 2010.

Новак, Виктор: *Magnum Crimen*, "Нова књига", Београд, 1986.

Милошевић, др Зоран: *Ко је Ханс Иван Мерц*, "Бели Анђео", Шабац, 2003.

Постулатура за канонизацију бл. Ивана Мерца: Иван Мерц, сабрана дјела, Свезак 1, 2 и 3, Филозофски факултет Дружбе Исусове, Глас концила, Загреб, 2011. и 2012.

Павел Тихомиров

ПОУКЕ ИЗ "ВИКИПЕДИЈЕ"

Пре три године, по повратку кући са конференције из Бање Луке, покушали смо да организујемо дистрибуцију материјала о тек завршеној 5. Међународној конференцији о Јасеновцу. Међутим, практично нико се није одазвао на слање материјала. Шта се десило? Писма су отишла у категорију "спам"? Или је у питању неспремност да се одржи разговор о Јасеновцу? Један од могућих одговора нуди нам и "Википедија".

У чланку о логору са руског говорног подручја Википедије, о Јасеновцу пише следеће: "Не постоји јединствено мишљење о броју жртава у Јасеновцу. < ... > Питање о броју жртава постало је током деведесетих година предмет политичких спекулација. И у наше време у различитим изворима цифре са бројем жртава логора значајно се разликују једне од других: од 50.000 до преко милион људи". С тим у вези, поставља се питање: како уопште коментарисати овакве варијације у цифрама? Као предмет истраживања узети су чланци из Википедија. Ми сви врло добро разумемо да су истраживачки подаци из Википедије мање-више непогодни у својству "извора". Међутим, пошто нас интересује управо феномен доживљаја Јасеновца у масовном сазнању људи, ништа паметније од популарне енциклопедије не можете смислити.

Међутим, пре него што почнемо разговор о овој мини-студији, желео бих да кажем неколико речи о књизи коју сам недавно прочитао. Ради се о бестселеру, роману "Црвена светлост" Макима Кантора. Кантор је потомак јеврејских интернационалиста који су својевремено из Аргентине стигли у Русију. Један од циљева романа је да се оповргне изједначавање Стаљиновог режима са Хитлеровим. Током приповедања Кантор повлачи паралеле између нацизма и либерализма, показујући пљачкашку и антиљудску суштину овог другог. Много је речено о разним логорима смрти, чак је и Голи оток поменут, али – био сам искрено изненађен ни једна реч није написана о Јасеновцу.

А непосредно пре тога на једном нашем интернет форуму, о. Николај Савченко, који није непознат међу нашим полемичарима, узгред је поменуо и Јасеновац, и помињући то одавно тужно место, навео је податке који су ме потпуно обесхрабрили. Број жртава које је навео наш опонент у огромној су несразмери са признатим бројем жртава у српском и руском патриотском миљеу. Била је то нека врста промоције "туђмановштине". Када су о. Николаја замолили да прокоментарише те бројке, он је у својству извора указао фрагмент чланка о логору Јасеновац **из српског сектора Википедије**. Потраживши овај чланак, приметио сам збуњено да је званична позиција "Меморијалног центра Јасеновац" заиста у складу са раније познатом "историографијом" покојног председника Независне Републике Хрватске. Ово откриће коначно нас је навело да почнемо да истражујемо: шта заиста у Википедијама људи могу да прочитају о Јасеновцу? Могу прочитати разно. Али је закључак који се може извести ипак предвидљив.

Дакле, **рускојезична варијанта Википедије** – говори о проценама жртава ограничавајући се на две реченице:

"Док су званичне југословенске власти током постојања ове државе подржавале верзију од 840 хиљада жртава, према проценама хрватског историчара Владимира Жерјавића, њихов број је био 83.000, српски историчар Богољуб Кочовић износи цифру од 70.000. Меморијални центар у Јасеновцу садржи податке о 75.159 жртава, а Меморијални музеј холокауста говори о 56-97 хиљада жртава."

Линк за подацима о Јасеновцу из Меморијалног центра ће се понављати опет и опет, па уопште није јасно одакле су аутори рускојезичне верзије Википедије нашли верзију о 75.159 жртава? У свим другим изворима који се односе на податке Меморијалног центра, срећемо бројку од 80. 914. Но, идемо даље. Да видимо како су ови подаци о Јасеновцу осветљени у другим језичким верзијама слободне енциклопедије. Чланци о систему концентрационих логора Јасеновац се веома значајно разликују како по обиму тако и по детаљима, што несумњиво посредно утиче на формирање односа према тој теми код носилаца овог или оног језика.

Почнимо са српском верзијом.

http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80_%D0%88%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86

Немачки генерали из Другог светског рата давали су веома различите и стога непоуздане податке о броју убијених Срба у НДХ. Александар Лер је дао 1943 број од 400.000 Срба[14], Лотар Рендулић – 500.000 православаца (август 1943)[15][16][a], Херман Нојбахер - више од 750.000 (1943),[17] Ернст Фик - 600.000 до 700.000 до марта 1944.[18] Број жртава логора Јасеновац је до данашњег дана предмет научних и политичких дебата.

Државна комисија Југославије из 1946, проценила је број жртава на 500.000 до 600.000.[тражи се извор од 11. 2013.]

Израелски Јад-Вашем центар наводи 700.000 жртава геноцида у логору Јасеновац.[19]

По налазима Енциклопедије холокауста Меморијалног музеја холокауста у Вашингтону, усташки режим је у периоду од 1941. до 1943. године усмртио преко 250.000 Срба, од којих више десетина хиљада само у Јасеновцу.[20]

Центар Симон Визентал у Лос Анђелесу процењује да је у Јасеновцу убијено око 600.000 Срба, Јевреја, Рома и хрватских антифашиста.[тражи се извор од 11. 2013.]

Пројекат Последња шанса за Хрватску Центра Симон Визентал наводи да је најмањи број жртава 85.000.[21]

У књизи "Беспућа повијесне збиљности" бивши хрватски председник Фрањо Туђман тврдио је да је у Јасеновцу убијено 30.000 до 40.000 Срба, 30.000 Јевреја, као и 10.000 хрватских антифашиста.

Југословенски историчар и Титов биограф Владимир Дедијер проценио је број жртава Јасеновца на 700.000 до 1,2 милиона.[тражи се извор од 11. 2013.]

Славко Голдштајн, председник Јеврејске заједнице Хрватске, сматра да је број убијених 60.000 до 90.000.[тражи се извор од 11. 2013.]

Бројка коју помињу хрватске власти је 50.002, заснована на писаним доказима.[тражи се извор од 11. 2013.]

Београдски музеј холокауста има списак од 80.022 имена погинулих, већином из Јасеновца. Од тог броја: 52.000 Срба, 16.000 Јевреја, 12.000 Хрвата и близу 10.000 Рома.[тражи се извор од 11. 2013.]

Током 1980-их, анализе хрватског истраживача Владимира Жерјавића и српског Богољуба Кочовића дошле су до сличне бројке користећи демографске статистичке методе. По њима, у Јасеновцу је убијено око 80.000 људи (са грешком до 30%), а укупан број погинулих у НДХ био је између 300.000 и 350.000. По некима, ове цифре су премале, јер су претпостављале стопу раста српског становништва од 1,1% (као за целу Југославију), док је она за Србе била 2,4% у периоду 1921–1931. и 3,5% у периоду 1949–1953.

Децембра 2007. Јасеновачки меморијални центар је објавио списак од 72.193 имена јасеновачких жртава. По тим подацима 59.376 особе су убијене у логору III Циглана и 12.790 у Старој Градишци. Од тога је 19.006 деце до 14 година старости. Национално, жртве су: 40.251 Срба, 14.750 Рома, 11.723 Јевреја, 3.583 Хрвата, 1.063 муслимана итд. Каталози укључују биографске податке о пострадалима, податке о месту и начину страдања и изворе у којима се сваки од њих помиње. Међутим овај списак није готов, већ се стално допуњује новим именима жртава, тако да не представља коначан број побијених људи, већ само оне који су до тог трену евидантирани. То су потврдили челници центра, након оштрих критике која су на њихов рачун упућене од стране српских представника на комеморацији 2008. године.

Међународна комисија за истину о Јасеновцу је утврдила да је убијено преко 700.000 Срба, 23.000 Јевреја и 80.000 Рома, међу којима је било 110.000 деце.

Дакле, видимо да се у српској верзији ове слободне енциклопедије равноправно наводе сасвим другачије верзије, али се ствара утисак да су најпоузданији подаци из Јасеновачког Меморијалног Центра, према коме је у систему логора Јасеновац убијено 40.251 Срба. Ово треба и-

мати на уму. Такозвана "српско-хрватска верзија" наводи не само податке из истраживања Богољуба Кочовића (70.000), Антуна Милетића (77.200), Владимира Жерјавића (83.000), него и организација: Меморијалног центра Спомен-подручја Јасеновац (80.914); Центра Симон Визентал (85.000), Вашингтонског Меморијалног музеја холокауста (77.000–99.000), као и апсолутно одурни подаци Хрватске Комисије *Komisije za istraživanje žrtava drugog svjetskog rata i poraća Hrvatskog sabora* 1999. godine, према којој је у систему концлогора погинуло ... 2.238 људи.

Међутим, морамо истаћи, у овом чланку се помиње и наша оцена (800.000). Коментаришући ове цифре, анонимни аутори чланка указују на тенденцију преувеличавања жртава од стране српских истраживача и преумањивања од стране хрватских истраживача.

http://sh.wikipedia.org/wiki/Logor_Jasenovac

Сада долазимо до потпуно хрватске верзије. Хрватска верзија слободне енциклопедије понавља све што је истакнуто у тзв "Српско-хрватској верзији" додајући познате нам податке Славка Голдштајна из српске верзије (60.000–90.000) и Ф. Туђмана (60.000–70.000). "Заводљивост" хрватске верзије представља помињање њујоршког *Jasenovac Researsh Institut*, са нагласком на чињеницу да ФБИ води истрагу против руководиоца института, Србина Дарка Трифуновића, који је оптужен за изазивање расне мржње.

"Према последњим информацијама, Институт за истраживање Јасеновца сада води Дарко Трифуновић, млађани Србин против којег води истрагу ФБИ - због угрожавања демократије и ширења мржње на расној Основи!")

http://hr.wikipedia.org/wiki/Sabirni_logor_Jasenovac

Словеначка верзија наводи већ добро познате нам речи, имена и бројеве (додати су подаци који се налазе у књизи бившег епископа Захумско-Херцеговачког Атанасија - *Великомученички Јасеновац*), међутим, постоје неке нијансе. Дакле, ако у "српско-хрватској верзији" наводе да Вашингтонски Меморијални музеј холокауста признаје цифру од 77.000–99.000 убијених у систему логора Јасеновац, словеначка верзија указује и на друге цифре. Посебно се истиче да је од 250.000 Срба који

су погинули у НДХ у Јасеновцу убијено око 10.000. (*Po podatkih enciklopedije holokavsta Spominskega muzeja holokavsta v Washingtonu, je ustaški režim v obdobju 1941 – 1945 pomoril preko 250,000 hrvaških in bosanskih Srbov, od teh več deset tisoč samo v Jasenovcu*).

Процене дате од стране центра Јад Вашем, које су наведене у словеначкој верзији, разликују се од бројки које су изнете у српској верзији (700.000), и износе 500.000, међутим, Словенци наглашавају да су већина жртава били Срби.

http://sl.wikipedia.org/wiki/Koncentracijsko_tabori%C5%A1%C4%8De_Jasenovac

Македонска верзија је прилично сажета. Македонци су подсетили да су архиве уништене 2 пута – 1943. и 1945. У чланку се истиче посебно чињеница да су власти бивше Југославије спречавале истраживања, јер ако су потврђене цифре које су се чуле на суђењу у Нирнбергу (500.000 – 600.000), тада би се оповргла једна од главних теза преузетих од стране идеолога титоизма – говоримо о идентификацији усташа са четницима.

<http://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%88%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86>

Дакле, упознавши се са текстовима из Википедије које су приредили корисници из бивше Југославије, треба напоменути да, упркос чињеници да су најобимнији српски и хрватски текстови, ови чланци стварају снажан утисак да је питање броја жртава високо политизовано, док се као бајаги објективна цифра протура бројка од 80.000 жртава. И док је Хрвате који то тврде психолошки лако разумети, то српски аутори текста очигледно покушавају да искорене такозване "стереотипе о говору мржње". Посебно бих истакао благонаклон однос према Србима и другим жртвама Јасеновца тог словеначког чланка и недвосмислено истините оцене у македонској верзији Википедије. Прелазимо на текстове из земаља припадница Хитлерове осовине.

Бугарска верзија. Бугари указују да је један од највећих логора Јасеновац, постао гробница за сваког десетог становника Југославије, који је умро за време Другог светског рата. Бројке су у складу са подацима из Меморијалног центра Јасеновац (80.914 жртава, од којих 45.923 – Срби).

http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86_%28%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%80%29

Румунска верзија понавља готово дословно бугарску.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Lag%C4%83rul_de_concentrare_Jasenovac

У италијанској верзији наглашава се да је тексту потребна ревизија. "Оцене усташких жртава у логору Јасеновац у великој мери се разликују и оне су предмет горких етно-политичких дебата између Срба и Хрвата, и крећу се од 50 хиљада до више од 500 хиљада."

http://it.wikipedia.org/wiki/Campo_di_concentramento_di_Jasenovac

У шпанској верзији одмах се изричито наводи то, да је "број жртава контрадикторан због тога што се Хрвати труде да умање број жртава, а Срби обрнуто". Ипак, поред традиционалних позивања у Википедији на референце са подацима из Меморијалног центра Јасеновац, Музеј холокауста у Београду, Вашингтонски Музеј холокауста, податке из центра Симон Визентал, Антуна Милетића и Фрање Туђмана, Шпанци наводе и друге цифре и изворе.

Поменути су и већ добро познати подаци Милана Булајића, као и подаци Џона Корнвела (487.000 православних Срба, 27.000 Рома и од 20.000 до 25.000 Јевреја) и француског историчара Едмонде Париз (до милион жртава укупно).

http://es.wikipedia.org/wiki/Campo_de_concentraci%C3%B3n_de_Jasenovac

Немци помињу већ позната имена и бројеве, додајући само процену коју је изнео Адил Зулфикарпашић (59.188), као и изјаву аустријског историчара Ханса Сафриана:

"Тачан број жртава Јасеновца немогуће је одредити, пошто су писани извори уништени. Могуће су само приближне процене. Извештајем који је почетком 1944. године послао *Glaise Horstenau*, указано је да су до краја 1943. године у Јасеновцу усташе убиле између 300.000 и 400.000 људи."

Међутим, упркос чињеници да су у немачкој верзији објављени подаци који подупиру нашу Комисију, као последња реч наводи се добро позната нам цифра 80.914 (подаци из Меморијалног центра Јасеновац).

http://de.wikipedia.org/wiki/KZ_Jasenovac

Дакле, текстови које су припремили потомци нациста и њихових савезника, из очигледних разлога елементарног такта, писани су у духу уздржаног поштовања по питању сећања на жртве. Наводе се као опција варијанта и подаци које износи наша комисија. Ипак, као објективна процена у Википедијама земаља некадашње хитлеровске коалиције фигурира цифра од 80.914 жртава.

Да видимо шта пишу потомци савезника из антихитлеровске коалиције?

Хебрејски текст представља велики чланак који описује многе страхоте. У поглављу где се процењује број жртава, читамо следеће:

"Постоје различите процене о броју жртава логора, објективно изазване недостатком документације која евидентира регистравање затвореника. Поред тога, процене укупног броја жртава варирају и због дијаметрално супротних интереса страна укључених у предмет. Број жртава креће се од минимум 30 хиљада до максималних 1 милион и 400 хиљада. Цифре су засноване на проценама или Срба који желе да увере колико је велика одговорност Хрвата, муслимана и Ватикана у овој трагедији, или на оцени Хрвата који желе што је могуће више – што је потпуно логично – да умање број жртава.

Резултат се креће углавном између десетина хиљада (процена броја жртава, сада усвојена од стране европских истраживача), до стотина хиљада, како се сматрало све до 90-их година. Европска истраживања ослањају се на хрватске изворе, па због тога јеврејски извори наводе више цифре од прихваћених у савременој Европи. Као што видимо, број жртава креће се у опсегу од 85 хиљада до пола милиона”.

<http://he.wikipedia.org/wiki/>

Чеси и Пољаци врло мало пишу о Јасеновцу. Ипак, акценти нису исти. Чеси наводе око 700 хиљада Срба који су умрли у логору.

Али Пољаци број жртава наводе успутно, позивајући се на податке центра Јад Вашем и Музеја холокауста у Вашингтону. Али залажући се за престиж Римокатоличке цркве, пољски аутори истичу да је фра Филипивић екскомунициран.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Jasenovac_%28ob%C3%B3z_koncentracyjny%29

http://cs.wikipedia.org/wiki/Koncentra%C4%8Dn%C3%AD_t%C3%A1bor_Jasenovac

Енглеска верзија

http://en.wikipedia.org/wiki/Jasenovac_concentration_camp

Историчари се суочавају са проблемом рачунања и усаглашавања о броју жртава логора Јасеновац. Према већини савремених извора, овај број је око 100.000.

Јеврејска Виртуелна библиотека каже да су "најпоузданији подаци" о броју убијених Срба од стране усташа, између 330.000 и 390.000, при чему на Јасеновац отпада између 45.000 и 52.000 Срба (Меморијални музеј холокауста у САД).

Томислав Дулић, историчар, оспорава често цитирану цифру од 700.000, иако признаје да чак и цифра од 100.000 жртава Јасеновац и даље чини једним од највећих логора у Европи током Другог светског рата.

Варирање процена условљено је недостатком тачних података, коришћених метода за процену, а понекад и услед политичке пристрастности. У неким случајевима читаве породице су биле уништене, не остављајући никога да њихова имена стави на списак. С друге стране, утврђено је да неке листе обухватају имена људи који су погинули на другом месту. О њиховом преживљавању није било саопштено властима, а било је и случајева да се неки погинули појављивао у листама више пута. < ... >

Немачки војни команданти дали су различите цифре за број од усташа убијених Срба, Јевреја и осталих, на територији Независне Државе Хрватске. Они су навели следеће цифре о броју жртава:

400.000 Срба (Александар Лер); 350.000 Срба (Лотар Рендулиц); око 300.000 (Едмунд Глаисе вон Хорстенау), 1943; 600.000-700.000 до марта 1944. (Ернст Фицк); 700.000 (Масенбах).

Херман Нојбахер је овако коментарисао рачунице: "Рецепт који је усвојен као водич за деловање усташког лидера Анте Павелића поглавника НДХ, сличан је ономе што је проповедано током најкрвавијих религиозних ратова: 'Једна трећина да се покатоличи, једну трећину протерати, а једну трећину побити'. Последња тачка усташког програма је остварена! Међутим, у тврдњама истакнутих усташких лидера да су убили милион Срба (укључујући бебе, децу, жене и старце), по мом мишљењу има раздраганог

претеривања. На основу мени достављених извештаја, закључујем да је број беспомоћних жртава $\frac{3}{4}$ милиона."

Италијански генерали, који су били јако потресени усташким зверствима, такође наводе сличне извештаје својих команданата. О томе саопштавају и извори у Ватикану, на пример, Еуген Тиссерант каже да је 350.000 етничких Срба убијено до краја 1942. године.

Дакле, усташе су сами преувеличали податке о броју побијених људи. Вјекослав - Макс Лубурић, врховни командант хрватских логора, 9. октобра 1942. године хвалио је велику "ефикасност" логора Јасеновац на церемонији. Током банкета био је у стању опијености и са нескривеним поносом, рекао је: "Убили смо овде у Јасеновцу више људи него што их је убијено за све време Отоманског царства." Други извори дају податке који су усаглашени са канонски признатим бројем жртава. Тако је циркулар Главног штаба усташа гласио: "Концентрациони и радни логор Јасеновац може да прими неограничен број интернираних." Мирослав Филиповић - Мајсторовић, одмах пошто су га заробиле југословенске снаге, признао је да је током његове администрације за три месеца убијено 20.000 до 30.000 људи. Кад је постало јасно да је његово признање био покушај да се минимализују злочини почињени у Јасеновцу, онда се касније претпоставило да је у посматраном периоду убијено од 30.000 до 40.000 затвореника. (Филиповић је сам признао да је лично убио много људи).

Југословенске и хрватске званичне процене. У Извештају Националног комитета Хрватске по питању истраге злочина окупатора и њихових сарадника од 15. новембра 1945. године, који је усвојен од стране нове владе Југославије Јосипа Броза Тита, констатовано је да је у Јасеновачком комплексу убијено 500.000 - 600.000 људи.

Israel Gutman и *Menachem Shelach* израелски истраживачи навели су ове податке у Енциклопедији холокауста од 1990. године. *Menachem Shelach* у својој књизи каже да број од 300.000 одговара броју откривених и ексхумираних тела. Музеј толеранције Симон Визентал истовремено поштује ове процене.

Између 1945. и 1947. године разни функционери Југославије користили су цифру од 1.700.000 жртава (у свим крајевима Југославије), на састанцима посвећеним идентификацији ратних репара-

ција. Након тога, присталице ових бројки су оптужене за вештачко надувавање укупног броја жртава у циљу повећања величине репарација. Ипак, овај је извештај Државне комисије током 45 година постојања Југославије био једини јавни званични документ о броју жртава. Томашевић тврди да су ове цифре преувеличане, да у оригиналном извјештају Државне комисије фигурира цифра од 400.000 жртава. Владета Вучковић написао је 1985. године у књизи Богољуба Кочовића да му је још 1947. године (док је био студент математике Савезног завода за статистику), министар иностраних послова Едвард Кардељ наложио да направи свеобухватну процену губитка државе током војних сукоба. Вучковић каже да је он израчунао статистичку оцену демографских губитака становништва (1,700,000 људи). Југословенски министар иностраних послова касније је представио током Париске мировне конференције тај број као број губитака. Немачка није признала ту цифру као основу за одређивање величине репарација.

У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији број жртава у Јасеновцу процењиван је на 700.000. У Југославији је 1964. године Савезни завод за статистику саставио списак жртава Другог светског рата, са 597.323 имена (сматрало се да недостаје података о 20-30% мртвих, којих недостаје до претпостављених 750-780 хиљада мртвих. Заједно са претпостављених 200.000 убијених од стране сарадника окупатора и издајника, укупан број жртава у Другом светском достиже милион. Овај број је уписан 1964. године и проглашен за државну тајну, која је објављена тек 1989. године. < ... > Почетком деведесетих, хрватска страна је почела кампању на усвајању много мање цифре. Та политичка дебата достигла је врхунац током распада Југославије. У својој књизи "Страхоте рата: Историјска реалност и филозофија" (1989) хрватски председник Фрањо Туђман довео је у питање званичне податке жртава Другог светског рата у Југославији. Сукоб је избио, посебно, са центром Симон Визентал. Сајт Јасеновачког меморијалног центра, основан од стране владе Хрватске, од завршетка хрватско-југословенског рата инсистира на томе да "модерна истраживања омогућавају да се процени број жртава од 80.000 до 100.000."

Судска истрага 1960. године. Општински одбор бивших партизана Босанске Дубице организовао је 16. новембра 1961. године неформалну истрагу у области Доња Градина, коју су спровели локални

житељи и открили су три масовне гробнице, идентификујући у једној од њих 17 људских лобања (уколико није другачије назначено, јер ови људи нису били стручњаци за судску медицину). Позвани су стручњаци - др Алојз Шерцел је почео прелиминарно истраживање чији циљ је био да се утврде највероватније локације масовних гробница. А онда од 22. до 27. јуна 1964. године у Јасеновац су дошли на ексхумацију тела Вида Бродар и Антон Погачник са Универзитета у Љубљани и Србољуб Живановић са Универзитета у Новом Саду. Они су изучили укупно седам масовних гробница у којима су открили остатке 284 жртве и закључили да у целокупном комплексу Јасеновца може бити око 200 таквих гробница. У октобру 1985. године група истраживача из Српске академије наука и уметности на челу са Владимиром Дедијером посетила је Јасеновац и објавила податке о 550.800 жртава.

Уочи распада Југославије у 1989. години српски антрополог Србољуб Живановић је изјавио да су резултати истраживања из 1964. године били "скривени од стране Титове владе, која је у име идеје братства и јединства забрањивала да се ставља акценат на хрватске усташке злочине". Онда се проф. Живановић појавио на телевизији и на основу тога што су откривене гробнице имале у просеку по 800 скелета, изјавио да број жртава у Јасеновцу износи између 700.000-800.000 људи. Овај наступ је подвргнут критици, хрватски историчар Жељко Крушељ јавно је оптужио проф. Живановића за превару..."

РЕЗИМЕ

Данашњи хрватски званичници не само да остају на лини Туђманове историографије, него су отишли и корак даље – тужили су Србију за геноцид! Шта можемо извести као закључак из свега реченог? Можемо закључити да Бугари, Македонци, Јевреји, Чеси, Италијани – ако ништа друго, исказују саосећање са страдањима, иако помињу и спорења. Енглеска верзија подробно описује изјављене цифре од 700 хиљада и једноставно говори о томе КО ЈЕ КОНКРЕТНО ОСПОРИО ту цифру ("српски" историчари).

Због тога се ми непрекидно суочавамо са искривљеном сликом јер се масовно сазнање у Русији формира на основу СРПСКЕ верзије Википедије и рускојезична верзија је најогољеније СРБОФОБСКА јер је она просто ЕХО СРПСКЕ ВЕРЗИЈЕ.

Свети владика Николај Српски у "Ђердану од Мерџана" на више места говори о 700 хиљада убијених Срба, што је отприлике у складу са становиштем наше Комисије и апсолутни акценат је ставио на римокатолички клеронацизам. Владика је у позном периоду свог живота пазио на сваку написану реч и дужност сваког самосвесног Србина који није изгубио религиозно-националну самосвест јесте управо борба за истицање ова два најважнија момента истине о Јасеновцу – борба за истину о броју жртава и борба за истину да је НДХ била клеронацизам уз подршку Ватикана што је био кључни фактор страшног покоља.

Та борба треба да се односи и на исправљање текста у српској верзији "Википедије".

Екатерина Самојлова, Москва, Русија

**ПРОГРАМ НАУЧНОГ
ИСТРАЖИВАЊА МАСОВНИХ
ГРОБНИЦА КОНЦЕНТРАЦИОНОГ
ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ У ВЕЗИ СА
ПРОМЈЕНАМА ГЛОБАЛНИХ
ПАРАДИГМИ ТОКОМ ПОСЉЕДЊЕ
ДВИЈЕ ГОДИНЕ**

Дозволите ми да не понављам оно што је објављено у зборнику радова наше Комисије, већ да изложим суштину теме. Наглашавам да тема мог рада (урађеног заједно са професором доктором филозофије и медицине, Јевгенијем Васиљевичем Черносивовим) логички проистиче, и стога се и ослања на материјал информативно богате књиге академика Србољуба Живановића "Јасеновац"! Вама је већ познато да сам ја ову изузетну књигу превела на руски језик. Надам се да ће сви овдје присутни исправно перципирати емоционално тешке ствари о којима ћу говорити. Слажем се са закључком доктора историјских наука Марине Алфредовне Черносивове у вези са промјеном друштвено-историјске парадигме, која је постала очигледна током посљедње двије године; јер њоме се нису промијениле само вриједности и оцјена одређене друштвено-историјске датости, него је постао другачији и однос према прошлости као таквој. Али ето, оно што се чинило непромјенљивим, убрзано губи на важности, пријетећи да утоне у воде заборав. Марина Алфредовна је то убједљиво доказала.

Ја имам задатак да још једном покушам да вам предочим оно што је потребно одмах учинити у области конкретних наука, а прије свега судске медицине и криминологије. Подијелићу са вама и оно што смо

у последње вријеме успјели урадити у нашој, углавном виртуелној, лабораторији.

Па ћу, тако, 1. Почети са једним закључком до кога је 1964. године дошла група младих научника, у којој се налазио и цијењени професор Србољуб Живановић, а тај закључак је следећи: 20% жртва Јасеновца било је живо сахрањено! Међутим, уз примјену најновије технике функционалне асиметрије (аутора професора Евгенија В. Черносвитова, види: Е. В. Черносвитов. "Формула смрти." М., 2002.), а на основу материјала изложеног у књизи академика Србољуба Живановића, долазимо до много већег броја живо сахрањених! Али, не желим да вас шокирам тим бројем!

Техника функционалне асиметрије обухвата следеће аспекте: 1) антрополошки, 2) психосоматски (сома - тијело), 3) форензички, 4) анатомско-патолошки, 5) криминолошки, 6) палеопсихолошки, и друге.

Наведену теорију и на њој засноване методе, понављам, развио је професор Е. В. Черносвитов током 1974-1975. године на Факултету за физику и математику Московског државног универзитета "Михаил Василевич Ломоносов", уз помоћ ректора Универзитета, академика Рема Викторовича Хохлова. Од 1975. до 1985. године, техника је константно тестирана у лабораторији за психопатологију Института за неурохирургију "Николај Нилович Бурденко", уз помоћ начелнице лабораторије, професора Тамаре Амплијевне Доброхотове. Године 1980. у СССР-у, захваљујући Институту за социолошка истраживања Академије наука СССР, те низу других академских институција и института Министарства унутрашњих послова СССР, наведена техника је постала темељ највећег социјално-психолошког истраживања у двадесетом вијеку. Истраживањима су руководили, и обрађени материјал затим презентовали на Међународном конгресу социолога, професори Анатолиј Алексејевич Зворикин и Е. В. Черносвитов. Извјештај проф. Е. В. Черносвитова био је један од главних на Међународном конгресу социолога у Мексику. Ова техника је постала основа за репродукцију антрополошких и психолошких портрета, а посебно за рјешење питања узрока, природе и *трениутка смрти* нпр. Витуса Беринга, Шандора Петефија, Сергеја Јесењина, последње аустроугарске царице Елизабете

(Сиси), њеног сина, престолонаследника Рудолфа, руског цара Александра I, принцезе Анастасије Романове, закључка о слици Леонарда да Винчија "Мона Лиза", итд.

Детаљи о томе могу се наћи на нашем сајту¹ као и у књигама професора Е. В. Черносвитова, А. А. Зворикина, Т. А. Доброхотове, те у мојој књизи "Пенитенцијална психологија".

2. Ми предлажемо психосоматску репродукцију портрета жртава Јасеновца (са потпуним рјешењем форензичких, криминалистичких, антрополошких и палеопсихолошких питања). Наведена репродукција, примјеном технике функционалне асиметрије, омогућава да се изврши оживљавање лика и појаве човјека на основу скелетних остатака, онаквим каквим је био у вријеме смрти, и затим приказивање истог у 3Д пројекцији. Надам се да не морам објашњавати због чега је то све потребно на путу до истине о Јасеновцу?

3. Ова теорија (метод), наравно, није покренута од нуле. У њој су садржане научно прилагођене идеје руског научника, рођеног ујака професора Е. В. Черносвитова, академика Алексеја Александровича Ухтомског, тј. његово учење о бидоминанти; затим учење великог српског научника Николе Тесле о индукцији (закони обртног магнетног поља, асинхроних осцилација), те учења Кабале (Зохара или Књиге свјетлости).

4. Понављам (везано за излагање на нашем претходном форуму) да смо ми спремни да почнемо и да врло продуктивно радимо са "материјалом" ископаним 1964. године, прије свега са скелетним остацима. Такође и са потомцима жртава из "логора смрти" Јасеновац, почевши од анализе њихових фотографија, како би се утврдио психосоматски **архетип** врсте **жртва** (сматрам да су иста таква истраживања неопходна и за утврђивање **архетипа** психосоматских карактеристика **целата** концентрационог логора Јасеновац, наслеђиваних кроз генерације). Али ни у томе нисмо пионири! Слична истраживања су у Енглеској спроводили **Артур Конан Дојл**, у клиници где је Србољуб Живановић радио као професор (клиника Свети Вартоломеј), те **Френсис Галтон**, који је про-

¹ <http://chernosvitov.narod.ru>

учавао родослов енглеских и шкотских аристократа; затим у Француској - *Оноре де Балзак*, који је проучавао клан целата Самсон, те *Емил Зола* (прочитајте о његовом раду везаном за слике клана Ругон - Макар); у Аустрији и Њемачкој - *Рихард фон Крафт-Ебинг*, психијатријски класик и дворски лекар посљедњих Хабзбурга, који је дао невјероватна предвиђања у вези са потомцима посљедњег аустријског цара (самоубиство престолонаследника, фашизам кћерке Фрање Јосифа) након што је проучио родослов њемачке и аустријске аристократије и Хабзбурга. Занимљив податак је да он своја генеалошка истраживања није објавио. Међутим, ускоро му се појавило ремек-дјело "Сексуална психопатија", које је доживјело преко 50 издања (36 само за живота аутора). У Русији се тиме бавио књаз *Петар Владимирович Долгоруков*, који је проучавао презимена руске аристократије и написао "Родословец" - руску родословну књигу у четири тома. Узгред, професор Србољуб Живановић у својој књизи указује на потребу проучавања социјалне патологије и психопатологије, и жали што се таква истраживања врше у Израелу, али не и у Србији. Аспекти социјалне патологије (социопатије) и психопатологије укључени су у методологију коју ми примјењујемо (прочитати чланке проф. Черносвитова, и мој чланак у руском часопису "Савремено право", "Гласник Филозофског друштва Руске академије наука", итд., које је лако наћи на интернету).

Одавно смо спремни да почнемо да радимо на записницима о судско-медицинском вјештачењу лешева које је ријека Сава избацила на своје обале од 1941. до 1945. године. О потреби за таквим радом говорио је и Србољуб Живановић.

5. Ми смо већ предлагали да се организује психолошко-форензичка лабораторија, у којој би се на савременом нивоу рјешавали сви горе наведени задаци! Због нове парадигме, таква руско-српска лабораторија би заиста била у духу времена!

Дакле, дозволите ми да сумирам изложено у облику закључака:

ШТА МОЖЕ И ТРЕБА ДА СЕ УРАДИ ПРИЈЕ НАСТАВКА ИСКОПАВАЊА ГРОБНИЦА:

1) Форензичко испитивање записника судских вјештака за медицину из института за судску медицину у Београду и Загребу:

А) Записника о аутопсији лешева пронађених на обалама Саве и Дунава током периода од 1941-1945. године (ми имамо такво искуство са испитивањима записника о судскомедицинском вјештачењу, сачињених у Лењинграду током периода од 1925-1926. године);

Б) Записника о вјештачењу мозга узетих из лобања жртава Јасеновца, а, уколико су се "кликери" сачували, онда хистолошко испитивање режњева модерним методама (а не под микроскопом, како се то радило у оно вријеме);

В) Записника о вјештачењу механичких повреда лобања, а такође поновљених судскомедицинских вјештачења механичких повреда лобања;

Г) Уколико се сачувао пепео жртава Јасеновца, онда се савременим методама може испитати - да ли је човјек спаљен жив или мртав? (за то су потребни посебна лабораторија и специјални инструменти, што је у потпуности изводљиво, у нашој моћи и у нашем домену). Чак је и по пепелу Помпеје могуће утврдити да ли су се у њему налазили људски остаци. Да се сачувао пепео инквизицијских ломача, могло би се утврдити да ли су људи спаљивани живи или мртви;

2) Модерно психолошко и криминалистичко испитивање артефаката, пронађених заједно са скелетним остацима жртава Јасеновца (у циљу добијања података социјално-психолошког и криминолошког карактера);

3) Психолошко и графолошко испитивање "Изјава датих Комесаријату за избјеглице у Београду" које је 15. априла 1942. године дало 12 пуштених Срба, као и свједочења Прњатовића;

Објаснићу због чега је то уопште потребно, кад већ имамо излагање Патријарха Српске Цркве и једногласно гласање чланова комисије. Ради се о томе да ми православни не вјерујемо у папину непогрешивост; за католике излагање православног Патријарха не значи ништа; а са научне тачке гледишта - гласањем се не може доћи до истине! Дозволићу себи да парафразирам великог Николу Теслу: "*Могамо учинити тако да сваки напад на нас буде раван самоубиству!*" Ми такође имамо жалосно искуство психолошко-графолошког испитивања 50 самооптужби и братооптужби из времена стаљинистичке репресије, које су учинили Черносвитови, крвни сродници Евгенија Васиљевича! Као и психолошко-графолошког испитивања "последње поеме" великог руског пјесника Сергеја Јесењина, коју је пјесник, наводно, написао крвљу и посветио свом другу: "Збогом, пријатељу мој, збогом!" прије него што се "објесио" у соби хотела "Англетера"! Колико је великих пјевача пјевало ову пјесму, не знајући да је фалсификат!

4) Одређивање архетипова јасеновачких жртава и целата:

Рад на томе може да почне колико сутра, јер, колико је мени познато, многи потомци жртава Јасеновца су живи и њихове адресе су познате, а вјероватно су сачувани и породични албуми. Детаљнија истраживања смо такође успјешно спроводили, на примјер, приликом реконструкције правога лика Витус Беринга и Шандора Петефија. Тренутно радимо на родослову 120 јапанских царева и јапанског шогуна Хонга Минамотоа. Ово истраживање је неопходно још и зато да би се утврдила социјална патологија усташтва, психопатологија јасеновачких усташа, која се врло јасно манифестује у дивљој тортури жртава, а такође психопатологија која се појављује код логораша (слична истраживања су спроведена под руководством професора Черносвитова Е. В. у Шумарским радно-поправним установама (ШРПУ) Совјетског Савеза, укључујући лица која су била осуђена на смртну казну, а резултати су у "пречишћеном тексту" презентовани на Међународном конгресу социолога у Совјетском Савезу и Мексику (о чему сам претходно говорила). Радови се налазе у зборницима и књигама Е. В. Черносвитова и А. А. Зворикина "Типологија личности и особености људског карактера: конкретна социолошка истраживања. М. Наука. 1982. Е. В. Черносвитов. Ј. А. Алфиров "Психопатологија и патокарактерологија у ШРПУ", 1984. (ДСП)

Социјална патологија и психопатологија јеврејских жртава холокауста обимно је проучавана у многим институтима у Израелу и Сједињеним Америчким Државама.

5) Хитно је потребно формирати архиву наше комисије и преузети:

1) све записнике о судскомедицинском вјештачењу, било гдје да се налазе, који се односе на Јасеновац, и евентуалне записнике о криминалистичком вјештачењу. Уколико ми то не урадимо, урадиће неко други. Пракса обилује случајевима у којима су архиви начинили преседан и намјенски издавали документе из посебних збирки: 1) КГБ и архива и КПСС су, на примјер, дали документе Институту за свјетску књижевност; одјељење за посебне збирке Библиотеке Лењина предало је архив о Шнеерсону, баш као што је то урадио и архив Конгресне библиотеке САД. Марина Алфредовна има велико искуство у раду са посебно чуваним збиркама, па би она могла да преузме тај посао; 2) све документе који се односе на Јасеновац (или њихове електронске копије): из архива Вермахта, војних архива, итд., као што су то урадили институти за баштину холокауста.

6) Израда периодичног издања Међународне комисије за истину о Јасеновцу.

То би био мјесечни часопис у коме би се приказивао рад комисије, лабораторије итд.

Шта је, по нашем мишљењу, потребно урадити прије почетка ископавања масовних гробница: направити савремене снимке из ваздуха са аеро-сондрирањем "заједничких гробница". Нећу открити никакву тајну ако кажем да су још крајем 80-тих година прошлог вијека исто то учинили хасиди у потрази за својим гробовима у Совјетском Савезу, о чему су детаљно извјештавала два канала Лењинградске ТВ – "Канал 5" и "600 секунди", као и познати совјетски научник, професор Виктор Дерјагин, у "Времену". Извјештавало се такође и из САД: начелник архива Конгресне библиотеке САД, кнез Алексеј Павлович Шчербатов, учинио је то 1991.

Ми такође смарамо да је неопходно ексхумирати остатке људи сахрањених дуж обала Саве и Дунава.

Надам се, колеге, да сте из мог излагања схватили да вам се нуди научноистраживачки ПРОГРАМ на путу ка истини о Јасеновцу. Поред тога, ја желим да вам скренем пажњу на то да смо спремни да у веома кратком року окупимо извршиоце тог Програма - професионалце и наше истомишљенике (прелиминарни разговори са њима су већ обављени).

Још само неколико ријечи о стварима које ми не дају мира:

1. Питање за нашег Предсједника:

"Уважени професоре Живановићу! У Вашој књизи се више пута помиње да сте у "заједничким гробницама", гдје је било на хиљаде лешева, само код неколико њих пронашли ране од метака. Нигдје не објашњавате зашто су целати ипак пуцали, а не само ударили маљем у сљепоочницу или пресијецали грло својим жртвама? Да ли Вам је познато зашто су целати пуцали; мада не много, али су ипак пуцали? На једном мјесту то објашњавате овако: "целатима је било жао да троше муницију на своје жртве!"

Ако немате одговор на ово питање, ја имам: усташе су пуцале на раднике који су копали јаме и затрпавали лешеве, јер су радници имали лопате, и било је опасно приближити им се са маљем или ножем! Из истог разлога су неки костури лежали лицем нагоре или постранце! То су били радници, али не из логора! Сјећате ли се да сте обратили пажњу на дијелове радних чизама који су лежали заједно са костима?

2. Поштовани професоре Живановићу!

У Вашој књизи нисам нашла објашњење зашто хиљаде људи, стојећи на ивици јаме и већ добро знајући шта их чека, никада нису пружиле отпор целатима! Наиме, усташа је било стотинама пута мање! Бавећи се у посљедњих неколико година анализом убистава и покушаја убиства, дошла сам до момента разумијевања тог *неопирања жртве целату*. Нећу

да идем испред догађаја, јер завршавам књигу на ту тему, и надам се да ће то бити ново откриће у више него контроверзној виктимологији!

3.) Поштовани професоре Србољубе Живановићу!

Пишете да су усташе, осјећајући да се ближи крај рата, почеле да ископавају и спаљују лешеве, како би умањиле своје злочине... Могуће да је то тако! Али за мене је био упечатљивији други мотив који сте навели у вези са активностима модерних "ушташа". Васкрсло је древно мото целата: УБИЈ МРТВОГА ДВАПУТ! (што је мало жешће од "контролних пуцњева").

Модерни здраворазумски човјек не може да појми мучења и погубљења лешева ископаних из гробова! А, у ствари, мало који римски император није то исто чинио са лешом свог претходника! Дакле, прво што је урадио цар Тиберије, пасторак цара Августа, било је да ископа леш Августа, веже га за своје кочије, и да неколико сати јури са њим кроз Рим, а затим да остатке баца псима. Роберт Дарнтон, модерни историчар из САД и професор Универзитета у Принстону, у књизи "Дневник житеља Единбурга" описује мучења, разна погубљења и кажњавања лешева ископаних из гробница. Све се то у XVI и XVII вијеку практиковало у земљи у којој Ви сада живите. Усташе су вјероватно наслиједиле архетип лешоманије ... delusion of corpse ... Ја о томе не бих говорила, да delusion of corpse није постао један од механизма савремених криминалних група и менталних зараза које су се органски уткале у нову друштвено-историјску парадигму, и којима тако обилује наше вријеме!

За сва питања и сугестије молим да ме контактирате у писаној форми, наводећи ваше име, адресу и контактне податке. Уколико питања будете имали након наше конференције, напишите ми мејл на адресу: e_samoylova@yahoo.com

Марина Черносвитова, Москва, Русија

**РЕЗУЛТАТИ РАДА У АРХИВАМА
БИВШЕГ СССР, САД, ФРАНЦУСКЕ,
ИТАЛИЈЕ, АУСТРИЈЕ, ТУРСКЕ,
ИЗРАЕЛА, МАЂАРСКЕ И БУГАРСКЕ,
ВЕЗАНОГ ЗА ПРОМЈЕНЕ ГЛОБАЛНЕ
ПАРАДИГМЕ ТОКОМ ЗАДЊЕ ДВИЈЕ
ГОДИНЕ**

(Настављање потраге за материјалима о Јасеновцу)

Овдје ћу презентовати податке на основу којих сам дошла до закључка о квалитативним промјенама у друштвено-политичкој парадигми, које су наступиле не само у земљама наведеним у наслову мог рада, него и у читавом свијету. Ја под парадигмом подразумејем систем преовлађујућих ставова о друштвено-историјским догађајима, то јест, узимам у обзир чињеницу да је дошло до ревалоризације вриједности.

Ми смо непрекидно радили двије године. Дозволите ми да вас упознам са резултатима тога рада. Одмах желим да кажем да су ме, као и раније, прије свега занимале нове и неочекиване информације настале у вези са промјеном глобалне парадигме, које би биле корисне на путу до истине о Јасеновцу! Дакле, тај пут је током двије године постао много краћи, судећи по интересовању према Јасеновцу, које је у разноразним земљама изненада нестало. Бирајући податке које ћу вам презентовати, руководила сам се једним: да не понављам оно са чиме сам вас упознала прошли пут, али да при томе ни у једном тренутку не изгубим из вида изузетну књигу академика Србољуба Живановића. А ја ту књигу знам скоро напамет. Подсјетићу вас да сам ја један од аутора Предговора руском издању те књиге. Одмах ћу истаћи да нисмо успјели да ову

књигу објавимо у Русији, чак ни за добре паре! И да још додам: опростите ми за "ненаучно" формирање материјала (у мом раду нису наведени извори, фондови, чак ни архиве из којих сам преузела оно о чему ћу вам говорити). И мада сам претходно за то имала разлог који ме оправдава, а то је да сам информације добијала од људи са којима сам морала да радим и убудуће, сада је разлог другачији: многи од материјала које сам имала у рукама једноставно су нестали! Моји пријатељи и колеге су то објашњавали (као да су се међусобно уротили!) тиме, што су због припреме Форума, посвећеног 65. годишњици ослобођења Аушвица, сви материјали који се тичу Другог свјетског рата били, једноставно речено, "препаковани".

У истим оним архивама, у којима није било "препакивања", није се појавило ништа ново о Јасеновцу. С друге стране, значајно је повећан број докумената који се односе на улогу Југославије у Другом свјетском рату. У комуникацији са колегама из различитих земаља, дошла сам до закључка да се промијенила оцјена улоге Југославије, која је на знатно вишем нивоу, као и однос према Југославији, који је такође постао, ако могу тако да кажем, позитивнији. По ријечима мојих колега, потражња за архивским документима који се односе на Југославију драматично се повећала. Сматрам да Јасеновац сада морамо посматрати не само како "логор смрти" стотина хиљада људи, већ и као "старо" поље нових жестоких битака, тј. у контексту недавних догађаја у Грчкој, Мађарској, Бугарској, Босни и Херцеговини, Украјини и другим земљама! У исти низ бих уврстила и испад фашистоидних навијача "Хајдука", који су пријетили смрћу хрватским Србима и Јеврејима. Уколико су вам детаљи о томе познати, ја ћу прескочити ове информације. Уколико нису, желим да вас упознам са тиме да је:

"Српска православна црква у Хрватској пријавила да добија писма у којима се хрватским Србима и Јеврејима пријети 'истребљењем'", како преноси "Јуропиен Џуиш Прес" ("European Jewish Press").

Речено је да су писмо потписали навијачи "Хајдука", једног од нај-успјешнијих и најпознатијих хрватских фудбалских клубова из града Сплита.

"Писмо са пријетњама смрћу српском и јеврејском становништву дошло је на адресу наше цркве у Сплиту" - каже се у саопштењу за медије Српске православне цркве.

"Треба да се замислите над чињеницом да су ови дани за вас посљедњи. Ми ћемо вас све истријебити" - каже се у писму, које је такође садржавало пароле из Другог светског рата: "Напоље Јевреји" и "Србе на врбе".

Писмо је потписано са "Хајдук Југенд", како себе, са директном референцом на њемачки "Хитлерс Југенд", називају навијачи овог сплитског клуба. Први пут су се навијачи-нацисти изјаснили у јесен 2007., када су одржали демонстрације у Сплиту, на које су дошли у црним мајицама са натписом "Хајдук Југенд" и орлом који је веома подсећао на нацистички (22.01.2008). Неонацистички испад хрватског фудбалера Јосипа Шимунића спада у исти онај круг предвидивих догађаја, о којима сам говорила цитирајући совјетски енциклопедијски рјечник!

Не волим бомбастичне говоре, али... ми смо на прагу битке глобалних размјера! И то не само везано за Србе! Сада је то и наше Куликово поље! Ви, Срби, кажете: "Бог је на небу, а Русија на земљи!" И још: "Нас и Руса триста милиона!" То је сада тачније више него икада!

У периоду од 2011-2013. године, радили смо на претрази архивске грађе о логорима смрти Јасеновац у Москви, Санкт Петербургу, Риги, Тарту, Кијеву, Харкову, Дњепропетровску, Одеси, Трансбајкалском региону (Чита) и региону Далеког истока (Хабаровск). Успјела сам још да одем у Лавов, Талин, Ужгород, Букурешт, и још по једном у архиве америчке Конгресне библиотеке, архиву Института "И. С. Гагарин" у Паризу, архиве Оксфордског и Салцбуршког универзитета... На моју молбу, један колега је радио и у архиви на Харварду.

Радили смо у архивама периодичких публикација, средстава масовног информисања, као и са изворима доступним на Интернету.

Разбацаност архива које смо изабрали за рад збиља је специфична ствар! Да појасним: онај ко често мора да ради у архиви, посебно са специјалним збиркама, зна да потребне информације најчешће не треба да тражи тамо гдје би оне заиста требало да буду. На примјер, у бившем СССР-у су подаци, који су класификовани као "ССУ" ("само за слу-

жбену употребу"), као и они са ознаком "СП" ("строго повјерљиво"), чувани у архиви града Чита (у Трансбајкалском региону) и у Хабаровску (региону Далеког истока). Оба архива формирана су током владавине генералног губернатора Источног Сибира Николаја Николаевича Муравјова-Амурског. Архив у Чити је затим постао архив партије есера (социјал-рволуционара), а архив у Хабаровску - архив Далекоисточне Републике. Од 1923. године, оба архива су постала посебна архивска збирка ЦК КПСС, која је имала војна одјељења. Државни архив града Рига имао је и у совјетском периоду инострано одјељење, које је опстало све до данас. У њему се чувају војни материјали из иностраних извора који се односе на Велики отаџбински рат. Што се тиче архива америчке Конгресне библиотеке и архива Института "И. С. Гагарин", вјерујем да су вам они познати.

Друге архиве које смо изабрали везане су за неке од највећих образовних институција у Европи, у којима се систематски спроводе научна истраживања (Салцбург, Тарту, Харков и Одеса). Наравно, *коцка је пала* на те архиве и због тога што ми са њима одавно успјешно сарађујемо. Због тога нам је на услузи био још и сервис међуархивске размјене информација.

Овдје ћу морати да се поновим: по мом мишљењу, подаци преузети из посљедњег једнотомног издања СЕР (Совјетског енциклопедијског рјечника) врло су занимљиви и у контексту нове парадигме (Издавач "Совјетска енциклопедија". Москва. 1980. године). У СССР-у су успјели да издају и двотомно издање СЕР-а, које саджи репринт претходно наведеног издања.

Дакле, у том рјечнику нема Јасеновца. Зато се под појмом "ушаше" налази сљедеће: "фашистичка организација хрватских националиста у периоду од 1929-1945. године. Основана је у иностранству (центри у Италији, Аустрији, Мађарској, Белгији, итд.) од стране Анте Павелића... 1934. године убили су у Марсеју југословенског краља Александра I Карађорђевића, који је проводио великосрпску војно-монархистичку политику оријентисану ка Француској и француском министру иностраних послова Лују Бартуу. 1941. године створили су фашистичку НДХ (Независну Државу Хрватску)... Од 1941. до 1945. године, *ушаше су на*

територији Југославије убиле на стотине хиљада становника. Тренутно су активни у неколико земаља." И сами знате у којој је мјери ова информација тачна и данас, у новим друштвеним условима!

Оно што сам нашла у СЕР, то су подаци у "пречишћеном облику" - јединствени за све горе поменуте војне архиве бившег СССР-а. Само је у архиви у Риги, као што сам претходно већ рекла, поред ријечи "усташе" умјесто "фашисти" стајало "*побуњеници против српске диктатуре у Југославији*".

Како бих извршила свој главни задатак, издвојила сам сљедеће референце: 1) о Јасеновцу - ни ријечи, укључујући претрагу у категорији "концентрациони логор"; 2) усташе су у почетку организоване као антисрпска терористичка организација, чија је прва акција била убиство краља-Србина, који је водио великосрпску политику; и 3) усташе су на територији Југославије убиле на стотине хиљада становника Југославије - читај Срба! У СССР-у је број жртава које су пале од усташа, а који су 1964. године израчунала три млада југословенска научника на основу масовних гробница у Јасеновцу, свугдје потврђен, чак у СЕР-у!; 4) усташе су и данас активне у великом броју западних земаља. Читај: активни против Срба!

Даље у тексту ћу вам рећи неколико ријечи о нашој потрази и њеним резултатима. А сада бих наставила. Иако се посљедњих година у архиви Конгресне библиотеке САД (опростите, ја користим називе архива у оном облику у коме је то уобичајено међу онима који у њима проводе највећи дио свог животног времена) десио прави бум око Јасеновца, сада је наступило потпуно затишје! Мноштво разних публикација у различитим облицима - чланци, зборници, информативни материјали, итд. - нестало је нетрагом!

Било је много радова везаних за књигу поштованог професора Србољуба Живановића. Наравно, у двије боје: бијелој и црној. Међутим, занимљиво је да саме књиге Србољуба Живановића у библиотеци није било. Прошле године у марту послала сам им књигу "Јасеновац", а у фебруару ове године тамо је нисам пронашла! Но зато је било доста белетристике о Николи Тесли. У архиви салцбуршког Универзитета постоје сачувани материјали о Јасеновцу. Међутим, они не представљају ништа ново у односу на моју претходну посјету! Осим уколико не

узмемо у обзир "потказивања" усташа генералима Вермахта, укључујући Химлера (од стране њемачких агената у Јасеновцу), у смислу да *"усташе не убијају оне које би требало..."*, *"потребно је послати посебну комисију за Јасеновац из Вермахта, јер усташе "Црвеном крсту" своја убиства објашњавају као "притисак из Вермахта"; (подвучена примједба): "усташе се подсмјевају њемачким генералима: Нијемци се плаше да дођу код нас, плаше се да ће наша кривица бити сваљена на њих!"*

Италијански извори су сачувани... у архивама Кавалети. Поновићу информације из следећих извора: 1) "Il Giornale" (luglio, 15. 1942) ("Новине" од 15. јула 1942. год.): *"италијански фашисти крију у својим домовима Србе који су побјегли од усташког терора"*; 2) "dizionario tascabile..." (џепни приручник...): *"Усташе су милитантна организација Католичке цркве против Франкових масона"*. Из другог извора: *"Усташе не треба мијешати са фашистима; лично пријатељство између Анте Павелића, Мусолинија и Франка подржано је њиховим заједничким непријатељством према Хитлеру"*.

У архиву библиотеке "Иван Сергејевич Гагарин" материјала о Јасеновцу нема. Штавише, морала сам новим колегама да објашњавам шта је то Јасеновац! Тамо се налазило много ствари о усташама, па онда везано за пријатељство српског краља Александра I Карађорђевића и бившег премијера Француске, а затим министра иностраних послова Луја Бартуа. Али то је засебна тема. Далеко од истине о Јасеновцу...

Прошли пут сам рекла да сам поднијела захјтев у архив ВВС (Лондон). У периоду од 1941-1942. године, на челу словенског одјељења БиБиСија налазио се ујак мог мужа, лорд, професор Лев Владимирович Черношвитов. Нас су занимале његове емисије рађене за Независну Државу Хрватску. Још увијек нисмо добили одговор. Покушала је да нам помогне и рођака мога мужа, Парижанка, Александра Љвовна Черношвитова - Ел Кури. Најзад је рекла да је "одјељење у коме се чувао архив расформирано. Материјали су разаслани у земље за које је емисије уређивао Лев Черношвитов. Практично их је немогуће наћи, чак и на захтјев блиске родбине".

Покушали смо да преведемо књигу Србољуба Живановића "Јасеновац" на хебрејске језике (јидиш и иврит) и ромски језик, те смо стога упутили захтјеве са таквом понудом у:

Европски центар за права Рома у Будимпешти,

Политбиро партије "Наш дом Израел" у Јерусалиму.

(приложили смо и пропратна писма од Комисије за Јасеновац)

На одговарајуће адресе били су упућени дописи 6. октобра 2010. године. Па још једном у новембру 2012. године.

Из Европског центра за права Рома нисмо добили одговор.

Из Политбироа партије "Наш дом Израел" такође нисмо добили одговор.

Из Европског центра за права Рома нисмо добили одговор.

Нисмо добили одговор ни из Политбироа партије "Наш дом Израел".

Дакле, имамо само одговор који смо 11. јануара 2011. године добили електронском поштом од начелнице руског одјељења библиотеке меморијалног центра Јад Вашем у Израелу, госпође Ане Шиндер, са изразима захвалности за књигу Србољуба Живановића "Јасеновац" на српском језику, коју смо им, како рекоше, ми послали.

Обавијестили смо госпођу Шиндер да се заједно са књигом налазила и пропратна документација (коју смо такође ми послали), на коју нисмо добили одговор, те смо је замолили да нам помогне колико је у њеној моћи. Наш допис са молбом и документима био је прослијеђен госпођи Леи Тајхтел у одјељење за пријем захтјева према Јад Вашему.

Одговор од госпође Лее Тајхтел нисмо добили.

Резултати претраге обављене 2013. године у архивима Москве и Санкт-Петербурга (*могуће је да су вам, поштоване колеге, ти материјали познати*)

Али ја ћу ипак навести неке од њих:

У Руском државном архиву социјално-политичке историје (РДАСПИ) пронађена је фотографија жртава "ушашког" терора у концентрационом логору Јасеновац из 1945. године. (РДАСПИ. Ф. 588 Оп. 11. Д. 396. Л. 5, фасцикла бр. 7)

У архивима Санкт-Петербурга нису пронађени никакви материјали.

РЕЗУЛТАТИ ПРЕТРАГЕ У АРХИВИМА ПЕРИОДИЧКИХ ПУБЛИКАЦИЈА, МЕДИЈА И У ИЗВОРИМА НА ИНТЕРНЕТУ

Чланци у периодичким публикацијама, медијима и изворима на интернету посвећени датумима или догађајима везаним за Јасеновац или нацистичке злочине у цјелини, као и злочине њиховог појединог руководећег кадра

Најопширније су информације објављене на страници интернет-изворника "Википедија", за које је материјал преузет и преведен са сајта Комисије Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве за Јасеновац.

У Русији смо за период који покрива задњих 14 година пронашли више од 500 извора који помињу догађаје у Јасеновцу. Огромна већина објављених чланака и биљежака односи се на новине и изворнике са православном тематиком, као и на руске одјелке на српским сајтовима или сајтовима о Србији и Хрватској (углавном вијести).

На примјер:

Новине "Известија", чланак из 2009. године "Усташе су за своје жртве измислиле "србокоље".

Сајт "Руска линија", чланак "Јасеновац: са оне стране разума", из 2005. године, посвећен шездесетогодишњици ослобођења заробљеника концентрационог логора "Јасеновац".

Часопис "Нова политика", чланак из 2008. године: "Умро је хрватски ратни злочинац Динко Шакић: у његовим концентрационим логорима Јасеновац убијено је најмање 60 хиљада људи".

На изворнику "Српска.ру" постоји читав низ чланака о изложбама посвећеним сјећању на концентрациони логор Јасеновац.

Помињање Јасеновца пронађено је и у периодичним публикацијама, те материјалима са изложби и конференција посвећених геноциду над појединим народима - Србима, Јеврејима и Ромима.

На примјер:

Материјали са семинара "Истребљење Рома у централној и источној Европи", ТумБалалајка бр. 15-16, април-август 2000. године.

2) Што се тиче литературе, најчешћа књига, као и извор информација о догађајима у концентрационом логору Јасеновац, јесте књига Бранимира Станојевића "Усташки министар смрти: анатомија злочина Андрије Артуковића", Москва, "Прогрес", 1989., ИСБН 5-01-001639-7., редакција и предговор В. К. Волкова (на српском: Бранимир Станојевић. "Усташки министар смрти: анатомија злочина Андрије Артуковића", "Нова књига", Београд, 1986).

Као што се може видјети из мог рада, у руским архивама нису заступљени материјали о концентрационом логору Јасеновац, осим фотографије у РДАСПИ, док их је у медијским архивама и изворницима на интернету веома мало у поређењу са материјалом који је представљен у књизи "Јасеновац" академика професора доктора Србољуба Живановића.

А сада прелазим на за мене најнесхватљивију и, истину говорећи, најнепријатнију изјаву. Надам се да ћу наћи неко објашњење за ту тужну чињеницу, које би могло макар да ме умири. Дакле, у новој друштвено-историјској парадигми, опростићете, нема мјеста за Јасеновац, као ни за, узгред буди речено, друга крвљу натопљена мјеста. Довољно је споменути начин на који је наш руски редитељ Фјодор Бондарчук приказао Стаљинградску битку! А то није моје лично мишљење. Вјероватно је и вама позната та прича како су се у Русији (и не само код нас!) скупљали потписи за забрану овог филма. Али, понављам, наступила је другачија парадигма, другачије вриједности (све је на продају!), другачија скала

вредновања. Можда ће сјећање на Аушвиц бити сачувано. Али у ком облику? Погледала сам ВВС-јев филм "Аушвиц". Послије сцене у којој словачка влада плаћа Нијемцима да одведу у сигурну смрт све Јевреје са њиховим породицама, нисам могла даље да гледам овај филм! Али ипак су информације о Аушвицу успјеле да се прошире. Не само захваљујући форумима и књигама, него и мноштву филмова. И онда ми је дошла идеја да се направи играни филм о Јасеновцу! Ја нисам само научник, историчар, него сам и литератор. Па сам помислила да бих са таквим материјалом у рукама, као што је књига Србољуба Живановића, била у стању да напишем сценарио за тај филм. А постоји и човјек, постоји геније, православни Србин - Емир Кустурица, редитељ који би могао да сними Јасеновац на такав начин, да би то сигурно постало још једно ремек-дјело које би обогатило нашу заједничку културу. Ремек-дјело које не би нестало из историје! Ту идеју сам подијелила са својим мужем, професором Евгенијем Васиљевичем Черносвитовом. Он је имао среће: пријатељевао је са наша два велика ствараоца - Андрејем Тарковским и Василијем Шукшином. Андреја је мој муж упознао на прегледу радне верзије филма "Огледало". Отада се Тарковски током снимања свих наредних филмова и постављања представе (Огледало, Сталкер, Носталгија, представа Хамлет) стално консултовао са мојим мужем, као стручњаком за филозофију и психологију. Василију Шукшину Евгеније је помагао у припреми филма "Степан Разин", који је за Василија Макаровича био главни у каријери...

Затражили смо од српског руководства комисије за Јасеновац адресу Емира Кустурице, и добили је од професора Владимира Лукића. Мој муж је написао писмо Емир Кустурици, сад ћу вам га прочитати, и послао га на двије мејл-адресе: "Уважени академиче Емире Кустурица! Обраћа вам се близак пријатељ Андреја Тарковског и Василија Шукшина, члан Међународне комисије "Истина о Јасеновцу", професор Евгениј Черносвитов, Русија, Москва. Има већ неколико година како смо ја и моја група научника активно укључени у рад Међународне комисије "Истина о Јасеновцу". Уочи наредног састанка Комисије (у мају ове године), апелујем на вас са великом надом ћете ме разумјети! Моја колегиница, доктор психологије, члан Међународне комисије "Истина о Јасеновцу" Екатерина Александровна Самојлова, на приједлог академика Србољуба Живановића, предсједника Комисије, превела је његову

књигу "Јасеновац" (Српска књига. Београд - Лондон, 2008.) на руски језик. У прилогу Вам шаљем електронску верзију књиге, као и корице исте, које је урадила руска умјетница Оксана Јаблокова.

Нажалост, нисмо успјели да објавимо књигу у Русији. Превод књиге "Јасеновац", као илустрације О. Јаблокове, уручене су 2012. године Комисији за Јасеновац и предсједнику Републике Српске...

По мом мишљењу, књига Србољуба Живановића представља јединствени историјски документ, написан бритким, колоритним језиком. Сматрам да је право вријеме да милиони обичних људи из различитих земаља и са различитих континената сазнају за концентрациони логор Јасеновац! Убијећен сам да би, уколико бисте се Ви сложили да направите играни филм "Јасеновац" на основу књиге Србољуба Живановића, тај историјски задатак био остварен! Моја супруга (научни редактор превода), Марина Алфредовна Черноsvитова, доктор историјских наука и познати руски литерата, могла би да напише сценарио заснован на књизи "Јасеновац", или да буде научни савјетник, уколико би на сценарију радио неко други. Ја бих такође могао да савјетујем писце по питањима везаним за стручну тематику.

Са нестрпљењем очекујем Ваш одговор. Евгениј Василевич Черноsvитов, професор, доктор филозофије и медицине. П. С. Књигу у електронском облику шаљем обичном поштом. Е. Ч."

Али, авај, нисмо добили никакав одговор! Ја ипак не одустајем од своје идеје о екранизацији Јасеновца, и предлажем да се у име овог скупа и Комисије обратимо маестру Емиру Кустурици! Молим вас да ме подржите!

Као закључак, поштоване колеге, желим да подијелим са вама једно моје откриће, које сам направила радећи са материјалима о Јасеновцу.

Ја сам, као и сви остали у СССР-у, а и сада, у пост-совјетској Русији, **вјеровала у мит** који се у Совјетском Савезу јако преувеличавао, а то је мит **о узајамном непријатељству двају "очева нација" - Стаљина и Тита**. Међутим, Јасеновац је све ставио на своје мјесто! У СССР-у су компоноване пјесме о заробљеницима њемачких концентрационих логора. На примјер, "Бухенвалдско звоно за узбуну" (56.000 жртава Бухенвалда). Моја генерација је мрзила фашисте, можда због страха од

њих, или тачније, од њихових концентрационих логора! Колико је само добрих и застрашујућих књига написано о нацистичким концентрационим логорима! Колико је добрих играних филмова снимљено о страховотама у нацистичким концентрационим логорима, а такви филмови се и даље снимају! Али нема ни једне пјесме, ни књиге, ни филма о Јасеновцу! Или о једином концентрационом логору за дјецу у историји човјечанства, који се налазио у Независној Држави Хрватској! Не, наш вођа и вођа комуниста Југославије живјели су у слози, а пријатељевали су очигледно тајно.

У закључку бих жељела да кажем: сматрам да се, судећи по реакцијама мојих колега који су за мене тражили материјале о Јасеновцу широм свијета, усташа треба "плашити"! Ево погледајте: од 1946. године Анте Павелић је био десна рука Хуана Доминга Перона, предсједника Аргентине; усташки поглавар је безбједно доживио старост под окриљем свог пријатеља Франка у Мадриду! Имам утисак да су данас усташе посвуда! Али, умјесто *србокоља*, сада у свом цепу носе *владе, политике и интелектуалне елите неких земаља!*

Дозволите ми да окончам своју тему, парафразирајући великог руског пјесника Фјодора Сологуба: *Јасеновац је наша посљедња кула-стражара!* (речено на руском – тврђава која се мора бранити по сваку цијену, у чему нам нико неће помоћи!) *А ми смо, као и прије, упућени сами на себе!*

Paul Isaac Hagouel*

ЈАСЕНОВАЦ У КОНТЕКСТУ И ПЕРСПЕКТИВИ: ПОУКЕ ЗА 21. ВИЈЕК

Апстракт: Успомена и сјећање на Јасеновац имају кључну улогу у изградњи трајног мира и пријатељства међу народима и државама Балкана. Научене лекције имају високу цијену, цијену губитка толико много живота невиних људи. Било која врста предрасуда и/или вјеровања у вјерску супериорност су, нажалост, фактори који могу довести до геноцида. Обавезно морамо водити рачуна о образовању и васпитању, као и вриједностима хуманости и толеранције, како би се заштитиле будуће генерације. Сјећање на Јасеновац је наша обавеза и оно је свјетионик цијелом човјечанству. Испред нас је још дуг пут, али напредак је евидентан.

Кључне ријечи: Јасеновац, Независна Држава Хрватска, усташа, Други свјетски рат, холокауст, Католичка црква, Ватикан, папа, Грчка, Њемачки Рајх, Хрвати, Срби, Јевреји, Роми, европска историја 19. и 20. вијека.

Овом приликом бих желио да се јавно захвалим Његовој екселенцији господину Милораду Додику, предсједнику Републике Српске, као и Канцеларији предсједника, нарочито господину Бори Радичевићу, за њихов љубазни позив на ову конференцију.

Ово је 6. конференција о Јасеновцу и знам да су током претходних конференција обимно разматрани детаљи о томе шта се дешавало у злогласном концентрационом и логору смрти Јасеновац у Независној Држави Хрватској¹. Из тог разлога, ја ћу, својим доприносом данас, покушати

¹ Video: *Jasenovac – The Cruellest Death Camp of all times* [*Jasenovac – Najokrutniji logor smrti svih vremena*] <http://www.youtube.com/watch?v=6BkCOtp800>
Dokumentarni filmski kanal-Documetary Flick, www.documentaryflick.com, 2012

да донесем закључке о томе које лекције човјек мора да научи, а које су релевантне за трајни мир, толеранцију и разумијевање у овом региону.

Моја интерпретативна синтеза се заснива на озбиљном аналитичком приступу посљедњих балканских заоставштина, нарочито Југославије, у периоду прије Другог свјетског рата, Независне Државе Хрватске – НДХ и њеног конститутивног елемента и алтер ега – усташа.

Полазна тачка је Споразум потписан у Берлину 13. јула 1878². У Члану 25 стоји да ће Босну и Херцеговину окупирати Аустроугарска и да ће бити под њеном управом. Тиме православни Срби у региону постају вјерска и национална мањина у већински католичкој Аустроугарској. У истом Споразуму, Члан V прописује вјерске и друге слободе које треба уградити у јавно право у новоформираној Кнежевини Бугарској, члан 35 предвиђа сличне слободе за Србију, а члан 44 исте слободе за Румунију; међутим, налози великих сила наметнути другима не важе за њих саме. Треба имати на уму да, иако се не спомињу јеврејски становници тих држава, укључивање таквих нејасно формулисаних уговорних чланова, наводно за заштиту мањина, углавном је постигнуто уз помоћ интервенција и лобирања јеврејских заједница из различитих народа³.

Srdja Trifković, *USTAŠA Croatian Fascism and European Politics, 1929-1945* [*USTAŠE Hrvatski fašizam i evropska politika, 1929-1945*], Drugo izdanje, Fondacija Lord Bajron za Balkanske studije, 2011, Čikago-Otava-London

Jozo Tomašević, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945 – Occupation and Collaboration* [*Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941-1945 – Okupacija i kolaboracija*], Stanford University Press, 2001. godine, Stanford

² *Dispatch from the Marquis of Salisbury inclosing a copy of the treaty signed at Berlin, July 13, 1878* [*Depeša Markiza od Solzberija koja sadržava primjerak sporazuma potpisanog u Berlinu, 13.07.1878. godine*], predstavljena Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [C.2081] Turska. br. 38 (1878), 33 strane, London *Correspondence relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress*, [*Korespondencija o Berlinskom kongresu, sa Protokolima kongresa*], predstavljena Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [C.2083] Turska. br. 39 (1878), 284 strane, London

³ Max J. Kohler & Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States, American Contributions toward Their Removal, with Particular Reference to the Congress of Berlin* [*Jevrejska onesposobljenost u balkanskim državama, američki doprinosi uklanjanju iste, sa posebnim osvrtom na Berlinski kongres*], Američko jevrejsko istorijsko

У исто вријеме, важно је сјетити се записа католичке цркве који су се изражавали и изражавају се вијековима од стране њеног свештенства на чијем се челу налази папа. Уосталом, велики број сефардских Јевреја дошао је и населио се на Балкан, након њиховог протјеривања са Пири-нејског полуострва 1492⁴. године од стране католичких краљева Ферди-нанда и Изабеле које је, у наше вријеме, црква жељела прогласити бла-женима. Осим тога, 1858. године, током периода слабљења папских држава и само 20 година прије Берлина 1878, папска полиција упала је у кућу породице Мортара у Болоњи и насилно одвела њиховог сина Едгарда кога је, наводно, слуга хришћанин тајно крстио⁵. Овај догађај је, још једном, на дирљив начин, потврдио не само искључив став Като-личке цркве, већ и њено истрајно и опсесивно вјеровање у своју надмоћ и божанско право на апсолутну истину. Инквизиција је још постојала.

društvo, Publikacije, 24 (1916), 153 strane (Napomena: Ovo je reprezentativni članak i jedan on mnogih)

N. M. Gelber, *The Intervention of German Jews at the Berlin Congress 1878* [*Intervencija njemačkih Jevreja na Berlinskom kongresu 1878. godine*], Godišnjak Instituta Leo Baeck (1960) 5 (1): 221-248, 1960. godine

⁴ Paul Isaac Hagouel, *The History of the Jews of Thessaloniki & the Holocaust* [*Istorija solunskih Jevreja i holokaust*], 2006, West Chester, Pennsylvania & Thessaloniki (2008)

[https://www.dropbox.com/s/ozmj8h58j8v8io5/Hagouel Thessaloniki Holocaust n-picture.pdf](https://www.dropbox.com/s/ozmj8h58j8v8io5/Hagouel%20Thessaloniki%20Holocaust%20n-picture.pdf) (na engleskom)

[https://www.dropbox.com/s/yttkjrxvq642k9f/Hagouel Holocaust WCUPA 2006 show.p ps?m](https://www.dropbox.com/s/yttkjrxvq642k9f/Hagouel%20Holocaust%20WCUPA%202006%20show.ps?m) (na engleskom)

[https://www.dropbox.com/s/i58leisp25s0ras/Hagouel-Hol USConsulate 2008 -color show.pps?m](https://www.dropbox.com/s/i58leisp25s0ras/Hagouel-Hol%20USConsulate%202008-color%20show.pps?m) (na grčkom)

Paul Isaac Hagouel, *The History of the Jews of Salonika & the Holocaust - an Exposé* [*Istorija solunskih Jevreja i holokaust - Ekspoze*], Sefardski horizonti (Urednik: Judith Roumani) Tom 3, Izdanje 3, jesen 2013. godine, <http://www.sephardichorizons.org/Volume3/Issue3/hagouel.html>

[https://www.dropbox.com/s/474zcihv6z9gzqg/%282013%29 in Sephardic Horizons T he History-of-the-Jews-of-Salonika-and-the-Holocaust-An-Expos%C3%A9 f.pdf](https://www.dropbox.com/s/474zcihv6z9gzqg/%282013%29%20in%20Sephardic%20Horizons%20The%20History-of-the-Jews-of-Salonika-and-the-Holocaust-An-Expos%C3%A9-f.pdf)

⁵ Cecil Roth, *Forced Baptisms: Notorious Case of Abduction of Edgardo Mortara, When a Child in Bologna, And other instances are Recalled* [*Prinudna krštenja: Ozloglašeni slučaj otmice Edgarda Mortare, Dijete u Bolonji, i sjećanje na druge slučajeve*], Američki Izraelac, 25.01.1929. godine, strana 1

DAVID I. KERTZER, *The Popes Against the Jews - The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism* [*Pape protiv Jevreja - Uloga Vatikana u usponu modernog anti-semitizma*], Vintage Books (Random House, Inc), 2002. godine, Njujork

Овакви догађаји збуњивали су вјернике у смислу шта је исправно, а шта погрешно, јер њени поступци (поступци цркве) одступали су од урођене људске способности да тачно уочи разлику између те двије супротности.

Одмах након Првог свјетског рата, долази до коначног распада Аустроугарске и Османлијског царства. Потписивањем Мировног споразума у Сен Жермен ен Леју, 10.9.1919. године⁶, призната је независност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (члан 46). Истог дана и на истом мјесту потписан је још један споразум: Споразум између главних и придружених савезничких држава и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца⁷.

У преамбули се наводи да су Срби, Хрвати и Словенци из бивше Аустроугарске, својом вољом, одлучили да се уједине са Србијом и да се формира Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, као и да члан 35 Берлинског споразума престаје да важи. Одједном, чланом 4, формирана је нова нација: српско-хрватско-словеначка. Као и свим споразумима потписаним после Првог свјетског рата⁸, наметнута су групна права и створене су вјештачке весћине и мањине без добро дефинисаних критеријума већ, у норми, кориштењем етничке припадности као истакнуте карактеристике и конститутивног фактора. Националност није прецизно дефинисана (не може се дефинисати јер је апстрактан појам!). Ово је довело до формирања члана 8 у којем стоји да српско-хрватско-

⁶ *Treaty of peace between the allied and associated powers and Austria together with the protocol and declarations annexed thereto signed at Saint-Germain-en-Laye, September 10, 1919* [*Mirovni sporazum između savezničkih i pridruženih sila i Austrije zajedno sa pridruženim protokolom i deklaracijama potpisanim u Sen Žermen en Leju, 10.09.1919. godine*] [*Sa kartom*], predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [Cmd. 400] Serija sporazuma br. 11 (1919), 126 strana, London

⁷ *Treaty between the principal allied and associated powers and the Serb-Croat-Slovene state, signed at Saint-Germain-en-Laye, September 10, 1919* [*Sporazum između glavnih i pridruženih savezničkih sila i Države Srba, Hrvata i Slovenaca potpisan u Sen Žermen en Leju, 10.09.1919. godine*], predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [Cmd. 46] Serija sporazuma (1919) br. 17, 10 strana, London

⁸ Margaret MacMillan, *Six Months That Changed the World: The Paris Peace Conference of 1919* [*Šest mjeseci koji su promijenili svijet: Pariska mirovna konferencija 1919. godine*], Random House, 2003. godine, Njujork

словеначки држављани који припадају расној, вјерској или језичкој мањини имају право на исто поступање и исту сигурност у закону и у стварности као и други српско-хрватско-словеначки држављани. Треба имати на уму да ни члан ни Споразум не дефинишу ко су други српско-хрватско-словеначки држављани у јукстапозицији са већином. Из ведрa неба се јавља израз раса, много прије него што га је Њемачки Рајх користио и дефинисао *ad hoc*, како би своје грађане јеврејског поријекла лишио права⁹. Посматрано из садашње перспективе, очигледно је да су ови, наизглед безазлени, изрази који се јављају у споразумима и њихово право значење препуштени слободном тумачењу или, још горе, машти, имали погубне посљедице неколико деценија касније. Такође, у другом Споразуму између главних и придружених савезничких држава и Румуније, потписаном у Паризу 9.12.1919. године¹⁰, Румунија је, према члану 7, преузела одговорност да као румунске држављане *ipso facto* и без захтијевања икаквих формалности призна Јевреје који живе на било којој румунској територији, а који немају другу националност.

Ово није било први пут да је Румунија подсјећана на своје обавезе као "модерна" држава, иако је била национална држава, према свим својим становницима, без обзира на било какве истакнуте карактеристике у погледу њених већина. Опхођење Румуније према својим становницима јеврејског вјерског наслеђа током протеклих деценија, а прет-

⁹ Nirnberški zakoni

<http://www.archives.gov/publications/prologue/2010/winter/nuremberg.html>

<https://www.dropbox.com/s/1f7007pm1mp4ctf/Nuremberg%20Laws.pdf>

¹⁰ *Treaty between the principal allied and associated powers and Roumania, signed at Paris, December 9, 1919* [Sporazum između glavnih i pridruženih savezničkih sila i Rumunije potpisan u Parizu, 09.12.1919. godine] predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [Cmd. 588] Serija sporazuma (1920) br. 6, 10 strana, London

ходно, као кнежевине Влашке и Молдавије, добро је познато и документовано¹¹. Поред Румуније, ни Србија није сјајна по питању њеног јеврејског становништва и то је такође документовано¹².

У исто вријеме, Хрвати су се осјећали да их "гуши", с правом или не, припадност држави у којој је елемент православних Срба био доминантан и представљао већину¹³. Латентни двоструки иредентизам, заснован на појмовима хрватског етничког идентитета и католичанства, обликовао је менталитет код неких на обрнути начин, односно, они нису туговали због изгубљене територије већ су жељели да иступе из те нове, вјештачки створене, државе. Тако су почели да виде српске грађане српско-хрватско-словеначке државе као препреку својим националним аспирацијама, увијек у комбинацији са добром дозом претпостављене супериорности њиховог католичанства¹⁴.

¹¹ *Correspondence respecting the condition and treatment of the Jews in Servia and Roumania: 1867-76* [*Korespondencija vezana za uslove i postupanje prema Jevrejima u Srbiji i Rumuniji: 1867-76*], predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [C.1742] Knežvine br. 1 (1877), 372 strane, London
Moldavia. Further correspondence respecting the persecution of Jews in Moldavia. [*Moldavija. Dalja korespondencija vezana za progon Jevreja u Moldaviji*] predstavljeno u oba Doma parlamenta po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta Cmds [3890][3897][3917], 1867. godine, 33 strane, London

¹² *Correspondence respecting the condition and treatment of the Jews in Servia* [*Korespondencija vezana za uslove i postupanje prema Jevrejima u Srbiji*], predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [Cmd 3829] Srbija 1867. godine, 31 strane, London

¹³ *JUGO-SLAVIA? IT'S A "MELTING POT" THAT WON'T MELT: Nation Born of World War Is a Modern Babylon* [*JUGO-SLAVIJA? TO JE "LONAC ZA TOPLJENJE" KOJI NE TOPI: Nacija proizašla iz Svjetskog rata koja je moderni Vavilon*], Chicago Daily Tribune, 22.03.1941. godine, strana 8

Europe: The Croats Play a Star Role in the Balkan Drama [*Evropa: Hrvati igraju glavnu ulogu u Balkanskoj dram*], autor ANNE O'HARE McCORMICK, The New York Times, 05.04.1941. godine, strana 16

¹⁴ *Yugoslavian Unity Threatened by Pro-German Croat Millions: Macek, Member of New Cabinet who Speaks for Millions of Countrymen, Fights Resistance to the Nazis* [*Jugoslovensko jedinstvo ugroženo pro-njemački orjentisanim milionima Hrvata: Maček, član nove vlade govori u ime miliona sunarodnjaka, bori se protiv otpora nacistima*], Los Angeles Times, 30.03.1941. godine, strana 1

Упоредо с тим, Јевреји, барем до Другог свјетског рата, увијек су били универзални жртвени јарац и кривац за све проблеме, стварне или измишљене. Штавише, никада није постојала етнички јеврејска европска национална држава која би примила Јевреје и/или пружила им заштиту. Јевреји су, бројчано, увијек били мањина и никада нису у потпуности инкорпорирани у нацију¹⁵. Мало држава је имало потпуну де јуре еманципацију: један значајан примјер је Грчка која је, са 3д Протоколом о Споразумима из Лондона из 1830. године, продужила пуну еманципацију свим својим грађанима без обзира на вјерску припадност¹⁶. Али, Грчка је рано формирана на основу појма Хелена као конститутивног елемента, а не на основу група, већина или мањина, које ниједан устав није никада препознао нити створио. Оно што је увијек недостајало на Балкану је појам грађанских права у односу на групна права. Сви народи су требали и требали би да настоје да се ојача концепција грађанина, појединца, а не предметног лица и група.

Коначно, занимљиво и важно је истакнути да су два антисемитска закона објављена у Службеном гласнику Владе Југославије 5.10.1940. године, пуних 7 мјесеци прије него што је Њемачки Рајх напао Југославију¹⁷. Толико о гаранцијама члана Устава и/или Споразума о једнакости и слободи вјероисповјести!

¹⁵ Carole Fink, *Defending the Rights of Others: The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878-1938* [Одбрана права других: Велике силе, Јевреји и међународна заштита мањина, 1878-1938], Cambridge University Press, 2006. година, Njujork

¹⁶ A _ *Papers relative to the Affairs of Greece, Protocols of Conferences Held in London* [Документи везани за послове Грчке, протоколи конференција одржаних у Лондону], представљено у оба Дома парламента по наредби Нјеговог величанства, Доњи дом парламента, мај 1830. године, 340 страна, London, страна 316. Londonske konferencije 1830 br. 25.

PROTOKOL, br. 3 Konferencije održane u Ministarstvu vanjskih poslova 03.02.1830. godine

¹⁷ Privatna elektronska komunikacija o *faksimilima dva antisemitska zakona iz Službenog glasnika Kraljevine Jugoslavije, 05.10.1940. godine*, iz jevrejskog istorijskog muzeja, 2012. godine, Beograd, <http://www.jimbeograd.org/eng/> *YUGOSLAVIA CURBS JEWS: Forbids Those Not Citizens in 1918 to Trade in Food* [ЈУГОСЛАВИЈА СПУТАВА ЈЕВРЕЈЕ: Онима који нису грађани 1918. године забрањује тргованје храном], *The New York Times*, 21.09.1940. године, страна 4

Горе споменута, притајена маргинализација јеврејских становника била је катализатор за злочине у Јасеновцу. У то вријеме, мало ко је разумио пуни значај сегментирања становништва и прогона и/или сврставања у другу класу или, још горе, давања статуса унутрашњег непријатеља. Ако томе придружимо присуство предрасудног антисемитизма који је, ако није био потпуно санкционисан од стране различитих држава, ипак био толерисан и чак подстицан, онда је лако очекивати да је то условило и навикло становништво да је у реду бити непријатељски настројен и дјеловати против својих јеврејских комшија и, најгоре од свега, вјеровати да су они унутрашњи непријатељи и третирати их као такве. Што се Јасеновца тиче, поновним анализирањем прошлости, била је омогућена замјена или додавање другог старог "непријатеља", мада другачије врсте. Дакле, хришћански православни Срби дијеле исту судбину, или чак гору, са Јеврејима и Ромима током Другог свјетског рата у НДХ. Сефардска изрека на ладину је иронично и горко истинита: "Malor de Otros, Bonor de Tontos" или, у слободном преводу: несрећа других, срећа будала (глупих људи).

Самим тим, Јасеновац и злочини почињени током његовог постојања не треба да чуде с обзиром на околности, атмосферу и покољ који се дешавао широм Европе и Балкана.¹⁸ У погледу холокауста, односно уништења Јевреја само зато што су били Јевреји, Аушвиц је био коначни

YUGOSLAVS RESTRICT JEWS: Decree Reduces Number Who May Attend Schools [*JUGOSLAVIJA OGRANIČAVA JEVREJE: Odredba smanjuje broj onih koji mogu pohađati školu*], *The New York Times*, 06.10.1940. godine, strana 24

¹⁸ *Nazis Act to Remove Restraints on Brutality in Serbia* [*Nacisti nastoje ukloniti ograničenja za brutalnost u Srbiji*], autor Ray Brock, *The Washington Post*, 11.05.1941. godine, strana 12

Nazis Held Ready to Crush Serb Guerrillas and Jews: NAZI PLAN TO CRUSH SERBS IS REPORTED [*Nacisti u pripravnosti da unište srpsku gerilu i Jevreje: OBJAVLJEN JE NACISTIČKI PLAN ZA UNIŠTENJE SRBA*], autor RAY BROCKBY, telefonom za *The New York Times*, 11.05.1941. godine, strana 1

Pavelic Visits Hitler, Turns Heat on Jews [*Paveliћ u posjeti Hitleru, pojačati pritisak na Jevreje*], United Press, *The Washington Post*, 07.06.1941. godine, strana 4

THE GROWING UNION OF HATE: As Hitler extends his conquests the Continent is reduced more and more to primitive Cruelty [*RASTE ZAJEDNICA MRŽNJE: Dok Hitler širi svoja osvajanja, kontinent sve više zalazi u primitivnu okrutnost*], autor C.L.

SULZBERGER, *The New York Times*, 06.07.1941. godine, strana SM3

врхунац, кулминација кршенда у све већој суровости жара прогона¹⁹. Сходно томе, Јасеновац је утјеловљење, врхунац усташких подухвата етничког чишћења. Основни психолошки темељ за оправдавање и извршење је давно створен, као што смо већ показали. Варница потребна да

MASSACRES LAID TO CROAT USTASHI: More Than 300,000 Serbs and pro-Yugoslav Croats reported slain by Revolutionaries [MASAKR PRIPISAN HRVATSKIM USTAŠAMA: Izvještaj o više od 300 000 Srba i pro-jugoslovenski orjentisanih Hrvata ubijenih od strane revolucionara], specijalno izvještavanje za The New York Times, 11.10.1941. godine, strana 3

Serbian Prelate Charges Killing Of 180,000 in Nazi-Invaded Croatia: Archbishop accuses "Quisling" of Wholesale Massacre and Torture -- Post-War Court is Suggested to Punish the Criminals [Srpski crkveni poglavar optužuje za ubijanje 180 000 ljudi u nacističkoj Hrvatskoj: Arhiepiskop optužio "kvislinge" za masovni masakr i mučenja – poslijeratno suđenje treba kazniti zločince], autor JAMES MacDONALD putem specijalnog telegrama za The New York Times, 03.01.1942. godine, strana 8

Nazis' Torture Orgies Pictured: Serbian Archbishop Reports Massacre of 180,000 in Croatia [Prikaz nacističkih izživljavanja i mučenja: Srpski arhiepiskop govori o masakru 180 000 ljudi u Hrvatskoj], Los Angeles Times, 03.01.1942. godine, strana 3

180,000 Croats Die in Torture [180 000 Hrvata umire u mukama], objavio the Associated Press, The Washington Post, 03.01.1942. godine, strana 4

Berlin Plot to Exterminate 2,000,000 Serbs Charged: Widespread Slaughter Reported by Yugoslavs; Wave of Atrocities and Suffering sweeps Europe [Berlinska zavjera da se uništi 2 000 000 Srba počela: Jugosloveni izvještavaju o široko rasprostranjenom pokolju; Talas zvjerstava i mučenja širi se Evropom], Los Angeles Times, 04.01.1942. godine, strana 5

YUGOSLAVS CHARGE AXIS SLEW 465,000: Government in London Reports Wholesale Executions by the Occupying Forces, Tells of Wide Atrocities, Hungarians Accused of Killin 100,000 in Northern Areas -- Serbs Homes Burned [JUGOSLOVENI OPTUŽILI SILE OSOVINE ZA POGUBLJENJE 465 000 LJUDI: Vlada u Londonu izvještava o masovnim pogubljenjima od strane okupatorskih snaga, govori o mnogim zvjerstvima, Mađari optuženi za ubijanje 100 000 ljudi na sjeveru – srpski domovi spaljeni] The New York Times, 08.05.1942. godine, strana 8

¹⁹ *Central File: Decimal File 860H.00, Internal Affairs Of States, Yugoslavia, Political Affairs, April 3, 1946 - October 10, 1946* [Glavni dosije: decimalni dosije 860H.00, Unutrašnja pitanja država, Jugoslavija, Politička pitanja, 03.04.1946 – 10.10.1946. godine]

Evidencija Stejt Departmenta vezana za unutrašnja pitanja: Jugoslavija 1945-49, 1946, 1149 strana, Kolekcija: Socijalizam i nacionalno jedinstvo u Jugoslaviji, 1945-63:

Evidencija povjerljivih dokumenata US Stejt Departmenta, Kategorija: Evropske studije, globalne studije, političke nauke, biblioteka državne arhive SAD-a – NARA - -

<http://www.archives.gov/>, Vašington

се запали тај пожар била је ништа друго већ обједињавање различитих фактора које је достигло критичну масу.

Главни катализатор су били:

А. Њемачки Рајх, који је створио Независну Државу Хрватску, већ је савршено јасно дао до знања да је један од његових циљева био потпуно уништење јеврејског народа. Осим тога, Рајх је већ убијао или је био у процесу вршења физичког уништења пољских интелектуалаца²⁰. Са почетком операције Барбароса у јуну 1941. године, оперативне групе су почеле свој геноцидни поход на Јевреје и друге "непријатељске" елементе совјетског друштва²¹.

Б. Сусједна Румунија, још један савезник Осовине, такође је започела геноцидни поход против својих дугогодишњих непријатеља Јевреја, које није сматрала Румунима. Број убијених је износио више од 100.000; тај велики број жртава био је прихватљив, барем локалним починиоцима и вољним потенцијалним починиоцима²².

²⁰ Alexander Brian Rossino, *September 1939: The German army and the invasion of Poland* [*Septembar 1939: Njemačka vojska i invazija Poljske*], Doktorska disertacija, Univerzitet u Sirakuzi, 1999. godine

²¹ Hilary Camille Earl, *Accidental justice: The trial of Otto Ohlendorf and the Einsatzgruppen leaders in the American zone of occupation, Germany, 1945–1958* [*Slučajna pravda: Sudeње Otu Olendorfu i vodama ajnzacgrupe operativnih jedinica u američkoj zoni, Njemačka, 1945-1958*], Doktorska disertacija, Univerzitet u Torontu (Kanada), 2002. godine

Hilary Earl, *Masters of Death: The SS Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust* [*Gospodari smrti: SS operativne jedinice i začetak holokausta*], autor Richard Rhodes, *Shofar* 22.4 (ljetno 2004): 141

²² Radu Ioanid, *THE HOLOCAUST IN ROMANIA _ The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944* [*HOLOKAUST U RUMUNIJI _ Uništenje Jevreja i Roma u režimu Antoneskua, 1940-1944*], Ivan R Dee Inc. & USHMM, 2000. godine, Čikago

300 JEWS REPORTED SLAIN: In One Block Alone 89 Were Said to Have Been Killed [*IZVJEŠTAJ O 300 UBIJENIH JEVREJA: Iz samo jedne ulice ubijeno je 89 ljudi*], telefonom za *The New York Times*, 25.01.1941. godine, strana 5

FORCED LABOR FOR JEWS: Rumania Requires Service From Young Folk of Both Sexes [*PRINUDNI RAD ZA JEVREJE: Rumunija zahtijeva rad mladih oba pola*], telefonom za *The New York Times*, 11.07.1941. godine, strana 3

В. Нажалост, записи хијерархије Католичке цркве прије и за вријеме рата били су од највећег значаја у вези са тим догађајима²³. Њена заглушујућа тишина није само од стране неких тумачена (надам се и сигуран сам на погрешан начин) као прећутна неутралност, већ, још горе, као тиха сагласност и/или одобравање²⁴. Томе можемо и да додамо иницијалну подршку хрватске католичке црквене хијерархије Анти Павелићу²⁵, која је додала компоненту божанске судбине одлукама и дјелима Поглавника! Доказ за претходне наводе је понуђен, без икаквих посљедица, од стране самог Ватикана који планира да канонизује "Блаженог" [сиц] надбискупа Степинца²⁶ до краја године²⁷! Колико истинита је древна грчка изрека "Προς γαρ το τελευταίο εκβάν έκαστον των

Rumanian Curb on Jews Urged [*Ubrzано rumunsko ograničavanje Јевреја*], телефонском за The New York Times, 04.08.1941. године, страна 3

178,000 Rumanian Jews Disappear [*Nestalo 178 000 rumunskih Јевреја*], The Washington Post, 18.10.1942. године, страна 2

RUMANIANS SLAUGHTERED: Swedish Paper Says 120,000 Jews Have Been Executed or Slain [*ПОБИЈЕНИ RUMUNI: Шведске новине извјештавају да је 120 000 Јевреја погубљено или заклано*], The New York Times, 16.03.1943. године, страна 2

²³ *Confidential Correspondence From Other Offices 1946* [*Повјерљива кореспонденција из других канцеларија 1946*], Извор: Односи САД-а са Ватиканом и холокауст, Колекција 1940–1950, 1946. године, 187 страна, Библиотека, Администрација државне архиве и регистра (САД) NARA II- <http://www.archives.gov/>, Категорија: Италијанске студије, Студије о холокаусту, Globalne студије, Ваšington

²⁴ Menachem Shelah, *The Catholic Church in Croatia, the Vatican and the Murder of the Croatian Jews* [*Kатоличка црква у Хрватској, Ватикан и убиства хрватских Јевреја*], Студије о холокаусту и генциду; 01.01.1989. године; 4, 3; стране 323–339

Pål Kolstø, *THE CROATIAN CATHOLIC CHURCH AND THE LONG ROAD TO JASENOVAC* [*HRVATSKA KATOЛИЧКА CRKVA I DUGI PUT DO JASENOVCA*], Nordijski žurnal religije i društva (2011), 24 (1): 37–56

Ibid. 5 [Kertzer]

²⁵ *Statement by Embassy on Trial of Archbishop* [*Saopštenje ambasade о суђењу надбискупу*], наш лондонски кореспондент, The Irish Times, 17.10.1946. године, страна 1

²⁶ *Pope Beatifies Croat Prelate Fanning Ire Among Serbs* [*Papina beatifikacija hrvatskog crkvenog poglavara pojačava gnjev kod Srba*], аутор ALESSANDRA STANLEY, The New York Times, 04.10.1998. године

²⁷ *War hero is 'closer to sainthood'* [*Ratni heroj je 'sve bliže da postane svetac'*] [3. izdanje], Irish Independent, 13.02.2014. године, br. 26, Dublin

Хрватски кардинал из периода Другог свјетског рата којег многи католици сматрају херојем, док га неки Срби и Јевреји сматрају издајником, корак је ближе да буде проглашен свецем.

πρὶν υπαρξάντων κρίνεται" [Према посљедњем догађају или чину, о свим претходнима се суди]²⁸.

Г. Потпуни неуспјех мултиетничке националне државе која је сама по себи оксиморон, јер термини мултиетнички и национална држава нису компатибилни. Иронично је то да Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је касније преименована у Југославија, у узалудном покушају да се створи и изгради нови етничко-национални идентитет²⁹, није била створена, онда не би ни било геноцида, барем над хришћанским православним Србима. Међутим, Јевреји, као и Роми, не би имали користи у сваком случају.

Поука за 21. вијек своди се на избјегавање понављања неуспјеха разних мировних споразума након Првог свјетског рата. Сви су засновани на и били под утицајем Вилсоновог (предсједник САД-а) инсистирања на националном самоопредјељењу, што је за посљедицу имало касније формирање мноштва европских националних држава и, заузврат, допринијело стварању многих вјештачких већина и мањина. Треба имати на уму да се Устав САД заснивао (и још је тако!) искључиво на индивидуалним грађанским правима и слободама, а изрази група или мањина

Кардинал Анђело Амато, који се налази на челу Ватиканске комисије за канонизацију, изјавио је да су стручњаци одобрили чудо које се приписује интервенцији кардинала Алојзија Степинца.

Степинца су величале папе и обични католици због његог отпора према комунизму и одбијања да, за вријеме рата, хрватску цркву одвоји од Ватикана. Али, многи Срби и Јевреји га оптужују за симпатије према усташко-нацистичком марионетском режиму који је владао у Хрватској у том периоду.

Према ватиканским новинама, Амато је изјавио да је папи Фрањи рекао о чуду и да је он "био задовољан овим важним кораком".

Папа Фрањо мора да одобри све канонизације.

<http://theorthodoxchurch.info/blog/news/2014/02/roman-catholic-church-to-canonicalize-archbishop-stepinac-the-mass-murder-of-orthodox-christians/>

²⁸ <http://en.wikipedia.org/wiki/Demosthenes>

<http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD>[Demosten]

²⁹ Christian Axboe Nielsen, *One state, one nation, one king: The dictatorship of King Aleksandar and his Yugoslav project, 1929–1935*[*Jedna država, jedna nacija jedan kralj: diktatorstvo kralja Aleksandra i njegovog jugoslovenskog projekta, 1929–1935*], Doktorska disertacija na Univerzitetu Kolumbija, 2002. godine, Njujork

нису били и још нису присутни у њему. Незапажено не би требало да прође чињеница да је предсједник Вилсон чврсто вјеровао да би национално самоопредјељење елиминисало основне узроке који су Европу и одвели у рат. Није ни био свјестан...

Оно што је најинтересантније јесте мноштво чланова који се односе на појединачна грађанска права за све грађане, мада као пратећа права за права мањина, а не као истински самостална права³⁰. Један од таквих је горепоменути члан 8 Споразума из Сен Жермен ен Леја. Још један примјер налази се у Мировном споразуму између главних и придружених савезничких држава и Бугарске, и протоколу потписаном у граду Неји на Сени, 27.11.1919. године³¹, гдје, још једном, проналазимо грађанска права под општим насловом ОДЈЕЉАК IV ЗАШТИТА МАЊИНА (унутар дијела 3 Политичке клаузуле споразума). Поново можемо примијетити како је појам мањина лоше дефинисан, ако је уопште и дефинисан.

Етничка припадност, нација, већина, мањина - појмови су које је тешко дефинисати на начин којим би сви били задовољни. Нема потребе да се дефинише појам појединца, јасан је сам по себи. Држављанство треба да се заснива на друштвеном уговору, а не на етничкој припадности. Држава и друштво у цјелини морају да се залажу за *de facto* инкорпорисање свих врста мањина у националну грађу. У исто вријеме, мањине треба да теже да се "осјећају" као и већине и да психолошки прихвате једни друге. Лакмус тест за сва наша садашња друштва јесте колико добро су она постигла тај циљ поштовања својих јеврејских грађана, транснационалну и надржавну вјерску мањину која нема своју "етничку" базу.

³⁰ Ibid. 15

³¹ *Treaty of peace between the allied and associated powers and Bulgaria, and Protocol, Signed at Neuilly-sur-Seine, November 27th, 1919* [*Mirovni sporazum između glavnih i pridruženih savezničkih država i Bugarske, i protokol potpisan u gradu Neji na Senu, 27.11.1919. godine*] [*Sa kartom*], predstavljeno Parlamentu po naredbi Njegovog veličanstva, Donji dom parlamenta, [Cmd. 522] Serija sporazuma (1920), br. 5, 95 strana, London

Овдје, у Босни и Херцеговини, у Републици Српској, постоје напори у циљу превазилажења препрека из прошлости и напредовања³². Наше присуство овдје показује да напредак, колико год брз или спор, постоји. Темељ будућности треба да се заснива на узајамном поштовању свачијих обичаја и традиције и прихватању нечије прошлости, колико год она била болна. Наша је дужност да је памтимо и чувамо та сјећања³³. Такође, дужност оних који су наследници одговорности које произилазе из дјела у прошлости је да прихвате и признају кривицу³⁴. То ће само ојачати међусобно разумијевање међу нашим народима и такође ће имати благотворно катарзично дејство.

³² Уједињене Нације, Дејтонски мировни споразум

<http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/peace/BoH%2019951121.pdf>

General framework agreement for peace in Bosnia and Herzegovina signed at Paris on 14 December 1995 and annexes with related agreements and conclusions of the Peace Implementation Conference held in London on 8-9 December 1995 [Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini potpisan u Parizu 14.12.1995. godine i aneksi sa relevantnim sporazumima i zaključcima sa Konferencije o implementaciji mira koja je održana u Londonu 8-9.12.1995. godine], predstavljeno Parlamentu u februaru 1996. godine, [Cm 3154] Razno br. 6, Donji dom parlamenta, 101 strana, London

³³ Heike Karge, *Sajmiste, Jasenovac, and the Social Frames of Remembering and Forgetting* [Sajmište, Jasenovac i društveni okviri sjećanja i zaborava], [Predsjedavajuhi za istoriju jugoistočne i istočne Evrope na univerzitetu Regensburg], FILOZOFIJA I DRUŠTVO XXIII (4), 2012. godine

³⁴ *The Jewish Question* [Jevrejsko pitanje], The Times (London, Engleska), subota, 08.05.1993. godine; strana 14[S1]

*Član Akademske radne grupe (grčke delegacije) Međunarodnog saveza za sjećanje na holokaust

Цин Тоски Марацани Висконти

У ОДБРАНУ СЈЕЋАЊА НА ЈЕДНУ ПРИКРИВЕНУ ТРАГЕДИЈУ

Тема овог сусрета је монструозна јединственост логора број 6, гдје су само дјеца била затворена, што је специфичност логора смрти Јасеновац у Независној Држави Хрватској 1941, по којој се ово мјесто разликује од свих њемачких стратишта.

Не желим да расправљам о овом ужасу, већ мислим да је то задатак оних који су преживјели и били директни свједоци патње и страха хиљаде јадних створења остављених окрутним тамничарима на милост и немилост. Желим да причам о значају *сјећања*.

Постоји слика масовне гробнице у логору број шест, с поређаним голим тијелима дјеце, која личе на костуре, јер више нису били дјеца него ектоплазме, љуштуре. Посљедње дијете у овом дугом низу има широм отворене очи а на лицу му је окамењен забезекнут израз. Дијете изгледа као да пита: зашто?

Одговарам управо на његово питање тиме што желим да говорим о потреби да се брани *сјећање* и сазнање о томе шта се догодило у тим логорима смрти.

Тек прије неколико година постала сам свјестан постојања концентрационих логора у Хрватској који су радили од 1941. до 1945. године. Концентрациони логор Јасеновац је уништио око милион жртава. То је запањујуће, јер је постојање овог мјеста било потпуно непознато већем дијелу међународне јавности, а и даље је.

У то вријеме сам прикупила неке информације. На властито изненађење, сазнала сам да је овај логор био велики као Аушвиц и да се састојао од осам помоћних објеката. Један од њих, логор број шест, био је резервисан за дјецу узраста до четрнаест година.

Како је могуће да је скривана ова трагична стварност? Политички разлози: Тито, ујединитељ Југославије, желио је да ублажи трагедију да би

избјегао озлојеђеност и освету који би спријечили уједињење народа који су били оштро супротстављени под њемачком и италијанском окупацијом. Такође је покушао да умањи одговорност католичког свештенства у Хрватској, одговорног за прогон српског народа.

Не смијемо заборавити да је команда логора у Јасеновцу била повјерена фрањевачком фратру Мирославу Филиповићу Мајсторовићу, који је током суђења признао да је осудио на смрт четрдесет хиљада људи.

Помрачен је лудачки ум који је дозволио да папа Јован Павле II прогласи блаженим Алојза Степинца, хрватског прелата из тог времена, који је благословио усташки режим Анте Павелића и игнорисао нехришћанско насиље његових подређених.

Вријеме и тишина су допринијели забору усташког логора смрти.

Године 2011. посјетила сам главни логор Јасеновац број три у Хрватској и била запањена и зачуђена љепотом тог мјеста, које је изгледало је као терен за голф. Били су уклоњени сви трагови живота затвореника. Мирна језерца су грцала од трске и дивљег цвијећа, а близу њих некакав круг и кружна травната површина обиљежавали су положај некадашње *циглане*, стотине тијела претворено је у пепео у њеним пећима.

Ни трага од барака гдје су затвореници живјели, ништа не подсјећа на тежак живот, на патњу жртава фашистичког режима Анте Павелића и његових усташа.

Широка поља лелујаве траве, мали воз на шинама потонуо у траву, огроман бесмислени споменик, то су били једини елементи који су и како подсјећали на трагичну судбину милиона затвореника. Ништа више!

У том тренутку морала сам да се дивим досљедности њемачког концентрационог логора Дахау, јер иако је простор уљепшан мушкатлама и цвјетним лејама, сачувани су бројни знакови трагедије, да би се упамтили лудачки поступци мучитеља и представило и подијелило страдање жртава.

Храброст државе показује се у прихватању сопствених грешака. Немогуће је постићи очишћење без снаге обнове. Тешко је помирити се с

прошлошћу и потомцима жртава без прихватања властите одговорности.

У Берлину, испод огромног и дирљивог споменика јеврејским жртвама умрлим у концентрационим логорима, недалеко од Бранденбуршке капије, налази се Јеврејски документациони центар. Унутра, на једном зиду стоји карта Европе, на којој су обиљежена мјеста свих затвора и концентрационих логора у нацистичком периоду. Јасеновац нема. Тек претраживањем рачунара који су тамо на располагању, Јасеновац се коначно појављује – као *споменик*.

Успјели су у брисању *сјећања* на српске, јеврејске и ромске жртве, које су страдале и изгубиле живот у Јасеновцу. *Сјећање* на њихову патњу ће живјети све док су преживјели у стању да свједоче и говоре истину о чињеницама које многи људи желе да забораве. А након тога?

Живимо у чудно вријеме, када се неки народи труде да измијене срамне дијелове своје прошлости тако што изврћу истину. Ово се дешава у различитим дијеловима Европе. Постоји општа тенденција да се ревидира историја и жртве оптуже за злочине које су они починили. Нарочито се Срби након 1995. називају новим злочинцима с краја двадесетог вијека, који су у тој улози превазишли Нијемце.

Хрвати теже да умање страхоте својих логора смрти, признајући да су убили само неколико хиљада Јевреја и Рома. Али њихов покушај да доврше етничко чишћење српског становништва у периоду од 1941. па надаље, као и 1995. године у Крајини, оправдава се као начин да се ослободе хрватске територије. Ради се о потпуном негирању историјских догађаја.

Термин геноцид се ових дана употребљава и злоупотребљава, и приписује ситуацијама које немају никаквих додирних тачака с његовим значењем. То се управо догодило у Европском парламенту, гдје су нејасне чињенице из Сребренице проглашене геноцидом, а Парламент је такође прогласио 11. јул Даном сјећања на геноцид у Сребреници. Овај термин потиче од грчке ријечи *genos* (раса, племе) и латинског глагола *caedere* (убијати), и означава истребљење свег становништва, мушкараца, жена и дјеце, из различитих разлога: због чишћења територије, уништавања припадника друге вјере, уништавање расе.

Неко може да се запита због чега се геноцидом сматра ратно збивање у коме су учествовали само војноспособни мушкарци, дакле војници. Нису узете у обзир жене, дјеца и стари који су безбједно спроведени на муслиманску територију, по свом властитом избору.

Иако је признао да Срби нису напали град Сребреницу да би убијали муслиманско становништво, Међународни кривични суд у Хагу је бесмисленом пресудом потврдио да *ће селективно уништавање оставити дуготрајне посљедице на читаву етничку групу и да ће нестанак двије, три генерације мушкараца угрозити опстанак традиционалног патријархалног друштва на катастрофалан начин, одлуком Срба да се ријеше свих мушкараца муслимана. Њихова смрт ће спријечити сваки дјелотворан покушај повратка територије. Комбинација таквог масакра и присилног премјештања жена, дјеце и старих ће неминовно резултирати физичким нестанком босанских муслимана из Сребренице* (Michael Mandel, *The Hague Tribunal and the concept of genocide – The case of the hidden genocide in Srebrenica* [Хашки трибунал и концепт геноцида – случај прикривеног геноцида у Сребреници], Verité et Justice, Paris 2005 – La città del sole, Naples 2007).

Ова пресуда оправдава политичке игре између администрације Била Клинтона и владе предсједника Алије Изетбеговића, те такође прикрива активности америчких и европских тајних служби и масакре почињене од стране Хрвата у већински српској Крајини у мају и августу 1995. године. Овом пресудом насљедници жртава Јасеновца бивају претворени у злочинце.

Најновија открића Ибрана Мустафића у књизи *Контролисани хаос* и бившег команданта Специјалне јединице Министарства унутрашњих послова босанских муслимана Зорана Чегара објашњавају како је централна влада из разлога политичке неподобности наручила убиства многих грађана Сребренице током њиховог бјекства кроз шуме према Тузли.

У мају 2011. ходала сам стазом логора број 8 Доња Градина, куда су затвореници превожени из Јасеновца преко ријеке Саве да буду убијени и сахрањени. Гледала сам зелене таласе под дрвећем, од којих сваки одговара једној масовној гробници, осјетила тугу судбине која је

ове јадне људе осудила на заборав због политичких извртања и имала утисак да питају исто: зашто?

Мислим да све ове невине жртве имају право на јавно признање и да њихове патње не смију никад бити заборављене. Пошто је наводни геноцид у Сребреници осуђен у Европском парламенту, геноцид почињен од стране Независне Државе Хрватске од 1941. до 1945. мора бити препознат од стране **Суда за људска права у Стразбуру**. То се мора урадити да би се зауставила историјска манипулација и спријечило да становници зелених таласа Доње Градине и сви остали, убијени у јамама у Јадовну или Даници, Керестинцу, Госпићу, буду лишени достојанства које заслужују.

Знам да у Босни влада дубоко неповјерење у институције међународног правосуђа. Али Суд правде у Чикагу је прихватио жалбу неких организација из САД, *Српске жртве геноцида у Крајини* и *Срби из Крајине*, против најамничке америчке агенције за најам професионалних војника *Military Professional Resources Inc. (MPRI)* због уплитања. Држава Илионис ће бити надлежна за тај процес (дневни лист *Слободна Далмација*). Ова агенција је обучавала офицере хрватске војске и пружила техничку подршку за операције "Бљесак" и "Олуја" у мају и августу 1995, чиме је постала одговорна за етничко чишћење и убијање српског народа у бившој Републици Српској Крајини. Наведене организације траже велику надокнаду за сваког убијеног Србина. Можда ће изгубити, али ће барем неко говорити о проблему етничког чишћења Срба на њиховој територији. Ове акције се у иностранству сматрају оправданим чином у циљу ослобађања хрватске територије.

Вријеме је да се реагује против тих лажи жалбом међународном правосуђу. Вријеме је да се то уради одмах, док су неки од преживјелих из Јасеновца још у стању да свједоче о истини и да траже правично суђење против Независне Државе Хрватске 1941. Неопходно је изборити се за *сјећање* на жртве Јасеновца.

Ana Kršinić Lozica

JASENOVAC KAO DVOSTRUKO POSREDOVANA TRAUMA¹

Sažetak: Tema novog postava Memorijalnog muzeja u Jasenovcu podijeljena je na dvije problemske skupine koje se djelomično preklapaju, a koje se svode na osnovni problem odnosa reprezentacije i traume. Jednu problemsku skupinu čini muzealizacija i spomeničko obilježavanje mjesta holokausta ili genocida, a drugu odnos muzeološke i spomeničke prakse prema socijalističkoj prošlosti. Prva problemska skupina – obilježavanje mjesta na kojem se dogodio traumatični događaj i formiranje muzejske zbirke na zločinu – suočava se s raznorodnim problemima. Pitanje (ne)mogućnosti svjedočenja i posljedice institucionalizacije sjećanja isprepliću se s interakcijom historiografije i fikcije u prenošenju traumatičnog događaja, ulogom različitih segmenata postave (historiografskog, arhitektonskog, dizajnerskog), umjetničkih djela i spomen-obilježja u posredovanju traume (trauma), kao i s odnosom muzealizacije i komemoracije prema (re/formiranju) kolektivnog identiteta i kolektivnog pamćenja.

Druga pak problemska podskupina nije na prvi pogled toliko uočljiva, ali ipak je prisutna u novoj postavi jasenovačkog muzeja i odnosi se na smjenu reprezentacijskih paradigmi i utjecaja kulturnih politika na obilježavanje socijalističke prošlosti. Riječ je o metamuzeološkoj i metahistoriografskoj temi koja obuhvaća promjenu muzeoloških praksi i preispisivanje povijesti, karakterističnu za postsocijalističke zemlje. Dijakronijsko sagledavanje smjene reprezentacijskih paradigmi i usporedba retorike izložbenih postava i spomenika u različitim društvenim/ političkim/gospodarskim sustavima potrebni su da bi se vidjelo pripadaju li te reprezentacijske paradigme širim kulturnim paradigmama, modernizmu i postmodernizmu, i do koje se mjere smjena izložbenih postava može objasniti tim širim kulturnim paradigmama. Analizom načina na koje kolektivni identitet, mehanizmi sjećanja i odnos prema prošlosti utječu na muzeološke i spomeničke reprezentacije traume sagledavaju se promjene izložbenih postava u jasenovačkom muzeju.

Ključne riječi: kolektivna memorija, lieux de memoire, lakune, trauma, reprezentacija, Jasenovac, muzejska postava

Kada se piše o izložbama, uglavnom je naglasak na onome što je izloženo, dok je tema izložbenih postava u većini slučajeva prepuštena usko specijaliziranim muzeološkim tekstovima ili likovnim kritikama.² Tek kada muzejske postave, zbog osjetljivosti teme kojom se bave, nabijene ideološkim i političkim konotacijama, poput nove postave Memorijalnog muzeja Spomenpodručja Jasenovac, dopru do medija, rasprava o njima širi se izvan uskih okvira struke i prodire u širu javnost. No usprkos velikom medijskom interesu i brojnim reakcijama što ih je pobudila nova stalna muzejska postava autorica Nataše Mataušić (idejna koncepcija i scenarij), Leonide Kovač (likovne postavke i rješenja) i Helene Paver-Njirić (arhitektonski dio), sama je struka o njemu relativno malo pisala. O arhitektonskom aspektu postave pisao je Idis Turato u Orisu, Silva Kalčić³ dala je osvrt na postavu u *Zarezu*, dok su polemičke tekstove na stručnu razinu podigli Želimir Laszlo⁴, Vesna Delić Gozze⁵ i Lucija Benyovsky⁶ u *Vijestima muzealaca i konzervatora*, Nataša Jovičić⁷ u *Review of Croatian History* i Julija Koš⁸ u svom izlaganju na Četvrtoj međunarodnoj konferenciji o Jasenovcu. Pristup navedenih autora već je dao naznačiti kako sama tema nadilazi okvire muzeološke struke.

Temu nove muzejske postave u Jasenovcu moguće je podijeliti na dvije problemske skupine koje se djelomično preklapaju, a koje se svode na osnovni problem odnosa reprezentacije i traume. Jednu problemsku skupinu čini muzealizacija i spomeničko obilježavanje mjesta holokausta ili genocida, a drugu odnos muzeološke i spomeničke prakse prema socijalističkoj prošlosti. Odnos reprezentacije i traume je dvostruk: s jedne strane različitim metodama reprezentacije traume (u koje su uključena različita područja: arhitektura, skulptura, dizajn, historiografija, pedagogija, muzeologija) pokušava se posredovati traumatsko iskustvo koje se komemorira. S druge pak strane latentni rad traume/trauma utječe na reprezentacijske i simbolizacijske strategije upisujući se u diskurs o traumi (i prisutan je, kako u samoj izložbenoj postavi tako i u polemikama stručne i šire javnosti).

Prva problemska skupina – obilježavanje mjesta na kojem se dogodio traumatični događaj i formiranje muzejske zbirke na zločinu – suočava se s raznorodnim problemima. Pitanje (ne)mogućnosti svjedočenja i posljedice

institucionalizacije sjećanja isprepliću se s interakcijom historiografije i fikcije u prenošenju traumatičnog događaja, ulogom različitih segmenata postave (historiografskog, arhitektonskog, dizajnerskog), umjetničkih djela i spomen-obilježja u posredovanju traume(a), kao i s odnosom muzealizacije i komemoracije prema (re/formiranju) kolektivnog identiteta i kolektivnog pamćenja.

Druga pak problemska podskupina nije na prvi pogled toliko uočljiva, ali ipak je prisutna u novoj postavi jasenovačkog muzeja i odnosi se na smjenu reprezentacijskih paradigmi i utjecaja kulturnih politika na obilježavanje socijalističke prošlosti. Riječ je o metamuzeološkoj i metahistoriografskoj temi koja obuhvaća promjenu muzeoloških praksi i preispisivanje povijesti, karakterističnu za postsocijalističke zemlje. Dijakronijsko sagledavanje smjene reprezentacijskih paradigmi i usporedba retorike izložbenih postava i skulptura/spomenika u različitim društvenim/političkim/ gospodarskim sustavima potrebni su da bi se vidjelo pripadaju li te reprezentacijske paradigme širim kulturnim paradigmama, modernizmu i postmodernizmu, i do koje se mjere smjena izložbenih postava može objasniti tim širim kulturnim paradigmama. Analizom načina na koje kolektivni identitet, mehanizmi sjećanja i odnos prema prošlosti utječu na muzeološke i spomeničke reprezentacije traume pokušat ću sagledati promjene izložbenih postava u jasenovačkom muzeju.

Nova postava iz 2006. Memorijalnog muzeja Spomen-područja Jasenovac, kao mnogi drugi novi muzeji posvećeni temi holokausta ili genocida, izvrće

1 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., interijer

modernistički koncept bijele kocke, kako bi se približio postmodernističkom muzeju kao vremenskoj kapsuli. Tema fašizma i genocida

koja svjedoči o slomu prosvjetiteljskog razuma (tj. o njegovoj mračnoj iracionalnoj strani) predstavljena je i samom arhitekturom koja negira razumljivost euklidovske geometrije: kao u Židovskom muzeju u Berlinu ili u Muzeju holokausta u Washingtonu, i u novom arhitektonskom rješenju muzeja u Jasenovcu arhitektice Helene Paver-Njirić zidovi su nakošeni, s procjepima, oštrim rubovima, nefunkcionalnim i nepredvidivim arhitektonskim rješenjima koja ostavljaju dojam nelagode, izokrenutosti i prekida (sl. 1) Napuštajući koncept starih stalnih postava iz 1968. i 1988., gdje su u neutralnoj izložbenoj prostoriji bili izloženi osobni predmeti zatočenika, dokumenti i fotografije, nova postava dvije izložbene prostorije pretvara u crni labirint. Arhitektura inscenira temu izložbe: niske, vrlo zagušljive metalne kutije neobrađenih oštih bridova, iz kojih dopire snažan i neugodan miris gume i zahrđalog metala oponašaju dašćare u kojima su bili zatočeni logoraši, stvarajući sugestivnu atmosferu. Neutralnost modernističkog modusa reprezentacije u kojem je postava podređena percepciji okom, spuštena je na razinu fizičke recepcije gdje sluh, njuh i osjet upravljaju percepcijom izloženog. Intelektualno i tjelesno iskustvo se prepliću na način karakterističan za postmodernistički modus reprezentacije, dok se o izloženom ne razmišlja više kao o izolaciji, nego kao o relaciji, tako da posjetitelj, koji je u starim postavama bio isključivo promatrač, sada postaje sudionikom. Preklapanje sadašnjosti i prošlosti u posjetiteljevoj svijesti pokušava se ostvariti nekim postupcima koji reprezentaciju zamjenjuju performativom: u jednom od mračnih kutova posjetitelj se nađe između projektora i platna, pri čemu se njegova sjena upi-

2 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., projekcija fotografije logoraša na platno, plazma monitor u pozadini na kojem teku imena žrtava

suje u fotografije iz logora koje se projiciraju na platno, dok se na drugom mjestu u labirintu uspostavlja Barthesov privid komunikacije s mrtvima preko susreta posjetiteljeva pogleda sa zamrznutim pogledom pojedinih žrtava koje poziraju na obiteljskim

fotografijama snimljenim prije no što su završili u logoru (sl. 2.).

Izložba kao vremeplov koji odvodi posjetitelja/icu u simboličku rekonstrukciju događaja kako bi u njemu/njoj pobudio određene emocije karakteristika je scenografskog pristupa u postavljanju izložbi, koji počinje ranih 1990-ih, a vrhunac doživljava nakon Expoa u Hannoveru 2000.⁹ Budući da su ostaci jasenovačkog logora posve uništeni, Spomen-područje Jasenovac nalazi se u specifičnom položaju u odnosu na ostala spomen-područja sličnog tipa, utoliko što su materijalni ostaci događaja koji se obilježavaju svedeni na minimum.

Bogdan Bogdanović je, predloživši svoje rješenje obilježavanja kompleksa 1960. godine odbio ideju o rekonstrukciji logora,¹⁰ smatrajući je neautentičnom, a autorice nove postave odlučile su se za stvaranje slike, atmosfere logora. Premda je jedan aspekt teatarske strukture inherentan svakom tipu izložbi, scenografija i muzeografija su ipak, primjećuje Gottfried Korff,¹¹ u suprotnosti jedna s drugom. Dok scenografija prezentira određenu temu bez originalnih objekata, muzeografija ocrtava temu pomoću predmeta stvarnosti (muzealija), koji su smislenim selekcijskim postupkom izdvojeni iz svoje prave stvarnosti postali dokumentom te stvarnosti.¹² Postav jase-

3 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006, oružje

načnog Memorijalnog muzeja nalazi se na pola puta između te dvije suprotnosti: autentični objekti (muzealije) pronađeni na lokalitetu jasenovačkog logora izloženi su u sklopu postave koja je bliska teatarskim scenskim pristupima postavljanju izložbi (za takve hibridne tipove postava Schmidl¹³ predlaže naziv "polu-scenografska postava") (sl. 3.).

Nova muzejska postava jasno raskida s reprezentacijskim paradigmama kojima su se koristile prethodne dvije postave. Memorijalni muzej otvorio se 1968. godine, a sadržavao je izložbenu i kinodvoranu.¹⁴ U zgradi memorijala ing. Petra Vovka, u kojoj je i danas smješten muzej, u izložbenoj dvorani bila je postavljena skulptura Dušana Džamonje

Žrtvama fašizma u Jasenovcu, koja se danas nalazi nasuprot ulaznih vrata u muzej, a uz muzejsku zgradu bila je postavljena skulptura *Mrtvi logoraš* Stanka Jančića. Prva muzejska postava, koju je realizirao bivši Muzej revolucije naroda Hrvatske i čiju je idejnu i sadržajnu koncepciju osmislila kustosica Ksenija Dešković, a interijer izložbene dvorane Đuka Kavurić, previše je, riječima Lucije Benyovsky,¹⁵ pokazivala općenito jugoslavensku situaciju do 1941. godine, a nedovoljno sam jasenovački logor. U staklenim vitrinama bili su izloženi osobni predmeti zatočenika/ca, originalna pisma zatočenica i ilegalnog logorskog rukovodstva KPH, originalni dokumenti ustaške provenijencije i reprodukcije crteža Danijela Ozme nastalih u logoru. Također je bilo izloženo i oruđe kojim su ustaše ubijale zatvorenike/ice, te dokumenti i fotografije iz razdoblja NDH i neposredno nakon oslobođenja logora, složeni u friz na bočnim zidovima izložbene dvorane. Uz izložke i tekstove tematskih i predmetnih legendi posjetitelji su se upoznavali s djelovanjem nacizma i fašizma u Europi i na našim prostorima, s osnivanjem NDH i djelovanjem koncentracijskog logora Jasenovac, kao i s organiziranim otporom zatočenika.

Druga je stalna muzejska postava iz 1988. godine, čiji su autori idejne i sadržajne koncepcije bili Dragoje Lukić i Antun Miletić, a likovnog rješenja Joža Rebernak, prezentirala nešto više papirnate muzejske građe od prethodnog, s pomoću koje je detaljnije prikazivala zbivanja u logoru i sudbinu zatočenika/ica. Izložci su bili postavljeni u tri razine: gornji friz činio je niz fotografija velikih dimenzija na kojima su prikazani zločini nacista, fašista i ustaša u razdoblju od 1941. do 1945. u NDH. Na drugoj razini izmjenjivale su se kopije kaširanih dokumenata i fotografija ustaške provenijencije s tematskim legendama te vitrinama s predmetima iz masovnih grobnica. Ispod srednjeg friza u staklenim vitrinama bili su izloženi osobni predmeti zatočenika/ca, oruđe kojim su ubijani, kao i dio logorskog kancelarijskog inventara.¹⁶

Na temelju dostupnih informacija o prethodnim postavama moguće je zaključiti kako su stare postave tretirale logoraše kao mase žrtvovane u prijelomnim događajima koji su predstavljali temelje borbe za uspostavu nove socijalističke države, dok su se publici također obraćali kao masama koje

dijele isti kolektivni identitet antifašista izgrađen na empatiji sa žrtvama fašizma (ta je retorika bila prisutna i u dokumentarnim filmovima o Jasenovcu koji su se prikazivali u kinodvorani).¹⁷

Diskurs obiju starih postava bio je totalizirajući: imao je mitsku dimenziju uspostavljanja fundamentalnih vrijednosti socijalizma, ističući revolucionaran aspekt uspostave novog poretka, te se i obraćao kolektivitetu putem velike pripovijesti koja je uspostavljala univerzalne vrijednosti. Korišten je modus reprezentacije koji ujednačuje pojedinačno kako bi istaknuo opće (što je izrazito vidljivo u postavi iz 1988.: gornji friz od niza fotografija velikih dimenzija koje prikazuju zločine nacista, fašista i ustaša u razdoblju od 1941. do 1945. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj), te se kroz simboliku žrtvovanja obraća kozmičkom, univerzalnom i ideološkom. Usmjerenost univerzalnom očita je i u skulpturama koje su ostale dijelom spomen-područja Jasenovac i nakon promjene muzejske postave. Reljef posvećen žrtvama fašizma iz 1968. i spomenik *Cvijet* Bogdana Bogdanovića iz 1966., iako lišeni poruka ideoloških sadržaja, na simboličkoj razini adresiraju univerzalne ljudske vrijednosti: betonski cvijet golemih dimenzija priču o stradanjima logoraša i obnovi života uzdiže na kozmičku razinu cikličnosti prirode, pobuđujući time u posjetitelja snažnu emotivnu reakciju (ushit i ganuće), dok se reljef drvenim oblicima ljudskih kostiju okovanim željeznim lancima na simboličkoj razini referira na opću ljudsku dimenziju zarobljenštva i smrti.

Inovacija koju, u skladu sa znanstvenom metodologijom suvremene muzeologije, donosi nova postava jest svodenje diskursa o univerzalnom na pojedinačnu priču. Memorijalna područja i memorijalni muzeji, koji su u zadnjih 15 godina redizajnirani ili prvi put postavljeni, poput onih s kraja 90-ih u Bergen Belsenu, Buchenwaldu, Flossenburgu, Neuengammeu i Dachauu,¹⁸ ili Kuće terora¹⁹ u Budimpešti iz 2002. godine, vizualno i emotivno su integrirali u izložbene postave svjedočanstva preživjelih. Individualni pristup žrtvi temelj je nove postave i u jasenovačkom memorijalnom muzeju: imena i prezimena svih dosad poznatih žrtava ispisana su na staklenim pločama što više okomito duž čitavog stropa muzeja, na plazma-monitorima teče ispis imenā žrtava s podacima o godini rođenja i smrti te etničkoj pripadnosti žrtve, dok se na računalima mogu iščitati podaci o svakoj žrtvi posebno, s podacima o njezinu stradanju (sl. 4.). Dok su u prethodnim postavama žrtve bile predstavljene kao bezimene mase i veliki brojevi

(hrpice osobnih predmeta nađenih u masovnim grobnicama, oruđe kojim se masovno ubijalo, u postavi iz 1988. friz fotografija velikog formata izmasakriranih tijela), u novoj je postavi naglasak na pojedinačnim sudbinama, od kojih su neke predstavljene audiovizualnom prezentacijom svjedočenja preživjelih. Leonida Kovač, autorica likovnog rješenja nove postave, govoreći o promjeni reprezentacijske paradigme od totalizirajuće prema individualizirajućoj prebacivanjem naglaska s općih mjesta na proučavanje individualnih slučajeva, ističe kako je namjera bila ispis imena svih žrtava tretirati kao dokument, a ne kao monument.²⁰

4 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., interijer

Prebacivanjem težišta s metapripovijesti na priču pojedinaca mijenja se i izložbena retorika. Stare su postave upotrebljavale jednostavnu retoriku lako razumljivu svima, dok je neutralnost izgleda izložbene prostorije s klasičnim načinom izlaganja izložaka i tekstova predmetnih i tematskih legendi uspostavljala privid prozirnog diskursa lako čitljivog svim posjetiteljima. Nova stalna postava upotrebljava kompleksnije simboličke postupke pri reprezentaciji traume. Na primjer, staklo koje vizualno objedinjuje sve

segmente izložbe (staklene ploče, vitrine) ima, riječima ravnateljice muzeja Nataše Jovičić,²¹ dvojni simboličku konotaciju fragilnosti ljudskog života i potencijalne opasnosti (koju predstavljaju krhotine stakla) (sl. 5.). Artificijelnost filmskih fragmenata koji se prikazuju na izložbi naglašena je auditivnim trikom: na nijeme filmove naknadno je montiran zvuk rotacije kolutova filmskog projektora, čime se upozorava kako je riječ o medijski posredovanim događajima, a ne o prozorima u realnost života u logoru.²² Napuštaju se niži registri u kojima su realizirane prijašnje postavbe, kako bi se, Aristotelovom terminologijom, upotrijebio viši stil, tj. složeniji modusi posredovanja traumatskih događaja iz povijesti logora. Korištenjem performativa (muzej kao inscenacija teme kojom se bavi, kako bi se posjetitelja potaknulo na imaginarno sudjelovanje u događajima iz prošlosti, posjetitelj koji vlastitu sjenu upisuje u fotografije) i simboličke prorade traume (uloga stakla u postavu) nastoji se prenijeti iskustvo bivanja u logoru, a ne samo opisati. Ti postupci pripadaju polju konstrukcije imaginarnog i kao takvi su bliži umjetničkim modusima prorade traume, čime se u muzejsku praksu uvodi iznimno važno pitanje utjecaja umjetničkih praksi na izložbenu postavu, tj. odnosa činjenica i zamišljenog, historiografije i fikcije.

Oko tog su se pitanja razvile mnoge polemike i napadi na novu postavu muzeja. Mnogi su, na tragu Jaspersova argumenta o pjesništvu kao neprikladnom sredstvu za razumijevanje nacističkih zločina, jer previđa "banalnost zla", i argumenta Arendtove o međusobnoj kontaminaciji činjenica i fikcije,²³ optužili novu postavu za estetizaciju smrti i zataškavanje surovih č-

5 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., interijer

njenica. Tako povjesničarka Zorica Stipetić²⁴ tvrdi kako estetika ne smije biti nositelj muzejske postavbe jednog stratišta. Zanimljivo je da skoro nitko od sudionika u velikoj medijskoj polemici oko postavbe nije pokušao opravdati korištenje performativa i simboličke prorade u postavi kao pokušaj prenošenja

onoga što se ne može prenijeti pokazivanjem u obliku čistog konstativa, tj. pružanjem uvida do kojih nije moguće doći isključivim pokazivanjem činjenica. No nameće se pitanje koliko će takvi modusi reprezentacije posjetiteljima biti razumljivi i na koji će način biti interpretirani. Zbog višeznačnosti korištene retorike (koja proizlazi iz simboličkog i performativnog pristupa proradi traume) novom se muzejskom postavom otvara mogućnost nerazumijevanja izloženog od jednog dijela potencijalne publike. (To je vjerojatno jedan od razloga koji su potaknuli tadašnjeg hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića da izrazi bojazan kako iz nove muzejske postave mladim generacijama neće biti jasno što se u logoru Jasenovac dogodilo.)²⁵

Ono što novu postavu memorijalnog muzeja u Jasenovcu razlikuje od suvremenih muzeoloških i historiografskih pristupa kojima se koriste muzeji kao što su Yad Vashem u Jeruzalemu ili Muzej holokausta u Washingtonu, po čijem je uzoru postava i rađena, jest suprotstavljenost između vizualnog rješenja muzeja (arhitektonske realizacije interijera zgrade i vizualnog dijela postave) i historiografskog, odnosno tekstualnog dijela (prisutnog u legendama, objašnjenjima kraj izložaka, panoima na kojima je ukratko opisan ustroj logora i njegov širi povijesni kontekst i bazi podataka koja obrađuje povijesne teme vezane uz djelovanje logora). Naime, ta dva aspekta postave na sasvim suprotne načine pristupaju odnosu prema povijesti. Vizualni dio postave negira linearost kretanja povijesti kao i povijesni odmak od teme kojom se bavi time što funkcionira kao vremenska kapsula u kojoj se prošlost i sadašnjost preklapaju.²⁶ Posjetitelja se na fizičkoj razini pokušava dovesti u vezu s iskustvom boravka u logoru kako bi se u njemu/njoj pobudila emocionalna reakcija i empatija s pojedinim logorašima i njihovim sudbinama. No povijesni diskurs koji prati izloženo sasvim je suprotan – legende su šture, a zbivanja u logoru opisana maksimalno sažeto, na razini iznošenja povijesnih činjenica. Pristup historiografiji u potpunosti je pozitivistički,²⁷ dokumentarnost se temelji na iznošenju dokaza i primarnih arhivskih dokumenata, u pokušaju postizanja posvemašnje objektivnosti subjekt koji piše tekstove posve je nevidljiv, uspostavljaajući privid transparentnosti pisanja kao otvorenog prozora u povijest. Za razliku od vizualnog dijela postave, u tekstualnom dijelu ne postoji pokušaj uspostave dijaloga između sadašnjosti i prošlosti, subjekta koji piše i objekta o kojem piše. Takav pristup historiografiji, utemeljen na konstativima i referencijalnim

iskazima o sasvim odvojenom objektu istraživanja, objektivira žrtve, smanjuje mogućnost empatije i neutralizira značenje traumatičnih događaja. Ne postoji naracija koja bi povezala izloške u koherentnu cjelinu. Isječci iz ustaških propagandnih filmova, dokumentarni filmovi snimani za vrijeme Jugoslavije i prikazivani u sklopu starih postava, zakoni i odredbe iz vremena Nezavisne Države Hrvatske, predmeti koji su bili u vlasništvu zatočenika (odjeća, artefakti koje su proizveli u logoru, satovi, recepti i dnevници koje su pisali) izloženi su kao činjenice koje govore same za sebe, bez detaljnijeg objašnjenja koje bi ih kontekstualiziralo (sl. 6., 7., 8.). Izvorni kontekst muzealija zamijenjen je artifičijelnim²⁸ muzejskim kontekstom u kojem njihov povijesni primarni kontekst nije dovoljno pojašnjen. Za njihovo razumijevanje potreban je upućen posjetitelj koji će znati prepoznati kako ustaški propa-

6 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., ulomak iz dokumentarnog filma Kula smrti Vladimira Tadeja

gandni film daje lažnu, uljepšanu sliku logora (predstavljajući ga kao radni logor, a ne logor smrti), da fotografije diplomatskog susreta Hitlera i Pavlića i dolaska njemačke vojske u glavni grad NDH svojom snažnom retorikom i kompozicijom prenose poruke određenih ideoloških sadržaja, isto kao što treba znati (i moći) čitati sitna i mutna slova skeniranih zakona tadašnje države prikazana na displeju da bi se shvatilo njihovo značenje. Različiti narativi kojih su izlošci dio (i iz kojih su izvučeni kao fragmenti) u postavi su posve ignorirani, što je rezultat težnji autorice projekta da naprave postavu lišenu bilo kakve ideološke pozadine (što je, njihovim riječima,²⁹ motivirano raskršćavanjem s ranijim postavama koje su, među ostalim, imale i funkciju ideološke propagande). Za iščitavanje ideološke pozadine

7 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., fotografija snimljena 1942.

dokumentarnih filmova snimljenih u različitim režimima potreban je posjetitelj koji je svjestan kako dokumentarni filmovi, kao ni fotografije, ne pružaju objektivno svjedočanstvo. Paralelno supostavljene perspektiva žrtve, u obliku videozapisa svjedočenja preživjelih i dječjih crteža, i perspektiva krvnika, zastupljena nekim od izloženih fotografija (izložene

su, među ostalim, i propagandne fotografije koje su snimili profesionalni reporteri fotoslužbe NDH, kao npr. one fotografa Stogera³⁰ snimljene za izložbu *Godinu dana sabirnih logora*, održanu 1942. godine u Zagrebu) zahtijevaju, osim šturih legendi, i dodatno pojašnjenje kojim će se elaborirati raznorodnost perspektiva.

8 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., satovi zatočenika

Podvojenost vizualnog i tekstualnog ono je što razlikuje novu postavu u Jasenovcu od mnogih drugih suvremenih postava muzeja ili spomen-područja koja se bave temom genocida, te upozorava na problem koji je prisutan ne samo u postavi, nego i u čitavoj medijskoj polemici koja se oko postave vodila, a koji nije javno jasno artikuliran. Riječ je o traumi Domovinskog rata koja je upisana u diskurs o traumi jasenovačkog logora i koja je latentno prisutna kako u samoj postavi tako i u stručnim tekstovima, intervjuima i medijskim istupima koji su se na tu temu osvrtni. Izbjegavanje prorade, interpretacije događaja iz Drugog svjetskog rata (pozivanjem na

pokazivanje činjenica koje "govore same za sebe"), kao i izbjegavanje konstrukcije narativnog okvira same postave iz straha da se ne ponove velike ideološke naracije prethodnih izložbenih postava, simptom je neriješenog odnosa prema povijesti, prisutne bipolarnosti u javnom mnijenju o valorizaciji ključnih događaja iz hrvatske povijesti, političkih i ideoloških nesuglasica oko njihove interpretacije, kao i promjene kolektivnog identiteta nakon sloma socijalizma.

Naime, između stare i nove izložbene postave nalazi se rez što ga uzrokuju ključni događaji kao što su slom socijalizma, tj. raspad Jugoslavije i izbijanje Domovinskog rata, koji su uzrokovali preispisivanje povijesti i reformiranje kolektivnog identiteta. Povratkom s nadnacionalne kolektivne povijesti socijalističkih naroda na ispisivanje nacionalne povijesti (što Groys³¹ primjećuje kao karakteristiku svih postsocijalističkih zemalja), Nezavisna Država Hrvatska, kao i ustaški pokret, dobivaju važno mjesto u kreiranju novog nacionalnog identiteta. U valorizaciji tog aspekta hrvatske povijesti javnost je podijeljena, javni diskurs ambivalentan, dok mu udžbenici iz povijesti pristupaju na selektivan i neutralizirajući način. U tom se kontekstu od nove muzejske postave očekivalo previše:³² da proradi dvostruku kolektivnu traumu te uspostavi jedinstveni narativ (s jasnim pozicioniranjem spram nedavne hrvatske prošlosti) koji nedostaje u javnom diskursu, i koji će imati status jedinstvene, jednoznačne i službene povijesti, razrješavajući pritom sve nesuglasice i napetosti vezane oko pitanja hrvatske povijesti i kolektivnog sjećanja u političkom diskursu. Umjesto toga, nova postava manifestira nedostatak diskusije o ulozi prošlosti u sadašnjosti, kao i ulozi sadašnjosti u načinima interpretacije prošlosti. Zauzimajući pozitivističku poziciju koja pretendira na posvemašnju objektivnost, ne uzima se u obzir kako su povijesne činjenice, po Pierreu Nori,³³ prijenos stvarnih povijesnih činjenica u kulturno pamćenje koje povijesne događaje transformira u njihove kopije koje se koriste kako bi se opisala i definirala sadašnjost. Takvom se pozicijom onemogućuje razmatranje vlastitog metodološkog aparata, problematiziranje utjecaja društvenog konteksta i ideološke pozadine na vlastitu poziciju, odnosa između kolektivnog identiteta, mehanizama sjećanja i odnosa prema prošlosti, čime se u konačnici onemogućuje prorada traume/a.

Nestankom onog što Groys³⁴ naziva novim, globalnim, socijalističkim humanitetom kao protagonistom tadašnje nove povijesti, trauma Jasenovca

prestaje biti univerzalna trauma i postaje trauma s kojom se identificiraju samo pripadnici onih etničkih skupina čiji su pripadnici bili žrtve, tj. postaje trauma Drugog. To potvrđuju mnogobrojne rasprave o tome da li je novi muzej rađen kao muzej holokausta, dok su ustvari zatočeni Židovi tamo bili u manjini, ili ipak nije, je li se dovoljno naglasila genocidna politika prema

9 Memorijalni muzej Spomen područjasvjedo čanstvo preživjele logorašice, refleksije

teksta, nisu samo karakteristike pisanja povijesti u postsocijalističkim zemljama, nego su neka od osnovnih obilježja postmodernističkog vremena. Izložbeni labirint nove postave upravo to i pokazuje: budući da je posvuda staklo, izložci se reflektiraju jedni u drugima, a glasovi svjedoka koji se s ekrana obraćaju posjetitelju dolaze iz raznih smjerova pretapajući se međusobno. Gledajući sat nekog od logoraša, nečije naočale ili komad odjeće, u staklu vitrine reflektira se lice preživjelog logoraša s displeja postavljenog u drugom uglu, dok se na ekranu na kojem se izmjenjuju fotografije reflektiraju fragmenti filmova koji se prikazuju na ekranu postavljenom preko puta (sl. 9., 10.). Velika pripovijest socijalističkog modernizma iskliznula je u mnoštvo krhotina posttranzicijske postmoderne.

Neki su od kritičara nove postave, poput Julije Koš,³⁵ tumačili njezinu pozitivističku objektivnost i neutralnost kao pokušaj ublažavanja i normalizacije zločina. Činjenicu da fotografije koje prikazuju mase mrtvih izmučenih tijela i klanje zarobljenika, a koje postoje u fundusu muzeja, nisu izložene u stalnoj postavi, oni tumače kao stiliziranje i harmoniziranje pravog, surovog

Srbima, o tome kako se postavom pokušava nadoknaditi dosadašnje nepravedno prešućivanje romskih žrtava i sl. Nemogućnost uspostavljanja jedinstvene pripovijesti, kao i nestanak subjekta koji bi tu pripovijest mogao ispričati, što dovodi do razlomljavanja naracije na mnoštvo nevezanih fragmenta izdvojenih iz njihova povijesnog kon-

lica logora, koje je na granici s potiskivanjem i negacijom traumatičnih događaja. U svom tekstu o postavi ravnateljica muzeja Nataša Jovičić³⁶ obrazlaže kako naglašavanje mase kostiju i krvi (kao što je to bio slučaj u staroj postavi) naglašava zločin iz perspektive krvnika, dok je namjera nove postave prebaciti fokus na žrtve i njihovu individualnu priču, dati preživjelim žrtvama priliku da govore, umjesto da se govori u njihovo ime. Paralela se može povući sa suđenjem Eichmannu, gdje se, davanjem prednosti iskazima svjedoka nad pravnim dokumentima, nastojalo rekonstruirati činjenice sa gledišta žrtve i uspostaviti historiju žrtava umjesto one pobjedničke. No da bi se ispričala priča o totalitarističkim zločinima protiv čovječanstva, tvrdi Hannah Arendt,³⁷ potrebno je usredotočiti se na zločinca, a ne na žrtvu. Prebacivanjem težišta s krvnika na žrtvu izbjegava se razgovor o zločinima, kao i razlozima koji su do njih doveli.

Latentni razlog sklanjanja fotografija koje prikazuju nasilje iz stalne postave jest trauma Domovinskog rata, koja dobrim dijelom upravlja novom postavom, kao i diskusijama koje su se oko nje razvile. Ravnateljica muzeja, naime, smatra eksplicitno pokazivanje nasilja u starim postavama uzrokom koji je generirao novo nasilje. Ona navodi primjer putujuće izložbe koju je organizirao muzej i koja se od 1986. do 1991. pokazivala po kasarnama vojnicima Jugoslavenske narodne armije, i koja je imala snažnu propagandnu ulogu: fotografije zaklanih tijela popraćene su tekstovima koji su detaljno opisivali patnje u logoru i načine na koje su zatvorenici ubijani. Takav pristup, smatra Jovičić,³⁸ proizvodi mržnju i poziva na osvetu *i agresiju te uzrokuje ponavljanje zločina koje se dogodilo u nedavnom ratu. Ono što je simptomatično u tom stavu ravnateljice muzeja jest da se traumatični događaj (konkretno slike užasa) ne tretira po frejdovskom pristupu kao nešto čega je potrebno prisjetiti se i proraditi da bi se trauma razriješila, nego naprotiv kao nešto što treba potisnuti, cenzurirati, zaboraviti. Traumatični se događaj (njegove slike) smatra opasnim, njegovo pokazivanje uzrokuje

generiranje novih trauma. Tim pristupom kao da se tvrdi suprotno od uobičajenog "treba zapamtiti da se ne bi ponovilo" – treba zaboraviti kako se ne bi ponovilo.

Zaborav je višestruko upisan u prostor Spomen-područja Jasenovac. Na fizički aspekt zaborava upućuje činjenica da materijalnih ostataka logorskog kompleksa više nema, budući da je logor miniran i spaljen prilikom povlačenja ustaša iz Jasenovca kako bi se uništili materijalni dokazi o njegovu postojanju.

Današnje Spomen-područje Jasenovac temelji se na obilježavanju praznina (koje je započelo ranih 1960-ih): mjesta na kojima su nekad bili logorski objekti obilježena su produbljivanjem terena u obliku obrnute plitke piramide, neke grobnice i mučilišta plitkim konusima od nabijene zemlje, dok su neke grobnice, potpuno zarasle u drveće i grmlje, označene tablama (ili spomenicima). Komemoracija se temelji na praznini, obilježavanju onog čega više nema. Memorijalni je muzej sagrađen na "spaljenoj zemlji", ne pokazuje logor, nego evocira ono čega nema, ne reprezentira, nego simbolizira.

Pokušaj uništenja materijalnih ostataka logora nije uvijek imao pragmatičnu funkciju uništavanja dokaza, nego u nekim slučajevima i simboličku funkciju. Tako je za vrijeme Domovinskog rata razbijena i bačena u travu spomen-ploča što ju je 1989. postavio općinski odbor Saveza udruženja boraca NOR-a Novska, a koja je obilježavala masovne grobnice u iseljenom srpskom selu Jablanac. Pronađena i izložena razbijena spomen-ploča nije samo pokušaj rekonstrukcije prošlosti, nego i rekonstrukcije komemoracije (ponovne komemoracije) koja u sebi ima upisan dvostruki rez (dvostruki pokušaj zaborava).

10 Memorijalni muzej Spomen područja Jasenovac, 2006., interijer, refleksije

Fizički prekid u kontinuitetu postave muzeja, koji je također na neki način vezan uz zaborav u smislu gubitka muzejske građe, uzrokovan je Domovinskim ratom kada je iz muzeja građa otuđena,³⁹ od koje je jedan dio izgubljen, a dio (oko 70 % ukupne muzejske građe) vraćen muzeju 2001.

Osim na razinama fizičkog uništenja dokaza o zločinu, simboličkog čina brisanja pamćenja i gubitka dijela muzejske i arhivske građe, zaborav se manifestira i na razini odnosa nove postave spram ranijih postava, kao i spram njihove ideološke pozadine. Osim što se nova postava, promjenom reprezentacijske paradigme, riječima kustosice Leonide Kovač,⁴⁰ prilagođava današnjem duhu vremena, on također, kao što sam pokušala pokazati, negira koncepciju starih postava, a time i raskida s dijelom povijesti proglašavajući ga irelevantnim, potiskujući socijalističku interpretaciju povijesti, kao i pripadajuću joj reprezentacijsku paradigmu. Svaka je stalna izložbena postava podložna zastarijevanju te razvitak muzeologije, kao i promjena kulturnog i društvenog konteksta, zahtijeva njezino revidiranje. No medijska polemika koja se razvila oko navodne namjere autoricā postava da maknu Đžamonjin reljef zbog njegova zastarijevanja, upozorava na problem do kojeg neizbježno dolazi pri promjeni muzejskih postava – a to je pitanje što sačuvati, a što maknuti, koji su dijelovi memorije nastale nakon oslobođenja logora vrijedni spomena, a koji nisu?⁴¹

Spomen-područje Jasenovac s Memorijalnim muzejom, premda ima osnovnu funkciju proizvodnje i čuvanja pamćenja, izgrađen je na rezovima i lakunama. Utoliko Jasenovac nije mjesto sjećanja u onom smislu u kojem ga definira Pierre Nora – uz volju za pamćenjem (koja je, po Nori,⁴² osnovni konstitutivni čimbenik mjesta sjećanja), Jasenovac obilježava i "volja za zaboravom". Mjesta sjećanja Nora definira kao mjesta koja su istovremeno materijalna, simbolička i funkcionalna, u kojima se miješaju povijest i sjećanje i u kojima se zaustavlja vrijeme i zaborav, fiksira stanje stvari, ali istovremeno i oživljavaju stara i generiraju nova značenja u uvijek novim i nepredvidivim vezama. Premda taj pojam uključuje zaborav u smislu nestanka živećeg sjećanja (i uvođenja povijesnog razmišljanja), nestanka nakon kojeg pamćenje prolazi kroz proces rekonstrukcije, što dovodi do izmjena u kolektivnom sjećanju, zaborava i reinkarnacija nekih momenata iz povijesti, ono što čini mjesto sjećanja jest volja za sjećanjem. No specifičnost Jasenovca kao mjesta komemoracije (u čemu se očituje, među ostalim, i rad

nove traume upisane u staru), jest volja za zaboravom koja supostoji uz volju za sjećanjem. U primjeru Jasenovca nije riječ o slučajnom padanju u zaborav kao rezultatu normalnog protoka vremena, kao što je to kod Norine definicije pojma (niti je riječ o pukoj odsutnosti volje za pamćenjem kao kod arheoloških nalazišta koja Nora navodi kao primjer koji ne pripada kategoriji mjesta sjećanja), nego o volji za zaboravom koja potiskuje i cenzurira.

Praznine, koje je Libeskind učinio osnovom, u prostornom i simboličkom smislu, svojeg berlinskog Židovskog muzeja, također su višestruko upisane i u Spomen-područje Jasenovac. Tu one nisu materijalizirane arhitektonskim rješenjem samog muzeja, ali su prisutne u povijesti tog područja od završetka Drugog svjetskog rata do danas, u rješenjima obilježavanja grobišta/stratišta i uništenih logorskih objekata, kao i u odnosu vizualnog i tekstualnog dijela nove postave, upozoravajući na svu složenost isprepletanja historiografije, arhitekture, dizajna, umjetničkih objekata, kolektivne memorije i institucionalizacije sjećanja. Praznine otkrivaju temeljni problem ne samo nove postave, nego i povijesti Spomen-područja Jasenovac, kao i diskursa struke i šire javnosti o muzealizaciji i spomeničkom obilježavanju događaja iz novije hrvatske povijesti – a to je postojanje zaborava i potiskivanja kao naličja sjećanja i komemoracije.

Summary

Ana Kršinić Lozica

Between Memory and Oblivion:

Jasenovac as a Doubly Mediated Trauma The new permanent exhibition at the Memorial Museum of Jasenovac is divided into two thematic units, which partly overlap and reveal the basic problem of relationship between representation and trauma. One unit consists of the musealization and commemoration of the site of Holocaust or genocide, while the other deals with the attitude of museological and memorial practice towards the socialist past. Thus, the first thematic unit – which commemorates the site of a traumatic event and shapes the museum collection on the basis of a crime – faces various problems. The issue of (im)possibility of testimony and the consequences of institutionalizing memory are intertwined with the interaction between historiography and fiction in transmitting a traumatic event, the role of various segments of the exhibition (historiographical, architectural, design-related), artworks, and memorials in mediating the trauma(s), as well as the attitude of musealization and commemoration towards (re/forming) the collective identity and collective memory. Another subgroup of problems is not that manifest at the first

glance, but is nevertheless present in the new permanent exhibition at the Jasenovac museum. It refers to the shift in the paradigms of representation and the influence of cultural policies on commemorating the socialist past. It is a meta-museological and meta-historical issue, which includes a change in museological practices and the reinvention of history, which is characteristic for postsocialist countries. A diachronic survey of this shift in the paradigms of representation and comparison between the rhetoric of permanent exhibitions and monuments in various social/political/economic systems would reveal whether these paradigms belong to broader cultural paradigms, such as modernism and postmodernism, and to which extent the change in permanent exhibitions can be explained through these broader cultural paradigms. An analysis of the ways in which collective identity, mechanisms of remembrance, and attitude towards the past influence the representations of trauma in museums and monuments is bound to offer new insights as to the alterations of the permanent exhibition at the Jasenovac museum. Keywords: collective memory, lieux de memoire, lacunae, trauma, representation, Jasenovac, permanent exhibition.

BILJEŠKE:

- ¹ *NAPOMENA PRIREĐIVAČA ZBORNIKA – Tekst preuzet – "Ana Kršinić Lozica [Hrvatski muzej arhitekture Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb] – Između memorije i zaborava: Jasenovac kao dvostruko posredovana trauma, Prethodno priopćenje – Preliminary communication Predano 15. 6. 2011. – Prihvaćeno 15. 9. 2011. UDK: 061.43:725.945(497.5 Jasenovac) – OBJAVLJENO U Rad. Inst. povij. umjet. 35/2011. (297–308), Zagreb, 2011.,"*
- ² Tekst je proširena verzija neobjavljenog izlaganja 9. rujna 2010. na kongresu High and Low u organizaciji EAM-a (European Network for Avant-Garde and Modernism studies) na Odsjeku za povijest umjetnosti Sveučilišta Adam Mickiewicz u Poznau u Poljskoj.
- ³ SILVA KALČIĆ, Memoriranje zločina, u: Zarez, 18. travnja 2007.
- ⁴ ŽELIMIR LASZLO, Jasenovac, u: Vijesti muzealaca i konzervatora, 4 (2005.), 34–38.
- ⁵ VESNA DELIĆ GOZZE, Stratište kao prirodna nepogoda, u: Vijesti muzealaca i konzervatora, 4 (2005.), 39–40.
- ⁶ LUCIJA BENYOVSKY, Muzej u Jasenovcu, u: Vijesti muzealaca i konzervatora, 1–4 (2007.), 52–57.
- ⁷ NATAŠA JOVIČIĆ, Jasenovac Memorial Museum's Permanent Exhibition: The Victim as an Individual, u: Review of Croatian History, 1/2 (2006.), 295–299.
- ⁸ JULIJA KOŠ, Concentration Camp Jasenovac Today: History Rewritten. Tudjman's idea ultimately realized?, Četvrta međunarodna konferencija o Jasenovcu, 30–31. svibnja 2007., Banja Luka.
- ⁹ MARTIN SCHMIDL, Postwar Exhibition Design: Displaying Dachau, Köln, 2010., 14.
- ¹⁰ NATAŠA MATAUŠIĆ, Jasenovac 1941.–1945.: Logor smrti i radni logor, Jasenovac, Zagreb, 2003., 151.
- ¹¹ MARTIN SCHMIDL (bilj. 8.), 33.
- ¹² Definiciju muzealije donosi IVO MAROEVIĆ, Uvod u muzeologiju, Zagreb, 1993., 102.
- ¹³ MARTIN SCHMIDL (bilj. 8.), 34.
- ¹⁴ Osnovne informacije o prethodnim dvama postavama donosi NATAŠA MATAUŠIĆ (bilj. 9.), 152.
- ¹⁵ LUCIJA BENYOVSKY (bilj. 5.), 52.
- ¹⁶ Opis postave iz 1968. i 1988. preuzet je sa službenih stranica Spomen-područja Jasenovac (<http://www.jusp-jasenovac.hr>)
- ¹⁷ U kinodvorani su se, po željama posjetilaca, prikazivali filmovi "Jasenovac" Bogdana Žižića, "Krv i pepeo Jasenovca" Lordana Zafranovića, "Evangelje zla" Gojka Kastratovića, "Jasenovac" Fedora Hanžekovića i "Jasenovac" Gustava Gavrina i Koste Hlavatyja koji je izrađen na temelju filmskog materijala i fotografija snimljenih 18. svibnja 1945. godine, s inkorporiranim dijelovima iz autentičnih ustaških promidžbenih filmova. – NATAŠA MATAUŠIĆ (bilj. 9.), 154.
- ¹⁸ Više o recentnoj promjeni reprezentacijskih paradigmi u obilježavanju njemačkih Spomen-područja vidi u: MARTIN SCHMIDL (bilj. 8.), 261.
- ¹⁹ Kuća terora u Budimpešti primjer je koji pokazuje kako integriranje svjedočanstava preživjelih u postavu nisu jamac za izbjegavanje ideološke metanaracije koja će pojedinačna

svjedočanstva uklopiti u vlastite promidžbene svrhe. Izrazito sugestivnom scenografijom postave, kao i agresivnom glazbenom pozadinom, u kombinaciji s emotivno podignutim diskursom pripovjedača koji, putem slušalica, vodi posjetitelja kroz izložbu, pokušava se direktno utjecati na posjetiteljeve emocije. Kuća terora jedini je muzej u kojem sam bila u kojem se upravlja posjetiteljevim kretanjem: čuvari izložbe zabranjuju posjetiteljima da se iz jedne prostorije vrate u prethodnu kroz koju su već prošli, prisiljavajući ih time da se drže postavom predviđenog smjera kretanja koji završava tamnicama u podrumu zgrade koje predstavljaju emotivni vrhunac postave i kroz koje svaki posjetitelj koji je ušao u zgradu mora proći kako bi došao do izlaza.

²⁰ Odgovor kustosice Leonide Kovač u Vjesniku od 20. prosinca 2005. na Džamonjine op-
tužbe također objavljene u Vjesniku citira SILVA KALČIĆ (bilj. 2.).

²¹ NATAŠA JOVIČIĆ (bilj. 6.), 298.

²² O naknadnoj montaži zvuka filmskog projektora na nijemi film piše SILVA KALČIĆ (bilj. 2.). Pri posjetu muzeju taj zvuk nisam uspjela čuti, možda zbog drugih zvukova u prostori-
toriji. Čini mi se da je takav način upozoravanja na artifičijelnost prikazanog previše diskretan, jer lako može proći nezamijećeno. U stalnoj postavi Židovskog muzeja u Berlinu isti je problem dekonstruiranja iluzije dokumentarnosti u prikazanim filmovima riješen na eksplicitan način: u njemačkim propagandnim filmovima montažom su dodani fragmenti iskaza preživjelih logoraša, tako da su slika i tekst direktno su-
protstavljeni.

²³ SHOSHANA FELMAN, Pravno nesvjesno: Suđenja i traume u dvadesetom stoljeću, Za-
greb, 2007., 168, 175.

²⁴ ADRIANA PITEŠA, VLADO VURUŠIĆ, Jasenovac opet posvađao žive zbog mrtvih, u:
Jutarnji list, 14. siječnja 2006.

²⁵ TOMISLAV KLAUŠKI, Brutalnost i užas premalo prikazani, u: Slobodna Dalmacija, 28.
studenog 2006.

²⁶ Vizualni dio postave ima mnogo dodirnih točaka s radikalno konstruktivističkim pristu-
pom historiografiji kakvim ga opisuje LaCapra u Writing History, Writing Trauma:
estetska dimenzija historiografije i upotreba performativa; strukturalne sličnosti iz-
među fikcije i historiografije; historiografija predstavljena kao zatvoreni prozor koji
reflektira povjesničarevu (odnosno promatračevu) izobličenu sliku – DOMINICK LA-
CAPRA, Writing History, Writing Trauma, Baltimore, London, 2001., 8.

²⁷ Pozitivistički je pristup u historiografiji, po LaCapri, ekstremni oblik dokumentarnog,
odnosno samodostatnog istraživačkog modela koji isključuje mogućnost dijaloškog od-
nosa prema drugom kojem se ne priznaje posjedovanje vlastitoga glasa ili perspektive
koja bi mogla dovesti u pitanje poziciju promatrača/ istraživača, kao i njegove/njezine
pretpostavke i vrijednosti. Naglašena referencijalna komponenta povijesnog is-
traživanja kriterij je koji služi odvajanju povijesti od fikcije –DOMINICK LACAPRA
(bilj. 24.), 2–6.

²⁸ Ivo Maroević, pišući o ulozi muzealnosti u zaštiti memorije, navodi kako se memorija
baštine pohranjena u predmetima ili cjelinama, osim uz njihov materijal i oblik, veže i
uz njihov kontekst: "Predmeti koji su muzealizirani u pravilu su izgubili svoj izvorni
ili neki od povijesnih primarnih konteksta. Njihov je životni kontekst sačuvan jedino

u dokumentaciji i u konceptualnom pristupu onih ljudi, koji su kadri zamisliti takav kontekst." Za one posjetitelje koji nisu kadri zamisliti takav kontekst, potrebna su dodatna pojašnjenja, koja u samom postavu izložbe nisu prisutna (neke dodatne informacije o logoru su posjetitelju/ ici dostupne tek ako, usprkos mirisu gume i zagušljivom zraku kojim se pokušava prizvati atmosfera logora, odluči sjesti za kompjuter i istražiti bazu podataka). "U posebni oblik zaštite memorije materijalne kulturne baštine spada i komuniciranje njezinih poruka. Iako se tim procesom provodi izbor relevantnih informacija o predmetima ili cjelinama koje se prezentiraju, (...) njegovo je temeljno značenje u diseminaciji i tumačenju očuvanih i spoznatih vrijednosti. U protivnom bi ove vrijednosti bile dostupne samo uskom krugu ljudi koji ih zna odčitati iz materijala i oblika predmeta bez posrednika. Posredovanje u prepoznavanju i otkrivanju memorije u predmetnom svijetu koji nas okružuje omogućuje njezino nematerijalno i materijalno (putem publikacija i videomaterijala) sudjelovanje u znanju, spoznaji i životu velikog broja ljudi. Memorija se kulturne baštine tako postupno ugrađuje u ljudsku svijest i postaje kolektivnom memorijom." – Vidi: IVO MAROEVIĆ, Uloga muzealnosti u zaštiti memorije, u: *Informatica museologica*, 3/4 (1996.), 57-58. Na nedostatak narativnog okvira kojim bi se obuhvatila sama postava upozorava i Lucija Benyovsky: "Posjetitelj očekuje da muzej svojom izložbom 'ispriča priču' na zadanu temu. Većina posjetitelja ne može prihvatiti simbolično sagledavanje povijesti ako prije nisu dobili dovoljnu količinu informacija i objašnjenja." – LUCIJA BENYOVSKY (bilj. 5.), 56.

²⁹ NATAŠA JOVIČIĆ (bilj. 6.), 296-298.

³⁰ LUCIJA BENYOVSKY (bilj. 5.), 56.

³¹ BORIS GROYS, *Back from the Future*, u: *The Art of Eastern Europe: A Selection of Works for the International and National Collections of Moderna galerija Ljubljana*, Wien, Bozen, 2001., 12.

³² Jeffrey C. Alexander u svom tekstu *Toward a Theory of Cultural Trauma* objašnjava kako se proživljavanje traume može shvatiti kao sociološki proces koji određuje bolnu ozljedu nanijetu kolektivitetu, uspostavlja žrtvu, pripisuje odgovornost i distribuirati idealne i materijalne posljedice. Jednom kada su traume na taj način proživljene, a prema tome i zamišljene i reprezentirane, kolektivni identitet će postati znatno revidiran. Nakon takve rekonstrukcije kolektivnog identiteta, navodi Alexander, dolazi do perioda "smirivanja". Tek nakon stižavanja emocija i nestanka uzvišenog i moćno ganutljivog diskursa o traumama, "pouke" traume se objektiviraju u spomenicima, muzejima i zbirkama povijesnih artefakata (JEFFREY C.ALEXANDER, *Toward a Theory of Cultural Trauma*, u: *Cultural Trauma and Collective Identity*, Berkley, Los Angeles, London, 2004., 22, 23.). Premda se muzejski postav u Jasenovcu bavi traumom starom oko 70 godina, zbog čega je za pretpostaviti kako je period "smirivanja" odavno nastupio, problem nastaje zbog latentnog djelovanja nove, još nerazriješene traume, upisane u staru traumu. Smatram da je za čitavu aferu nastalu oko nove muzejske postave, kao i za žučne polemike koje su se oko postave vodile, dobrim dijelom zaslužna nova trauma, čije latentno djelovanje nije u konkretnom slučaju prepoznato i artikulirano.

³³ PIERRE NORA, *Between Memory and History: Les Lieux de Memoire*, u: *Representations*, 26 (1989.), 7-24, 23, 24.

- ³⁴ BORIS GROYS, *Beyond Diversity: Cultural Studies and Its Post- Communist Other*, u: *Art Power*, Cambridge, London, 2008., 155-157.
- ³⁵ JULIJA KOŠ (bilj. 7.).
- ³⁶ NATAŠA JOVIČIĆ (bilj. 6.), 295–297.
- ³⁷ HANNAH ARENDT, *Eichmann u Jeruzalemu*, Zagreb, 2002., 12, 14.
- ³⁸ NATAŠA JOVIČIĆ (bilj. 6.), 295–297.
- ³⁹ Na internetskim stranicama muzeja nalaze se podaci kako je početkom rata muzejska i arhivska građa spremljena u sanduke i pripremljena za evakuaciju koja nije obavljena na vrijeme, tako da je dio građe otuđen i prenesen u arhive u BiH, a 2000. u Muzej Holokausta u Washingtonu, da bi 2001. bio vraćen u Jasenovac.
- ⁴⁰ SILVA KALČIĆ (bilj. 2.).
- ⁴¹ Želimir Laszlo u svom tekstu o novoj postavi jasenovačkog muzeja skreće pozornost na problem odabira kriterija kojim bi se odredilo što danas na spomen-područjima trebamo čuvati, što nadograđivati, a što eliminirati. Na pitanje treba li čuvati obilježavanje kakvo nam je donijelo vrijeme nakon Drugog svjetskog rata do osnivanja Republike Hrvatske 1990. godine, Laszlo odgovara kako treba sačuvati ono što vrijedi i u umjetničkom i simboličkom smislu, dok ostalo treba maknuti (premda postavlja ironijsko potpitanje tko je taj koji će o tome odlučivati). – ŽELIMIR LASZLO (bilj. 3.), 36.
- ⁴² PIERRE NORA (bilj. 31.), 11, 18-21

**Марко П. Атлагић,
Далибор М. Елезовић**

**ФРАЊО ТУЂМАН КАО ПРВИ
ФАЛСИФИКАТОР БРОЈА СРПСКИХ
ЖРТАВА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ
ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ (1941-1945) У
ФУНКЦИЈУ ИСТОРИЈСКЕ
ГЕНОЦИДНЕ ХРВАТСКЕ
ВЕРТИКАЛЕ**

Хрвати су кроз дугогодишњу своју "повијест", у разним ратовима, вршили злочине, а посебо су вршили злочине геноцида према српском народу. Злочин Хрвата према српском народу био је такав, гледано кроз историјску вертикалу, да је постао саставни елемент хрватског националног идентитета. Скоро да и нема народа на европском тлу, чија је историјска вертикала испуњена злочинима геноцида, као што је то хрватски народ.

Континуитет злочина Хрвата над српским народом можемо пратити још од времена устанка Људевита Посавског 819-822. године. Тада се Људевит Посавски, бјежећи пред Францима, склонио код Срба у Далмацији, у једном селу у близини Имотског.¹ Људевит, умјесто да захвали српском домаћину на гостопринству, одрубио му је главу. Такав вид злочина Хрвата над Србима постао је вертикала хрватске "повијести", од 9. вијека до данашњих дана.

¹ Марко Атлагић, Бранислав Милутиновић, Извори за историју Срба до 15. Века, К. Митровица-Рача, 2002, 130-132.

Хрвати нису вршили злочине само на Србима, него и над другим европским народима. Довољно је за илустрацију само неколико примјера злочина Хрвата у Тридесетогодишњем рату да се схвати сва суковост и нечовјечност коју су исказивали Хрвати према европским народима. У својим дивљањима сјекли су прсте и пресијецали гркљан. "Неки Хрвати су покушали да отргну једној жени дијете из наручја, да би га живо спалили (....), али, пошто га је она чврсто држала, одсјекли су јој прсте, а њеном мужу пресјекли гркљан".² У истом тридесетогодишњем рату, Хрвати су чинили и овакве страхоте: "Хрвати су пљачком и другим нечовјечним дјелима све опустошили, поједине људе и жене узели собом, неким су откинули носеве и уши, једном човјеку су ископали оба ока и руке одерали."³ "Посебно су Хрвати безумне радње чинили у том рату на улицама Магденбурга. Када су се Хрвати маја 1631. године повукли из Магденбурга, чуло се жалосно јаукање и дерање од преостале дјеце, која су стално довикивала оца и мајку и која због неразумности нису могла да саопште чија су. Нека су сједела поред својих побијених родитеља, који су на улицама лежали у крви и увијек су дозивала и викала: о мама, о тата. Нека су дјеца сисала њихове мртве дојке и при томе тако жалосно се дерала да би се и камен у земљи смиловао".⁴ Хрвати су се посебно истакли својим злочинима у Тридесетогодишњем рату над нејаком дјецом. То је био њихов специјалитет: "Два Хрвата су у Магденбургу нашли једно мало дијете гдје дречи лежећи на улици, сваки га је од њих узео за ножицу и по средини расцијепио."⁵

И њемачки књижевник Јохан Кристоф Шилер је описивао сва недјела Хрвата у Триресетогодишњем рату осврћујући се посебно на њих као разбојнике, дивљаке и пљачкаше. Шилер је овако описао магденбуршку трагедију: "Кад страховите банде Хрвата нагрнуше у несрећни град, сада тек настаје сцена тамањења за које историја нема ријечи ни умјетност кичице. Ни невино дјетињство, ни беспомоћна страст, ни младост, ни пол, ни сталеж, ни љепота, ништа не може да обезоружа бијес поб-

² Лазо Костић, Примери хиљадугодишње културе Хрвата, Чикаго, 1953, 8.

³ Исто.

⁴ Исто, стр. 10.

⁵ Исто, стр. 13.

једника. Жене су зостављане у наручје својих мужева, кћери под ногама њихових отаца, а пол који не може да се брани имао је само то преимућство да служи као жртва двоструком бијесу (.....), 53 жене пронађене су у једној цркви обезглављене (пресјечене главе)."⁶ Историја Европе не познаје таква бестијална иживљавања над невином дјецом, као што су их Хрвати вршили у Магденбургу. "Хрвати су са великим задовољством бацали живу дјецу у ватру. У непрекидном бјеснилу продужавају се звјерства даље, док коначно дим и ватра не створе границе грабежљивости. Већ на почетку у разним мјестима у граду потпалили су ватру. Стравична је била гужва кроз јецај и лешеве који су сијевали кроз рушевине, кроз крв која је потоцима текла."⁷

Први већи ватиканско-хрватско-њемачки злочин геноцида над Србима извршен је 1914-1918. године. Рочињен је на неколико начина. Прво, масовним антисрпским демонстрацијама, премлаћивањем и убијањем Срба и рушењем свега што је српско. Друго, стрељањем, клањем и слањем талаца угледних Срба, међу којима су били Иво Андрић и др Владимир Торовић и други.⁸ Треће, вјешањем Срба, нарочито у Требињу и Гацку. На чело сваког објешеног Србина прикивана је поцијепана слика српског краља Петра или црногорског краља Николе. Четврти облик био је слање Срба у концентрационе логоре. Тако је у логору у Добоју било око 50.000 Срба, а неколико хиљада је умрло од глади. У логору Арад у Румунији умрло је око 35.000 Срба од глади, зиме и болести. У логору Нежидер у Мађарској умрло је од мучења око 7.000 црногорских жена, дјеце и старца. Пети начин, уништавање православних у првом геноциду била су хапшења и исценирана суђења са лажним свједоцима. Тако су само 1914. године у Бањалуци и Загребу одржана два "велеиздајничка процеса" у којима је осуђено на смрт и другогодипњу робију неколиком стотина Срба.⁹ Шести начин уништавања православних био је тјерање српских цивила пред аустријском војском

⁶ Исто, стр. 31.

⁷ Исто.

⁸ Новица Војиновић, Хиљадугодишњи геноцид Ватикана над православним народима, Подгорица 1999, 379.

⁹ Исто, 378-379.

на фронт према Србима. Аустријски и хрватски војници убијали су их с леђа ако нису хтјели да иду пред њима.

Хрвати су одмах после стварања Југославије 1918. године створили вјерске католичке организације: "Орлови", "Католичка акција", "Крижари" и друге, из којих су изишли највећи злочинци Другог свјетског рата, разне конгрегације и, најзад, усташе као злочиначка организација са злочиначким вођом Антом Павелићем на челу.

Други већи геноцид Ватикана, хрватских клероусташа, надбискупа Степинца и католичког клера над Србима почињен је у Другом свјетском рату 1941-1945. године. У њему је убијено око два милиона Срба на најсвирепији начин. Највише Срба убијено је у концентрационом логору Јасеновац. Он је био највећи концентрациони логор у НДХ. Процјена броја убијених логораша у концентрационом логору Јасеновац креће се преко 700.000.¹⁰ Највише на подручју НДХ од 1941. до 1945. побијено је Срба, затим Јевреја и Рома. Већ је Земаљска комисија Хрватске 11.5.1945. године писмено обавијестила Нирнбершки трибунал, да је број жртава концентрационог логора Јасеновац износио између 500.000 и 600.000.¹¹ Међутим, и Удружење бораца НОР-а Босанска Дубица почело је 15.11.1961. године ископавања у области Доња Градина (највеће губилиште у оквиру Јасеновца) и налази укупни 120 масовних гробница сличне величине. Откопавају прве три и броје жртве. Међутим, то је био непожељан рад за Јосипа Броза Тита и морао је бити обустављен. Комисија је оцијенила, на основу броја жртава у три откопане масовне гробнице, да је број сахрањених жртава био око 550.800.¹²

И доктор Никола Николић, Хрват из Босне, провео је и сам дио рата у Јасеновцу, цијени да је број убијених у концентрационом логору Јасеновац био око 700.000.¹³ А бивши припадник католичког фрањевачког језуитског реда и један од команданата концентрационог логора Јасеновац Мирослав Филиповић, изјавио је 25.6.1946. године на саслушању:

¹⁰ С. Живановић, Животињско мучење и убијање српске, јеврејске и ромске деце и жена у јасеновачком систему хрватских концентрационих логора и на другим местима у току Другог светског рата, Јасеновац, Бањалука, 2011, 15.

¹¹ А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945, Београд, 1976, 1090-1100.

¹² М. Булајић, Усташки злочин геноцида, књ. 2, Београд 1988.

¹³ Н. Николић, Јасеновачки логор смрти, Сарајево 1986, 190.

"Према наводима Макса Лубурића, који је вјероватно водио евиденцију о побијеним Србима, у четри године овдје је убијено око 500.000 Срба".¹⁴ Колико стравичне и бестијалне злочине су чинили Хрвати над Србима, незабијежене у историји Европе, најбоље показује податак: "Ускоро су усташе дошле у Дубровник, окићени око врата ланцима направљеним од нанизаних српских језика и са корпама пуним српских очију."¹⁵

Међутим, њемачки посланик Бензлер је јавио Министарству иностраних послова у Берлину 16.9.1942. године ове ријечи: "Од оснивања ове државе (НДХ), па до данас (...) коштали су живота, по врло прецизним проценама, стотине хиљада Срба."¹⁶ А главнокомандујући у команди за југоисток генерал пуковник Лер пише 27.9.1943. године: "Најважнији елемент политичке ситуације у Хрватској је, да су Хрвати у овом тентку неспремни да управљају сами собом (...), полиција је само посматрач при терористичким чиновима усташа наспрам православног становништва, од којих је - према усташким наводима око 400.000 поубијено".¹⁷ Међутим, и Јосип Броз Тито морао је признати велики број жртава (Срба) у концентрационом логору Јасеновац још у току рата. Зато ће Тито у једном телеграму од 4.4.1942. године Коминтерни написати: "да усташе саме признају (....) да су око 500.000 људи, претежно Срба, побили".¹⁸ А командант бригаде генерал-мајор Ернст Фик даје свом претпостављеном Хајнриху Химлеру кратку оцијену Хрвата: "Хрватска партијска групација усташа је католичка, недисциплинована, лоше обучена, у борбеном смислу непоуздана, и позната по томе, да је између 600.000 и 700.000 конфесионалних и политичких другомишљеника, на балкански начин, побила (....), они себе називају хрватски СС."¹⁹

Исто тако, њемачки специјални опуномоћник за југоисточну Европу Херман Нојбахер каже: "Рецепт усташког вође и поглавника Хрватске

¹⁴ М. Булајић, Усташки злочин геноцида, књ. 2, Београд 1988.

¹⁵ R. Mitchael, The Serbs choose to fight, New York, 1943, 148.

¹⁶ В. Умељић, Срби и геноцидни 20. век, Лос Анђелес, 1994, 115.

¹⁷ Nürnberg documente, Nokw 376, по В. Умељић, Срби и геноцидни 20. Век, 115.

¹⁸ Владимир Дедијер, Ватикан и Јасеновац, 684.

¹⁹ Abskript in Archiv VII, NA, Mikrotek, Belgrad, NAV-T-175,R70, 888-890.

Анте Павелића, у односу на православне подсјећа на кржаве вјерске ратове у прошлости: једна трећина Срба мора да се покатоличи, једна трећина мора да напусти земљу, а једна трећина мора да умре. Ова посљедња тачка је испуњена. Када водеће усташе тврде, да је око 1.000.000. православних Срба поклано, мишљења сам да је то претјерано. На основу извјештаја, које сам ја добио, ценим да се тај број беспомоћних и покланих креће око 750.000."²⁰ А опунемоћени њемачки генерал у Загребу, Едмунд Хорстенау говори о великим недјелима Хрвата: "Хозе (Остер) ми је причао о великој храбрости фон Хорстенауа, који је поводом нечувених злочина Хрвата наспрам 1.800.000 Срба, не само у најоштријој форми позвао маршала Кватерника на одговорност, већ о том писао извјештаје, што је од још већег значаја. Он је рекао Кватернику да је посљедње године, на жалост, много тога доживио, али ништа, што би се могло поредити са недјелима Хрвата".²¹

Један други њемачки генерал, очевидац догађаја у НДХ свједочи: "Док су њемачке трупе биле стациониране у малом броју мјеста у Хрватској, почели су дивљи хрватски прогони православаца (.....), при томе су побили како се тврди најмање 500.000 људи (Срба), убеђен сам да би још православних било побијено на десетине хиљада, да се ја нисам умијешао".²²

И командант Петог СС Корпуса стационираног у Сарајеву, Артур фон Флепс, сјећа се уништења православаца од стране хрватских усташа: "Главна ствар за усташе, од самог почетка била је, да униште православце, да покољу стотине хиљада мушкараца, жена и дјеце."²³ Ернст Нолте говори да су усташе скоро половину у НДХ превели у католичанство или побили, и додаје: "Вјековима већ Европа није видјела такве вјерске борбе (....), скоро половину становништва је морало или да конвертира у католичанство или да буде убијено (....). Тако је Хрватска за

²⁰ N. Neubacke, Sonderaustral Südasten, 1941-1945, Bericht eines slligeeenden Diplomaten, Göttingen, 1958, 31.

²¹ Л. Костић, исто, 56.

²² Lothar Rendulic, Gokampst Gesigt, Geschagen, Heidenburg, 1951, 160.

²³ Искра, од 15.јуна Минхен, 1956.

вријеме рата била заиста огромна црква за прекрштавање и истовремено једна гигантска кланица.²⁴ О броју од 700.000 јасеновачких жртава говори и Карл Хрлница, који каже: "Укупан резултат немилосрдне борбе усташа против непожељних Срба износи, на основу врло поузданих извора, око 700.000."²⁵ А још један очевидац догађаја изнио је своју процјену хрватских злочина над Србима, а то је италијански официр Енцо Каталди, који каже: "Клање Срба од стране Хрвата је, изгледа само 1942. године резултирало са 356.000 српских жртава." Како рече овај очевидац, само за прве двије године рата побијено је више од 356.000 Срба, а пошто је рат трајао још више од двије године, онда је бројка од 700.000 побијених Срба у логору Јасеновац сасвим реална. Као што се види из овдје презентованих релевантних историјских извора из прве руке, историјска је истина да је у концентрационом логору Јасеновац побијено око 700.000 Срба, 35.000 Јевреја и 25.000 Рома.

Фалсификовање броја жртава у концентрационом логору Јасеновац настаје одмах после рата и то на два начина. Први начин, био је да се затру сви могући трагови (остаци) јасеновачког логора, и други, да се умањи (минимизира) број српских жртава кроз историјску и другу литературу. Одмах после рата уништени су остаци концентрационог логора Јасеновац и то: логорски зид, који је био сачуван 1946. и почетком 1947. године у 80% своје дужине, затим зидине и стражарнице биле су само дјелимично урушене завршетком рата, цигланска пећ *Рингоф*, преуређена за Крематоријум била је доступна све до 1950. године, зидине електричне централе, столарије, ланчаре и пилане могле су бити успјешно конзервирани и сачуване. Дрвена платформа звана *Граник* изнад ријеке Саве, за убијање и бацање жртава у Саву урушена је 1948. године, жичана ограда и пољски бунари из круга осигурања Јасеновца и бившег логора постојали су до 2.5.1945. године. Оно што је ноторна истина, а то је да је неко наредио да се ови сачувани остаци концентрационог логора поруше, засади шума и на све заборави. Налогодавци тог монструозног чина били су Андрија Хебранг, Стево (Иван) Крајачић и Јосип Броз Тито. А сам Стево Крајачић је одмах после рата поручио

²⁴ М. Булајић, Усташки злочин ... 650.

²⁵

из Загреба да не може бити никаквог обиљежавања Јасеновца. Одговорио му је Иван Гошњак да он смије да штити усташе, јер ће Армија и Федерација узети у своје руке обиљежавање концентрационог логора Јасеновца.

Извјештај Југославенске државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача достављен је Међународном војном суду у Нурнбергу, 26.12.1945. године. У њему се наводи да је: "Нотар општине Јасеновац Милан Дуземблић, изјавио да се из извјештаја може видјети да је до краја 1943. године најмање 600.000 људи погубљено у овом крају. Већина жртава били су Срби, затим Јевреји и Роми. Постоје резултати пописа жртава рата 1941-1945. године Савезног завода за статистику из 1966. године, који се оградио клаузулом *за интерну употребу*." Попис је, на основу одлуке СИВ-а од 10.6.1964. године, рађен августа 1966. Пошто је примијењена погрешна метода са три варијанте сабирања података и уз слабу финансијску и организациону помоћ, и сам организатор је дошао до закључка да су ти подаци чисти промашај, и због тога даљи рад треба зауставити. Међутим, те податке до краја неистражене и тотално некомплетне (јер је истражен мали постотак), велики фалсификатор Фрањо Туђман је користио и њима малипулисао. Туђман каже: "Подаци којима располажемо, показују да је у свим логорима у Хрватској убијено 50.000 заточеника, а није 12 или 15 пута више." Ове Туђманове ставове подржао је и Богољуб Кочевих у својој књизи "Жртве Другог светског рата у Југославији", Лондон, 1984. И хрватски професор Загребачког свеучилишта, "чувени" Руди Супек, изрећи ће бескруполозне и неаргументоване премисе, иако није "повијесничар", па ће рећи: "Јасеновачки логор био је највеће губилиште у НДХ. Према статистичком заводу, било је ондје погубљено око 50.000 заточеника, највише Хрвата лијевичара, па Срба, Цигана и Жидова." Ово су монструозне конструкције. Замислите, први пут неко износи да је у концентрационом логору Јасеновац убијено највише Хрвата, иако се добро зна да их је у Јасеноцу најмање убијено, незнатан број, па се често, када се говори о јасеновачким жртвама, и не помињу.

Међутим, највећи и први фалсификатор јасеновачких жртава био је др Фрањо Туђман. Прије него што укажемо на Туђманов фалсификат броја српских жртава у концентрационом логору Јасеновац, неопходно је о њему изнијети неке податке, да би се схватила суштина његових

фалсификата у вези са бројем јасеновачких жртава. Фрањо Туђман је Брозов генерал, повјерљиво лице у Генералштабу ЈНА, кадровик ЈНА који је, према писању генерала Павла Јакшића, отјерао на Голи оток око 7.000 српских и црногорских официра. Туђман је доктор историјских наука, али је докторат плагирао – украо од другог аутора, што је 1974. године доказао хрватски историчар др Љубо Бобан. Иначе, Туђман је био Павелићев, затим партизански пуковник и генерал заједно са генералом Вељком Кадивијевићем и Брозовим пуковником Душаном Биланџићем. По узору на Павелића, Туђман је нашао прави ослонац својој антисрпској идеологији и геноцидној пракси у католичкој цркви. Туђман тврди да је геноцид "праведна ствар ако се врши у корист праве вјере каква је католичка, и у име изабране нације, каква је хрватска нација. Зато ће Туђман бити први "повијесничар" и хрватски политичар, па и државник, који ће фалсификовати број српских жртава у концентрационом логору Јасеновац. Он ће то учинити у својој књизи "Беспућа повијесне збиљности", објављеној 1987. године у Загребу. Туђман пише: "да је у Јасеновцу страдало око 30 до 40.000 особа, напосе услијед болести и потхрањености"! Туђман, не само што намјерно минимизира број жртава у концентрационом логору Јасеновац, него каже да су страдале "особе", а не углавном Срби, Јевреји и Роми, и још каже да су страдали од болести и потхрањености. Ту ријеч (Срби) Туђман ријетко употребљава у позитивном смислу. Дакле, он никако неће да каже да су поубијани, него страдали и то не од ножева, пушака, мањева, "србосјека" и других предмета. Ове Туђманове тврдње не може, без релевантних историјских извора, изнијети нико нормалан, осим сулудих шизофрених особа, какав је био он.

Након тога, Туђман ће још једном изнијети сличне неаргументоване и произвољне тврдње 1990. године: "У Јасеновцу је умрло између 30.000 и 40.000 људи. Губитци хрватског и српског народа приближно су исти (....). Мит о Јасеновцу развио се у једно нечувено лудило." Просто човјек да не вјерује да један доктор историјских наука прави невиђене конструкције и фалсификате. Дакле, за Туђмана нису у Јасеновцу поубијани Срби, Јевреји и Роми него људи. Надаље, једино за њега је број хрватских и српских жртава приближно исти. То је могао тврдити, како би Туђман рекао, "безумник". Туђман овај пут износи, не само минимизирање броја јасеновачких жртава, већ и "безумну" тврдњу, како он

каже, да је број српских и хрватских жртава приближно исти. Ове Туђманове тврдње, не само да немају никакву научну основу засновану на релевантним историјским изворима, већ се као такве не могу уопште озбиљно разматрати, пошто су оне производ маште, мржње, злобе и невиђене дрскости непознате у цивилизацијским, научним круговима. Туђманова научна неозбиљност и неаргументована научна заснованост не престају, већ даље износи тврдње да је највећи број хрватских домобрана и усташа из Блајбурга (напосе и четника) одведен у Јасеновцу и тамо побијен. Зато ће др Туђман рећи: " ... да су највећи број хрватских домобрана и усташа, које су Енглези код Блајбурга изручили Титовом стрељачком строју, они одвели управо у Јасеновац, тамо их побили и сахранили." По њему, испада да Срби у Јасеновцу уопште нису побијени него су побијени Хрвати. На то Туђман често алудира. Он често цитира Стеву Крајачића (он му је омиљени лик), само зато што је овај познат као велики србобрзац.

Када је 3.6.1966. године отворен један спомен-парк на територији концентрационог логора Јасеновац, Стево Крајачић, тада предсједник Сабора Републике Хрватске, на свечаности приређеној у ту част, поздравио је све делегације бивших република Југославије. Када је најављена српска делегација, Крајачић им се обратио ријечима: "Мало смо вас овдје својевремено поубијали." Кажњен је повлачењем са функције предсједника Сабора Републике Хрватске. Међутим, значајно је примјетити да се број жртава, поготово Срба, у концентрационом логору Јасеновац константно "топи". Напросто их нестаје, без икаквих ваљаних аргумената и доказа. Тако ће се Младен Ивезић наставити на фалсификатора др Туђмана, па ће казати: "У сабирном логору Јасеновац (.....) живот, од свих могућих узрока, изгубило је 1.000 или 2.000 људи, евентуално 3.000 људи, а немогуће је да је имало више од 5.000." Послије ових тврдњи, напросто мора мозак да стане. Ово су нечувене увреде свих јасеновачких жртава, њихових породица, жртава какве не памти историја. Увреда свих антифашиста, не само на просторима бивше Југославије, него читаве Европе. Ово су највеће увреде читавог српског, јеврејског и ромског народа. Ова тврдња говори и о фрустрацијама, не само господина Ивезића, него читаве хрватске нације, јер се нико из те нације није огласио поводом ових гнусних неистина и подметачина, а камоли оградио. Али, зато се на Ивезићеве безочне "знавствене" доказе

и намјере надовезао, вјеровали или не, нико други него члан Хрватске академије знаности умјетности Јосип Пецарић. Он је рекао: ".. у сабирном и радном логору Јасеновац, дакле у свим логорским радионицама и подлогорима на раду, у шуми, и слично, и у логору Стара Градишка живот је, од свих могућих узрока, изгубило највјероватније, између 1.000 (тисућу) и 2.000 (двје тисуће) људи, а немогуће је да их је умрло више од 5.000."

Послије ових нечувених увреда, фалсификата и провокација мртвих жртава, позивам све историчаре Хрвате, ако имају бар мало цивилизацијске културе и научног дигнитета, да проговоре. Ако не у име тога, онда у име мртвих жртава. Овакве тврдње су ново убијање невиних жртава. У "хајку" на јасеновачке жртве, у првом реду Србе, Јевреје и Роме, укључила се, наравно и Црква у Хрвата, преко свог гласила *Гласа концила*. Тај лист у времену од 17.3. до 21.4.2013. године покренуо је фељтон под називом "Занемарене чињенице у јасеновачком логору", чији је аутор Игор Вукић. Напомињем да је загребачки *Јутарњи лист* одбио објавити овај фељтон, јер није позитивно оцијењен од Славка Голштајна, личног савјетника предсједника Владе Републике Хрватске Зорана Милановића, зато што је фељтон минимизирао број јасеновачких жртава. Вукић каже: "У логору Јасеновац и Старој Градишки живот је изгубило 82.129 људи." Дакле, и Игор Вукић говори из уста Фрање Туђмана. Још један загребачки историчар, овај пут Јосип Јурчевић, у својој књизи "Настанак јасеновачког мита" произвољним тврдњама и несигурним цитирањима сугерише нам "... да је Јасеновац био само радни логор, а не мјесто масовног злочина."

И др Стјепан Разум, прочелнок одјела Надбискупског архива у Загребу, укључио се у "хајку" минимизирања броја српских жртава у концентрационом логору Јасеновац. Он је у интервјуу задарском *Хрватском листу*, од 9.8.2012.године рекао : "... да нема доказа за масовне усташке злочине у Јасеновцу, али има за партизанске", те негира број жртава у концентрационом логору Јасеновац свдећи их "испод 81.000". Надаље, Разум каже да је Јасеновац великосрпски мит, а не логор, у коме су током Другог свјетског рата побијени Срби, Јевреји и Роми. Морам напоменути да је Разум, као и многи други хрватски "повијесничари", школован у језуитским клупама, и на све начине покушава да оспори 40.000

српских жртава у Јадовну и 700.000 у Јасеновцу. Разум, неразумни, морао би да зна, а не зна, или се прави да не зна, да намјерно умањивање броја јасеновачких жртава представља стравичну и незаобилазну мрљу на хрватској "повијести". Његова тврдња, додуше без доказа, представља континуитет антисрпског дјеловања Цркве у Хрвата. Разум, неразумни не зна да козарски крај 25 година није дао војника за војску послје Другог свјетског рата због злочина геноцида почињеног над Србима у том крају. Разум, неразумни, такође не зна, а требало би да зна, да су вршена таква убиства, да је на подручју Костајнице у Другом свјетском рату у једном дану убијено 3.600 Срба, а да је о томе свједочио један Хrvat, који је и сам био учесник тог злочина. А Разум, неразумни, не зна, а требао би да зна, да се докази о томе налазе у архивима, па и у Државном архиву Хрватске у Загребу.

Јелена Ловрић 2003. године пише: "Туђманове националистичке власти у Хрватској спроводе рехабилитацију усташтва. Руку на фашистички поздрав дизали су и министри, ендехазиско се знаковије исто вијетило са домољубљем. Пуно десетљеће народу се испирао мозак, млади су тако одгајани (....). Са промјеном власти прије четири године ни у том погледу није направљен заокрет. Споменик Францетићу није уклоњен (....) нису измијењени ни накарадни школски уџбеници." Хрватска списатељица Ведрана Рудан каже: "У Хрватској су живјели људи опсједнути мржњом према другоме и другачијима. Католичка црква, која је у НДХ благосиљала најодвратније хрватске злочине своју крваву работу наставила је и када је демократија кренула. Попови су наоружани били на ратишту и водицом шкروпили војнике, тенкове и топове на ужас цивилизованог свијета. Хрватски генерал пуцао је жени у главу у име хрватске демократије и слободе. Већина грађана моје земље то му не замјера. Он је за њих херој, а не злочинац." А какав је то побогу народ? А тај хрватски народ није замјерио ни Срепincu за његова злодјела, ни фра Мирославу Филиповићу за његова злочиначка дјела у логору Јасеновац – па какав је то народ?

Туђман је 17.9.1990. године забранио полагање вијенца на споменик жртвама усташког терора у логору Јасеновац. Исто тако, Туђманова је власт 1992. године, у Сабору Републике Хрватске, донијела одлуку да се Јасеновац претвори у централни меморијални парк свих жртава из

Другог свјетског рата у Хрватској, што је апсурд. Дакле, Туђман је до-нео одлуку да се у овом споменичком обиљежју нађу и жртве комунизма (преношењем посмртних остатака из откривених јама, а посебно и жртве "Домовинског рат 1991-1995. године), тако да се за сваког погинулог за слободу Хрватске постави један спомен-камен или крст са именом. То своје виђење је изнио и образложио у Извјешћу о стању хрватске државе и нације за 1995. годину на заједничкој сједници оба дома Сабора Републике Хрватске, 15.1.1996. године. У ствари, ради се о мијешању костију фашиста и антифашиста, заједничким великим гробљем партизана и усташа, као и оних убијених у рату 1991-1995. године на тлу Хрватске. У Хрватској није било супротстављања тој Туђмановој замисли. Једино је у Америци, у америчком Конгресу, Ворен Кристофер исказао неразумијевање за ту Туђманову иницијативу. Затим је директор Меморијалног музеја холокауста у Вашингтону, Валтер Рајк, рекао да Туђманов наум мора бити заустављен. Плановима да се помијешају кости жртава холокауста у Хрватској, Туђман настоји исправљати историју лопатом, констатовао је Рајк.

Злочин геноцида Хрвати су извршили над Србима у Хрватској и у рату 1991-1995. године. Тај злочин извршили су најистакнутији Туђманови интелектуалци, у првом реду Титови генерали, и његови вјерни комунистички кадрови из НОБ-е, носиоци "Партизанске споменице 1941.", народни хероји, команданти родова војске и најугледније личности ЈНА и СФРЈ. Међу њима су најпознатији: Фрањо Туђман, Јанко Бобетко, комунистички генерал, Антун Тус, стожерник Главног стожера тзв. хрватске војске у Загребу, Мартин Шпегел, генерал-пуковник, комуниста и министар одбране Хрватске, Звонимр Чрвенко, комадовао заузимањем Републике Српске Крајине у офанзиви "Олуја" августа 1995. године, иначе бивши генерал КОС-а ЈНА. Наравно, хрватски комунистички генерали не би смјели протјерати Србе из Републике Српске Крајине, ни вршити злочине над њима, да нису били на њиховој страни НАТО, Њемачка, САД, Енглеска и Француска. Чак ни онако наоружаним Србима у РСК нису ништа могли, него су морали употребити друга средства: домаћу издају, ваздухопловну силу НАТО, која је 15 дана, у око 3.000 летова, сипала бомбе и то пуњене нуклераним материјалом.

У Југославији је од 1941. до 1945. године Католичка црква радила у до-слуху са НДХ и представљала главног духовног вођу у овим масовним злочинима који су вршени у логорима, поготово у концентрационом логору Јасеновац. Ватикан је у Хрватској у случају концентрационог логора Јасеновац, на све начине, а то ради и данас, покушао преко званичне власти у Хрватској да сакрије, па и да уништи ,све писане документе који би објелоданили учешће Ватикана у убивствима стотине хиљада људи.

У антологији људских наказа и масовних и моралних мизерија, хрватска историја, кроз вијекове, посебно кроз посљедња два вијека, заузима високо мјесто. У тој "работи" Туђман је био најуспјешнији, и као теоретичар и као практичар. Тачно је да су му максимално историјске околности ишле на руку, али се његов лични удио не може занемарити. Туђман је доказао да се наум Анте Старчевића и Анте Павелића (о уништењу Срба) може остварити. Успио је да колосалну хрватску историографију лажи уклопи у вредносне системе глобализма. Уз свесрдну помоћ Ватикана, Туђман је постигао да се у улози настављача јасеновачког геноцида и покретача великог српског егзодуса појаве Американци и западни Европљани. Оно што нису успјели Франц Јозеф и Адолф Хитлер, **реализовали је Јован Павле Други и Фрањо Туђман.** Створили су НД , чији се темељи одржавају само на антисрпској мржњи и нетрпељивости и српским жртвама злочина. Таква држава, која је настала на костима другог народа, не може бити дугог вијека, па макар се звала Хрватска.

Фрањо Туђман ће остати, засигурно, у историји забиљежен као први који је минимизирао број српских жртава у концентрационом логору Јасеновац, и не само то, него и као први хрватски државник који је Србе у Хрватској, злочином геноцида, свео на 2%, како не би никад били, како Туђман каже, политички фактор у Хрватској.

Владислав Јовановић

ОПРОСТИТИ МОРАМО, ЗАБОРАВИТИ НЕ СМЕМО¹

Моје учешће на данашњој 6. Међународној конференцији о Јасеновцу умногоме одудара од учешћа већине других учесника. Наиме, нисам ни историчар по струци нити неко ко се историјсим проучавањима аматерски континуирано бавио. Нисам, такође, ни из крајева бивше НДХ да бих био сведок трагедије српског народа у њеним фабрикама смрти и другим бројним стратиштима. Нити сам као држављанин социјалистичке Југославије у свим њеним појавним облицима био близу архива и друге документарне грађе о судбини српског народа у НДХ.

Моје учешће на овој Конференцији објашњава се специфичним разлозима. Нисам био очевидац ни сведок из прве руке, али сам био посредан очевидац и сведок, и то на удаљености од неколико стотина километара.

Већ крајем 1941. године, са доласком првих избеглица из НДХ, до нас у Србији допирале су прве вести о страдањима тамошњих Срба. Иако је избеглице збрињавала, колико је могла и умела, окупаторка влада Милана Недића, није о њиховим страдањима много говорила, да не би повредила немачког окупатора, чији је НДХ била ратни савезник. Више појединости о томе шта је снашло Србе у НДХ сазнавали смо од избеглих Срба у смедервском срезу. Једна од њих је била колегиница мога оца Д. М. коју је упознао током предратног учитељевања у једном хрватском селу. Њена казивања су била таква да се од њих дизала коса на глави. Али ни она, као ни влада Милана Недића, није у томе ишла даље од шапата, толико се о зверствима у НДХ није смело јавно говорити.

Табу тема о третману Срба у НДХ била је распршена годину дана касније, када се моја породица у лето 1943. преселила у Смедерево. Док смо се ми, деца, купали у Дунаву, низови небројених људских лешева оба

¹ Речи патријарха Павла

пола су готово непрекидно ткали из правца Београда. Заплетени у грање или повезани жицом, надутих трбуха, у одмаклој фази распадања, они су на жарком сунцу плутали по таласима, како их је водена струја носила. Ми, мали купачи, заплашени таквом сликом, брзо смо излазили на обалу, очекујући да ће та слика брзо нестати. Али стравичан приказ стотина плутајућих непознатих лешева не само да није брзо нестајао, већ се у краћим размацима и понављао, кадкад још ужаснији и болнији. Чак су и немачки војници на шлеповима, који су надзирали и пожуривали затворенике и раднике да брже утоварују пирит толико потребан немачкој ратној индустрији, били погођени непрекидним сликама пакла који је Дунав доносио. Када би се лешеве приближили шлеповима и запретили да се укотве између њих, они су их дугачким чакљама одгуривали што даље ка матици реке, не скривајући осећање нелагодности или, чак, зgroжености.

Судећи по оделима и обући, очигледно се радило о сељацима и сељанкама које су целати НДХ масовно и свирепо убијали и бацали у Саву која их је односила у Дунав, а његов брзи ток односио даље. Треба имати на уму да су лешеве који су пролазили поред Смедерева били тек део оних који су успут пристајали уз дуге обале Саве и Дунава или били пресретани и похрањивани у масовним ракама на обалама Београда. Непрекидни низови лешева, са ретким паузама, пловили су Дунавом све до средине 1944. године. Није ми познато да ли су пловили Дунавом и пре пресељења моје породице у Смедерево, тј. током 1942. и прве половине 1943. године, али се може логички претпоставити да је масовна процесација мртвих Срба била свакодневна слика и у тим првим годинама рата.

Много касније, сазнао сам од Београђана, очевидаца из тих ратних година, да су многи лешеве мученичких Срба били, по наређењу немачког окупатора који се бојао избијања заразних епидемија, на брзину вађени и закопавани у широке јаме у близини Небојшине куле и на београдској страни Ратног острва. Није ми познато да ли је тада одржан парастос непознатим жртвама НДХ, али је данас оком видљиво да на тим светим местима, на нашу националну срамоту, није остављен ниједан знак распознавања. Парола "братство и јединство", која је масовне злочине НДХ према Србима радије предавала забраву, није допуштала

да се обележавањем таквих рака алудира на Републику Хрватску, важан беочуг у ланцу изграђиваног братства и јединства.

Захваљујући тој пароли, Хрватска се, после Другог светског рата, није суочила озбиљно и искрено са својом нацистичком прошлошћу. Као и Аустрија, она никад није била стварно денацификована, а српски народ није добио никакво обештећење нити поуздане гаранције да се геноцид над њим никад неће поновити. Због тога је за време трајања социјализма у Југославији, авет хрватског нацизма и усташтва била притајена, а не из корена ишчупана. Да то није било случајно, показује хвалисава изјава бившег председника Председништва СФРЈ и каснијег председника Републике Хрватске дата усташкој емиграцији у Аустралији и Швајцарској 1991. године да је једино Хрватска двапут победила у Другом светском рату: једном на страни сила осовине, а други пут на страни савезника. Пропустио је да дода да је она и једина нацистичка творевина и највернија савезница Хитлерове Немачке која се, после победе савезника, територијално проширила. Да та изјава С. Месиће, једног од челника ондашње Туђманове ХДЗ, није усамљена, потврђује оцена из тог времена самог Ф. Туђмана да НДХ није била само злочиначка творевина већ и израз "хисторијских тежњи хрватског народа за стицање сопствене државе". Начин на који је створена независна Република Хрватска потврђује да обе ове изјаве нису биле ни реторички хир нити пролазна тактика да се хрватска емиграција на Западу придобије за циљеве ХДЗ.

Независна Република Хрватска је од самог почетка стварана на антагонизирању и дискриминацији њеног српског становништва, оживљавању усташких симбола, поништавању одредбе претходног устава о конститутивности српског народа и његово свођење на обичну мањину, као и на физичком злостављању и полицијским претњама и злоупотребама. Отворено оживљавање идеологије и циљева усташтва не би било могуће да је у Хрватској одмах после Другог светског рата извшена темељна денацификација, као што је то било учињено у Немачкој. У том случају, свет не би морао да слуша поменуту изјаву С. Месића да је Хрватска двапут победила у Другом светском рату. С обзиром на то да је успешно избегла денацификацију, С. Месић је могао

накнадно да дода да је Хрватска однела и трећу победу, јер јој је прогледано кроз прсте што је НДХ до самог краја Другог светског рата била верни Хитлеров савезник.

Као резултат политике братства и јединства, спољном свету је остало готово непознато стравично и масовно страдање Срба у НДХ. О етноциду Срба скоро да се и не говори у данашњој Хрватској, нити у међународној заједници. Парадоксално је да су се због свирепости над Србима у НДХ више згажавали високи нацистички функционери него ратни савезници и победници. Нацистички документи говоре о ликвидацији неколико стотина хиљада Срба у НДХ само у прве две године рата. Коначни збир жртава геноцида достиже број од 700.000. Ћутањем о томе учињена је велика неправда према истини, а жртве геноцида су на тај начин двапут убијане.

Осуду због тог ћутања заслужују сви Срби који су се налазили на руководећим положајима у партији и држави у социјалистичком периоду заједничке државе. Нико од њих није поставио питање зашто су Јасеновац и друге фабрике смрти у НДХ несметно обављале своју геноцидну делатност без интервенисања партизанских јединица. Такође, нико од њих није приговорио да је споменик Камени цвет, који је подигнут у Јасеновцу, химна животу после смрти, а не достојно одавање поште жртвама и њиховог спасавања од заборавља. Камени цвет прошлост замањује будућношћу. Колико је то накарадно и увредљиво за недужне жртве геноцида показује и пример јеврејске државе. Изградњом монументалног меморијала Јад Вашем, она је жртве нацистичког геноцида извукла из прошлости и уградила у свакодневни живот нових генерација. На тај начин она је своје жртве трајно заштитила од заборава.

Један од главних задатака ове генерације и најбољи начин да се српске жртве геноцида у НДХ заштите од заборава јесте да се угледамо на пример Израела и изградимо неку врсту српског Јад Вашема. Конкретан допринос у том правцу даје и недавно основано Друштво за подизање Меморијалног центра у Београду посвећеног страдањима српског народа у 20-том веку где ће геноцид над Србима у НДХ имати наглашено место.

Други начин да се међународна заједница непосредније упозна са геноцидним уништењем стотина хиљада Срба у нацистичкој НДХ јесте да следимо пример Јермена, који су у Јеревану подигли своју верзију Јад Вашема. Поред тога, они су упорним вишедеценијским деловањем постигли да више од двадесет земаља, укључујући и неке велике и значајне, званично осуде геноцид који је отоманска Турска 1915. починила над милион и по својих јерменских поданика.

Аргумент који се често истиче да је геноцид нормиран и кажњив тек од 1948. године, када је усвојена Међународна конвенција о геноциду, односно од 1951. када је ступила на снагу, не даје опрост за сличне геноциде почињене пре 1948. године. Нирнбершки суд је 1946. године осудио државни врх нацистичке Немачке за злочине који потпадају под опис злочина геноцида – посебно за холокауст. Образложења пресуда тог Међународног суда била су инспирација и позив за убрзано усаглашавање и усвајање поменуте Међународне конвенције о геноциду. А чињеница да је више од 20 држава нашло морално и политички оправданим и целисходним да у посебним резолуцијама односно декларацијама осуде злочин геноцида који је отоманска Турска починила над својим јерменским сународницима 1915, говори о томе да Међународна конвенција о геноциду из 1948. не извињава и не ослобађа од одговорности државе које су такве злочине починиле у двадесетом веку пре тога.

То што се хрватска држава до сада 'провукла' и избегла међународну осуду геноцида почињеног над Србима у НДХ није, не може и не сме бити разлог наше пасивности. Напротив, све док данашња Хрватска не буде прозвана и морално осуђена од међународне заједнице због геноцида НДХ над Србима, у данашњој Хрватској авет усташке нетрпељивости према Србима кружиће и бити потенцијално опасна.

Чланство Републике Хрватске у ЕУ, где ужива посебну подршку Немачке и Аустрије, отежава изгледе да парламенти појединих чланица ЕУ следе аналогију са осудом геноцида над Јерменима и усвоје сличну резолуцију о осуди геноцида над Србима у бившој НДХ. Мораћемо да пређемо дужи и тежи пут да стигнемо до циља. Али, од тог циља не смемо одустати. Треба да следимо ону познату мисао: да бисмо стигли до циља удаљеног хиљаду миља, морамо учинити први корак.

Жељко Вујадиновић

РАСНА ПОЛИТИКА И РАСНО ЗАКОНОДАВСТВО НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

Апстракт: Расна политика једна је од основних карактеристика Независне Државе Хрватске. Утемаљена је на идеологији о неједнакости раса (постојање "виших" и "нижих" раса) која се у дијелу европске културе развијала од средине 19. вијека. Филозофија расне неједнакости надањивала се и неким идејама социјалног католицизма. У Независној Држави Хрватској расна политика је свој манифестациони израз нашла у расном законодавству према којем се Србима, Јеврејима и Ромима као "нижој раси" ускраћују основна права и уопште, правна заштита. Расно законодавство, с друге стране, тежило је етничкој, језичкој и вјерској "чистоћи" Независне Државе Хрватске. Расна политика Независне Државе Хрватске резултирала је масовним страдањима Срба, Јевреја и Рома, која се у потпуности могу подвести под принципе *Конвенције о спречавању и кажњавању геноцида*, коју је у форми резолуције Генерална скупштина ОУН усвојила 1948. године.

Кључне ријечи: расна политика, расно законодавство, социјални католицизам, Католичка акција, Чиста католичка акција, крижари, геноцид, Независна Држава Хрватска.

Исходишта идеологије Независне Државе Хрватске (НДХ) сложена су и сежу у дубљу прошлост. У *Есеју о неједнакости људских раса* (1853), књижевник, социолог и дипломата Артур Гобино (1816–1882) образложио је теорију према којој нација није заједница језика већ спој ("вјенчање") неједнаких раса. Расе су полигенетске (различитог поријекла), а из њихове неједнакости проистичу све остале социјалне хијерархије. Модерни расизам уведен је тако у политичку идеологију. Од 1860, са враћањем политичког живота у Хрватској и Славонији (послије тзв. Баховог апсолутизма), настајала је и развијала се странка вјечног хрват-

ског сепаратизма и антисрпског дјеловања, "Странка хрватског повијесног права" Анте Старчевића (1823–1896) и Еугена Кватерника (1825–1871). Најјачи ослонац имала је у интелигенцији, заосталом сељаштву и католичкој цркви. Њена идеологија није оригинална. Образложио ју је Анте Старчевић у књизи *Ime Serb* (1868), преузимајући неке идеје мађарског политичара Јожефа Етвеша (1813–1871). Старчевић је сматрао да Хрвати нису поријеклом Словени, него владајућа раса скандинавског поријекла. За разлику од неких својих насљедника, није спомињао готско поријекло Хрвата, о којем теорије ни до данас нису ишчезле. Према Старчевићевом учењу, босански муслимански бегови једини су прави, аутентични насљедници хрватске владајуће расе. Није знао да ислам не познаје насљедно племство и да босански муслимански беговат његовог времена претежно нема никакве везе са беговским породицама из ране историје ислама у Босни и Херцеговини (БиХ). За Србе је говорио да су "сужањска пасмина", "хрватски зароб". Поријекло Срба ("Славосерби") је од некадашњих римских робова (и *sclavus* и *servus* значи "роб"). Њихово ропство је двоструко, и физичко и духовно. Изузев за социјалистичке Југославије, Старчевић је у Хрватској сматран и сматра се и данас "оцем домовине".

Идеологија НДХ (која није ограничена само на период 1941–1945), тако видљива у Другом свјетском рату, почивала је на теоријама Анте Старчевића. Каснији правашки идеолог и "отац хрватске геополитике" Иво Пилар (1874–1933) дорађивао је ове идеје. Настојећи да докаже хрватски карактер БиХ, тврдио је да научно није доказано српско постојање у БиХ. Срби су, према Пилару, изданак несловенских "Влаха", које је православна црква одгојила у српском духу. Разрађујући ову теорију, Доминик Мандић (1889–1973), фрањевац и историчар, поријекло "Влаха" нашао је у сјеверној Африци. Њих су као робове из Нубије довеле римске легије у Панонију. Пилар и Мандић закључивали су да су због несловенског и неевропског расног поријекла "Власи" били "тамне комплексије". Ова прича не би вриједила озбиљне пажње да није уткана у одговарајуће политичке пројекте. Османски и аустријски извори најбоља су потврда социјалног а не етничког карактера "влаха" (па би ову ријеч требало писати малим почетним словом) централног и западног балканског простора. Еуген Кватерник је источну етничку границу Хрвата помјерао до Неретве, а касније и до Бугарске и Албаније; с друге

стране, западна граница била би на Сочи, па би и словеначке области биле хрватски простор. И он је негирао постојање Срба као народа. У овом времену настајале су и теорије о супериорној западној и инфериорној источној цивилизацији, чија се граница поклапала са Теодосијевом подјелом Римског царства 395. године.

Идеологија "социјалног католицизма" постала је преовлађујућа у хрватском политичком амбијенту од 1867. године. Социјални католицизам, као програм и покрет, појавио се у њемачкој католичкој средини у другој половини 19. вијека. Био је одговор на либералне социјалне тенденције и намјеру Ота фон Бизмарка (1815–1898; премијер Пруског краљевства 1862–1871; канцелар Њемачког царства 1871–1890) да Католичку цркву у Пруској, а касније у уједињеној Њемачкој, стави под контролу државе. Као социјални покрет, "социјални католицизам" се проширио на Аустроугарску. У Хрватској, Славонији, Далмацији и БиХ развијао се као Хрватски католички покрет. Градило се друштво на бази вјерске нетолеранције, чиме се и национални покрети на југословенском простору трансформишу из лингвистичког у религиозни тип. Послије доношења папске енциклике *Rerum novarum* (1891), којом Католичка црква исказује своје антисекуларистичке погледе на организацију цјелокупног друштва, постепено се стварју политичке странке на вјерској, католичкој основи. Учествовање "католичких свјетовњака (лаика) у хијерархијском апостолату, којему је циљ обрана, ширење и примјена католичких начела на живот" познато је као Католичка акција.

Снажан подстрек опстајању ових теорија дао је Први еухаристијски свекатолички конгрес у Загребу (1900), који је био прва афирмација политичког католицизма у Хрватској, Славонији, Далмацији и БиХ. Резолуцијама овог конгреса јачао је клерикални покрет, онемогућаван српско-хрватски споразум и створен дубок јаз између католичког и православног свијета. Католичанство је на јужнословенском простору изједначио са хрватством. Послије увођења Шестојануарске диктатуре 1929, Католичка акција, под вођством истакнутог католичког мислиоца и идеолога Ивана Мерца (1896–1928; за "блаженог" је проглашен 2003), представљала је "водећу установу хрватског народа". Надбискуп загребачки Алојзије Степинац (1898–1960) је од 1936. стварао Чисту католичку акцију, у којој су онемогућени секуларни утицаји католичких стваралаца. Прекинула је сарадњу са Хрватском сељачком странком

браће Радић и успоставила је са политичком емиграцијом у Италији окупљеном око Анте Павелића и тиме прихватила фашизам као политичко средство свог дјеловања. За разлику од вођа Хрватске сељачке странке (ХСС), посебно Стјепана Радића (1871–1928), надбискуп Степинац размишљао је у вањугословенским оквирима. Одређене претпоставке за дешавања у Другом свјетском рату створене су и током аустроугарске управе над БиХ (1878–1918). Хабзбуршке власти су стварањем католичких аграрних колонија на плодном земљишту сјеверне Босне, поред осталог, настојале да онемогуће демографско првенство православних Срба у БиХ. То становништво различитог етничког поријекла дјелимично је кроатизовано до 1918. године. "Крижари", чији је идејни творац Иван Мерц, кроатизовани син судетског Нијемца, касније су се утопили у усташки покрет. У Анексионој кризи (1908–1909) створена је идеја о организовању добровољачке "Црне легије" ради онемогућавања евентуалних српских акција. Идеја о оснивању "шуцкора", јединица састављених од муслиманских и католичких добровољаца, које ће се по злу истаћи у Првом свјетском рату, старија је од 1910. године. И покушај Бењамина Калаја (1839–1903) да у БиХ створи "босанску нацију" (1883–1903) дио су настојања да се учини крај српској етничкој већини у БиХ. Најинтензивнији покушаји радикалне демографске прекомпозиције БиХ спровођени су у Првом свјетском рату. Поред отварања логора, спровођене су масовне егзекуције, покретани "велеиздајнички процеси" и читав низ других радњи, које је Владимир Ћоровић (1885–1941) сажео као "патње Срба БиХ за време Светског рата".

Тако су коријени геноцида над Србима, Ромима и холокауста над Јеврејима у НДХ 1941–1945. створени дубоко у историји. У Другом свјетском рату проистицао је, поред осталог, и из намјере Католичке цркве да на Дрини успостави границу своје цивилизације. У основи, може се рећи да је уз подршку Сила осовине Католичка црква створила НДХ.

Иако је познато, ваљало би се подсјетити: 10. априла 1941, преко Радио Загреба, бивши пуковник аустроугарске војске Славко Кватерник (1878–1947), у име поглавника Анте Павелића (1889–1959) обзнанио је настанак Независне Државе Хрватске. Влатко Мачек (1879–1964), након смрти Стјепана Радића (1928) предсједник ХСС, позвао је "народ Хрватске" да поштује нову власт, којој је подршка стигла и од католичке

цркве. У познатој пастирској посланици (28. априла) надбискуп Степинац моли "Господа да надахне поглавара наше НДХ и да га учини свјесним чињенице да може располагати разборитошћу која ће му омогућити да изврши своју мисију у част Бога и на спас народа пуном правдом и истином". Павелића је 17. маја примио папа Пије XII (1876–1958, папа од 1939), а швајцарска гарда у Ватикану указала му је почести које се указују шефовима држава. Нешто касније, 15. јуна, Павелић је потписао протокол о приступању НДХ војном савезу Рим-Берлин-Токио, а 16. јуна у Берхтесгадену састао се са Хитлером. Као у свакој ауторитарној држави, одмах је укинута слобода штампе.

НДХ је обухватала историјску Хрватску, Славонију, западни Срем, Далмацију и БиХ. Невидљива демаркациона линија дијелила ју је на двије зоне – под италијанском и њемачком контролом. Признале су је чланице Тројног пакта, као и Манчуко – марионетска држава коју је Јапан створио у Манџурији 1934. године. Изузев тежње за независношћу Хрватске и позивања на идеолошко-религиозни интегрални католицизам, усташки покрет није разрадио неки прецизни политички програм. Та је празнина надопуњавана тзв. "Програмом намјера", који је у својству предсједника владе, донио поглавник А. Павелић. Програм је предвиђао: Хрватску као домовину народа чистог у тијелу и духу, без расног мијешања и без оних који не припадају католичкој вјери ("Гравитациони центар моралне снаге хрватског народа налази се у уредном вјерском и политичком животу. ... вјера и обитељ темељ (су) уредног, здравог, задовољног и сретног живота"). НДХ 1941. имала је око 6,5 милиона становника, од којих је Срба православне ("шизматичке") вјере било више од два милиона, а Јевреја нешто мање од 90.000. Дијелом и због ове чињенице, односно – релативно малог броја – јеврејско питање у НДХ за усташку власт није представљало главни "расни проблем". Може се рећи да је једним дијелом антисемитизам у НДХ био угађање моћном нацистичком покровитељу. Суштински проблем за самоостварење НДХ било је српско питање. Због свог положаја, статуса, бројности, Срби су представљали једину етничку групу која је могла да "упрља чисту хрватску расу"; ти православни "шизматички" стари су противници унијаћења које је вијековима раније спроводила Римска црква. И тада (а и после 1945) оптуживани су да су као хегемон били несумњиви угњетачи осталих народа у Краљевини Југославији.

Дана 30. априла 1941. ступио је на снагу декрет са законском снагом, назван "О хрватској националности", према којем право држављанства у НДХ припада само "ономе тко је аријског подријетла... Жидови и Срби нису држављани НДХ, него припадници Државе... Само аријци уживају политичка права". Србима, Јеврејима и "номадима" (а под њима су се углавном подарзумијевали Роми), забрањено је посјећивање јавних мјеста, продавница и ресторана, а кулминацију би свакако представљали натписи на средствима јавног превоза: "Забрањено Србима, Жидовима, Циганима и псима". Према декрету "За обрану народа и државе" који је Влада донијела 17. априла, свако "ко на било који начин повриједи част или животне интересе хрватског народа или на било који начин угрози постојање НДХ ... чак и кад сам тај чин остане само на покушају, чини кривично дјело високе издаје", за коју је прописана искључиво смртна казна, тако да је успостављање ванредних судова који би судили по том закону, било само формално. Виктор Гутић (1901–1946), тада повјереник НДХ за некадашњу Врбаску бановину, 26. маја 1941. у Бањој Луци најавио је "да ће сви непожељни елементи бити брзо истријебљени". Тај сценарио конкретизовао је наредног дана, у Босанском Броду: "Донио сам драстичне одлуке да Срби морају бити уништени, најприје господарствено, а онда у сваком другом смислу. Нема никакве милости према њима... Пратиће вас Божији благослов и моје одобрење". У Доњем Михољцу, 27. јула 1941, каснији министар спољних и унутрашњих послова Младен Лорковић (1909–1945) изјављује: "Усташки покрет инзистира на енергичном рјешењу српског проблема у Хрватској. ... Дужност Владе (је) да поступа тако да Хрватска припадне Хрватима. Наша је дужност да заувјек ушуткамо оне елементе који су највише допринијели да Хрватска 1918. падне под српску власт. Једном ријечју, морамо истријебити Србе у Хрватској... Хрватска влада такођер је узела у своје руке рјешавање жидовског проблема... Увијек су били и остали пријатељи и слуге непријатеља хрватског народа. Жидови који су најодговорнији за овај рат зато што су се уротили против велике Њемачке и њеног савезника Италије, не могу очекивати ништа друго него да се према њима поступа у складу са заслугама. Хрватска има бити очишћена од свих ових елемената који представљају несрећу за наш народ..."

Већ 18. априла 1941. донијети су први декрети расног типа: предвиђено је именовање државних комесара у државним предузећима чији су власници Срби или Јевреји. Комесари ће располагати њиховим средствима. Министарском наредбом од 18. априла проглашени су ништавним "сви уговори о купопродаји, склопљени између Жидова или Жидова и нежидова". Такође, тог 18. априла, донијета је наредба Главног усташког уреда (будућег МУП) којом је предвиђено "ухићење свих Срба и свих Жидова који су познати као комунисти, чак и на основу самих сумњи". Декретом од 25. априла 1941. забрањена је "употреба ћириличног писма, како у приватном тако и у јавном животу". Већ 30. априла, декретом "За обрану аријевске расе и части хрватског народа" утемељено је Повјереништво за расну политику, овлашћено да потврди или оповргне сваку одлуку у "случајевима сумњиве расне припадности". Овим декретом захтијевана је јавна расна и вјерска идентификација – српско становништво морало је да носи траку плаве боје са словом "П" (православац), а јеврејско – Давидову звијезду на рукаву, а затим и на леђима. Расне одредбе морале су се односити и на брачно право. Тако је 4. јуна декретом, резервисаним за Јевреје, министар Андрија Артуковић забранио "склапање брака између аријца и неаријца... Забрањени су изванбрачни сполни односи између неаријца са женама аријског подријетла... "Уз то, "забрањује се Жидовима и Србима излагати хрватску заставу... Стављају се ван закона жидовска презимена... Забрањује се Жидовима бављење књижевношћу, тиском, умјетностима, глзбom, градитељством, кином и казалиштем ... назочност у културним, ... спортским организацијама". Итд.

НДХ је водила и искључиву вјерску политику: "службеном државном религијом" проглашена је религија Католичке цркве. Команда италијанске Друге армије закључила је (31. октобра 1941) да се "хрватска влада одлучно оријентисала на следећу вјерску политику, у којој има потпуну сагласност Свете столице: превести највећи могући број православаца на католичанство, а такође и Јевреја". Остаје отворено питање – да ли је папа био саучесник или посматрач политике НДХ. Ни на томе се није завршило. Ово је била подлога брисања српског имена из назива православне цркве – одлуком Хрватског сабора, 7. априла 1942. основана је Хрватска православна црква, за чијег поглавара је Павелић

поставио руског емигранта Гермогена (1861–1945), док су у четири епархије (загребачкој, шидској, сарајевској и зеничкој) постављени епископи, опет руски белогардејци.

Дакле, ови први закони и уредбе представљали су премисе страшног етничковјерског крсташког рата, у чијем се епицентру према поглавничковим визијама налазио "српски проблем". Како их је било преко два милиона, односно трећина становништва НДХ, не би било ни упутно ни могуће све их истријебити: за спас друге расе дио је требало протјерати а дио преобратити на католичанство (да још једном напоменем: уз 3,5 милиона католика и око 2 милиона православаца, у НДХ је 1941. било око 700 000 муслимана, Јевреја око 90 000, али и око 70 000 протестаната који неће бити прогоњени, јер су их штитиле окупационе њемачке јединице). У складу са слоганом: "Или у Дрину или преко Дрине", једину могућност за избјегавање прогона православни Срби могли су да нађу у приклањању католичанству, што, опет, није обавезно значило сигурност, сада у складу са слоганом: "Спасили сте душу, али ваше тијело припада нама" (према новинару – Алфије Русо). Срби су оптужени за историјске "грозоте и злочине против хрватског народа". Хиљадама њих смртне пресуде изrekli су судови основани у ту сврху. Али, то као да је било покриће – основни начин истребљења била је бесудска физичка громозорна ликвидација, потпуно уништење њихових насеља, и, наравно, масовна депортација у логоре, са сасвим извјесном судбином.

Масовно уништавање српског православног народа пратило је и тешко страдање СПЦ – и свештенства и храмова. До пред крај рата уморено је грозном смрћу 6 владика и 222 монаха СПЦ, уништено 299 цркава. На путу спровођењу етничковјерске "чистоте" НДХ нашло се и полуномадско ромско становништво. Процјењује се да их је током рата од око 30 000 побијено око 28 000, што је око 12 % свих ромских жртава у Европи у Другом свјетском рату. То становништво није носило "библијску кривицу", није имало своје цркве или синагоге, а било је без било каквог социјалног значаја и утицаја. За усташку власт њихова кривица огледала се у томе што су као такви они били носиоци друштвеног нереда, али и због тога што су полупагани и у том погледу следбеници вјерског синкретизма, неподобног католицизму. Између 1941. и 1945. у НДХ је ликвидирано око 50.000 Јевреја (према неким процјенама, и

више). Ово насиље утемељено на религиозној нетолеранцији, било је познато њемачком и италијанском окупатору. Њихова повремена о-суда тих злочина, која у стварном погледу углавном није превазилазила декларативни ниво, проистицала је и из сазнања да су ти злочини подстицали српски устанички покрет. План власти НДХ ("Исусово друштво хрватског национализма", како ју је окарактерисао један италијански новинар), да се до 6. септембра 1941. заврши ликвидација српског православног становништва а његова имовина додијели у "властништво породица муслиманских или хрватских", био је познат италијанским војним властима.

Конкретно истребљење, осим у директним акцијама, било је резервисано за концентрационе логоре. Концентрациони логори "изум" су 20. вијека. Први су их увели Британци у рату против Бурја у Јужној Африци (1899–1903). Недуго затим, Аустроугарска је почетком Првог свјетског рата отвараала концентрационе логоре за "сумњиве" Србе – у Добоју, Араду, Нежидеру, Шопрону. У Другом свјетском рату, у НДХ некако су у сјени непојмљивих ужаса Јасеновца остали логори у Јадовну, Јастребарском, Пагу, Рабу, Ђакову, Тењи, Сиску, Цапрагу, Лобограду, Лепоглави, Горњој Реци, Керестинцу, Крушчици ... Заједничка њихова карактеристика је да су у њима превасходно страдали Срби, Јевреји и Роми, опет, превасходно због свог вјерског и националног идентитета, а зарад стварања етнички и вјерски "чисте" НДХ. У састав НДХ улазио је и простор данашње Босне и Херцеговине на којем су се догодила највећа страдања. Ту су у усташким походима нестала читава села чији страдалници нису ни пописани после Другог свјетског рата. Уз Доњу Градину, стратиште епископских размјера, ту су и бројна друга стратишта као и јаме (посебно у Херцеговини) са својим потресним причама. Буквалним разбетонирањем неких јама, прије двије деценије, "разбетонирале" су се и те приче.

Јасеновац (1941–1945) највећи је концентрациони логор у окупираној Југославији, који су власти НДХ основале у лето 1941, по угледу на нацистичке логоре за масовно уништавање људи. Размјере страдања превасходно Срба, Јевреја и Рома у систему јасеновачких логора толике су да се и овоме раду мора на њих посебно указати. Први заточеници Јасеновца допремани су у логоре Крапје (Јасеновац 1) и Брочице (Јасеновац 2); затим су они пресељени у логор на Циглани (Јасеновац 3). У

селу Јасеновац јануара 1942. основан је логор Кожара (Јасеновац 4), а од фебруара 1942. и казнионица у Старој Градишки (Јасеновац 5) дјеловала је као дио комплекса јасеновачког концентрационог логора. Логор је био активан током читавог рата, до почетка маја 1945. када су у тада већ напуштено мјесто ушле претходнице 21. српске дивизије ЈА. Логораши (мушкарци, жене, дјеца) понижавани су, терорисани и дивље уништавани најразноврснијим хладним и ватреним оружјем, изгладњавањем до смрти ("Звонара"), вјешањем и спаљивањем у "Пицилијевим пећима", масовно убијани на "Гранику" гдје су измрцварене жртве бацане у Саву. Највеће стратиште, са злокобном "тополом ужаса" налазило се са десне стране ријеке Саве – у Доњој Градини (данас је то спомен-подручје које се налази у Републици Српској). Драгоје Лукић подвижничким напором евидентирао је 19.432 дјеце (до 14 година) мученичких страдалника у јасеновачком логору. Званична комисија Владе НР Хрватске (предсједник Венцеслав Целигој, секретар Анте Штокић) крајем 1945. закључила је да се егзактан број жртава Јасеновца никада неће установити, јер су трагови уништавани, а знатан дио убијених није покопан у масовним гробницама већ је бацан у Саву. Комисија је тада процијенила да је у јасеновачком логору страдало око 600.000 жртава. У социјалистичкој Југославији овај задатак није завршен, чиме је у новије вријеме отворен пут невиђеном историографском ревизионизму, не само у вези са јасеновачким жртвама.

Феномен геноцида захтијева компаративно истраживање, које укључује и разматрање услова под којима је геноцид као масовно убијање могућ а истовремено и некажњив. НДХ и њени злочини нису историјска случајност која би дозвољавала подвлачење црте и заборављање злочина. Нормализација прошлости није могућа путем конзервативног историцизма – престанком проучавања историје "која само оптерећује будућност". Геноцид почињен у НДХ не може се релативизовати поређењем са злочинима других (као што је случај са неким теоријама о тоталитаризму). И овај наш скуп требало би да буде упозорење на опасност од нормализације сваког "патриотског геноцида".

Ели Таубер

ДЕПОРТАЦИЈЕ ЈЕВРЕЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У САБИРНЕ И КОНЦЕНТРАЦИОНЕ ЛОГОРЕ СА ХРОНОЛОГИЈОМ ДЕПОРТАЦИЈА У КОНВЕНТРАЦИОНИ ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ

Прве депортације Јевреја у НДХ почеле су 29. априла 1941. године. Тога поподнева око 17 сати у логор Даница стигао је први транспорт од око 300 људи. У овај логор, нешто касније, били су доведени и Јевреји из Сарајева, Бијељине, Тузле и других мјеста Босне и Херцеговине, али и из Бјеловара, Карловца, Огулина и Вараждина. На вагонима је обично писало "Покварено воће".¹ Логор је расформиран већ јула 1941, а заточеници (1.600) пребачени су у други сабирни логор у Госпићу, касније у концентрационе логоре Јадовно, Паг, Јасеновац и Стара Градишка. Кад је донесен налог да се у Госпић упућују сви "непоћудни елементи", из свих крајева НДХ пристижу транспорти људи. У јуну и јулу 1941. године стизало је у Госпић дневно по 1.000 мушкараца, жена и дјеце.

Међу њима било је највише Срба, затим Јевреја, али и извјестан број напредних Хрвата.

Прва два транспорта Јевреја који су одведени из Сарајева септембра 1941. године, отпремљени су у Крушчицу крај Травника.

Прва група заточеница са дјецом из концентрационог логора Метајна, стигла је у Крушчицу 28. августа 1941. У тој групи било је око 1.100 лица. Већ 3. септембра 1941. упућено је из Сарајева око 500 лица,

¹Mirko Peršen, *Ustaški logori, Stvarnost, Zagreb, 1966.*

мушкараца, жена и дјеце. Они су ноћу изведени из својих станова и дозвољено им је било да понесу само одјећу коју су имали на себи. Сљедећа група Јевреја из Сарајева упућена је 9. септембра 1941. у којој је било око 500 лица, а из Херцеговине је доведено око 300 Српкиња.²

Почетком октобра 1941. усташке власти су наредиле да се логор у Крушчици расформира. Заточеници су утоварени у два жељезничка транспорта и одведени у концентрационе логоре у Хрватској. Први транспорт, у којем су били мушкарци, кренуо је 5. октобра 1941. за логор у Јасеновцу, а други транспорт, у којем су биле жене и дјеца, кренуо је 6. октобра 1941. у логор у Лоборграду, одакле су касније пребачени у Аушвиц. У логор Лоборград прве заточенице доведене су из логора Крушчица. Међу њима је било око 1.350 јеврејских жена и дјеце, као и неколико десетина Српкиња.³ Прва група заточеница из Лоборграда послата је у Аушвиц у периоду од 13. августа до 28. августа 1942. године, а посљедња октобра 1942. године. Српкиње су углавном одведене на рад у Њемачку, а нешто старијих је пребачено у Србију.⁴

Јевреје из Сарајева купили су сваки мјесец, али неки транспорти нису забиљежени или за њих не постоји тачна документација. Ипак, за велики транспорт од 27. и 28. октобра из Сарајева постоји и докуменат.⁵

² Peršen, Ustaški logori, str. 43

³ AJO Sarajevo, br.147/41, Dopis Židovske Bogoštovne općine Brod Jevrejskoj Bogoštovnoj općini Sarajevo od 7. novembra 1941.: "Izvješćujemo vas savezno sa jučerašnjom našom brzojavkom da su sada svi transporti židovskih interniraca prošli iz Krušćice preko Slavenskog Broda za Lobor. Bilo je oko 1.600 osoba, od toga oko 1.350 žena i djece, a ostalo muškarci. Žene i djeca su opskrbljeni na ovdašnjoj željezničkoj stanici: mlijekom, čajem, kruhom i vodom".

⁴ Peršen, Isto, str. 46

⁵ AJO Sarajevo, br. 4/1941 od 28. oktobra 1941. godine, Dopis Židovske bogoštovne općine Brod n/S Jevrejskoj Bogoštovnoj Općini Sarajevo: "Izvješćujemo vas, da je jučer ovuda prošao jedan transport od 400 židovskih interniraca, a poslije toga jedan drugi manji transport od 30 židovskih interniraca sve samih muškaraca. Danas je pak prošao jedan transport od 360 muškaraca. Dolazili su iz Bosne, a odredište nam nije poznato, no vjerovatno je Jasenovac. Transporti su sa strane naše općine dočekani i dobrom hranom opskrbljeni."

Претпоставља се да су у овим транспортима била и 42 Јевреја из Травника.⁶

Тако, захваљујући преписци између Жидовске богоштовне општине Брод н/С и Јеврејске општине Сарајево, сазнајемо да је 1. новембра кроз Брод прошао транспорт од 40 интернираца, а 2. новембра још један транспорт. Још један транспорт је забиљежен захваљујући овој преписци: "Данас 6.11.1941. године у 11 сати прије подне достављен нам је Ваш брзојав. Данас у поноћ долази транспорт 150 мушкараца правац Јасеновац. Предузмите могуће за окријепу, како би тај влак имао већ у 11,30 сати прије подне стићи овамо, то смо на брзу руку опремили све за прехрану 150 особа." Но, на жељезничкој станици, ни жељезничкој редарственој испостави није о томе транспорту било ништа познато.⁷ Радило се, наравно, о грешци, а то потврђује допис из Сарајева у којем сазнајемо да је транспорт са 150 мушкараца отишао из Сарајева 3.11.1941, а још једна група од 71 мушкараца између 16 и 60 година одведена је 7. новембра.⁸ Међутим, из дописа Жидовске богоштовне општине Брод, сазнајемо да је 8. новембра "кроз Славонски Брод прошао транспорт од 120 већином посве младих мушкараца из Сарајева за Јасеновац".⁹

Сви који су покупљени 17. новембра у Сарајеву, одведени су, одмах идуће ноћи, у Јасеновац. Кад су сви укрцани, по 40 и 50 у један вагон (а ти вагони су били затворени са вањске стране) и једина могућност да заточеници, који су били натрпани у вагонима као сардине, дођу до мало зрака, биле су мале решетке са двије стране вагона. Ово је био једини транспорт са Јеврејима, да су по дану вагони дошли на сабира-

⁶ AJO Sarajevo, br. 819/41, Pinto A. I Pinto D., Dokumenti o stradanju Jevreja u logorima NDH, Dopis Jevrejske opštine Sarajevo Židovskoj Bogoštovnoj općini Brod n/S.

⁷ AJO Sarajevo, br. 36/1941.

⁸ AJO Sarajevo, br. 843/41.

⁹ AJO Sarajevo, br. 50/41

лиште, у овом случају до Градске вијећнице, у које су укрцани, и наставили пут према Броду.¹⁰ Овом транспорту прикључена је група од 20 Јевреја из Олова.¹¹

Читавим путем до Брода заточеници нису добили хране ни воде, па су чак и нужду морали обављати у вагонима, јер се до Брода вагони уопште нису отварали. Ако се помисли да у вагонима није било ни довољно мјеста да сви могу слободно стајати, може се помислити колико су се напатили заточеници до Брода, а разумљиво је и то, да многи у Брод уопште нису стигли. Пратња транспорта, усташе и полицијски агенти, возили су се у путничким вагонима и читаво се вријеме забављали изграјући карте и пијући, док су Јевреји били стрпани у један сточни вагон, у хладноћу, без хране и воде. Касније је један од полицијских агената, који је пратио тај транспорт, којим је онда одведено укупно око 3.000 лица, причао Бујасу да су заточеници доспјели до Јасеновца. На Бујасов упит колики је тај Јасеновац, да може примити толико људи, агент му је одговорио да не зна, али да се у случају да стигне превише заточеника, сувишни једноставно одмах побију. Детаље о овим транспортима сазајемо из преписке између јеврејских општина. Тако сазнајемо да је велики транспорт мушкараца прошао кроз Брод 18.11. а 19.11. велики транспорт жена за логоре.¹² Транспорти се настављају. Двадесет другог новембра око 8 сати ујутро кроз Брод је прошао транспорт жидовских жена из Сарајева. "Транспорт је према нашим обавијестима бројио око 600 жена и дјецe. Ми смо транспорт дочекали и опскрбили с храном."¹³

¹⁰AJO Sarajevo, Pinto, Stradanje sarajevskih Jevreja pod ustaškim režimom – Izvod iz izvještaja Srećka Bujasa povjerenika Sefardske jevrejske opštine u Sarajevu

¹¹ AJO Sarajevo, br. 169/41, Dopis Židovske bogoštovne općine u Slavanskom Brodu Jevrejskoj opštini u Sarajevu, od 17. ecebmbra 1941: "jedan muški transport iz Olova, u kome je bilo 20 muškaraca i odraslije muške djece, a zatočenici su putovali u zatvorenim vagonima... U muškom transportu bio je neki Majerović David, 78 godina star..."

¹² AJO Sarajevo, br. 96/41: "Prema informaciji dobivenoj danas na kolodvoru u Slavanskom Brodu je transport od 18. o. mj. brojao 700 muškaraca, većinom iznad 60 godina, a transport od 19 o. mj. 800 žena. Danas je oko 14 sati ovuda prošao transport od 25 muškaraca iz Đakova."

¹³ AJO Sarajevo, br. 106/41 Dopis Židovske Bogoštovne općine Brod Židovskoj Bogoštovnoj općini Sarajevo od 24. novembra 1941. godine

Утврђен план систематске физичке ликвидације, уз пренапученост заточеничких капацитета, убрзао је даљу депортацију заточених. Формирани су транспорти интернираца који су затим упућивани у оснивајуће, новоформиране и остале логоре широм НДХ. Еуфорију масовног уништења свега што је супротно идеји и правном концепту усташке државе, у контексту актуелне растистичке политике, често је код бранитеља те идеје свјесно пратила слаба организациона припрема при акцијама даље депортације интернираца. Неки од тих транспората, услед прекобројности заточеника или због немогућности логора у који су упућени да их приме, враћени су на полазиште.

Тако је Повјереништво Јеврејске вјероисповједне општине у Сарајеву јавило Загребачкој вјероисповједној опћини 26.11.1941. године да је "транспорт од 600 жена који се вратио у Сарајево провео у вагонима без кретања, без умивања, углавном без хране, 7 пуних дана. Какво је њихово стање не треба посебно описати".¹⁴ Јадно физичко и душевно стање враћених депортираца у пролазна сабиралишта уз минимум хигијенских услова резултирало је појединачним случајевима инфекција.¹⁵ Због тенденције рапидног ширења заразе и пријетеће епидемије усташе су биле приморане да заточенике, превентиве ради, привремено врате домовима док се не формирају пригодна сабиралишта. Стога је констатовано (да би се избјегло ширење заразних болести које би угрозило читаво грађанство), да се сви заточеници који су тешко болесни и заразни одмах отпреме у болницу, а остали да се упуте својим домовима у Сарајеву, све до времена док се са стране надлежних државних власти не израде подесни логори за њихово заточење.¹⁶ У одлуци се диспозиционо разликује низ значајки које претходно одређују карактер будућег логора.

Прије свега изричито је наглашено да се све интерниране жене и дјеца одмах депортирају у Осijek. Очита је намјера усташа да логор у оснивању првенствено буде сабиралиште за жене и дјецу разних конфесија

¹⁴ АЈИМ, к. 65, fasc. 1–1, dok. 1–40.

¹⁵ АЈИМ, к. 65, fasc. 1–1, dok. 1–46. "Već se pojavio jedan slučaj crvenog vjetra, više slučajeva svrabi, slučaj ludila po općem mišljenju skorih dana nastat će opća epidemija svih mogućih zaraznih bolesti."

¹⁶ АЈИМ, к. 65, fasc. 1–1, dok. 1–63.

и националности. Као потврда тој констатацији је чињеница, да се у првом транспорту, поред јеврејских, налазио мањи дио српских жена и дјеце. Уметнута надопуна о изузећу изнемоглих, старих и болесних, лицемјерно формулирана а лажно милостива, требала је прикрити суровост и истинитост циљева усташке акције. А она је управо проистицала из неопходности да се старе и болесне интернирке хитно експедирају из Сарајева због евентуалне епидемије.

Из дописа које је Сарајевска јеврејска општина упутила Жидовској општини у Осијеку сазнајемо да су 21. децембра упућена у Ђаково из Сарајева два транспорта.¹⁷ Само дан касније, 22. децембра, као што је претпостављено, нови транспорт је отпремљен за Ђаково.¹⁸ А из дописа упућеног 27. децембра Жидовској општини Осијек, сазнајемо да Јеврејска општина Сарајево још "нема вијести о новом транспорту жена и дјеце који су из Сарајева отпремљени ноћу између 23. и 24. децембра у Ђаково. Пошаљите нам списак свих заточеница у Ђакову".¹⁹

Нијемци су већ у прољеће 1942. године исказивали незадовољство чињеницом да је у НДХ, према њихову мишљењу, унаточ томе што су усташе предузели драстичне мјере, велики број Јевреја још остао на животу. Главна управа сигурности Reicha у Берлину, преко тзв. Реферата ИВБ, надлежног за "жидовска питања", проширила је у љето 1942. подручје свог непосредног дјеловања и на НДХ. Том је претходио извјештај "Положај Жидова у НДХ", који је написан у мају 1942. године у испостави Гестапоа у Загребу. У њему се на хладан, рационалан начин описују репресалије, депортације и масовно убијање Јевреја сјеверно од италијанско-њемачке демаркацијске линије у НДХ. Усташким се властима пребацује безразложна суровност ("заточеници се нису могли окупити тједнима и мјесецима"). "Врло много Жидова је једно-

¹⁷ AJO Sarajevo, br. 1061/41: "Vešeras polaze iz Sarajeva 2 transporta: žene i djeca, koji idu u Đakovo, a drugi muškarci koji idu za Jasenovac. Žena ima oko 500, muškaraca će biti oko 100. Postoji tendencija da se i dalje internira iz Sarajeva, a internirci bi uglavnom bili žene i djeca, a za njih dolazi u obzir logor Đakovo, jer nema drugih ženskih logora.

¹⁸ AJO Sarajevo, br. 1070: "Sinoć je otpremljen novi transport Jevreja iz Sarajeva za Đakovo, u njemu je bilo 800 žena i djece. Žena u dubokoj starosti i teško bolesnih ima preko 200."

¹⁹ AJO Sarajevo, broj 1101/41

ставно нестало... остаје нејасно зашто се уништавало тако много људских живота, и још се уништава, када постоји потреба за јефтином радном снагом". Овај приговор Нијемаца да се масовно убијање проводи без рационалног повода не може се схватити никако другачије него као цинизам.²⁰ Опћа је оцјена била да је "жидовско питање" знатним дијелом "ријешено" у њемачкој интересној сфери, али нацистичке службе констатују да усташке власти ипак нису биле довољно темељите. У извјештају је исправно оцијењено да је извјестан број Јевреја поштеђен хапшења и депортација, захваљујући особним и родбинским везама, корупцији, те заузимању Католичке цркве у Загребу за мјешовите бракове и њихову дјецу те за неке појединце.²¹

У припремама су сарађивале и усташке власти, које су овај пут добијале директне инструкције од Нијемаца. Већ и сам израз "изсељење", који усташке власти тада почињу употребљавати, очигледан је увоз њемачке терминологије: у њемачком се употребљавао израз "Aussiedlung" или "Evakuierung".²² "Изсељење" постаје еуфемизам за депортације: до тада, усташки су термини били врло јасни – "одпрема Жидова у логор" и сл.²³ Као стручњак за ту врсту послова стигао је у Загреб из Берлина предсједник Главне управе државне сигурности (РСХА) Hauptsturmführer Franz Abromeit из Eichamannova одјела IV Б: сада је усташка администрација била и под непосредним притиском да побољша организацију хватања и депортације Жидова. Секундирала је и администрација из загребачке околице – тако котарска област из Писаровине поткрај српња тражи да се Жидови изселе, јер неки бјеже у Словенију, а други су "на терет овдашњем пучанству".²⁴

Предсједништво Владе 3. августа расписало је окружницу којом је за "концентрирање и смјештање изсељеника у привремена сабиралишта" именовало Ивана Тоља, управитеља жупске редарствене области, а за "организацију жељезничких транспорта Vilka Kühnela, надстојника Жидовског одсјека Равнатељства за јавни ред и сигурност". Kühnel је

²⁰ HDA, fond ZKRZ GUZ, br. 306, kut. 10. 62-79.

²¹ Goldstein, *Holokaust u Zagrebu, Deportacija u kolovozu 1942.*, str.424

²² HDA, fond MUP SRH, 013.0.65, III. dio. 223

²³ HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj., 29836

²⁴ HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj., 28322.

именован и водитељем "акције за изсељавање Жидова са подручја НДХ".²⁵

Припреме за хапшења биле су свеобухватне. Требало је, између осталог, створити и хушкачку атмосферу у којој би јавност све то лакше прихватила. Извјесни Иванчевић из Новинског одсјека Равнатељства усташког редарства, тих је дана, у почетку августа 1942., слао окружницу свим новинским редакцијама. У њој наглашава да је "потребно ових дана да се опет почне писати о Жидовима. Писање о њима треба довести у везу с одметничким дјелатностима у Козари итд., те нагласити да су сви потхвати од стране одметника били покренути готово искључиво од Жидова. У ту сврху бит ће уредништвима листова у почетку другога тједна достављено градиво о точним подацима, именима и сл. Док то градиво не стигне могу се написати један или два опћенигија чланка, у којима ће бити приказана дјелатност Жидова, као вођа партизанских одреда и политичких комесара у Совјетској Русији".²⁶

Eichmannov замјеник, Sturmbannführer Rolf Günther из Берлина, 7. августа је обавијестио Abromeita у Загребу, да је код власти НДХ осигурано седам теретних влакова, почевши од 13. августа, за транспорт Жидова из Хрватске преко Марибора до Auschwitza, у трајању путовања од два дана по транспорту.²⁷

Уска сарадња усташких власти и њемачких представника потврђивала се од 13. августа па све до краја мјесеца. Иако су влакове дале Државне жељезнице, полицијску пратњу и све остало у вези с транспортом организовале су њемачке полицијске снаге. На тај начин нацисти су из Загреба у Аушвиц одвели похапшене загребачке Јевреје, као и јеврејске заточенице из логора у Лобору и Горњој Ријечи: њима су прикључили и логораше из Тење, као и све тада ухапшене Јевреје из других мјеста НДХ. Највише је Јевреја било из Сарајева, чиме је тај град "очишћен" од Јевреја. Жидовски одсјек је обавијестио Државне жељезнице да се "трошак превоза од мјеста утоварања до мјеста истоварања имаде навјерити

²⁵ HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj., 29059., O Kühnelu, 29833 Povodom predstojeće akcije - fond ZKRZ

²⁶ HDA, fond ZKRZ GUZ, br. 306, kut. 10, 283.

²⁷ Hilberg, Destruction, 714-715.

на рачун Државне ризнице НДХ".²⁸ На захтјев њемачких представника тај су трошак, према ранијем договору, усташке власти морале преузети на себе.

Главни статистичар СС-а др Richard Korherr поднио је уреду Reichsführera SS-а Himmlera 23. марта 1943. додаток извјештају (7 страница) о "коначном рјешењу јеврејског питања" у којем бројчано резимира све што је на том плану учињено до краја 1942. године. Према том извјештају у четири велика транспорта током мјесеца августа из НДХ је у логоре у Пољској депортирано укупно 4.972 Јевреја.²⁹

Доминик Мандић тврдио је да су у августу 1942. године "Жидове готово све преселили из Загреба и других крајева у Пољску и Њемачку; све па и малу дјецу".³⁰ Отприлике мјесец дана касније, у септембру, Павелић се састао с Хитлером у Украјини и врло јасно рекао да је "жидовско питање у великом дијелу Хрватске практички ријешено".³¹ Павелић је био посве у праву, јер је онај дио територија НДХ који је био под контролом усташа и Нијемаца, осим града Загреба и дјелимично Сарајева, био уистину "очишћен" од Жидова.

ДЕПОРТАЦИЈЕ ЗА ЈАСЕНОВАЦ - ХРОНОЛОГИЈА

19. август

Формиран логор Крапје (Јасеновац I) - довођење прве групе сарајевских Јевреја

20/21. август

У јасеновачку групу логора почели пристизати први логораши.

Август

Босанска Градишка - депортација Јевреја

Сански Мост - депортација Јевреја

²⁸ HDA, fond 252, RUR, Ž. odsj. 29769, 29817, 2985, 29861.

²⁹ Hilberg, Destruction, 717, 1204.

³⁰ Miletić, Jasenovac, knj. I. 489.

³¹ Sobolevski, Židovi, 112.

10. септембар

-Формиран логор код села Брочице (Јасеновац II)

20. септембар

Зеница - депортација прве групе Јевреја

Септембар

- Грачаница - депортација Јевреја

- Приједор - депортација Јевреја

- Тешањ - депортација Јевреја

- Мостар - Доношење Резолуције муслимана града Мостара

Јесен

Сарајево - Конфискован стари општински (сефардски) летопис "Пинкас"

2. октобар

- Кисељак - депортација Јевреја

- Формиран логор код села Јасеновац (Јасеновац III)

16/17.октобар

Сарајево - масовно интернирање Јевреја

26/27.октобар

Сарајево - депортација (400+30+360 у два транспорта) Јевреја у Јасеновац

13. новембар

Равнатељство усташког редарства НДХ у Загребу обавјештава "Велику жупу Дубраву" у Дубровнику: "Сви Јевреји избјеглице, мушкарци од 16 до 60 година, који су привремено смјештени у Чапљини, морају отпремати у логор Јасеновац."

16. новембар

Сарајево - хапшење 2.200 Јевреја и одвођење у концентрациони логор Јасеновац и Ђаково (700 мушкараца и 800 жена)

Сарајево - хапшење 35 Јевреја, чланова КПЈ, СКОЈ-а и симпатизера одвођење у концентрациони логор Јасеновац

25. новембар

Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелних особа на присилан боравак у сабирне и радне логоре, чиме је формал-ноправно озакоњен систем логора.

16/17. децембар

Олово - отпремљен за Јасеновац транспорт од 20 мушкараца и одраслије мушке дјеце

27. децембар

Завидовићи – друга група Јевреја спроведена у Јасеновац

1942

Јануар

Отпремљено је око 1.200 жена и дјеце (из групе која је враћена из логора у Лоборграду) у логор у Старој Градишки

Тузла – хапшење и депортација Јевреја у концентрациони логор Јасеновац

Босански Брод – хапшење и депортација преосталих Јевреја (жене у Ђаково, а мушкарци у Јасеновац и Стару Градишку)

1. фебруар

Босански Шамац - Одведена друга и посљедња група Јевреја

17. фебруар

Формиран и званично логор Стара Градишка (Јасеновац В)

24. фебруар

Травник - Отпремљено 17 мушкараца за Јасеновац и 89 жена и дјеце из Зенице и Травника у сабирни логор Стара Градишка

11. март

Жепче - депортација Јевреја

Високо - депортација Јевреја

Бегов Хан - депортација Јевреја

25. март

Модрича - депортација Јевреја

27. март

Зеница, Кисељак, Фојница – одвођење 23 Јевреја у логор на присилан рад

Април

Зеница – одвођење треће групе Јевреја (16) из Зенице у логор Стара Градишка

9. мај

Јеврејске избјеглице (58) из Слатине крај Бање Луке одведене у Јасеновац

13. мај

Јајце – депортација 13 Јеврејки у Стару Градишку

19. мај

Сарајево – депортација 22 Јевреја у Јасеновац, односно Стару Градишку

29. јуни

Дервента - покупљени су сви Јевреји

27/28. јули

Бања Лука - депортација преосталих Јевреја (170)

1. август

Бијељина – депортација Јевреја (последњи транспорт)

2. август

Посебна окружница Владе НДХ којом је најављена акција исељавања Јевреја у источне дијелове Рајха

8. август

Дервента - Депортација Јевреја (мушкарце у Јасеновац и Градишку, а жене у Ђаково и Лоборград)

10. август

Бања Лука – депортација преосталих 13 Јевреја из Бањалуке и околних градова.

13. август

Травник – депортација 20 Јевреја у Јасеновац и Стару Градишку

18/19. август

Сански Мост - одведени сви Јевреји (27) у Јасеновац и Градишку

19. август

Бања Лука – депортација 20 Јевреја у Јасеновац и Стару Градишску

23. август

Бања Лука – упућена на присилни боравак група од 23 Јевреја у Јасеновац, односно у Стару Градишску

Јесен

Теслић - депортација Јевреја

1943.

12. мај

- Босански Нови - депортација Јевреја

- Босанска Градишка – депортација Јевреја у логор Стара Градишка

1945.

22. април

Извршен пробој из логора Јасеновац

БЕЗДАНЕ ЈАМЕ – МАСОВНА СТРАТИШТА У КОМПЛЕКСУ УСТАШКИХ ЛОГОРА ЈАДОВНО

Логор Јадовно и вишебројне бездане јаме су мјеста која нам говоре о највећем злочину против човјечности и међународног права, о злочину над тек рођеном дјецом, бакама, дједовима, мајкама, очевима, браћом и сестрама, чији је глас ужаса данима беспомоћно одјекивао из безданих јама Велебита и на масовним губилиштима на отоку Пагу.

Усташки логор на Велебиту – Јадовно, симболично је мјесто, мјесто смрти, страве, ужаса, уздаха и тешких успомена.

То је један од првих најбруталнијих и најзвјерскијих логора – стра-тишта у Европи.

Хрватски усташки логор Јадовно био је претеча јасеновачког, усташке творнице смрти, највећег система логора уништења Срба, Јевреја, Рома и антифашиста, како Хрвата и других на југославенским просторима, 1941 – 1945. године.

Али, Јадовно је мјесто о којем више од 68 година није објављено ниједно цјеловито дјело. Истину о овом комплексу хрватских усташких логора смрти заточеници су односили са собом у бездане јаме и поноре, чији је глас ужаса данима беспомоћно одјекивао врлетним Велебитом, губи-лиштима на отоку Пагу и валовима Јадранског мора.

Већина људи понешто зна о логору смрти Јасеновац, који је трајао че-тири године, Аушвицу и Треблинки у којем су прорадиле гасне коморе 4. јула, гдје су с "индустријом убијања" нацисти започели 23. јула 1942. године, али врло мало зна о комплексу хрватских усташких логора смрти Јадовно, који је трајао непуна четири мјесеца, од 11. априла до 25. аугуста 1941. године.

Логори на Велебиту и отоку Пагу су временски претходили већини ве-ликих логора смрти у Њемачкој. Усташки режим у Независној Држави

Хрватској (НДХ), с Антом Павелићем на челу, надмашио је њемачке нацисте у расистичким прогонима.

Чим је дошао на власт, уз помоћ Нијемаца и Италијана, Павелић је пре-дузео све да истребљењем српског и јеврејског становништва створи чисту католичку државу Хрватску. За разлику од својих нацистичких господара, усташе за масовна уморства на Велебиту нису трошили новчана средства, нису подизали творнице смрти, гдје би жртве гушили у за ту сврху подигнутим гасним коморама, већ су искористили природне јаме. Над њихова гротла су доводили повезане мушкарце, жене и дјецу, које су ударили дрвеним маљевима или ножевима, углавном неколико првих беспомоћних, да би они повукли остале, који су се, како су сами злочинци причали, стрпоштавали у таму јаме муњевитом брзином. Други су убијани над јамама које су морали сами да ископају, или су с каменом повезаним за тијело бацани с бродова у море.

Усташе су уживале у садистичком мучењу жртава – силовању жена, дјевојчица, пред бакама, дједовима, супрузима и бацању тако окрваљених, полуживих и живих, у бездануше. Ако се за Аушвиц каже да је био фабрика смрти, онда је у Комплексу стратишта Јадовно, смрт, као "на фабричкој траци, наношена ручно".

Макс Лубурић је на стратиштима логора Јадовно и Пага постављао темеље јасеновачког пакла, поставши шеф свих Павелићевих логора у Независној Држави Хрватској.

Не постоји перо којим би се исписале страхоте жртава у Комплексу хрватских усташко-домобранских логора, стратишта Јадовно. То надмашује сваку људску фантазију. Комплекс хрватских усташких логора Јадовно 1941. године састојао се од сабирних логора: Зграде казнионице Окружног суда, њених ходника и дворишта у Госпићу, логора "Овчара"¹ крај Госпића, Ступаничево код Башких Оштарија, логора код Рисове главе на Велебиту, логора губилишта Слана и Метајна на отоку

¹ "Овчара": Стаје Србина, трговца Матије Максимовића, који је поред штампарије, књижаре и читаонице у Госпићу покрај ријеке Новчице имао и три велике стаје у којима је држао овце, краве и неколико коња за пружање услуга другим трговцима. Већ у мају 1941. су усташе његово имање опљачкале, а њега и неколико његових чланова породице мученички усмртиле. Стаје су усташе претвориле у сабирни логор за Јевреје и Србе који сами заточеници назваше "Овчара".

Пагу, сабиралишта на жељезничкој станици у Госпићу, логора страстишта у Чачић долцу, Јадовно на Велебиту, те вишебројних безданих јама, о којима сам, о њих 32, сазнао дугогодишњим истраживањем изворних докумената и обилазећи врлети Велебита и његове околине и детаљно их описао.²

Логори у Госпићу били су сабирно-транзитног карактера и у функцији већ од априла 1941. године, знатно прије 2. јуна, када је поглавник Анте Павелић издао званично наређење о оснивању логора.

Логор Јадовно био је смјештен 22 километара сјеверозападно од Госпића, дубоко у густој шуми велебитског масива, на 1200 метара надморске висине, гдје су ноћи веома хладне, а дању врућина без воде, заточеници на отвореном без крова над главом. Далеко од очију у велебитској забити.

Оградише га мученички под усташко-домобранском стражом сами заточеници четири метра високом двоструком бодљикавом жицом, већ у мају 1941. године, 50 X 25 метара. Временом су га проширивали све до 24. јуна, када је добио свој коначни облик 188 X 90 метара, па је тај дан узет као дан оснивања логора, једног од првих масовних губилишта у Независној Држави Хрватској 1941. године.³

Прва јама бездануша, 1.880 метара удаљена од малог хрватског села Јадовна по коме је логор на Велебиту добио име, је Шаранова јама.⁴

Наведене усташке логоре су формирали државни органи Независне Државе Хрватске уз помоћ дијела католичког клера. Организовало их је Министарство унутрашњих послова НДХ на челу с Андријом Артуковићем, Еугеном Кватерником, равнатељем за јавни ред и сигурност, Јуцом Рукавином, усташким пуковником, емигрантом Јурицом Фрковићем, великим жупаном Лике и Гацка, Стјепаном Рубинићем, шефом усташког редарства у Госпићу, Рудом Рицом и Драгутином Пудићем

² Види опширније: Др Ђуро Затезало: Јадовно – Комплекс усташких логора 1941, књига И, Музеј жртава геноцида, Београд, 2007, стр. 169 - 189

³ Исто, стр. 112 – 125.

⁴ До 1939. године звала се Водена јама, када је по младићу Бубашу, чији су родитељи имали надимак Шарани, који је пао у њу, јер је хтио прескочити, и остао мртав, и јама се од тада назива Шаранова.

Парализом. Управник логора био је злогласни усташа, учитељ Руде Риц.⁵

Логор је осигуравало 200 усташа и 50 домобрана, међу којима је било и оних са фесовима на глави.

Јадовно је био директно подређен Редарственој усташкој бојни у Госпићу под командом бојника Стјепана Рубинића.⁶ У њеном саставу била је посебна јединица, чији су припадници изводили Србе и Јевреје из логора на његова околна стратишта, јаме, и убијали. Њима су командовала четири усташка официра, којима су били подређени усташе и домобрани, страже око логора Јадовно. Управитељ казнионице у Госпићу био је злогласни усташа Милан Старачех који је имао неограничену власт како у мучилишту, казнионици, тако и у свим другим злочиначким радњама.

Анте Павелић је из Италије, у пратњи с око 250 усташких емиграната, стигао у Огулин 13. априла 1941. године. Пратила их је група италијанских окупаторских фашистичких официра и у аутомобилу је крај њега сједио италијански генерал. У Огулину су усташе предвођене жупником Иваном Миканом, и адвокатом Ловром Сушићем, припремиле Павелићу свечани дочек. Жупник Иван Микан је у свом говору громогласно позивао на "чишћење" свега што није хрватско и Павелић је у свом наступном говору окупљеној маси мјештана сасвим јасно и отворено најавио терор и покоље, слуганску покорност фашистичким окупаторима. Истакао је кољачку паролу "бјеже псине преко Дрине", коју је само мјесец дана касније "доглавник" Миле Будак у свом говору у Карловцу претворио у још крволочнију паролу "Србе на врбе".

Вођа Хрватске сељачке странке Влатко Мачек је већ 10. априла 1941. године, пет дана прије доласка поглавника Анте Павелића у Загреб, издао проглас својим многобројним присталицама и цјелокупном хрватском народу којим их позива да потпомажу нову хрватску власт.

⁵ Усташки натпоручник, стар 40 година, добро је познавао територију Лике и Крбаве, па је то користио при хапшењима и убијању Срба. Истицао се југославенством, вјешто скривао мржњу према Србима; Хисторијски архив Карловац (ХАК), Зборник 20, 1989, стр. 148, 155, 189, 191, 202, 205, 798, 800, 806, 816.

⁶ Др Ђуро Затезало, нав. дј. Стр. 112 – 113.

Исто тако подршку новој усташкој власти дали су и највећи католички црквени достојанственици, надбискуп Алојзије Степинац, сарајевски надбискуп Шарих и више њих других, а све уз благослов Ватикана и гласовитог фашисте папе Пија XII. Надбискуп Степинац већ 11. априла 1941. посвећује др Милована Жанића, министра полиције у име своје и католичке цркве.⁷

На Велику суботу узвратио је посјету војсковођи НДХ Славку Кватернику, који је у име поглавника Анте Павелића 10. априла 1941. објавио оснивање Независне Државе Хрватске, честитао му на објављивању НДХ, што је значило и успостављање уске сарадње између усташког поретка и највишег представника римокатоличке црквене власти у Независној Држави Хрватској.

У усташкој штампи посебно је била забиљежена посјета Алојзија Степинца, коју је учинио 16. априла 1941. поглавнику Анти Павелићу, већ трећи дан по његовом доласку у Загреб, те свечаност коју је припремио у својим дворима усташким емигрантима – официрима. Тиме је Степинац показао којим ће се правцем кретати дјелатност његова и католичког клера у вријеме постојања усташког режима.⁸

Слиједи и Окружница 28. априла 1941. године кардинала Алојзија Степинца којом поздравља Независну Државу Хрватску као "син хрватског народа" и као "представник свете цркве" и позива католичко свећенство "на узвишени рад око чувања и унапређења НДХ".⁹ Слиједили су говори мржње и позиви на чишћење Срба и Јевреја, упућени од усташких министара, појединих бискупа, жупника, те геноцидних закона, наредби и одредби.¹⁰

⁷ "Хрватски народ" 14. ИВ 1941.

⁸ Види фотографију у: Документи о протународном раду, 156; Виктор Новак: *Magnum Crimen*, str. 544

⁹ Др Ђуро Затезало, нав. дј. стр. 44; Цвитковић Иван, Ко је био Алојзије Степинац, Сарајево, 1966. 73 – 87; Виктор Новак, н. д. Јелић Бутић Фикрета, Загреб 1977, стр. 59.

¹⁰ "Katolički list" 1941. бр. 17, 197, 198.

Већ први дан успоставе Независне Државе Хрватске јасно су показали да ће према Србима и Јеврејима бити заузет злочиначки став. Били су означени као лица изван закона.

Јевреји су без обзира на старост морали носити "жидовски знак" Ж. Срби су морали носити око руке плаву траку на којој је било велико слово П, што је поред политичког имало и чисто вјерско обиљежје. Морали су прећи на католичку вјеру, "вјеру праједова", и постати Хрвати или нестати из Независне Државе Хрватске, иселењем у Србију или убијањем.

Већ 3. маја 1941. године донијета је Законска одредба о прелазу с једне вјере на другу коју је потписао министар богоштовља и наставе Миле Будак, в. р .р.¹¹

Услиједило је и Упутство о прелажењу из једне у другу вјеру.¹²

Покрштавање или "похрваћење" српског народа представља заједнички циљ хрватског бискупата и власти Независне Државе Хрватске. Проводио га је Одбор тројице на челу с кардиналом Алојзијем Степинцем и Радни одбор за Хрватску и Босну и Херцеговину у договору с Министарством правосуђа и богоштовља.¹³

Усташе су на разне начине окупљали Србе, позивали су их да се окупе на одређеним мјестима, гдје ће им се дати нови документи, или да ће доћи католички жупници који ће их превести у католичку вјеру, па ће као Хрвати мирно радити и живјети код својих кућа. На више мјеста то је успјело злочинцима да окупе и по више стотина српског живља, а умјесто жупника дошле су усташе у камионима, опколили их, повезали и одвели у смрт. Акција за католичење служила је усташама да дођу на лак начин до што већег броја сакупљених Срба и да их тако похapse и убију на самом мјесту окупљања или их одведу у православне цркве и у њима их звјерски покољу.¹⁴

¹¹ "Narodne novine" 27. V.1941.

¹² Uputstvo o prelaženju iz jedne vjere u drugu, Ministarstvo bogoštovlja i nastave, br. 178, Zagreb, 27. V. 1941.

¹³ Viktor Novak, нав. дј. str. 16.

¹⁴ Исто.

Геноцид на тлу Независне државе Хрватске провођен је на јавним мјестима и садистичким иживљавањем: у српским православним црквама, школским зградама, кућама, вртovima, њивама, шумама, масовним стратиштима, безданим јамама. У комплексу усташких логора Јадовно доводе се Срби, Јевреји и антифашисти већ од 11. априла 1941. године, прије било каквог отпора тој нацистичкој творевини, што представља почетак помно планираног и спроведеног злочина – геноцида над српским народом и холокауста над Јеврејима.

На жељезничку станицу Госпић свакодневно од средине маја до 18. августа 1941. године стизали су возови са сточним вагонима, у којима је знало бити по 250 – 370 Срба и Јевреја измучених жеђу, глађу, батинама, које су усташе и домобрани похватили широм Независне Државе Хрватске код њихових кућа, у градовима, селима, на радним мјестима, црквама, њивама. Свуда гдје би их затекли, било дању, било ноћу. Њима су свакодневно попуњавали сабирне логоре у Госпићу и онда када би зликовци попунили наведене логоре, одводили би их повезане жицом двојицу по двојицу и уздужним ланцем по дужини у логор смрти Јадовно на Велебиту и логоре на отоку Пагу.

Више пута су их довозили камионима или пјешнице само до првих *успутних јама, гдје би их поубијали углавном хладним оружјем или их онако измучене једноставно побацали у јаме бездануше, не стигавши до наведених логора и њихових вишебројних јама. Док су заточеници чији живот није завршавао у успутним јамама били и даље паћени, гладни, жедни, уз псовке, кундачење, ударање колцима и ножевима све до логора на Велебиту или отоку Пагу, гдје би им живот у страховитим мукама био прекинут, уз весеље злочинаца.¹⁵

Усташка, квислишка и клеро-фашистичка творевина НДХ је од првог дана успостављања, 10. априла 1941. године, свакодневно, досљедно и свестрано, проводила знатно раније осмишљени план геноцида над српским и јеврејским народом, у циљу њиховог потпуног истребљења у Хрватској.

*Логор Јадовно на Велебиту, са својим помоћним логорима и безданим велебитским јамама, био је први логор масовне смрти у НДХ. У њему

¹⁵ Ђуро Затезало, нав. дј. стр. 298.

су усташке власти организовано и систематски злостављале невинне људе, мучећи их на неописиве начине.

Усташе су познате по незамисливим и несхватљивим окрутностима, без преседана у модерној историји. Није тешко закључити да су усташе у њиховом садизму и окрутности превазишли нацисте при холокаусту и Младотурке у геноциду над Јеврејима.¹⁶

Окрутношћу усташких звјерстава били су шокирани и њемачки и италијански нацисти и фашисти. Згражавали су се над усташком крволочношћу. С разлогом, јер у цијелој Европи током Другог свјетског рата није било таквих злочина. Њемачки шеф одбране у Загребу Arthur Neffner обавијестио је 24. априла 1942. године Берлин о страшним злочинима над Србима и њиховом имовином који овдје живе од древних времена. Пише да не може схватити да је носитељ тог усташког злочина и већи дио свећеника католичке цркве. Наводи сарајевског надбискупа Сорића који је у Католичким новинама, 11. маја 1941. године, написао: "Био сам с нашим усташама у Сјеверној Америци. Пјевао сам свим срцем са сузама у очима наше усташке химне. Увијек смо пружали оданост и вјерост домовини Хрвата! Више католика! Бог и Хрвати!" изјављујући да је усташа. Neffner спомиње фрањевца Францетића који је учитељу Основне школе наредио да издвоји српску православну дјецу од остале, па их усташе убише пред њиховим учитељем и вршњацима.¹⁷

Исти наводи још неколико имена католичких свећеника са зликовачким намјерама и упутствима како очистити Независну Државу Хрватску од Срба, Жидова и Рома.

Њемачки хисторичар Валтер Герлоц пише: "Нажалост, једна од првих мјера које је примијенио католички усташки режим био је ужасни војни подухват истребљења уперен против становништва које је припадало гркоправославној вјероисповјести"¹⁸

¹⁶ Поглавник Анте Павелић, обраћајући се усташама често је понављао: "Добар усташа је онај који умије да употријеби нож и извади српско дијете из мајчине утробе."

¹⁷ Glasnik Svetog Ante, br. 7 – 8, str. 88,81,1941.

¹⁸ Марко Аурелио Ривели, Надбискуп геноцида, Јасен, Никшић, стр. 121.

Пуковник Ђузепе Анђелини, командант једног пука дивизије "Ре" (Краљ), пише у својим мемоарима: "На хиљаде Срба бјеху ослијепљени и звјерски мучени, читаве породице су масакриране без икаквог обзира на пол и доб. Организатори и извршиоци често су славили клање, весело се частећи,* као кад су у августу 1941. прославили убиство сина директора средње школе у Госпићу који је био њихова хиљадита жртва."¹⁹

Слична свједочанства још у току рата и после у својим мемоарима записали су многи други италијански и њемачки војници и официри. И сами Нијемци и Италијани остали су пренеражени злочинима хрватских војника поглавника НДХ Анте Павелића.

Све чланице тројног савеза Рајха и њихове сизеренске државе имале су логоре смрти у којима су живот губили невини људи. Али, оно што је створила и законски организовала Независна Држава Хрватска 1941 – 1945. године, по монструозности и нељудском нагону према заточеницима Србима, Јеврејима и Ромима превазилази животињску суровост оног што се дешавало у логорима смрти Трећег Рајха.

На основу дугогодишњег истраживања на терену и многобројне изворне архивске грађе различите провенијенције, у овом комплексу усташких логора смрти, који је трајао кратко, од 11. априла до 21. августа 1941. године, прије било каквог дотад отпора тој квислиншкој држави, дошао сам до закључка да су усташе у 132 дана његовог постојања довеле 42.246 похватаних Срба, Јевреја и антифашиста Хрвата, из свих крајева НДХ, од којих су усмртиле 40.123.

Због италијанске реокупације Хрватског приморја и Лике, започете 15. августа, а условљене развојем устанка у Лици, Кордуну, Банији и Книнској Крајини, усташе су, плашећи се реакције Италијана, на брзину ликвидирале логоре Јадовно, Слана и Метајна. У самој огради логора Јадовно на брзину су побиле 763 заточеника, од којих 256 над јамом која је само 40 метара удаљена од логорске жице. Преостала 2.123 заточеника из логора на отоку Пагу и другим логорима, журећи пред наиласком Италијана, потрпали су у сточне жељезничке вагоне, у којима су их и довели и 19, 20. и 21. августа 1941. превезли у усташки

¹⁹ Исто.

логор Јастребарско крај Загреба. У посљедњем транспорту, 21. аугуста, било је 900 Срба, који су истога дана из Јастребарског отпремљени у логор Јасеновац и тако се нашли међу првим његовим заточеницима. Остали допремљени из Госпића су током неколико сљедећих дана одвезени из Јастребарског у логоре Крушчицу, Лепоглаву, Јасеновац и неке друге. Њих 200 су убиле усташе у логору Јастребарско.

Међу 40.123 убијена у комплексу логора Госпић, Јадовно, оток Паг било је 38.010 Срба, 1.988 Јевреја, 88 Хрвата, 11 Словенаца, девет муслимана, два Чеха, два Мађара, један Рус, један Ром и један Црногорац.

Наведени подаци показују да су усташе на стратиштима логора Јадовно убијали у просјеку 304 ухапшеника свакога дана, готово онолико колико би их истога дана и довели или довели из Госпића.²⁰

Пуних 68 година вапила су стратишта логора смрти Јадовно на Велебиту за истином и писаном ријечи. Настојало се да трагови злочина који су хрватски војници, усташе и домобрани, плански и смишљено починилили над српским и јеврејским народом, буду уништени. Да се злочин заташка, временом и заборави. А све под паролом братства и јединства народа и народности Југославије. Усташе су трагове злочина још у вријеме рата уништавале, у вријеме њиховог извођења и послије. Жртве су истину о свирепости усташких злочина односиле са собом у бездане јама и поноре, чији је глас ужаса данима беспомоћно одјекивао из јама врлетног Велебита, губилишта на отоку Пагу и валовима Јадранског мора.

Све до данашњих дана нико их није ексхумирао, пребројио ни достојанствено сахранио. Говорило се "због братства и јединства народа и народности то не треба чинити, нека им кости мирно почивају, тамо гдје и јесу."²¹ Није још вријеме, треба дистанца од 50 година, треба сачекати, то би вријеђало осјећаје народа коме су усташе припадале. Све то зло

²⁰ Ђуро Затезало, нав. дј. стр. 382 - 384

²¹ Од бројних безданих јама и стратишта само на Кордуну, Банији, Лици и дијеловима Горског котара евидентирао сам њих 337. За већину њих се данас готово ништа не зна. Готово сва мјеста усташког озакоњеног злочина су необилежена и неприступачна: Др Ђуро Затезало: "Радио сам свој сељачки и ковачки посао" – Свједочанства геноцида – Српско културно друштво "Просвјета", Загреб, 2005. Стр. 332 – 357.

нека чека боље прилике. Не треба прикупљати, записивати и објављивати о тим ужасним усташким злочинима. Чему евидентирати масовне гробнице, стратишта, откривати бездане јаме, ексхумирати из њих жртве. То вријеме ће се вјечно памтити по злим домишљајима да се истријеби цијели један народ.

Ђутањем се прикривало много тога. Умјесто да се сви злочини из времена Другог свјетског рата 1941 – 1945. године најсвестраније истраже и научно прикажу јавности, како би потомци знали шта је људско зло, како се никад никоме не би поновило, те да се таква рука злочина никада више не подигне ни на кога и нигдје.

Тако је из прећуткиваног сјемена зла настало извориште нових зала.

Дошла је 1991. година. Српском народу у Хрватској одузета је конститутивност и државотворност у њиховој домовини. Претворен је у националну мањину те од 12.16% укупног становништва Социјалистичке Републике Хрватске, према попису становништва из 1991, сведен на постотак од 4,54% према попису 2001. године у Републици Хрватској.

Српска насеља у Хрватској су готово нестала. Њихови становници протјерани с вјековних огњишта. Куће и господарске зграде опљачкане, великим дијелом спаљене или насељене Хрватима, и не само избјеглицама, него и из градова и насеља Хрватске гдје није било никаквих сукоба нити борби. Порушена су и скромно подигнута спомен-обилежја жртвама из времена Независне Државе Хрватске. Нестала су тако и њихова имена – по други пут су убијени. Измијењени су називи улица, мјеста, школа, домова.

Тако и на мјесту Српске православне цркве Рођења Богородице (1826) у Глини, гдје су усташе и домобрани крајем јула и почетком августа 1941. поклали 1.564 Србина, био подигнут Спомен-дом а испред њега спомен-плоче с именима жртава, 25, 26. и 27. септембра 1995. године спомен-плоче су разбијене и уклоњене, а умјесто ранијег назива Спомен-дом исписано је Хрватски дом.

Данашња слика комплекса усташких логора смрти Јадовно, како на Велебиту тако и на отоку Пагу, више је него нехумана. Негатори истине у наше вријеме фалсификују и властиту биографију, а истовремено

настојање да се објави истина и чињеницама одговори фалсификаторима потпуно је онемогућено.

Ипак, остала је неуништива и неизбрисана утроба безданих јама и страстишта са посмртним остацима безбројних жртава. Нико их није ексхумирао, пребројио и достојанствено сахранио.

Јован Пејин

ПОГЛЕД НА ГЕНОЦИД НАД СРБИМА У СРЕМУ 1941-1945. ГОДИНЕ

Окупација Срема од Хрвата 1941-1945. године је важан моменат новије српске историје. После 22 године живота у Краљевини СХС/Југославији, Срби у Срему уједињени са Србијом новембра 1918. године нашли су се пред авети геноцида.

Срем због свог геостратегијског положаја, тзв. "Осјечких врата" између Фрушке горе на истоку и славонских брда на западу, укљештен између река Саве и Дунава, био је увек мета освајача. Из Срема се контролишу Славонија, Семберија, Мачва, Бачка, Банат и Београд. Зато је Срем постао мета интереса великодржавног програма Хрвата. Овај програм угрожавају Срби својим присуством у Срему од искона, те су Хрвати, њихова ултранационалистичка елита, уврстили Срем у програм етничког чишћења. Први, преименовање Срба у православне Хрвате и католичење и други, ако не прихвате ову "понуду", биолошко уништење. Оба програма покушали су да спроведу у фрагмент држави Краљевини Хрватској и Славонији у 19. веку и у Независној Држави Хрватској 1941-1945. године.

Окупацијом Срема од стране немачког Вермахта 1941. године и хрватских паравојних формација, а потом прикључењем Независној Држави Хрватској, поништена је одлука сремских Срба донета у Руми новембра 1918. године о уједињењу са Србијом.

Немачке јединице су 10. априла 1941. године продрле у Срем и биле одушевљено дочекане од сремских Шокаца, "нових Хрвата", усташа, припадника Хрватске сељачке странке и фолксдојчера. Шокци и фолксдојчери разоружавали су југословенске војнике у Вуковару, Шиду, Инђији, Пазови, Илоку и Сремској Митровици. После проглашења Не-

зависне Државе Хрватске Срем је постао Велика жупа Вука са седиштем у Вуковару. Власт у жупи преузеле су усташе и локални прваци ХСС, а усташтво и хрватство је сасвим изједначено.¹

Велику жупу Вуку чинило је 10 срезова и углавном се уклапала са некадашњом Сремском жупанијом до 1918. године.²

Сремски Шокци, дубоко захваћени великохрватском пропагандом као "нови Хрвати", заједно са фолксдојчерима показали су нелојалност према Југославији и Србима. Паравојне формације Хрватске сељачке странке "Заштита" преузеле су власт, а потом гониле и разоружавале југословенску војску.

По успостављању органа власти формиран су хрватски војни гарнизони и усташке организације од којих је најзначајна "Усташки покрет" који је постао носилац масовних геноцидних злочина над Србима и Јеврејима.³

Власт НДХ настојала је да брише сваки помен Југославије, донети су нови закони и уредбе којима је то учињено, а већ 25. априла забрањена је ћирилица.

Срби су одмах третиран као противдржавни елемент, затворене су православне цркве а затим и јеврејске синагоге, гоњени су православни свештеници и отпочела је пљачка цркава и манастира.

Основа оваквог деловања хрватске државе створена иза леђа Вермахта је фикција "хрватско државно право" које нема утемељење на чињеницама етничким, политичким и конфесионалним којим је представљена претензија на Срем где су Хрвати, односно Шокци, у односу на Србе

¹ Злочини окупатора и његових помагача у Војводини 1941-1944. II група масовни злочини (Срем)

Почетак окупације и стварање НДХ, као и први месеци "државно правног" уређења. Приредио др Драго Његован. Нови Сад, 2013. стр. 11. у даљем тексту Злочини.

² Исто, стр. 14.

³ Исто, стр. 15.

били у мањини. Срба је било преко 50%, потомака колонизованих Немаца 16%, Мађара око 5%, Словака 3,5%, Русина 1,5%, око 2000 Јевреја и Хрвата 23%.⁴

Фолксдојчери се већ 21. јуна 1941. године третитају као правно лице и чине посебну заједницу, док је немачки језик постао равноправан са хрватским код свих органа власти и судова.⁵

Јачање хрватске власти пратило је масовно хапшења Срба већ у јуну 1941. године који су депортовани у логор Јадовно код Госпића и убијени, око 300 лица, а извршена су масовна стрељања у Сремској Митровици, Черевиху и Беочину. Стрељање је пратило изгон Срба колониста, добровољаца у српској војсци учесника ратова 1912-1918, који су насељени у Срему после 1920. године. Након етничког чишћења на њихову имовину насељени су Хрвати, а мањим делом и фолксдојчери, што је спровело Државно равнатељство за понову које је бринуло о "напуштеној имовини".⁶

Насиље је пратило притисак ради католичење Срба. Притисак представља став Хрвата као националног колектива. Дефиницију решења српског питања у Хрватској, сада НДХ која је укључила земље и крајеве на које се никада у прошлости Хрватска није протезала, дао је Паул Ритер, Немац рођен у Сињу, односно "Хрват" Павле Витезовић почетком 18. века памфлетом "Сroatia rediviva" штампаним у Бечу о простирању Хрватске од Истре и Алпа до Црног мора! Сви накнадни хрватски политички програми ослоњени су на његову "визију"!

Агресија на Србе у НДХ је продужетак политике хрватске феудалне и клерикалне елита од 18. века дефинисане ставом управника имања Загребачке набискупије Амброза Кузмића да све Србе односно, "Влахе", треба поклати уместо станити.⁷

Став Амброза Кузмића постао је алфа и омега политике свих странака у Хрватској, феудалне фрагмент државе у оквирима Угарске без неког

⁴ Исто, стр. 16.

⁵ Исто.

⁶ Исто, стр. 17.

⁷ Василије Ђ. Крестић. Геноцидом до Велике Хрватске. Нови Сад-Београд 1998. стр. 19.

утицаја на њену политику, а спровођена је када год су прилике у Монархији, односно после 1868. године Аустро-Угарској, дозвољавале.

Заостала, привредно и културно, фрагмент држава Хрватска, којој је прикључена Славонија, са Сабором у Загребу, стално је била у сукобу са Србима у Војној крајини све до укидања 1881. године, а потом, као грађанима који имају националне институције у оквиру Карловачке митрополије на основу привилегија добијених 1690. године. Срби су имали развијену националну свест и били свесни свог статуса у Монархији. Као такви, Срби су били и остали препрека хрватској националној и политичкој мегаломанији и фантазији о величини Хрватске у прошлости и улози Хрвата прво у феудалној Угарској а затим изградњи моћи Аустрије на европском југоистоку. Ово се јасно види из летка који је ширен у Срему с јесени 1941.године: "Свим поштеним становницима Срема грчко-источне вере."⁸

Летак писан на писаћој машини, ћирилицом, којим се "Сремац" обраћа "Браћи Сремцима" представља синтезу идеје хрватске политике која траје од изјаве Амброза Кузмића крајем 17. века, преко Анте Старчевића, Стјепана Радића, Влатка Мачека, закључно до Анте Павелића 1941. године.

Садржај летка је формулација хрватске политичке мисли како су је предвидели, одредили и спроводили усташки прваци: поглавник Анте Павелић, законодавац Милован Жанић, Виктор Гутић, Милан Будак министар за наставу и богоштовље, свештеник Дионизије Јурковић а затим Младен Лорковић, министар иностраних послова. Решење српског питања у НДХ може да се оствари само нестанком Срба!⁹

Сремци су, према садржају летка, столећима припадали Троједној Краљевини Хрватској, служили су верно у хрватском домобранству, додуше оно није постојало све до увођења војне обавезе у Монархији, и чинили хрватски политички народ а "... ми смо се сами сматрали Хрватима грчко-источне вере..."¹⁰

⁸ Злочини, стр.255.

⁹ Бишко Лаловић. Књига о Диани Будисављевић. Свет књиге. Београд 2013. стр. 24-25.

¹⁰ Злочини, стр. 255.

Наставља даље: агенти из Србије су тумачили ... "нашој деци да нису Хрвати већ Срби. " Ову идеју, тумачи "Сремац", даље су прихватили "наши попови" и посејали раздор. Српска пропаганда била је таква да су Сремци поверовали да су Срби. Не само то, него су, кад је створена Југославија видели да нису Срби, да су грађани другог реда, да их београдска господа користе за уништење Хрватске, да су плаћали двоструке порезе...

Сада када је проглашена НДХ, да не би били грађани другог реда треба да се врате "... у крило наше мајке Хрватске..." Не само ово него "Сремац" наставља небулозе да у време турске владавине није било католичких свештеника те су им преци прешли на православље те данас Сремци треба да пређу на католичку веру и да: ... "живе мирно и поштено као прави хрватски сељаци и занатлије на својој хрватској земљи." Ово већ чине браћа у Славонији који после посете Поглавнику "ведро гледају у будућност." На крају "Сремац" свој позив завршава претњом да се Сремци одлуче док не буде касно.¹¹

Било је већ касно! Усташе, јуришници хрватског народа, нису чекали да се неко предомисли и прихвати римокатоличанство и хрватство. Стрељање и гоњење Срба од маја - јуна у НДХ било је у замаху заједно са уништавањем цркава и манастира, а геноцидне злочине су пратили протеривање Срба са имовине и колонизација Хрвата на отета имања.

Поред слања у Јасеновац, стрељања у Дудику код Вуковара и Сремској Митровици, врхунац геноцида над Србима била је акција Виктора Томића августа - септембра 1942. године. Ови случајеви показују да истина о геноциду не може бити убијена или заборављена.

Иницијативу за покољ у Срему дао је сам Анте Павелић 15. августа 1942. године као део програма извођеног истовремено на Козари. У

¹¹ Исто.

изјави је рекао да ће у крајевима где постоји непријатељ он бити уништен... "да им неће остати ни трага."¹² Своју беседу завршава: "Неће остати камен на камену али хрватска држава бит ће очишћена и осигурана".¹³

У акцији Виктора Томића лишено је живота 1.212 лица, док су 422 нестала. Другим злочинима оштећено је 2.548 лица док је материјална штета износила 236,076.714 динара предратне вредности.¹⁴ Међутим, како недостају спискови жртава за срезове земунски, старопазовачки, сремскомитровачки, румски, иришки и сремскокарловачки, предвиђен је број убијених и несталих око 6.000 лица а другим злочинима оштећено је 10.000 лица.¹⁵

Злочин државе НДХ, која је настала као израз "повјесне тежње" хрватског народа у Срему као и другим крајевима које су Хрвати окупирали иза леђа Вермахта и италијанске краљевске војске, поред државног злочин је и злочин народа. Ово је непролазна чињеница која се протеже уназад од 16-17. века, када је злочин најављен, до савремених дана.

Покољ Срба извршен априла 1941, и касније током те године, а потом у јесен 1942. године који су извршили Хрвати уз обилату помоћ фолксдојчера, био је у служби уништења биолошке супстанце српског народа у Срему уз истовремено уништавање његових споменика културе и духовности као и писаних трагова о његовом трајању.

Жртве нису побројане ни данас, а једино што подсећа на њих су споменици на гробљима, нека спомен-плоча на згради у којој су боравиле жртве пре уништавања и споменици партизанским борцима против фашизма који у ствари крију историју геноцида над Србима у Срему, а слично је и у другим крајевима који су се нашли под хрватском окупацијом.

¹² Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини. V група масовних злочина у Срему. Акција Виктора Томића и покретни преки суду Срему. Приредио др Драго Његован. Нови Сад 2009. Стр. 29. У даљем тексту: Злочини, В. Томић.

¹³ Исто, стр. 30.

¹⁴ Исто, стр. 121.

¹⁵ Исто.

Ови споменици су покушај стварања идеолошке свести о антифашизму народа и народности, па међу њима и Хрвата, нешто неодређено и никако не указују на острашћено великохрватство и потез ножа према српском грлу и циљ да се створи етнички чиста римокатоличка Хрватска.

Скривање геноцида над Србима у Срему које је извршено под утицајем и идеолошким притиском кроатокомунистичког врха КПЈ/СКЈ је накнадно убиство жртава.

Незаслужен заборав геноцида над Србима у Срему за време хрватске окупације и анексије српске територије од стране НДХ је у служби скривања злочина из национално-политичких разлога веома важног за Хрвате. Подвући ћемо да је Југославија наставила рат против сила Осовине којима је припадала и НДХ и после капитулације њене војске 17. априла 1941. године. Ово значи да је Југославија била у рату са НДХ, а њена легална војска на терену вршила своју дужност у условима окупације и наметнутог грађанског рата.

Ово намеће питање преиспитивања улоге партизанског покрета под вођством КПЈ у рату против сила Осовине, а са њима и НДХ. Каква је улога КПЈ у скривању злочина над Србима? Каква је улога КПЈ у скривању злочина у Срему и како се ово одражава на идентитет Срема и српског народа који у њему живи од искона, који га је искитио својим цивилизацијским обележјима?! Да ли ово скривање злочина Хрвата као народа и римокатоличке цркве представља трајно прихватање плодова геноцида? Одговор на постављена питања још није дат!

Према акту ординаријата у Ђакову од 8. јуна 1942. године упућеног Државној комисији Хрватског државног музеја, у римокатоличке цркве претворене су српске цркве у Срему у местима: Тења, Даљ, Маркушица, Бело Брдо, Борово село, Трпиња и Пачетин.¹⁶ Ово није коначан број. Реченом броју треба додати још цркве у Боботи, Бршадину, Будимцима, Допсину, Копривни, Чепину, Чепинским Мартинцима и Маркушици.¹⁷

¹⁶ Вељко Ђ. Ђурић. Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској. Прилози за историју верског геноцида. Београд 1991. стр. 110.

¹⁷ Исто, стр. 111.

Судбина српског народа у Срему трајно је везана за његов духовни развој на простору од Вуковара до Земуна и судбину његовог националног и политичког уједињења. Ово је важно да подвучемо када разматрамо геноцид над Србима у Срему и плодове овог хрватског злочина, будући да се данас омета државно јединство Србије и подстиче завичајни сепаратизам који сече грану његовог националног развоја и целокупне културне баштине.

Навели смо физичко уништавање Срба, а затим католичење и отимање српских храмова и духовне баштине. Зато морамо рећи да не можемо бити Срби ако и даље као у време кroatкомунистичке диктатуре одбацујемо национални становиште и говоримо о геноциду као делу фашистичког окупатора без тачног наведеног имена и презимена народа који је починио геноцид над Србима као национални колектив, а у случају Срема Хрвата и римокатоличке цркве!

Јевреји када говоре о холокаусту именују Немце и Хрвате, а поред њих и друге народе као нацисте уз сва уважавања оних који су колико-толико спасавали појединце и групе одређених за уништење. Јевреји јасно именују Хрвате, Мађаре, унијате и римокатолике Украјинце који су се понашали исто као Хрвати према Србима. Не стиде се и не устручавају да упере прст на злочиначки национални колектив.

Испитивање трагичне судбине Сремаца, али и Срба из других крајева који су завршили у Јадовну, на Пагу, Јасеновцу, Старој Градишки и другим стратиштима, бунарима у Славонији и крашким јамама у Лици и Херцеговини, од хрватских окупатора, цивилизацијски је изазов. Треба дати одговор не губећи из вида шта је допринело да се толико дуго чека на утврђивање истине о хрватском геноциду над Србима 1941-1945. године. Наравно, истраживање треба проширити и дати одговор зашто геноцид није систематски испитиван после 1945. године и ко га је скривао!

Истина, геноцид није био дефинисан правно и етички на међународном нивоу све до 1946. године, мада се израз појавио у међународној јавности још у време Српско-турских ратова 1876-1877. године као оцена понашања турске војске над српским становништвом на простору на којем су се одвијале ратне операције. Недостатак дефиниције онако

како је означена 1946. године не значи да не може да се говори о њему пре него што је званично утврђено шта га чини.

За геноцид следи осуда и казна, али осуда и казна никада није стигла хрватски национални колектив, а још мање римокатоличку цркву у Хрвата, нити је извршена деушташизација Хрватске, односно као у Немачкој денацификација.

Срби Срема жртве су римокатоличке прозелитске политике и Хрвата као националног колектива. Конгрегација за пропаганду вере од 1622. године одредила је судбину жртава!

Али шта се дешавало после 1945. године? Срби су у наметнутом кроатокомунистичком режиму, који је проглашен и за социјалну револуцију, испаштали порицање легитимитета опстанка на српским територијама најкатоличкије Монархије и допринос њеном рушењу 1914–1918. године у чему су учествовали и Сремци! Објашњења ради додаћемо: Комунистичка партија Југославије која је створена непосредно после ослобођења и уједињења Јужних Словена 1918. године наметнула је Србима кривицу великодржавља на темељу антисрпке пропаганде аустријских и немачких социјалиста до 1914. године, само зато што су хтели, желели и спровели национално уједињење да би били, као народ, једнаки са једнакима.

Став аустријских и немачких социјалиста показао је октобра 1912. године Лав Троцки као дописник бечких листова, извештајима за време Балканског рата, приказом српских војника у Скопљу као паликућа, пљачкаша и убица. Овај став поновио је у својим сабраним делима објављеним пре него што је протеран из Совјетског савеза 1929. године.

Лав Троцки, кључни човек руске револуције, став о Србима аустријске социјалдемократије унео је у Коминтерну која се борила против империјализма, прво руског а затим српског! Његов став оберучке су прихватили Хрвати франковци који су се затекли у Русији за време револуције а који су сви, како је књижевник Станислав Винавер приметио, постали бољшевици!

Српски комунисти никада нису критички поставили питање уједињења Срба као народа него су прихватили великохрватски програм ре-

шења хрватског и словеначког националног питања. Прихватањем програма КПЈ за решавање хрватског и словеначког националног питања српски комунисти су продужили живот аустронемачкој пропаганди о Великој Србији и усвојили га као свој марксистички принципијелни класни и идеолошки став.

Ова незаинтересованост за решење српског националног питања омогућила је да у време НДХ и покрета за одбрану живота и имовине Срба од хрватске војске и сремских усташа Срем буде једно време у надлежности Главног штаба Народноослободилачке војске Хрватске. Тиме је КПЈ, поред прећутног признања субјугације Југославије од сила Осовине, извршила и поништење одлуке о уједињењу Срема са Србијом 1918. године.

Овако створено стање олакшало је Хрватим да, после престанка ратних операција, наставе етничко чишћење, прво Немаца који су били од савезника означени као колективни кривци за ратна страдања у Европи, затим Чеха и Пољака чије колоније су постојале у Славонији. Хрватски комунисти су "великодушно" понудили, а кроатокомунистички врх КПЈ прихватио, Чесима и Пољацима да се врате у земље порекла. Ова сеоба захватила је Чехе и Пољаке који су живели у Срему. После смиривања ратног стања римокатоличка црква наставила је кроатоцентрични притисак на све римокатолике у Срему, у Србији, ради њихове кроатизације. Геноцид је настављен идеолошким притиском тако да можемо да закључимо да трагедија сремских Срба 1941-1945. године још није превазиђена, а биће превазиђена када Срби у целини рашчисте свој однос према кроатокомунизму, изврше анализе Народноослободилачког рата и свих елемената грађанског рата који га је пратио и коначно одбаце титоизам.

Михајло Правица

ЗАШТО ЈЕ ЈАСЕНОВАЦ И ДАЉЕ ОД ЗНАЧАЈА

Активиста сам дуже од 22 године, који жели да свијету каже истину о геноциду над српским православним хришћанима, Јеврејима и Ромима који је извршен у Независној Држави Хрватској (НДХ) током Другог свјетског рата, почевши од 1941. када је Југославија нападнута и потом окупирана и подијељена од стране нациста. Овај истински геноцид је осуђен као онај у Нирнбергу, а био је један од најмонструознијих у историји човјечанства [1-7]. Срби су други одмах послје Јевреја по сразмерном губитку свог становништва у периоду 1941-1945. Мало је Срба данас који нису изгубили члана породице током овог геноцида, и управо сјећање на овај геноцид наставља да прогони Балкан као једно од највећих неразјашњених питања. Тај непризнат и неријешен геноцид је, више него било шта друго (укључујући напоре Запада да растури Југославију), резултирао убрзаним распадом Југославије: једног живописног, мирног и мултиетничког стуба стабилности на Балкану, као највеће и најмногољудније земље у Југоисточној Европи.

Као Американац српског поријекла коме су баба, деда, прабаба и прадеда емигрирали у Сјеверну Америку из Југославије, ја сам такође изгубио родбину у овом геноциду над Србима. Моји родитељи су, међутим, одлучили да не расправљају о геноциду са мном, вјероватно зато што су можда осјећали да нисам био довољно зрео да разумијем идеју да људска бића могу убијати друга људска бића због њиховог вјерског опредјељења и културе, претварајући се преко ноћи у животиње. (Заправо, чак ни животиње не раде оно што су радиле хрватске усташе и босански муслимани Ханџар-дивизије.) Можда и зато што им је, као и већини Срба, било превише исцрпљујуће (као што је и мени било писање овог рада) настојање да објасне ову страшну епизоду историје човјечанства – посебно љубопитљивој деци.

Када сам први пут отпутовао у Југославију 1988. као стипендиста Меморијалне стипендије "Пол Студенски" са Калтека, заправо сам сазнао о геноциду над Србима. Посјетио сам Јасеновац, трећи по величини концентрациони логор у Европи [2-7]. Посјетио сам Крагујевац, гдје је скоро 500 ученика и њихових професора било хладнокрвно измасакрирано од стране нациста. Видио сам спомен-обиљежје у сјећање преко 68 чланова породице моје мајке у Лици, у Хрватској. Видио сам уништену српску православну цркву у близини која је, како ми је речено, остављена у рушевинама, нетакнута, као подсјетник хрватским Србима на то што их је задесило током Другог свјетског рата. Сазнао сам да су Срби претрпјели неописиво страдање и "казну" за отпор нацистима и схватио сам да мало њих изван Југославије зна за ову трагичну стварност. Као Американац, навикнут на идеју слободе културног изражавања и слободе вјерског опредељења, сусрет с овим траговима дјеловања фашизма је у тој мјери утицао на мене да их нећу заборавити до краја живота.

Када је грађански рат захватио Југославију, потпомогнут незаконитим и преурањеним признањем Хрватске и Словеније од стране Њемачке и Ватикана, брзо сам схватио да је читаву причу о братоубилачком крвопролићу била заправо нетачно испричана од стране највећих западних медија којима управљају корпорације. Још горе, кад год је било помена о непризнатом геноциду над Србима у Другом свјетском рату, упоредо с чињеницом да је хрватска влада повратила фашистичке и расистичке симболе и реторику овог најсрамнијег периода у хрватској историји, псеудо-интелектуалци би рекли: "То је већ праисторија!" Међутим, као неко ко је одрастао у изразито јеврејском крају у предграђима Чикага, знао сам добро да они геноцид из Другог свјетског рата не сматрају праисторијом и да се нико не би усудио да умањи значај холокауста оваквом увредом – посебно јер још има преживјелих. Стога, примјећујући да нешто суштински није у реду у извјештавању о југословенским грађанским ратовима и да има много незнања (било намјерног или не) међу политичарима, новинарима и јавним личностима на Западу [8], кренуо сам на пут да као активиста испричам причу свијету енглеског говорног подручја о страдању Срба како у Другом свјетском рату, тако и у недавним ратовима.

Могао бих да напишем књигу на основу сусрета с великим бројем људи с разних мјеста који се помињу у овој причи и на основу прича повезаних с мојим суочавањем с геноцидом и напорима да се он разоткрије. Међутим, за потребе овог кратког реферата, само ћу размотрити неколико одабраних искустава у нади да ћу подстакнути расправу и интересовање јавности за ову, у великој мјери непознату, балканску катастрофу. Такође се надам да ћу подијелити неке од својих стратегија за поништавање лажи уперених против Срба.

Многе западне организације и владе, почевши од Ватикана, покушале су да умање и потцијене овај геноцид. Постоји бројна документација о раној подршци Ватикана Анти Павелићу и његовим усташама [3-4, 9-11]. Ватикан тек треба да призна своју улогу у масовном покољу до милион српских православних хришћана а да и не спомињем отварање њихове архиве. Полако се разоткривају "пацовски канали" отворени после рата, којима је помогнуто десетинама припадника католичког свештенства, од којих су многи били усташки ратни злочинци и усташке вође (као што је "др" Анте Павелић, хрватски "фирер") [9-11]. Ова историјска чињеница је доказ да је Ватикан имао и да и даље има велики удио у прикривању своје улоге у једном од најгорих вјерски надахнутих геноцида у историји човјечанства. Чињеница да је Ватикан незаконито и преурањено признао хрватску независност прије него што је питање мањинских права у Хрватској и Словенији могло бити рјешавано на задовољавајући начин, као и чињеница да је Ватикан отворено подржао интервенцију против Срба [12], коначан је доказ ватиканске мржње и љубоморе према православним хришћанима, баш као што је Каин био љубоморан на Авеља. Чињеница да је кардинал Алојзије Степинац, вођа Хрватске католичке цркве у Другом свјетском рату, канонизован од стране папе Јована Павла II [13-14] говори о јачини жеље Католичке цркве да не зарасту ране из прошлости и да се не помири с прошлошћу. Канонизација кардинала Степинца, којем је суђено за ратне злочине у Југославији и који у најмању руку није урадио апсолутно ништа да спасе Србе а камоли се јавно супротставио звјерствима, директан је шамар у лице православним хришћанима и заувјек ће спречавати помирење између Католичке и Православне цркве. Ова увреда се често користи као разлог истинским хришћанима да презиру "екуменизам". Постоји чак и средња школа у Њујорку и католичка црква у Чикагу

срамно названа по овом ратном злочинцу [15-16]! Замислите како би се Јевреји осјећали да постоји средња школа која носи назив "Адолф Хитлер" или "Хајнрих Химлер"? Када сам поставио ова питања једном католичком бискупу у једној националној католичкој радио-емисији, није умео да ми да одговор – буквално ми је рекао да не зна како да одговори на моје питање. У томе је проблем када покушате да расправљате о овом питању. Ниједан водећи западни лидер не жели да говори о томе зато што је истина о овом геноциду тако злокобна, тако одвратна и тако клета да би посрамила и најпоқвареније и најоқорелије злочинце, јер су чак и нацисти били шокирани крајњом бруталношћу масовног покоља Срба у НДХ. Према томе, она се потискује и заташкава. Релативизује се. Оспорава се. У таквом духу сам кренуо с напорима да откријем истину. Презир и неспремност друштава да се суоче с истином главни су разлози њихове пропасти у прошлости и бесконачног сукоба.

Јавно сам (путем писама [17-19]) затражио од Ватикана да призна, да се извини и да обештети жртве овог геноцида али нисам добио никакав одговор и, наравно, не очекујем га. Католичкој цркви је требало неких 500 година прије него што се извинила што је замало спалила Галилеја на ломачи. Надам се да Срби неће морати да чекају толико дуго на њихово извињење.

Уз толику антисрпску пропаганду и толику мржњу усађену у балканске народе по принципу "завади па владај", морамо да нађемо порекло узрока овог братоубилачког насиља да бисмо га се ријешили. Ово мора почети с Ватиканом. Стога, још једном јавно позивам Ватикан да отвори своје архиве и да призна улоге које су папа Пије XII и остали имали у покретању и подстицању овог погрома упереног против православних хришћана. Такође, желим да упозорим своје православне хришћане који варају лажним обећањима "екуменизма". Ми православни хришћани немамо о чему да преговарамо – ништа да промијенимо у нашој вјери, коју нам је завјештао Исус Христ. Католичка црква је та која је одлутала од православља, не обрнуто. Такође треба да се пазимо лажних вођа који покушавају да кришом и силом преобрате цијело човјечанство да вјерује у једну "свеобухватну" свјетску религију тако да могу да поробе свијет преко једне глобалистичке свјетске владе. Осим тога, како могу православни хришћани да служе католичким во-

ђама који су прије само 70 година поклали милион српских православних хришћана и насилно превели у католичанство око 200.000 њих [2-7]? Опроштај се може добити, али само када се једном искрено затражи. Не осуђујем католике али само молим милионе добрих католика да се упознају с овим ужасним геноцидом над православним хришћанима, Јеврејима и Ромима, и позивам их да изврше притисак на Ватикан да призна истину о својој улози у подстицању овог антихришћанског геноцида, који је био класичан случај Каиновог убијања Авеља [20].

Даље, прећи ћу на проблем негирања овог геноцида у великом дијелу хрватског друштва [21-23]. Скорашња вијест да је члан хрватског фудбалског клуба узвикивао паролe из Другог свјетског рата "За дом, спремни!" [24] и да је хрватска "рок звијезда" по имену Томпсон на својим мрачним концертима пјевао пјесме које величају хрватске усташе како кољу Србе [25], показује болесно и невјероватно негирање многих Хрвата невољних да признају фашистичку прошлост Хрватске. Ово наравно не важи за све Хрвате, али гдје су гласови неслагања у хрватском друштву? Да ли их се критикује или прогања и напада у тишини од стране владајуће већине, како се често дешава усамљеним гласовима овдје у САД? У случају било које друге циљане етничке групе, западне земље које тврде да су "толерантне" ухапсиле би ове кловнове, али не и у случају прогоњених Срба. У западној штампи, расизам против Срба се прихвата, чак и подстиче. Објавио сам једно писмо у *Вашингтон тајмсу* прије неколико година које се односило на холокауст над Србима [26] и изазвало је такву пометњу да је хрватски амбасадор у САД лично одговорио својим писмом под насловом "Измишљање историјских митова о Хрватској служи Србима" [22]. Дакле, шта је тачно по питању овог геноцида било "мит"? Када хрватски амбасадор и остале хрватске вође, какав је био "др" Фрањо Туђман, очајнички покушавају да оповргну стварност и промијене историју, не треба да изненађује то што* велики дио хрватског друштва наставља да негира да је 500.000-1.000.000 Срба погинуло у НДХ током Другог свјетског рата. Дакле, моја прича почиње писмом које сам објавио у *Њујорк тајмсу* [27]. Нисам био свјестан покушаја прекрајања историје све док К. Мајкл Мекадамс није објавио злонамјеран одговор на моје писмо [21], у којем тврди да покушавам да срамотом овог геноцида ставим љагу на све Хрвате.

Писмо се такође бави питањем моје тврдње (што потврђују многи историјски докази) о постојању 750.000 српских жртава (просјек између 500.000 и 1.000.000). Писмо је објављено на православни Велики петак. Многи Срби и људи несрпске националности свјесни холокауста над Србима веома су се узнемирили овим отвореним покушајем прекрајања историје и повела се велика кампања да се писмо оповргне, која је резултирала успјехом [28]. Током ових дешавања прочитао сам много о холокаусту и увидео још већу потребу да јавно говорим о томе кад год је то могуће. Кључне стратегије које користе ревизионисти су следеће:

Умањити и оспорити број жртава. Било шта што се усуђује да критикује Хрватску назива се "митом".

Говорити само о Јасеновцу али не о десетинама других концентрационих логора широм НДХ, да би се стекао утисак да се "већина" убистава догодила тамо.

Свакога ко се усуди да оспори ове ревизионистичке тврдње прогласити "српским пропагатором" који прича "митове".

Трудити се да се оптуже српски четници (ројалисти) да су били фашисти исто као и усташе и да су починили "геноцид". Навести погубљења у Блајбургу као примјер моралног "изједначавања".

Када год се нешто објави о геноциду, напасти то и вријеђати онога који објављује. Послужити се пријетњама тужбом због "клеветања" цијелог хрватског народа, каква је недавно била оптужба против Боба Дилана.

Тврдити да су се "Хрвати такође борили на страни партизана", па сходно томе представити усташе као "маргиналну" организацију која не оличава тежње и осјећања огромне већине Хрвата.

Србија је имала нацистичку издајничку владу коју су предводили Милан Недић и Димитрије Љотић.

Редовно расправљати о наводном геноциду над босанским муслиманима у Сребреници да би се скренула пажња с правог геноцида у Другом светском рату.

Све што се догодило у Другом свјетском рату је "праисторија".

Никада не дозволити Србима да говоре. Увијек налазити људе који нису Срби да поставе "српску" тачку гледишта.

Под нормалним, поштеним и долично разумним околностима праве расправе, ови незрели и потпуно псеудоинтелектуални аргументи могу се лако оповргнути. Међутим, трагично је да се српски глас а тиме и истина, у великој мјери критикују и побијају у водећим западним медијима контролисаним од стране корпорација. Нема расправе о овом питању на Западу – само критиковање Срба, строго контролисано давање информација и преправљање историје. Тако се антисрпски гласови брзо шире у духу тога да лаж поновљена хиљаду пута постаје истина. Да наведем само један примјер: *Њујорк тајмс* је поставио форум за Босну, на којем су разни хрватски "активисти" постављали вишеструке поруке и њима варварски вријеђали свакога ко се усудио да говори истину. Брзо би поставили пет или више истих нападахних порука које запослени у *Њујорк тајмсу* нису брисали. Међутим, једном сам случајно поставио коментар два пута и готово истог тренутка мој други коментар је био уклоњен! Упркос овој великој нечувеној цензури свих оних ставова за које Министарство унутрашњих послова САД није желело да допру до Американаца, имали смо скромног успјеха у изношењу супротних ставова путем радија, телевизије и штампаних медија широм енглеског говорног подручја.

Сада ћу оповргнути сваку од ових "стратешких"/пропагандних тачака, једну по једну:

Када говорим о првој тачки, обично објасним да чак и крвожедни нацисти процјењују да је најмање 350.000 Срба погинуло од руке хрватских усташа [28]. Они су се плашили да ће ови покољи отјерати Србе у партизане, што се и догодило и што је на крају довело до Хитлеровог пада. Кључна ствар је да много жртава није страдало у концентрационим логорима. Они су поклани у селима гдје су живјели – преварени од стране некадашњих "пријатеља" комшија да се не сакрију или да се разоружају. Многи од њих су бацани у јаме – дубоке пећине, каква је она у Међугорју [29], која је, чудом, постала превара којом се зарађује новац [29]. Много жртава је живо сахрањено и након тога смрскано тенковима. Драги Бог само зна колико је Срба измасакрирано од стране хрватских усташа и босанских муслимана из "Ханцар" дивизије, али сваки Србин кога сам икада упознао има да исприча причу о неком блиском рођаку – деди, стрицу итд. – који је убијен. Извињавам се хрватским "вођама",

али то није мит и то ће једнога дана изазвати још више трагичних ратова на Балкану. У најмању руку, стотине хиљада Срба је заклано од стране хрватских усташа и њихових фанатичних помагача.

Друга тачка је повезана с првом. Фокусирајући се једино на Јасеновац, антисрпски ревизионисти настоје да се ријеше расправе о стотинама хиљада Срба који су убијени широм НДХ. Десетине концентрационих логора је постојало ван Јасеновца, у мјестима као што су Стара Градишка, Доња Градина и Јадовно. Чак ни Јасеновац није био само један логор већ мрежа логора, док је концентрациони логор у Сиску био посвећен искључиво дјечи, гдје је страдало на хиљаде дјеце. Тврдња бившег комунисте "др" Фрање Туђмана да је само 70.000 затвореника умрло у Јасеновцу [23] индикативна је за очајничко негирање многих хрватских вођа и њихове јадне покушаје преправљања истине. Сасвим је нелогично да без помоћи тако великог броја обичних Хрвата може постојати народ кога суштински одређује његова мржња према Србима и који је посвећен искорјењивању Срба са своје територије.

Трећој тачки потребан је веома кратак увод. Ово је стандардни пропагандни трик да се покуша да се дехуманизују и пониште сви оправдани аргументи вашег непријатеља. Лично сам чуо хрватског професора Ива Банца с Универзитета "Јејл" како мог пријатеља (који је оспорио неке његове незреле и псеудоинтелектуалне аргументе о томе колико је Хрвата било у партизанима) назива "Србином пропагандистом" на једној антисрпској "конференцији" на Колецу "Велзли". Ова конференција (коју је организовао Томас Кушман) била је у тој мјери уперена против Срба да када смо јавно изложили ову тачку, да се амерички професор антропологије који је био замољен да изнесе "српско" гледиште сажалио на нас и сложио да конференција нема никакву интелектуалну вриједност. Ово сажима све моје интеракције с хрватским екстремистима – они једноставно не умију да расправљају, већ се труде да дају емоционалне, увредљиве, збуњујуће и пријетеће аргументе умјесто да се прописно баве истином.

По питању четврте тачке рећи ћу сљедеће. Рат је увијек пакао и лоше ствари се дешавају добрим људима. Шта год да су отцијеплене јединице војске Драже Михаиловића починиле из освете или каква год да

су звјерства лажно приписивана четницима, не може бити никаквог поређења између четника и усташа, јер је Србија била насилно и свирепо окупирана од стране нациста. Мало Срба се усуђивало да отвори капке на прозорима када је Хитлерова војска ушла у Београд, док је Хрватска била нацистичка марионета. Постоји снимак на каналу "Јутјуб" који показује како Хрвати фанатично дочекују нацисте с цвијећем и поморанцама у Загребу. Људи као што је Славко Голдштајн срамно наводе аргументе којима покушавају да изједначе четнике с усташама [30], што је крајње увредљиво и потпуно бесмислено. Србија је била под нацистичком чизмом, ухваћена у ужасном грађанском рату. Хрватска је, с друге стране, фанатично служила Адолфу Хитлеру и била обузета фанатичним принципом који је поставио Миле Будак: насилно превести једну трећину Срба у НДХ у католичанство, етнички очистити једну трећину и убити остатак [2-9]. Постоји много доказа да се Дража Михаиловић борио против инвазије нациста и био постхумно одликован Легијом за заслуге због спасавања више од 600 савезничких pilota и помоћног особља (артиљераца итд.), од којих су 500 били Американци. Хрватска је, с друге стране, ратовала против Американаца. Срби никада нису убијали Американце, чак ни када су их ови сурово и неправно бомбардовали 1999. Хрвати и босански муслимани, с друге стране, убијали су Американце [31-33]. Заправо, колико ја знам, хрватско проглашење рата против Америке из Другог свјетског рата није никада повучено. Дража Михаиловић је тај кога су Америка и Запад изневјерили када је Черчил одлучио да подржи комунистичког диктатора Јосипа Броза Тита, пола хрватског, пола словенског поријекла [34]. Побједник је пуно постигао тиме што је лажно представио свог и тиме оскрнавио/преправио историју. Истина је просто била убијена.

Кад год сам износио ове ставове, чуо бих људе како помињу Блајбург као опет неку врсту бизарног "изједначавања", гдје су невини Хрвати страдали од стране Срба (то јест, партизана). Наравно, велика већина избјеглица заустављених у Блајбургу приликом партизанског напредовања били су усташки војници, од којих су многи убијали Србе, Јевреје и Роме. Жао ми је што су можда погубљени и неки невини цивили, али као што сам већ рекао, рат је ужасна ствар. Али поредити наводно по-

губљење неких 10.000–30.000 усташа и њихових сљедбеника с геноцидом над стотинама хиљада Срба, Јевреја и Рома доказује да ревизионисти живе у потпуном одсуству реалности.

Везано за пету тачку, скорашња смијешна тужба поднесена против Боба Дилана само због изјаве да "Срби могу да намиришу хрватску крв" [30] савршен је примјер осјетљивости присутне код многих Хрвата због геноцида почињеног у НДХ. Баш као што је југословенски диктатор Тито, полу-Хрват, био забранио расправу о овом геноциду у Југославији, многе хрватске вође се једноставно надају да ће спречавањем расправе о овом у великој мјери (ван Југославије) непознатом геноциду исти бити заборављен, баш као што је Адолф Хитлер једном примијетио, "ко се сјећа геноцида над Јерменима". Према томе, очајнички покушаји тврдње да се расправом о овом стварном, документованом геноциду над Србима клеветају сви Хрвати смијешан је и незрео. Једини начин да зацијеле све дубље ране и јаз између Срба и Хрвата је да се отворено разговара о овом трагичном проблему, споразумије о томе шта се догодило, да се упуту извињење породицама жртава и моли за опроштај. Дилан је 100 посто у праву: Срби се плаше Хрвата [27]. Наравно, нису сви Хрвати лоши као што нису ни сви Срби добри, али чињенице су чињенице. Хрватска тек треба да се помири са својом фашистичком прошлошћу и док то ова мала, унутар себе мучена нација не уради, Срби ће се бојати Хрвата.

Моја драга пријатељица Џулија Горин ми је напоменула да уредник *Балтимор сана* никада у историји тог листа није примио толико злобних и заједљивих одговора од стране Хрвата [37] као након објављивања њеног ауторског текста о геноциду у НДХ [35] и мог писма захвалности упућеног њој [36]. Ради се о порицању истине, и ничему више.

Ревизионисти покушавају да прикрију усташке злочине, тврдећи да је било антифашистички настројених партизани (тачка шест). Наравно да је то тачно. Међутим, овдје се постављају два питања. Прво, колико таквих партизана је пришло покрету након 1943, током нацистичког пораза у Стаљинграду, када је Хитлеров пад већ био извјестан. Друго, није могло да буде баш толико хрватских партизана, јер усташе не би могле да са таквим успјехом убију скоро милион Срба, Јевреја и Рома. Усташки покрет је можда почео као "мањински", којег су штитили и

подржавали Мусолини и Ватикан; али никада не би био тако успјешан да већина Хрвата не презире Србе. То је чињеница! Извињавам се што сам овако сурово искрен! Поврх тога, Срби су (чак и после је геноцида над њима) чинили преко 43 посто становништва Југославије. Јосипу Брозу Титу никада не би пошло за руком да успостави контролу над Југославијом да већину његових снага нису чинили Срби. Да, било је ту свакако Хрвата, Бошњака, Јевреја и осталих који су били у партизанима и који су дали допринос борби против фашизма. Али партизани су већином били Срби, укључујући моје даље рођаке. Усташе нису биле маргинална, мањинска група, већ су контролисале НДХ – и ту нема приче!

У вези с овим питањем, бројни ревизионисти континуирано износе чињеницу да је генерал Милан Недић "прогласио" Србију "јуденфрај" (тачка седам) [21-22]. Опет, и овдје се ради о примјеру ревизионизма, јер су нацисти били ти који су покренули геноцидни погром над Србима, Јеврејима и Ромима. Недић је, иако колаборациониста на папиру, радио у веома тешкој ситуацији, у условима окупације Србије од стране нациста, покушавајући да сачува свој народ од уништења с обзиром на нацистички указ да ће 100 Срба бити убијено за сваког убијеног нацистичког војника и да ће 50 Срба бити убијено за сваког рањеног нацистичког војника. Није било сличних указа у Хрватској против хрватског народа или против Бошњака (босанских муслимана). Срби нису имали апсолутно никакву власт у Србији те у том смислу ни било какву контролу над депортацијом Јевреја. У ствари, бројне српске породице су тешко пропале због тога што су штитиле Јевреје. Кључни елемент стратегије ревизиониста је да очајничким напорима "изједначе" нацистичку марионетску Хрватску, својеволјну нацистичку слушкињу, са Србијом коју су нацисти окупирали и која је претрпјела велику штету због отпора нацистима.

Треба примијетити како се ревизионисти служе партизанима као заклоном када тврде да су учествовали у борби против нациста, и то онда када им тако одговара, да би одмах затим инсистирали како су они пострадали од стране тих истих партизана у Блајбургу! Дакле, за коју страну ће се одређити? Као што смо често свјedoци у случају реви-

зионизма, истина се искривљује и изврће како би се прилагодила одређеним интересима. Када је немогуће искривити је, истина се просто одбацује, игнорише и цензурише.

Тачке осам и девет су од великог значаја зато што Запад покушава да сакрије срамне злочине (организоване у име фашизма) почињене против српског народа у Другом свјетском рату, називајући их "праисторијом" и скрећући пажњу са заиста најзначајнијег неријешеног проблема фокусирајући се на наводни масакр над босанским муслиманима – мушкарцима, дјечама старим између десет и двадесет година и ратницима-муџахединима доведеним са стране. На Западу се строго цензурише чињеница да су ови ратници масакрирали стотине, ако не и хиљаде српских цивила у Босни, у небројеним живописним засеоцима око Сребренице, и да се нису предали трупима босанских Срба. Искрено, није ми јасно како је неутрализација Сребренице као "сигурног уточишта" од стране Срба осуђена као "геноцид" од стране лажног суда основаног да окриви српски народ за све лоше што се догодило приликом распада Југославије. Јесу ли Срби чинили ужасне ствари из освете? Вјероватно. Представља ли то геноцид? Не бих рекао. Поврх тога, нова открића показују да је много жртава било убијено од стране њихових бораца. У случају Сребренице, барем су жене и дјеца били поштеђени. У НДХ, дјеца (укључујући нерођену децу која су буквално вађена из утроба), мајке, бабе и дједови били су одреда немилосрдно убијани од стране нечовјечних и антихришћанских усташа – од којих су многи чак били одрани живи. То је био прави геноцид и право дивљаштво. Мада је питање Сребренице и даље у великој мјери неријешено, уз далеко мањи број пронађених тијела (након више од 10 година) од 8000, што је цифра коју непрестано и очајнички понављају медији у рукама великих корпорација. Чак и ако се на крају, за колико год вијекова, потврди тачност ове цифре, никада се неће моћи поредити с око милион Срба, 70.000 Јевреја и неких 26.000 Рома које су хладнокрвно убили хрватске усташе и босански муслимани из "Ханџар" дивизије. Оваквом "релативизацијом" холокауста, уз тражење "моралног изједначавања" и поређење једне од најкрвавијих епизода у људској историји (Други свјетски рат) с изразито ограниченим (иако ужасним) грађанским ратом који је довео до распада Југославије, потцјењује се истинско страдање које се одиграло прије готово 70 година. Прошли злочини наравно никако не

оправдавају садашње. Међутим, ако желимо да разумијемо зашто се Југославија распала тако лако и тако насилно, морамо да кренемо од геноцида у Другом свјетском рату, који је остао у сјећању сваког Србина до данашњег дана.

Последња тачка (десет) је она против које се борим већ више од 22 године: цензура српског народа, Американаца српског поријекла, и свих оних људи чији се ставови разликују од онога што Министарство унутрашњих послова жели да се чује [38]. У данашње вријеме, под великим утицајем Гебелса, прича се "спинује", измишља и за њу се плаћа. Не живимо у ери дебате и истинског интелектуализма, већ више у ери строго контролисаних информација. Слично контролисаним медијима у комунистичким друштвима, Запад систематски филтрира информације које указују на кривицу западних институција и народа (као што су Ватикан и Њемачка) за један од најстрашнијих геноцида у људској историји. Као резултат тога те усљед историјске амнезије, историја у Европи се понавља. Жртва се назива злочинцем, и обрнуто. Холокауст се користи за политичке и емоционалне сврхе и, као резултат тога, умањује се његова јединственост. Ревизионисти у Хрватској и другдје у свијету очајнички се надају да ћемо заборавити холокауст Срба, Јевреја и Рома у НДХ захваљујући прљавим и варљивим триковима којима се служе. Комунистички диктатор Јосип Броз Тито је намјерно и строго забрањивао било какву расправу о Јасеновцу, што за последицу има да Други свјетски рат још није завршен на Балкану, што може ускоро довести до Трећег свјетског рата. Ова неријешена ствар све вријеме је била замисао западних "елита", јер је у интересу свих њих да "заваде и владају" Балканом тако што ће супротставити етнички сродне фракције које чине Југославију и држати их у сукобу. По мом мишљењу, треба формирати комисију за истину у коју ће ући представници свих зараћених страна у бившој Југославији, са циљем да се одгонетне и разазна истина о овом страшном геноциду што је више могуће. Ја бих лично био срећан да се упустим у расправу са сваким ко жели да ријешити овај проблем у духу подстицања помирења међу људима, али до тога треба још много прећи. Расправа треба да буде отворена, безбједна и да траје колико год је то потребно. Без увреда, без дивљаштва. Без вике. Само

истина, молим. Балкан настављају да прогањају духови из Другог свјетског рата и то ће чинити овај регион нестабилним деценијама, ако не и вијековима, ако не ријешимо питање овог геноцида.

Чињеница је да, по ријечима мог доброг пријатеља Џона Ранза, председника удружења преживјелих холокауста из Бухенвалда, да "Хрватска никада није денацификована". Ватикан и друге западне организације су се за то постарале подстрекивањем многих из горњег слоја усташког руководства (укључујући Анту Павелића) и католичких свештеника који су убијали невинне. Ови злочинци су се вратили из изгнанства на мјесто својих злочина само да би их поновили. Управо то се дешава када се одлаже дан свођења рачуна. Хрватска важи за етнички и вјерски "најчистију" нацију Европе (уз изузетак псеудонације на Косову), на срамоту Запада. Заташкивање и пречишћавање историје Независне Државе Хрватске било је неопходно од стране оних који желе да наставе гдје су стали прије 70 година и да доврше посао који су започели Миле Будак и остали, како би Хрватска (и Босна) биле очишћене од Срба и Јевреја. То је неприхватљиво! С обзиром на то да свједочимо понављању историје уз оживљавање фашизма у Европи, добро би било да се сви сјетимо и документујемо шта се десило у НДХ, почевши од Јасеновца. Никада раније слоган "никада више" није био од такве важности за цијели свијет.

Фусноте:

1. *A Short History of the Yugoslav Peoples* [Кратка историја југословенских народа], Fred Singleton, Cambridge University Press (1985).
2. *The Vatican's Holocaust* [Холокауст Ватикана], Avro Manhattan Ozark Books; First edition (1988).
3. *Genocide In Satellite Croatia, 1941-1945: A Record Of Racial And Religious Persecutions And Massacres* [Геноцид у марионетској Хрватској, 1941-1945: документ о расном и вјерском прогањању и масакрима], Edmond Paris and Lois Perkins, Literary Licensing, LLC (2011).
4. *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican* [Југословенски Аушвиц и Ватикан], Vladimir Dedijer, Prometheus Books (1992).
5. *Ustasa: Croatian Fascism and European Politics, 1929-1945* [Усташе: хрватски фашизам и европска политика, 1929-1945], Srdja Trifkovic and Thomas Fleming, The Lord Byron Foundation (2011).

6. *Visions of Annihilation: The Ustasha Regime and the Cultural Politics of Fascism, 1941-1945 (Pitt Russian East European)* [Визије уништења: усташки режим и културна политика фашизма], University of Pittsburgh Press (2013).
7. *Magnum Crimen (Magnum Crimen: half a century of clericalism in Croatia, Volume 1 & 2)* [Магнум кримен (Магнум кримен: пола вијека клерикализма у Хрватској, томови 1 и 2)], Viktor Novak, 1st Ed., Gambit publishers (2011).
8. *Media Cleansing: Dirty Reporting. Journalism and Tragedy in Yugoslavia* [Медијско чишћење: прљаво извјештавање. Новинарство и трагедија у Југославији], Peter Brock, Graphics Management Press (2005).
9. *Unholy Trinity: The Vatican, The Nazis, and The Swiss Banks* [Нечисто тројство: Ватикан, нацисти и швајцарске банке], Mark Aarons, John Loftus, St. Martin's Griffin (1998).
10. *Ratline: Soviet Spies, Nazi Priests, and the Disappearance of Adolf Hitler* [Пацовски канали: совјетски шпијуни, нацистички свјештеници и нестанак Адолфа Хитлера], Peter Levenda, Ibis Press (2012).
11. *Vatican Ratline: The Vatican, the Nazis and the New World Order* [Пацовски канали Ватикана: Ватикан, нацисти и нови свјетски поредак], Mauri, BookSurge Publishing (2006).
12. http://articles.latimes.com/1993-01-17/news/mn-2203_1_unjust-aggressor
13. <http://www.juliagorin.com/wordpress/?p=2647>
14. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/travels/documents/hf_jp-ii_hom_03101998_croatia-beatification_en.html
15. <https://www.facebook.com/pages/Blessed-Alojzije-Stepinac-Croatian-Church-Chicago/64426528729>
16. <http://www.stepinac.org/index.php>
17. Letter: "Vatican Gold" ["Ватиканско злато"] Michael Pravica, *US News and World Report* (4/98).
18. Letter: "Pope's Grave Mistake" ["Озбиљна грешка католичког папе"] Michael Pravica, *Irish Examiner*, 6/8/11.
19. Letter: "Remembering Pius XII as a saint or a sinner" ["Сјећање на Пија XII као свеца или грешника"] *The Times of London*, 10/24/08.
20. "Will the Catholic Church apologize for the genocide of Serbian Orthodox Christians?" ["Хоће ли се Католичка црква извинити за геноцид над Србма православним хришћанима?"] Ivan Simic, *Pravda* 1/18/13 (http://english.pravda.ru/history/18-01-2013/123513-catholic_church_serbian_christians-0/)
21. Letter: "Serbia's Suffering in Holocaust Is Exaggerated" ["Страдање Србије у холокаусту је пренадувано"] С. Michael McAdams, *The New York Times*, 4/29/94.

22. Letter: "Historical myth-making about Croatia serves the Serbs" ["Творење историјских митова о Хрватској у служби Срба"] Petar Sarcevic (Croatian Ambassador to the US), *The Washington Times*, 9/26/94.
23. <http://www.serbianholocaust.org/Denial%20Watch/denialwatch.html>
24. <http://edition.cnn.com/2013/12/16/sport/football/simunic-nazi-chant-ban-football/>
25. "Nazi salutes to Croatian rock star Thompson" ["Нацистичко отпоздрављање хрватској рок-звјезди Томпсону"] *The Telegraph (London)*, 9/28/07. (<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1564506/Nazi-salutes-to-Croatian-rock-star-Thompson.html>).
26. Letter: "Serbs' concerns are the 'missing link' in the Yugoslav conflict" ["Забринутост Срба је 'карика која недостаје' југословенских сукоба"] Michael Pravica, *The Washington Times* 9/3/94.
27. LETTER: "HOLOCAUST MEMORIES MAKE THE SERBS FEAR THEIR NEIGHBORS" ["Сјећајући се холокауста Срби се боје својих сусједа"] Michael Pravica, *The New York Times*, 4/17/94.
28. Letter: "World War II Serb Holocaust No Fiction" ["Српски холокауст у Другом свјетском рату није никаква измишљотина"] Nils Horner, *The New York Times*, 5/12/94.
29. "Vatican Crackdown on Medjugorje, Satanic Ustashi Cult" ["Обрачун Ватикана с Међугорјем, сатанским усташким култом"] Deconstruct.net, 9/11/08 (<http://de-construct.net/e-zine/?p=2612>).
30. "Bob Dylan's Croatian Error" ["Хрватска омашка Боба Дилана"] Op-Ed, *The New York Times*, 12/16/13.
31. http://en.wikipedia.org/wiki/2001_Greyhound_bus_attack
32. http://en.wikipedia.org/wiki/Zvonko_Bu%C5%A1i%C4%87
33. http://en.wikipedia.org/wiki/Trolley_Square_shooting
34. *The Rape of Serbia: The British Role in Tito's Grab for Power 1943-1944* [Силовање Србије: улога Британаца у Титовом отимању за власт 1943-1944], Michael Lees, Harcourt publishers (1990).
35. Opinion Editorial: "Croatia's ghosts stalk the Balkans still" ["Хрватски духови се још увијек шуњају Балканом"] Julia Gorin, *The Baltimore Sun* 1/16/07
36. Two Letters: "Saturday Mailbox" ["Суботња пошта"] Michael Pravica and Christopher Deliso, *The Baltimore Sun*, 1/20/07.
37. Furor of the Undead" ["Љутња неумрлих"] <http://de-construct.net/?p=3731/27/07>.
38. Letter: "Serbian genocide" ["Српски геноцид"] Dr. Michael Pravica, *The Independent (London)*, 1/30/01.

Мила Михајловић

**АРХИВСКА ГРАЂА О МАСАКРУ
СРБА У ЛИЦИ И ДАЛМАЦИЈИ
– ПРЕМА ИТАЛИЈАНСКИМ
ИЗВОРИМА ИЗ 1941.**

Италија улази у Први светски рат 24. маја 1915. након што је 26. априла исте године са Француском, Енглеском и Русијом потписала тзв. Лондонски споразум о реципрочној гаранцији сигурности. Споразум је, између осталог, предвиђао да ће по завршетку рата Италији припасти Истра, централна Далмација са градовима Задар и Шибеник и острва. Међутим, ствари се нису одвијале по предвиђању, па је Италија, земља победница, извојевала тзв. "осакаћену" победу. Територије које су јој обећане Лондонским споразумом су 1919. године, у сложеној игри интереса, на интервенцију америчког председника Вилсона, додељене новој држави Срба, Хрвата и Словенаца. Италији су припали само општина Задар - 50 квадратних километара територије - и острво Ластово.

Међутим, Италија се никада није одрекла територијалних и политичких претензија на територију која је, пуна четири века без прекида и све до 1796. године, била у саставу Венецијанске Републике. Прилика јој се пружа 1941. па, у договору са Немачком и са циљем да коначно у своју корист реши "јадранско питање", 11. априла у 12.00 часова, креће у инвазију Краљевине Југославије.

Већ на почетку примећује да нешто није у реду, јер је немачка инвазија из Корушке и Штајерске отпочела 2 дана пре договореног термина. Италију је, међутим, чекало далеко веће изненађење. Истог дана Италијани сазнају да је проглашена НДХ, прави гром из ведре неба и за италијанску владу. Формирање хрватске државе био је резултат тајног договора Немачке са делом хрватских главешина на челу са пуковником

Славком Кватерником који је, 10. априла у 17.00 сати, преко Радио Загреба прогласио НДХ. Догађај је изненађење и за Павелића који је у то време још у Риму, где је у изгнанству провео последњих 12 година. Међутим, три дана касније, за католички Ускрс који је те године падао на дан 13. април, и Италија је Далмацију прогласила за своју територију и то на целокупном војно окупираном простору. Док Павелић безглаво жури да што пре стигне у Загреб и преузме власт од свог ривала Кватерника, немачког човека, на линији Берлин - Рим се воде преговори о окупационој територији и њеној расподели. Постиже се компромисно решење по коме Италија, под извесним условима, пристаје на опстанак НДХ. Након закључних консултација, у подне 15. априла, преко радиостаница Немачка и Италија ће симултано обавестити свет да су призвале нову хрватску државу. Павелић се из Загреба журно враћа у Рим и 18. маја са Мусолинијем потписује споразум о границама, тзв. Римски споразум који, међутим, Италија никада није ратификовала, па он никада није ни постао обавезујући. Исто тако, границе разграничења никада нису исцртане.

Ево како је изгледало то прво територијално разграничење. Као италијанска окупациона зона одређен је део Југославије западно од тзв. демаркационе линије са немачком окупационом територијом, која је ишла, у главним цртама, од Брежица, Јастребарског, Пазина, Ровиња, Топуског, Равнице, Шашина, Јајца, Доњег Вакуфа, Горажда, Вишеграда. Ова зона је обухватила територије директно анектиране Италији, део територије НДХ и територију Црне Горе. Територија под италијанском контролом у саставу НДХ, дакле изван територија које су директно анектиране Италији, подељена је у две зоне: од обале до тзв. демилитаризоване линије и од демилитаризоване до демаркационе линије. Прва, која се простирала између граница Краљевине Италије и демилитаризоване линије ишла је, отприлике, 50 км у дубину копна источно од италијанске границе и потпадала под италијанску војну контролу. У њој није било дозвољено НДХ ни да формира, нити да држи војне јединице било које врсте и облика. У другој, која се простирала између демилитаризоване и демаркационе линије, НДХ је могла да формира и да држи војне јединице по својој вољи и нахођењу. У обе зоне међутим, и цивилна и војна власт припадала је НДХ и италијанске трупе требало је да се сматрају као стране трупе стациониране у пријатељској земљи.

Ово је било политичко разграничење. На терену је била друга прича. Ту се водила борба за превласт и стање је било крајње конфузно. Моментално су почели усташки погроми Срба, а од Римског споразума (18. маја) креће неконтролисани и масовни егзодус Срба и Јевреја ка италијанској окупационој територији, како већ 19. маја обавештава Команда дивизије Сасари у Книну. Ево шта је записано у вези са тим у италијанским документима:¹

а) Дана 21. маја код команданта дивизије Сасари у Книну дошле су три особе, међу којима и отац Шимић, фратар, рекавши му да их је влада у Загребу овластила да у округу Книна преузму цивилну власт. На питање каква је линија њихове политике, у име све тројице је одговорио фратар Шимић: "Побити све Србе у најкраћем могућем року". Пошто му је подвучена тежина такве изјаве и замисли, тим више јер је изречена од стране свештеног лица, тројица индивидуа су се цинично насмејала.

б) У месту Вељун, дистрикт Слуњ, усташе су ухапсиле православног свештеника, Србина, оца Бранка Добросављевића и наредили му да ископа гроб за свог сина, средњошколца. Када је завршио са копањем гроба, пред њега су довели сина тако измрцвареног да је младић пред оцем и мучитељима на мукама издахнуо. Видевши то, усташе су оцу наредиле да, пошто је свештеник, мртвом сину прочита опело. Читајући опело, отац Бранко се три пута онесвестио, али су га ови ударцима кундака натерали да опело до краја доврши, па га онда убили ту, покрај сина.

ц) У месту Нашић, усташе су убиле 17. јуна православног свештеника Ђорђа Бокића. Убиству је присуствовао извесни Пејановић из села Брешица, који овако описује свештеников крај. Усташе су везале свештеника Бокића за дрво и почеле да га муче. Одсекли су му уши, нос, језик и браду, проболи му очи и, када су установили да је он, упркос свему, још увек жив, распорили му груди и онда у њега пуцали.

е) Дана 1. и 2. јула, места Срб и Суваја скоро су комплетно уништена а побијено је око 3.000 Срба, становника тог подручја. Усташки покољ у

¹ Документ италијанске владе сачињен септембра 1945. за Мировну конференцију у Версају. Садржај документације преузет је из званичних војних извора.

Суваји детаљно описује потпоручник батаљона берсаљера "Зара", Салваторе Лои, у извештају који ће, заједно са фотографијама, објавити 1946. у књизи "Југославија 1941".* Потпоручник Лои је са устаницима и Вељком Будимиром међу првима ушао у разорено српско село. "Све је буквално било срањено са земљом. Од некадашњих кућа, остале су гомиле нагорелог камена и пепела кроз које се, у празнинама које је ветар сачинио, назирала лепота шаренила некадашњих подова. Још усправни, остали су димњаци. Преживела је покољ само једна старија жена." Потпуковник Лои је забележио њено сведочење: "Била је ноћ, чули смо брујање камиона из којих су изашле усташе. Опколили су село, блокирали путеве и кренули од куће до куће изводећи све мушкарце старије од 15 година: 'контрола исправа' - рекли су. Били су озбиљни и нико ништа није посумњао. Врло брзо су их све тамо окупили и згурали - показала је на неколико места на којима је земља била свеже прекопана - и постројили у редове. Прво што су им наредили било је да се изују и свуку. Један од усташа је узвикнуо: 'Има ли међу вама католика?' Десетак наших се јавило да су одавно прешли у католике. 'Добро - одговорио је усташа - ви сте наши католици, па ћете имати привилегију да вас убијемо последње!' На то су се усташе насмејале. Наши су почели да схватају шта их чека. Под светлошћу неколико бакљи, започео је покољ, метак у главу онима који су покушали било какву реакцију. Највећи део је заклан. Терали су их да вичу: 'Живео Павелић!' али то нико није учинио. Умрли су узвикујући имена својих најдражих, вичући нама, затвореним у кућама, последњи поздрав. Када су жене схватиле да су сви мушкарци у селу побијени, знале су шта очекује њих и децу. Смирено су дочекале крвнике, чврсто стежући у наручју најмлађе. Хрвати су дошли брзо. Жене су силовали, и младе и старе, мучили децу. Забавно им је било да само једним метком убију мајку и дете које је стезала на грудима, деци су разбијали лобање кундацима, а најмање тако што су их хватали за ноге и снажно им главу ударали о земљу. Онда су све полили бензином и запалили. Док су певајући одлазили, село је горело. У дворишту моје куће био је, а још је ту, велики стог сена. Када су до наше куће дошли, ја сам се у њега уву-

* Salvatore Loi, "Jugoslavia 1941", ed. Nastro Azzurro, Torino, 1946. стр. 131.

кла и сакрила, једва сам дисала. Чула сам пуцњеве, наше како запомажу, јауке, подврискивање и смех усташа. Онда сам осетила љути мирис дима и почела да се гушим. Онесвестила сам се. Када сам дошла к себи, почела сам да вичем и пронашли су ме, наши, Срби. Стигли су неколико сати после покоља. Прекасно. Остала сам жива јер ватра није стигла до стога сена у који сам се сакрила. Зауоставиле су је бројне велике баре. У дворишту је бунар са кога су узимале воду бројне породице. Остала сам сама, имала сам породицу од око стотину чељади." Вељко Будимир је потпоручника Лоиа повео до куће коју је ватра тек мало докочила, па је остала цела. "Ово је кућа свештеника др Спаве Лаврње" - рекао ми је - записао је даље потпоручник Лои. - Ушли су у кућу. На једном зиду, јасно се оцртавао крвави отисак дечје ручице. "Баш на овом месту, убијена је свештеникова трогодишња ћеркица, прво су је обесили, а онда је боли бајонетима. Потом су убили свештеника, њему су разбили лобању. На крају су му убили жену. Била је у поодмаклој трудноћи. Живој су јој распорили стомак, извадили дете из утробе и бацили га на плафон". На плафону је видљива била мрља усирене крви - записао је даље Салваторе Лои и детаљно и фотографски документовао покољ.

х) Увече 6. јула италијански војници су, патролирајући пољима у близини Грачаца, били привучени смрадом меса у распадању. Констатовали су да је у близини нека јама на чијем дну су затекли бројне лешеве и једног још живог мушкарца. Похитали су да га из јаме извуку и сместе у италијанску пољску војну болницу. Човек им је испричао да су га усташе ухапсиле током вечери 1. јула на жељезничкој станици у Грачацу заједно са још 9 Срба. Током ноћи су их одвели до оне јаме, везали двојицу по двојицу, пуцали на њих и бацили их у јаму.

ј) У Госпићу, августа месеца, усташе су ухапсиле, заједно са сином старим 16 година, извесног Дукића, богатог локалног православца. После неколико дана, дошли су код Дукићеве жене, питајући је ко јој је дражи: муж или син. Пошто је жена одговорила да јој је дражи син, усташе су је упитале да ли би била вољна да им преда све што има, а они ће јој заузврат сину поштедети живот. Жена им је одмах сачинила писмену изјаву о цесији свег имања. На то су усташе затражиле да им жена преда своју четрнаестогодишњу кћер. Када се жена побунила и почела да

виче, усташе су јој показале ископане синовљеве очи и питале је да ли их препознаје.

У оваквим приликама, једино су италијанске војне команде, посебно команда дивизије "Сасари" у Книну, биле у стању да прате и документују стање које се претварало у дивљи покољ српског становништва.

Почетком јуна месеца, у Книну и околини, после доласка "групе усташа у плавим униформама који су се представили као јединица за егзекуције", започео је масакр.² Почетком јула, у редовном дневнику Команде дивизије Сасари записано је следеће: "Осам српских сељака (усташе) су извеле из воза на станици у Зрмањи. Одатле су их, везане одвели у железничку станицу у Грачацу а одатле на планину Велебит где су их живе бацили у дубоку јаму звану "Тучић". Само један је успео да се спасе.³ Догађај документован у италијанској војној архивској грађи потпуно се поклапа са сведочењем јединог преживелог, Николе Костура из села Врлике, а поново се помиње у још једном италијанском војном документу који неколико дана касније документује сведочење једног православног свештеника⁴: "Поп детаљно описује усташки масакр. Спасао се само сељак Никола Костур, син Спиридонов из Врлике. Поп тврди и да је од 43 православна свештеника из Босанско-личке епархије живо само 14, тј. они који су успели да се склоне на италијанску територију."

Неколико дана касније у Книну, усташе су из кућа извеле 34 Србина. Породицама су, да их умире, рекли да их воде на рад у Немачку. Одвели су их у рудник боксита близу Дрниша и, све везане на један конопац, побили метком у потиљак. Правим чудом, тројица су преживела. На зглобовима руку имају дубоке, крваве ране. Један је метком рањен у леђа." Текст даље наводи: "Тројица преживелих су Новаковић Ђорђа

² US-SME (Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito - Историјски архив генералштаба војске Италије) - Коверта 580 - команда VI армијског корпуса - извештај 30 - В.П.39 - 31. мај 1941.

³ idem - Коверта 580 - команда VI армијског корпуса - извештај 30 - В.П.39 - 31. јули 1941.

⁴ idem, Коверта 240 - команда дивизије Sassari- извештај капетана Carlo Perusinoо разговору са једним попом - В.П.86 - 3. јуни 1941.

Тодор; Новаковић Илије Тоде; Марић Марка Илија. Он се после неколико дана придружио Србима побеглим у планину у зони Голубића. Међу побијенима су: Радић Стево, Душан и Ратко - три брата, власника кафане близу жељезничке станице Шипад; Поповић Михаило, свештеник у селу Полача; Медаковић Миле, гостионичар из Книна; Војновић Лаза, продавац у трговини; Дешић Ђуро, брат снабдевача месом италијанске војске; Шкарић Иван, поштар у Врбнику (3 км. од Книна); Млинарувић Ђуро, представник Бановине; Ђулаковић Милан, трговац дуваном у Книну; Орловић Илија; Јегина Лазар; Митровић Спасе, послатичар у Книну; Бабић Бошко; Марић Душан; тројица сељака из Книнског Поља: Косарас Тоде, Косарас Мирко и Калат Шиме; Олстаски Никола, официр српске војске руског порекла; Цвјетковић Јован, адвокат у Книну; Кликов Милан, сељак из Стрмице; Шупељак Никола, жељезничарски инспектор; Ћетнић Мирко, сељак из Ћетне (Врлика); Бједов Бранко, гостионичар у Книну".⁵

У другом документу се наводи следеће⁶: "Дана 9. јуна стиже вест да су усташе ухапсиле тридесет особа и одвеле их у непознатом правцу, осим што су у Книну ухапсиле још тридесет особа и преместили их у затвор суда у Госпићу. Они којима, у очекивању суђења, судбина није била наклоњена да буду заборављени у паклу тог затвора, одведени су на Велебит и бачени у јаме."

Убиства су се догађала посвуда. Официр дивизије Сасари је, у близини Госпића, са прозора на возу, гледао како усташе убијају једног младића.⁷ Дан касније, италијанска војска бележи и догађај у Дрнишу: "Петнаестак ухапшених Срба међу којима и тројица свештеника, сви претучени, током ноћи су некуд одведени камионом и о њима се више ништа није сазнало."⁸

⁵ idem

⁶ idem - Коверта 582 - команда дивизије Sassari - Редовни дневник н. 30 - В.П. 39, 11. јуни 1941.

⁷ idem - н. 41 - В.П. 39, 12. јуни 1941.

⁸ idem - Коверта 582 - команда VI армијског корпуса извештај н. 42 - В.П. 39, 13. јуни 1941.

Да властима у Риму боље објасни незамисливи хаос настао у НДХ и покољ српског становништва невиђених размера, командант 2. Армије, генерал Виторио Амброзио је у Рим генералштабу упутио рапорт.⁹ У писму се истиче и да у Лици, где су Срби најбројнији, "политичко-верска битка поприма одиста језиве аспекте, јер се усташе препуштају осветама и одмаздама забележеним само у мрачном добу Средњег века". Надовезујући се на наређења владе и генералштаба италијанским трупама на терену да не интервенишу, генерал Амброзио тражи јасна упутства "како би се прецизирала линија понашања насупрот ... злочинима који су актуелно у току, пред очима свих команди и трупa наше војске".

У Грачацу, Книну, у Дрнишу "бројне фамилије ухапшених свакодневно у великим групама долазе у италијанске војне команде, дуго пред њима стоје и преклињу за заштиту својих најмилијих".¹⁰

У овој ситуацији, било је неизбежно да дође до снажне нетрпељивости италијанске војске према усташама и властима НДХ, па чак и претње од побуне италијанских трупа на терену, тешко фрустрираних позицијом немог посматрача. Такво опште осећање италијанских трупа описује и преноси генерал Монтичели, командант дивизије Сасари, у писму упућеном 16. јуна у рапорту "резервисано-лично" генералу Ренцу Далмацо, команданту VI армијског корупуса. Генерал Монтичели описује испрва стање у Книну, како усташка хапшења, тако и убеђеност да од ухапшених "нико није избегао смрт". Он даље каже да "убиства наређује усташки псеудо-трибунал у Госпићу једино на основу дојава локалних лудака које су најчешће освете личне природе". Генерал излаже неизбежна реаговања италијанских војника која су "у свим официрима и војницима усадили презир и одвратност према том олошу неспособном ни да себе нити друге контролише, нити зна да управља на начин досто-

⁹ idem - Коверта 724 - команда 2. Армије, генерал Vittorio Ambrosio начелнику генералштаба - Редовни дневник н. 31 - В.П. 10, , 11. јуни 1941.

¹⁰ idem - Коверта 583 - команда VI армијског корупуса, фонограм н. 6924 - из команде 2. Армије команди VI армијског корупуса - сати 12,11- В.П. 39, од 3. јуна 1941.

јан цивилизованог света. Сваки осећај симпатије према хрватском народу је угашен од када смо принуђени да присуствујемо оваквим чиновима. Бити натеран да будеш пуко гледалиште, ствара осећај да си и сам саучесник тих насиља и бруталности које ће, засигурно, историја тешко осудити" - пише даље генерал Монтичели. Ситуација коју генерал Монтичели описује је апсолутно прецизна, исто као што је и његово предвиђање, још опасније за команданта: ризик од побуне трупе. "Желим, Екселенцијо, да вам јасно изложим своје утиске, као човек и као војник, јер осећам да, упркос дубоком осећају дисциплине усађеном и у мене и у моје офицере и војнике, исто као и наше живе воље да увек испоштујемо наређења старешина, нисам у стању да гарантујем да ће тако бити пред насиљем које се чини у нашем присуству, да гарантујем да моји војници пред масакрима неће енергично интервенисати, што би могло да повреди хрватску преосетљивости и њихов осећај локалних 'господара'".

Командант VI армијског корпуса генерал Ренцо Далмацо је, уз властити коментар сагласности, проследио извештај и команди 2. Армије и гувернеру Далмације. У писму гувернеру Бастианини, на речи генерала Монтичелија је додао следеће: "Стари и опробани команданти батаљона, ратници опробаних капацитета и карактера, траже да их заједно са њиховим јединицама пошаљемо на било које друго ратиште, на најтеже припреме и задатке, на најгора места, само да не остану више приморани да немоћно присуствују, као сада, разбојништвима сваке врсте."

Гувернер је моментално извештај генерала Монтичелија и писмо генерала Далмаца проследио Министарству иностраних послова. Уз то је додао и неколико најзначајнијих "матиналија" (дневних извештаја) карабињера о усташким подвизима над српским цивилима и упозорио да пасивност пред покољем недужних доводи у "питање и престиж италијанског ауторитета и углед италијанске војске".¹¹

¹¹ Извештај о покољу је у извештају команде карабињера Задра од 19. јуна 1941. Синтеза је послата уз писмо гувернера Далмације прот. бр. 454/ тајност - Министарству иностраних послова у Риму 24. јуна 1941.

Команда дивизије Сасари, у једној синтези ситуације такође записује: "Многа деца су заклана јер су српска. Ужасна вест се проноси кроз нашу војску: децу усташе позивају да се прекрсте, па закољу дете које се прекрсти на православни начин."¹²

Хапшења се врше и у Грачацу где је српски персонал на жељезници замењен хрватским."¹³

"У Дрнишу, у ноћи 21. јуна, у камион је утоварено 16 Срба, камион се вратио празан са великим траговима крви."¹⁴ "Такође у Дрнишу, леш, већ стављен у врећу, који усташе нису успеле да изнесу из затвора због неочекиване интервенције италијанских војника, исекли су на комаде и изнели га сакривеног у неколико куфера".¹⁵ Током слепоподнева је дошла група жена из Подабља молећи за помоћ и заштиту:¹⁶ сви мушкарци из села су, током ноћи, "пребачени камионима у зону Руновића и тамо бачени, везаних руку, у јаму. Пошто је речено да у тој јами још има умирућих али живих људи, командант наше постаје је наредио моментално слање на место лекара и аутоамбуланте (...). И стварно, из јаме су извађена двојица тешко израђављених али живих мушкараца (...); усташе су, након што су људе бацили у јаму, у исту испразнили и шаржере својих аутомата."

Који облик и колики степен је достигао револт италијанских војника на усташке злочине, сасвим јасно сажима следећи војни извештај: "Дубоко незадовољство чита се на лицу наших војника, незадовољство делом и зазвано свешћу да их Хрвати овде једва подносе, а с друге стране, добијеним наређењима која обавезују на нереаговање војном силом против актера нереда, терора и крвопролића. Морал наших трупа, висок на почетку ратних збивања, сада је још виши али из револта."¹⁷

¹² US-SME - коверта 582 - команда VI армијског корпуса - Историјски дневник бр. 51 - В.П. 39, 22. јуни 1941.

¹³ *idem* - бр. 50 - В.П. 39, 21. јуни 1941.

¹⁴ *idem* - бр. 41 - В.П. 39, 28. јуни 1941.

¹⁵ *idem* - бр. 51 - параграф Дрниш - В.П. 39, 26. јуни 1941.

¹⁶ *idem*, 28. јуни 1941.

¹⁷ *idem* - коверта 523 - команда дивизије *Sassari* - Редовни дневник - В.П. 86, 16. јуни 1941).

Но, наређења из Рима остала су она примљена 19. маја: држати се по страни, гледати своја посла, не интервенисати. Међутим, италијански војник, иако на свој начин, отказао је послушност. Испрва тајно, али видећи да од старешина није стизала икаква опомена нити забрана, да официри не само да их за такво непоштовање наређења нису кажњавали већ су се и сами придруживали иницијативи, рад на помоћи и заштити српског живља се проширио. Пљуштали су усташки протести упућивани италијанским војним командама на свим нивоима. Одговорено им је "да немамо ни власти нити воље да зауставимо ове иницијативе заштите које су одобрене дисциплинским правилима наше војске".¹⁸ Хрвати се, међутим, нису предавали и, неколико дана касније, број усташа у Буковици је увећан и све чешћи су били усташки оружани напади на Италијане који су штитили Србе. О томе сведочи и следећи запис у италијанском војном извештају: "Из индискреција самих усташа је јасно да су појачања усмерена на оружано реаговање против Италијана на сваку њихову евентуалну интервенцију у корист Срба."¹⁹ "Вјекослав Шимић, фратар фрањевачког реда, познати инспиратор и вођа усташа у Книну и активни учесник ноћних експедиција против српских цивила, очигледно се осећајући јак и моћан јер је усташа и мислећи да га свештеничка туника штити, на све масовније италијанске интервенције заштите српског народа јавно је почео да агитује против Италије. Једне ноћи га је претукла непозната група војника."²⁰

Ситуација се сваким даном погоршавала. Не престају хрватски протести италијанској влади у Риму. Лично Анте Павелић 23. јуна пише Мусолинију жалећи се на "неспоразуме" Хрвата и Италијана. Није могао да замисли да ће већ дан касније забележити "неспоразум" далеко сложенији и конкретнији, када је командант VI армијског корпуса упутио наређење свим командантима и јединицама да формирају истурену "провизорну линију контроле", уз оправдање да то намеће потреба одржавања реда и безбедности италијанске Далмације. Иницијатива је у хрватским редовима изазвала запрепашћење и убрзо се армија генерала

¹⁸ *idem*, 18. јуни 1941

¹⁹ *idem* - 22. јуни 1941.

²⁰ *idem* - *koverta 582 - komanda VI armijskog korpusa- izveštaj br. 49 - paragraf 2 - V.P. 39, 20. juna 1941.*

Далмаца нашла у оку циклона кроз телеграме, телефонске позиве, више пута понављаних наређења из Рима да се пунктови помере на стара места, дакле уназад, ка обали. Генерал Далмацо је то глатко одбио, одговарајући: "Очигледан неспоразум, молим хитно линију на коју да поставим пунктове, имајући у виду да о будућим границама имам информације само из новинских чланака"²¹

Међутим, у првој декади јула, италијанским јединицама стационарним у "пријатељској" НДХ стиже наређење да се повуку. Италијански војни извештаји са терена²² јављају да "у Грачацу српске фамилије су просто престрављене, а у Книну се запажа "ужас православног становништва и стрепња да ће се италијанска војска ускоро сигурно повући". Оправдано. Из два села у околини Плитвица некуда је одведено око 8.000 Срба примораних да крену без ичега.²³ У околини Грачаца је спаљено неколико српских села, па је српски живаљ побегао и из оближњих места, тако да су "како у правцу Книна, тако у правцу Госпића, села потпуно празна."²⁴ Исти извештај бележи и да су у Грачацу усташе убиле директора локалне банке и две жене. У извештају команде Петог армијског корпуса од 2. августа стоји: "Преко 600 логораша Срба и Јевреја прошло је кроз Госпић пешке идући у правцу Карлобага, већина њих везана двојица по двојица. Други су у затворима и чекају да наставе пут." Извештај команде 2. Армије 11. августа записује: "3. овог месеца у госпићке затворе је стигло 400 Срба доведених из околине Загреба. Претходног дана су у правцу Карлобага одвели њих 500. Очекује се да 4. августа у Госпић из Загреба стигне група од 300 затвореника Јевреја. Јављено је да из Загреба стижу још два транспорта заробљеника, један од 50 а други од 100 особа, овај последњи чине старци, жене и деца од 1 - 8 година старости. Једног затвореника су чувари током пута задали, а његово тело је, чим је воз стигао у Госпић, избачено из вагона на земљу покрај шина. Дана 6. овог месеца, опет у близини Госпића,

²¹ *idem - telegram bez br. protokola - od generala Dalmaca komandi 2. Armije - sati 10,40 - V.P. 39, 26. juni 1941.*

²² *idem - koverta 523 - komanda divizije Sassari - Redovni dnevnik V.P. 86, 15. i 18. juli 1941.*

²³ *idem - 27. јули 1943.*

²⁴ *idem - 28. јули 1943.*

један официр 1. пешадијске регименте пронашао је у некој кући две мртве жене старе 30 и 17 година, са ранама од ватреног оружја, и мртво дете старо око 6 месеци, заклано и са раном од метка у грудима, као и још неколико спаљених лешева. 110 Срба су 4. овог месеца изведени из затвора, одведени на околна брда и тамо побијени... У Оточцу је 4. овог месеца затворено 39 Срба доби између 15 и 70 година, ухапшених у зони Кланац. Њих 10 су усташе исте ноћи заклале и бациле у шахт у затворској згради."

Извештај команде Петог армијског корпуса од 15. августа бележи: "Многе српске куће у селу Студенци и околини (7км северозападно од Перушића) усташе су запалиле, а њихове власнике побили. У Оточцу, у вечерњим часовима 7. овог месеца, усташе су ухапсиле и затвориле око 30-так Срба. Током ноћи, око 22.00 сата, у затвору је убијено 10 људи православне вере. Њихова тела су камионом однета у непознатом правцу... Из Госпића је дана 7. о. м. пешке у правцу Карлобага одведено 200 ухапшених Срба; изгледа да никада нису стигли на одредиште, већ да су успут убијени. Током ноћи истог дана, примећено је изношење из истих затвора непрецизирани број мртвих тела; тела су утоварена у камион који је отишао путем у правцу Карлобага. Дана 10. о. м. 80 заточеника Срба, држаних у локалним затворима, пешке су одведени у правцу Перушића. Истог дана, из зоне око Загреба, доведено је 220 Срба и 60 Јевреја. Први су одведени у госпићке затворе, а други у локални концентрациони логор. Истог дана, 350 затвореника Срба је из тих затвора пешке одведено путем Карлобага. Дана 11. о. м. је у Госпић доведено и ту по затворима распоређено 700 Срба стиглих из зоне око Загреба. Још 600 њих, међу којима и 30 Јевреја, стигли су у Госпић из непознатог правца. Такође истог дана, из госпићких затвора је изведено и у правцу Карлобага поведено 650 Срба, међу њима 30 жена и 30-оро деце млађе од 12 година; сумња се да је било ко од њих жив." У извештају команде пешадијске дивизије "РЕ" од 17. августа пише: "Дуге колоне Срба и Јевреја се већ цео месец из Госпића одводе у правцу Карлобага, а нема података да су икада стигле на одредиште. Утврђено је, међутим, да на око пола пута између Госпића и Карлобага, прецизније у месту Оштарије, постоји дубока јама у коју су бачени људи из тих колона, претходно убијени ножевима и бојанетима..." У истом смислу

се, у извештају војне постаје Трибањ од 21. августа, помиње јама "Јамина" о чему су Италијани истражили и фотографски документовали усташки покољ становника из села Шибуљине.

Вести које су филтрирале из зона у којима није било италијанских јединица биле су ужасне. "У Госпићу, Кули, Србу и Смиљану и у другим селима, усташе су побиле све Србе православце које су затекли."²⁵ У истом извештају даље пише да је у концентрационом логору Дебела Главица (5 км од Госпића) "било око 2.000 људи од којих је 500 побијено из митраљеза 31. јула и 1. и 2. августа (...) место Дивосело је комплетно разорено, 12 стараца је затворено у кући које су усташе минирале и дигле у зрак. У месту Сењ око 800 Срба је живо сахрањено, по десетак затрпано у јаме." Опет на своју руку и не чекајући ичије одобрење, VI армијски корпус је 3. августа у центар Грачаца упутио батаљона берсаљера "Зара" са јединицама 73. легије црнокошуљаша. Два дана касније, војну команду у граду је преузео пуковник Умберто Салваторес. Доласком берсаљера у Грачац, по процени пуковника Салваторес, "најмање 1.500 Срба је спашено од елиминације". Ево како описује ситуацију 4. августа 1941. у Грачацу пуном усташа у обручу српских устаника, један од берсаљера, потпоручник Салваторе Лои: "Пролазили смо кроз центар града идући ка јужном градском ободу, где су се, на блиској и забрињавајућој удаљености, налазили истурене устаничке линије. Изненада, на крову једне вишеспратнице, угледали смо десетак усташа како са веранде на крову зграде бацају на трг тела неколико измрцварених, али још живих Срба. На балкону су се појавиле друге усташе у кући четворо деце, најстарије је могло имати осам година, деца плачу и дозивају родитеље масакриране пред њиховим очима. Најстарије дете усташа хвата за косу и баца са балкона на плочник. Усташе пред зградом пуцају на дететово тело што лети и пада. Промуклим задовољним урлицима поздрављају подвиг, урлици дивљих звери, који у овим Хрватима немају ничег заједничког са њиховим људским обличјем. Они на балкону сад су дохватили и друго дете. Даље се све дешавало муњевито. Бресаљери се оружјем бацају на Хрвате на тргу. Водник Губелини и војници Ћитадини, Боргати и Пађинати јуре степеништем до оних на веранди и ударају их пушкама као мочугама. Запрепашћени

²⁵ *idem* - 16. август 1943.

неочекиваном интервенцијом 'савезника', Хрвати као да наговештавају да би да реагују, али одмах одустају пред упереним цевима берсаљера. Ови одлазе са уплаканом децом у наручју, што их чврсто ручицама стежу око врата. Усташе остају на тргу, пљујући крв, зубе и жуч."

Првих дана августа, стање у Книну – иако тешко – изгледало је идилично у односу на оно што се дешавало у другим околним крајевима. Срби су наставили да се склањају на италијанску територију. У селу Билишани (околина Обровца) "скупило се 321 избеглица, скоро све жене и деца; у Жегару (...) дана 6. августа, бројне жене и деца су пристигла са неколико хиљада грла стоке и покућством".²⁶

Бележећи и документујући сва збивања на терену, италијанске команде су забележиле и устанак Срба, општенородни устанак српског народа против усташког терора. Као дан устанка се бележи 26. јули, када је, током ноћи, кренуо организован истовремени напад на све логистички и тактички важне пунктове на простору између линије Госпић и Босански Петровац на северу и Шибеник – Ливно на југу. Устанак српског народа избио је скоро истовремено, и у Далмацији и у БиХ, како то помно и детаљно документује италијанска архивска грађа. Устанак Срба је паралелно вођен на војном и на дипломатско-политичком плану, пре свега дипломатском мудрошћу српских вођа: др Ника Новаковића, брата будућег четничког војводе Владе Новаковића, иначе бившег народног посланика и министра без портфеља у влади др Милана Стојадиновића, адвоката Бошка Деснице из Обровца и Стеве Рађеновића, такође бившег народног посланика у Београду. Упоредно је било снажно деловање војних формација српских устаника које су, на запрепашћење и дивљење италијанских трупа на терену, организованим и перфектним акцијама, за само неколико месеци довеле до потпуног војног краха војних снага НДХ. Велике и успешне операције српских устаника у опсади Грачаца и Книна, па битке код Доњег Лапца и Кулен Вакуфа, довеле су до формирања слободне српске територије, државе у држави. Ово ће довести до, са Србима усаглашених и програмираних, италијанских потеза политичке и војне природе. О постојању претходног дипломатско-политичког споразума између Срба устаника

²⁶ idem - *koverta 583 - komanda VI armijskog korpusa - izveštaj n. 100 - V.P. 39, 11. avgust 1941.*

и Италије, сведочи и податак да ни један једини метак устаници нису испалили на италијанску војску. Резултат је био италијанско запоседање ослобоених српских територија у НДХ, на којима су италијанске војне власти моментално забраниле приступ свакој оружаној формацији НДХ, а српском народу загарантовале сигурност.

Ситуација ће се дефинитивно и званично решити 13. августа, када Мусолини даје генералу Угу Кавалеро, начелнику Општег генералштаба упутство да: "а) италијанска војска окупира целу демилитаризовану зону; б) да увећа, колико год да је потребно, бројност италијанских трупа актуелно распоређених у тој зони; ц) да из те зоне избаци хрватске трупе; д) да сву власт повери, само на простору хрватске територије, италијанским војним властима."²⁷

По наређењу генерала Виторија Амброзија, команданта 2. Армије, до 5. септембра, све усташе су беспоговорно морале да напусте целокупну демилитаризовану зону. То је уједно означило и крај - све до капитулације Италије 8. септембра 1943 - усташког масакра над Србима у Лици и Далмацији.

²⁷ *MIP - Arhiv - Jugoslavija 1941 - koverta 108 - fascikla 10 (Pismo prot. n. 21395 - tajnost - 14. avgust 1941.*

Василије Каран

ТУГА КОЈА ТРАЈЕ ЦИЈЕЛИ ЖИВОТ

У улици Пете козарске бригаде број једанаест, У Бањалуци, чекала ме је исповјест госпође Добриле која и није непозната граду у којем она живи. Смирена и уљудна Добрила Кукољ, као десетогодишња дјевојчица запамтила је велики рат, у њему једно тешко, претешко нељудско трајање.

Уз сву ону Добрилину љупкост и непосредност која и јесте права легитимација мојих Козарчана, у њој сам тог трена препознао и нешто више. Јаче, смисленије. Добрила ме је очарала бираним ријечима, баш као да је педагог, стручњак за лијепо изражавање. Тиха, умјерена; њен избор изговорених ријечи погађа и удара у саму срж, у центар једног тешког, претешког времена. Када год ова тиха жене склопи очи, пред њом је логор у Јасеновцу. Преживјела је оно што многи нису могли да преживе. Умрли су од глади, од батина и болести, од сваког нереда и малтретирања.

Уздах се слаже на уздах, прича на причу. Клупко истине и историје се одмотава, не зна Добрила одакле да почне, шта прво да ми исприча. Слушам и меморишем њен говор, понешто биљежим, а пред собом имам плавокосу даму, жену великог памћења. Пола рода она је оставила у кругу концентрационих логора, Јасеновца и Сајмишта у Земуну. Док прича и гледа ме у очи, видим сузе које се љескају. Али, Добрила неће да плаче. Плакала је бар педесет година. Слушам је, са њених усана откидају се ријечи, јаке, истините, рељефне. Врца истина, сва од бола, од лудила и неразума, од ината. Јежим се, али и даље слушам Добрилу Кукољ.

Добрила је имала само десет година када је гурнута у логор. У круг смрти, у круг безакоња и великог лудила. Прешла је са десне обале Саве на лијеву, у Хрватску. Глад и само глад! Док је испод својих стопа чуп-

кала траву, њом се хранила, гледала је из логора насеља своје Босне. Поуња! Утапала је свој поглед у Међеђу, у све оне козарске плаве обронке и слушала ехо тешког оружја, па и митраљеских рафала. Козара се још бранила, а одбранити се није могла. Сањала је мир, очекивала каквог добротвора да је узме за руку и изведе из круга пакла, али узалуд све њене наде. Колико је пута измицала пред кољачима у логору, бјежала тамо-амо, тек да им није на дохват руку. Логорски злочинци су хватали младе жене, одрасле дјевојчице и одводили их у логорску циглану, тамо их силовали, а онда живе гурали у крематоријуме. Смрт, па само смрт!

Има један трен, један неочекивани приказ над којим Добрила Кукољ и сада се следи. Када је једном приликом бјежала пред кољачима, она је нехотице, сасвим случајно, стала на тек рођено дијете у логору. Тај приказ и дан-данас је узнемири, препада је и доводи у тешко стање! Такав приказ је запамтила, види га, као да јој се овог часа догодио.

Слушам слап болних реченица. Добрила умије да бесједи, свака јој ријеч истинита, увјерљива, јака и болна. Памти све оне погледе из круга логора, стално се окретала према десној обали Саве, тамо је њена Међеђа, тамо кућа и отета слобода. Била је лептир, дјевочица боје злата, а морала је да трпи глад и да у свом ходу гледа како њени вршњаци пузе логором, како цвиле и умиру од глади. Једва се кретала пакленим кругом, сваки њен корак био је напоран, тежак. Њено Поуње је испуњено густим кућама, њену дјечију машту тај густ сплет кућа само је подсјећао на небески звјездани шар. И чар. Сад је без свега тога остала. Из дана у дан, посматрала је кочијаша у кругу логора, његова дрвена кола која је пунио мртвим логорашима. И некуда одвозио. У заједничке гробнице. А преко Саве, у Градини, усташе су од логораша правили сапун.

Груба стварност била је измијешана са дјечијом маштом; о чему је тих ратних година размишљала плавокоса дјевојчица, то ни она сада не може да све исприча. Жељела је мир. Слобода је за њу, за њена ондашња схватања, била драгуљ. Вриједност која је намјерљива. Ко није доживио рат, тај не зна колико вриједи слобода.

Сан у њеним мучним данима за гладну дјевојчицу био је највећа милошта. У сну би се заборављала и тако враћала предратним годинама. Видјела би свог оца Раду, мајку Савку. Мазили су је оба њена родитеља, оцу је била велика миљеница. Колико је пута сједила на његовом крилу

и слушала лијепе и узбудљиве приче, неке истине тамо о неким далеким и непознатим свјетовима. Ни мајка се није штедјела. Умјела је да мази своју плавокосу љепотицу, смијале су се овом, па оном, а вријеме је текло, пролазили су лијепи дани и Добрила никада није знала за досаду. Мир, игре, родитељи, па брат Бошко, сестра Јагода; браћа и сестре по стричевима, сви су они представљали за Добрилу један велики и немјерљиви свијет који се воли. Али, дошао је рат, а са ратом црне усташе које су убијале недужне цивиле. Козарчани су због свог јунаштва били први на удару. Павелићеве усташе су клали људе, депортовали их у логоре, палили им куће и затирали сваки знак живота. Све то Добрила и дан-данас памти, а шта би дала да такав свијет никада није видјела, да га није доживјела. Дала би много, премного!

Убице су смртном косом покосиле многе животе невиних људи. Отишао је и Добрилин отац Раде. Скончао је у земунском логору, на старом Сајмишту. И брата Бошка је изгубила у истом логору. Њен вољени брат имао је тада само 14 година. Нијемци су га свукли, излагали га сунцу. Дјечак је имао попуцалу кожу коју су му гладни логораши скидали са тијела и јели је. Човјек једе човјека. Агонија је била јака, јача од ма каквог разума! Сестра Јагода је преживјела логор, исто тако као и мајка Савка. Памти Добрила сву ону логорску исцрпљеност. У току кретања она се држала за руке своје сестре Јагоде. Једна другу су испомагале у кретању, у ходу кроз логор. Запамтила је Добрила и свог дједа Симу. Њега су Павелићеви војници ножевима искасапили, умро је у највећим мукама.

Ријеч по ријеч, подрхтава глас некадашње логорашице, али она се добро држи, има снаге за разговор. Поново јој видим сузе у очима, али она неће да плаче. Наплакала се у минулим годинама сјећајући се оца, рођеног брата, те остале родбине која је по броју велика, превелика.

Живот човјека се увијек прилагоди времену у којем живи. То да ли се Добрила могла да прилагоди злим данима, сигурно да није. Трпјела је сва зла нељуди. Убица, кољача, мрзитеља. Сјећа се доброг стрица Милорада који је, исто тако, умро у земунском логору. Он тамо, а његова дјеца поумирала су у Јасеновцу. Њих четверо: Рајко, Миља, Слободан и Симо! Смрт их је покосила у времену када су се надали да ће изаћи из јасеновачког логора. Памти Добрила и свог доброг стрица Мирка. И он

је депортован на Сајмиште. Умро је од глади и друге туртуре, а његова породица у Јасеновцу. Глад, глад, па смрт! Умрла је и стрина Марија, а са њом и дјеца: син Гојко, кћеркица Босиљка, син Славко. Сви су у најгорим мукама отпутовали у вјечност, у заборав, а надали су се свом скором избављењу.

Успомене, тужне успомене могу да мељу човјека као жрвањ зрело жито. Добрила се радом брани, опире се на све могуће начине, а опет, с друге стране она жели да исприча своју тужну причу, јер од заорава нема већег гријеха. Али, за сваки овакав разговор потребна је снага. Стрпљивост, прибраност. Након сваког уздаха, она наставља са причом. Помиње стрица Илију. Од глади је и он умро, с њим његова жена Невенка и њихових петеро дјеце. Умрли су мали птићи: Ковиљка, Милан, Босиљка, Радојка, Душан. Плакали су прије смрти, обраћали се мајци, али све је било узалуд. Рат је паклене 1942. године био у свом пуном успону. У жеку и лелеку, у згариштима и рушевинама, у лудилу у неразуму. Али, они који су гладовали у концентрационим логорима мало су шта знали о биткама које су се водиле између партизана са једне стране и Нијемаца, усташа и домобрана са друге. Њих је глад сморила, па свака прича о могућим побједама у очима им је била неувјерљива. Логораши су у кругу пакла подизали погледе, окретали се према висовима Козаре и силно прижељкивали да их неко ослободи, да изведе из логора. Тај трен нису доживјели. Али, уз све невоље, приближавао се крај црне 1942. године. Неком игром случаја, а можда је у питању био и Међународни црвени крст, Добрила је са својом сестром и мајком напустила јасеновачки логор. Пут им се окончао у једном славонском селу, у Торњу код Гаја. Газда коме су њих три додијелене није био опогањен мржњом. Добри домаћин Стево Петерлић умио је да заштити ове логорашице. Водио је рачуна о исхрани, о угодним разговорима, увијек је проналазио утјешне ријечи. Његова жена Елза понашала се према исцрпљеним логорашицама тако као да им је мајка. Отада се живот Добриле, њене сестре и мајке из основа промијенио. Глад је престала да их таре.

Али, 1943. година је Добрили донијела и прегршт правих радости. Са мајком Савком и сестром Јагодом напустила је Славонију и вратила се у завичај. У Међењу, у јуначко Поткозарје. Борбе су те године биле још жешће. Живјела је у слободи без слободе. Рат је још буктао на многим

ратиштима, али чињеница да више није у логору била је велика ствар, од таквог сазнања ништа није могло да буде веће, боље. Али, усташе су и даље стизале из Дубице, из Јасеновца и Градишке, упадале у села у убијале цивиле. Због тога је Добрила морала да бјежи. Једном у Просару, други пут у Козару. Завлачила се у шипражја, у јазбине и чекала да убице оду. Поткозарска села су личила на најружнији сан. Све кратер до кратера, рушевине, згаришта. Лудост је надвладала разум, међуљудску слогу и она нужна уважавања. Војске су се међусобно и даље тукле, а цивили су живјели између њихових битака. Пут до слободе био је дуг, врло дуг. Антифашизам је морао да побиједи фашисте, другог избора није могло да буде. Србима су тада савезници били Руси, Енглези, Французи, Американци, Грци и многи други народи. Хрватски профашизам мора пасти на кољена. Тај дан су усташе и дочекале. Убице, нељуди крвавих ножева!

Ријеч по ријеч, Добрила би да се сјети овог, па оног. Гоне је мисли, приморавају да се отвори, да прича, да детаљише све оно што су њене дјеције очи биле у прилици да гледају. Сјети се она и Јоце Ружичића, његовог брата Саве. Јоцо је као борац Првог свјетског рата окончао свој живот. Његов гроб Добрила је посјетила онда када је путовала у Грчку. На Зејтинлику је запалила свијећу, поклонила се над гробом јунака Јоце и отишла назад сузних очију. Увијек сузе, баш увијек, а човјек треба да живи, да ствара и да се радује.

Историја је понекад добра учитељица живота, а понекад постане и заборавна. Шта данас млади људи знају о прошлости из два свјетска рате, пита се Добрила. Скоро ништа или врло мало. Уочавам на Добрилином лицу грч, али она се не предаје. И старост тражи стрпљивост, разборитост и мир. Рођена је у кругу велике породице Батајића, а када је одрасла и ишколовала се, удала се за правника Милана Кукоља и с њим имала веома, веома лијеп и уљудан живот. Милан је касније умро, она сад живи са сином Ратком, снахом Раденком и унуком Сашом. Они су у њеном срцу, у души и очима један велики цвијет за који она живи и успут се сјећа тужних времена. Увијек је активна. Сада, док ово пишем, она је предсједник Бањалучке подружнице Удружења логораша Другог свјетског рата. Рад је одржава, среће се са некадашњим невољницима и паћеницима, с њима обнавља успомене и тако троши своје вријеме. Чува успомене на оне људе који су без кривице били криви, свој живот

окончали у хрватским логорима или се пак неки вратили у слободу као живи костури. Чува Добрила вријеме које треба да данашњем човјеку буде опомена.

Градина поред Јасеновца је велики, највећи град мртвих Срба, Јевреја и Рома. Зар има права, зар постоји човјек на овом свијету који би својим поступцима могао да потисне у заборав такав један свијет какав је био давне 1942. године?! Док год хода, мисли и има снаге за сретања, за разговоре, Добрила Кукољ ће бити та жена, тај свједок који мора и хоће да свједочи о пакленим годинама, о времену када је лудило било јаче од разума.

Милан Басташић

ХРВАТИ ИЗМЕЂУ ЈАЗОВКЕ И ЈАДОВНА

Хрватски политички врх обиљежио је европски дан сјећања на жртве тоталитарних и ауторитарних режима, на хрватски начин. Најприје Јазовка па онда Јадовно.

Србима увреде, дипломатским представницима и свјетској јавности – рог под свијећу. Уз велика објашњења како се ради о цивилизацијској историјској вриједности (на коју их је подсјетила Европа), кажу да су послије седамдесет година дошли на јаму Јазовку на Жумберку гдје су партизани по доласку у Загреб 1945. побацали рањене домобране и усташе из загребачких болница. Ово је ваљда требало изазвати оправдано гануће дипломатског кора кад није речено да су ту побијене усташе заробљене приликом напада партизана на Крашић. Јер то је на Јазовки много година било једино тумачење акције партизана. Прича о рањеницима је новијег датума.

Најприје се ишло комеморирати на Јазовку, иако се на Јадовну масовни, двеста пута већи, монструозни злочин хрватских усташа догодио пет година прије Јазовке. Важан је први утисак, он има своје значење и код дипломата – смислили су, можда прође. Ту су начињене и двије фотографје, а може се вјеровати да је била и одабрана иконографија. Кад се спомињу стратишта, а позива се на историографију, онда се треба држати одређених принципа. Догађај на Јазовки и на Јадовну није исти и нема никаквих изједначујућих параметара, посебно када се позива на пијетет према жртви.

У историји своје мјесто имају узроци и посљедице и "возни ред" догађања, што хрватска агресија на истину и ревизију истине систематски занемарује, избацује из сваког контекста. Пише у прочитаном чланку да је та комеморативна скупина била и на Јадовну, али фотографије нема. Наведени редослијед посјета стратиштима и однос према локали-

тету Јадовно велика и разложна је увреда за живе потомке жртава комплекса усташких логора Госпић, Јадовно, оток Паг (Слана и Метајна). Ако је некоме одговарало присуство бојовног дијела комеморативног скупа (министар ратних ветерана и заповједник хрватске копнене војске), за нас Србе потомке то је увреда и поступак за жаљење у име жртава. Јер те су жртве у оно вријеме убијане од службених униформисаних особа и са оруђима и оружјем државне хрватске власти. Да цинизам буде већи, присутни министар ратних ветерана и заповједник копнене војске хрватске, који су своје позиције добили из грађанског рата на подручју Хрватске, по дјелима ратника које су предводили нису ништа мање милитантни он оних милитаната на Јадовну и Јазовки. Тај цинизам ми многобројни потомци жртава Јадовна и II свјетског рата у Хрватској доживљавамо као тешку и свјесну увреду организатора ових комеморација. Ништа мања увреда нанесена је свједоцима и потомцима на разне начине неколико хиљада усмрћених и више стотина хиљада бруталним поступцима протјераних и до темеља опљачканих Срба у грађанском рату на овим подручјима 1991 - 1995. године. Дакако, од ништа мање милитантне хрватске војске од напријед споменутих војски 1941 - 1945. године.

Сад ће неко из позваних и непозваних институција Хрватске, ноншалантно као предсједник Јосиповић, рећи како је ово залијевање и жеља да из тих стратишта поново никне. . . То је само дрско и неумјесно одбијање одговорности хрватског врха власти за несрећну прошлост Хрватске и у њој Срба у 20. вијеку. Нађите снаге и одговорности па одговорите на питање: ЗАШТО СТЕ НАМ ТО УЧИНИЛИ? Само потврдите да сте то заиста и опетовано учинили. Јер то је једини пут ка помирењу! Све остало је, као и ово непримјерено комеморисање, одлагање покушајима заташкавања и умањења истине, што је, како знате и видите, незахвалан посао.

Цјелоупна хрватска агресија на истину о познатим догађањима је разумљива. Геноцид, звјерства, број стратишта и жртава толики су и такви да их је тешко признати, а једина вам је (привремена) нада да тако нешто свијет заиста не може схватити и у таква недјела повјеровати. На фејзбук профилу предсједника Хрватске поводом актуалног датума сјећања на жртве пише: "Повијест не можемо мијењати, али из ње морамо учити." Лијепо речено, а изјава је врло храбра, јер аутор врло добро

зна шта дјеца из званичних уџбеника, посебно повијести, уче. У контексту учења из повијести, морам споменути једну од већег броја "повијесних истина" хрватског предсједника. Ону приликом уласка Хрватске у ЕУ. Најмасовнији, најјачи антифашистички покрет у поробљеној Еуропаи био је отпор хрватског народа! Рече то предсједник Хрватске а да се није ни загрцнуо, камоли поцрвенио, знајући голу истину. Ја бих лагао кад бих на то било шта рекао осим да се ради о голој лажи. Зна Предсједник врло добро да су се послѣ неколико десетака хиљада масакрираних Срба од априла 1941. године диљем НДХ, 27. јула (српња) даљем планираном и организованом покољу Срба од државе Хрватске, организовано супротставили Срби Лике и Дрвара. Тај присиљени отпор снажно је растао и остао једнонационални, српски, уз часне и занемариве изузетке све до друге половине 1943. године. Тако је било и у Херцеговини и Босни. Е, па наздравље, предсједниче, Вашем и хрватском учењу из повијести!

Без обзира на све у историји познато, предсједник Хрватског сабора код Јазовке лансира идеју: Комеморација попут данашње требала би постати традиционална и то за све жртве тоталитарних режима! Онда онај из грађанског рата произашао бојовник, шеф Владиног повјеренства на комеморацији каже: Јазовка и Јадовно су два симбола која су добоко дијелила Републику Хрватску свих ових година. Ми их желимо обиљежити са једне повијесне хуманитарне стране, а даље су послови Државног одвјетништва и полиције! Кад човјек све сабере, сви се тамо сложише да се целати, хрватски плаћени крвави работници и њихове жртве, међу њима далеко најмасовније српске - изједначе. Познати рецепт тоталитаристе Фрање Туђмана! С правом морам рећи да та срамотна и безобзирна идеја службене Хрватске дубоко вријеђа све жртве тоталитарне НДХ и њене милитантне војске – усташа.

Што се тиче Јадовна и Јазовке (извињавам се службено ставу хрватског врха на комеморацијама што сад ставих, за разлику од њих, Јадовно испред Јазовке!) као симбола дубоке подјеле Републике Хрватске "свих ових година", нејасно је којих година, које и чије дубоке подјеле. Па то грозно, без примјера у свијету по свирепости, прво масовно стратиште невиних српских и јеврејских цивила и јеврејских породица, уствари систем усташких логора назван "Јадовно", изашао је из анонимности за популацију Хрватске, Југославије и свијета тек 2010. године изласком

на свјетло дана двотомне књиге "Јадовно" проф. др Ђуре Затезала, а одмах затим основано је Удружење грађана - потомака и поштовалаца жртава система усташких логора Госпић, Јадовно, оток Паг "Јадовно 41", са сједиштем у Бањалуци. На иницијативу овог удружења, у сарадњи са СНВ у Загребу и Епархијом горњокарловачком, организован је јуна месеца 2010. први комеморативни скуп и парастос жртвама тога система логора НДХ, уз учешће великог броја потомака и поштовалаца јадовничких жртава. Сљедеће године Удружење је организовало Прву међународну конференцију "Јадовно '41" и други комеморативни скуп код Шаранове јаме уз међународно учешће и парастос. Те године утврђен је и постао је званичан Дан сјећања на Јадовно 24. јуни, а на отоку Пагу обновљена је раније разбијена спомен-плоча која је сутрадан разбијена. Послије парастоса и комеморативног програма код Шаранове јаме 2012. око двије стотине поштовалаца жртава понијело је часни освештени крст на мјесто Логора Јадовно, 6 - 7 километара од Шаранове јаме, где су га поставили, а православни свештеник га освештао. Комеморацији је присуствовало око двије хиљаде људи као и ранијих година. На свим комеморацијама учествовао је државни врх републике Хрватске, једне године и сам председник Републике.

Већ 2012. осјетиле су се неке реакције са званичних мјеста из Хрватске. Оне су се одразиле у отежавању настојања Удружења да се као и ранијих година одржи парастос и комеморација. Учињене су озбиљне сметње потомцима и поштоваоцима који су долазили из Србије, Војводине и БиХ, преко граничног прелаза из Српске. Отежан је одлазак већем броју потомака да посјете мјесто логора на Пагу и присуствују постављању поново разбијене спомен-плоче И ова је, дакле, по трећи пут након неколико дана разбијена. До данас одржан је већи број представљања Зборника са округлог стола "Јадовно '41" под геслом "Моје Јадовно", укључујући и Спомен-парк Холокауста у Њујорку.

И сад испада да "Јадовно '41" није могло бити разлог дубоких подјела Републике Хрватске свих ових година, јер је оно било у анонимности свих седамдесет година, а зна се зашто. Ако је нешто највећи примјер као велико хрватско стратиште најприје невиних српских, а онда јеврејских и ромских цивила и читавих породица, онда је то био Јасеновац. Он се, уз све покушаје и конкретне поступке хрватских, па и југосла-

венских власти све до краја шездесетих да се "запусти", није успио сакрити. Са Јадовном, иако претечом Јасеновца, било је у том смислу лакше. И сад се, евидентно је, хрватски врх, а са њим и одређене институје, узнемирио ради откривања још једног хомо сапиенсу непојмљивог масовног злодјела хрватског хомо сапиенса.

Узнемирена господо, уздржите се од чињења сметњи пијетету потомака њиховим жртвама. О Јадовну се у посљедње четири године на читавој овој планети много сазнало. Надајмо се да ће тој истини допринијети и најављена истраживања на комеморацијама које су предмет овог чланка. Непримјерено је у присуству хрватског врха, да на оваковим жалосним мјестима, неки лијеви Перо одређује ко смије, а ко не смије, овдје, ондје или са стране, од потомака невиних жртава долазити на "непримјерена" страгишта, те "непримјерене" гробнице, као што су крашке јаме око Јадовна.

Младенка Иванковић

С ОНЕ СТРАНЕ СВЕТА, ДЕЦА У ЛОГОРИМА СМРТИ

Апстракт:

У овом тексту говоримо о деци, жртвама геноцида и холокауста у Независној Држави Хрватској. У тексту се говори и о аријанизацији претпостављеног "националног хрватског бића" и њеним консеквенцама на најмлађи нехрватски живаљ, односно на децу.

Здрава нација се могла изградити тако што би се, у првом реду, физички уништили непријатељи који "трују" хрватску нацију. Први кораци у извршењу "чишћења" нације било је уништење деце као наде за живот "непријатеља хрватске нације" - Срба, Јевреја и Рома.

Кључне речи: Деца, логори, геноцид, холокауст, Независна Држава Хрватска.

Вође усташког покрета су прву неправду начинили народу из којег су потекли. Према својим прецима, према својој народној традицији, према свом националном идентитету.

Спремност Независне Државе Хрватске за кооперативност и готовост да на својим територијама доследно спроведе све одредбе "расног закона" имала је дубље корене који су сезали у пројектовану слику о поновном "успостављању" правога порекла хрватске нације. За Хрвате су нове политичке елите говориле да они нису народ словенског порекла већ готског¹. Становништво је, из основе, требало да буде упознато са

¹ У људском друштву и човековој историји, гласи суштина тих ставова, кључну улогу имају расе, а задатак двадесетог века је да обезбеди расну чистоту човечанства. Расистичко "тоталитарно открочење" донело је свету тврдњу да универзумом влада победа бољег над горим. Германска раса је та која представља највиши израз најбоље људске расе и њима зато припада право на водеће место у свету. Они треба да заснују своју империју. Супротно томе, Словени, Јевреји и Роми су нижа раса и они

новим и измењеним националним идентитетом и било је приморавано да се понаша у складу са моделом пројектоване нације.

Аријанизација у креирању хрватског националног идентитета као² и угао под којим ће се гледати остварење идеје о "здравом народном колективу" била је последица везивања за идеологију фашизма и нацизма Трећег Рајха³. У својој спремности и готовости за успех у остварењу те идеологије, вође усташког покрета су настојле да направе "јак" и "аријевски" народ, који не би требало да се покорава никаквом ранијем цивилизацијском начелу, који је у претходно доба владао на хрватским територијама. Било је, сем тога, потребно и "преуредити" државну религију која би оправдавала моралне мотиве понашања пројектоване нације и спровођења политике Независне Државе Хрватске.

Војници Независне Државе Хрватске, усташе, били су задужени за очување територије државе и њених граница, али и за процес "чишћења" нације.⁴ Они су, у стварности, били физички борци за остварење новог националног идентитета. Пошто су били лишени *свога јакства и своје властитости*, своје традиције, која им објашњава ко су, морали су да пронађу нови начин да изграде правог хрватског војника. Пошто су усвојили нови идентитет, они у свом животном искуству нису имали никакав узор, како делује "прави хрватски војник" у спровођењу новог режима.

прљају германску расу. Велики циљ, расна чистота је тоталан, највреднији, чак једини. Према Ернсту Нолтеу, Фашизам у својој епохи, Београд 1990.

² Mladenka Ivanković, *Jevrejski intelektualci i studentska omladina među prvim žrtvama masovnih egzekucija u NDH*, *Tokovi istorije* 1, Београд 2014, стр. 117-135.

³ Нетрпељивост према разликама и наглашавање монолитне јединствености биле су одређене помоћу термина расе или нације. Бошко Телебаковић, *Особине нацизма*, *Годишњак* I, 2007, Београд 2007.стр. 161.

"Томас Ман је сматрао да је, фашизам свеприсутна болест времена, а "поносно послушни Немци" су лако оболели." Бошко Телебаковић, *Особине нацизма*, *Годишњак* I, Београд 2007, стр. 170.

⁴ Исељавање нехрватског и некатоличког становништва (поступку који је примењиван више би одговарао појам избацавање или протеривање), "подстицано" је мерама државног тероризма према својим "неаријевским" грађанима. Према: Милан Ристовић, *У потрази за уточиштем*, Београд, 1998. стр. 24.

Ове особе, лишене свога народног идентитета и појма људскости који су имали у својој народној традицији, а коју су присилно морали да напусте, биле су уверене да је најбоље да верност аријском идентитету буде изражена у великој ревности у спровођењу казних мера. Казнене мере су биле извршаване уз показивање мржње и суровости према заробљеницима. Показивање мржње у суровости било је охрабривано од стране надређених. Ово стално охрабривање за суров поступак према заробљеницима и награђивање за проналажење још суровијег начина за мучење заробљеника, проузроковало је бестијалност у поступцима и нељудскост у односу према немоћнима. Ове особе мушког и женског пола, које су по позиву или добровољно приступили усташком покрету, и који су прешли мере људскости у кажњавању заробљеника, постају напасници и криминалци, а њихови заробљеници постају њихове жртве. Бестијалност је била изражена највише према најнемоћнијим жртвама, према деци.

Деца, та нежна бића, била су остављана без одеће, спавала су на голом поду, била су изгладњавана и мучена жеду, разбољевала су се од шарлаха, тифуса и дезинтерије. Она су била живи костури из којих су, од крвавог пролива, висила црева. Нису имала снаге нити да иду, нити да плачу и умирала су у великим групама, или су бивала угушена гасом. "Четири стотине дјеце, загушене циклоном! Тисућу двије стотине, ... кроз неколико дана убијено чекићем и плином, уколико није поумирало од исцрпљености."⁵

Католичке верске празнике су усташе "славиле" вршећи "крвави пир" и злочинства над својим немоћним жртвама: "Свако ко је био у логору крајем 1942. године сјећа се сигурно божићног уништења око 500 Јеврејки и њихове дјеце. Усташе су нагурале у двије-три ћелије Куле и затворили. Неколико дана нису им дали ни хране ни воде. ... Након неколико дана усташе су им довезле масну (а ми смо претпостављале и отровану) храну. Неколико сати након тога они, који већ раније нису помрли, умирали су у мукама од грчева."⁶

⁵ По сведочанству Илије Јаковљевића у књизи: Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000, стр. 92.

⁶ Према сведочењу Маријане Амулић Буце у књизи: Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000, стр. 49.

Независна Држава Хрватска је настојла да буде правна држава. Да би се створио законски основ у "чишћењу" хрватских простора и стварању чисте аријевске државе донесене су, ускоро по установљењу државе, и законске одредбе⁷. Оно што није било аријевско хрватство и католичанство треба искоренити уз придржавања правних норми.

Законским одредбама се забрањује употреба ћирилице⁸ и уводи се забрана похађања православних верских школа и употреба јулијанског календара⁹. Положај Јевреја и Рома је био уређен "Законском одредбом о расној припадности"¹⁰ и "Законском одредбом о заштити аријевске крви и части Хрватског народа"¹¹

У "Законској одредби о држављанству"¹² објављеној 30. априла 1941. године, изричито се наглашава да је држављанин: "... припадник аријског подријетла који је својим држањем доказао, да није радио против ослободилачких тежња хрватског народа и који је вољан спремно и вјерно служити хрватском народу и Независној Држави Хрватској."

Они који нису аријског порекла, нису држављани и не стоје под правном заштитом државе и третирају се као "непоћудни", то јест као непријатељи државног система. "Законска одредба за одбрану народа и државе"¹³ објављена 17. априла одређује да сваки покушај повређивања или покушаја у повређивању "... част и животне интересе хрватског народа или било на који начин угрози опстанак Независне Државе Хрватске или државне власти, па макар дјело остало само у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје ... (ко се учини кривцем злочина у прехтодној тачки) ... има га стићи казна смрти".

⁷ Видети у чланку: Јован Мирковић, "Хронологија злочина (април-август 1941).

Прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске, у Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина, Београд 2009, стр.11-77.

⁸ Законска одредба о забрани ћирилице, 25. април 1941, у: "Народне новине", Загреб, 25. април 1941.

⁹ Законска одредба о укидању Јулијанског календара, 4. децембар 1941, у: "Народне новине", Загреб, 4. децембар 1941.

¹⁰ Зборник закона и наредаба Независне Државе Хрватске, уредили Др Јосип Јунашевић, Др Мирослав Шантек, Загреб 1941. свезак **I-XII, godište I.**

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ Исто.

Правни положај деце је био у потпуности зависан, односно исти као правни положај њихових родитеља. Међутим, у самој стварности је положај деце био далеко гори.

Модерно право изричито забрањује сваку кривичну санкцију према малолетним лицима која нису навршила четрнеаст година, а НДХ се старала да се, формално, прикаже као правна држава, јер се полази од тога да она нису сазрела и не могу свесно учинити било какво зло.

Усташама је, ипак, било дозвољено да извршују насилништво над децом. Усташе су њих инстинктивно доживљавали као *стварну претњу* своме "аријском народу". Оне су њих доживљавали као наду за живот "непоћудног накота" (израз којим су аријски Хрвати називали Србе, Јевреје и Роме) и тежили да униште ту наду, то јест да их физички ликвидирају или, као врхунац свога бешчашћа, учине својим јаничарима.¹⁴

На територији НДХ је убијено "... према досад утврђеним подацима, животе је изгубило 74.762 детета. У геноциду према досадашњим резултатима лишено је живота 60.234 детета ... 32.054 дечака и 28.012 девојчица, а за 168 уморене деце није било могуће утврдити пол. Највише је убијено српске деце 42.791."¹⁵

На стратиштима логора Јасеновац уморено је српске деце 11.888, а јеврејске и ромске деце 7.544.¹⁶

У Независној Држави Хрватској деца су била, као и њихови родитељи, смештана у логоре. Деца су имала и своје дечје логоре. Формирање посебних концентрационих логора за децу, представља јединствен пример у историји. Ови логори су обично носили назив "Прихватилишта (или Сабиралишта) за дјецу избјеглица".

¹⁴ Особа без свога идентитета, без своје националности која је узета у најранијем детињству и васпитана да буде војник који слепо и беспоговорно ратује за потребе оних који су га отели. О томе сведочи изјава очевидца, лограша.

¹⁵ Према подацима: Музеја жртва геноцида. Поменуца цифра се односи на децу узраста 0-14 године, која су страдала од усташа, Немаца и свих осталих.

¹⁶ Подаци из књиге: Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000.

Усташко-немачки логор у Сиску је основан 3. августа 1942. по завршеним операцијама на Козари и Шамарици. Логор је у свом саставу имао и посебан логор који се службено називао "Прихватилиште за дјецу избеглица". Ово прихватилиште је, у ствари, био прави концентрациони логор за децу. Дечји логор у Сиску био је највећи те врсте у НДХ и налазио се под покровитељством "Женске лозе усташког покрета" и "Усташке надзорне службе". Непосредно управљање "дјечијим прихватилиштем" било је у рукама усташе др Антуна Најжера. Тако је од 3. августа 1942. године до 8. фебруара 1943. године у Сиску било заточено 6.693 дечака и девојчица, Срба са Козаре, Баније, Кордуна и из Славоније¹⁷.

Логор Јастребарско био је дечји логор крај Јастребарског, основан 12. јула 1942. године. У логору је било заточено 3.336 деце углавном пореклом са подручја Козаре и Кордуна. Дечји логор у Јастребарском био је под надзором часних сестара "Конгрегације св. Винка".

У Горњој Ријеци у близини Крижеваца и Лоборграду су постојали дечји логори. Били су под управом "Усташке надзорне службе".

У Старој Градишки, у женском логору, који је припадао логорском систему Јасеновац¹⁸, основан је и дечји логор. Усташа Анте Врбан је био задужен да брине о њима. Он је врло сурово поступао према деци.

По сведочењу логорашнице Мирјане Алмулић Буце из Осјека: "Дјеца су лежала беспомоћна, изгладњела, мршавила су очиглед, нису више имала снаге ни за плач. Само ноћу, у бунилу, звала би мајку, оца, сестру или брата. О тој дјечи бринуло се двадесетак жена ... оно што су дјеца

¹⁷ Према подацима мртвозорника др Давида Егића у Сиску је покопано 1.152 деце.

¹⁸ Логор је основан средином августа 1941. године, а први затвореници стижу 20. и 21. августа да направе бараке у логору И Брочице. Први заточеници били су већином мушкарци, Јевреји и Срби, који нису ликвидирани након затварања усташких логора Јадовно, Госпић и Паг. Логорски комплекс је грађен од августа 1941. до фебруара 1942. године.

Немачки капетан Артур Хефнер, официр за транспорт у логору Јасеновац је записао: Под појмом концентрациони логор Јасеновац треба подразумевати комплекс више логора, који су један од другог удаљени више километара, груписани око Јасеновца. Без обзира на пропаганду, ту се ради о логору најгоре врсте, који се може поредити са Дантеовим "Паклом".

преживјела косило их је као најстрашнија болест. Венула су и умирала. Анте Врбан наредио је једног дана да се сва болесна и изнемогла дјеца однесу и одведу у једну облизњу зграду и тамо их је, уз помоћ усташа, напросто натрпао у двије просторије. Угушена су отровним плином."¹⁹

Јасеновац и Стара Градишка, како су то бројна сведочанства потврдила, били су највећи концентрациони логори за децу у овом делу окупиране Европе, а трајали су исто толико дуго колико и логори у нацистичкој Немачкој.²⁰

Усташка политика је чинила све да однарођује децу. Децу су одвајали од мајки, силом и уз вршење нецивилизацијског поступка. Доводиле су децу у стање велике изгладњености и, као последица тога, у стање велике апатије. Деца су заборављала ко су она, све су заборављала и само су, на крају, желела комад хране и мало воде.

Усташе су узимале децу која су била најздравија у логру и водила бригу о њима, желећи да од њих створе мале усташе. "... Када се та дјеца оперу, пресвуку и нахране, мало поткоже, бит ће као и остала дјеца. Јесу додуше влашке крви, али тко паметан до тога нешто држи? То је само за новине и промицбу. Покрет мора имати некакву идеологију. ... А тко ће доказати да су баш српчад - тко уопће може на то и помислити - када их спасавају усташе и наш дивни поглавник! Све на страну, Срби ипак имају срце граничара, од ове би се Српчади дали одгојити изврсни јањичари. Не зна им се ни отац ни мајка, држава ће их пригрлити и од ових дјечачића направити изанредне подчаснике и оружнике. Треба им само угувити у главу како њихови родитељи живот свој дадоше за поглавника и за круну Звонимирову, па да видиш неће ли ко лавови братити Хрватску. Православне дјевојчице заборавит ће на попа и попадију, удат ће се за Хрвате и бит ће изврсне родиле, нитко се тако не

¹⁹ Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000. стр. 51

²⁰ Према подацима из књиге: Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000. стр. 37.

Лешеве деце су сахрањивани, бацани у реку Саву или спаљивани у крематоријуму.

плоди као православне сељакиње, а када занесу с Готима, бит ће то под-младак за изложбу." ²¹

Малишанима у логорима је, ипак, пристигла помоћ од хуманих људи. Госпођа Диана Будисављевић²² је организовала и предводила акцију. Уз помоћ личних веза са високим службеницима немачке војне управе и уз пријатеља из самог Загреба, она је са храбрим сестрама и лекарима Црвеног крста уложила напор да спасе што већи број деце.

Акција Диане Будисављевић се "... до 1943. године ослањала на Жидовску богоштовну опћину у Загребу, а од тада на Каритас Бискупије загребачке (око куповине девиза за набавку млека из Швајцарске, као и око колонизације деце)." ²³

²¹ По сведочанству Илије Јаковљевића (рођен 1898. године, а умро је 1948. године). Он је био адвокат, романијер, приповедач, песник и публициста. Због одбијања сарадње са усташким режимом, ухапшен је октобра 1941. године. После краћег задржавања у затвору на Савској цести у Загребу упућен је у Јасеновац а потом у Стару Градишку где је провео од краја октобра 1941. до децембра 1942. године. Захваљујући свом специфичном статусу, Јаковљевић је могао да комуницира са старешинама и заповедницима логора. Настojeћи да га придобију на своју страну, они су му омогућавали да прави белешке на којима ће се касније темељити његова књига "Концлогор на Сави".

²² Диана Будисављевић, девојачко презиме Обексер (у немачком оригиналу: Обехер) Рођена је у Инсбруку 15. јануара 1891, а умрла у родном Инсбруку, 20. августа 1978. године. Била је удата за хирурга Јулија Будисављевића, шефа хируршке клинике Медицинског факултета у Загребу. Он је био један од малобројних загребачких Срба поштеђених казнених мера у Другом светском рату од стране хрватске државе. Диана Будисављевић је током Другог светског рата спасила 12.000 деце из усташких логора смрти. Ова акција је била једна од најтежих и по броју спасених, и најобимнија хуманитарна акција везана за концентрационе логоре у Другом светском рату. Од последица боравка у логорима, после спасавања умрло је око 3.200 деце. Да би сачувала идентитет деце, током рата је водила картотеку о спасеној деци. Картотека коју је водила Диана Будисављевић могла се користити тек кратко време. На захтев нове власти у Загребу, Одељења за заштиту народа (ОЗНА), Диани Будисављевић је одузета "картотека козарачке деце" и албуми с фотографијама из усташких логора.

²³ Јасмина Тутуновић-Трифунув, Акција Диана Будисављевић 1941-1945, Истраживања и меморијализација геноцида и ратних злочина, Београд 2012, стр. 57.

Она је водила хуманитарну акцију избављења малишана из логора, односно спасавања деце од сигурне смрти или претварања у усташке јањичаре. Постоје сведочанства о тој акцији²⁴, и њеним часним актерима које су предводили Диана Будисављевић и др Камило Бреслер²⁵, као и сталним напорима усташа да онемогуће ту акцију.

Краћи извод из дневника Диане Будисављевић: "10. јул 1942, Стара Градишка: Нека дјеца већ прије су била предвиђена за транспорт у Горњу Ријеку, а онда су због болести морала остати. Умрла су дјелимично тамо, а дјелимично од нас преузета касније, као и толико тих малих мученика, као непозната, безимена дјеца. А свако је имало мајку која је за њим горко плакала, имало је свој дом, своју одјећу, а сад је трпано голо у масовну гробницу. Ношено девет мјесеци, у болу рођено, с одушевљењем поздрављено, с љубављу његовано и одгајано, а онда – Хитлер треба раднике, доведите жене, одузмите им дјецу, пустите их да пропадне; каква неизмјерна туга, каква бол (...) Прије подне је дошао и Лубурић. Био је бијесан што мора да преда дјецу. Казао је да има довољно католичке дјеце која у Загребу расту у биједи. Нека се за њих бринемо. Онда нам је опет пријетио, да само о његовој доброј вољи зависи хоће ли нас пустити из логора."²⁶

Сведочење Јане Кох, тадашње секретарице Црвеног крста Хрватске: "Бараке су биле повезане ходницима на којима су стражарили усташе. Подаље од амбуланте, из неке друге бараке, чуо се тужни плач деце. Ту је било смештено на голом поду четири стотине деце: новорођенчади, деце од неколико недеља и месеци, до десет година старости. Колико је деце долазило, и куда су их отпремали, није се више могло сазнати. Деца у дечјој бараци су неутешо плакала и дозивала матере, које су биле на само неколико кораја удаљене од деце..... Већа дјеца причају нам кроз сузе, како не могу умирити малене, јер су гладни, нема их тко превити и како се боје да ће сви помријети. Транспорт са 550 дјеце отпремили

²⁴ Исто, стр. 53-95.

²⁵ Др Камило Бреслер је био запослен у Министарству социјалне скрби.

²⁶ Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000, стр. 123.

смо у Загреб²⁷ и једино што смо могли као утјеху рећи тим матерама, била је адреса гдје да потраже дјецу кад се врате из туђине. Њих су све још исте ноћи отпремили у Њемачку."²⁸

"Дјецу – дојенчад – преузело је Прихватилиште (Дјечји дом Јосиповац) којим су руководили др Бежић и др Олга Бошњакковић. Већ сутрадан многе Загребчанке понијеле су дојенчад у своје домове да их спасе. На жалост, многимима није ни топлина ни љубав новог дома помогла да се одрже у животу. Дјецу старију од једне, двије и три године смјестили смо пак у Прихватиште завода за одгој глухонијеме дјецe."²⁹

"Срећом, долазе из града на наш позив десеци добровљних сурадница да нам помогну. Санитетски ауто Црвеног крижа служи нам за пријевоз те на свако од четири носила у колима товаримо по четворо-петоро дјецe, те их брзо са двије пратилице пребацујемо у Завод за заштиту дојенчади. Услијед помањкања простора и кревета присиљени смо на један дјечји кревет средње величина попримеко стављамо троје до четворо дјецe. Одмах за првим колима дотрчале су и неке грађанке са пеленама, крпама, бочицама и свим могућим прибором за малу дјецу. Око госпође Диане Будисављевић створио се круг пожртвованих и марљивих грађанки (супруга проф. Бецића, академског сликара, Баје Омчикуса, трговца, Д. Видаковића архитекте итд.), те су добављале све оно што нама није било могуће прибавити. Шиле су кошуљице, зарубљивале пелене, помагале дању и ноћу његовати дјецу упоредно са сестрама Црвеног крижа. Тко није имао никада прилике, да постави на ноге дјечји дом са преко 250 дојчади у року од неколико сати, тај не може разумјети пред каквом смо задацима стајали."³⁰

Према "Попису ратом пострадале дјецe" од 27. марта 1942. године до 8. јануара 1943. године на "Раскужну постају" загребачке железничке станице допремљено је 25 транспорта са 12.861 дететом које је било на

²⁷ Више од стотину Загребчана успело је, ризикујући своје животе, да из усташких канџи избави 10.536 малих талаца и на тај начин испише једну од њсветлијих страница Другог светског рата.

²⁸ Драгоје Лукић: "Родитељ покошеног нараштаја", Београд, стр. 179.

²⁹ Према сведочењу Јане Кох, тадашње секретарице Црвеног крста Хрватске.

³⁰ Према сведочењу Камила Бреслера, по књизи: Драгоје Лукић, Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака. Београд, 2000, стр. 125.

бризи Хрватског Црвеног крижа, односно групе активиста "Акције Диане Будисављевић". Транспорти малишана показују сву драматичност спасавања 10.536 дечака и девојчица.

По заврштку "Акције Диане Будисављевић" помоћ деци у логорима је настављена од људи који су помагали госпођи Диани Будисављевић, али уз одбијање помоћи од стране усташке логорске управе и уз велику лични ризик.

Деце која се нису спасила, нити у пет организованих транспорта "Акције", нити уз помоћ људи добре воље, наставила су да живе у логорској свакодневици, у немогућим условима који никако нису припадали уљућеном и нормалном свету. Она су мучена од стране насилника. Она су бестијално убијана. Она су служила као "играчке у игри смрти" својих убица.

У Независној Држави Хрватској су сва деца логораши заиста били *с оне стране света*. Они су били деца у логорима смрти.

Радован Јовић

СТРАДАЊЕ ДЈЕЦЕ У ЈАСЕНОВЦУ И ДРУГИМ ЛОГОРИМА У НДХ

Ако већ мора да буде и избећи се не може, онда боље и мртав човек него жив нечовек. Јер пред Богом живим човек никад није мртав, а нечовек је мртав и док гази по овој земљи. То је кроз векове била поука наших мајки, не једне мајке Јевросиме: немој, сине, говорити ни чинити криво... Боље ти је изгубити главу, него своју огријешити душу!

То исто значи опредељење косовских витезова: земаљско је за малена царство, а Небеско увијек и довијека. И једно и друго опредељење истичу из истог јеванђелског извора: Не бојте се оних који убијају тело, а душу не могу убити. Него се бојте онога који може и душу и тело погубити у паклу (Мт. 10, 28).

Патријарх српски Павле

УВОД

Овај рад је својеврстан споменик свим невиним жртвама и трајно сјећање на десетине хиљада малишана српске, јеврејске и ромске националности, које су на најбестијалније начине, умориле усташе геноцидне творевине Независне Државе Хрватске у вријеме Другог свјетског рата.

Успостављање посебних логора смрти за дјецу, од тек рођене бебе до 14 година старости, које је осмислио усташки режим Анте Павелића, представља јединствен, и до сада незабиљежен, случај у историји човјечанства. Овај рад уствари представља наш скроман допринос да се не заборава невино уморене жртве од преко 750.000 Срба, Јевреја и Рома у усташким логорима смрти, а посебно на стравичне и масовне покоље малих анђела.

У првом дијелу рада анализе се прикупљени карактеристични подаци из богате историографске грађе, као и досад објављене литературе. Он нас подсећа и упознаје са злочиначким карактером Славка Кватерника и његове "Хрватске војнице", чије формације, за четири године Другог свјетског рата, ниједном нису улазиле у директну борбу са противничком војском већ су упадали у незаштићена српске села и градове у којима су масовно хапсили и одводили цивиле у концентрационе логоре смрти, који су формиран и искључиво за истребљење Срба, Јевреја и Рома на територији злочиначке усташке творевине НДХ. На основу масовних покоља и ликвидација у логорима може се закључити да су усташе као своје главне непријатеље означили "дјецу у пеленима".

Међутим, и поред обиља историјске грађе, аутентичних ратних докумената, свједочанстава, књига и друге публицистике веома мали број издања посвећен је масовним ликвидацијама и покољу дјече у усташкој монструм творевини НДХ. Ипак, то што су великом броју невиних дјечијих жртва враћена имена и презимена највеће заслуге припадају београдском публицисти Драгоју Лукићу, који је и сам био логораш, а после рата пуних тридесет година ревносно прикупљао личне податке о броју невино уморене козарасе нејачи у усташким

Бањалучке "Крајишке новине" суу специјалном издању за април 2005. године, поводом обиљежавања 60-годишњице пробоја посљедње групе јасеновачких логораша, објавиле имена од преко 20.000 уморене дјече.

Овај рад настао је и као потреба јер се, што вријеме више одмиче и што смо даљи од догађаја из Другог свјетског рата, стално намећу неке нове "истине" проткане безочним лажима и најгнуснијим манипулацијама. Свјedoци смо да се и данас, на почетку друге деценије 21. вијека, народ који је поднио највеће жртве и дао највећи допринос у Народноослободилачкој борби настоји етикетирати и прогласити за главног кривца за све ратове у прошлом вијеку на Балкану.

Међутим, треба подсјетити да су се, над масовним покољима, варварством и ликвидацијама заточеника у логорима смрти, које је спроводио усташки режим, згражавали чак и њемачки нацисти. Тако је Хитлеров обавјештајац, Артур Хефнер, у свом извјештају од 18. новембра 1942. године, логор Јасеновац описао сљедећим ријечима: "Ради се о логору најцрње врсте који се може упоредити са Дантеовим инферном."

Када је крајем 1990. године изашло из штампе треће допуњено издање књиге "Рат и дјеца Козаре", аутора Драгоја Лукића, познати српски пјесник Добрица Ерић је на сазнање о покољу великог броја козарске дјеце у Јасеновцу, Јастребарском, Сиску, Старој Градишци и другим стра-тиштима, у приказу за београдску "Политику" написао неколико потресних реченица:

"Да су мрави, пчеле, лептири, класје с њива и цвеће с ливада, било би много, а нису ни мрави, ни пчеле, ни лептири, ни класје с њива, ни цвеће с ливада, већ деца, скоро све, а може се рећи и све српска деца!

Четрдесет хиљада дечака и девојчица – то је цео један велики дечији град. Овако – цело једно велико гробље.

Да су та деца поживела и одрасла, био би то сада град од скоро сто хиљада житеља и орио би се од живота, од дечје граје и песме. За сваких следећих сто година тај град би био већи за сто хиљада живота; овако ово ће гробље после сваких сто година бити веће за сто хиљада смрти.

То значи да се ово неизрециво злодело временом не смањује, већ расте, грех је све тежи, а дуг све већи, а после хиљаду година биће увећан бар за хиљаду пута..."

Многа стратишта и логори смрти у којима је уморена српска нејач и данас чекају пјесника, да на сваком мјесту подигне споменик који ће надјачати заборав. И у Херцеговини чекају хоће ли се наћи пјесник који ће опјевати мајку Љубицу Булут, коју су усташе довеле над јаму у Шурманцима са троје малољетне дјеце. Међутим, док су кољачи оштрили каме и припремале крвави пир, мајка је чврсто пригрлила своје троје малишана: Миленка (9), Миладина (7) и једногодишњу Милену, и смогла снаге да каже: "Хај'те, анђели моји, да полетимо".

Ђуро Затезало, дугогодишњи директор Хисторијског архива у Карловцу, у својој књизи "Радио сам свој сељачки и ковачки посао" и публициста Драгоје Лукић у књизи "Били су само деца", уписали су, именом и презименом, 33.209 дјеце уморене на најбестијалнији начин од стране злочиначког усташког режима.

Међутим, некадашњи Савезни завод за статистику СФР Југославије публиковао је имена и презимена од 74.360 убијене дјеце у НДХ. Нажалост, ни овај број невиних дјечијих жртава није дефинитиван пошто је

током вишегодишњег истраживања Србољуб Живановић, истраживач из Лондона прикупио податке о 110.000 уморених дјечака и дјевојчица у логорима смрти широм територије некадашње НДХ.

Поред дужног пијетета према невино умореним малишанима, задатак овог радајесте да се открије, колико год је то могуће, и читаоцима приближи истина о почињеном злочину геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима, на територији некадашње злочиначке творевине Независне Државе Хрватске.

ЈАСЕНОВАЦ - ФАБРИКА СМРТИ

Само четири дана након што су снаге нацистичке Њемачке, умарширале и, скоро без отпора, окупирале Краљевину Југославију, у Загребу је 10. априла 1941. године проглашена Независна Држава Хрватска. Та дужност припала је Славку Кватернику, који је у поподневним часовима на загребачком радију, заједно с њемачким изаслаником, Едмундом Визенмејером, прочитао декларацију о успостављању усташке злочиначке творевине. Иако је првобитно било планирано да власт у НДХ преузме Владко Мачек, предсједник Хрватске сељачке странке, Адолф Хитлер, вођа Трећег Рајха се, не случајно определијелио за Анту Павелића, који се у то вријеме налазио у усташкој емиграцији у Италији.

Да би оправдао указано повјерење на функцији предсједника геноцидне творевине НДХ, Анте Павелић је по бестијалности злочина и масовним покољима превазишао свог идеолошког ментора Адолфа Хитлера.

Чим се вратио из Италије, Павелић је 15. априла прогласио велики број закона и поставио привремену владу. Одмах по формирању, усташки режим је почео спроводити масовне прогоне и бруталне ликвидације над становницима друге националне, вјерске и расне припадности. Уствари, усташка власт у НДХ је легализовала расистичко-фашистичке законе на основу којих је спровођен најтежи облик геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима. Први на удару нашли су се православни свештеници, угледни српски домаћини, интелигенција и богатији људи. Већ у првој половини маја објављена је наредба да сви Срби мо-

рају да носе на лијевој руци бијелу траку са ознаком своје вјере. Истовремено жуту траку са Давидовом звијездом око руке морали су носити Јевреји, који су као и Роми, стављени под специјалне расистичке законе, а потом су услиједила њихова масовна хапшења и одвођење у концентрационе логоре у којима су уз свирепа мучења, вршене најбруталанније ликвидације.

Тако је, 17. априла 1941. године, усташки вођа Анте Павелић објавио "Законску уредбу за одбрану народа и државе" којом је уведено ванредно стање у НДХ због Срба. Већ 25. априла забрањена је употреба ћирилице. Потом је почело затирање свих трагова српске културе, традиције и историје. Спаљиване су цркве, читаонице и зграде српских друштава. Срби, као Јевреји и Роми, стављени су ван закона: уклоњени су из државне службе, ограничено им је слобода кретања, мијењана су имена насељима, укидане православне вјерске школе и спаљиване српске књиге, чак и оне на латиничном писму.

Поред два постојећа, у Лепоглави и Крушчици код Травника, Павелић је поменутом уредбом наредио ширење концентрационих логора, за што већи број заточеника. Крајем априла 1941. године у Копривници је "прорадио" такозвани радни логор "Даница", у којем је заточено око 5.000 Срба и Јевреја, као и један мањи број Хрвата, који су наводно припадали антифашистичком покрету. Исто тако, 18. маја 1941. године, поново је активиран логор "Керестинец", који је постојао у и вријеме Бановине Хрватске у саставу Краљевине Југославије.

Међутим, геноцидну формулу за рјешење "српског питања у Независној Држави Хрватској" први је јавно објелоданио усташки министар за пропаганду Миле Будак, који је 11. јуна 1941. године на збору у Ловинцу, код Грачаца, упутио застрашујућу пријетњу из злочиначког усташког арсенала: "Један дио Срба ћемо побити, један дио ћемо преселити у Србију, један дио ћемо превести на католичку вјеру и у Хрвате, а оно што остане биће само зло сјећање на њих". На истом скупу, као један од усташких идеолога и хрватски књижевник Будак је изговорио злочиначку паролау: "Србе на врбе". Ову по злу препознатљиву и изливу патолошке мржње патентирану пријетњу, Миле Будак је, као своје највеће књижевно остварење, предао у наслеђе најекстремнијим слџбеницима усташке идеологије.

Међутим, прије скупа у Ловинцу, Будак је на, Ђурђевдан 1941. године, у Крижевцима објавио национални програм по којем је НДХ "држава двије вјере - католичке и муслиманске", у чијем се територијалном саставу нашла некадашња Бановина Хрватска, Крајина, Славонија, Босна и Херцеговина, као и дио Срема, све до Земуна. Тадашњи муслимани у геноцидној творевини НДХ по националној припадности третирали су као "хрватско цвијеће". Прихватајући усташку идеологију многи муслимани су заједно са Хрватима учествовали у најбруталнијим ликвидацијама и масовним покољима Срба, Јевреја у Рома.

Од важнијих функција које су у НДХ обављали представници муслиманске скупине треба поменути да су Османбег и Џафербег Куленовић из Бањалуке били потпредседници усташке владе, а Хилмија Бешлагих, Мехмед Алајбеговић и Мехо Мехичић су били одани владини службеници. Тако је функција председника Врховног суда НДХ повјерена Асиму Угљену, а високе дужности у усташкој власти имали су још и Адемага Меших и Алија Шуљак. Исметбег Гавранкапетановић је био потпредседник Хрватског сабора и жупан Врхбосне у Сарајеву, док је Хусеин Алић обављао дужност жупана Велике жупе Сана и Лука у Бањој Луци.

Брутално спровођење Павелићевог злочиначког плана, односно "етничког чишћења хрватског простора" прерасло је у највећи погром српског, јеврејског и ромског народа у Другом свјетском рату. За Србе као најбројнији народ Будак је на скупу у Грачцу, као најбољи рецепт за учвршћење Павелићеве државе, поручио да "што се тиче Срба није довољно само дрво посјећи, већ му треба и жиле исчупати".

Усташки министар је тиме најавио масовне покоље над дјецом с циљем да се потпуно затру трагови постојања српског, јеврејског и ромског народа у НДХ. Само људске ништарије су могли да смисле и спроведу такав геноцидни план према којем су српска, јеврејска и ромска дјеца масовно затварана, мучена и убијана у логорима смрти. Нису биле поштеђене ни тек рођене бебе, које су вађене из колијевки и отимане из мајчиног наручја да би их усташки крвници одводили и клали у посебним логорима за дјецу. На тај начин злочиначка НДХ је остала упи-

сана у најмрачнијим страницама у историји људског безумља као једина творевина на свијету која је формирала посебне логоре смрти за малољетну дјецу

Усташки режим је још средином априла 1941. формирао први комплекс концентрационих логора Госпић - Јадовно - Паг, који је био познат као Госпићка група логора у којима се спроводио најтежи облик физичког уништења Срба у НДХ. Комплекс је обухватао логор Госпић, Јадовно, Слана и "Метајна" на острву Пагу, Ступачиново, Максимовића штале и на железничкој станици Госпић. Поред тога, као највећа стратишта усташе су користиле многобројне велебитске јаме, у које су послије крвничких удараца ножем или маљем у потиљак, бацали тијела недокланих и полуживих жртава. Једна од таквих јама безданки у којој је уморен највећи број недужних жртава биле су Шаранова јама, затим јама Бадањ, јама Јамина, Мацолина јама и Јарчја јама. Истовремено на острву Пагу, од средине јуна 1941. године постојао је логор за мушкарце, а у Метајни логор за жене и дјецу.

Поред првих логора за дјецу у Сиску и Јастребарском, кроз које је прошло око 33.000 малишана, од којих су усташке звијери на најбестијалнији начин уморили скоро 20.000 дјевојчица и дјечака, постојало је још седам дјечијих логора и то: Лобор, Јабланац код Јасеновца, Млака, Брочице, Уштица, Стара Градишка и Горња Ријека.

Једно од бројних, а у исто вријеме најпотреснијих свједочења о методама мучења и физичког уништења дјеце у усташким логорима описао је Авро Менхетн (Америка) сљедећим ријечима: "У то вријеме су у логор у Старој Градишки свакодневно довођени нови логораши - жене и дјеца. Већ послије четрнаест дана командант логора Анте Врбан наредио је да сва дјеца буду одвојена од мајки и стављена у једну собу. Нама десеторици је било наређено да их тамо носимо у ћебадима. Када је соба напуњена, Врбан је пустио отровни гас, којим су сва дјеца уморена."

Према до сада прикупљеним и обрађеним подацима, од априла 1941. до маја 1945. године, на територији злочиначке усташке творевине НДХ уморено је чак 74.762 дјеце до 14 година, од којих се 14.528 малишана воде као жртве рата, а над 60.234 дјеце је извршен најтежи облик злочина геноцида од стране усташких кољача. Такође је утврђено да је кла-

њем или на друге свирепе начине уморено 30.054 дјечака и 28.012 дјевојчица, док за 168 малишана није било могуће утврдити пол. Што се тиче националне припадности највише је уморено Срба - 54.723, потом ромске (5.541) и јеврејске (3.414) дјеце. У ствари, број убијене ромске дјеце је већи пошто су Роми често уписивани као припадници муслиманског народа. Статистички гледано у геноцидној творевини НДХ, за четири године постојања, сваког дана у просјеку је погубљено преко 49 дјеце, наведено је у књизи "Деца на ломачи рата у Независној Држави Хрватској 1941-1945", сепарат "Јасеновац, систем усташких логора смрти".

Најмлађе јасеновачке жртве доведене су на стратиште из 1.074 насеља са територије злочиначке НДХ. Дјеца су покупљена из 155 општина у којима су претежно живјели Срби. Тако је у Јасеновцу уморено 6.299 дјеце из шире бањалучке Крајине, 6.181 из Славоније, 1.624 са Баније, 1.216 са Кордуна, 1.159 из Срема, 1.019 из источне Босне, 922 из северозападне Хрватске, 157 из Далмације, 101 из Херцеговине, 74 из Горског котара и хрватског приморја и 32 из Лике. Најмасовнији злочин извршен је над козарском дјецом. Са овог малог подручја у Јасеновцу је убијено 6.149 малишана. Највише су страдала дјеца с подручја Градишке (3.837) и Дубице (1.825).

У Јасеновцу је убијено највише српске деце (12.113), затим ромске (5.312) и јеврејске (1.927). Међу умореном дјецом било је и 127 малих Хрвата, 66 муслимана и два Словенца. За њих седморо није утврђена национална припадност.

На јасеновачком стратишту које се простирало на око 200 квадратних километара, дневно је убијано преко једанаесторо дјеце. У Градини, највећој јасеновачкој хумци, и у таласима Уне и Саве, угашени су животи 14.244 дјечака и дјевојчица. У Старој Градишки уморено је 4.950 дјеце, у Млаки 138, у Јабланцу 122, у дубичким кречанама 52, у Церовљанима 22, у шумама Великог Струга 14 и у Кошутарици 12 дјеце.

Душан Бурсаћ у књизи "Анђели у паклу" наводи да је, од априла 1941. до маја 1945. године, више десетина хиљада српске, јеврејске и ромске дјеце страдало широм усташке НДХ. За 74.360 дјеце, која су пописана именом и презименом, старости од једног дана до 14 година, утврђено

је да је страдало на територији коју је обухватала тадашња хрватска монструм држава.

У околини Глине усташе су ухватиле 25 српске дјеце, повезали им руке на леђа жицом и поредали укруг око стога сијена тако да су им ноге биле унутра. Стог су запалили а дјецџ су изгорјеле ноге до кољена, након чега су их усташе бацили на пут гдје су умрла у највећим мукама. У писаним изјавама свједоци су наводили како су муслиманске усташе у Маглају често пјевале: "Павелићу, када ћеш нам рећи, / да идемо српску дјецу пећи!", цитат је из поменуће књиге Душана Бурсаћа.

Поред бестијалних злочина над дјецом какве нормалан људски ум не може појмити, исти аутор подсјећа да је истражујући геноцид у НДХ наишао и на шокантну причу из Ливна када је хрватски усташа, месар, објесио у свом месарском излогу располовљено новорођенче и на његовим половинама написао: "Српско одојче!"

Када је ријеч о усташким покољима над Србима на подручју некадашњег котара Ливно, прикупљени су бројни докази до којих је током истраге дошла Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Према аутентичним документима и изјавама свједока, које су у књизи "Документи о противнародном раду и злочинима једног дијела католичког реда", прикупили и 1944. године објавили у Загребу аутори Јожа Хорват и Зденко Штамбук, шесторица католичких фратора: Боривоје Мач из Видоша, Божо Симлеша из Лиштана, Боно Гребераровић из Подхума, Виктор Балтић из Љубунчића, Срећко Перић из Ливна и Владо Ћурић из Биле, упутили су 10. маја 1942. године писмо Анти Павелићу у Загреб у којем су затражили јачу интервенцију италијанске војске да "очисте околне горе од комунистичких банди". Иако су после ослобођења комунистичке власти настојале да сву кривицу за ратне злочине свале на окупаторе, треба рећи да у својој окупационој зони италијански војници нису починили ниједан злочин над цивилним становништвом на подручју котара Ливно. Штавише и данас многи свједоци из подинарских села у Доњем ливањском пољу са великом захвалношћу причају о племенитости италијанских војника који, не само да Србе нису прогањали и малтретирали већ су на све могуће начине помагали цивилима, а дјецџ су редовно дијелили чоколаду и слаткише.

Тако су Марија Богуновић из Ливна и Љубо Црногорац, гостионичар из Челебића, у својим изјавама од 24. јуна 1942. године у Комесаријату за избјеглице свједочили о страхотама усташких кољача у ливањском крају, а веома похвално се изразили о окупационим италијанским војницима који су колико год су могли стављали у заштиту цивилно становништво.

Усташки духовни вођа у овом дијелу НДХ био је фратар Срећко Перић у самостану Горица код Ливна. Прије покоља у ливањском крају он је са олтара у цркви Горица окупљеним Хрватима наредио да започну покољ Срба следећим ријечима: "Браћо Хрвати, идите и кољите све Србе. Најприје закољите моју сестру, која је удата за Србина, а онда све Србе од реда. Када овај посао завршите дођите код мене у цркву, гдје ћу вас исповиједати, па ће вам онда сви гријеси бити опрштени."

Већ до 20. августа 1941. на подручју некадашњег котара Ливно (Ливно, Дувно, Грахово, Гламоч и Купрес) убијено је и поклано, према тачно прикупљеним подацима, 5.600 Срба, мушкараца, жена и дјеце. У тим злочинима, као усташа, посебно се истакао фратар Срећко Перић, који је прије окупације Краљевине Југославије дуже вријеме провео као римокатолички свештеник у Нишу - стоји у изјави свједока, која је публикована у поменутој књизи "Документи о противнародном раду и злочинима једног дијела католичког реда".

Што се тиче територије општине Ливно, у усташким покољима уморена су 1.533 Србина. На Огњену Марију (30. јула 1941), почетком августа и на Илиндан 1941. године усташе су починиле масовне покоље Срба у селу Челебић, Доњим Рујанима, Чапразлијама, Голињеву, Ливну и Прологу. У тим покољима уморено је 613 дјеце, од којих 374 малишана до десет, а 249 до пет година старости. У списку уморене дјеце наведени су лични подаци жртава, као што су име, презиме, име оца, година и мјесто рођење и стратиште на којима су уморена. Тако је установљено да је убијено 20 дјеце у доби од годину дана, 13 новорођенчади, једно само дан након рођења.

Малој дјечи усташе су одсијецали главе и бацали мајкама у крило. Добрила Бајило из Ливна, жена убијеног Угљеше, трговца, била је у другом стању. Њој је пришао усташа, ставио јој руке на прса и наредио да их тако држати, јер је намјеравао да јој руке "прикује" за прса. Када

је усташа хтио да изврши овај бестијални злочин Добрила се почела бранити. Усташа је позвао у помоћ још једног усташу и они су Добрили ножем распорили стомак. Из распорене труднице усташе су извадиле још нерођену бебу. Овај злочин описан је у књизи "Огњена Марија Ливањска", аутора Буде Симоновића.

Најсвирепији злочин усташе су починиле на Огњену Марију 1941. године у учионици основне школе у селу Челебић код Ливна у којој су биле затворене жене и дјеца, а мушкарци одведени и бачени у јаму Бикуча. У покољу у Челебићу уморене су 403 жртве из овог и сусједног села Бојмуната. У самом граду Ливну убијено је 137 Срба, тако што су мушкарци убијени у јами Пролог, а жене и дјеца поклани у шуми Копривници код Бугојна. У селу Голињево код Ливна, у којем је рођен велики српски пјесник Јован Сундечић, усташе су за само један дан похватали све Србе, који су се тог тренутка нашли у селу и убили 231 мјештана тако што су мушкарци бачени у јаму Пролог, а жене и дјецу живе бацили у понор Камешницу. У Доњим Рујанима убијена су 204 Србина, од којих је већина бачена у јаму Равни долац на Динари, а у сусједним Горњим Рујанима уморена су 143 Србина и бачена у јаме Развала и Провалија на Динари.

Именом и презименом, такође су идентификоване све остале жртве од којих је највише из Великог Губера (116), затим у Лиштанима (55), Чапразлијама (28), Потока (26), Смрчана (24), Бојмуната (24), Поточана (22), Главице (23), Жабљака (19), Застања (15), Прилуке (13), Радановаца (10), Сајковића (10), Коморана (8), Раповине (8), Оцака (7), Малог Губера (6), Биле (6) и Подгреде (4). У вријеме НДХ на подручју општине Ливно усташе су заклале 219 малишана у селу Челебићу, затим 183 у Доњим Рујанима и 118 дјеце у Голињеву.

Грозоморну судбину учитељице Ангеле Лалић из Ливна, као свједок последице рата описао је муслиман Исмет Дуран, који је био шофер у аутобусу у којем су усташе превозиле мајке и дјецу на клање у шуму Копривница код Бугојна. Њен двоипогодишњи синчић Здравко изненада је заплакао у аутобусу што је разбјесњело усташу Смају Чакара па је ножем одсјекао дјетету главу и бацио је мајци у крило. Сва у шоку и великом болу, мајка је жалила и није испуштала из наручја главу свог прворођенчета, док је исти усташа није заклао у аутобусу. Иако су за

овај најбестијалнији злочин клања дјетета и мајке знале поратне власти у Ливну, о њему је први пут проговорио Исмет Дуран, усташки возач који је више година био запослен у Општини Ливно, такође као возач. Потресно свједочење Исмета Дурана о овом бруталном злочину објавио је београдски недјељник "Интервју", 1990. године.

Готово да нема мјеста на подручју усташке геноцидне творевине НДХ, у којем је живјело српско становништво, а да нема стратишта са већим или мањим бројем убијених. О методима злочина и мучења људи говоре многобројни искази и записи свједока. По монструозности, начину и свирепости извршења, по броју и обиму, злочини у логору Јасеновац премашују сваку људску фантазију.

Швајцарски писац Жак Исар, као страни дописник, објавио је у књизи "Виђено у Југославији" потресна свједочења и доказе о злочинима усташа током Другог свјетског рата.

"Оно што су нам испричали преживјели свједоци о мучењима и убиствима у логорима, то људски ум не може да схвати, не може да вјерује. Шпанска инквизиција, њемачка звјерства над Јеврејима у Пољској, па чак и кинеске тортуре изгледају као дечје игре у поређењу с оним што је усташка бестијалност спроводила против српске, јеврејске и ромске популације."

Један од безброј злочина догодио се у Гламочу, гдје су жене и дјеца били наводно поштеђени и добили одобрење да напусте град. Послије једног километра, све ове жене и сва дјеца, који су вјеровали да су ослобођени страхота, била су стријељани.

"Нови талас дивљаштва заплускује над Хрватском. Избеглице српске које су дошле у Сплит дају страшне исказе. На страну изоловани случајеви, нпр. оног српског доктора Душана Митровића, који је ординирао 25 година у Ливну и који је лијечио толико Хрвата. Он је убијен пошто је био принуђен да помогне убијању своја два дјетета и супруге, 25. маја 1942. године."

УСТАШКИ ПОКОЉ "НЕПРИЈАТЕЉА У ПЕЛЕНАМА"

Злочиначки режим нацистичко-фашистичке творевине, зване Независна Држава Хрватска, у периоду од 23. августа 1941. до 22. априла 1945. године, у Јасеновцу је на најсвирепије начине уморио 19.554 малишана српске, јеврејске и ромске националности. Са масовним покољем дјеце, који су уз примјену најбестијалнијих начина спроводили усташки целини, не може се поредити ниједан злочин на планети Земљи, а посебно не са оним који су почињени у логору смрти Јасеновац. Усташке звијери су просто кидисале и тргале дјецу из мајчиних утроба, стријељали нејач, набијали их на бајонете, клали ножевима, брадвама и сјекирама, убијали маљевима и гвозденим полугама. Малољетне дјечаке и дјевојчице спаљивали су у јасеновачким крематоријумима и Пичилијевој пећи у Градини, живе бацали у дубоке раке, гушили их цијанкалијем и гашеним кречом, тровали зараженим инјекцијама и каустичном содом, сатирали глађу, жеђу и хладноћом.

Концентрациони логор Јасеновац је најнижи ниво на који човјечанство може пасти. То је најужасније мучилиште у историји човјечанства и највећи пакао на земљи. Он је производ патолошке мржње, дјело зла, дјело самог ђавола. Све што би неко и могао написати о Јасеновцу, тек је блиједа сјенка свих страха које су се тамо дешавале.

Ово је у књизи "Пакао Јасеновца", написао Ђорђе Милиш, који је, иначе, један од ријетких преживјелих јасеновачких логораша.

Јасеновац, као трећи по величини концентрациони логор у тада окупираној Европи, спада у ред најмонструознијих фабрика смрти на свијету у којем је током четири ратне године уморено више од 750.000 Срба, Јевреја и Рома. И, оно што представља непреболну рану у историји човјечанства, свака десета жртва у Јасеновцу били су малишани, од тек рођене бебе до 14 година старости. Тако је за само четири године свог постојања Независна Држава Хрватска исписала најмрачније странице у историју људског бешчашћа, пошто су у овој геноцидној творевини успостављени специјални логори смрти и за дјецу. Одмах по успостављању, у концентрациони логор Јасеновац довођене су многе жене са дјецом. Сусједно село Млака претворено је у наводни радни камп за

жене, које су присиљаване да обављају најтеже пољопривредне послове, а по завршетку радова су масовно убијане у близини села Млака и Јабланац. Заједно са родитељима убијана су и њихова дјеца, чак и бебе које су мајке још дојиле. Клањем и на друге најбруталније методе у систему концентрационих логора усташе су умориле више од 70.000 дјевојчица и дјечака, а највише у Јасеновцу и Старој Градишци.

Цијели свој радни и животни вијек публициста Драгоје Лукић, који је неким случајем преживио многе страхоте у Другом свјетском рату, провео је у ревносном прикупљању података и фотографија убијене дјеце у усташким логорима смрти. Као истакнути писац и истраживач, те културни и политички прегалац, родом из Милошева Брда у Подградцима, код Градишке, Лукић је, све до смрти, у осмој деценији живота, прикупио личне податке, многе фотографије и утврдио идентитет за више од 25.000 убијених дјевојчица и дјечака, од стране геноцидног усташког режима.

- Истражујући и утврђујући истину о умореној дјечи, а највећи број их је са Козаре, из Поткозарја, али и других наших крајева, дошао сам до таквих потресних догађаја, да је било невјероватно да су људи-нељуди могли тако нешто чинити над невином дјечицом. За 25.104 свирепе уморене дјечице успио сам утврдити њихове основне податке, вратити их идентитету, открити породично поријекло, одакле су и тако редом, а својевремено, када је објављен тај први попис, многи су тврдили да сам ја то "измислио". Наравно да нисам, јер открио сам и ону дјецу која су била покатоличена, чија су имена и презимена "замијењена" новим, а крило се одакле су и шта раде. У овом су ми помагали бројни сарадници, а један од најближих ми је био књижевник и новинар, покојни публициста Марино Цурл који је својевремено покренуо акцију у загребачком часопису "Арена" под насловом "Арена тражи ваше најмилије" и на тај је начин открио и идентитету "вратио" више од три стотине уморене дјеце. Тако је Јово Јовић из Грбаваца, који је годинама носио име Нихад Градишић, тек у вријеме ове акције, коју је тада водио и бањалучки лист "Глас", сазнао своје поријекло и прави идентитет - изјавио је својевремено Драгоје Лукић.

Ни Лукић, нити било ко други до данас, није успио да пронађе макар најмањи, а камоли разуман разлог за тако свирепе и масовне клање и

убијање невиних дјеце. Осим што се сам по себи намеће једини исправан закључак да је то био дио геноцидног плана усташке доктрине и болесних порива крвника за потпуно уништење српског, јеврејског и ромског, али и других народа.

- Такви су им били методи убијања, да је то здравом људском разуму потпуно незамисливо. Шта ли су им само дјеца била крива? Ништа друго до њихове националности, јер највише међу настрадалом дјецом припадало је српском народу, па јеврејском, ромском и тако редом. Ишло се дотле да су, убијајући мајке у другом стању, вадили из стомака нерођену дјецу, да би их или дотукли или још у утроби уморили. Такво помрачење ума напросто је необјашњиво, чак и када је ријеч о идеолошкој заслијепљености, припадношћу другој нацији и вјери, а изнад свега нацистичко-фашистичком покрету. Тако да данас, када неко помене фашистичност, фашизам уопште, људима се диже коса на глави - дала је исказ преживјела логорашица Милица Брадарих, која је са свега шест година доспјела у логор, а већ као деветогодишња цурица напустила пакао који је, срећом, избјегла и остала да свједочи о ужасу и страхотама у дјечјем логору.

Стојанка Унчанин из Уштице код Јасеновца, такође, једна од ријетких логорашица која је успјела да побјегне из усташке фабрике смрти и да, 25. јануара 1944. године, пред Комисијом за избјеглице и пресељенике у Београду свједочи о страхотама и патњама којима су свакодневно били изложени бројни логораши:

"Од усташа који су се нарочито истицали у прогону Срба у Јасеновцу и Уштици у вријеме логора смрти познати су ми: Никола Видаковић, земљорадник из Уштице, Петар Шимичић, земљорадник из Уштице, Мартин Југовић, земљорадник из Уштице, Стипе Југовић, земљорадник из Уштице, Ђура Шимичић, звани Филџан, земљорадник из Уштице, његов брат, Ника Шимчић, земљорадник из Уштице, Туња Шимичић, звани Беган, земљорадник из Уштице, Иван Драгић, звани Шљука, земљорадник из Јасеновца, Ивица Пајор, берберин из Јасеновца, Рад Драгић, земљорадник из Јасеновца..."

Нажалост, ови и многи други усташки кољачи никад нису доведени пред лице правде да одговарају за најтежи злочин геноцида. Чак ни Павелићев министар унутрашњих послова Андрија Артуковић, коме је

суђено у Загребу, тек 1986. године, а потом и команданту логора Јасеновац Динко Шакић, нису осуђени за геноцид већ за "обична" убиства цивила. Тиме су се настојале прикрити огромне жртве почињене у логорима смрти Јасеновац, Јастребарско, Јадовно и многим другим страшиштима, попут Доње Градине, Шушњара, Гаравица, Дракулића, Драксенића, Глине, Јадовна, Сиска, Госпића, Јастребарског, Старе Градишке, Крагујевца, Сајмишта, Шурмановаца, Пребиловаца, Голињева, Доњих Рујана, Челебића...

Систем концентрационих логора Јасеновац осмислио је Вјекослав Макс Лубурић, који је био и његов први командант. О каквом су мучилишту радило најбоље свједочи податак да је улогу управника логора преузео католички фратар Мирослав Филиповић-Мајсторовић, зликовац који је организовао и директно учествовао у покољу 2.300 Срба у Дракулићу, Мотикама, Шарговцу и руднику Раковац код Бањалуке, почетком фебруара 1942. године. Фра-Сотону је потом, на дужности управника јасеновачког логора, наслиједио усташки злочинац Динко Шакић, којем је Врховни суд Хрватске потврдио казну од 20 година затвора.

"Треба ли ратном злочинцу, кривом за смрт многих невиних људи, пружити прилику да јавно износи своје ставове, посебно кад је, као у овом случају, јасно да је у идеолошком смислу непромијењен од времена кад је наређивао смакнућа?"

Пред овом дилемом нашао се новинар загребачког недјељника "Национал", који је по задатку редакције, почетком децембра 2000. године, водио интервју са Динком Шакићем у затвору Реметинац. Уз напомену да се јавност треба упознати с таквим људима и њиховим ставовима, јер је то најбољи облик борбе против фашистичких идеја, негирања злочина и величања Анте Павелића.

"Динко Шакић је несумњиво један од највећих хрватских ратних злочинаца у прошлом вијеку иако се под утјецајем садашњег режима на правосуђе некадашњем команданту концентрационог логора Јасеновац судило за 'обични' ратни злочин умјесто за геноцид. Уосталом, колико важан затвореник чами - и чамиће пуних двадесет година - у реметинечком затвору, показује и податак да је Динко Шакић једини живи командант логора смрти на свијету", наведено је у уводу поменутог

интервјуа. Ево и Шакићевог одговора на питање како из тамнице гледа на актуелну власт у Хрватској.

"Премда из хрватске историје настоје избрисати четири године најславније хрватске новије повијести, обнову НДХ 10. априла 1941., након 839 година, неће у томе успјети. Није овдје мјесто да се рашчлањују историјски догађаји из Другог свјетског рата, али сматрам да је данашња Република Хрватска природни наставак НДХ. Па то нам и београдска чаршија стално доказује", констатовао је Шакић.

Током издржавања казне Шакић је преминуо у затвору 21. јула 2008. године, а прије њега у затвору је 16. јануара 1988. године умро и усташки министар унутрашњих послова Андрија Артуковић.

ПОКОЉ ЂАКА У ШАРГОВЦУ

Усташки кољачи су за само један дан, 7. фебруара 1942. године покоља у бањалучким селима Мотике, Дракулићи, Шарговац и руднику "Раковац", уморили 2.300 Срба. Врхунац злочина био је извођење српске дјеце из школских учионица и њихово ритуално клање. Према подацима до којих је дошао публициста и књижевник Јован Бабић из Бањалуке и на основу истраживања Драгоја Лукића, публицисте из Београда, у овом монструозном покољу уморено је 551 дијете, узраста од колијевке до 14 година живота. У Дракулићу је убијено 294 малишана, у Мотикама 207, а у Шарговцу 50 дјеце. Имена, невино уморене дјеце објављена су у књизи Јована Бабића "Дракулићи".

Бабић је, такође, сакупио личне податке о 52 заклана основца православне вјере на основу школског именика. Међутим, према италијанским подацима тога дана уморено је 56, а њемачки извори наводе бројку од 53 заклана ученика.

Просјечна старост малих мученика износила је тек 6,7 година!

Мора се, ипак, признати да усташка власт и није скривала своје нељудске намјере према православној дјечи. Попут "фра Сотоне", Мирослава Филиповића-Мајсторовића, који је један од планера покоља Срба у околини Бањалуке, озлоглашени фратар Дионизије Јуричев и високи усташки официр у Загребу, јавно је позивао на покољ српске дјеце у НДХ-

а. "У овој земљи не може нико да живи осим Хрвата. Ко неће да се пократи, ми знамо куда ћемо с њим. Данас није грехота убити нити мало дијете од седам година, које смета нашем усташком поретку. Немојте мислити што сам ја у свештеничкој одори, да не могу узети, кад је потребно стројницу у своје руке и да таманим све до колијевке, све оно што је против усташке власти и државе..." - говорио је фратар Јуричев

Виктор Гутић, главни организатор покоља у НДХ, био је нешто "великодушнији" према дјечи шаљући усташама упутство за геноцид: "Сву српску гамад од 15 година па навише ми ћемо побити, а њихову дјецу смјестити у самостане (манастире) и од њих ће бити добри католици..."

У те "добре католике" биле су сврстане хиљаде православних дјечака, покатоличених, одјевених у усташке униформе, подвргнутих "преодгоју" и припреманих за будуће "усташе-јаничаре"!

У извјештају Комисије за утврђивање ратних злочина за БиХ о злочину у руднику "Раковац" и у селу Дракулић, из децембра 1944. године, између осталог наведено је сљедеће:

"Врхунац дивљаштва представља покољ шездесеторо школске дјеце, коју су затекли у школи и сјекли им главе пред очима учитељице која је од претрпљеног ужаса полудјела."

Др Лазар Милин, православни свештеник и професор на Православном богословском факултету у Београду, цитира сљедеће ријечи доктора Николе Николића: "Данас сам (то јест 1943) дознао неке детаље о оном страшном и беспримјерном звјерском покољу православне школске дјеце у селу Криваји, код Бање Луке. Учитељица је у том селу била сестра Мара "Мила" Стипе Шуњића. Лично је познам. Обучен у фратарски хабит ушао је Филиповић, познатији као фра Сотона, у разред са усташком капом на челу у пратњи неколико усташа.

Тражио је од учитељице да одвоји православну дјецу од католичке и муслиманске. Кад је то учинила, не слутећи злочин, он је поклао православну дјецу на очиглед и врисак нејачи."

Према сачуваном школском дневнику из тадашње Народне школе у Шарговцу, код Бањалуке, за школску 1942/43. годину, поред имена и

презимена ђака српско-православне вјере стављена је посебна напомена "умро/ла" 7. фебруара 1942. године, а уствари тог кобног дана усташе су заклале 52 ученика са овог подручја:

Гламочанин Ђурђа Радојка, рођена 1931. уписана у школу 1938., Курузовић Душана Симеун, рођен 1931. уписан 1938., Курузовић Јове Јован, рођен 1932. уписан 1938., Курузовић Петра Јелена, 1931. уписана 1938., Стијаковић Ђурђа Душан, рођен 1930, уписан 1938., Станковић Милана Душан, рођен 1930. уписан 1938., Стијаковић Столе Јованка, рођена 1929. уписана 1938., Ђушић Ђуре Драгомир, рођен 1931. уписан 1938., Шешић Ђуре Мара, рођена 1931. уписана 1938., Шешић Душана Милан, рођен 1930. уписан 1938., Гламочанин Јована Радмила, рођена 1932., уписана 1939., Гламочанин Косте Остоја, рођен 1932. уписан 1939., Гламочанин Милана Милева, рођена 1931. уписана 1939., Митровић Тривуна Ђуро, рођен 1932. уписан 1939., Смиљанић Млађана Милан, рођен 1932. уписан 1939., Станковић Јована Душан, рођен 1930. уписан 1939., Станковић Луке Видосава, рођена 1931. уписана 1939., Шешић Ђуре Госпава, рођена 1930. уписана 1939., Кочић Ђуре Драгица, рођена 1931. уписана 1939., Курузовић Милана Радмила, рођена 1930. уписана 1939., Митровић Илије Милорад, рођен 1931. уписан 1939., Стијаковић Стеве Анка, рођена 1931. уписана 1939., Стијаковић Стојана Остоја, рођен 1932. уписан 1939., Стијаковић Ђурђа Славко, рођен 1932. уписан 1939., Столић Ристе Душан, рођен 1932. уписан 1939., Зебић Мирка Зорка, рођена 1931. уписана 1940., Камбер Цвије Гојко, рођен 1933. уписан 1940., Пиљагић Милана Здравко, рођен 1933. уписан 1940., Гламочанин Ђурђа Милан, рођен 1933. уписан 1940., Станковић Раде Остоја, рођен 1933. уписан 1940., Смиљанић Николе Бранко, рођен 1933. уписан 1940., Курузовић Николе Драгица, рођена 1933. уписана 1940., Амићић Николе Славка, рођена 1933. уписана 1940., Михајловић Митра Љубица, рођена 1933. уписана 1940., Станковић Луке Милева, рођена 1933. уписана 1940., Курузовић Милана Мара, рођена 1933. уписана 1940., Кочић Ђуре Митар, рођен 1933. уписан 1940., Тодориновић Миле Даринка, рођена 1932. уписана 1940., Смиљанић Остоје Нада, рођена 1932. уписана 1940., Каталина Симе Светозар, рођен 1932. (доселио из Вараждина) 1940., Смиљанић Николе Бранко, Бркић Тривуна Јован, Гламочанин Петра Милош, Столић Пане Здравка, Каталина Ду-

шана Стамена, Амићић Николе Анка, Станковић Косте Бранко, Савановић Јована Милева, Станковић Луке Марија, Шева Ђорђе Нада, Станковић Лове Живко, Тодориновић Симе Миливоје.

Ипак, један од најтежих и најморбиднији злочин починио је Лубурић са усташама у Слобоштини, 16. августа 1942. године, када је у бунаре бачено 1.368 жена, дјеце и немоћних стараца. Жртве су у колонама прилазиле бунарима и гледали како оне несрећнике испред њих ударају маљем у главу и стрмоглављују у најмрачније бунарска гротла. Само неколико дана од овог бестијалног злочина, Лубурић је са својим усташама заробио око 200 недужних мјештана на подручју села Гучана и Буснова, код Приједора. Одмах по њиховом заробљавању звјерски су убијена 53 лица, а преостали су одведени у јасеновачку фабрику смрти.

Када је ријеч о Јасеновцу треба подсјетити да су на основу рада и истрага чланови шест земаљских комисија, које су формирана на Другом засједању АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. године, прикупили податке за 1,3 милиона жртава усташких и њемачких нациста. Као предсједник нове Југославије, Јосип Броз Тито је крајем рата 1945. године, на једном скупу у Љубљани, јавно објелоданио податак да је у усташком логору Јасеновац убијено 700.000 људи. Четири и по деценије касније, тадашњи предсједник Републике Хрватске, Фрањо Туђман је, у својој памфлет књизи "Беспућа повијесне стварности", објавио скандалозан податак према којем је у Јасеновцу страдало "само 30.000 људи". Тиме је уствари покренута бјесомучна кампања у Републици Хрватској у којој се многи публицисти просто утркују у негирању злочина геноцида и минимизовању броја жртава у НДХ. Као резултат такве кампање почеком деведесетих година двадесетог вијека услиједило је насилно зарање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, тако што је 1991. године услиједила сецесија Словеније. Убрзо потом избили су оружани сукоби у Хрватској, а годину дана касније и у Босни и Херцеговини. Током грађанског рата у Хрватској плански су затирани и уништавани трагови усташких злочина и уништени многи експонати у Спомен-подручју Јасеновац. Тек 2006. године, власти у Хрватској су отвориле нову и потпуно измијењену музејску поставку у којој су презентовани подаци и имена за 75.159 јасеновачких жртава, што је чак десет пута мање од броја, који је пуних пет деценија био у званичној употреби у скоро свим историјским документима.

Аутори нове музејске поставке су навели и податак да је 57.614 жртава убијено у Јасеновцу, а 12.220 у логору Стара Градишка, док за осам жртава мјесто смрти није установљено!? Наведено је, такође, да је од укупног броја жртава у Јасеновцу убијено 35.215 мушкараца, 20.469 жена и 19.475 дјеце до четрнаест година старости.

Чак и под претпоставком да су сви наведени подаци тачни, аутори поставке нису ни свјесни да су јавности понудили једну сасвим нову слику и необориве доказе да је у усташкој НДХ током Другог свјетског рата почињен тежак злочин геноцида. Наиме, према досад јавно публикованим подацима од укупно 750.000 уморених логораша у Јасеновцу, свака десета жртва усташких крволока била су малољетна дјеца до четрнаест година. Међутим, најновији подаци које су презентовале хрватске власти преко нове музејске поставке у Спомен-подручју Јасеновац, упућују на шокантан закључак да је свака трећа жртва усташких немани била малољетно дијете. Тиме су власти Хрватске, без обзира на драстично умањење коначног броја жртава у Јасеновцу, домаћој и свјетској јавности пружиле необорив доказ да је у вријеме НДХ почињен злочин геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима, а као "главни непријатељи усташа била су дјеца у пеленима".

НЕЈАЧ СА КОЗАРЕ У ЛОГОРУ ЈАСТРЕБАРСКО

Први и најзлогласнији дјечији логор смрти, какав није постојао нигдје у свијету, формиран је по наредби вође НДХ Анте Павелића, 12. јула 1941. године у Јастребарском за српску нејач, кроз који је током постојања прошло највише дјеце са Козаре.

Логор је формиран у бившем дворцу Ердери, односно напуштеној италијанској коњушници у Доњој Реци и некадашњој циглани. Само два дана уочи формирања овог логора Анте Павелић је обавио разговор са њемачким генералом Глазеом фон Хорстенауом и њемачким послаником у Загребу Зигфридом Кашеауом послвије којег је настао докуменат у којем је између осталог наведено да се "у вези са даљим поступцима према заробљеницима са Козаре искористе све могућности логора у Јасеновцу и Старој Градишки, како би се што више прикупило и придобило способне радне снаге за Рајх". Истим документом је предвиђено

да се дјеца "избјеглице са Козаре смјесте у посебан логор у Јастребарском и подвргну планском одгајању".

"Први транспорт дјеце су већ у покрету. Овај логор је био под управом часних сестара конгрегације "Св. Винко Паулски". Барта Пулхерија, шездесетогодишња часна сестра, озлоглашена по свирепим поступцима према дјеци, била је управница логора у Јастребарском. Као свастика Миле Будака, усташког министра и ратног злочинца, успјела је при крају рата да побјегне из земље. Преко часних сестара "милосрдница" усташе су, систематски и на свиреп начин, спроводиле план превођења српске дјеце у усташку младеж и своје "јањичаре", као што су Турци у вријеме вишевјековне отоманске тираније на Балкану одводили малољетну српску дјецу, преводили их на ислам и обучавали војним вјештинама.

Кроз логор у Јастребарском од формирања до краја октобра 1942. године прошло је 3.336 дјечака и дјевојчица. Према доступним подацима у логору је страдало 768 дјеце. Међутим, у Јастребарском је вођена и необична борба за спасавање дјеце, којом је, по задатку Партије, руководила Татјана Маринић (њено право име је Јосипа), члан КПЈ од 1919. године. "Била је неуморни радник, трчала је и стизала на све стране, имала је круг познаника у Загребу, од пролетера и скромних домаћица до интелектуалаца, од којих су многи, увјерен сам, помагали нашу борбу само зато што је то тражила Татјана. Није било много таквих жена у нашој Партији као што је била Татјана Маринић" - записао је Родољуб Чолаковић у свом "Казивању о једном покољењу".

"Увек се питам коме су ти мали сужњи били криви? У Јастребарском (Јаски), Горњој Ријеци код Крижеваца отворен је први дечји логор, грозота које нигде није било. У том, иначе унијатском крају основан је први дечји логор. Сестре из реда Св. Винка Паулинског биле су задужене за децу. Не зна се тачан број дјеце која су ту допремљена, умрла, дата на усвајање", ријечи су др Милана Басташића, који је као један од ријетких преживјелих логораша прошао кроз пакао јасеновачког логора у који је из родног Грубишиног Поља доведен у октобру 1942. године. Логорашку голготу, страдање и спашавање дјеце из усташких логора смрти др Басташић је описао у својој књизи "Билогора и Грубишно Поље 1941 - 1991".

Исто тако остало је потресно свједочење гробара Фрање Иловара, који је био плаћан за покопе дјеце и то по "комаду", како је наведено у заплијењеним усташким документима. Према његовом дневнику који је објављен у оквиру књиге "Дечји усташки логор Јастребарско" (Гамбит, Јагодина, Душко Томић; "Путевима смрти Козарске дјеце", Национални парк Козара) види се да је сахранио 496 тијела убијене дјеце. Укоп је по наредби Берте Пулхерије обављен ван гробља, јер убијена дјеца нису били католици већ православни.

"Дубоко се треба захвалити и поклонити свим племенитим људима који су тој дјечи мученицима дали комад хљеба, шољу чаја. Било је Хрвата који су и усвајали српску сирочад. Многи су имали проблема због тога, као што су Диана Будисављевић, др Бреслер и вриједне активисткиње Црвеног крста", нагласио је др Басташић.

"Међутим, основно је питање: зашто су десетине хиљада српске дјеце доведена у ту позицију да их "спасавају" у вагонима и возовима ужаса или у самом Загребу? Сматра ли неко да су та невина људска бића некако сама и добровољно отишла од родитеља? Треба рећи јасно и гласно: десетине хиљада српске дјеце, а најмање четрдесет хиљада, брутално је отето са прса и из руку избезумљених, немоћних мајки! Онда су их гомилали гладне, жедне, без основног реда и његе, одбацивали дневни помор ко зна куда, трпали у сточне вагоне и те мале јаднике композицијама смрти, јада, страве и ужаса упућивали у Загреб и Јастребарско. То је права истина. Опет, хвала свим добрим људима који су им на било који начин помогли. ("Дневник" Д. Будисављевић)

Драгоје Лукић је с Јованом Кесаром у посебном издању листа "Борба" први прикупио и навео имена и презимена страдале дјеце са Козаре. Међутим, како је нагласио и сам аутор Лукић у својим књигама, многи су намјерно или случајно у незнању за настрадалу дјецу у НДХ употребљава географски појам "козарска дјеца". У питању су била српска дјеца Козаре, Поткозарја, Баније, Кордуна, Лике, Славоније, Срема. То су непобитне чињенице, јер муслиманска села у Поткозарју усташе нису дирале, а комшије муслимани заједно са усташама упадали и вршили масовне покољ по српским селима током Другог свјетског рата.

Према свједочењу др Милана Басташића, он је заједно са групом дјеце логораша у октобру 1942. године из Јастребарског, под бруталном тортуром у сточним вагонима, пребачен у Јасеновац.

"Путовали смо од уторка до петка, без воде, без хране. Врата вагона се нису отварао до Јасеновца. То зло се не може описати - нормалан човек то не може да схвати. Тако су транспортоване и жене са малом дјецом до логора Сисак. Глад, хладноћа, тешки физички рад, никакви услови за спавање у баракама без пода, без врата и без огрева, свакодневна физичка злостављања заточеника, батинање на путу за рад на насипу, масовна одвођења на ликвидације и дању и ноћу, уносили су страх, безнађе, безизлазност... Без снаге, без воље, без икаквих услова за самоодржање, били смо безвољна маса погодна за све врсте ликвидације, без смисла и могућности било каквог отпора. Нас дјечаке тјерали су на разне радове, у кухињи, чупање лана, рад на насипу. У кухињи би сакрили по који кромпир, ставили га у џеп, џеп зашили, те када је одјећа ношена на прање, кромпир би се скувао. Такав поступак добављања хране, једног послијеподнева главом је платило 16 људи, стријељани су пред свима прије вечере. Кад смо ујутро ишли на чупање лана, ту је још било крви и остатака мозга. Ликвидације су стално вршене одвођењем дугих колона заточеника ван логора, а нови заточеници, стално су долазили. Готово свакога јутра некога познатог више није било", посвједочио је др Басташић, који је са непуних дванаест година постао заточених усташких логора смрти.

Поменуто Татјана Маринић је пред Земаљском комисијом 1944. и 1945. године сестре БERTУ Пулхерију и Гауденцију, па и друге часне сестре, оптужила за њихове бруталне поступке према дјечи у логору Јастребарско. Према записнику, Маринићева је изјавила пред комисијом: "О осталим подацима и страдалницима те дјеце даће податке проф. Бреслер, др Драгишић". И заиста, Земаљска комисија је на саслушање позвала два пута проф. Бреслера и др Драгишића 1945. године, али није саслушала часну сестру Гауденцију које је до краја рата живјела у Јастребарском, нити часну сестру Пулхерију, која је у мају 1945. године побјегла у Словенију, а потом је крадом пребјегла у Аустрију гдје је умрла 20. марта 1970. године. Да нису биле искрене намјере Земаљске комисије и других правосудних органа у Титовој Југославији најбоље свједочи податак да никад није затражена екстрадиција многих ратних

злочинаца, па тако ни часне сестре која је спроводила злочине над српском дјецом у логору Јастребарско.

И поред чињенице да је Маринићева оптужила часне сестре у логору Јастребарско за њихове нељудске и нехумане поступке према дјечи, партизанске власти ништа нису конкретно предузимали да се испитају ови наводи и да се одговорни за те злочине приведу правди.

Ништа се није промијенили ни послије оптужбе др Бранка Драгишића који је пред истом комисијом изјавио да су дјеца у логору Јастребарско масовно умирала од посљедица свакодневног пребијања и злостављања малишана.

Од 12. јула 1941. до почетка новембра 1942. године, како стоји у књизи "Сјећања", може се "говорити о бруталном кажњавању, шибању дјеце, пријетњом крампусом за католички празник Николиће (6. новембар)". Исто тако, према "Књизи казни", није тешко схватити како су српска дјеца "кризмана" и привођена "првој причести", затим о томе како су дјеца приморавана да из православља прелазе у католичанство, како су их усвајале поједине хрватске породице, како су обучавана у усташким униформама и како су подучавани у пјевању усташких пјесама, итд.

Поред Јастребарског упоредо са логором за одрасле у Сиску је такође постојао и дечији логор који су усташе покушале да пред њемачким властима камуфлирају као "Прихватилиште за дјецу избјеглица". Већ по доласку у Сисак дјеца су одвајана од родитеља. Велики транспорт дјеце стигао је 29. јула 1942. године са 1.400 дјеце из логора Млака и Стара Градишка. Потом је до краја октобра 1942. године у неколико транспорта у Сисак стигло преко 7.000 српске дјеце са подручја Козаре, Баније, Лике, Кордуна и Славоније.

Дјеца су затворена у зграду бившег Југословенског сокола, такозвану Соколану. У наредна два мјесеца логор се проширио на зграду бившег Крижарског дома, затим самостана "Свети Винко", Теслићеву стаклану и купалиште, зграду Гучу, бившу солану "Рајс" и основну школу у Новом Сиску.

Услови у логору за дјецу били су грозни. Прљавштина, тифус и затрована вода учинили су своје. Од укупног броја дјеце која су прошла кроз

овај логор до 8. јануара 1943. године, кад је распуштен, умрло је око 1.600 дјеце.

Ана Ракић из Црквеног Бока сјећа се тих стравичних тренутака када је последије вишедневног гладовања појела идентификациони картон који је носила о врату. Од сигурне смрти спасио је старији брат, јер јој није дозволио да пије воду са бунара који су усташе одредиле. Увјерио се да дјеца умиру која су пила ту воду пила.

Чим је стигао први транспорт у Сисак у августу 1942. године од 1.200 дјеце, вођа транспорта сестра Драгица Хабазин телефоном је о томе обавијестила Загреб. Из хрватског Црвеног крста је обавјештавају да постоји још око 200 православне дјеце из Хрватске Дубице и околних мјеста Баније, за чију се судбину није ништа знало. Још јој је поручено да заједно са Дианом Будисављевић оду тамо и сазнају куда су настала та дјеца, пошто је раније један усташа рекао да су сва одведена у Београд.

Међутим, тек касније се испоставило да су та српска дјеца страдала у Јасеновцу и то тако што су чамци у којима су превожени превртани на средини Саве, написала је Дијана Будисављевић у свом Дневнику, од 23. августа 1943. године.

Приликом инспекцијске контроле логора Јастребарско усташки министар Ловро Сушић упутио је оштру примједбу на рачун Камила Бреслера, социјалног радника у логору, који се нешто љубазније односио према малим заточеницима, упозоравајући га да се то коси са начином спровођења Павелићевог декрета о "стриктним мјестима" за дјецу у логору. Сушић је упозорио Бреслера сљедећим ријечима:

"Све су то непријатељи хрватског народа."

Ево шта је у вези са страдањем дјеце у логору изјавио напријед Камило Бреслер:

"Од укупно 7.000 малих заточеника у усташком логору Сисак, за три мјесеца 1942. године умрло је 1.631 дијете, што у проценту износи 22 одсто, док је кроз Завод за глувонијеме (највеће загребачко "прихвати-лиште" за дјецу преузету из јасеновачког логора), прошло 5.612 дјеце од којих је умрло 157 или 2,7 одсто.

Разлика у смртности у овим "прихватилиштима" је очигледна, а разлики за то су сасвим разумљиви: "Прихватилиштем у Загребу је руководио православцац др Бранко Драгишић, који је претходно уклоњен са загребачке клинике и који је послје обављеног посла отишао у партизане, а логором у Сиску је управљао љекар Антон Најцер, који је због злочина над дјецом, отишао на вјешала."

Када се пише и говори о ратним страхотама и монструозним покољима дјеце у усташким логорима смрти било би неправедно не истаћи улогу племените Диане Будисављевић, која је као ријетки и велики хуманиста преузела велики ризик да из усташког гротла спасава и избави велики број малих логораша.

Ова племенита Аустријанка, која је била удата за Србина, у својој узвишеној хуманитарној мисији и јединственом подвигу у Другом светском рату, успјела је да спаси преко 12.000 малишана из пакла усташких логора Старе Градишке, Јастребарског и Јасеновца. "Увијек се неко нашао ко ће помоћи Јеврејкама и комунистима, а о Српкињама се нико није бринуо", изјавила је у октобру 1941. године Диана Будисављевић када је званично и отпочела спасавање дјеце из логора смрти. Прво њено одредиште био је логор Лобоград код Златара у Хрватском загорју у којем су биле заточене Јеврејке и Српкиње са малољетном дјецом из БиХ доведене из усташког логора Крушчице код Травника 5. и 6. октобра 1941. године. Пошто су Јеврејкама и њиховој дјечи стизала помоћ директно из Јеврејске општине у Загребу, Дијана је одлучила уз помоћ Црвеног крста у Женеви прикупи храну, одјећу, обућу и лијекове за мале логораше.

У племенитој мисији заједно са представницима Црвеног крста Диана је имала само један циљ како да спаси заточену дјецу, чија је судбина била у рукама најокорјелијих крвника.

ПИСМО МУСОЛИНИЈУ

Већ у првој години окупације Краљевине Југославије, команда италијанске војске била је приморана да у својој окупационој зони стави под пуну заштиту недужне српске цивиле од усташких покоља и прогона,

о чему свједоче депеше, извјештаји и документована свједочења у војним архивима.

Међу бројним сачуваним документима једно од најпотреснија свакако је писмо италијанског генерала Александра Лузана, које је поводом стравичних усташких злочина над Србима упутио свом предсједнику Бениту Мусолинију. Ево садржаја тог писма:

"Дуче! Моја безгранична оданост према Вама ми, надам се, даје за право да, у нечему, одступим од строгог војничког протокола. Зато и журим да Вам опишем један догађај којем сам, уназад три седмице, лично присуствовао.

Обилазећи среска мјеста Столац, Чапљину и Љубиње (између 60 и 130 километара сјеверно од Дубровника) сазнам од наших обавјештајних официра да су Павелићеве усташе, претходног дана, починиле неки злочин у једном селу (Пребиловци), и да ће, када се то прочује, околни Срби поново да се узнемире.

Недостају ми ријечи да опишем оно што сам тамо затекао. У великој школској учионици затекао сам заклану учитељицу и 120 њених ученика! Ниједно дијете није било старије од 12 година! Злочин је неумјесна и невина реч - то је превазилазило свако лудило! Многима су одсекли главе и поређали их по ђачким клупама. Из распорених утроба усташе су извукле цријева и, као новогодишње траке, растегли их испод плафона и ексерима укуцали у зидове! Рој мува и несношљив смрад нису дозвољавали да се ту дуже задржимо. Примијетио сам начету врећу соли у ћошку и згрануто установио да су их клали полако, долећи им вратове! И таман кад смо одлазили, у задњој клупи се зачуло дечје крклање. Пошаљем двојицу војника да виде шта је. Изнели су једног ђака, још је био у животу, дисао је са напола пресјеченим гркљаном! Својим колима одвезем то јадно дијете у нашу војну болницу, повратимо га свести и од њега сазнамо пуну истину о трагедији.

Злочинци су најприје, на смјену, силовали учитељицу Српкињу (име јој је Стана Арнаутовић) и онда је пред дјецом убили. Силовали су и дјевојчице од осам година. За све то вријеме пјевао је силом доведени оркестар Рома и ударао у тамбуре!

На вјечну срамоту наше, римске цркве - и један божји човјек, један жупник, у свему томе је учествовао! Дјечак кога смо спасили брзо се опоравио. И чим је рана зарасла, нашом непажњом побјегао је из болнице и отишао у своје село, да тражи родбину. Послали смо патролу за њим, али узалуд; нашли су га на прагу куће закланог! Од хиљаду и нешто душа у селу више нема никога! Истога дана (то смо открили касније) кад је извршен злочин у школи, усташе су похватале још 700 становника села Пребиловци и све их бацили у јаму или на животињски начин на путу до јаме побили. Спасило се само око 300 мушкараца: једино је њима успјело да пробију усташки обруч око села и да побјегну у планину! Тих 300 преживелих јаче је од најелитније Павелићеве дивизије. Све што су имали да изгубе они су изгубили! Дјецу, жене, мајке, сестре, куће, имовину. Чак су и страха од смрти ослобођени. Смисао њиховог живота је једино у освети, у страшној освети њих је, у неку руку и стид што су преживели! А таквих села, као што су Пребиловци, пуна је Херцеговина, Босна, Лика, Далмација. Покољи Срба су достигли такве размере да су у тим крајевима загађени и многи водени извори. Из једног врела у Поповом Пољу, недалеко од јаме у коју је бачено 4.000 Срба, избијала је црвенкаста вода, лично сам се у то увјерио! На савјест Италије и наше културе пашће неизбрисива мрља, ако се, док је вријеме, не дистанцирамо од усташа и не спријечимо да се нама припише да подржавамо безумље!"

ТРИ НАРОДА - ИСТЕ СУДБИНЕ

Скоро седам деценија од завршетка Другог свјетског рата многи правдољубиви интелектуалци и данас се са невјерицом питају зашто Срби тако дуго ћуте о својим страдањима и стравичном покољима више од 700.000 невиних људи, жена и дјеце од стране геноцидног усташког режима.

Један од најупорнијих, који тражи одговор на ово питање свакако је Арије Ливне, представник Свјетског јеврејског конгреса за државе настале на тлу бивше Југославије, специјални савјетник предсједника Републике Српске Милорада Додика и изасланик Републике Српске у Израелу.

Ари Ливне, наине, већ деценијама неуморно ради на јачању и продубљивању веза између јеврејске дијаспоре и матичног Израела, а као освједочени пријатељ српског народа користи своје контакте и везе, пријатеље и сараднике широм свијета, посебно у Америци, лобирајући за Србију, како у вријеме наметнутих економских санкција, тако и у вријеме трајања грађанских ратова, косовске кризе, бомбардовања...

- Ми Јевреји дуго памтимо пријатеље, иако се у појединим историјским моментима то увек не види, нема сумње шта Јевреји стварно осећају према српском народу. На свет гледам кроз Други светски рат и они који су ми тада били пријатељи и данас су. Податак да јеврејски народ више од 500 година живи овде са Србима као братским народом обавезује - изјавио је Ливне у интервјуу за београдску "Политику" од 12. фебруара.2007. године.

Арие Ливне је рођен 1921. године у Будимпешти, а дјетињство и младост је провео у Новом Саду. Као у његови сународници прошао је кроз многе логоре, холокаусте, искушења и патње, али и кроз тренутке љубави и среће, о чијем су животном путу снимљена два документарна филма.

Тако и у интервјуу за београдске "Вечерње новости" (15. август 2012.) Ливне поново подсећа да се деценијско ћутање Србима о страдањима у Другом свјетском рату, као бумеранг враћа у виду фабриковане лажи о "геноциду" у Сребреници 1995. године.

- Нема никакве дилеме да су трагични догађаји у Сребреници нанели више штете Србима него Бошњацима. Био је то непотребан ратни злочин за који починиоци морају да одговарају. Тврдим и верујем да у Сребреници није почињен геноцид него тежак ратни злочин, какви се, нажалост, дешавају у свим ратовима. Лицитирање бројем жртава је сасвим непотребно, јер је светска јавност ударила печат на тај документ и ту се не може више ништа. Али српска лоша особина је да не говоре много о својим страдањима, рачунајући да свет за њих зна, као на примеру Јасеновца или злочина извршених над Србима у последњем рату. У свету се ништа не зна, то треба разјаснити, али то много кошта и потребно је много рада - закључио је Ливне.

Трагична судбина многих Јевреја, односно холокауст из Другог свјетског рата није поштедио ни породицу Арије Ливнеа. Његова мајка Илона Сици Вајс је 1944. године депортована у Аушвиц.

- Уморена је у гасној комори, а затим спаљена у крематоријуму. И његов отац је био у Аушвицу. Одлично је говорио њемачки и писао готицом. Због тога су га задржали као писара и то му је спасло живот. Умро је у Израелу у осамдесетој години. Био сам неколико пута после рата у Аушвицу. Једном сам се, пузећи, увукао у крематоријум и из њега извадио парче шамота. То чувам као светињу која ме подсећа на мајку.

Постоје многе личности и свијетли примјери у историји који свједоче о вишевековном пријатељству између српског и јеврејског народа. Међутим, поред освједоченог Арије Ливнеа, велики допринос на јачању српско-јеврејског пријатељства дао је Јаша Алмули, угледни новинар и публицист. Једно од његових посљедњих дјела носи наслов "Страдање и спасавање српских Јевреја".

Главни дио текста у књизи "Страдање и спасавање српских Јевреја" посвећен је настанку и функционисању стратишта на другој обали Саве, старом Сајмишту, кроз које је прошло око 7.500 Јевреја из свих крајева Србије. У књизи су описане бројне личне и породичне трагедије. Аутор закључује да је у ужој Србији и Банату, под директном њемачком војном управом, побијено око 14.800 Јевреја, што чини 88,9 одсто од предратног броја становника.

Попут племените Диане Будисављевић, која је спасавала од сигурне смрти српску, јеврејску и ромску нејач из усташких логора смрти, у поглављу књиге Јаше Алмулија названом "Спасавање", наведене су потресне приче преживјелих Јевреја о томе како су их Срби сакривали и помагали у најтежим тренуцима, ризикујући притом властити живот. Записано је тридесетак таквих случајева, а у Меморијалном центру "Јад Вашем" ("Мјесто и име") у Јерусалиму до 2009. године регистровано је 125 Срба који су добили медаљу "Праведник међу народима".

Драгољуб Ацковић, један од водећих ромских интелектуалаца и члан Свјетског Конгреса Рома, презентовао је податке да је у Другом свјетском рату страдало више од 1,5 милиона Рома. Реагујући на фалсификате у књизи "Геноцид над Ромима - Јасеновац 1941", у којој је ауторка

Нарциса Ленгел-Кризман навела податак да се ромске жртве "с одређеном сигурношћу" могу процијенити на нешто преко 8.500. Ацковић је 2004. године показао на само једну масовну гробницу у Уштици (Доња Градина) у којој је било укупано 12.000 Рома.

Спровођењем расистичко-фашистичке теорије о "чистој раси" Роми су у вријеме Другог свјетског рата, па тако и у усташкој геноцидној творевини НДХ, били прогањани као дивље звијери. Били су одвођени у концентрационе логоре, убијали су их или уништавали у гасним коморама.

"Роми су нижа раса - лутајућа, номадска, прљава и лоповска банда коју треба у интересу хигијене више расе ликвидирати, и физички потпуно уништити". То је била једна од тачака нацистичко-фашистичког геноцидног плана истребљења Рома. Стравичан биланс повампиреног нацифашизма потврђује да је преко 80.000 Рома уморено у логорима Павелићеве НДХ.

ЛИТЕРАТУРА:

Јован Бабић, Спомен-храм Светог великомученика Георгија у Дракулићу, Графид, Бања Лука, 2005.

Драгоје Лукић, Козарско дјетињство, Народна књига, Београд, 1973.

Јожа Хорват и Зденко Штамбук, Документи о противнародном раду и злочинима једног дијела католичког клера, Загреб, 1946.

Концентрациони логори, "Вјесник", Јединствене народно-ослободилачке фронте Хрватске, Загреб, 1944.

Остоја Кесар, Дјеца логораши, Музеј Козаре, Приједор, 2008.

Будо Симоновић, Огњена Марија, ливањска, НИДДА ВЕРЛАГ, Вести, Београд, 2008.

Драгоје Лукић, Рат и дјеца Козаре, Народна књига, Београд, 1979.

Драгоје Лукић, Били су само деца, Графид, Бања Лука, 2008.

Душан Бурсаћ, Анђели у паклу, Удружење логораша Другог свјетског рата и њихових потомака РС, Бања Лука, 2006.

Ђорђе Милиш, Пакао Јасеновца, Загреб, 1945.; Арт принт, Бања Лука, 2006.

Јаша Алмули, Јевреји и Срби у Јасеновцу, Службени гласник, Београд, 2009.

Др Милан Басташић, Билогора и Грубишно Поље 1941 - 1991., Удружење бивших логораша Другог свјетског рата и њихових потомака у Републици Српској Бања Лука, Бања Лука - Београд, 2009.

Раде Милосављевић, Дечији усташки концентрациони логор Јастребарско, Гамбит, Јагодина 1989.

Диана Будисављевић, Дневник 1941-1945.

"Политика", Београд, 12. фебруара 2007.

"Вечерње новости", Београд, 15. август 2012.

Јаша Алмули, Страдање и спасавање српских Јевреја, Завод за уџбенике, Београд, 2011.

"Јеврејски преглед", Београд, јануар 2011.

"Глобус", Загреб, јануар 2006.

"Национал", Загреб, број 265. 14. децембар 2000.

Јован Бабић, Дракулићи, Узкрсле Дракуле: Мртве Приче, Задужбина "Петар Кочић", Бања Лука - Београд, 1998.

Душко Томић, Дечји усташки логор Јастребарско

Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац: 1941-1945: документа, Народна књига, Београд; Спомен-подручје, Јасеновац 1987.

Зборник Прве међународне конференције о Јасеновцу, ЈУ Спомен-подручје Донја Градина, Козарска Дубица, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 1997.

Зборник Друге међународне конференције о Јасеновцу (друго издање) ЈУ Спомен-подручје Донја Градина, Козарска Дубица, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 2003.

Зборник Треће међународне конференције о Јасеновцу, ЈУ Спомен-подручје Донја Градина, Козарска Дубица, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 2003.

Зборник Четврте међународне конференције о Јасеновцу, ЈУ Спомен-подручје Донја Градина, Козарска Дубица, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 2007.

Зборник Пете међународне конференције о Јасеновцу, ЈУ Спомен-подручје Донја Градина, Козарска Дубица, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 2011.

Декларација о геноциду Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог свјетског рата, Удружење "Јасеновац-Доња Градина", Бања Лука, 2011

Дејан Мотл

ЕКОНОМИЈЕ У САСТАВУ ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ И ОКО ЊЕГА

Напуштена српска имања у оближњим селима гдје су логораши, најчешће жене, обрађивали земљу, чували стоку и убирали љетину, усташе из логора Јасеновац називали су економијама. Основане су с на-мјером да се обезбиједи намирнице за усташе у логору. Један мали дио хране добијали су и логораши. У управном смислу економије су биле у саставу логорске радне групе Е-економија. Основана када и Логор III - Циглана, у новембру 1941, простирала се унутар логорске жице, у ди-јелу логора између језера и Саве. Ту су се налазиле штале за стоку, кла-оница, мљекара, башта... Сточни фонд се добијао искључиво пљачкањем српских села у околини логора¹. Због потреба ове радне групе у Логору III - Циглана је у љето 1943. основан и женски логор. Тада је из логора Стара Градишка доведена група од 100 жена које су свакодневно, у пратњи усташке страже, прелазиле Саву и одлазиле до удаљених поља која су обрађивале. По читав дан су радиле на окопавању кукуруза, са-бирању плодова, сушењу сијена и слично. Касно увече су се враћале у логор².

Радна група економија је постојала и у Логору V - Стара Градишка. У-нутар зицина логора налазили су се стаје за коње и краве, свињци, ко-кошињци и доста велик врт. Ту је радило око 40 логораша. Они су мање

¹ Никола Николић, Јасеновачки логор смтри. НИШП "Ослобођење", Сарајево, 1975, стр. 29

² Број логорашица у Логору III-Циглана се временом повећао на око хиљаду. До јесени 1944. оне су биле смјештене на дијелу логора гдје се налазила логорска економија. Користиле су двије бараке, жицом одвојене од остатка логора. Од јесени 1944. женски логор се налазио 500 метара удаљен од економије. Ту су биле изграђене двије велике зграде од којих је једна кориштена за смјештај: Револуционарни омладински покрет у Загребу, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1984, стр 346.

патили од глади јер су били у могућности да дођу до отпадака из клоа-нице као и до хране којом су хранили стоку³.

Радна група Е-економија је временом стекла одређену самосталност у односу на управу логора. Под радну службу логора потпадала је уто-лико што јој је ова стављала на располагање потребну радну снагу⁴.

Од прољећа 1942. економија се проширила и на подручја ван логора. Опљачкана и опустошена српска села су постајала јасеновачке еконо-мије. Становнике села су убили или одвели у логор, а у њихове куће су затворили логораше који су морали обрађивати сеоску земљу. Те куће су најчешће оградили бодљикавом жицом. Љети би на раду у еконо-мији био ангажован велики број логораша. Са доласком зиме и престан-ком рада, већина је убијена.

Десетак километара сјеверно од Старе Градишке налазила се логорска економија Гређани. То је била прва економија која је основана изван логора. Локоалитет се налази у атару истоименог села⁵. У литератури се поред ове често спомиње и економија Војновића салаш. У питању је, ипак, једна економија, која се налазила на имању богатог српског се-љака Гиге Војновића, тј. на салашу издвојеном ван села Гређани. Породица Војновић је након оснивања НДХ избјегла у Србију, а њихово је имање конфисковала усташка власт. Хиљаде хектара квалитетне земље који су се протезали између Гређана, Новог Вароша, Доњих Богићеваца и Дубовца усташе су претвориле у економију. Ту су довођени лого-раши из Старе Градишке, који су на имању спавали, а током цијелог дана радили на њивама. На овој економији радило је око стотину лого-раша који су боравили у дрвеним баракама.⁶

Логорске економије су најчешће обухватале подручја која су била у близини логора, али је било посједа и у неким удаљенијим областима.

³ Сјећање Јевреја на логор Јасеновац, Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1985, стр. 39

⁴ Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. 2, Народна књига, Београд, 1986, стр. 1070.

⁵ На мјесту економије данас се налази наплатна станица Окучани на аутопуту Загреб – Београд (прим. аут.)

⁶ Саво Вукичевић, Преко Псуња и Папука, ГП "М. Гамбаровски", Нова Градишка, 1975, 63-69

Тако су се код Нашица налазиле двије економије. На имању званом "Читлук" налазила се економија Феричанци. Она је основана почетком прољећа 1942, када је на ово имање, у пратњи двадесетак усташа, доведено тридесетак логораша.⁷ Земљиште је отето од Српске православне цркве чије је свештенство убијено или протјерано. Простор економије није био ограђен, али су се око читавог имања налазила стражарска мјеста. Логораша су радили под надзором усташких стражара, а увече су затварани у објекат некадашње штале. На овој економији логораша су чували и изводили на испашу стоку која је отета из околних српских села.⁸ У јесен 1942. је угашена, јер су усташе сазнале да су логораша ступили у везу са партизанима који су намјеравали напасти ову економију. Логораша су враћени у Јасеновац⁹.

Сјеверно од Феричанаца налазила се економија Обрадовци. Основана је у љето 1942. када је дио логораша са економије Феричанци одведен у српско село Обрадовце које се налази у подножју планине Папук. За смјештај логораша је искориштена зграда лугарнице. Стотињак метара даље у шуми је направљен тор за стоку коју су логораша свакодневно одводили на испашу. На економији је било тридесетак логораша. Њих је чувало око двадесет пет усташа. Са ове економије је 12. септембра 1942. успјело побјећи седам логораша.¹⁰ Неколико дана касније преостали логораша су убијени а економија је угашена.

Села Млака¹¹ и Јабланац¹² налазе се на лијевој обали Саве, између Јасеновца и Старе Градишке. У априлу 1942. српско становништво из ова

⁷ Антун Милетић, н. д. 2, 1084.

⁸ Цадик Данон, Сасечено стабло Данонових, Досије, Београд, 2007, стр. 153-154

⁹ Зборник Прве међународне конференције о Јасеновцу, стр. 169

¹⁰ Тад су побјегли: Зорко Голуб, Феликс Хиршл, Душан Холце, Хуго Штерн, Мирко Маутнер, Цадик Данон, Божо Шварц. (Револуционарни омладински покрет у Загребу, Свеучилишна наклада Либер Загреб, 1984, стр-398-399)

¹¹ Село Млака је 12 км копном удаљено од Јасеновца. У ноћи 13/14. априла 1942. српско становништво је одведено у логор Јасеновац. Прије Другог свјетског рата у селу је било 157 домаћинстава са око 1000 становника, већином Срба (само једна хрватска породица). Живот је изгубило око 930 становника. Пописом из 1948. ово село је имало 160 становника. (Миле Драгић, Трагедија села Млака и Јабланац 1941-1945, Опћина Новска, Новска, 1989, стр.21)

¹² Село Јабланац удаљено је 3 километра низводно од села Млака. По попису становништва село је 1931. године имало 303 становника. У Другом свјетском рату

два богата села је побијено, а њихова имања су претворена у логорске економије.

Средишта оба села усташе су оградиле бодљикавом жицом. За смјештај мушкараца у Јабланцу су употребијене двије, а за смјештај жена три сеоске куће. Око самог села налазило се дванаест бункера са наоружаном усташком посадом. Логораши су на овој економији обрађивали око 60 хектара земље.¹³ Економија у Јабланцу престала је да постоји средином децембра 1944. године. Од око 400 логораша са ове економије у Јасеновац је упућено око 70 док су остали убијени.¹⁴

Економија у Млаци простирала се на око 800 хектара. Око 250 жена било је заточено у једну кућу са седам соба. Поред њих овдје је било заточено и око 70 мушкараца. Радило се највише на брању кукуруза и његовом утовару на бродове којима је превожен у Јасеновац. Ту је била и велика фарма на којој се чувало око 400 крава, 300 свиња и око 120 коња.¹⁵ Усташе су Српску православну цркву у овом селу користили за потребе економије тако да је она, иако оштећена, успјела дочекати крај рата.¹⁶ Ова економија је постојала до прољећа 1945. године.¹⁷

Економије Јабланац и Гређани у јулу 1944. посјетио је представник Међународног Црвеног крста, Швајцарац Јулијус Шмидлин (Schmidlin)¹⁸.

погинула су или убијена 182 становника, од тога је 135 жртава фашистичког терора и 47 бораца. Године 1964. због учесталих поплава и малог броја кућишта ово село је у цјелости расељено. Преживјело становништво се већином населило у Босанској Градишци, Бањој Луци, Окучанима, а већина сеоског земљишта је ушла у систем шумских ловних површина. (Миле Драгић, н. д. стр. 178.)

¹³ Филип Шкиљан, Млака и Јабланац, нестала села, Про темпоре бр. 3, Часопис студената повијести, Загреб, 2006, стр 82.

¹⁴ АБХ, ЗКУЗ Загреб, Саслушања, Босанска Градишка, кт. 1.

¹⁵ Марко Ручнов, Зашто Јасеновац, ИКП "Никола Пашић", Београд, 2001, стр. 142

¹⁶ Црква је саграђена 1803. и посвећена је Св. Пророку Илији. Звоник цркве усташе су користили као осматрачницу. Сав инвентар и намјештај су унишили, а цркву су запалили приликом повлачења 1945. при чему је кров изгорио.; (Миле Драгић, н. д., стр 13.)

¹⁷ До данас је у Млаци пронађено пет масовних гробница од којих су двије обиљежене.

¹⁸ Обилазак логора Јасеновац и Стара Градишка као и наведених економија обавио је у пратњи др Милутина Јурчића, директора "Равнатељства за јавни ред и сигурност" Министарства унутрашњих послова НДХ" и других усташких функционера.

За економију Јабланац је написао да је састављена од више малих приземних кућа. Успио је избројати око 140 логораша који су у вријеме његове посјете, под стражом усташа, радили на косидби. Њихову одјећу назвао је "дроњцима", док каже да су на ногама носили дрвене сандале са кожним каишевима које су логорашаи сами првили. Идући према логору Стара Градишка, 7 километара низводно, наишао је на још једну економију коју је он назвао Струг. Ту је затекао око 110 логораша који су радили на сјечи шуме. И њихову одјећу описао је јадном¹⁹.

У економији Гређани затекао је 95 заточеника који су боравили у дрвеним баракама

Читаво подручје је било ограђено бодљикавом жицом и строго чувано. Назвавши читав комплекс прилично припростим, споменуо је да све производе ове економије усташе присвајају себи²⁰.

У љето 1942. на појединим економијама је било смјештено на хиљаде жена и дјеце са Козаре који су ту доведени из логора у Старој Градишци. Тако су у једној бараци у Феричанцима била смјештена дјеца од 5 до 8 година старости. Дјеца су морала носити усташке униформе и била су под надзором опатица које су се према њима односиле доста грубо²¹. До средине августа 1942. готово сва дјеца на овој економији су умрла²². У Мласти и Јабланцу је хиљаде жена и дјеце боравило под ведрим небом у најгорим_могућим условима. Без праве медицинске помоћи смртност је била велика²³. Ту су дјеца одвајана од мајки и одвођена у Сисак, Јас-требарско, Загреб и Јасеновац.

Код Црквеног Бока налазила се економија Лоња. О њој имамо само оскудне податке у писаном сјећању Ладислава Лиона. Не дајући опис ове економије, он наводи да је ту било заточено око 150 жена и пет

¹⁹ У питању је било подручје звано Међустругови у близини ушћа Струга у Саву. Ту су нађене масовне гробнице из којих је у мају 1945. есхумирано 967 тијела (прим. аут.).

²⁰ Марио Кево, Посјет посланика Међународног одбора Црвеног крижа логорима Јасеновац и Стара Градишка у љето 1944. ЧСП, вол. 40 но. 2, Загреб, 2008., 577-581

²¹ Зборник Прве међународне конференције о Јасеновцу, стр.168-169

²² Дневник Диане Будисављевић, СП Јасеновац, ХДА, Загреб, 2003., стр.93

²³ Исто, стр. 79-80

мушкараца. Жене су убијене у прољеће 1945. док су мушкарци успјели побјећи за вријеме повлачења усташа према западу²⁴.

И плодна поља на десној обали Саве, у пустим српским селима дуж цесте Босанска Дубица - Босанска Градишка, обрађивали су логораши Јасеновца. Они су из Логора III, под јаком стражом, свакодневно одвођени на рад, а увече се враћали у логор. Тако су 1943. логораши брали кукуруз на имањима српских сељака из Драксенића и Међеђе. Кукуруз је потом ријечним бродом транспортован у логор²⁵.

Село Бистрица, које је удаљено око 15 км узводно од Градишке, простире се подно обронака Просаре. Ту је од лета 1942. била економија са шездесетак логораша. Због бијега неколико логораша из Старе Градишке, заповједник логора и бивши фратар Мирослав Филиповић Мајсторовић је 24. децембра 1942. ликвидирао 56 Јевреја који су радили на сјечи шуме. Остали логораши су враћени у Стару Градишку. Послије тога се није више одлазило на ову економију²⁶.

Услови на свим економијама били су слични. Радило се од раног јутра до касно у ноћ по свим временским условима. По завршетку посла добијала се вечера, а потом је слиједио наступ којим се провјеравало бројно стање логораша који су затим затварани у настамбе из којих нису смјели изаћи до јутра и новог наступа. Доласком зиме и престанком посла усташе су ликвидирали логораше и њихов број сводили на онолико колико их је било неопходно за чување стоке. Бивше логорашнице Старе Градишке, Катица Филиповић и Јелка Цихабер, које су 1944. радиле на економији, у својим изјавама нам свједоче како су усташе вршиле ликвидацију у зиму 1944. на економијама Млака и Јабланац. На наступу су прозвани Срби и Јевреји и речено им је да иду за Јасеновац. Ушли су у ријечни брод који је запловио узводно Савом. Након пола сата ријеком су плутали њихови лешеви.²⁷

²⁴ Сјећање Јевреја, н. д. стр. 240.

²⁵ Илија Ивановић, Свједок јасеновачког пакла, Арт принт, Бањалука, 2006., стр. 85-87

²⁶ Мирко Першен, Усташки логори, Глобус, Загреб, 1990., стр. 245.

²⁷ Миле Драгић, н.д., стр. 154-166

И поред мноштва злочина које су усташе чиниле на економијама многи логораши су се јављали за рад на њима. Јер, нису били у логорским зидинама, лакше се могло доћи до хране, а боравак на економији је давао и већу шансу за бијег из јасеновачких логора.²⁸

²⁸ Борђе Милиша, У мучилишту - паклу Јасеновац, наклада пишчева, Загреб, 1945., стр 182.

Ненад Антонијевић

МЕСТО И УЛОГА МУЗЕЈА ЖРТАВА ГЕНОЦИДА У УПОЗНАВАЊУ ОМЛАДИНЕ СА ТЕМАТИКОМ ГЕНОЦИДА И ХОЛОКАУСТА У ШКОЛАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Abstract: Рад представља покушај представљања активности и програма које је неопходно организовати да би се у школама и на универзитетима у Републици Србији, омладина упознала на адекватан начин са појмовима геноцида и холокауста, са извршеним геноцидом и холокаустом на територији некадашње Југославије у Другом светском рату (посебно геноцид Независне Државе Хрватске над Србима).

Кључне речи: геноцид, холокауст, злочини, просвета, образовање, Југославија, Србија, Република Српска

Музеј жртава геноцида основан је Законом о оснивању Музеја жртава геноцида

"ради трајног сећања на жртве геноцида над Србима, прикупљања, обраде и коришћења података о њима и остваривању обавеза из Међународне конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида".

Такође се у Закону о Оснивању Музеја каже и:

"Музеј се може бавити и прикупљањем, обрадом и коришћењем података о геноциду над Јеврејима, Ромима и припадницима других народа и националних мањина".¹

¹ Службени гласник Републике Србије, број 49/92, Закон о оснивању Музеја жртава геноцида

Музеј жртава геноцида прикупља, обрађује и чува: податке о појединачним и групним жртвама злочина геноцида и другим геноцидним чињеницама; грађу о злочину геноцида, службена документа, спискове, сведочења, музејске експонате, фотографије, филмове, видео и тонске снимке, књиге, медицинску и другу документацију и др.; податке од значаја за утврђивање организатора, извршилаца злочина, наредбодаваца и саучесника одговорних за учињене злочине геноцида; податке о спасиоцима жртава геноцида; утврђује и ради на обележавању места страдања (логора, јама, стратишта жртава); обезбеђује коришћење културно-историјске грађе и сазнања којим располаже у културне, образовне, васпитне, информативне и друге сврхе путем излагања ове грађе у оквиру сталних и повремених изложби, публикација и на други начин доступним јавности; сарађује са сродним институцијама у земљи и иностранству.²

Документација која се налази у Музеју жртава геноцида својим садржајем односи се поред злочина геноцида и на ратне злочине, етничка чишћења, стратишта, јаме, логоре, затворе, принудна расељавања, покрштавања, узимање талаца, принудни рад, пљачку и уништавање имовине, културно-историјских и верских споменика, употребу недозвољених средстава у борби.³

² Службени гласник Републике Србије, број 49/92, Закон о оснивању Музеја жртава геноцида (члан 3)

³ У Музеју жртава геноцида се поред осталих збирки и фондова налазе и: збирка грађе Одбора Српске академије наука и уметности (САНУ) за сакупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у XX веку; фонд Драгоја Лукића о геноциду над децом у НДХ (концентрациони и сабирни логори, логори за децу, спискови жртава Другог светског рата на подручју Козаре, Босанске Крајине и читавој територији НДХ, грађа о Диани Будисављевић); фонд Петра - Пепе Зинаића, који садржи спискове жртава геноцида, хронологију догађаја о усташком геноциду над Србима на Кордуну 1941-1945; фонд Бранка Бокана о геноциду над Србима у Другом светском рату на подручју Босанске Крајине и други фондови и збирке.

Дан сећања на жртве геноцида - 22. април, дан пробоја заточеника из усташког концентрационог логора Јасеновац 1945. године, установље је ради трајног обележавања сећања на жртве геноцида.⁴

Дан сећања на жртве геноцида утврђен је чланом 2. Закона о оснивању Музеја жртава геноцида (Службени гласник РС број 49/1992):

"Ради обележавања сећања на жртве геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима, установљава се 22. април, дан пробоја затвореника усташког логора Јасеновац 1945. године, као Дан сећања на жртве геноцида."

Законом о изменама и допунама закона о државним и другим празницима у Републици Србији (Службени гласник РС број 92/2011), 22. април је утврђен као државни празник:

"Дан сећања на жртве холокауста, геноцида и друге жртве фашизма у Другом светском рату."

Закон је ступио на снагу 15. децембра 2011. године. На тај начин и Република Србија има национални дан посвећен комеморативном обележавању холокауста на државном нивоу.

Усташки концентрациони логор Јасеновац, један од највећих и најмонструознијих концентрационих логора у Европи за време Другог светског рата, никада није ослобођен. Преко хиљаду преживелих заточеника је ненаоружано извршило пробој, а преживело их је, према

⁴Службени гласник Републике Србије, 49/92, Закон о оснивању Музеја жртава геноцида (члан 2); Скраћени извештај ОЕБС-а о изучавању теме холокауста и антисемитизма у Европи, пре свега у систему образовања и школовања: Education on the Holocaust and on anti-semitism: An Overview and Analysis of Educational Approaches, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 1 June 2005; *"The Museum of Genocide Victims in the Republic of Serbia deals with World War II crimes committed against Serbs, Jews, and Roma people. 22 April, the date of the uprising by the prisoners in the Jasenovac concentration camp, is commemorated in the Republic of Serbia as the Day of Remembrance of Genocide Victims. The Ministry of Education and Science of the Republic of Montenegro informed the ODIHR that no separate Holocaust memorial day exists."*

неким истраживањима, најмање њих 87 (утврђено именом и презименом).⁵

Музеј жртава геноцида се, поред примарне музејске делатности, бави и научноистраживачким радом (најзначајнији је пројекат утврђивања броја жртава Другог светског рата, именом и презименом, на просторима некадашње Југославије – Ревизија Пописа "Жртве рата 1941-1945" из 1964. године), али има и образовну функцију.

Образовању ученика и студената након Другог светског рата није посвећивана одговарајућа пажња у науци. Универзитетски професор педагогије др Ђорђе Лекић објавио је књигу "Школа и геноцид", у којој је анализирана проблематика повезаности појавних облика злочина геноцида и ситуације у друштву, посебно у образовно-васпитном систему. Аутор је у највећој мери третирао појаву и појам геноцида и етноцида, манифестације и облике геноцида и етноцида, генезу геноцида на Балкану, анализирајући српско-хрватске односе, посебно усташки злочин геноцида над Србима за време Другог светског рата.⁶

Према речима професора Лекића:

⁵Miletić, Antun, *Prilog utvrđivanja imenom broja usmrćenih u koncentracionom logoru Jasenovac, Jasenovac, sistem ustaških logora smrti*, Jasenovac, sistem ustaških logora smrti, zbornik saopštenja sa okruglog stola održanog u Beogradu 23. aprila 1996, Muzej žrtava genocida i Institut za savremenu istoriju, Beograd 1997. str. 50-88; списак од 87 имена и презимена логораша Концентрационог логора Јасеновац, који су остали живи по извршеном устанку 22. 4. 1945. године; списак је сачињен на основу пријава самих учесника у пробоју, попуњених упитника за преживеле логораше Јасеновца, или су податке дали преживели логораша. Ових 87 логораша су се на неки начин спасили између 21. и 28. априла 1945. године;

Према евиденцији логораша, писара Миће Антића 21. априла 1945. у логору Јасеновац било је 1.073 логораша, Miletić, Antun, *Prilog utvrđivanja imenom broja usmrćenih u koncentracionom logoru Jasenovac, Jasenovac, sistem ustaških logora smrti*, zbornik saopštenja sa okruglog stola održanog u Beogradu 23. aprila 1996, Muzej žrtava genocida i Institut za savremenu istoriju, Beograd 1997. str. 80-81

⁶Лекић, Ђорђе, Школа и геноцид, Београд 1993, рецензенти: др Јован Парлић, психолог; др Душан Ђорђевић, педагог и др Душан Живковић, историчар; стручни консултант: академик професор др Василије Крстић, историчар; академик професор др Јован Рашковић, психопатолог; др Невенка Тадић, психијатар; др Василије Калезић, књижевник и Зорица Јовановић, уредник "Нове просвете"

"геноцид је феномен монструозне девијације личности у идеологијама за биолошко уништавање који друкчије мисле, верују и поступају."⁷

На иницијативу Музеја жртава геноцида и подршку Министарства просвете владе Републике Србије (посебно Одељења за истраживање и развој), тадашњи министар просвете Владе Републике Србије, професор др Јово Тодоровић, упутио је 1997. године инструкцију-препоручу директорима основних и средњих школа, као и деканима виших школа и универзитета Републике Србије за пригодно обележавање Дана сећања на жртве геноцида (22. април).

Код израде програма обележавања, пожељно је упознавање са искуствима Меморијалног музеја Јад Вашем у Јерусалиму (Израел) који у оквиру изучавању холокауста, у великој мери обраћа пажњу на образовни сегмент ове проблематике (семинари за професоре, наставнике, студенте и ученике, међународна размена знања и искустава у истраживању, прикупљању грађе и презентације достигнутих резултата путем приказивања изложби, предавањима у школама и на универзитетима, објављивањем научних студија и чланака).⁸

У САД, Европи и Израелу постоји више десетина музеја који се баве искључиво истраживањем, чувањем и презентацијом грађе о холокаусту. Ови музеји посвећени холокаусту имају посебне просторије за предавања на основу разрађених мултимедијалних програма (презентација фотографија, факсимила докумената, статистичких табела, историјских и географских карата и мапа, филмова, пројеката усмене историје), кроз које пролазе хиљаде ђака и студената.

Предлози Музеја жртава геноцида за обележавање Дана сећања на жртве геноцида су: одржавање јавних часова на тему геноцида, посебно о Јасеновцу, усташком концентрационом логору, најмасовнијем страстишту Срба, Јевреја и Рома, потом израда школских радова и цртежа, посета музејима и споменицима жртава: Старо Сајмиште - Споменик

⁷Лекић, Ђорђе, Школа и геноцид, Београд 1993, стр. 81

⁸The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority, The International School for Holocaust Studies, Catalogue of educational units on the Holocaust, Yad Vashem, Jerusalem 2004.

жртвама геноцида у Југославији "In memoriam", Бањица и Јајинци у Београду, Новом Саду, Сремској Митровици, Нишу (логор "Црвени крст"), Крагујевцу (Спомен-парк и музеј "21. октобар" у Шумарицама), Шапцу, Краљевоу и другим градовима. Неопходно је успостављање сарадње путем давања предлога, сугестија, примедба, разменом искустава и информација Музеја жртава геноцида и предметних професора у школама и на универзитетима (историја, историја уметности, српски језик и књижевност, психологија, социологија, филозофија, веронаука, ликовна и музичка уметност), као и разредних старешина, директора школа, декана виших школа и универзитета. Неопходна је сарадња Музеја жртава геноцида са јеврејском и ромском заједницом, секцијама бивших логораша и њихових потомака и поштовалаца, због учешћа у програмима обележавања и комеморација.

Упознавање ученика и студената са извршеним злочинима геноцида не би требало ограничити само на Дан сећања на жртве геноцида. Потребно је у континуитету представљати изложбе, публикације, књиге, саопштавати најновије резултате историографских истраживања о ратним злочинима и злочинима геноцида, као и постигнуте резултате у оквиру истраживачких пројеката Музеја жртава геноцида.

Музеј жртава геноцида је имао посебну богату и разноврсну иложбену активност и издавачку делатност.⁹

⁹Део изложбених активности Музеја жртава геноцида: Изложба *"Били су само деца, Јасеновац гробница 19.432 девојчице и дечака"*; Београд, Нови Сад, Крагујевац, Јагодина, Херцег Нови, Панчево, Крагујевац, Обреновац, Зрењанин, Бијељина, Склани, Зворник, Угљевик, Бари, Напуљ, Милано, Јерусалим; Изложба *"Истина-Косово и Метохија"*; Београд, Крагујевац, Краљево, Косовска Митровица, Херцег Нови; Изложба *"Страдање Срба под окупацијом на Косову и Метохији 1941-1944"*; Београд, Херцег-Нови; Изложба *"Губим Невино Свој Живот Због Неваљали и Проклети Људи"*; Крагујевац, Шабац, Београд, Лозница; Дигитална изложба *"Холокауст на Косову и Метохији"*, Београд.

Део издавачке делатности Музеја жртава геноцида; *ГЕНОЦИД У 20. ВЕКУ НА ПРОСТОРИМА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА*, Зборник радова са научног скупа, Београд, 22-23. април 2003, Годишњак Музеја жртава геноцида – тематски број, Београд, 2005; Душан Врућинић, *ДЕМОГРАФСКИ ГУБИЦИ СРБИЈЕ ПРОУЗРОКОВАНИ РАТОВИМА У XX ВЕКУ*, Београд 2007; Ђуро Затезало, *ЈАДОВНО, КОМПЛЕКС УСТАШКИХ ЛОГОРА 1941, ЈАДОВНО, I-II*, Београд, 2007; *ДРАГОЈЕ ЛУКИЋ РОДИТЕЉ ПОКОШЕНОГ НАРАШТАЈА*, Годишњак Музеја

Намере упознавања школске и студентске омладине са злочином геноцида јесу да се васпитно утиче на њих да спознају суштину и начине испољавања геноцида и да се допринесе спречавању понављања овакве врсте злочина у будућности. Омладина не би требало да има осећање реваншизма и мржње према читавом народу или вероисповести, чији су припадници извршили злочин геноцида. Инспиратор, организатор, наредбодавац, извршилац и саучесник одређеног злочина имају своје име и презиме. Толеранција и праштање треба да одликују људска бића, а то ће се омогућити тако што ће се представити неспорне чињенице, без прикривања и минимизирања оног што се догодило, али и без преувеличавања и стварања митова, предрасуда и тумачења која су настала без документоване истраживачке подлоге, већ само текстови засновани на принципима научне методологије коју баштини историографија.

Потребно је упознавање школске омладине у Републици Србији са коренима, појавним облицима и резултатима злочина извршених за

жртва геноцида – тематски број, Београд, 2008; Миодраг Бјелић, *САБИРНИ УСТАШКИ ЛОГОР У СЛАВОНСКОЈ ПОЖЕГИ 1941. ГОДИНЕ*, Београд 2008; *ИЗРАЕЛСКО-СРПСКА НАУЧНА РАЗМЕНА У ПРОУЧАВАЊУ ХОЛОКАУСТА*, Зборник радова с научног скупа, Јерусалим–Јад Вашем, 15–20. јуни 2006 = *ISRAELI-SERBIAN ACADEMIC EXCHANGE IN HOLOKAUST RESEARCH*, Collection of papers from the academic conference, Jerusalem–Yad Vashem, 15–20. June 2006, Годишњак Музеја жртва геноцида – тематски број, Београд 2008; Ђорђе Н. Лопичић, *НЕМАЧКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ 1941–1945, ПРЕСУДЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ВОЈНИХ СУДОВА*, Београд 2009; Ненад Антонијевић, *АЛБАНСКИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ, ДОКУМЕНТА*, Друго измењено и допуњено издање, Београд 2009; *ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА И РАТНИХ ЗЛОЧИНА*, Зборник радова, Годишњак Музеја жртва геноцида–тематски број, Београд 2009; Ђорђе Н. Лопичић, *МАЂАРСКИ РАТНИ ЗЛОЧИНИ, ПРЕСУДЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ СУДОВА*, Београд, 2010; Ђуро Аралица, *УСТАШКИ ПОКОЉИ СРБА У ГЛИНСКОЈ ЦРКВИ*, Београд 2010 (1. издање), 2011 (2. издање); Бранислав Божовић, *СТРАДАЊЕ ЈЕВРЕЈА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ 1941–1944*, Друго измењено и допуњено издање, Београд 2012; *ИСТРАЖИВАЊА И МЕМОРИЈАЛИЗАЦИЈА ГЕНОЦИДА И РАТНИХ ЗЛОЧИНА*, Зборник радова, Годишњак Музеја жртва геноцида – тематски број, Београд 2012; Силвија Крејаковић, *Идентитети жртва стрељаних у Краљеву октобра 1941.*, Музеј жртва геноцида, Београд 2013.

време Другог светског рата. Неопходно је направити критичка упоређења школских планова и програма у Републици Србији са школским плановима и програмима историје држава у окружењу.¹⁰

Због анализе садржаја и евентуалног побољшања делова наставних јединица у школским уџбеницима које обрађују Други светски рат и које се односе на ратне злочине и злочине геноцида неопходна је сарадња Музеја жртва геноцида и Српске академије наука и уметности, Матице Српске, Народне библиотеке Србије, Завода за уџбенике и наставна средства и других установа и институција у

¹⁰У Републици Србији новији уџбеници који обрађују наставну јединицу Други светски рат:

Рајић, Сузана, Николић, Коста, Јовановић, Небојша, Историја за 8. разред, Београд 2005; VI Други светски рат 1939-1945; 8. Оцена Другог светског рата; Окупирана Европа, Корени антисемитизма, Холокауст, Страдање Јевреја у Србији, Геноцид у НДХ, Јасеновац, стр. 160-162;

Николић, Коста, Жутић, Никола, Павловић, Момчило, Шпадијер, Зорица, Историја за III разред гимназије природно-математичког смера и IV разред гимназије општег и друштвено-језичког смера, Београд 2003; VI Други светски рат; 6. 7. Геноцид и терор у Независној Држави Хрватској и на Космету; Успостављање усташког режима, Геноцид, Усташки логори смрти; Устанак; Српски народ на Космету; Страдање Јевреја; стр. 154-157;

Љушић, Радош, Димић Љубодраг, Историја за осми разред основне школе са читанком и радном свеском, Београд 2010. поглавље VII (Други светски рат: доминација Сила осовине 1939-1941, рат 1941-1943, победа антифашистичке коалиције, последице рата) и поглавље VIII (Југославија у Другом светском рату: Априлски рат и последице пораза, отпор и устанак, грађански рат 1941-1942, југословенско ратиште и завршна фаза рата, допринос Југославије победи антифашистичке коалиције);

Љушић, Радош, Димић, Љубодраг, Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред гимназије општег и друштвено-језичког смера, Београд 2013. поглавље VI (Други светски рат: савезништва и фронтони, промена граница и окупациони системи, хронологија ратних дејстава и преломни догађаји 1940-1943, Хронологија ратних дејстава и преломни догађаји 1943-1945, ратна стварност, крај рата и његове последице) и поглавље VII (Југославија у Другом светском рату: од дипломатског притиска до рата, војни пораз, окупација, отпори окупацији и фашизму, хронологија ратних збивања 1941-1943, Идеолошки концепти и уређење будуће државе, Југославија и Балкан у односима и плановима великих сила, крај рата и његове последице, свакодневни живот у рату).

Републици Србији и Републици Српској (музеји, архиви, факултети, историјски институти).

У Првом светском рату (1914–1918) огромне жртве претрпео је српски народ у Краљевини Србији и на просторима Аустро–Угарске.¹¹

У Другом светском рату (1939–1945), злочини окупаторских војски немачког национал–социјалистичког Трећег Рајха, фашистичке Италије, Бугарске и Мађарске у окупираној Југославији (1941–1945) имају такође карактер ратних злочина и злочина геноцида.¹²

У НДХ је извршен геноцид над Србима и Ромима и холокауст Јевреја. Посебно треба нагласити и представити геноцид над децом који је плански припреман и систематски извршаван. На просторима тадашње НДХ догодило се најмасовније уништавање становништва на простору

¹¹Акције окупаторских војски Аустро–Угарске, Немачке и Бугарске према заробљеницима, цивилима, старцима, женама и деци (убијање, стрељање, вешање, пљачка, паљевина, затварање талаца, интернација, логори) према последицама које су изазвале–број страдалих, рањених, протераних, уништена имовина, цркве, манастири, споменици имали су карактер ратних злочина и злочина геноцида; Стојанчевић, Владимир, Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом за време светског рата 1914–1918. године, стр. 61–74, у, Годишњак града Београда, Књига XXI, Београд, 1974.; Бојковић, Слађана, Пршић, Милоје, Страдање српског народа у Србији 1914–1918, Документа, Београд 2000.; Радојевић, Мира, Димић, Љубодраг, Србија у Великом рату 1914–1918, кратка историја, Београд, 2014.

¹²Vojnoistorijski glasnik, tema broja: Zločini, genocid, holokaust u modernoj istoriji, Beograd 1–2/1994; Vojnoistorijski glasnik, tema broja: Drugi svetski rat i Jugoslavija, Beograd 1/1995; Геноцид над Србима у II светском рату, зборник радова са међународног научног скупа одржаног у САНУ 23–25. октобра 1991, Београд 1995; Други свјетски рат–50 година касније I–II, радови са међународног научног скупа одржаног у Подгорици 20–22. септембра 1995. у организацији ЦАНУ и САНУ, Подгорица 1997; Глишић Венцеслав, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944, Београд 1970; Zečević Miodrag, Popović P. Jovan, Dokumenti iz istorije Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz Drugog svetskog rata, Beograd 1996; Koljanin Milan, Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944, Beograd 1992; Petranović Branko, Istorija Jugoslavije I–III, Beograd 1988; Petranović, Branko, Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945, Beograd 1992; Lukač Dušan, Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope 1933–1945, knj. 1–3, Beograd 1982, 1987; Ristić Milan, Nemački "novi poredak" i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45, planovi o budućnosti i praksa, Beograd 1991.

некадашње Југославије, само зато што припадају различитој нацији и вери. Злочини у НДХ су се догодили на подручјима насељеним претежно Србима.¹³

Злочини геноцида и ратни злочини на просторима некадашње Југославије имају своје специфичности, облике испољавања и карактеристике, који их чине другачијим и посебним у односу на

¹³Novak, Viktor, *Magnum Crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948.; Miletić Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac, Dokumenta I-III*, Beograd-Jasenovac, 1986.; *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, zbornik dokumenata, Tom I, *Zločini Nezavisne države Hrvatske 1941.-1945.*, *Zločini Nezavisne države Hrvatske 1941.*, knjiga 1, Beograd 1993.; Bulajić Milan, *Ustaški zločini genocida I-IV*, Beograd 1988,1989; Ђурић Вељко, *Усташе и православље: Хрватска православна црква*, Београд 1989.; Ђурић Вељко, *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској: прилози за историју верског геноцида*, Београд-Земун 1991.; Ђурић Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд 1997.; Lukić Dragoje, *Bili su samo deca, Jasenovac grobnica 19.432 devojčice i dečaka*, I-II, Laktaši-Beograd 2000.; Mirković Jovan, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Laktaši-Banja Luka-Beograd 2000.; Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i NDH 1941-1945*, Zagreb 1977.; Krizman, Bogdan, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.; Krizman, Bogdan, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1980.; Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Rajh*, Zagreb 1983.; Курдулија Страхиња, *Атлас усташког геноцида над Србима 1941-1945*, Београд 1994.;

Прва међународна конференција о Јасеновцу, Јасеновац, зборник радова прве међународне конференције и изложбе о јасеновачким концентрационим логорима, Бања Лука 2007. (конференција одржана, 29-31. октобар 1997, Општински колеџ Кингзборо Градског универзитета у Њујорку); Друга међународна конференција, Јасеновац-систем хрватских усташких логора геноцида (1941-1945), 8-10. мај 2000. године, Бања Лука-Доња Градина, Бања Лука 2001.; Зборник XI међународна конференција о холокаусту, Холокауст из перспективе 21-ог века и III међународна конференција о Јасеновцу, Јасеновац-анатомија запостављених концентрационих логора, Белгијска кућа, Хебрејски универзитет, Универзитетски центар Гиват Рам, Јерусалим, Израел, 29-30. децембар 2002.; Јасеновац, зборник радова четврте међународне конференције о Јасеновцу, Бања Лука, 30-31. мај 2007. Бања Лука 2007.; Јасеновац, пета међународна конференција о систему концентрационих логора и стратишта хрватске државе за истребљење Срба, Јевреја и Рома у Другом светском рату, Бања Лука, 24. и 25. мај 2011. године, Зборник радова, Бања Лука 2011.

злочине који су се догађали у другим деловима Европе и света у XX веку.¹⁴

Намера упознавања ученика и студената са злочинима геноцида који су извршени за време Другог светског рата у Југославији, није стварање и подстицање мржње и освете, већ напротив развијање позитивних особина, хуманизма, толеранције и праштања.¹⁵

¹⁴ Одредница: *Геноцид*, Енциклопедија српског народа, Београд 2008. стр. 224–225 (аутори: др Ј. Ђирић; Н. Антонијевић); Геноцид (грчки, *genos*-род, народ и латински, *occidere*-убити) означава акцију која има за циљ потпуно или делимично истребљење неке националне, етничке, расне или верске групе људи. Појам је настао након завршетка Другог светског рата због злочина нациста и фашиста који су желели да униште читаве народе због њихове расне, верске припадности. Генерална скупштина Уједињених нација је први пут употребила овај термин у својој резолуцији 96(I) од 11. децембра 1946. прогласивши геноцид међународним злочином. Ради спречавања и међународног гоњења геноцида Генерална Скупштина УН је на свом III заседању усвојила Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида – Резолуција 260 (III) од 9. децембра 1948. Конвенција је ступила на снагу 12. јануара 1950. Југославија је извршила ратификацију 21. јуна исте године; *Zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava: Nirnberška presuda i dokumenti o genocidu*, Београд 1992.

¹⁵У оквиру образовног система Републике Србије ова проблематика је на индиректан начин и законски регулисана; Закон о основама система образовања и васпитања; Забрана дискриминације и страначког организовања (члан 46); "У установи су забрањене активности којима се угрожавају, омаловажавају или дискриминишу групе и појединци по основу расне, националне, језичке, верске или полне припадности, физичке или психичке конституције, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења, као и подстицање таквих активности. Под дискриминацијом детета, односно ученика сматра се свако непосредно или посредно прављење разлика или њихово повлађивање, искључивање или ограничавање, чији је циљ спречавање остваривања права, смањење права или престанак једнаког третмана детета, односно ученика. У установи је забрањено физичко насиље и вређање личности деце, ученика и запослених. У установи није дозвољено страначко организовање и деловање и коришћење простора установе у те сврхе."Закон је објављен у Службеном гласнику бр. 62/2003 и 64/2003), а ступио је на снагу 25.05.2003. године; http://www.mps.sr.gov.yu/upload/dokumenti/visoko/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf; Закон о високом образовању; Принципи високог образовања (члан 4.) поред осталих принципа: "уважавање хуманистичких и демократских вредности европске и националне традиције" и "поштовање људских права и грађанских слобода, укључујући забрану свих видова дикриминације"

Заједнички живот људи различитих националних, верских, идеолошких припадности може се градити једино на саопштавању истине засноване на историјским документима и изворима и уз широку подршку јавног мњења. Због свега овде реченог неопходно је учешће и сарадња стручњака различитих научних профила и области, музеја и других институција, али и дневне и периодичне штампе, радио и телевизијских станица (посебно јавних сервиса), интернет-портала, уопште јавног мњења, свих који могу допринети да се школска и студентска популација упозна са овом тематиком на адекватан начин.

РЕЗИМЕ

Феномен XX века - злочин геноцида и холокауста је појава о којој није у југословенским земљама довољно говорено након завршетка Другог светског рата и која није објашњавана на адекватан начин. Људи свих генерација, од најмлађих до најстаријих, морају бити упознати са коренима, појавним облицима и последицама извршених злочина геноцида и холокауста. Посебан значај има упознавање омладине: ученика и студената, са овом темом, које треба бити прилагођено адекватно њиховом узрасту, на основу брижљиво припремљених програма уз учешће историчара, педагога, психолога, социолога, антрополога и стручњака из других области. Утврђене чињенице се морају саопштити без улепшавања. Циљ упознавања не сме бити стварање негативних емоција, предрасуда, реваншизма и мржње, него развијање врлина - хуманизма, толеранције и праштања, а што ће бити могуће само ако се саопшти оно што се догодило у прошлости, ма колико болно било и на време. Приказивање злочина геноцида који су извршени на просторима некадашње Југославије ученицима и студентима мора бити осмишљено и организовано уз сарадњу Музеја жртава геноцида и других државних органа, установа и институција. Приликом израде програма неопходно је користити искуства Меморијалног музеја Јад Вашем у Јерусалиму и других сродних установа у САД, Израелу и Европи који имају развијену дугогодишњу образовну делатност. Програм презентације требало би да чине: мултимедијалне музејске изложбе, приказивања снимљених усмених сведочанства, или гостовања преживелих сведока, путем предавања у школама, израдом цртежа, писањем писмених састава и

матурских радова, дипломских радова, магистарских и мастер радова, докторских дисертација, приказивањем документарних и играних филмова, посетама споменицима жртвама геноцида, објављивањем брошура, публикација, књига, студија, зборника радова и докумената, научних чланака.

Сања Савић

ЗАКОНОДАВНА ДЕЛАТНОСТ У СЛУЖБИ ГЕНОЦИДНЕ ПОЛИТИКЕ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

Апстракт: Независна Држава Хрватска као квислиншка државна творевина проглашена је 10. априла 1941. године. Током њеног постојања донет је низ законских одредаба које су у својој бити имале националну, расну и верску димензију и као такве биле усмерене искључиво против Срба, Јевреја и Рома. На тај начин је геноцидна политика усташког режима добила своје "законско" у-пориште.

Кључне речи: Независна Држава Хрватска, законске одредбе.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Независна Држава Хрватска (у даљем тексту НДХ) проглашена је 10. априла 1941. године. Проглашење је извршио Славко Кватерник, као за-мјеник усташког вође Анте Павелића.¹ Након што се 15. априла вратио у земљу, Павелић је одмах приступио формирању владе у којој је и сам учествовао не само као њен председник, него и као министар иностраних послова.

Од тренутка када је НДХ основана почело се радити и на њеном норма-тивном уређењу. Са једне стране усташка власт је прихватила и уз одређене измене примењивала поједине законе Краљевине Југославије. На првом месту то је био Кривични законик од 27. јануара 1929. године.²

¹ "Narodne novine" br. 1, 11. travanj 1941. godine

² Измене Кривичног законика од 27. јануар 1929. године односиле су се на следеће: "Гдјегод у казненом законнику или другим законима стоје ријечи "Краљевина Југо-

Осим њега уз незнатне измене реципирани су и Закон о судијама редовних судова од 8. јануара 1929. године³ и Закон о уређењу редовних судова од 18. јануара 1929. године.⁴

Да се законодавство НДХ није сводило само на рецепцију показује и мноштво изворних правних аката. На првом месту то су биле законске одредбе путем којих су усташке власти регулисале различита питања како из области приватног, тако и из домена јавног права. У циљу провођења тих одредаба од стране појединих министара издаване су наредбе и упутства.

Имајући у виду да је за време постојања ове државне творевине на њеној територији почињен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима у раду ће бити представљени и анализирани само они правни акти који су послужили као нормативна основа том "злочину над злочинима".

2. ЗАКОНИ УСМЕРЕНИ НА ОЧУВАЊЕ И ЗАШТИТУ НДХ

Један од императива усташке политике свакако је био очување и заштита новоосноване државе. У складу с тим то питање је било регулисано и законским путем. У корпусу закона донетих на дан проглашења НДХ био је и закон по којем су сви државни службеници били обавезни да у року од три дана од његовог проглашења положу заклетву верности

славија", "Краљевина", "вјечита робија", "робија", "заточење" и "мјере безбедности", замјењују се ријечима "Независна Држава Хрватска", "Држава", "доживотна тамница", "тешка тамница", "тамница" и "мјере сигурности". У потпуности су измењени следећи параграфи: 36, 78, 91-101, 109, 114-115, 135, 191, 193, 307-309, 313, 405-406. Додати су и параграфи 98а, 109а, 291а, 399а. "Narodne novine" br. 19, 5. svibanj 1941. godine; "Narodne novine" br. 36, 26. svibanj 1941. godine; "Narodne novine" br. 74, 12. srpanj 1941. godine; "Narodne novine" br. 111, 26. kolovoz 1941. godine; "Narodne novine" br. 162, 25 listopad 1941. godine.

³ Измене Закона о судијама редовних судова од 8. јануара 1929. године: чл.3. ст.1; чл.8. ст.1. "Narodne novine" br. 36, 26. svibanj 1941. godine

⁴ Измене Закона о уређењу редовних судова од 18. јануара 1929. године: §66. ст.2. "Narodne novine" br. 36, 26. svibanj 1941. godine

НДХ и Поглавнику.⁵ Санкција за оне који би одбили да пложе такву заклетву била је губитак службе.

Законском одредбом о држављанству⁶ прављена је разлика између државног припадника и држављанина. Државни припадник у смислу ове законске одредбе било је лице које се налазило под заштитом НДХ, док је држављанин био државни припадник аријског порекла који је својим понашањем доказао да није радио против ослободилачких тежњи хрватског народа и који је био спреман служити хрватском народу и НДХ. Држављанин је био и носилац политичких права.

Лица која су се иселила са подручја НДХ или су то подручје напустила због расних или политичких разлога губила су и држављанство и државно припадништво НДХ. Одлуку о природи разлога због којих се неко лице иселило са подручја НДХ доносио је министар унутрашњих послова. Том одлуком он је одређивао и дан губитка држављанства односно државног припадништва. У случају да су супруга и малолетна деца остали на подручју НДХ министар унутрашњих послова је могао одлучити да и они, такође, губе државно припадништво и држављанство НДХ.⁷

Да би се обезбедила заштита Независне Државе Хрватске, донета је и "Законска одредба за обрану народа и државе".⁸ Према овој одредби свако лице које би на било који начин повредило *"част и животне интересе хрватског народа или било на који начин угрози опстанак Независне Државе Хрватске или државне власти, па макар дјело и остало само*

⁵ Закон о присези вјерности Држави Хрватској - "Narodne novine" br. 1, 11. travanj 1941. godine

⁶ "Narodne novine" br. 16, 30. travanj 1941. godine

⁷ Законска одредба о губитку држављанства и државног припадништва особа које су се иселиле или напустиле подручје Независне Државе Хрватске - "Narodne novine" br. 178, 10. kolovoz 1942. godine; Исправак законске одредбе о губитку држављанства и државног припадништва особа које су се иселиле или напустиле подручје Независне Државе Хрватске - "Narodne novine" br. 180, 12. kolovoz 1942. godine

⁸ "Narodne novine" br. 4, 17. travanj 1941. godine

у покушају, чини се кривцем злочинства велеиздаје." Санкција предвиђена за ово дело била је смртна казна, а извршавана је стрељањем.⁹ Специфичност ове одредбе био је њен ретроактивни карактер, јер се могла применити и на време пре њеног доношења. Везано за ову одредбу занимљиво је и то да нигде није дефинисано шта се подразумевало под чашћу и животним интересима хрватског народа, односно под угрожавањем опстанка НДХ или државне власти. То је вероватно зависило од властите процене и тумачења онога ко је био надлежан за њено провођење.

Следећа одредба која је такође имала за циљ да осигура опстанак НДХ и од ње створи чисто хрватски и католички државни простор, била је "Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре".¹⁰ Њоме је предвиђено да све особе које представљају опасност за јавни ред и сигурност и које би могле угрозити "*мир и спокојност хрватскога народа или тековине ослободилачке борбе хрватског усташког покрета*" могу бити упућене на присилни боравак у сабирне и радне логоре. Право да оснива ове логоре имала је Усташка надзорна служба. Иако је прописано да боравак у логорима није могао бити краћи од три месеца и дужи од три године у пракси је било врло мало оних који су уопште успели да из њих изађу живи. Такође, било је предвиђено и то да ће доношењу одлуке о упућивању у логор предходити одговарајући поступак који је проводило усташко редарство, те да се на ту одлуку није могао изјавити никакав правни лек.

Имајући у виду суштину наведених одредаба можемо слободно констатовати да су оне представљале најопасније правне акте који су усташе донеле с обзиром на то да су се могле врло лако користити против свих оних који нису били у милости нове власти. Да су се наведене одредбе у највећој мери примењивале на Србе, Јевреје и Роме показује и број њихових жртава. Међутим, здравом разуму остаје нејасно на који на-

⁹ Законска одредба о надопуни законске одредбе за обрану народа и државе - "Narodne novine" br. 22, 8. svibanj 1941. godine

¹⁰ "Narodne novine" br. 188, 26. studeni 1941. godine

чин су деца била у стању да угрожавају интересе, мир и спокој хрватског народа, као и опстанак НДХ, па су за казну упућивана у логоре и убијана.

3. РАСНО ЗАКОНОДАВСТВО

Једно од основних обележја законодавне политике усташких власти био је и расни карактер закона. Наиме, имајући за узор расне законе донете 1935. године у Трећем рајху, власти НДХ су недуго после њеног формирања приступиле доношењу истоврсних правних прописа.

Међу првим законима који су имали расни карактер била је Законска одредба о расној припадности.¹¹ Законом је направљена дистинкција између особа аријског и неаријског порекла, при чему је у случају сумње о пореклу неког лица одлуку доносило министарство унутрашњих послова на предлог расно политичког поверенства.¹² Тако је у смислу овог закона особа аријског порекла она *"која потјече од предака који су припадници еуропске расне заједнице или који потјечу од потомака те заједнице изван Еуропа"*. Аријско порекло се доказивало крсним, односно родним и венчаним листом предака првог и другог колена. Припадници исламске заједнице који нису били у могућности да обезбеде наведене исправе своје аријско порекло су доказивали писменим сведночанством двојице веродостојних сведока који су познавали њихове претке.

Јеврејима су према овој законској одредби сматрана следећа лица:

"1. Особе, које потјечу барем од троје предака другог кољена (дједа и бака), који су Жидови по раси. Дједови и баке вреде као Жидови, ако су мојсијеве вјере или су се у тој вјери родили;

¹¹ "Narodne novine" br. 16, 30. travanj 1941. godine

¹² Оснивање расно-политичког поверенства предвиђено је тачком 5. Законске одредбе о расној припадности. Законском одредбом о надлежности за рјешавање жи-довског питања од 17. сijeчња 1942. године ово поверенство се укида и послови из његове надлежности прелазе на министарство унутрашњих послова. "Narodne novine" br. 15, 19. siječanj 1942. godine.

2. Особе, које имају два предка другог кољена, који су Жидови по раси и то у овим случајевима:

а) ако су биле 10. травња 1941. припадници мојсијеве вјере или ако су касније на ту вјеру прешли,

б) ако имају брачног друга, који вриједи као Жидов у смислу 1,

ц) ако су послије ступања на снагу ове законске одредбе склопили брак с особом, која има двоје или више предака другог кољена Жидова по раси, и потомци из таквог брака,

д) ако су незаконита дјеца са Жидовом у смислу 1, а роде се послије 31. сијечња 1942,

е) ако министарство за унутарње послове на образложени приједлог расно политичког повјеренства одлучи да вриједи као Жидови;

3. Особе, рођене изван територија Независне Државе Хрватске од родитеља који не потјечу из Независне Државе Хрватске ако су биле 10. травња 1941. године мојсијеве вјере или имају најмање двоје предака другог кољена Жидова по раси, или вриједи као Жидови у смислу закона земље из које потјечу;

4. Особе, које су послије ступања на снагу ове законске одредбе склопиле обилажењем законске одредбе о заштити аријске крви брак који је забрањен, и њихови потомци;

5. Особе, које су незаконита дјеца Жидовки у смислу 1."

Наведеном законском одредбом дефинисано је и која лица се сматрају Ромима. Реч је о оним особама које су имале два или више предака у другом колону који су по раси били Роми.

Иако је наведеном законском одредбом јасно дефинисано која лица имају аријско порекло, постојала је могућност да сва права која уживају та лица буду призната и онима који такво порекло нису имали. Наиме, према тачки 6. ове одредбе шеф државе је могао та права признати и особама које су пре 10. априла 1941. године имале какве заслуге за хрватски народ или његово ослобођење, као и њиховим брачним супружницима (уколико је брак склопљен пре ступања на снагу ове законске одредбе) и потомцима.

На темељу тачке 7. овог закона,¹³ 4. јуна 1941. године тадашњи министар унутрашњих послова Андрија Артуковић је издао Наредбу о утврђивању расне припадности државних и самоуправних службеника и вршилаца академских звања.¹⁴ Према тој наредби поменути службеници су морали у року од 14 дана од њеног ступања на снагу доставити изјаву о свом расном пореклу, као и о расном пореклу својих супружника. То је важило чак и у случају да је супружник преминуо или су растављени. Они који не би поднели изјаву у прописаном року, или уколико би у поднетој изјави навели нетачне податке кажњавани су затвором у трајању од најмање три месеца. Поред тога, службеници су санкционисани и губитком службе, а вршиоци слободних академских звања губитком права на вршење тог звања.

Све изјаве су предаване министарству унутрашњих послова, а ово их је даље прослеђивало расно политичком поверенству на проучавање. У случајевима када се на основу поднете изјаве није могла утврдити расна припадност одређеног лица оно је позивано да у одређеном року донесе потребне исправе којима се доказивало његово порекло.

Законском одредбом о заштити аријске крви и части хрватског народа¹⁵ забрањен је брак између Јевреја и других особа које нису аријског порекла са особама аријског порекла. Поред тога, постојали су и случајеви када се за закључење брака морала обезбедити посебна дозвола коју је издавало министарство унутрашњих послова на предлог расно политичког поверенства:

"1. за брак особе са два предка другог кољена Жидова по раси с особом, која имаде једног предка другог кољена еуропског неаријца по раси, или са особом која је аријског поријетла;

2. за брак особе, која имаде међу предцима припаднике других неeurопских раса с особом исто таквог поријетла, или с особом, која имаде једног или два предка другог кољена Жидова по раси или једног предка другог кољена Циганина по раси, или с особом аријског поријетла;

¹³ "Проведба ове наредбе (законске одредбе – прим.аут.) повјерава се министру унутрашњих послова." – Законска одредба о расној припадности, тачка 7.

¹⁴ "Narodne novine" br. 44, 5. lipanj 1941. godine

¹⁵ "Narodne novine" br. 16, 30. travanj 1941. godine

3. за брак између држављана и државног припадника, уколико није по точки 1. забрањен."

Колико озбиљно су усташке власти схватале расно питање показује и то што су у намери очувања расне чистоте чак забрањивале и полно општење између мушкараца неаријеваца и жена аријевки. За мушкараца који би прекршио ову одредбу сматрало се да је починио "*злочин оскрвнућа расе*", те је осуђиван на казну затвора или тамнице. Уколико би се, међутим, радило о силовању постојала је могућност изрицања и смртне казне. Осим тога, било је забрањено и да жене аријског порекла млађе од 45 година запошљавају у свом домаћинству особе које такво порекло нису имале. Ово питање је на основу тачке 6. наведене законске одредбе детаљно регулисао министар унутрашњих послова путем одговарајуће наредбе.¹⁶ Сврха наведене одредбе је вероватно била превенција евентуалних брачних или ванбрачних односа између припадника ових двеју скупина.

4. ЗАКОНИ У СЛУЖБИ КАТОЛИЧКЕ ВЕРЕ

Прозелитски карактер Католичке цркве несумњиво је дошао до изражаја и за време постојања НДХ. Док је са једне стране усташка власт радила у корист католичанства, са друге стране је настојала да искорени све што је имало било какве везе са православљем.

Законском одредбом о прелазу с једне вере на другу¹⁷ предвиђено је да лице које жели да промени веру треба поднети одговарајућу пријаву надлежној управној власти првог степена, која му је о томе издавала одговарајућу потврду. Следећи корак је био испуњење верских прописа оне конфесије у коју се прелазило. Наведена одредба је допуњена 4. новембра 1941. године: "*За прјелаз малољетника до навршене осамнаесте године живота довољна је само привола мајке ако је отац одсутан или мртав, а није потребна и дозвола надтуторствене области.*"¹⁸

¹⁶ Наредба о забрани запослења женских особа у неаријским кућанствима - "Narodne novine" br. 20, 6. svibanj 1941. godine

¹⁷ "Narodne novine" br. 19, 5. svibanj 1941. godine

¹⁸ "Narodne novine" br. 170, 5. studeni 1941. godine

Начин преласка са једне вере на другу детаљније је регулисао министар богоштовља и наставе Миле Будак актом под називом "Упута пригодом прелаза с једне вјере на другу".¹⁹ Поред тога он је 18. јула 1941. године издао и наредбу којом је назив српско-православна вера замењен називом "*грчко-источна вјера*".²⁰

Наредбом усташког стана у Пожеги од 12. маја 1941. године предвиђено је да православци под претњом хапшења и најстрожијег кажњавања морају на левој руци носити белу траку са латиничним натписом "ПРАВОСЛАВАЦ". Такође, Законском одредбом од 4. децембра 1941. године поглавник НДХ Анте Павелић је укинуо јулијански календар и прописао да ће се убудуће сви празници славити према грегоријанском календару.²¹

5. "ЗАКОНСКА" ПЉАЧКА ИМОВИНЕ

Током постојања усташке НДХ донет је и низ одредаба путем којих су усташке власти на "законски" начин вршиле пљачкање у првом реду јеврејске, а затим и српске имовине.

Када је реч о имовини Јевреја најпре су донете "Законска одредба о спречавању прикривања жидовског иметка" и "Законска одредба о обавезној пријави иметка Жидова и жидовских подузећа".²² Наиме, Јевреји су имали обавезу да у року од 20 дана од ступања на снагу наведених одредаба пријаве своју имовину, чак и ону која је отуђена у периоду од 10. фебруара 1941. године до ступања на снагу наведене одредбе. Исту пријаву морале су поденти и особе аријског порекла које су биле у браку са Јеврејима. Такође, у истом временском периоду морала је бити пријављена и имовина јеврејских предузећа, као и подаци о њиховим власницима. Они који би се оглушили о наведену обавезу кажњавани су тешком тамницом у периоду од 1-10 година и одузимањем имовине. За свако отуђивање јеврејске имовине које би прелазило редовне кућне

¹⁹ "Narodne novine" br. 37, 27. svibanj 1941. godine

²⁰ "Narodne novine" br. 80, 19. srpanj 1941. godine

²¹ "Narodne novine", 4. prosinac 1941. godine

²² "Narodne novine" br. 44, 5. lipanj 1941. godine

потребе, односно отуђивање имовине јеврејских предузећа које би било у већем обиму од редовног пословања била је потребна сагласност министарства народног господарства. У супротном, санкција је била одузимање имовине, као и одговорност према горе поменутој законској одредби за обрану народа и државе. Уколико би неко прикривао јеврејску имовину или обележје јеврејског предузећа, кажњаван је затвором од 1-5 године и одузимањем имовине.

Следећи корак било је доношење Законске одредбе о подржављењу иметка Жидова и жидовских подuzeћа,²³ којом је предвиђено да имовина сваког Јевреја или јеврејског предузећа може бити подржављена са или без накнаде, а у корист Независне Државе Хрватске. Годину дана након доношења ове законске одредбе донета је и нова Законска одредба о подржављењу жидовске имовине.²⁴ За разлику од претходне, према којој је било предвиђено да јеврејска имовина може бити подржављена, овом одредбом власти су отишле корак даље прописујући да сва имовина која припада или је припадала Јеврејима постаје власништво НДХ. Наведена одредба је имала ретроактивно дејство и односила се на период од 10. фебруара 1941. године.

По истом принципу одузимања је и имовина која је била у власништву српских установа.²⁵ Осим тога, донета је и посебна "Законска одредба о одузимању имовине особама које нарушавају јавни мир и поредак".²⁶ Реч је о лицима која су самостално или у заједници са неком оружаном скупином починила какав злочин против државног или уставног уређења Независне Државе Хрватске.

ЗАКЉУЧАК

Током постојања Независне Државе Хрватске усташке власти су донеле бројне законске одредбе путем којих су регулисана различита питања

²³ "Narodne novine" br. 149, 10 listopad 1941. godine

²⁴ "Narodne novine" br. 246, 30. listopad 1942. godine

²⁵ Законска одредба о преузимању имовине "српских завода и установа" у Хрватским Карловцима у власништво Независне Државе Хрватске - "Narodne novine" br. 132, 20. rujan 1941. godine

²⁶ "Narodne novine" br. 213, 30. prosinac 1941. godine

како из области приватног, тако и из области јавног права. Имајући у виду чињеницу да је усташка политика у својој бити имала националну, расну и верску компоненту, неке од тих одредаба биле су усмерене искључиво против Срба, Јевреја и Рома. Како је њихово извршавање подразумевало и кршење најосновнијих људских права, може се констатовати да је усташка власт путем формалноправних аката озакоњила геноцидну политику у НДХ.

Тања Тулековић

НОВИ ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ СТРАДАЊА ПОДРУЧЈА КОЗАРЕ¹ И ПОТКОЗАРЈА ЗА ВРИЈЕМЕ НДХ

- Општине Козарска Дубица, Градишка и Костајница -

"Још под дојмом запаженог предавања кустосице Јавне установе Спомен-подручје Доња Градина из Козарске Дубице, Тање Тулековић на Петој међународној конференцији о Јасеновцу, америчка повјесничарка др Wanda Schindley упита у аутобусу за Доњу Градину младог београдског социолога Данила Трбојевића и мене: "Гдје се налази то село о чијем је големом страдању, на Конференцији изложен изврстан рад?"

Нисмо знали рећи. Међутим, у разговор се на то укључи предсједник Међународне комисије за истину о Јасеновцу, антрополог и палеопатолог из Лондона проф. др Србољуб Живановић, који с ауторитетом напомену: "Ја знам гдје је Међеђа, пролазимо кроз њу на путу за Доњу Градину; кад дођемо близу – упозорићу Вас."

Кад се приближисмо неком зеленом побрђу, још и прије првих сеоских кућа, академик Живановић се лагано придигне са својег сједала и рече: "Ево је! Међеђа..."²

Приликом рикупљања вербалних свједочанстава са екипом Меморијалног музеја из Вашингтона на подручју општине Козарска Дубица, у селима Међеђа, Демировац и Драксенић, 2008. године изронила је сасвим нова слика о стравичном периоду владавине Ендехазиде. За

¹ Подручје Козаре простире се између ријека Саве, Уне, Сане и Врбаса на око 2.500 км квадратних. Обухвата градове Приједор, Нови Град, Костајница, Козарска Дубица и Градишка те око 300 села.

² "Књига из тишине: Усташки злочин геноцида у селу Међеђа, 1941-1945", Тања Тулековић, Јагодина 2012, стр. 5

средиште свог стручног истраживања одабрала сам најстрадалније село поткозарског краја - Међеђу. Од заборавља је отето 80 незабиљежених жртава - 80 жртава усташког злочина геноцида које се до тада нису налазиле на званичним списковима жртава³. О овом истраживању писала сам и говорила на претходној, Петој међународној конференцији о Јасеновцу, која је одржана 24-25. маја 2011. године у Бањој Луци⁴. Реферат је прерастао у књигу под називом "Књига из тишине: Усташки злочин геноцида у селу Међеђа, 1941-1945. године" која је објављена 2012. године.

Предговор је написао Саламон Јазбец, а рецензенти су Симо Брдар и Павел Вјачеславович Тихомиров.

Приликом истраживања за потребе састављања мозаика о дешавањима у селу Међеђа (1941-1945) врло значајним методом се показао метод прикупљања вербалних свједочанстава. Стандарди овог метода су утврђени од стране више научних дисциплина, попут социологије, психологије, историје итд. а користе га све институције које се баве прикупљањем података о холокаусту и злочину геноцида над Србима. Свједоци са којима сам разговарала дали су врло драгоцене податке о дешавањима за вријеме владавине Ендехезије.

Данас их је све мање и заиста се треба потрудити да прикупимо што више аудио-видео материјала. Такође су значајни подаци које сам добила приликом архивског истраживања и прегледом књига умрлих у матичном уреду. Захваљујући одобрењу матичних служби извршила сам увид у матичне књиге умрлих општине Козарска

³ При том мислим на попис "Жртве рата 1941-1945" из 1964. године, те "Поименични попис жртава концентрационог логора Јасеновац 1941-1945" из 2007. и "Убијени у концентрационом логору Јасеновац 1941-1945" Антуна Милетића из 2011. године.

⁴ Тања Тулековић "Истраживање у селу Међеђа 2008. године", Зборник Пете међународне конференције о Јасеновцу, Бања Лука, 2011, стр. 263-273

Дубица, а затим и у матичним уредима општина Градишка и Костајница. Значајна је била сарадња и са општинским СУБНОР-има који брижљиво чувају своје спискове жртава.

Увидјевши на примјеру села Међеђа да све жртве усташког злочина геноцида нису забиљежене, проширила сам своје истраживање на преостала села подручја општине Козарска Дубица као и на сам град, 2011. године. Идуће, 2012. године истраживања сам наставила на подручју општина Градишка и Костајница. Поново сам дошла до нових података. Да бих у потпуности заокружила рад на терену Поткозарја, планирам у 2014. години да наставим истраживања на подручју општина Нови Град и Приједор. Тек након тога публикуваћу нове податке о страдању Поткозарја.

* * *

Десетог априла, 1941. године проглашена је квислиншка Независна Држава Хрватска. Њена површина износила је око 102.000 км². На тој територији живјело је око 6.300.000 становника. Број српског становништва износио је 1.925.000, што је сачињавало око једне трећине укупног броја становништва, и било је распрострањено на 60-75% територије⁵. Да би се створио привид законитости у чишћењу "хрватских простора" и стварању чисте хрватске државе, донесене су и тзв. Законске одредбе. Једна од њих је и она о "упућивању непоћудних и погибелних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре". А "циљ формирања логора био је ликвидација Српства као цјелине у НДХ, те Жидова, Цигана и свих оних који су се противили постојању усташке државе" ријечима команданта логора у Јасеновцу, Љубе Милоша.

Читав систем дуго планираног начина истребљења свега што је српско, јеврејско и ромско био је до детаља разрађен.

⁵ Драгоје Лукић, "Били су само деца", Београд 2000., стр.6.

* * *

Машинерија смрти Независне Државе Хрватске пуне четири године спроводила је у дјело све оно што је озаконила својим одредбама. На најмонструозиније начине Срби, Јевреји и Роми су ликвидирани. Милости није било. Старци, жене, дјеца... немилице... на гомиле! Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1946. године дала је број од 505.182 жртве ратних злочина. Списак "Жртве рата 1941-1945" из 1964. године износи податак од 597.323 смртно страдала лица. База података Музеја жртава геноцида "Жртве рата 1941-1945", односно анализа коју су радили септембра 2008. године, износи број од 660.002 лица. Дакле, истраживања нису комплетна и нису завршена.

* * *

Овом приликом само сатистички ћу приказати резултате својих истраживања на подручју Козаре и Поткозарја, и то за сваку општину посебно.

НОВА ИСТРАЖИВАЊА

КОЗАРСКА ДУБИЦА (раније Босанска Дубица)

Теренским и архивским истраживањима, те у разговору са свједоцима тог злог времена, на подручју општине Козарска Дубица забиљежила сам још **252** жртве усташког злочина геноцида. На тај начин, број жртава овог града увећан је за **3,64%** у односу на дотадашња истраживања. Од укупно 252 жртве:

М ⁶	Ж ⁷	Д ⁸
75	75	43

⁶ М-мушкарци

⁷ Ж-жене

⁸ Д-дјеца

КОСТАЈНИЦА (раније Босанска Костајница)

Теренским и архивским истраживањима, као и у разговору са свједоцима тог злог времена, на подручју општине Костајница забиљежила сам још **18** жртава усташког злочина геноцида. На тај начин, број жртава овог града увећан је за **4,49%** у односу на дотадашња истраживања. Од укупно 18 жртава:

М	Ж	Д
16	2	-

ГРАДИШКА (раније Босанска Градишка)

Теренским и архивским истраживањима, као и у разговору са свједоцима тог злог времена, на подручју општине Градишка забиљежила сам још **162** жртве усташког злочина геноцида. На тај начин, број жртава овог града увећан је за **1,56%** у односу на дотадашња истраживања. Од укупно 162 жртве:

М	Ж	Д
95	59	8

Највећи број жртава чине мушкарци, затим жене па дјеца.

По националности жртве су готово све српске националности. У Козарској Дубици забиљежено је нових 160 српских жртава, 1 Хрват и 1 муслиман. У Градишци 250 српских жртава, 1 Хрват и 1 муслиман. У Костајници 18 српских жртава.

И ови нови подаци указују на то да је Босанска Дубица била најстрадалнија општина у периоду 1941-1945. године. Највише жртава страдало је 1942. године.

	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Б. Дубица	1	227	15	4	5
Б. Градишка	1	156	3	-	2
Б. Костајница	1	17	-	-	-

* * *

Коначан списак жртава усташког злочина геноцида још није утврђен. Да бисмо дошли до што потпунијег списка жртава, треба да пођемо од мањих територијалних средина. На тај начин ће се добити што квалитетнији преглед страдања одређеног подручја и становништва на њему. Такви подаци неће бити подложни манипулацији нити ревизији. Задатак јесте комплексан и изискивао би велики број истраживача, али није немогућ. То је евидентно управо из ових нових истраживања. Свака жртва заслужује да буде забиљежена, а то је свакако наша обавеза!

"Иако статистичке методе у историографији делују наизглед дехуманизирајуће, треба имати на уму да свака бројка представља једну особу, са свим њеним интимама, животним тешкоћама и радостима, прошлостима и плановима за будућност, а када је та особа дете, тад су и ти планови за будућност немерљиви, као што је немерљив и губитак породица из којих су али и нације којој су припадали."⁹

⁹ Јован Мирковић, "Жртве рата 1941-1945. рођене на подручју Босанске крајине према попису из 1964. године и до сада извршеној ревизији пописа, с посебним освртом на страдање деце", Зборник Пете међународне конференције о Јасеновцу, Бања Лука, 2011, стр. 25-35.

Драга Мاستиловић

ПОКОЉИ СРБА У СРЕБРЕНИЦИ У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ

Сребренички срез имао је, према попису из 1931. године, укупно 35.210 становника, од чега је било 17.766 православних Срба, 17.332 муслимана и 103 католика.¹ Дакле, православни Срби чинили су већину од 50,54% становништва, муслимани су чинили 49,22%, док је проценат католика био занемарљив. Организоване општине сребреничког среза биле су: Факовић (3308 православних и 1520 муслимана), Кравица (3308 православних и 2230 муслимана), Скелани (3784 православних и 2112 муслимана), Братунац (2882 православних и 3423 муслимана), Осатица (1582 православна и 2925 муслимана) и Сребреница (2808 православних и 5122 муслимана).²

Први одреди њемачке војске ушли су у Сребреницу половином априла мјесеца 1941. године и успоставили своју команду. Убрзо за њима дошао је у Сребреницу и први одред домобрана, под командом капетана Слијепчевића, бившег официра Југословенске војске, који је до тада службовао у Бјеловару. Муслиманско становништво Сребренице приредило је свечани дочек домобранима, а поздравни говор одржао је локални хоџа, који је, између осталог, рекао да су "муслимани 20 година стењали под Југославијом и да је сада дошао час њихове слободе".³ Свечаном дочеку присуствовао је и бивши народни посланик Исмет Бекташевић. Свечани дочек хрватској војсци приређен је и у Братунцу, гдје је поздравни говор одржао тадашњи председник братуначке општине

¹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. II, Beograd 1938, 6.

² Исто, 41.

³ Архив Босне и Херцеговине (даље: АБиХ), фонд: Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (даље ЗКУЗ), кут. 2, омот 40, инв. бр. 6.

Јусуф Верлашевић.⁴ За кратко вријеме успостављена је хрватска цивилна власт у цијелом сребреничком срезу, а с обзиром на то да је Хрвата у том срезу било свега стотињак, нове власти ослониле су се на локалне муслимане. Тако је за првог котарског предстојника у Сребреници именован Ибрахим Лакишић, а затим га је замијенио Сакиб Узуновић. У Скеланима је предсједник општине постао Авдо Делић, а затим Хусо Јунузагић.⁵ У Факовићима је предсједник општине постао Рецо Халиловић,⁶ док је у Осатици први предсједник општине, након успоставе хрватске власти, био Хасан Хасановић.⁷

Одмах по доласку домобрана, у Сребреници је формиран и усташки логор на челу са логорником Мухамедом Ђозићем. Осим њега, чланови усташког логора постали су Јашар Ибрахимовић, Сафет Абдурахмановић и други.⁸ Након тога, усташе су подијелиле оружје муслиманском становништву, већином млађем, и тако формирали усташку муслиманску милицију. Усташки таборник у Братунцу постао је Мехо Темин звани Мостарац, а чланови табора били су: Етхем Ефендић, Осман Верлашевић, Реско Ефендић, Осман Ђогаз и други.⁹ Усташки таборник у општини Скелани постао је Омер Мустафић, а уз њега, као најближи сарадници били су Кадрија Софтић и Незир Тић.¹⁰ На идентичан начин формирана је усташка муслиманска милиција и у свим осталим општинама сребреничког среза.

Одмах по успостављању хрватске власти у Сребреници започела је и тортура над српским становништвом. Прва се на удару нашла Српска православна црква и њено свештенство, а затим и виђенији Срби. Све православне цркве у срезу сребреничком затворене су, а забрањена су и сва чинодејствија српских свештеника. Парохијски дом у Сребреници претворен је у усташки дом, а већ првих дана власти НДХ морали су сами сребренички Срби, по наређењу усташа, да сруше споменик хероју из Првог свјетског рата, мајору Кости Тодоровићу. Све и да није

⁴ Исто.

⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56396.

⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56392.

⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56393.

⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56384.

⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56385.

¹⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56396.

била забрањена, службу у православним храмовима убрзо није имао ко ни служити, јер су нове власти ревносно спроводиле наредбу да се сви православни свештеници похапсе и упуте у концентрационе логоре или протјерају у Србију. Тако је, на примјер, свештеник у Сребреници Драгољуб Јоловић, већ 11. маја 1941. године, добио писмено наређење од хрватске команде мјеста у Сребреници да се у року од три дана исели у Србију.¹¹ На своју срећу, Јоловић је одмах послушао издато наређење и тако се дочепао Србије, додуше опљачкан и без икакве имовине, али ипак жив. Толико среће нису имали други свештеници архијерејског намјесништва власеничко-сребреничког, који су затварани, мучени, одвођени у логор Цапраг, а неки и побијени на најгрознији начин. Свештеник Благоје Ђурић, успио је, послије затварања и мучења, да побјегне и помогне се Србије, док су Србислав Блажић, парох кравички и Марко Катић, парох факовићки, ухапшени 12. јула и одведени у логор Цапраг, па су из логора протјерани у Србију. Крајем јула 1941. године убијен је, послије садистичког мучења, Драго Мискијевић парох јеремићки. Јереј Србислав Блажић својим очима је гледао унакажени леш свештеника Мискијевића и о томе изјавио: "Гледао сам леш почившег брата јереја Мискијевића. Страшан је био. Очи извађене, уши отсечене, а кожа са леђа згуљена."¹² Осим Мискијевића, у архијерејском намјесништву власеничко-сребреничком убијени су првих мјесеци владавине НДХ и свештеници: прота Душан Бобар, Милош Савић, Љубомир Јакшић и Марко Савић.

Осим свештенства, на удару нових хрватских власти нашла се и сва српска интелигенција и угледнији сељаци. Они су први хапшени и, уз мучење и прамлаћивање, држани као таоци, а затим уз откуп пуштани кућама па опет хапшени, а потом и убијани или одвођени у логор Цапраг. О томе се у једном документу Земаљске комисије за утврђивање злочина дословно каже: "Чим су муслимани устројили усташку милицију и добро се наоружали, приступили су енергичном прогону Срба. Забрањена је служба у православним црквама, као и сва друга чинодејства. Настало је хапшење талаца, које је достигло врхунац пред Видов дан. У очи Видов дана, усташе су затворили све Србе љаке и одвели

¹¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 2.

¹² АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 1.

их у Сарајеву; шта је даље са њима било не зна се; међ ухапшенима био је и свршени богослов Блажић Мито. Усташе су хапсили Србе и у затвору страшно тукли, а затим их за новац пуштали. Усташе су исто залазиле по селима, хапсили виђеније Србе и одводили под видом татала, па су их ноћу изводили из затвора и убијали. У селу Дрињача, седишту хрватске сатније, у магази земљорадничке задруге, над једним буретом, усташе су заклали 8 виђених Срба из Дрињаче и околине."¹³ Помињани свештеник Србислав Блажевић, који је успио да побјегне из усташког затвора, изјавио је: "Гледао сам очима њихову усирену крв у бурету и заједничку раку из које су вириле кости с којих још месо није спало."¹⁴

Осим злостављања одраслих мушкараца, већ од првих дана успостављања хрватске власти у Сребреници, усплиједило је и злостављање српске нејачи по селима, али и масовна пљачка српске имовине, у чему се посебно истицала злогласна муслиманска милиција. Како је то изгледало, описано је у једном документу Земаљске комисије на слједећи начин: "Упадали су у српске куће, под изговором да траже оружје и четнике, а у ствари би при том односили све ствари од вредности: новац, прстење, сатове, одело, обућу, храну, једном речју све што би им се свидело. Усташе су при том вршиле и силовања српских жена и девојака, нарочито по селима. У овоме су се нарочито истицали усташе Пашалић Ибро и воденичар Јашар, оба из Сребренице."¹⁵ Те пљачке често су пратила и свирепа убиства, па чак стараца, жена и дјеце. Тако је, на примјер, злогласни одред муслиманске милиције, који је формирао и водио Јашар Ибрахимовић из Пусмолића, до почетка августа 1941. године, само у селу Подравњу побио око 30 Срба, међу којима су у највећем броју били старци, жене и дјеца, а које су Ибрахимовићеве усташе похватале по кућама или пресреле на путу. Према изјавама свједока, најчешћи мотив за њихово убијање била је пљачка њихове имовине¹⁶ Усташки терор у сребреничком срезу достигао је кулминацију уочи

¹³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 6.

¹⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 1.

¹⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 6.

¹⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56403.

Видовдана 1941. године, када је похапшен велики број Срба. Према документима Земаљске комисије за утврђивање злочина само у току јула и августа мјесеца 1941. године на подручју сребреничког среза је убијено 110 Срба.¹⁷ Најстрашније губилиште Срба из Источне Босне, па самим тим и Сребренице, било је у задружном магацину у Дрињачи. Када су устаници ушли 14. августа у Дрињачу затекли су страشان приказ, о коме командант устаника Перо Ђукановић, свједочи на следећи начин: "Цијела просторија, па и плафон, била је испрскана људском крвљу. Украј магацина налази се једно овеће отворено растово буре, у коме се затекло око 150 литара људске крви. Жртве су биле затваране у већа одјељења на магацинском задружном тавану. Отале су биле извођене у посебну празну просторију и скидане до гола, свођене су низа ступнице те клате над буретом крви. Целати су над појединцима искаљивали посебан звјерски ђеиф. Тако су неким сјечене руке, ноге и други дијелови тијела, ваљда да допуне буре, јер су се већ пјани изговарали да пошаљу поклон Анти Павелићу, поглавнику, у Загреб."¹⁸ Поред магацина устаници су затекли и масовну гробницу са преко 100 лешева.

Даље злочине над српским народом прекинуо је устанак, који је у сребреничком срезу избио 5. августа 1941. године. За само два мјесеца борби, српски устаници су ослободили власенички, сребренички, зворнички и кладањски срез.¹⁹ Међутим, то стање није дуго потрајало. Ја-

¹⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 53

¹⁸ *Записи Пере Ђукановића – Устанак на Дрини*, приредио др Здравко Антонић, Београд 1994, 66.

¹⁹ Суочени са црном перспективом коју им је намијенила нова хрватска власт, сребренички Срби почели су још током јуна да напуштају своје куће и да се склањају у шуму. Како су се усташке репресалије појачавале, све више Срба се налазило по шумама гдје су почели да организују прве устаничке чете. Као најмаркантнија фигура и организатор устанка међу Србима из сребреничког среза, појавио се сељак из села Кравице код Братунца, Петар Ђукановић, солунски добровољац и носилац неколико одликовања, а међу њима и Карађорђево звјезде са мачевима. Он је, такође, био ухапшен од стране усташа, крајем јуна мјесеца и затворен у усташки затвор у Дрињачу, али је у ноћи 6/7. јул 1941. године успио да побјегне из усташког затвора и одметне се у шуму. Након тога, он је по селима општине Кравица почео да прикупља људство и организује сеоске страже, да би 5. августа 1941. године кренуо у отворени устанак против усташке страховладе у сребреничком срезу. За то вријеме

нуара 1942. године кроз Источну Босну је протутњала њемачко-домобранско-ушашка казнена експедиција, која је донијела ново велико страдање становништва, али је све то била само увертира за масовни и организовани покољ који ће убрзо започети. Наиме, пошто су Нијемци због потреба Источног фронта морали повући 342. дивизију, умјесто ње је на простор Источне Босне дошла злогласна "Црна легија" Јуре Францетића, која је, у сарадњи са још неким њемачким јединицама, повела нову офанзиву на Источну Босну. Устаници, већ дубоко идеолошки подијељени на четнике и партизане и међусобно закрвљени, нису били у стању да организују ефикасан и јединствен отпор новој ушашкој офанзиви. Партизанске пролетерске бригаде, послје обрачуна са четницима, биле су по наређењу Јосипа Броза извучене са простора Источне Босне, а четници, дезоријентисани прво њемачко-ушашким па затим партизанским акцијама против њих, нису били у стању да пруже ефикасан отпор.²⁰

На простор сребреничког среза Францетићеве усташе стигле су почетком априла и у року од мјесец дана извршиле ужасан покољ невиног српског становништва, највише нејачи, то јест, стараца, жена и дјеце. Посебан проблем било је то што је испред усташа бјежао велики број српског становништва, углавном нејачи са простора Романије, те рогаичког, власеничког и кладањског среза. Заједно са становништвом сребреничког среза они су покушавали да пређу Дрину и нађу спас у Србији. Међутим, велики број њих усташе су сустигле на Дрини и немилосрдно клали све што им је пало у шаке. Свјedoци наводе ужасне

започеле су устаничке акције чете "планинштака", коју је водио Аћим Бабић из села Кусача код Хан Пијеска, који је већ 8. августа ослободио Хан Пијесак, а затим у сарадњи са устаницима са Романије кренуо на Власеницу. До половине августа устаници су ослободили Хан Пијесак и Власеницу, а Ђукановић је са својим устаницима, након борби за Власеницу, разбио јаке домобранске снаге у Коњевић Пољу, ослободио Нову Касабу, а 15. августа и Дрињачу. У то вријеме у Дрињачу је стигао и мајор Јездимир Дангић и преузео команду над устаницима у Источној Босни. Сребреница је ослобођена 18. августа, а дан касније и Братунац (*Записи Пере Ђукановића – Устанак на Дрини*, 20; Здравко Антонић, *Устанак у источној и централној Босни 1941*, Тузла 1983, 165).

²⁰ Здравко Антонић, Злочини над Србима и Јеврејима у Источној Босни 1941-1942. године, у: "Геноцид над Србима у II свјетском рату", Зборник радова са међународног научног скупа САНУ одржаног од 23. до 25. октобра 1991. године, Београд 1995, 423.

сцене које су се одигравале на обали Дрине или на самој ријеци. "Избодене и искасапљене жртве усташе су бацали у реку, која је била пуна лешева" – каже се у једном документу Земљске комисије за утврђивање злочина. Тачан број српског становништва које је на тај начин страдало на обали Дрине у току априла и маја 1942. године није установљен, а процјене се крећу између 4 и 6 хиљада.

Чим су се појавиле Францетићеве усташе, активирали су се и одреди муслиманске милиције на простору сребреничког среза, па су тако у покољу српске нејачи на Дрини, као и у покољу оних који су остали код својих кућа, учествовали, између осталих, и одреди Меха Арпаџића и Османа Верлашевића.²¹ Францетићевом легијом у овом покољу командовали су Јосип Томић, Францетићев замјеник, Рафаел Бобан, Анте Жижановић, усташа емигрант, Карло Сибер и Анте Царатан. Малобројни српски борци покушавали су да успоре напредовање усташа и да штите прелазе на Дрини. Треба рећи да су им помоћ пружили и Недићеве граничари, али и србијански сељаци уз границу, који су на појединим прелазима митраљеском ватром са десне обале Дрине штитили пребацивање народа преко ријеке. Тако је, на примјер, сељак Љубо Јовић из села Поднемића, митраљезом који је сачувао још од Априлског рата, успио да на прелазу под Бјеловцем спаси доста народа од усташке каме.²²

Према свједочењу Пера Ђукановића, само на прелазима преко Дрине у сребреничком срезу, успјело је да се априла мјесеца 1942. године у Србију пребаци око 45.000 српске нејачи, највише из сребреничког, кладањског, власеничког и зворничког среза.²³ Према свједочењима неких очевидаца, убијање на прелазу преко Дрине у Скланима, престало је тек на енергичну интервенцију њемачких официра, који су заједно са Недићевим официрима прешли на лијеву обалу Дрине да виде шта се дешава. По наређењу њемачких официра и под њиховим надзором двије дереглије су читаву ноћ превозиле у Србију жене, дјецу и старце са прелаза у Скланима, док су усташе одатле одвеле 56 мушкараца у

²¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56385.

²² *Записи Пера Ђукановића – Устанак на Дрини*, 179.

²³ Исто, 180.

Факовиће гдје су их побили и затрпали у неколико заједничких гробница, док су другу групу од 58 људи одвели у Склане, поклали код тамошње касарне и лешеве бацили у Дрину.²⁴ Према свједочењима неких очевидаца, њемачки војници који су посматрали покољ на лијевој страни Дрине, запуцали су на усташе када су видјели како брутално малу дјецу набијају на бајонете и бацају у Дрину. Том приликом, један њемачки војник убио је усташу на другој обали ријеке.²⁵ Доста нејачи није ни успјело да се домогне Дрине, јер су их усташе успут сустизале и немилосрдно убијале. Тако су, на примјер, у селу Факовићама, у једну кафану усташе затвориле преко 200 људи, жена и дјеце које су похватале између Дрине и Факовића, а затим их исту ноћ брутално побили. Њих 56 усташе су заклале пред кућом свештеника из Факовића, а њихове лешеве побацали у Дрину. Осталих 179 жртава усташе су побили из митраљеза и затрпали у двије унапријед припремљене јаме у Факовићима.²⁶

У Францетићевом походу на Источну Босну, у прољеће 1942. године, страдало је масовно српско становништво сребреничког среза, то јест, они који нису успјели да на вријеме побјегну преко Дрине или уопште нису хтјели да бјеже, већ су остајали у својим кућама, вјерујући да им се ништа неће десити, јер нису апсолутно ништа лоше учинили. Такви су у највећем броју поклани код својих кућа.²⁷ У саму Сребреницу усташе су ушле 10. априла 1942. године, редом пљачкајући српске куће и вршећи појединачна убиства. Тако су заклани у својим кућама Бакотић Алекса и његова жена Јулка, Томић Ђока и други, али масовни покољ у самој Сребреници тада није извршен.²⁸

Из села у општини Склани велики број људи је заклан код својих кућа или на обали Дрине, а неки су одведени и у усташки табор у Скланима гдје су стравично мучени. За њих су усташе били спремили посебне и до тада нечувене методе мучења. Наиме, затвореници су морали сваки

²⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56397.

²⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56387.

²⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56392.

²⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56385.

²⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56384.

дан да поједу по четврт килограма соли, а све у циљу да им усташе након неколико дана лашке одеру живима кожу са главе до врата. Свједок тог ужаса Данило Маринковић, појео је и сам за неколико дана три килограма соли, али је успио да побјегне из тог мучилишта у Скеланима.²⁹ Само из села Костоломца убијено је на обали Дрине или у селу 24 Срба, из села Божића 13, из села Бујаковића 5 и тако даље.³⁰ Приликом проласка кроз село Брежане, усташе су са собом повели као водиче Мирка Марјановића и Деспота Балчаковића из Брежана, те Јована Глигића из Зворника, да би их затим искасапили, живима им одерали кожу са лица и тако унакажене их оставили на путу.³¹ У Брежанима је тада било остало само нешто жена, стараца и дјеце, а "трећи дан по одласку Францетићеве легије у Брежане су навалили наоружани муслимани из околних села поред Сребренице па су опљачкали све куће у Брежанима, отерали стоку, однијели храну, одијело и сав пољопривредни инвентар. Срби су мирно морали гледати како им пљачкаши све односе и нису се смели противити, јер су са муслиманима дошли и неке усташе. У селу су тада ови пљачкаши убили три старца и једног дечака од 14 година."³² Наступајући преко положаја Бијело Поље – Бучје, 3. маја 1942. године, Црна легија је отворила минобацачку и митраљеску ватру по селима Палез и Подравно, што је омогућило народу да се да у бјекство према Дрини. Међутим, усташе су пресјекли пут великом броју избјеглица, већином жена и дјеце који нису могли да бјеже тако брзо, и масакрирали их. Само на једном мјесту званом Широки дол, код села Подравна, побијено је одједном 40 мушкараца, жена и дјеце.³³

У селима општине Кравица, извршен је стравичан покољ над Србима у току априла и почетком маја 1942. године. У селу Бањевићи, побијен је из митраљеза велики број српске нејачи која се ту слегла из разних средова, бјежећи испред усташа, преко 100 душа. Из самог села Бањевића ту је било око 50 људи, жена и дјеце.³⁴ Из села Коњевићи, сребреничког

²⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56396.

³⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56397.

³¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56402.

³² Исто.

³³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56403.

³⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56386.

среза, ту је убијено око 20 мушкараца, жена и дјеце.³⁵ У селу Липеновићима усташе су убијали сваког Србина кога су затекли у кући или пред кућом. Убијено је 19 мушкараца, жена и дјеце. У селу Мратинцима убијено 24 Срба. Најстрашнији покољ у кравичкој општини доживјело је село Жежештица, о чему се у документима Земаљске комисије каже следеће: "У Жежештици усташе су том приликом извршили највећи покољ по броју жртава. Усташе су по дану купили људе из села, па су их ноћу водили на поток и тамо клали. Жртве су претходно ужасно мучили, дјевојкама су резали дојке, људима су отсјецали дјелове тијела, а затим би их преклали. У томе селу су усташе поклали људе у више махова, те би увијек људе изводили на разна мјеста код потока и тамо извршили своје крваво дјело. У једном таквом покољу остала је случајно жива само једна стара жена од 75 г. која се сва избодена од усташке каме скотрљала у рјеку па је живила још 24 сата и могла да опише сам покољ. У овоме селу овај покољ извршили су домаће усташе т. зв. легија 'Шушњарска', којом су командовали Мустафа и Атиф Адемовић из Шушњара."³⁶

У селу Брана Бачић усташе су заклали 15 људи које су затекли код кућа, у селу Оправдићима 12, у селу Шиљковићи 5.³⁷ У селима Липовац, Палеж и Слатина, општине сребреничке, убијено је око 50 Срба, а села су темељито опљачкана и спаљена.³⁸ У селима Мјесног народног одбора Топлица, која су прије рата припада општини Осатица, поклано је 85 мушкараца, жена и дјеце.³⁹ Породицу Живка Милошевића, из села Бешировића, општине Осатица, на кућном прагу су поклале комшије Рецо Салкић и Шаћир Механовић, те Хасан Питић из Рогатице.⁴⁰ Старјешина села Бешировића Хасан Мехић и Рашид Опић из истог села, одвели су од куће тридесетогодишњег Живојина Радојчића из села Барбишићи и убили га после десет дана стравичног мучења, а затим се вратили и у кући убили његовог тешко болесног оца.⁴¹ Милана Лазића, из села Гладовића, општине Осатица, као и двојицу његових рођака

³⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56401.

³⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56386.

³⁷ Исто.

³⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56403.

³⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56393.

⁴⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 33737.

⁴¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 33736.

Милована и Обрада Веселиновића побили су комшије из Осетице, Бешировића и Сулица, општине Осатица: Ибрахим Алић, Ибрахим Џиновић и Суљо Нуиновић, док су се над Милановом женом Радојком иживљавали данима, па је и након седам дана, њихов комшија Асиб Мехић долазио са друштвом да је силује. Несретница је на крају подлегла у мукама.⁴² У селу Жедањско, усташа Јашар Ибрахимовић побио је комплетну породицу Спасојевића, која је имала око 30 чланова.⁴³ Такође, комплетну породицу Станоја Стјепановића из села Јежештица, општине Кравица, и то жену Ружу (стару 21 годину), ћерку (2), мајку Јовану (50), снаху Ангелину (27), брата Бошка (8), браћу Петра (17) и Алексу (9), те сестру Даринку (14), усташе су одвеле од куће око 500 метара и у једном потоку све поклати ножевима. Осим њих ту је заклано још 13 Срба из Јежештице, као и троје избјеглица из власеничког среза. Станојева мајка Јована, живјела је још неколико дана послје покоља, довољно да исприча страшну трагедију своје породице и да међу убицама препозна Муја Алиспајића, Ђамила Цврка, Мухарема и Ибра Зукића и још неке.⁴⁴ Саву Максимовића из села Крњићи, у сред дана позвали су да изађе из куће комшије Бекто Имширевић и Мујо Спајић, а потом га заклали на кућном прагу.⁴⁵ Гоју Мирковић (39) из села Оправдића, општине Кравица, Амдија Џинић је са групом усташа чак на 18 мјеста пробо ножем и то на тај начин да је умирала наредна четири сата.⁴⁶ У истом селу је Осман Ђогаз са групом усташа свирепо убио Перића Јефта (60) и Цвију (52), те Драгичевић Тодору (40). Оваквих и сличних примјера било је тада на стотине, јер је Србе у сребреничком срезу тих дана могао убијати како је хоће и кад је хоће.

Из села Мјесног народног одбора Блажијевићи, општине Скелани, поклато је или побијено око 40 мушкараца, жена и дјеце, по кућама, на путу или у бјежању према Дрини. На самој Дрини заклано их је десетак. У селу Карини, општине Осатица, усташе су похватале 15 људи, повезали их заједно и у једном потоку близу села поклати.⁴⁷ У селу Зелињу

⁴² АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 33734.

⁴³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56403.

⁴⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 13139.

⁴⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 34839.

⁴⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 13141.

⁴⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56394.

су, поред осталих злочјела, у кући Вујадина Костијеровића, усташе запалили петнаесторо чељади. Усташком јединицом која је починила ове злочине командовао је Мујо Омеровић из Глогова. Он је из Зелиња одвео Аврамовиће Милинка, Вујадина и Мислисава, Јоцу Симића, Илију Милића и још неке Србе, те их, послије садистичког мучења побио у Дрињачи.⁴⁸ У селу Жлијебац, општине Факовићи, усташе су поклале читаве породице Тома Балмазовића (8 чланова), Спасоја Васиљевића (8 чланова), Милована Савића (10 чланова), као и многе друге. У селу Јакетићи поклано је 13 чланова породице Љуба Јокића.⁴⁹

Послије наиласка Францетићеве легије српска села сребреничког среза су скоро опустјела, јер је народ био побијен или је пребјегао у Србију. У већини села остала је само нејач и понеки одрасли мушкарац који се крио по околини. Тако је, на примјер, у селу Зелиње које је до тада бројало 137 српских домаћинстава остала само једна жена од 50 година.⁵⁰ Али, трагедија српских села сребреничког среза није престала ни када је прошла Францетићева легија, јер је у селима остала муслиманска милиција којој је једини посао био да хвата преживјеле Србе или оне који су покушавали да се врате из Србије и да их коље. Посебно је по злу остао познат одред муслиманске милиције којим је командовао Омер Мустафић, а његови најближи сарадници су били: Ахмед Џинић из Добрака, његов замјеник, Јусуф Јусуфовић и Јусуф Бакић из Карачића, Мустафа Смаилагић и Рецо Хукић из Осмача, те Суљо Ибрахимовић из Крњића.⁵¹ Бројне злочине, клања, убијања, силовања, пљачке починила је над преживјелим сребреничким Србима ова злогласна јединица у току 1942. године.

Тако су, на примјер, у селу Карин повезали породицу Цвијетина Гагића и повели у један поток да их покољу, успут их животињски мучећи и злостављајући. Боли су их ножевима, тукли, а Цвијетину су ватром палили косу на потиљку. Ипак, Цвијетин је успио да се одвеже и побјегне, док су породицу, то јест, три жене и једно дијете, заклали у поменутом

⁴⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56400.

⁴⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56395.

⁵⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56400.

⁵¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56394.

потоку.⁵² У јуну 1942. године, усташка патрола коју је предводио Абид Смаиловић из Пећи, општине скеланске, заклала је у селу Српски Прибидол Милку Шкрњић, жену од 50 година, која је сама живјела у кући. Крајем јуна 1942. године, у селу Жежештица, локалне усташе муслимани из села Бљечеве, међу којима је био и Ибрахим Муратовић, одвели су од куће Милојку, Аницу и Радојку Ђукановић и Радојкино мало дијете и све их поклали у једном потоку иза куће. Покољ је успјела да преживи једино Милојка, која је сва избодена ножевима и унакажена успјела да дође до српског села Сува.⁵³ У јулу 1942. године, муслимани цивили из села Турски Прибидол, Аљић: Смајо, Даут, Мустафа и Суљо, довели су усташку милицију код својих комшија Срба и заједно са њима одвели Јанковић Млађа и сина му Бошка, те Радосава Митровића, које су затворили у подрум Фате Бегић у селу Пајићи. Послије обилне вечере код Фате, сву тројицу су садистички побили.⁵⁴ Такође, у јулу 1942. године седморица усташа упала су у село Радошевиће, општине Осатица, и тамо заклали Максима Митровића (75), Госпаву Јевтић (55), Обрада Митровића (83), Стеванију Петровић (85), Стоју Митровић (50) и дјевојчицу Ђурђију Тодоровић (12) избјеглицу из власеничког среза, која није успјела прећи Дрину већ је остала у том селу. Јевто Јевтић, који је покољ посматрао сакривен у житу, препознао је четворицу убица од укупно њих седам. То су били: Рамо Торлак из Осмаче, браћа Суљо и Смајо Ибрахимовић из Урисића, и Орхан Хаџић из Љесковика, сви из општине Осатица, среза сребреничког.⁵⁵

Септембра мјесеца 1942. године, муслиманска милиција Муја Омеровића, пронашла је у својим кућама у селу Полому, општине Кравица, четворицу Срба и брутално их побила.⁵⁶ Ови походи муслиманске милиције настављени су и наредне 1943. године. О тим походима на српско село Брежани, у току 1943. године, у материјалима Земаљске комисије се, између осталог, каже: "Наоружани домаће усташе Муслимани убијали су поједине Србе при раду на њиви, у кући и редовно би их уједно и опљачкали. Приликом ових честих пљачки и упада, мјештани

⁵² Исто.

⁵³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 33677.

⁵⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 53738.

⁵⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 33693.

⁵⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 13140.

– усташе запалили су цело село Брежане, а народ је био већ раније побијен. У кући Стевановића Глигора у Брежанима запаљено је 12 људи са домаћином, а у кући Вујице Јовановића живо је изгорило 10 људи, жена и дјеце. У хамбару Стевановића Глигора живо је изгорјело 8 жена, дјевојака и дјеце. Све су то извршили мјештани усташе под командом Раме Торлака и Омера Скељана.⁵⁷ Земљу побијених и протјераних Срба из сребреничког среза обрађивали су по наређењу усташких власти комшије муслимани и неки католици које су усташе доводиле из других мјеста, а добијали су за то половину прихода са земље.⁵⁸

Један дио српског становништва из сребреничког среза, који је избјегао у Србију, страдао је при покушају да се врати у своја села и да обради земљу. Усташке патроле будно су мотриле на прелазе, хватале повратнике и брутално их убијали. Тако су, на примјер, четири жене Перића: Смиља, Радмила, Велинка и Зорка из села Ратковића, општине Факовићи, ухваћене и заклане на лијевој обали Дрине, приликом повратка из Србије. Исто тако, Милорада Павловића су ухватили и заклали у чамцу на обали Дрине.⁵⁹ Усташе су и наредне, 1943. године, хватале повратнике из Србије и немилосрдно их убијали. Тако је, јануара 1943. године, приликом повратка из Србије поклано 6 чланова породице Ивановића и 6 чланова породице Јевремовића, из села Костоломци као и Милан Филиповић из села Божићи.⁶⁰

Јула 1943. године, ухваћени су на Дрини, приликом повратка, и заклани Петровићи: Десимир, Симеун, Митра, Драгослав, Томислав, Стојка и Илић Стоја.⁶¹ Овај злочин, између осталих, починили су Хилмо Рамић и Салко Муратовић из села Запоље, предвођени усташким таборником Шефиком Пашагићем из села Тегаре.⁶² У селу Рајковини, општине Склани, у једном резервоару поред касарне касније је пронађено 30 измасакрираних лешева Срба који су се враћали преко Дрине, а међу њима је било и 8 дјевојака. Њихове плетенице, које су им

⁵⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56402.

⁵⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56386..

⁵⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56391.

⁶⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56307.

⁶¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56390.

⁶² Исто.

усташе живима чупали, налазиле су се око резервоара.⁶³ Не треба ни наглашавати да су усташе све дјевојке, млађе жене па чак и дјевојчице брутално силовали прије него би их заклали. Јулка Митровић из села Јакетића заклана је са двоје ситне дјеце чим је прешла Дрину, а Јованка Симеуновић са шестогодишном ћерком Ленком успјела је да стигне до своје куће у селу Јакетићи, али су их усташе ту ухватиле, одвеле у Факковиће и тамо обје немилосрдно заклали.⁶⁴ Да би се описали сви појединачни злочини почињени над српским народом у сребреничком срезу у току те 1942. и 1943. године требали би читави томови, али ни тада не би било могуће описати све ужасе које су ти несретници доживјели чекајући смрт под усташком камом.

Сама варош Сребреница, као и поједина српска села која су припадала сребреничкој општини, то јест, била ближа самој вароши, мање су страдала у овом првом масовном покољу Срба сребреничког среза. И саме власти Независне Државе Хрватске, под притиском Нијемаца, биле су приморане да својој клеро-фашистичкој творевини дају барем и привид законитости и поретка. Тако је нови котарски предстојник у Сребреници Никола Млађеновић, настојао да спроведе, по налогу врха НДХ, "политику унутрашњег смиривања", па је у том смислу чак наредио да се отворе и православне цркве у сребреничком срезу,⁶⁵ заборављајући, при томе, да више ниједног православног свештеника у том срезу нема.

У свом извјештају великом жупану Велике жупе Усора и Соли у Тузли, од 21. јуна 1943. године, он је устврдио да се захваљујући његовој политици пацификације у сребренички срез вратио и један број избјеглица из Србије којима је он гарантовао сигурност. Али, и поред можда добре воље предстојника Млађеновића, он очигледно није могао контролисати муслиманску милицију, посебно по удаљеним селима сребреничког среза, која је, као што смо раније видјели, без прекида и у то вријеме вршила поједнична или групна убиства, силовања, пљачке и друга разбојништва. Међутим, варљива нада остатка Срба у Сребреници да ће им животи бити поштеђени није дуго потрајала. Злогласни командант 29.

⁶³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56387.

⁶⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56395.

⁶⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 4242.

стајаће дјелатне бојне, која је запосјела град Сребреницу, након Францетићеве офанзиве, и командант мјеста, натпоручник Јосип Курелац, смишљао је, заједно са предсједником општине Суљом Хајдаром и логорницом усташке младежи у Сребреници Вером Франц, како да истријебе и преостале Србе из Сребренице. Оваква одлука била је донесена на једном састанку у Братунцу.⁶⁶ Идеална прилика за спровођење овог плана указала се убицама, када су 11. јуна 1943. године у послеподневним часовима партизани напали Сребреницу, те до вечерњих часова је заузели и протјерали усташе. Курелац је тога јутра службено отпутовао у Братунац, тако да није био у Сребреници када су у њу ушли партизани. Међутим, ови су се у Сребреници задржали само три дана и већ 14. јуна у њој није било ниједног партизана. Истога дана курир је о томе обавијестио Курелца и он је са својом бојном одмах кренуо из Братунца према Сребреници, наређујући по куриру да нико не смије напуштати своју кућу до његовог доласка.⁶⁷ Курелац је са једним дијелом своје бојне кренуо право друмом према Сребреници, док је други дио своје бојне, којим су командовали доводници Павао Шпанић и Миле Домазет, послао брдом преко Чауша и Обода према селу Залазју. Курелчев одред ушао је у Сребреницу без икаквог отпора, не испаливши при томе ни метка. Међутим, Курелчеве усташе су прво блокирали град са свих страна, а затим започели покољ српског цивилног становништва.

О том покољу се у материјалима Земаљске комисије за утврђивање злочина, између осталог, каже: "На други дан православних Духова 14. јуна ушли су у Сребреницу усташе на челу са сатником Курелцем. Том приликом усташе су блокирали све прилазе, раскршћа и улице око Сребренице, па су зашли од куће до куће и редом убијали Србе, како мушкарце, тако и жене и дјецу. Убијали су на разне начине, ватреним оружјем, сјекирама и ножевима, те је том приликом побијено 98 жртава... Куће побијених жртава усташе су тада опљачкали, а са њихових лешева скидали су одијела и обућу и узимали накит са прстију, а женским су одрезивали уши, да би накит лакше скинули. Усташе су тада убијали по кућама, на улици и на сваком мјесту, гдје су затекли

⁶⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, инв. бр. 2990.

⁶⁷ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56384.

кога Србина."⁶⁸ Том приликом усташе су убиле и старјешину суда у Сребреници Мухамеда Агановића (34) и његову читаву породицу: жену Злату⁶⁹ (31) и троје дјеце, сина од 7 година и двије ћерке, једну од 5 година и другу од само 13 мјесеци старости.⁷⁰ Агановићева жена је била Српкиња, од породице Тричковића из Беле Паланке. Агановића и његову породицу убио је лично Курелац, као и поштанског чиновника Џемала Плиску, кога је неки усташа оптужио да је присуствовао стријељању једног усташе од стране партизана пред поштом. Осим тога, Курелац је са усташама тражио по Сребреници да убије и општинског чиновника Ибрахима Танчицу и његову породицу, а његов једини гријех био је то што је, такође, био ожењен Српкињом. Међутим, Танчица је успио да на вријеме склони себе и породицу из Сребренице.⁷¹ У овом покољу сребреничких Срба убијено је и троје Јевреја.

О ужасном покољу Срба у Сребреници обавијестио је џематски имам из Сребренице М. Хфз. Раиф Улема Меџлис у Сарајеву, то јест, Хафиз ефендију, на сљедећи начин: "Дне 10. овог ја сам отишао да обиђем мухацире око Дрињаче и прешао сам у котар Зворник. Исти дан на вече т. ј. у четвртак⁷² упали су ненадно у Сребреницу партизани. Након тешке и крваве борбе заузеле су је и остали су у Сребреници све до понедељка те су се повукли у брда око Сребренице. Исти дан су наше Усташе уништили у Сребреницу и починили су страшно крвопролиће. Све србкиње жене и дјецу су побили и оно што је било мушко Срба. Затим су убили старјешину суда Агановића Мухамеда и његову жену и дјецу те поштанског приправника Џемала П. из Сарајева. Иза тога кренули су у села да поубијају остатак србског живља. Сребреница је опет опљачкана и доживјела је опет голготу. Они час сам извиешћен да су ми моји сви на животу. Ја не вјерујем да ће се смјети даље бити у Сребреници,

⁶⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56384.

⁶⁹ У списку жртва који је саставио судија Вејсил Хаџибегвић, име жене судије Агановића наведено је као Љуба, а не Злата. Међутим, име Злата наведено је у овом раду због тога што је дотичну тако именован њен отац Живојин Тричковић и то у пријави овог злочина органима Земаљске комисије за утврђивање злочина (АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 7186/1).

⁷⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 7186/1.

⁷¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 40, инв. бр. 4242.

⁷² Партизани су ушли у Сребреницу 11. јуна увече, ане 10. како се каже у писму.

јер ће за ова крвопролића бити одмазда и то само над нама муслиманима."⁷³

Послије покоља у Сребреници усташе су се упутили у оближње село Брежане, које је јако страдало и у вријеме Францетићеве офанзиве и у њему покупили све Србе мушкарце које су тамо затекли, укупно њих 17, довели их у Сребреницу и сутрадан, 15. јуна, поклали у једној кафани код моста.⁷⁴ Све жртве овог сребреничког покоља сахрањене су у двије масовне гробнице, око 500 метара од вароши, у близини моста код бивше аустроугарске касарне.

Исти дан када је Курелац ушао у Сребреницу, друга колона његове бојне, под командом доводника Шпанића и Домазета, дошла је у близину српског села Залазје. Као претходница у село је прво дошао са својим одјељењем таборник Јусуф Ђозић, позвао народ и рекао им да ће убрзо наићи велика усташка војска, али да никоме неће ништа урадити и да народ не напушта куће и село. Познавајући од раније Ђозића, Срби из Залазја су му повјеровали и мирно сачекали долазак главнине усташке војске. Али, чим је у Залазје ушао Шпанић са остатком усташа, сакупио је у средини села пред кућом Манојла Максимовића 39 људи, жена и дјеце и наредио да се побију из митраљеза. Затим су усташе зашле од куће до куће и поклали све што су тамо затекли. Укупно је страдало 105 мушкараца, жена и дјеце.⁷⁵ Након тога, таборник Ђозић је са својим одјељењем отишао у српско село Витловце и тамо поклао комплетну породицу Миливоја Јовановића, то јест, Миливоја (30), његову жену Милеву (25) и њихово четворо дјеце, затим Ружу Марковић и њеног сина Божа од 12 година и једну жену од 60 година старости.⁷⁶

И у селу Залазју биле су поклане читаве породице, као на примјер, 14 чланова породице Стојана Ракића, 8 чланова породице Живојина Ракића, 10 чланова породице Манојла Максимовића, док су Манојло и син

⁷³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 40, инв. бр. 4236.

⁷⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56402.

⁷⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56388.

⁷⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 13, документ није нумерисан (Списак жртава покоља који је сачинио судија истражитељ Вејсил Хаџибеговић)

му Светозар (16) били рањени, али су преживјели, затим 8 чланова породице Мата Драгичевића и тако даље.⁷⁷ Жртве покоља у селу Залазју остале су непокопане све до сутрадан када је једна усташка патрола дошла и наредила неким муслиманима из села Ликари да ископају јаме и покопају мртве. У том тренутку, гомили убијених је пришао Тимотије Лазаревић, тражећи леш своје жене. Један од усташа га је упитао шта тражи и да ли ваља ово што је урађено. Пошто му је Тимотије одговорио да не ваља и да је то гријех, усташа му је хладнокрвно испалио метак у главу.⁷⁸ Приликом сахране побијених пронађено је и двоје живе одојчади на грудима својих мајки, које су оне заклонили својим тијелима и тако спасиле сигурне смрти. Зачудо, усташе нису довршиле свој крвави пир над овом одојчади и та дјеца су преживјела рат.⁷⁹

Пошто је још раније било издато наређење да се у НДХ прекине са масовним убијање српских цивила, командант 3. домобранског збора, пуковник Лукић, наредио је истрагу о овом злочину. Већ 17. јуна 1943. године, Гестапо је ухапсио 32 припадника 29. бојне и затворио их у Тузли. Случај је хтио да за судију истражитеља буде одређен Вејсил Хаџибегвић, иначе домобрански сатник, који је илегално одржавао везу са партизанима. Хаџибегвић је прилично детаљно водио истрагу и извршио ексхумацију једне од масовних гробница и саставио записник о сваком ексхумираном лешу. Осим тога, он је начинио и поименични списак жртава, а на његов захтјев достављен је и списак свих усташа из 29. бојне који су учествовали у овим покољима. Посебно је значајно што је Хаџибегвић сву документацију током истраге правио у три копије и по један примјерак задржавао за себе, а затим је ту документацију сакрио и послѣ рата предао органима УДБЕ.⁸⁰

И поред тога што му је истрага отежавана на разне начине, Хаџибегвић је заокружио оптужницу са свим доказима, али је ратни суд 3. зборног подручја у Сарајеву, на челу са генералом Прохаском и судијом бојником др Осман-бегом Фирдусом, ослободило злочинце кривице и донио одлуку да се "сваки даљни поступак у овој ствари прекида и ствар се

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56388.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 60361.

предаје забраву."⁸¹ Као разлози за овакав поступак наведено је то да су усташе приликом покоља у Сребреници, Брежанима и Залазју били испровоцирани чињеницом да је око двадесетак усташа погинуло претходних дана у борби са партизанима, а међу њима и брат натпоручника Курелца, те да су партизани, наводно, поједине лешеве усташа масакрирали, као и то да су Срби радосно дочекали партизана, добровољно им доносили храну, па чак, да иронија усташког судства буде већа, ставили наводно и шајкаче на главе приликом окопавања кукуруза. То је, дакле, све и да је било тако, по усташким судијама био сасвим довољан и легитиман повод за масакр. За судију Агановића, као доказ да је био симпатизер партизана, наведено је то да је истог дана када су партизани ушли у Сребреницу ишао тог јутра у риболов баш у оном правцу одакле су дошли партизани. Ово је, дакле, било судство и правда Независне Државе Хрватске.

Према списку жртава који је сачинио судија Вејсил Хаџибегвић, у Сребреници, Брежанима и Залазју убијено је 14. и 15. јуна укупно 196 особа, а 8 их је било рањено.⁸² Међутим, тај списак очигледно није коначан, а то се види и по томе што у њему није регистрована најмлађа кћерка судије Агановића, која је била стара само 13 мјесеци, затим из Брежана је регистровано 16 жртава, а било их је 17. Најчудније је то што је Хаџибегвић евидентирао у списку само 74 жртве из Сребренице, а он сам је, приликом ексхумације из једне од масовних гробница, 20. јуна 1943. године, ексхумирао 78 лешева покоља у вароши Сребреница, док другу гробницу није ни отварао, о чему постоји записник.⁸³

Истини за вољу, преко 30 лешева ексхумираних из те гробнице, према записнику судије Хаџибегвића, није могло бити идентификовано приликом ексхумације. Осим тога, поједини свјedoци наводе 96, а неки чак и 98 жртава покоља само у вароши Сребреница.⁸⁴ Из села Залазја, Хаџибегвић је евидентирао 100 убијених и 8 рањених, а видјели смо да други извор помиње 105 убијених тога дана, као и Тимотија Лазаревића који је убијен сутрадан. Међутим, у списку убијених села Залазје (Обади),

⁸¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 53, инв. бр. 4358.

⁸² АБиХ, ЗКУЗ, кут. 13, документ није нумерисан.

⁸³ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 57, инв. бр. 4237.

⁸⁴ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, омот 53, инв. бр. 56384.

који је 1946. године саставио Мјесни народни одбор Сасе, евидентирано је 119 жртава убијених од усташа 1943. године.⁸⁵

У сваком случају, 14. и 15. јуна 1943. године, покљано је, сасвим сигурно, преко 200 Срба из Сребренице, Залазја (Обада) и Брежана. Захваљујући судији Хаџибегвићу, који је тражио да му се достави списак припадника 29. бојне који су учествовали у овом покољу, знају се и имена припадника ове усташке јединице који су извршили злочин. Према том списку, већину људства 29. бојне, који су ишли на Сребреницу, чинили су муслимани. У Стожерној сатнији (Штабној чети), те у све четири сатније 29. бојне било је укупно 125 муслимана и 108 Хрвата. У Штабу 29. бојне било је 13 Хрвата и 2 муслимана.⁸⁶

Страдање Срба у сребреничком срезу није престало ни након овог покоља. Већ је раније речено да су се током читаве 1943. године наставила појединачна, а понекад и групна убиства Срба широм сребреничког среза, од стране усташке муслиманске милиције. Највише су страдали повратници из Србије који су, притиснути разним невољама, а посебно глађу, покушавали да се врате и барем дјелимично обраде своја имања. Поједини дијелови сребреничког среза налазили су се у току 1943. и 1944. године у рукама партизана, неки у рукама усташа, па се њихова власт понегдје повремено смјењивала, што је доводило до нових страдања становништва. Неки дијелови среза налазили су се и под контролом четника, па је у њиховим повременим сукобима са усташама или партизанима опет долазило до страдања цивилног становништва.

Срби из сребреничког среза, али и осталих дијелова Источне Босне, могли су само очекивати још већа страдања, када је 1943. године погинуо у лову усташки пуковник Стипковић, а на његово мјесто, то јест, за команданта једног дијела Црне легије у Источној Босни, дошао познати

⁸⁵ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 13, омот бр. 1-2, документ није нумерисан. Занимљиво је да је на том списку евидентирана само једна жртва из села Залазје (Обади), која је страдала прије тог покоља 1943. године, а то је Стоја Јосиповић, која је 1942. године убијена на Дрини. Дакле, ово село је све до покоља 14. јуна 1943. године, за разлику од осталих српских села у сребреничком срезу, из непознатог разлога било поштеђено од усташких покоља.

⁸⁶ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 2, омот 53, инв. бр. 4234.

кољач и патолошки убица Фрањо Судар, за кога се у документима Земаљске комисије каже да је по својим свирепостима спадао "међу најтеже и најкрволочније ратне злочинце".⁸⁷ Многобројна појединачна, али и масовна убиства на територији сребреничког среза починиле су Сударове усташе и усташка муслиманска милиција у другој половини 1943. и 1944. године.

У Одлуци Земаљске комисије о проглашењу Фрања Судара за ратног злочинца, о злочинима његових усташа, почињеним по селима сребреничког среза, каже се: "Мјесеца фебруара 1944. године, један одред усташа – припадника Црне легије, упао је у ноћи у село Станатовићи, срез Сребреница, и у кући земљорадника Симића Радише извршио покољ његове обитељи. Тада су усташе убили из митраљеза Симић Иконију, жену Радише, Симић Јулку, домаћицу, Симић Војислава, дјечака, Симић Јованку, дјевојчицу и Симић Митра, дијете. Исте вечери усташе су заклали 5 чланова породице Јовића у селу Млечва, срез Сребреница, док су у селу Мандре убили Субашић Обренију, домаћицу, стару 58 година... У мјесецу јуну те исте године, Судар је са усташама дошао у Сребреницу, гдје је вршио присилну мобилизацију као и убиства у околним селима. Тада су усташе у селу Слапашници, након тешког мучења, силовали Продановић Виду, која је од задобивених повреда након извјесног времена умрла.

У селима Оправдићима и Брани Бачићу, срез Сребреница, ове усташе заклали су и живе спалили 80 мушкараца, жена и дјеце. Ова села усташе су опљачкали и већину зграда запалили. У селу Радоњићима усташе су убили 4 особе, у селу Пеповцу 3, а у селу Загону 1 особу."⁸⁸ Као што видимо и у току 1944. године било је масовних убиства Срба у срезу Сребреница, као што су, на примјер, покољи у селима Оправдићи и Бране Бачић. Покољ у овим селима извршила је усташка јединица под

⁸⁷ Саво Скоко, Милан Граховац, *Злочини Независне Државе Хрватске и немачког окупатора у Херцеговини 1941-1945. године*, Зборник докумената, том I (У даљем тексту: *Зборник*, том I), приредили мр Драга Мاستиловић и Гордана Мاستиловић, Београд – Гацко 2011. године, документ бр. 22, стр. 141 (Одлука земаљске комисије БиХ за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача бр. 1873 о проглашењу Фрање Судара за ратног злочинца).

⁸⁸ Исто, 140-141.

командом Муја Омеровића.⁸⁹ Велики број појединачних или групних злочина почињених 1943. и 1944. године на простору сребреничког среза није уопште регистрован у цитираној Одлуци о проглашењу Сударара за ратног злочинца, али су регистровани у другим материјалима Земаљске комисије. Такав је, на примјер, злочин у селу Блажијевићима, када је једно одјељење усташа, под командом Омера Мустафића, измрцварило и убило 7 људи у штали Лазара Стевановића, као и још неколико дјеце, чобана које су затекли код стоке.⁹⁰ Скоро да није било српског села у сребреничком срезу, у коме усташе у току 1944. године нису извршили понеки злочин или појединачно убиство.

Према документима Земаљске комисије за утврђивање злочина, усташе су у сребреничком срезу у периоду од 1941. до 1945. године убиле 1076 одраслих мушкараца, 546 жена, 210 стараца и 430 дјеце, што укупно износи 2262 жртве.⁹¹ Осим ријетких изузетака, све жртве усташког терора били су Срби православни. То значи да је у срезу Сребреница у току Другог свјетског рата убијено преко 2200 Срба, али ни та цифра није коначна, јер све жртве нису регистроване, а посебно мала дјеца и одојчад која још нису била ни добила име, па их тако и нема на попису жртава. Од укупног броја жртава сребреничког среза у Другом свјетском рату (3281), православни Срби су чинили око 68%, што значи више од двије трећине свих жртава. Највише њих убијено је из ватреног оружја – 1129, објешено је 9, заклано ножем 663, измрцварено разним методама мучења 348, умрло касније од посљедица мучења 95, убијено у логорима 18.⁹² Несумњиво, ови подаци говоре довољно сами за себе и није им потребан никакав други коментар.

⁸⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56386.

⁹⁰ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, инв. бр. 56389.

⁹¹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, документ није нумерисан.

⁹² Исто.

Миленко Јахура

У ЧЕМУ ЈЕ СЛИЧНОСТ СТРАДАЊА ЧЕШКИХ ЛИДИЦА И ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ПРЕБИЛОВАЦА, А У ЧЕМУ РАЗЛИКА У ЊЕГОВАЊУ УСПОМЕНА НА ЖРТВЕ

ЛИДИЦЕ

Село у средњој Чешкој, 20 км западно од Прага и 8 км од рударско-металуршког центра Кладна. До 10. јуна 1942. имало је 503 становника, у 167 породица и 106 кућа.

Лидице су тешко пострадало село после убиства Хитлеровог вршиоца дужности протектора Чешке Рајнхарда Хајдриха. Атентат је извршен 27. маја 1942. Истог дана прашки радио је, уз вест о атентату, објавио "... За хватање извршиоца атентата расписује се награда од 10 милиона круна. Онај ко прикрива починиоце или им пружа подршку, или зна ко су или где се налазе, а то не јави, биће стрељан заједно са члановима породице." Над рејоном Прага уведено је цивилно ванредно стање. Покренута је одмах полоцијска акција, једна од највећих полицијских акција током другог светског рата ради откривања и хватања атентатора. За вријеме ванредног стања погубљено је најмање 1381 лице. Од 3000 Чеха, међу њима 600 интелектуалаца, заточених у логору Маутхаузен, стрељано је њих 2700. Међу 300 преосталих било је само 6 интелектуалаца.

Хајдрих је умро од задобијених рана 4. јуна исте године у јутарњим часовима. Хитлер је, истог дана, увече, примио марионетску владу протектората. Запријетио им је брисањем чешког народа из Европе, уколико прилике у протекторату "не постану сношљиве". Већ за 10 минута, из Берлина је у Праг пренета Хитлерова наредба да се Лидице униште. На овакву, стравичну одмазду, одлучио се после никада потврђене

сумње на везу села са атентаторима, извучене из заплешеног приватног писма.

Њено извршење започело је већ 10. јуна. Тога дана, после наредбе о уништењу Лидица, откривено је и оружје у Лидичком млину, али се самтра да су га ту поставили агенти - провокатори. Претходне ноћ село је опколољено од јединица немачке војске и Гестапоа. Ујутро су Немци упали у куће и све становништво села ухапсили, да би мушкарци затим били одвојени од жена и деце. Жене и деца су одведени у сеоску школу, а мушкарци на Хораково оближње имање. Већ тога јутра, по припремљеном плану жене и децу камионима одводе у град Калдно, где их затварају у зграду реалне гимназије.

Одмах по одласку жена и деце, од припадника немачке заштитне полиције формиран је казнени одред, на сеоском тргу, поред цркве и упућен у врт Хораковог имања где су били заточени лидички мушкарци. Уза зид амбара постављене су сламарице и душеци да се меци не би одбијали. У сваког од стрељаних Лидичана испаљена су по три метка. После плотуна свакоме је испаљиван још један метак у главу. Потом су лешеве остали ту, како су падали, а следеће жртве су стајале испред њих... Жртве нису везиване, нити им је стављан повез преко очију. Најстарији стрељани имао је 84, а најмлађи 15 година. Стрељан је и 73-годишњи сеосаки свештеник. Тога и наредних дана стрељано је, без икакве кривице, 199 Лидичана - 192 мушкарца и 7 жена.

После три дана од хапшења, у Кладном су Немци одвојили мајке од деце. Два дана и три ноћи су преживели на голом поду, а тек пред одвајање мајкама је дозвољено да децу оперу. Жене су одведене у концентрациони логор у Равенсбрику. Деца су, у мучном путовању, камионима и возом, пребачена у логор у Лођу, у Пољској. Одатле, је 81 дете, за које је утврђено да је "неспособно за понемчење", упућено у логор смрти у Хелмнуј. То је било прво место у окупираној Пољској, намењено искључиво масовном убијању цивила. Логор је био добро скривен од јавности. Убијање се вршило брзо, углавном одмах по доласку жртава. Дочекивао би их представник зондеркомада. Он их је убеђивао да их чека посао на истоку, да ће имати добар третман и храну. Само треба да се одмах окупају и да им се одећа дезинфикује. Затим су сви радо ушли у неку велику просторију која се зими грејала. Скинули би

се и одећу пажљиво ставили на вешалице. Веш су могли да задрже. Од пртљага могли су узети само пешкир и сапун. Али, нису ишли у купатило, већ у посебно возило - гасну комору. Оно је стајало напољу, испред излаза, а у њега су улазили кроз шпалир жандарма који су их пожуривали батинама. Када би сви ушли, врата би се закључала, а из мотора су међу жртве пуштени издувни гасови. Када би се после неколико минута несрећници погушили, одвожени су до велики рака и ту бацани. Претходно би били претресени, а вађени су им и златни зуби. У току рата смртно је страдало 98 лидичке деце.

Део деце је предат немачким породицама на усвајање и понемчење. После рата чехословачка влада је приступила проналажењу 890 деце, коју су Немци у време окупације отели од њихових родитеља. Међу њима су била и деца из Лидица. Пронађено је и враћено мајкама или другим сродницима 18-еро деце из села. Проналажење је трајало све до 1948. Према доступним подацима укупно је страдало или нестало око 320 становника Лидица, односно њих 63,5% .

Село је спаљено, затим експлозивом савњено са земљом и тако потпуно уништено 1. јула 1942. Немци су по селу посекали воћке и липе, уништили пут, померили поток ван села и затрпали рибњак. Преко ружешина кућа насуто је 70 цм земље и у њу је наредне године посејано жито. Настојао се уништити сваки траг о постојању села па су конфисковане и географске карте околине Прага у којима су биле уцртане Лидице. Око села су биле постављене табле са упозорењима да је улаз у простор села строго забрањен, уз пртњу стрељањем.

За трагедију Лидица свет је сазнао веома брзо. О њој су извештавали сви медији земаља Антихитлеровске коалиције, али и оних које нису учествовале у рату. Лидице су помињане на многим скуповима, у говорима истакнутих личности, војним парадама и заклетвама војника... У САД је одмах почела кампања да амерички народ уништено насеље васкрсне. Само месец дана од злочина, 12. јула један заселак у држави Илиноис преименован је у Лидице. На прву годишњицу злочина један трг у Хавани је преименован у Лидички трг. Исте године градић Берлин у Јужноафричкој Републици преименован је у Лидице. На другу годишњицу злочина, једно бразилско насеље је преименовано у Ли-

дице. Слично се дешавало и у многим другим земљама: Колумбији, Перуу, Чилеу, Панами, Мексику, Венецуели, Индији, Великој Британји... Градови су добијали лидичке улице, подизани су споменици Лидицама по многим местима. У част страдалог чешког села штампане су публикације и одржаване пригодне манифестације. Женска деца су добијала име Лидица. Свет је дао до знања да се трагедија Лидица неће заборавити и да се неће помирити са оним што су нацисти учинили са овим селом.

У складу са овим, Влада Чехословачке је 6. јуна 1945. године донела одлуку о изградњи нових Лидица, у првобитним границама села и са његовим "старинским чешким службеним називом". Камен темељац је положен 15. јуна 1947. На изградњи села је добровољно радило 500 чехословачких и 80 страних омладинаца. Пројектована су 4 типа породичних кућа, приближно око 100 квм. У сваку је уведно централно грејање. Кључеве првих кућа лидичке жене су добиле 1949, на Божић. Поред савременог насеља изграђен је и уређен и меморијални део. Гроб лидичких жртава остао је нетакнут. Обележен је цветном лејом и великим дрвеним крстом. Од самих ружа изграђен је врт пријатељства и мира. Руже су дошле из Хирошимае, Нагасакија, Лењинграда, Кореје, Сад, Бразила, Аустарије... На средини врта налази се кружна тераса, на којој су грбови 11 градова и места са сличном ратном судбином, међу којима и Крагујевца из Србије. Лидице посећују многе делегације, екскурзије, државници... Чехословачка и свет су се достојно понели према Лидицама. Селу је обезбеђен нови живот и заслужено трајно поштовање.

ПРЕБИЛОВЦИ

Село у јужној Херцеговини (Босна и Херцеговина), на ободу долине реке Неретве, 35 км јужно од регионалног кантоналног центра Мостара, 5 км истично од оштинског средишта Чапљине, око 20 км северно од обале Јадранског мора. До 4. августа 1941. Пребиловци су имали 1002 становника српске националности и православне вере, у 120 домаћинстава и око 30 становника муслимана, у три домаћинства. Било је то тада, за херцеговачке прилике, велико и економски јако село. Преби-

ловачки атар био је по површини највећи у општини Чапљина, са брдским пашњацима, обрадивим доловима и пољима, мочварама Хутова блата, окружен речним токовима и језерима. Пребиловчани су имали и велике поседе најплодије земље у равници поред Неретве, у атарима других села. Село је имало сточни фонд од 1500 грла крупне и 10.000 грла ситне стоке. Пребиловци су били мирно, патријархално село вредних, честитих и побожних људи.

У спровођењу плана геноцида над српским народом у Независној Држави Хрватској, створеној 1941. година, уз помоћ Хитлера и Мусолинија, после капитулације Краљевине Југославије, Пребиловци су тешко пострадали. Због националне и верске припадности, величине, положаја изнад важних комуникација које кроз долину Неретве спајају Босну са Јадранским морем и богатстава које је требало опљачкати, Пребиловци су од клерикално-франковачких структура, још пре рата, били осуђени на потпуно уништење. Те снаге се почетком рата експонирају као усташке и добијају прилику да свој план спроведу у дело. Њихова мржња према Пребиловцима је додатно оснажена чињеницом да су Пребиловци у Балканским ратовима и Првом светском рату дали српској и црногорској војсци 18 добровољаца.

У зору, 4.августа, усташки ројеви из насеља са подручја Чапљине, Стоца, Љубушког, Дубрава, Крушева и Бурмаза, поступајући по брижљиво припремљеном плану, у густим стрељачким стројевима су опколиле пространи терен села Пребиловаца. За злочиначку акцију у Пребиловцима било је организовано око 3000 Хрвата и муслимана, од којих је бар 1500 са оружјем упало директно на терен села. Трбало би много више простора да се наброје сви они који су учествовали у злочину над Пребиловцима. Ипак, посебно ћемо издовојити усташког логорника Фрању Вегу из Чапљине, Перу Јукића, усташког повереника за Чапљину, жупника из Клепаца дон Илију Томаса, усташког повереника за Херцеговину, жупника из Студенаца дон Јуру Врдољака, Јанка Вегу, Ивана Боровца, Нику Филиповића, Руду Врдољака, Ахмета Капетановића, Јусуфа Бегића, Андрију Буљана, Николу Грегу, Паву Бену, Дану Бену, Андрију Јарака, Мату Андруна, Николу Мерцана, Дамјена Матића, Перу Ђевеницу, Николу Блажевића, Славка Сушка, Станка Рагуџа, Милу Остојића, Стојана Рагуџа, Нику Јеринића, Руду Брајко-

вића, Перу Матића, Жарка Сторелија, Перу Далматина, Маријана Милановића, Османа Лизду, Петра Марића, Јусуфа Муминагића, Ђуру Первана, Мартина Маслаћа, Касима Кудру, Салку Шуку...

Претходног дана, неке жене из Пребиловаца су ишле у Клепча, код дон Илије Томаса Думилије и на Хотањ, код усташког главара села Пере Бене, тражећи заштиту. Ова двојица су детаљно знали за план уништења свих пребиловачких Срба и за напад, заказан за сутрадан. Као учесници злочиначког плана нису им рекли да беже и спасавају главе, већ да мирно бораве код својих кућа, чак да се окупе у центру села! Ипак, становништво села је ту ноћ преспавало у брду, али у свануће жене и деца се враћају својим кућама, не очекујући напад. У том тренутку, мимо плана, усташе отварају ватру око села, пошто су у кањону Брегаве налетели на неке Пребиловчана, који су били изашли из пећине у којој су се скривали. Како је пуцњава почела пре него што је потпуно затворен обруч са источне стране, велики број одраслих мушкараца из села, успео је да умакне у Хутово блато. Ту су многи преживели у шевару. Усташе прикупљају жене са децом и затварају их у учионицу сеоске школе. Око 11 часова, дотле прикупљене, у колони по четворо, уз батињане, спроводе надомак старог моста на реци Брегави. Претходно су испред школе, кундацима и гажењем, поубијали старице које нису могле да пешаче. Оне који су стигли до моста, потрпали су у четири камиона и одвезли у "Силос", у суседним Тасовчићима, који је тога лета био сабирни логор чапљинских Срба на путу за Јаме. Ту је, без воде и хране, ова група пребиловачких несрећника преноћила, уз стално узнемиравање усташа, који су упадали са батеријским лампама, тражећи лепше девојке за силовање. Одавде је, у свануће, када је усташки стражар, накратко, отворио силос успела да побегне Јока Екмечић, једина од многих девојака које су усташе повеле ка Шурманачкој јами. Из сеоске школе спасиле су се Мара Булут, жена Гојка и Јела Екмечић, жена Марка са две своје девојчице.

По подне 4. као и 5. августа ујутро, усташе по Пребиловцима хватају и доводе у школу преостале жене и децу, којима говоре да ће их преселити у Србију. Јадан народ је у ово поверовао па су се облачиле у нај-

лепше што су имали, носећи са собом завежљаје. Ова група била је изложена још стравичнијем иживљавању, посебно над девојкама, док су ухваћени мушкарци, после мучења, убијани у долу испод села.

Ова група је 5. августа после подне, прво пешице, а затим камионима, спроведена право у центар Чапљине, на железничку станицу, где је потом доведена и група из силоса. Ова нејач, њих око 600, окротно је потрпана и затворена у шест сточних или G вагона, на температури од преко 40 степени. Ово се дешавало пред очима хрватског и муслиманског становништва, које им није пружио ни кап воде а камоли да покуша да их спасе. Предвече су одвезени седам километара на север, до Шурманаца, где су остали на колосеку, закључани у вагонима до јутра 6. августа.

У њиховој пратњи била је велика група усташа из Чапљине и околине, на челу са Андријом Буљаном, монструозним таборником из села Дретеља и замеником логорника у Чапљини Рудом Врдољаком из Дриноваца. Сачекала их је исто тако велика група злочинаца, већином ненаоружаних сељака из Шурманаца, Међугорја и Бијаковића, на челу са злогласним Иваном Јовановићем Црним, усташким главарем села Шурманаца. Било их је укупно више од три стотине.

Ови нељуди, опремљени дрвеним коцима од 2 метра - "поузицама", на које су везивани венци дувана за сушење, истерали су из вагона пребиловачки народ и потерали га уз брдо. Зауоставили су их на километар од јаме Голубинке, на месту Вранац. Ту су их претресли и опљачкали, а затим подељене у мање групе, почели водити ка понору. Злочинци су добили различит распоред у току ликвидације пребиловачке нејачи. Једни су чували народ, други су стражарили околу да неко не побегне, трећи су спроводили групе жртава према јами, четврти су околу прикупљали камење, пети су после исто камење бацали у јаму. Посебна група је била испред саме јаме и око ње, са улогом да гура жртве у понор. Сви су они били учесници истог злочина и од сваког од њих је зависило његово потуно извршење. Групе од по 30 мученика, заустаљали су под једним дрветом - смрдљиком, на око 50 метара од јаме. Одатле су одвајали њих 5-6 и водили их ка понору и предавали их злочинцима који су их у јаму гурали или бацали. У току ликвидације злочинци су

се смењивали на самој јами. Када би се који уморио, замењивао би га други. У јаму су их гурали кочевима, а мању децу су садистички бацали у вис изнад ждрела јаме, широког око 4 метра. Неке пребиловачких девојака нису дале злочинцима да их гурају, већ су саме скакале у јаму. Злочинци су после причали да је Љубица Булут, супруга Манојлова, загрлила своје троје дечице и рекла им: "Анђели моји, хајде да летимо!" Оне који си се у очају хватали за камене ивице, ударали у кочевима по рукама и глави, све док не попусте и падну у понор, чији је вертикални пад био 27 метара, да би се после спиралне стрмине јама завршила великом галеријом, на дубини 66 метара од отвора. Пошто је у јаму гурнута последња жртва тога дана, Иван Јовановић је над јамом одржао говор, а злочинци су отишли на ручак. После три дана, сви су мирно отишли на недељну мису у међугорску цркву.

Само из Пребиловаца, у ову јаму је живо бачено око 600 жена, девојака и деце. Врховни суд Босне и Херцеговине помиње број од 570, усташе јамари 520, а Окружни суд у Мостару 470 жртава из Пребиловаца страдалих у Шурманачкој јами. Већина њих је преживела пад, са преломима или без њих, као и камење које су после тога усташе гурале у јаму. Наиме, пребиловачка нејач је падала на гомилу лешева, претходно бачених сарајевских Срба, што је ублажавало удар чије су последице лакше преживљавала деца. Иван Јовановић Црни је сутрадан бацио две бомбе у јаму, вероватно зато да у околним кућама, мештани не би слушали крике паћеника. Ово је свакако, било без ефекта, јер су се бомбе морале распрснути знатно пре пада на тло јаме па су се јауци из ње чули још 7 дана. Сведоци, муслимани и Хрвати, тврде да је у овој јами убијено око 2000 Срба. Искази радника на железници и сведока из Алипашиног Моста код Сарајева, говоре да је из ове железничке станице упућено у Херцеговину око 15 вагона Срба, ухапшених по Алипашином Мосту, Илици, Рељеву, Рајловцу, Новом Сарајеву и Храсну. Поред њих, познато је да су према Херцеговини, на губилиште у Шурманцима, упућивани вагони са Србима из Коњица и Зенице.

Наредних дана и недеља, све до 28. августа, у Пребиловцима усташе организују хајке на преостале Србе, у којим падају многе жртве. Масовна убијања су вршена на Краварици код Меданових кућа, поред језера Шкрка, у Долу испод села, на Гостиљцу и поред бунара у Брегави, засеоку Брдо, сеоском гробљу, Ораховом долу... У Долу је убијено више

од 50 Пребиловчана. Поред одраслих мушкараца, ту су побијене и жене и деца из породица Надаждин и Медан, које су становале близу школе. Милева Медан, супруга Богданова, тада се управо порађала. Зликовци су јој распорили стомак бајонетом, извукли живо мушко дете и назвали га Јован. Потом су га убили бајонетом и после вратили у утробу несрећне мајке која је у мукама умирала. Драгутина Надаждина жива је дерао и солио му месо Хрват Перо Ђевеница из Челјева. Лазара Надаждина су живог закопали у земљу. У Долу је заклан и Трипко Ђирић Ђиро. Претходно су му у наручју заклали најмлађе дете, трогодишњег Слободана. Трипкова супруга и свих 9 кћери скончале су у Шурманачкој јами. Учитељецу Стану Арнаут и Славицу Булут супругу Жаркову, Словенку, сатима су мучили и силовали, да би је затим ножевима унаказили и убили. Девојке Кову и Јоку, ћерке Обрена Сухића, силовали су у доли испод њихове куће, у засеоку Брдо и ту их убили гвозденим вилама. На Краварици, испред својих кућа, заклана је баба Мара Медан, са своје 4 снахе и 14 унучади, са још двоје пребиловачке деце. Убијена су и 4 Марина сина, један у Чапљини, а тројица у Морином отоку. На локалитету Орахов до, поред Хутова блата, стрељане су жене и деца, највише из породица Булут и Драгићевић. Стрељање је преживео три-нестогодишњи Ђетко Драгићевић, који је пао на земљу изрешетаног капута, поред мртве мајке. Њих су издали Хрвати са Кошћеле, где су се били склонили, а поубијали су их Хрвати из Гњилишта. На локалитету Морин оток, крај Брегаве, заклано је 50 Пребиловчана, који су се на позив и обећање о амнестији предали усташама, утучени сазнањем да су им целе породице страдале у Шурманачкој јами. Били су то углавном одрасли људи, са својим синовима и унуцима. Тако се ту, поред моста на Брегави из 16. века, угасило десетине пребиловачких огњишта. После мучења у сеоској школи, пешачили су везани 2,5 километра, да би им ту, главе одсекао Циганин Ибро Мехић, ковач из Тасовчића. Главе су закопане у једну, а тела у другу рупу. Мехић, који је због овог злочина одлежао неколико година у Зеници, после покоља је задивљено причао да је Аћим Драгићевић, обезглављен, ишао 50 метара. Са Аћимом је заклан и отац му Ђоко и деветогодишњи син Вукашин... Последњи упад усташа у Пребиловце био је на Велику Госпојину, 28. августа 1941, када су се преживели Пребиловчани већ били вратили ку-

ћама, а хрватски колонисти напустили село. Убијена су три млада Булута испред села и група страца, жена и деце код бунара у пољу поред реке Брегаве.

Стару идеју, претворену у план и одлуку о колонизацији Пребиловаца хрватским породицама, власти су почеле да примењују одмах по упаду у село и почетку истребљења његових српских житеља. По том плану требало је за сва времена затрти и назив Пребиловци и свако сећање на њега. Испред села је стављена табла са натписом "Ново Село", а на врата сеоских кућа закуцан је натпис: "Забрањен улаз – усташки стан!", са потписом Јозе Јелчића, послератног високог функционера. На колонизацији Пребиловаца "ради рјешавања горућих економских и социјалних проблема хрватског народа Западне Херцеговине", највише је радио дон Јуре Врдољак Бишчевић, римокатолички жупник из Студенаца. Са пушком на рамену, под хрватском заставом, водио је камионе, натоварене хрватским сељацима, у Пребиловце. Ту су им додељиване куће побијених и још живих Пребиловчана. Ови колонисти, укључујући њихове жене и децу, учествовали су у правим хајкама по сеоском атара, тражећи измучене и изгледњеле Пребиловчане да их убију. Село је потпуно опљачкано, укључујући и огроман сточни фонд. Хрватске власти доводе у Пребиловце раднице Дуванске станице у Чапљини да беру и нижу на конце дуван са пребиловачких њива. У време највећих покоља селом одјекује њихова песма. У кући Мурата Шоше отворена је кухиња у којој су се хранили злочинци. Извештаји крилног оружничтва Метковић, које је потпадало под "заповједништво" у Дубровнику, од почетка септембра 1941, говоре да је у Пребиловцима од усташа убијено "око 800 људи, жена и дјеце у колијевци". Уз ово, извештач цинично наводи да то "опет не представља толику грозоту, колико представља то што су село до посљедњег ексера опљачкали..." Констатује се да Пребиловци представљали "узор богатства, али све је опљачкано до посљедње ствари. Још нешто неопљачкане стоке: коња, мазги, свиња, оваца и осталог лута без надзора по пољу, једе засијане плодове, ништи такорекућ у овим тешким условима милујунске вриједности. Дуван, више тисућа струка труне необран на трсу, поред пута мртви људи, само мало засути земљом. Дакле стање очајно које може вјеровати само онај, који је на означеном мјесту био."

Из 57 пребиловачких породица није било преживелих. Укупно су преживела 172 житеља Пребиловаца, српске националности, од којих су њих 15 жене, девојке и девојчице и 16 дечака млађих од 15 година, од којих су само двојица рођена после 1930. године. Већина је преживела у шевару Хутова блата. Неки су преживели у пећинама, шкриповима и на другим местима. Хрвати су прилично тачно наводили да је преживело 156 мушкараца, што значи да су доста добро знали и број убијених и број предратних становника села. Преживели, који су били затворени у школи, сведочили су да су их пребројавали сваких 10 – 15 минута. Две девојке су биле присиљене да се удају за усташе. Преживеле су покољ и чим су прилике дозволиле вратиле су се у Пребиловце. Хрвати су трјумфално певали:

„Павелићу, шта ћемо од Срба?

Веж' у ланце, бацај у Шурманце!"

и

„Српске су се погасиле свијеће,

Упалил' се више никад неће!"

Настојало се да се затре све што је подсећало на Пребиловце, чији су српски становници убијани свуда где су се затекли, па и у болницама у Мостару и Сарајеву. Укупно је, до краја рата, страдало 850 Срба из Пребиловаца, односно 85%.

Неки од преживелих пребиловачких мушкараца, који су остали без породица, поново су се женили и добијали нову децу. Тако је село наставило да живи.

Послератна комунистичка власт настојала је да прикрије или умањи злочине Независне Државе Хрватске над српским народом па тако и стравичан злочин над Пребиловцима. Ексхумација и сахрана жртава није дозвољена. Над јамом је подигнут бели камени стуб на коме није било података о броју, националности и месту из кога потичу жртве. У самим Пребиловцима жртвама није подигнут било какав споменик. Већини злочинаца није уопште суђено, а великом делу оних који су били оптужени изречене су мале временске казне.

Исте власти су пребиловачким сељацима одузеле најплоднију земљу поред река Брегаве и Неретве и од ње створиле државни пољопривредни комбинат "Хутово блато", касније назван "Хепок". Због недостатка генерација рођених од 1930. до 1941, број деце се у селу смањивао, што су власти искористиле да 1971. године затворе сеоску школу у Пребиловцима, из које је 1941. убијено 120 ђака, заједно са учитељицом. Због свега, млађи људи су се са својим породицама исељавали из села, чији се број од 1961. до 1971. смањило за око 30%.

На 40-ту годишњицу страдања Срба у Чапљини, фрањевачки ред Римокатоличке цркве је у жупи Међугорје објавио појављивање Госпе. Она је по њима изјавила: "Ову сам жупу посебно изабрала!" Ова жупа на чијем је простору више јама у којима су убијани Срби, међу њима и она где су пострадале пребиловачке мајке са децом, које су поубијали парохијани те жупе, постала је светско католичко ходочасничко место коме су се поклониле десетине милиона католика из целог света, иако Ватикан званично не признаје "међугорско чудо". Претходне, 2013. године, општина Чапљина је усвојила посебан пројекат развоја туризма у селу Шурманцима, делу међугорске жупе у чијој су јами поубијане пребиловачке жене и деца.

Када је власт Савеза комуниста пала 1990, Пребиловчани и други Срби из околних села су отворили јаме, над којима су 1961. биле постављене бетонске плоче. Из њих су изнели кости жртава из 1941. и пренели их све у Пребиловце. Жртве су сахрањене у крипти православне цркве која се градила у селу. Власти Републике Хрватске, у садејству са хрватским и муслиманским паравојним формацијама из Херцеговине, поновиле су 1992. године злочин над Пребиловцима и српским народом у долини Неретве, недокончан у Другом светском рату, а тихо настављен после њега. У офанзиви војске Републике Хрватске, покренутој у јуну те године, после повлачења југословенске војске из Босне и Херцеговине, део Срба је убијен, а све српско становништво је присиљено да напусти своја насеља која су потом потпуно уништена заједно са црквама, манастирима, културним, друштвеним и привредним објектима. Опет је посебан злочин извршен над Пребиловцима, овога пута над мртвим у крипти храма и сеоском гробљу. Храм је заједно с костима миниран пластичним експлозивом, са намером да се потпуно униште и тако

избришу докази злочина над децом у Другом светском рату. Многе гробнице на сеоском гробљу, које је потпуно девастирано, отворене су, а покојници у њима спаљени. На месту где се налазио храм терен је поравнат и на њему засновано сметлиште, које је ту било до 2002. Због ових злочина нико до сада процесиуран.

У спаљене и разорене Пребиловце вратио се део становника у јесен 1999. године. Међутим, обновљено је свега 20% предратних стамбених објеката што је онемогићило већини становника да се врати у Пребиловце, који су сада једино српско село у долини Неретве са 60 сталних становника. Пребиловци су и даље у суштини велика рушевина, а власти тихо раде да тако и остане и да се село коначно угаси. Његов простор ставља се у план парка природе везан за мочвару Хутово блато и ловиште ловачког друштва "Галеб" из Чапљине. Државно земљиште одузето Пребиловцима у време власти Савеза комуниста додељено је Хрватима, избеглим у Херцеговину из средње Босне.

Пребиловце неки називају симболом страдања српског народа. Власти Београда, главног града Републике Србије, који неки називају српском престоницом, нису 2006. године прихватиле предлог удружења потомака пребиловачких жртава да једна улица у тој метрополи добије име по Пребиловцима.

Као и 1941, настоји се да се сваки знак о постојању Пребиловаца уништи или сакрије. Пребиловци су вероватно једино насеље на свету коме се ускраћује табла са називом села на путу испред њега. А ово место је најстрадалније село у Европи и четврто по страдању на планети Земљи у Другом светском рату, у коме је изгубило живот више од 85% становника!

РЕЗИМЕ:

*Поређење страдања и односа према њему, на примеру
Лидица и Пребиловаца*

Ратно страдање чешких Лидица и српских Пребиловаца је доста слично. Оба села су жртве ужасних ратних злочина над недужним цивилима. У оба села су скоро потпуно страдала деца.

У Лидицама су страдали њихови очеви и одрасла браћа, а у Пребиловцима мајке, баке и одрасле сестре.

У Лидицама је страдало и више жена, а у Пребиловцима број одраслих и старијих мушкараца, тако да су уз децу често страдала и оба родитеља и сви други укућани.

Пребиловци су имали два пута више становника од Лидица. Њихово страдање је веће и по укупном броју и по проценту страдалих.

Лидице су жртва округне немачке одмазде, која је изведена немилосрдно и систематски.

Пребиловци су жртва планираног хрватског геноцида, због националне и верске припадности жртава. Злочин је извешен подло и садистички, уз понижавање, стравичне и дуготрајне патње жртава.

И саме насеобине Лидице и Пребиловци, биле су предмет злочиначког плана са циљем да и административно нестану. Уз то, Лидице су 1942. уништене и као живо насеље, да ни траг не остане, као античкој Троји. Пребиловцима је промењен назив 1941. године у Ново Село, у које су колонизоване хрватске породице. Насеље је потпуно уништено, а његова околина девастирана 1992. Уништене су и кости жртава из 1941, као и тела покојника на гробљу.

За неупућене, запрепашћућа је разлика у односу друштва према жртвама села Лидице и села Пребиловци. Чешки народ, чехословачка држава и цео свет су испоштовали Лидице и њихове жртве, онако како се и могло очекивати. Лидице су национална вредност највишег ранга, призната и уважена и ван чешких граница. Село је оновљено, обезбеђен му је трајан опстанак, а жртвама сећање и примерено спомен-обележје.

По објављеном истраживању јапанског дневника "Асахи Схимбун" из 1999. године, Пребиловци су најстрадалније село у Европи у Другом светском рату. За исти лист они спадају међу најстрадалнија села на свету у истом рату. За овај лист, трагедија Срба у НДХ је једно од глобалних обележја историје 20. века. Пребиловци би зато у сваком другом

народу били национална вредност највишег ранга. Ипак, Југославија, српске државе настале после нестанка Југославије, југословенско и српско друштво, као и српски народ, на примеру Пребиловаца, показују сасвим другачији, понижавајући, однос према невиним жртвама сопственог народа. Жртвама се ускраћује поштовање, сећање и достојна сахрана, а селу Пребиловцима опстанак, зарад утопијских политичких циљева због којих истина о страдању сопственог народа свесно заташкава. Прихватање наметнуте кривице за све зло у ратовима 1991-95. и 1999. српској страни је изгледа много лакше и прихватљивије од поштовања историјске истине и упознавања стране и домаће јавности о страдању сопственог народа у 20. веку?! Деценије пролазе, а такав однос према истини о страдању, народу жртви не доноси корист, нити је може донети.

Фебруара, 2014.

Извори и литература:

1. Ivan Ciganek, Lidice, Novinska agencija ORBIS, Prag, 1982.
2. Пресуда Окружног суда у Мостару К. 77/57 од 2.10.1957., са истражним материјалом.
3. Пресуда Врховног суда НР Босне и Херцеговине Кж. 139/58 од 17.2.1958.
4. Пресуда Савезног врховног суда Кж. 9/58 од 23.6.1958.
5. Записници о саслушању усташког ројника Стојана Рагуџа у истражном затвору УДБ-е, у Мостару, јул и август 1952.
6. Изјава Десимира Мићића из Стоца, Београд 19.3.1943., (Архив Светог Синода СПЦ).
7. Пали за слободу Чапљина – Неум, 1941-45., СУБНОР Чапљина, 1984.
8. Ђуро Екмечић, Пребиловци непроболна рана српска, издање аутора, Београд, 1994.

9. Митар Шарић, Грех ћутања је прекинут, усташки злочини над српским народом у Пребиловци августа 1941., издање министраства Републике Србије за културу, за информисање, за науку и технологију и за везе са Србима изван Србије, Бгд., 1992.
10. Јанко Бобетко, Све моје битке, издање аутора, Загреб, 1996.
11. Саво Скоко, Милан Граховац, Злочини Независне Државе Хрватске и немачког окупатора у Херцеговини 1941-1945, I и II, СПКД Просвјета - ОО Гацко, "Филип Вшњић" Београд и Општина Гацко, 2011. и 2012.
12. Милан Булајић, Усташки злочини геноцида и суђење Андрији Артуковићу, I, Рад, Бгд., 1988.

Никола Ожеговић

ПРАВОСЛАВЉЕ У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

Религијска и конфесионална припадност је на Балкану одиграла нарочиту улогу у процесима националне хомогенизације као и у процесима својеврсног етничког инжињеринга, често у режији страних центара политичке моћи. Вјерска питања ће бити од великог значаја у цјелокупној историји хрватско-српских односа. У овом раду ћемо се, поред општег сагледавања узрока трагичне судбине православног становништва и Српске православне цркве у НДХ, посебно концентрисати на феномен Хрватске православне цркве јер се кроз њен историјат може сагледати укупна национална и вјерска политика усташког режима и његових поклоника који нажалост још постоје.

Правашка идеологија Анте Старчевићева и Еугена Кватерника, настала у XIX вијеку као одговор на буђење националне свијести већине европских народа, негирала је постојање српства на просторима који, на основу стољетног хрватског "државног права", припадају Хрватима. У том смислу, требало је пронаћи начин да се православна црква, као стуб српског идентитета, ослаби или чак да се учини инструментом кроатизације. Први познати помен Хрватске православне цркве налазимо у *Дневнику* Еугена Кватерника, под датумом 3. просинац/децембар 1861. године. Ту се описује посјета овог идеолога хрватском бану Јосипу Шокчевићу. Између осталог се каже: "*Натукнух му потребу патријархата хрватске православне цркве*". Од тада идеја о националној хрватској православној цркви неће престати да фигурира код свих оних који су тражили најподеснији начин да национално унификују хрватски "повијесни" простор.

На самом почетку XX вијека десио се још један важан догађај када је у питању ширење хрватске националне идеје али и чвршће повезивање те идеје са римокатолицизмом. Наиме, ради се о Првом хрватском ка-

толичком састанку, одржаном у Загребу од 3. до 5. септембра 1900. године. Тзв. Католичке састанке Римокатоличка црква је организовала по европским земљама које су биле угрожене од "*погубних засада дарвинизма, натурализма и фрамасонства*". Управо овај догађај Виктор Новак ће сматрати зачетком клерикализма у Хрватској. Поред борбе са "либерално – масонском" грађанском идеологијом, Први хрватски католички састанак имао је и свехрватске националне циљеве. Од краја XIX вијека римска курија и Беч почињу све више инструментализовати хрватство у сврху свог духовног и државотворног продора на Балкан и даље ка Истоку. Због тога је било важно идентификовати хрватско име са припадношћу Римокатоличкој цркви. Стваране су митоманско-романтичарске конструкције о Хрватима као *Antemurale Christianitatis* и авангарди "*католичке обнове*". Ове идеје ће у вријеме Краљевине СХС заступати клерикална Хрватска пучка странка. Међутим, када се сагледавају хрватско-српски односи, важно је знати да су готово исте државно-политичке идеје заступане од стране свих политичких фракција у оквиру хрватског националног корпуса. Хрватски клерикалци као и грађанско-либералне странке и комунисти, а касније и усташки покрет, истрајавали су у супротстављању наводној "великосрпској хегемонији" и београдском централизму. Насупрот њима, српске политичке снаге су биле разједињене а неке од њих су својим дјеловањем чак помагале хрватски сепаратизам.

Друштвено-политичка историја Хрвата XIX и првих деценија XX вијека није успјела да изњедри прогресивну националну идеју. Умјесто тога, изродио се чудан амалгам националне идеологије и римокатоличног клерикализма, у много чему оптерећен феудално-сталешким наслеђем. Хрватске елите су, желећи да еманципују хрватску нацију од бројнијег српског и православног елемента у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, користиле идеолошко-пропагандне флоскуле страних центара моћи. Најчешћа таква флоскула је свакако тзв. "великосрпски хегемонизам". Не треба губити вријеме у доказивању неутемељености оваквих оптужби. Неизграђена, провизорна држава, каква је била Краљевина СХС/Југославија за једва нешто више од двије деценије постојања није могла водити искључиву и дискриминаторску политику у корист само једне стране, а поготово не у толикој мјери која

би могла изазвати или чак оправдати такве монструозне злочине према Србима у периоду 1941-1945.

Уз површне политичке оптужбе, ишао је и читав арсенал вјерских и расних предрасуда према православљу и главним носиоцима православне културе. Њихову генезу можемо пратити још од раног средњовјековља. Збирно име свим тим предрасудама је било "бизантизам". Тако се борба против "великосрпског" и "агресорског" Београда и борба римокатолицизма против "превртљивог" и "шизматичког" православља сливала у један ресантиман чију ће бестијалност осјетити у највећој мјери обично српско православно становништво са тла НДХ које са вртлозима и урвинама свјетске политике није имало ништа.

Римокатолички и хрватски *bellum iustum* у режији Павелића и његових ментора био је припреман деценијама па и вијековима дугом дехуманизацијом и анимализацијом православних. *"Да би се на силу пристало милом, каузализација рата се вјенчава са његовом морализацијом: право на рат (ius ad bellum) неће наине да буде само ствар права (ратно право: ius belli или ius in bello) већ хоће да има и морални смисао: тако је одлучено да постоји праведни рат: (bellum iustum), постоји дакле моралом заогрнуто право на некажњено убијање људи."* Тако феноменологију српског страдања у Другом свјетском рату на простору НДХ нужно треба посматрати у контексту историографских питања тзв. дугог трајања (Фернан Бродел).

Једном поменуто, идеја о хрватској православној цркви наставила је да фигурира код хрватске политичке и интелектуалне елите као један од метода националне консолидације. Након Кватерника, ова идеја је помињана 1902. и 1903. године, а детаљније је разматрана у листу Антуна Радића "Дом". Нешто касније ову идеју затичемо код Нике Бјеловучића, у његовој књизи *Тријализам и Хрватска држава*, штампаној у Дубровнику 1911. године. Бјеловучић предлаже да се Српска црква подијели на два дијела: на Српску православну цркву за Србе и Хрватску православну цркву за Хрвате. У вријеме Првог свјетског рата, Земаљска (аустроугарска) влада у Сарајеву је 1915. израдила нацрт закона о православној цркви у Босни и Херцеговини. Тим законом је било предвиђено брисање српског имена, забрана ћирилице и српске заставе. Такође, била је планирана и забрана српских конфесионалних школа.

Да би се у потпуности схватила суштина крајњег непријатељства усташког режима према Српској цркви најбоље је чути ријечи самог Павелића. У том смислу је разговор између Павелића и надбискупа Степинца забиљежен у Степинчевом *Дневнику*. Степинац је записао:

"Поглавник је (...) одговорио, да жели у свему ићи на руку католичкој Цркви. (...) Рекао је надаље, да неће бити толерантан према српско-православној цркви, **јер то за њега није црква, него политичка организација...**"

О вјерским приликама у НДХ било је ријечи и у току засједања хрватског сабора крајем марта 1942. године. Том приликом, министар правосуђа и богоштовља Мирко Пук је, између осталог, рекао:

"Држећи се тога становишта Оца Домовине, Анте Старчевића, хрватска државна влада за сада стварно признаје три вјере у хрватском народу, тј. католичку западног и источног обреда, муслиманску и евангелистичку аугсбуршког хелветског вјероисповиједања (...) Господо, чланови Хрватског државног сабора. Још да се осврнем на такозвану србско-православну цркву односно на грчко-источну вјеру. У том правцу изјавити ми је да Независна Држава Хрватска не прогони грчко-источну вјеру, док на супрот не може признати србско-православну цркву. **Према томе дозволити на територији Независне Државе Хрватске оснивање (?) и остатак србско православне цркве, значило би дозволити влади државе Србије, да врши један дио своје државне власти путем србско-православне цркве и на територији Независне Државе Хрватске што ниједна држава не би дозволила и не може дозволити, а то исто неће дозволити и Независна Држава Хрватска**".

Поглавник је на истом саборском засједању рекао следеће:

"Кажем још једном, не може бити србске, а не може бити ни грчко-православне. Зашто? Зато јер су свагдје на свијету православне цркве националне цркве. Србска православна црква јест саставни дио србске државе, Србије... То може бити у Србији, то је могло бити и у несретној Југославији, али у хрватској држави то не може и неће бити. У никакву руку нећемо дозволити, да било која црква постане једним политичким средством, средством напосе упереним против опстанка хрватског народа и хрватске државе."

Остао је забиљежен један занимљив дијалог између Анте Павелића и Ивана Мештровића који додатно илуструје став Поглавника према православљу и уопште према вјерском питању у НДХ. Наиме, Павелић је том приликом рекао да не треба силити православне да се католиче већ је много важније да се они похрвате. У том случају ни он не би имао проблем да пређе на православље. Рекао је и да га није много брига за Римокатоличку цркву. Можемо закључити да Павелићева патолошка мржња према Српској цркви није била инспирисана римокатоличким конфесионалним фанатизмом већ србофобијом. Док је највећи дио римокатоличког клира, уз здушну подршку Ватикана, сањао о вјерски хомогеној Хрватској – Croatia Sacra, Павелић и политички врх су дозвољавали вјерску хетерогеност али изразито кроатоцентричног карактера.

Нова власт није остала на ријечима. Већ 11. марта 1942. године, на засједању Одбора за правосудне и богоштовне послове, поменута је могућност стварања нове православне цркве. Поглавник је 3. травња/априла издао Законску одредбу о Хрватској православној цркви, а убрзо је створена и прва црквена "опћина" нове цркве у Загребу под предништвом Петра Лазића. Прву литургију је служио свештеник Васо Шурлан у цркви Светог Преображења Господњег у Загребу. Одредба о именовању митрополита је потписана од стране Поглавника 5. јуна 1942. године. На тај начин, за "митрополита загребачке митрополије Хрватске православне цркве" је постављен "преосвећени архиепископ Гермоген" који је требало да буде и поглавар новоосноване цркве. Присегу, односно заклетву Павелићу Гермоген полаже три дана након именовања у присуству бројних чланова власти.

Григориј Иванович Максимов – Гермоген, Рус по народности, у вријеме револуције 1917. био је архиепископ јекатаринославски и новомосковски. У Краљевини СХС борави као емигрант од 1922. године. Био је члан Синода Руске заграничне цркве. У његовом проналажењу и постављању на чело нове црквене организације као и уопште у њеном формирању велику улогу играла је обавјештајна служба Трећег Рајха. Оперативци на том послу су били Адалберт Кунгел и Марбот Шумахер. Видну улогу играо је и Милош Обркнежевић, сарадник њемачке обавјештајне службе и црквени службеник у Сремским Карловцима. Он

ће радити на Уставу ХПЦ, а постаће и лични Гермогенов секретар. Сарадник ХПЦ и уредник њеног званичног гласила ("Глас православља") био је црногорски квислинг и предатни комуниста, Савић Марковић Штедимлија.

Српска православна црква је одмах по оснивању нове цркве у Хрватској реаговала указујући на неканонску природу ове творевине. Архијерејски сабор СПЦ је инсистирао на чињеници да стварање нове црквене организације није била воља православног живља у НДХ и на ставу да државна власт нема право да оснива нове помјесне православне цркве. Од осталих православних цркава једино су румунска и бугарска црква имале извјесне контакте са овом, у суштини, парацрквеном организацијом. Ватикан је према ХПЦ, као и према самој НДХ, имао позитиван став. О томе свједочи извјештај Николе Рушиновића, дипломатског представника НДХ при Ватикану, хрватском министру спољних послова Младену Лорковићу.

Према Уставу ХПЦ, територија НДХ је била подијељена на четири црквене области – епархије: митрополија загребачка (сједиште – Загреб), епархија петровачка (Босански Петровац), епархија бродска (Босански Брод), епархија сарајевска (Сарајево). До краја свог постојања ХПЦ није успјела да се конституише усљед врло танке социјалне основе на којој је почивала. Као државна творевина, без ослонаца у православном становништву које је већ било обезглављено и сатирано од усташких злотвора, није могла заживјети у пуној снази. До краја рата, поред Гермогена, посвећен је још само један епископ – Спиридон Мифка (Хрват). Према рјешењима издатим од Министарства за правосуђе и богоштовље или Загребачке митрополије, број свештеника ХПЦ се кретао највише до седамдесет, међу којима је било на десетине Руса – емиграната. Ипак треба имати у виду да се ради о административним документима и да је ситуација на терену била још неповољнија по Павелићеву цркву. Поређења ради, усташе су на тлу осам епархија СПЦ које су припадале НДХ у току рата убиле 196 српских свештеника. Нова црква је у потпуности била вјерна НДХ, Поглавнику и усташким начелима. Њени службеници су користили усташки поздрав "За дом спремни". О директној укључености хијерархије ХПЦ у геноцидне акције свједочи послужератна пресуда епископу Спиридону у којој је писало:

"Као свећеник тзв. хрв. православне цркве као исповједник православних заточеника логора Јасеновац присуствовао масовном убијању истих, те сам учествовао у тим убијањима..."

Хрватска православна црква је престала да постоји када и њена заштитница – НДХ. Од њене хијерархије, ухапшени су митрополит Гермоген, епископ Спиридон Мифка и четири свештеника. Сви су, заједно са начелником Одјела за богоштовље, фра Радославом Главашем, осуђени на смрт.

У социјалистичкој Југославији се деценијама није ништа писало о Хрватској православној цркви. И то питање је игнорисано ради стварања братства – јединства. И сам комунистички режим се користио политичким притисцима и уцјенама према великодостојницима Српске цркве како би, стварањем тзв. Македонске православне цркве избрисао српско име у Македонији као некада Павелић са простора Босне, Херцеговине, Славоније, Срема и других крајева. Сличан процес стварања парацркве са изразитим националистичким, србофобним набојем можемо пратити од почетка деведесетих година прошлог вијека и у Црној Гори.

Историја Хрватске православне цркве се, нажалост, није завршила 1945. Почетком 1993. године, у сред ратних збивања, декан Богословног факултета у Загребу др Јурај Коларић је изјавио да би православна црква у Хрватској могла бити организована по македонском принципу, да би могла имати свог поглавара и бити одвојена од СПЦ. Са Коларићем је у то вријеме био сагласан и Иван Габелица, обновитељ Хрватске чисте странке права. Габелица је готово дословно понављао Павелићеву аргументацију против СПЦ. Иначе, овај политичар је величао Павелића и стављао га раме уз раме са Гарибалдијем, Боливаром, Вашингтоном, Де Голом.

До обнове Хрватске православне цркве је ипак дошло посљедњих година. Извјесни Иво Матановић (рођ. 1929. у околини Бањалуге), ратни члан усташке младежи и декларисани усташа, основао је 2010. године, како поносно истиче, са Вишњом Павелић, Поглавниковом кћерком, некакву Хрватску православну заједницу. Ова заједница се 2013. прогласила аутокефалном црквом и налази се под јурисдикцијом Николе I

"надбискупа Париза, митрополита Еуропе и патријарха Еуропске православне цркве" који је издао "Праворијек" – документ којим је потврдио аутокефалност. Не треба посебно наглашавати да је поменути "европски патријарх" заправо самозванац кога не признају помјесне православне цркве. Нова ХПЦ се ослања на нове хрватске православце, којих према подацима хрватског Завода за статистику има 16.647. Иако је актуелни предсједник Хрватске званично осудио стварање ове вјерске заједнице која се без увијања позива и надовезује на ушасттво, само њено постојање не може да радује преостале Србе у Хрватској. Медиокритет Матановић и његова карикатурална заједница не би изазивале пажњу да не позивају на "десрбизацију Балкана" на парастосу поглавару ХПЦ Гермогену. Познато је да се историја не понавља, али и то да је асоцијативна. У неком новом политичком вртлогу опасне идеје могу поново бити инструментализоване. У такве, опасне и пријетеће идеје, спада и идеја о Хрватској православној цркви.

Радован Пиљак

ЈОШ ЈЕДАН НОВИ ГРАД У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ - ГРАД БИЈЕЛИХ АНЂЕЛА

Предлажем да поред Андрићграда Република Српска од данас, поводом стогодишњице Великог рата, буде богатија и познатија за још један нови град, град опомене и незаборава - Град Бијелих Анђела!

Град Бијелих Анђела смјештен је уз саму ријеку Саву, уз Јасеновац и Доњу Градину, али и испод њих.

То је сакривени, највећи српски град под земљом, настао као производ јасеновачких казамата смрти и нагона поремећеног ума. Објављивањем моје књиге поема "Град Бијелих Анђела" и њеним изласком на свијетлост дана, пресјечена је врпца вишедеценијског заборава и ћутње и разливеном свјетлошћу хиљада свијећа, које горе из стихова ове књиге, дајем помен свим страдалницима овога пакла, без обзира на име, нацију, вјеру и боју коже. Јасеновачким казаматима смрти корачали су само невини: дјеца, старци, убоги и немоћни; Срби, Јевреји, Роми и сви они други који нису припадали идеологији каме и маља. За њих све, или бар већину, и пут у сусрет смрти, како каже књижевник и логораш Љубо Јандрић, био је пут у сусрет "светој смрти у сватове"!

Од данас у свим школама, на свим картама попришта наше историје, требало би да буде уписано и име новог града - Града Бијелих Анђела! И да га с поносом и пијатетом показујемо покољењима и свјетској јавности, да не буде извор мржње и освете, већ град опомене и незаборава!

Град опомене - да млада покољења уче шта све помахнитала свијест може да учини, и град - незаборава, да се никад и ником више, ни у једном дијелу свијета, оваквав злочин не догоди. Зато и отварам капије овога града да се његовим "анђелима бијелим" поклоне сви вољни и невољни, сви добронамјерници и поклоници људске слободе и љепоте живљења, сви који презиру зло и мржњу и радују се људској срећи.

Образложићу како је настала идеја да се направи "Град Бијелих Анђела".

Како вријеме више одмиче, све мање има још живих свједока јасеновачких творница смрти и све више се политизује и потискује у заборав ово стратиште. Зато, док постоје чврсти темељи, још и сад мали број преживјелих логораша Јасеновца и гранитни темељ, који је романом "Јасеновац" сада већ преминули књижевник и логораш Љубо Јандрић ударио, желио сам да на тим темељима упалим пјесничку, вјечну зубљу опомене и незаборава и отворим овај Град да још живи мученици Јасеновца дођу и огрију се на његовој свијетлости. И латио сам се тешког и мукотрпног посла: ишчитавајући Јандрићев роман, историјске документе, саопштења и сјећања са округлих столова о Јасеновцу, исповијести преживјелих логораша, стварао сам књигу поема „Град Бијелих Анђела".

Листајући странице ове књиге и отварајући слике овога Града на свјетлост дана, пред нама, поново оживљава свијет малих људи - понижени и увријеђени, убоги и немоћни, али достојанствени и морално јаки. И у том лавиринту смрти која је цвјетала као зараза, они су остали усправни и духовно јачи од непријатеља. Пред нама се отварају закључане капија Града и монструозно осмишљаване смрти које су изазивале бол и патњу, како каже логораш Радован Рубин: "Није за причу, није за жива човјека! Моје су ране довољне за два вијека!"

Јасеновац, а посебно Доња Градина, стратиште је које су осмислили крвници, злотвори и људи-звијери болесног ума, гдје су вршили помор људских душа и истребљење невиног народа само зато што није припадао "њиховом" богу.

По мотивима и стиховима ове књиге 2010. године је млади режисер Александар Пејаковић врло успјешно, у Козарској Дубици, режирао и извео са Студентским позориштем из Бање Луке свечану академију под истим насловом поводом годишњице пробоја Јасеновца.

У књизи су овјековјечене исповијести и судбине појединих срећника-очајника који су успјели преживјети голготу Јасеновца и Доње Градине и новим покољењима пренијети поруку оних који су с ријечима на уснама "ишли светој смрти у сватове, кроз патње и муке које нису за живог човјека" и умирали бранећи част и достојанство човјека и вјере.

Симболична је и композиција ове читаве књиге. Она почиње пјесмом "Опомена", а у њене вагоне смрти смјештена су и два, такође, велика догађаја: покољ у Дракулићу код Бање Луке, фебруара 1942. године, који је најавио црну јасеновачку ноћ усташке творевине НДХ и други догађај, из минулог Отаџбинског рата, погибија козарског сина, мајора Милана Тепића. Тиме се овај пјеснички круг страдалника Козаре затвара и, не дај, Боже, да се икад више понови!

Нека нова покољења уче демократију слободе и живе у слободи демократије, а избришу из срца идеологију мржње и технику убијања.

Кроз цијелу књигу нека невидљива, блажена рука води вас без даха кроз црне ноћи Јасеновца до времена Милана Тепића и данашњих дана.

Али, ви нећете залутати!

Крила Анђела Бијелих наткрилила су сав тај пут страдања и патњи и назире се свјетло.

Пред вама је Град Бијелих Анђела - светиште и "памјатник" историје у свој својој снази, величини и љепоти!

Нудим ову књигу поема "Град Бијелих Анђела", објављену 2007. године у Бањој Луци, суфинансирану на конкурс Министарства просвјете и Министарства рада и борачко-инвалидске заштите Република Српске, за превођење на енглески, руски и јеврејски језик и позивам заинтересоване филмске и позоришне раднике да по мотивима ове књиге направе грандиозно и упечатљиво дјело о Јасеновцу и Доњој Градини, тј. о Граду Бијелих Анђела.

Како је у плану данашње конференције Програм заштите и уређења Спомен-подручја Доња Градина, предлажем да се размисли да се ово стратиште, или његов централни дио, именује Градом Бијелих Анђела и по мотивима ове књиге осмисли и евентуално уреди нови град, град опомене и незаборава - Град Бијелих Анђела!

То је мој допринос овој идеји да истина о Јасеновцу након 73 године угледа праву, односно пуну свијетлост дана и вољан сам учествовати у њеној реализацији и поклониху, и овај пут, двадесетак књига за ову намјену.

СЈЕЋАЊА

Богдан Петковић

О КАРАКТЕРУ ЛОГОРА У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ НА ТЕРИТОРИЈИ ЊЕМАЧКЕ И НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ

На Другој међународној конференцији о Јасеновацу, одржаној 2000. године у Бањој Луци, хрватски историчар др Јосип Јурчевић из Института "Др Иво Пилар", дискутујући о логору Јасеновац, подвлачио је да је то био сабирни и радни логор. Стварни назив логора Јасеновац био је "Сабирни и радни логор". Међутим, овај епитет "радни" није одражавао карактер логора, тј. да је то био логор за уништавање Жидова, Срба, Рома и хрватских антифашиста.

Овим епитетом "радни" користили су се и други полемичари о логору Јасеновац. Тиме су хтјели разводнити тај његов ужасни карактер логора уништења, јер се робовским радом хтјело што више његових заточеника исцрпити, слабом или никаковом исхраном довести до малаксалости и ужасне смрти која је харала логором од његових првих до посљењих дана.

Прави карактер логора Јасеновац може се видјети и оцијенити из дописа Главног стана Поглавника од 27.4.1942. године, упућеног

Главном стожеру домобранства,

Главном стожеру усташке војнице,

Министарству унутрашњих послова и

Врховном оружничком заповједништву

у коме се каже: "Заповједништво усташке надзорне службе Главно побочништво, са В.Т. Бр. 139/42 изјестило је, да сабирни и радни логор

у Јасеновцу може примити неограничени број заточеника". Акт је потписао по налогу Војсковође генерал Прпић.

Ето, ту је одговор о сврхи формирања логора Јасеновац и његовом карактеру. Па како примити неограничени број заточеника у само 6(шест) барака за становање, колико их је било приликом формирања логора августа 1941. године па све до 22. априла 1945. године када је миниран и уништен? Који и какви се радови могу вршити у овом логору који би изискивао толико радне снаге, "неограничен" број?

Заговоритељи тезе да је Јасеновац био и радни логор немају у виду каква је била разлика између радних логора и концентрационих логора у Њемачкој.

Пошто сам ја имао ту несрећу да у току Другог свјетског рата искусим три врсте логора, и то на територији Трећег рајха и Независне Државе Хрватске, сматрам да ће оно што ћу сада написати бити деманти тврдњи да је Јасеновац био и радни логор, откривајући његов прави карактер, тј. логора ликвидације заточеника.

Навешћу само оно што сам у тим логорима доживио и на властитој кожи осјетио, а не да сам од некога чуо, прочитао, већ само оно што се мени догађало.

Навешћу три врсте логора у којима сам боравио:

- Радни логори (у Бечу и Линцу)
- Заробљенички табор на Каналу у Загребу и
- Сабирни логор Јасеновац у Независној Држави Хрватској

1. РАДНИ ЛОГОРИ

Почетком новембра 1942. године депортован сам са око 100 Срба из Бјеловара у Беч на присилни рад. Распоређен сам у фирму "Reihert optische Werke", Urban gasse бр. 6 у Бечу. Био сам смјештен у логор назива "Gemeinschaftslager Nr. 9 Heigerleinstrase". Тачан назив логора види се из Lager - Ausweisa Кусобрак Бранка из моје бараке у Бечу. Оригинал овог ausweisa налази се у Музеју РС у Бањој Луци у збирци

"Доња Градина". У овом логору сам био од почетка новембра 1942. до средине априла 1943. године.

Други пут сам боравио у радном логору у Њемачкој када смо крајем фебруара 1945.године депортовани из логора Јасеновац на рад у Њемачку.

Боравио сам у неколико транзитних логора у околини Линца, чијих се свих назива не сјаћам, али по распоређивању на рад у фирму *Herman Göreing eisen Werke* у Линцу, становао сам у радном логору *Heid beim Traun*, удаљеном неких 12 км од Линца. На посао сам одлазио влаком. У овом логору сам остао до 5. маја 1945. године, када су нас ослободиле америчке трупе.

КАРАКТЕР И НАМЈЕНА ОВИХ ЛОГОРА:

Напријед наведени радни логори служили су само за становање и исхрану присилно доведене радне снаге у Њемачку. Ови логори су били подизани у близини индустријских објеката. Радна снага је имала слободу кретања, тј. уласка и изласка из радног логора уз *Lager auzweis*. За улазак у фирму постојао је *Arbeit auzweis*. Послије радног времена могли смо слободно одлазити у кино, гостионице, позориште, јавна купатила, забавни парк Пратер у Бечу, посјете музејима, другим логорима ради посјете познаницима и одлазити у цркву недјељом. *Arbeit auzweis* је давао податке гдје је особа запослена а *Lager auzweis* у којем логору станује. *Lager Furer* у Бечу био је неки пензионисани капетан, ратни војни инвалид, док је 1945. године код Линца *Lager Rurger* био неки Грк, такође присилно доведен, али говорио је добро њемачки. Осигурања логора вршили су старији Нијемци у цивилу. Једино једнообразно на њима били су шешири у облику неких халпцилиндара. Око лијевог рукава су имали црвену траку на којој је готицом писало " *Wane*", тј. стражар.

Становало се у баракама у собама за 20 особа. Свака соба је имала гвоздену пећ на угљ и дрва. Угља, и то брикетираниог, било је у изобиљу. Свако је имао свој гвоздени кревет са сламарицом, јастуком без навлаке и једно ћебе. Дрвени ормар су користила двојица за смештај најнужнијих ствари. Соба је имала лавор за прање веша, трпезаријски

сто, клупе, бокал за воду и шалице за пиће. Свака барака је имала мокри чвор, тј. славине за умивање и WC. Све у свему оскудно, али кудикамо више од барака у концентрационим логорима.

Лагерска управа је имала бригу само око припремања хране, поштивања прописа о замрачивању и одржавање реда и чистоће. На радном мјесту у фирми имали смо картице за цвиковање приликом уласка као и сви Нијемци, тј. водила се евиденција о присуству на раду. Сваке суботе примали смо када и остали радници Нијемци плату. Била је то врећица са неким резанцима од папира са евиденцијом радних часова. Плата је била минимална, тј. 8-9 дојч марака. За тај новац могло се на бувљој пијаци купити 1,5 кг круха. Нијемци су у подне добијали за габлец неколико куваних кромпира и мало салате од купуса, а ми ништа.

Најчешћи контакт са логорском стражом био је ако нисмо добро затворили жалузине на прозорима. Стражар би у том случају ударао штапом по бараци уз упозорење "light" тј. свјетло, а ми смо онда одмах то затварали да замрачивање буде потпуно.

Нијемци су радницима, тј. нама који смо присилно доведени, одобрили одсуства у случају смрти или тешке болести у породици. Тако је неколико мојих другова отишло на одсуство и нису се више враћали. Нико није правио велико питање о томе, јер они су имали доста радне снаге и лако су то мјесто попуњавали другима новодошлима. Ја сам такође добио телеграм да ми је отац тешко болестан, којег је морао да овјери надлежни усташки таборник. Нијемци су ми одмах одобрили 14 дана uглауба, али Хрватски конзулат из Беча није ми хтио издати визу за повратак.

По наговору тумача, кренуо сам на пут уочи Ускрса 1943. године и некако добио визу на граници. Нећу овом приликом о томе, јер би то била дуга прича. Знам и то да су неки добили потпуно исправне документе и кренули на пут, али их тамо негдје прије Новске усташка контрола возова скине из воза и упути без разлога у логор Јасеновац. Били су ускоро ликвидирани. Њихове породице су вјероватно сматрале да су погинули приликом бомбардовања у Њемачкој, а они су завршили у Јасеновцу.

Хтио бих напоменути и то, да док сам се налазио на раду у Њемачкој нисам никада стрепио да ће ме одвести на стријељање или вјешање. Могао сам погинути несрећним случајем на послу или од савезничког бомбардовања. Међутим, када сам био код куће у НДХ никада нисам био сигуран да неће бити нека рација, депортација у Србију, или одвођење у затвор или логор, јер за то није требао никаков разлог већ само припадност српској националној групи. У Бечу смо недељом одлазили и у цркву, не због молитве већ што су у цркву долазиле и дјевојке, па ето падала су и познанства. Одлазили смо у једну гостионицу, гдје је тај гостионичар за нас одмах на радију тражио станице Загреб или Београд и то је било једино мјесто гдје смо могли слушати наше народне пјесме. У логору у Бечу били смо смјештени са Грцима.

Не знам да ли су они били ратни заробљеници или присилно доведена радна снага. Грци су се показали спретнији од нас, јер се код њих увијек могао купити без купона крух или колачи (мелшпајз). Откуда су и како набављали купоне за то, ја не знам.

За вријеме другог боравка у Њемачкој у Линцу, недељом смо одлазили у просјачење, звали смо то "битешен". Просјачили смо у удаљенијим мјестима гдје није било Фелджандармерије. Био је то април 1945. године. Глад свуда, али ипак на селу смо добијали по један кувани кромпир или неколико јабука, а то је било доста да бар мало утолимо глад.

Ето, укратко сам изнио како се живјело у радним логорима у Њемачкој 1943. и 1945. године.

2. ЗАРОБЉЕНИЧКИ ТАБОР НА КАНАЛУ

Почетком јуна 1944. године отпуштен сам из Домобранске војне болнице "Св. Дух" у Загребу и као залијечени заробљеник упућен у Заробљенички табор на Каналу. То је простор данашњег Аутобусног колодвора. То је био комплекс од неких 40-50 барака. Чини ми се да је то био неки транзитни логор, јер су кроз њега пролазиле многе јединице остајући у њему краће вријеме и онда отишле даље према одредишту. У том логору сам остао од 6.6.1944. до 2.8.1944. године, када

сам са још 9 заробљеника ухапшен и спроведен на усташко редарство у Петрињској улици на истражни поступак. У том комплексу барака наш Табор је имао, чини ми се, три бараке. Кухиња и магацин били су у једној, управа Табора у другој и ми заробљеници у трећој. Обезбјеђење је вршило једно одјељење усташа.

Заповједник Табора био је домобрански надсатник Јосип Марас. Имао је још неколико официра и подофицира. Махом су то били Загрепчани, који су се преко разних веза и везица дочепали оваковог мјеста у хладовини. Боље му је било овдје него негдје у јединицама горског здруга у унутрашњости. Храна слаба. Углавном макарони и понекад какав комадић меса. Али дозвољене су нам посјете. Можемо куповати новине, писати писма кућама и културно дјеловање. Међу нама је био један учитељ, звао се Шепак Милан. Био је одборник НОО. Заробили су га и ранили Черкези. Он је набавио нотни папир и организовао пјевачки збор. Мене је одмах искључио, јер нисам имао слуха. Вјежбали су "Чапајевку". Гдје је баш њу нашао, не знам. Ја сам био партизан и знао сам да је то руска револуционарна пјесма. Нико од управе није на то реаговао.

Једног дана наредба "Наступ!" тј. постројио се цијели логор. Могло нас је бити око стотину. Дође заповједник логора са својим штабом и позове нас јавно да се изјаснимо куда ко жели из Табора. Наведе могућност одласка у домобранство, усташку војницу, њемачку војску, на рад у Њемачку и у замјену у партизане. Рече да се без икакве бојазни слободно изјаснимо. Јави се неки у домобранство, али у усташку војницу и њемачку војску баш нико. Ја и још тројица дигосмо руке за замјену. Табор се ускоро пресели на Трешњевку. Биле су то бараке на лијевој обали потока Кустошак, у близини творнице "Siemens", данас "Раде Кончар". Зповједник позва учитеља Шепака и рече му да поради на томе да се што већи број људи јави у замјену, јер да на томе инсистирају Нијемци, како би ослободили своје војнике који су у партизанском заробљеништву. У то вријеме мени дође у посјету мати. Прешла је 65 км пјешке од мог родног села и дошла у Загреб да ме посјети и донесе ми хране. Донесе неку брошуру, састанак Тито - Субашић. Отац ми је у партизанима, а сестра и стрина у избјеглиштву у Славонији. Учитељ одмах написа писмо и наслови га на Штаб X корпуса. Објасни им могућност замјене и замоли да се убрзају

преговори о замјени, јер би неки заробљеници могли бити ухапшени. Мати узе писмо и обећа да ће чим добије одговор донијети га. Она познаје и Шиму Балена, тада замјеника команданта Корпуса. Чак је била и код његове матере у Загребу са његовом поруком мајци.

Убрзо осване у логору домобранска комисија за регрутацију. Неки се изјаснише за домобранство, а ја и већина смо одбили. Рекоше ми да се изјасним а ја рекох: "Свака птица своје јату и ја би хтио своје јату". Рекоше ми: "Дечко, немој да се послѣје покајеш". Био сам самоувјерен, јер то је било већ послѣје атентата на Хитлера, негдје послѣје 20. јула 1944. године. Сматрали смо да ће рат бити за два-три мјесеца готов, а ето да се ја нађем тада у домобранској униформи, па куд моја дотадашња борба?!

Освану тако 1.8.1944. године и послѣје завршетка радног времена у логорској управи остаде само дежурни подофицир. Банула је усташка полиција и одвела једног заробљеника. Дежурни подофицир био је тада водник Хумић. Он је загребачки бирташ. Биртија ради а он за вријеме рата парадира Загребом, јер се овдје завукао у дебелу хладовину, гдје баш ни по чему не осјећа да му је живот угрожен као што би био да је рецимо у неком горском здругу у Босни. Ми смо у ингеренцији Нијемаца, јер скоро сви смо заробљени или похапшени од стране Нијемаца или Черкеза. Усташе ометају на све могуће начине размјену између Нијемаца и партизана и то акцијама испод жита да то Нијемци не могу сазнати. Заповједник табора се не усуди интервенисати, јер би се и он могао наћи у Босни, а тамо се никоме не иде. Овај јадник под батинама избрбља за нас десеторицу што је о коме знао, мислећи да ће се тиме испити.

Дана 2.8.1944. године, послѣје радног времена, бану у логор опет полиција. Исти сценарио. Дежурни нас изручује полицији, јер он ни не покушава да о томе обавијести заповједника. Спроведоше нас у полицију у Петрињску. Питају одмах по хапшењу ко су Кефечег и Петковић. Кефечег је био диверзант, а ја као бајаги тражим замјену у партизане, чија мати носи писмо Штабу партизана. Чекамо на пријемном одјељењу да предамо ствари које у затвору не смијемо имати, као нож, каиш, прибор за писање и не знам што још. Кефечега су већ одвели на саслушање. Код учитеља је списак цијелог логора са

подацима ко је био у којој јединици, коју функцију је обављао и да ли је члан СКОЈ-а или КПЈ. Стражар тражи мјесто гдје да смјести те наше дрангулије. Учитељ стоји у првој врсти, вади тај списак и даје га у другу врсту кроз шапат "уништите". Неко ухвати тај списак исцјепка га на ситне дијелове и убаца у корпу за смеће која је стајала у близини. Одахнули смо. Да су дошли до тог списка похапсили би цијели логор, а ми бисмо били проглашени за издајнике и нико нам не би скинуо ту срамоту са образа.

Од нас 10 ни ријечи о неком другом. Кефечега ускоро објесише, а једног упутише у домобранство, једног вратише на жељезницу, те нас 7 упутише у Јасеновац. Тамо убише тројицу, међу њима и учитеља, а само четворица смо преживјели. Прошли смо кроз тортуру. Био сам и талац у Савској улици неких 14 дана. Једне ноћи у Савској око 11 сати усташа отвори врата и рече: Богдан Ловренчић! На помен имена Богдан ја сам већ устао. Међутим, радило се о једном домобранском нареднику, којег су звали на салушање. Више ту ноћ нисам могао спавати. Сваког дана, ако је ведро, изнад Загреба грме стотине америчких Либератора. Чујемо затварање врата на ходницима. Неки старији затвореници говоре да усташе постављају пушкомитраљесца да у случају бомбардовања и рушења зграде и евентуалне провале затвореника исте побије при покушају бјекства. Овом треба вјеровати, јер овдје службу не обављају полицајци већ усташе. Неизвјесност из дана у дан. Никаквих посјета ни хране, нити било каквих вијести од куће или било какве информације из штампе. Једини контакт са вањским свијетом је овај усташки стражар. Овдје нема ни кревета ни шта друго за лежање. Лежимо на поду на својој одјећи као постељини. Сва је срећа да је август мјесец, јер нам није хладно, али је богме загушљиво.

Напомињем да у Заробљеничком табору нисмо упућивани ни на какав рад. Једини рад је био копање ровова за заштиту од ваздушних напада, које смо копали у кругу испред барака за сопствену сигурност. Приликом копања тих ровова тројица заробљеника су остала у рову, прикријвајући се до ноћи и побјегоше кроз бодљикаву жицу до потока Кустошак и даље ван града Загреба. Побјегли су: Хорватић (надимак Штана), он је био неки комитетлија, затим Томо Лончар (право презиме Враговић) и Вергот Милан, диверзант. За њихов бијег се сазнало тек навече код прозивке. Није било никаквих репресалија према нама који

смо остали. Стража је појачана и више се нисмо смјели приближавати жици логора. Заповједник Табора, сада већ домобрански бојник, држао се вјеројатно Конвенције о заробљеницима. Ништа нам није ускраћивано послје овог бјекства, јер смо и даље примали посјете, куповали штампу, читали новине, играли фудбал неком крпењачом. Било је дозвољено пјевања, али овдје се више нико није усудио да пјева "Чапајевку".

Ево, укратко сам описао карактер и атмосферу у Заробљеничком табору. Храна слаба, нема малтретирања, нема страха за угроженост живота. Укратко, ситуација сношљива, јер је у јуну отворен Други фронт у Француској и 20. јула 1944. године извршен је атентат на Хитлера. Сви смо пуни оптимизма и чекамо да се за 2-3 мјесеца можда и рат заврши.

Не знам што је било са овим Табором до краја рата.

3. САБИРНИ И РАДНИ ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ

У другој половини септембра 1944. године пребацише мене и мог друга Кадоић Антона из затвора у Савској цести у затвор у Петрињској улици. Овдје смо остали неких 14 дана, чекајући на депортацију у логор. Полицијски стражар који је вршио надзор над нашом собом у њој је препознао свог земљака, иначе инвалида без ноге. Сваког дана доносио му храну и новине. Тако смо сада долазили до вијести о стању на фронтима. Свако јутро нас изводе у шетњу у затворско двориште. Сазнајемо да је Румунија окупирана, а у Бугарској на власт дошао Отачествени фронт. Значи, Руси су на границама Југославије. Атмосфера је ведра, јер видимо да се крај ближио, али нажалост још је требало подуже чекати његов конач.

Дана 4.10.1944. године, послје вечере, долази наш стражар и саопштава нам да се спремимо, јер сутра, у недјељу, 5. октобра, крећемо у логор. С обзиром на то да смо могли примати храну и кријумчарити неке поруке, сада више нема шанси да се ишта јави родбини. Гајимо наду да идемо у логор Стара Градишка, јер он није на тако злу гласу као Јасеновац.

Ујутро одмах послје доручка излазимо из затвора и крећемо за жељезнички колодвор. Свуда су око нас усташе у црним униформама. Сви носе неке беџеве са натписом "Уо", тј. усташка обрана. На колодвору нас укрцавају у два путничка вагона треће класе. У сваком углу вагона налазе се усташки подофицири наоружани пиштољима "Вис" и са дугачким "Тарзан" фризурама. Кренусмо пругом преко Дугог Села у правцу Новске. Долазимо до Поповаче, гледам кроз прозор разбијени бункери, попаљени вагони на прузи и изврнути ван пруге. Гледам, изврнут оклопни воз, разбијен експлозијом. Чудо невиђено до тада. Каква је то морала бити сила да уништи и изврне ову грдосију.

Долазимо у Новску, а онда наш воз скрену према Јасеновцу. Недеља је и лијеп је и сунчан дан. Стижемо до Јасеновца. Возимо се уз логорски зид. На зиду осматрачнице са тешким митраљезима и посадама. Са станице крећемо пјешке према логору. Улазимо у логор и право на пријемно одјељење. Топао је дан и носим југословенски шињел на руци. Дође ред и на мене. Усташа ми одмах без ријечи узима шињел са руке и баца га на гомилу личних ствари одузетих од других затвореника.

Недеља је и у логору је мало усташа, тј. само дежурни и нема батина нити малтретирања. Логором ходају логораши, блиједи су и ужасно изгледају. Свакоме се у ошима може прочитати глад и исцрпљеност. Крећемо на вечеру. Добијамо око 6 дл житке пуре, она није ничим зачињена и неслана је. Не једе ми се, али ћу се навићи на њу. Круха нема. Распоредише нас на спавање. Нема за све мјеста у бараци. Воде нас на таван резбарске радионице. Никаких лежајева, нема сламарица, нема покривача. Свако лијеже на оно што има. Распоредише ме у грађевинску групу. Ујутро првог дана ромиња кишица, али то овдје није разлог да се не иде на рад. Немам капе. На мени је само кошуља и њемачка војничка блуза, а сада је 6.10.1944. године и зима је на прагу. Како ћу издржати ту зиму, не знам.

У грађевинској групи одређен сам да дворим зидара на некој скели. У лијеву руку сам рањен. Рука није рехабилитована. Зебе ме и држим је у цепу и циглу додајем зидару само десном руком.

Одједном чујем глас испод скеле: "Хеј ти, домобрански телац, је л' имаш и другу руку?!" Погледам и видим усташког официра. "Теби, теби

говорим. Сиђи доље!" Сиђох, а он ми опали три шамара и оде. То је био усташки заставник Лисац. Радио је у управи логора. Би ми некако драго што ме назвао домобраном, јер је било заточеника у домобранским униформама и то сви редом муслимани. Ко зна због чега су и њих стрпали у логор.

Једног дана послије ручка наиђох испред кухиње усташких шегрта. Идем према циглани. Они стоје испред своје кухиње и један ми добаци: "Домобране, јеси ли гладан?" Рекох да јесам. "Дођи код нас па ћеш јести." Ја ступио у њихову кухињу, а они затворише врата и почеше ме шамарати. Неки су били још тако мали да су морали засакаивати да би ме могли ошамарити. Не смијем да им вратим, али се одрвах и дохватим кваку од врата и побјегах. Ту се испред нађе пруга и на њој вагони. Некако сам и то савладао и загребем према пећи циглане. Претрчах је цијелом дужином и искочим са ње међу цријеп који се под неким надстрешницама сушио. Да ли су они трчали за мном не знам, али на моју срећу да се ту није нашао неки старији усташа, видећи да бјежим испред усташких шегрта могао је свашта урадити, јер за то никоме не одговара.

Тећи случај добијања батина био је умало кобан, како за мене тако и за остале заточенике из моје групе. Било је то негдје у јануару 1945. године. Послије прозивке кренусмо са пословођом према одредишту за рад. Он је морао некуда свратити и рече нам да идемо у пушкарницу. Градиле су се нове радионице и ми смо већ данима ту радили. Са мном су још Ковачић Мирко, Звонко Летинчић и Ивица Шоштарић. Шоштарић је родом од Подсуседа, а ова тројица из Врапча крај Загреба. Дођосмо до пушкарнице, одложисмо алат, али не можемо почети са радом, јер чекамо пословођу. Њега још нема и ми у тој просторији у којој је још била земља, имала је врата, али неостакљена, наложисмо ватру и ударисмо у причу. Нико није пазио да откуда не наиђе неки усташа. Занијели се ми причом, кад се отворише та једина врата и помоли се глава заповједника логора допуковника Хинка Пићилија. Устадосмо и сигурно да се и осталима заледила крв у жилама. Он каже: "А ви не радите!" Нико ни не покуша објаснити зашто не радимо, јер он за то ранијих година убија на мјесту, не метком него биковачом. Сада је још рано и није пијан као обично. Очекујемо да нас побије или одузме картице за ручак и да навече дођу по нас. Командује он: Излази! Нареди

свом ађутанту, неком поручнику: "Донеси неку тољагу!" Овај оде и из гомиле старог жељеза донесе му неку шипку. Он махну руком: "То је танко, дај нешто јаче" и овај донесе неки већи мантраг. "Нагузи се" - командује Пићили и ми се један за другим нагузимо. Ја сам ваљда био трећи по реду. Ошине он ову двојицу сваког по пет пута и одгурне чизмом. Дође ред и на мене. Мислим да је пет удараца норма и ваљда сам се подигао прије него ме он одгурнуо. Он дреку: "Гдје бјежиш, мајку ти јебем?!"

Овај поручник стави ми главу међу своје ноге а Пићили оплети по мени. Нисам бројао, али одгурнуо ме чизмом и ја сам одбауљао. Задњем је додијелио пет удараца и отишао. Он је дошао да види како напредују радови на пушкарници, али на сву срећу још није био потпуно пијан. За њега се говорило да је на насипу ударао биковачом док је логораш давао знакове живота. Није користио пиштољ, али се са биковачом иживљавао на логорашима. Отишао сам одмах у амбуланту код доктора Бардека. Познавао ме, јер смо били у истој хелији када смо чекали на транспорт за логор. Он ме прегледа и рече да изгледа да није ништа сломљено, сада је црвено, сутра ће бити црно. "Не тражи боловање, не долази да лежиш у болници, јер ће те ноћ прогутати. Оди на посао и сналази се како знаш и умијеш", посавјетова ме. Сва срећа да сам то издржао. Сви смо на бубрезима носили неке крпе, имао сам овијено ћебе око себе и тај зимски капут од грубог сукна су амортизирали ударце и тако сам издржао.

Заточеник Бан Јанко ради са мном у истој групи. Каже: "Дај ту блузу јер ћеш због ње погинути. Ја познајем неког из крпаре па ће ти дати нешто цивилно." Однесе он моју блузу и донесе ми неко танко ћебенце, качкет и зимски капут без дугмади, али од неког грубог дебелог скуна и то ме спаси да више нисам био уочљив. У логору ужас. Сваку ноћ одводе људе на ликвидацију. Видио сам када су одвели Половина Дану. Мислим да сам ја на реду јер је то слово "П". Другог дана рекоше ми да су одвели Капетановић Ахмеда. Он је муслиман, заробљени партизан и из моје групе у Заробљеничком табору. За неколико дана видим га живог. Хоћу да разговарам, а он сав ван себе рече ми: "Ни са ким не разговарам." Тек кад смо дошли у Њечаку рекао ми је како се спасио, јер је био електричар и усташки шегрт који је са њиме радио, отрчао је по њиховог руководиоца, који га је онда спасио. Имао сам срећу да сам

брзо заспао чим сам легао, па нисам чуо ни видио одвођења. Једну ноћ чујем усташе арлаучу и пјевају "Од Гарића до Русије, жидовска се кожа вије". Сигурно су одводили Жидове. Код једног наступа вјешали су јавно три логораша. Први пут гледам како се умире на вјешалима. Негдје крајем септембра 1944. године у логору су јавно објешени др Мило Бошковић, Ремзија Ребац и њихова група. Усташки официри објешени су у самом Јасеновцу.

Била је откривена организација КПЈ. У њу је био уплетен и управник болнице сатник Јурчев, такође заточеник. Објешена је и његова жена, дијете и још неке усташе који су били повезани са логорашима. Затим су сви Хрвати и муслимани из логора Стара Градишка пребачени у логор Јасеновац усиљени маршем. Изнемогле који су падали од исцрпљености стрелили су успут и остављали у грабама поред пута. О томе се мало шаптало у логору неколико дана, а онда је и то утихло. Па то је за овај логор била свакодневица.

Крајем децембра 1944. године у логор је дошла Комисија Црвеног крижа и прошла логором. Шушкало се да ће се ићи на рад у Њемачку. Убрзо у логор дође и фотограф који је сликао неке логораше. Међу сликаним сам и ја. Временом се нада у одлазак у Њемачку почела губити. Догодило се то у суботу послвије ручка 17.2.1945. године, у логор локомотива индустријским колосјеком угура неких 13-15 теретних вагона, празних. Сада смо били сигурни да је то воз за Њемачку. Прозивани смо, чак смо и окупани и ујутро нас позваше на пећ циглане гдје нас прозваше, добисмо чак и неки гулаш за доручак и упутише нас у вагоне, које су чували њемачки војници. Ту је и њемачки официр организације Todt, тј. за радну службу и потпуковник Пићили му предаде неку фасциклу, ваљда са списковима логораша који иду у Трећи рајх. То је био спас да се извуче жива глава из овог крвавог млина.

Дана 20.2.1945. године прешли смо границу НДХ и прешли у Трећи рајх и тиме измакли из руку усташа.

Мојем излагању прилажем и фотографије снимљене у Бечу 1943. године, фотографију из Заробљеничког Табора на Каналу у Загребу јуна 1944. године, док фотографија се са пасоша којег сам добио у Јасеновцу више не може фотокопирати, јер је много оштећена.

Богдан Петковић, Беч, априла 1943. године, на присилном раду у радном логору број 9

Слијева на десно: Богдан Петковић, Бранко Бранковић и Бранко Витас.

Снимљено априла 1943. године у Бечу. Сва тројица на присилном раду у Бечу у радном логору број 9

Фотографија из
Заробљеничког табора на
Каналу у Загребу, јуна
1944. године.

Слијева на десно, у задњем
реду Богдан Петковић у
униформи. Остали сви
заробљени партизани

Фотографија са пасоша којим сам упућен на рад у
Њемачку. Снимљено у логору Јасеновац крајем
1944. године

Овдје сам у најкраћим цртама описао живот и стање у ове три категорије логора у Другом свјетском рату, на територију Њемачке и Независне Државе Хрватске.

Каква се пропаганда ширила у НДХ о стању у логору Јасеновац видјећемо из сљедећег примјера:

Чланак о Јасеновцу објављен у усташком листу " Хрватски војник" бр. 7 од 15. фебруара 1945. године.

Доглавник Мате Фрковић је посјетио логор Јасеновац почетком фебруара 1945. године. Новинари из његове пратње описују тај пут и посјету логору Јасеновац. Овдје ћу цитирати само дио тог написа: "Необичан је осјећај посјетити мјесто, у чијој се непосредној близини налазе људи који су лишени слободе... Одмах нам је пала у очи висока црвена зидана ограда, која је у великом простору окруживала логор. Само неколико корака даље дјелила нас је од заточеника, који су се огријешили о пробитке хрватског народа и који су штетно дјеловали на људску заједницу. Овде се сада налазе да испаштају своје грехе и да радом постану корисни чланови заједнице. Ушли смо на тло логора. Заточеници, који су претоваривали балване из жељезничких вагона, што стоје на трачницама, нису се дали много сметати при својем раду. Опазивши нас, несвакидашње госте, скинули су капе на поздрав и даље наставили рад... До сада су се на цијелом свијету кажњавали разни кажњеници и осуђеници тамницом, самицама и затворима. Међутим, ми смо се увјерили, да је овдје начин кажњавања непоћудних чланова људског друштва измјењен, тако да ти исти чланови, који су недавно били опасни и штетни, сада су користни цјелини и заједници у којој дјелују. Они не носе никакве вањске ознаке, које би им означавале као кажњенике и заточенике. Не носе кажњеничке одоре нити бројеве. Не кажњавају се тамницом ни затворима, већ радом, редом и стегом. Онај који је скривио или се огриешо о пробитке хрватског народа кажњен је. Сви морају радити... Једном ријечи: заступана су сва звања. Ако који од заточеника није изучио у свом приватном звању какво звање, које је потребно логору за рад, заточеник научи који занат и тако велики stroj састављен од заточеника, непрекидно се окреће, доносећи користи не само логору, већ и држави. Своју слободу искупљују заточеници марљивим радом. О њима самима овиси, кад ће изаћи на слободу. Најмарљивији награђују се скраћењем рока присилног рада... Ви ћете сигурно помислити: сваки од њих био би најсретнији, да буде што прије пуштен на слободу. То је, додуше, истина, али морам вас упозорити на то, да смо до сада добили цијелу хрпу писама од бивших заточеника јасеновачког логора, у којима се захваљују управи логора, што их је привела корисном и честитом раду. Међутим, има и велик број оних заточеника, који након одржане казне не желе изаћи из логора, већ остају и даље у њему као слободни људи. Раде као државни мајстори осам сати дневно. Плата им је пристојна, тако да могу

уздржавати себе и своју обитељ, коју су довели у Јасеновац и ту их настанили. Са занимањем смо слушали излагање нашег водича. Ствари, о којима нам је причао, биле су нам до тада непознате."

Ето тако је стање у логору приказивала усташка штампа. Логор је као идилично мјесто, заточеницима се просто не иде из њега, јер ко се једном навикне на његову "пуру" и напије се воде из јасеновачких бунара, пожели да ту и остане. Десетине хиљада су и остале, али не у Јасеновцу, већ преко Саве, на подручју Доње Градине, тј. у масовним гробницама. Ова посјета доглавника Фрковића догађа се у вријеме када су Руси овладали Будимпештом, успостављен је Сремски фронт, а НДХ нема више ни Задра, Сплита ни Шибеника. Крај рата се већ назире и броји се данима.

Наведени цитати из усташког листа "Хрватски војник" од 15. фебруара 1945. године прије би спадали у област научне фантастике него у опис тадашњег стања. Ови новинари су сигурно познавали географију, те су морали знати да је НДХ дошао крај. Нису то хтјели признати ни након три мјесеца, када се та усташка братија нашла пред Блејбургом, а њихов господар, Трећи рајх, капитулирао.

Наведени цитати из усташког листа "Хрватски војник" број 7 од 15.2. 1945. године објављени су као докуменат број 363 у књизи Антуна Милетића на стр. 889)

Милинко Чекић, председник Удружења логораша "Јасеновац"- Београд

НЕГОВАЊЕ УСПОМЕНА НА СТРАДАЛЕ

У име чланова Удружења логораша "Јасеновац" из Београда преносим вам поздраве и захвалност организаторима што се већ шести пут организује међународна конференција посвећена Јасеновцу, том највећем стратишту Срба, Јевреја и Рома у овом делу Европе током Другог светског рата.

Дозволите ми да кажем неколико реченица о Удружењу, у чије име присуствујем и говорим на овој конференцији.

Удружење организовано ради четрдесет година. Ове године обележавамо тај јубилеј.

Чланови Удружења су деца-логораша из усташких логора Стара Градишка, Јасеновац, Сисак, Јастребарско и других, један број потомака и поштовалаца. Од преко 600 чланова, 350 су бивша деца логораша.

Удружење чува сећање на жртве злочина, геноцида и холокауста, прикупља документа и аутентичне изјаве о почињеним злочинима - посебно на територији бивше Независне Државе Хрватске, бори се против оживљавања неонацизма и неофашизма, злонамерне реинтерпретације догађаја из Другог светског рата и обезвређивања доприноса Народноослободилачке војске у ослобођењу земље и победи над фашизмом.

Удружење је члан Међународне асоцијације удружења из десет европских земаља која имају исте циљеве. Има свог представника у Међународном комитету те асоцијације. У досадашњем раду Комитета усвојили смо више докумената и позвали Генералног секретара Уједињених нација, Председника Савета Европе и председнике држава и влада

европских земаља да подрже вредности за које се залажемо. Нисмо задовољни што већина земаља не реагује на ове позиве, па и земља у којој живим, а дала је огромне жртве за ове вредности.

О холокаусту и геноциду над српским, ромским и јеврејским народом данас говоре познати историчари и научни радници, који се баве истраживањем злочина почињених током Другог светског рата. У том погледу ја сам у инфериорном положају. Међутим, не осећам се тако, јер сам као дете логораш доста тога лично доживео, и кроз разговоре са логорашима дошао до сазнања која ни до данас нису допрла до јавности.

Неки доводе у сумњу аутентичност наших сећања. Кажу, били смо мала деца. Стендал у свом делу "Црвено и црно" каже: "Ја све што причам, ја сам то видео, иако сам се могао преварити док сам посматрао, зацело вас не варам док вам причам."

Тачно је да су нека наша сећања потиснута у заборав (ваљда је то наш одбрамбени механизам који нас штити од доживљеног), често испрекидана, као део обрисаног текста, али је у нашој меморији ипак остало безброј слика оног најстрашнијег што смо доживели - забележене су као камером и можемо их до детаља описати.

Тако се и у мом сећању, као слајдови, нижу слике одласка породице у збег на Козари, успутног непрекидног гранатирања, рањавања мог брата од стрица Боже који је имао седам година и који ме је држао за руку кад му је граната разнела десну ногу. И данас чујем гласове дозивања његовог оца Душана. Донет је на Козару где је у партизанској болници убијен од стране усташа и Немаца са још око 300 рањеника. Међу убијенима је био и мој стриц Павле, партизан, стар 22 године. Сlike у збегу на Козари, свакодневног гранатирања и бомбардовања, завијања немачких "штука", дозивања: "авиони, гаси ватру", слике мртвих, раскомаданих, људи, жена, деце, стоке. Слика бајти (колиба) моје и других породица, завучених дубоко у једном од козарских јаркова, испод Витловског венца.

Живот у збегу са око 80.000 људи већ је позната прича. Када је сломљен отпор партизана, сећам се да су од шумског комплекса изнад нас остала само нагорела стабла разнета гранатама, као после великог пожара. Маса људи су се покренуле ни саме не знајући где иду, куд год да се кренуло морало се преко лешева.

Данас мислим да без помоћи немачких јединица Козара никад не би била покорена, било би мање усташких логора и жртава. Више смо се бојали немачких паса, доведених из Берлина ради претраживања Козаре, који су насртали на нас, него бајонета.

Пошто је партизански отпор сломљен, мој отац није могао оставити породицу, па нам се придружио као и многи други. Заробљени смо од стране усташа и Немаца, и 68.560 мушкараца, жена и деце је спроведено у логоре.

Оца су од нас одвојили на Церовљанима код Дубице са осталим мушкарцима. Од тада о његовој даљој судбини не знам ништа. Претпостављам да је, као и многи козарски заробљеници (њих око 12.000), спроведен у немачки логор на Сајмишту. Вероватно је као многи завршио на Сајмишту или у рудницима Бора, Трепче, на Островачкој ади и мочварама дуж Дунава, или је транспортом из Сајмишта са преко четири хиљаде исцрпљених логораша поново враћен у Јасеновац и ту ликвидираан. У евиденцији амбуланте логора Сајмиште су и три моја

презимењака. За двојицу стоји забелешка да су умрли. Живећи у уверењу да ми је отац одведен у заробљеништво, годинама сам очекивао да ће се вратити. Нажалост, то се није догодило.

Са Церовљана смо моја мајка, сестре Драгана, стара три године, Здравка, стара шест месеци и ја, са осталим сродницима и заробљеним народом спроведени у Јасеновац. У Јасеновцу смо провели месец и по дана, боравећи на голој ледини без ичега, изложени усташкој тортури, сунцу, киши, хладноћи. Са старијим братом од стрица, Рајком, и још неким дечацама, провлачио сам се испод жице и у оближњим кућама тражио хране. Кад смо једном приликом у повратку у једној јарузи наишли на гомилу лешева, више нисмо смели излазити. Не сећам се да сам у логору ишта јео. Пио сам само неку одвратну воду. Да ли је то била храна из усташких казана или вода из логорске баре, не знам.

После месец и по дана, транспортом у затвореним вагонима, уз честа стајања, маневрисања, утовар нових логораша, отпремљени смо у Грубишно Поље, а одатле распоређени по околним селима. Да подсетим, тада је на подручје Грубишног Поља и Гарашнице из логора Јасеновац допремљено 16.500 жена и деце из поткозарских села. Учињено је то

вероватно да би се логор привремено растеретио, а требало је по Славонији пожњети пшеницу, обрати кукуруз, винограде, прикупити сточну храну, а затим нас поново вратити у логоре, што су и учинили.

Мајка и нас троје деце смо смештени у једну мађарску породицу у Великој Дапчевици. Живели смо у просторији где је била пећ у којој се некада пекао хлеб. Мајка је радила пољске послове и бринула о стоци, добијали смо остатке хране после обеда породице код које смо живели.

Крајем септембра 1942. године једна партизанска јединица је напала и ушла у Грубишно Поље, али се ту нису задржали. Покупили су оружје, храну и друге потрепштине и повукли се у шуме. Ми смо остали препуштени на милост и немилост локалним усташама.

Уследиле су одмазде према локалном српском становништву. Побито је много људи. У двориште, преко пута куће у којој смо боравили, док је моја мајка узимала воду из бунара, дошле су усташе и пред нама побиле читаву породицу, као симпатизере партизанског покрета. Било је ту деце, жена и мушкараца. Тог дана су побили још неколико породица. Недавно сам сазнао да су то биле српске породице презимена Вудрак. Нас су поштедели, знали су да смо ту размештени по налогу усташких власти.

Непосредно после тога, почетком октобра, све избегличке породице и локално српско становништво је без најаве истерано из кућа на сабирно место у селу. Ту је усташа убио једног човека и његовог пса због тога што није рекао да је пас његов, а усташа је викао: "Чије је псето, да убијем и њега и псето?!"

Са више стотина мушкараца, жена и деце, пешачили смо више од десет километара до железничке станице Бастаји. Успут су моју мајку, која је свратила у једно двориште да напоји жедно дете, сустигла двојица усташа и кундацима је тукли све док није стигла колону. Носила је двоје деце на рукама и наш пртљаг, и кад год би је ударили она би падала на земљу, поново се дизала, купила децу, поново су следиле ударци и слика се понављала. Ја сам трчао поред ње и кад падне помагао јој да устане. Та слика ми је целог живота пред очима.

У Бастајима смо затворени у вагоне, и после не знам ког времена, опет без воде и хране, нашли се у усташко-немачком логору Сисак, где је био

логорисан велики број одраслих и деце. Одрасли и радно способни су одвајани за рад у Немачкој, а деца одузимања од родитеља и смештана у више неусловних објеката.

Када су ме одузели од мајке имао сам непуних шест година, моја сестра Драгана три године, а сестра Здравка осам месеци. Драматика насилног одузимања деце од мајки у Сиску је испричана много пута. Моја мајка нас је пре тога опрала, обукла оно што смо имали и мене и старију сестру, видевши шта се ради, предала без отпора. Међутим, бебу од осам месеци није дала, тако да јој је дете отето на силу уз грубу асистенцију усташа и жена које су преузимале децу. Најмлађу сестру после тога никад нисам видео.

У Сиску смо делили судбину остале деце одузете од родитеља. Смештени смо у неусловним објектима, лежећи на некој прљавој слами или голом бетону, без икакве неге, здравствене заштите, исхране. Старија деца која су могла да се крећу бесциљно су ходала, као да нешто траже. Она млађа пузала су по поду. Чуо се плач деце, дозивање мајки, тражење хране и воде. Она изнемогла су само лежала као да спавају. Многа од њих су била мртва. Од 6.693 деце, у логору Сисак је свако треће дете умрло.

Поновићу оно што је општепознато. У евиденцији Анте Думбовића, чиновника у дечијем логору Сисак, забележено је да је за пет месеци 1942. умрло 1.630 деце. Мртвозорник Давид Егић је евидентирао 1.152 деце, а гробар Фрањо Видека је тврдио да је у сандуцима увек било по више деце. Он каже да мала деца нису ни пописивана, а таквих је међу умрлима било највише.

На дечјем гробљу Викторовац у Сиску, на једној од девет округлих бетонских плоча положених на земљу стоји да је ту сахрањено око 2.000 деце.

Не бих да лицитирам бројем деце страдале у Другом светском рату, али још је покојни Драгоје Лукић у својим истраживањима дошао до броја од 74.762 уморене деце, од којих је над 60.234 извршен геноцид. У саопштењу Међународне комисије за истину о Јасеновцу помиње се податак о 110.000 српске, јеврејске и ромске деце која су уморена у Независној Држави Хрватској.

Усташе су одговорне и за смрт деце, чији број никад није утврђен, а која су умрла у загребачким прихватилиштима и хранитељским породицама од последица небриге и злостављања у усташким логорима.

Морам да поменем и дечији логор у Јастребарском у коме је било заточено преко 4.000 деце, од којих је, према свим проценама, умрло више од 2.000. Међу њима је било и осам мојих презимењака, од којих је троје умрло. Поред локалног гробља у Јастребарском постоји гробна парцела где су сахрањивана деца и споменик на коме је записано да је ту сахрањено 560 умрле деце. Немам сазнања да ли су на тој парцели вршена истраживања.

Поред многих монструозних начина усмрћивања даце, у Јастребарском је забележено тровање деце каустичном содом, коју је редовница Берта Пулхерија, свастика познатог злочинца Миле Будака, стављала деци у храну. Тврди се да је тако убила преко 1.100 деце. Пред ослобођење је са усташама побегла у Аустрију. Суђено јој је у одсуству. Умрла је 1981. године у Бечу. Неки извори говоре да је на клиници за инфективне болести "Др Фран Миљевић" у Загребу пронађен обдукцијски налаз за 162

деце, у ком је констатовано да је узрок смрти тровање каустичном содом. То би требало истражити.

У познатој хуманитарној акцији спасавања деце коју је организовала и предводила Диана Будисављевић са групом хрватских хуманиста, велики број деце је извучен из усташких логора Градишка, Јасеновац, Млака, Уштица, Сисак, и отпремљен у Загреб. Међу том децом смо били моје две сестре и ја.

Моја најмлађа сестра, Здравка, из Сиска је за Загреб отпремљена транспортом Ц, 10. октобра 1942. године. Даља документација упућује на њен боравак у дечијем дому Јосиповац. У Јосиповцу је воде као "непознато женско дијете". У "разгледници" (смртовници) бр. 1472/217Ц коју је потписао др Александар Пејчић, стоји да је "непознато женско дијете, старо 7-8 мјесеци", преминуло 23. 10. 1942. године у 21 час, и сахрањено 25. 10. 1942. године у 17 часова.

У евиденцији гробља "Мирогој" је забележено да је у гробном пољу број 142 сахрањено 862 именоване и неименоване деце са Козаре. Међу неименованих 414 деце налази се и моја сестра, уписана као женско дете

број 1472/217ц. Тако сам после 70 година, упоређујући број њеног картона са бројем са неименоване разгледнице, коначно сазнао шта се десило са њом. Простор који обухвата садашња парцела 142 на "Мирогоју", 1942. је била шумица изван гробља. По деци која су ту сахрањивана су је звали "Козара". Гробар Јосип Павичић, у изјави датој Душку Томићу, писцу књиге "Путевима смрти козарачке деце", тврди да је 1942. године на "Мирогоју" радило 40 гробара на уповавању деце умрле у прихватилиштима у Загребу.

Нема података за мене и моју другу сестру када, којим путем и где смо отпремљени из Сиска. У сећању ми је да сам са спрата кроз прозор једне зграде гледао у двориште пуно деце. Изгледали су ми веома мали, ваљда због висине спрата са којег сам гледао. Мислио сам да је то било у Сиску. Прошле године сам обишао зграду Глухонијемог завода у Загребу и схватио да је то било у дворишту тог завода. Крајем октобра 1942. године нашли смо се са већом групом деце у Гудовцу, одакле смо отпремљени у Бјеловар. Нема нас уписаних у картонима и списковима транспорта који су ми били доступни. У државном архиву у Загребу, где располажу евиденцијом за моју најмлађу сестру, тврде и чуде се да нема података о деци отпремљеној за Гудовац и Бјеловар. У архиву Бјеловара тврде да немају никакве документације из тог времена, те да је вероватно уништена за време или после рата. Питам се да ли је данас доступна сва архивска грађа из тог периода или се део те грађе налази у архивским депоима.

Моју мајку, која је била издвојена за одлазак у немачко заробљеништво, у логору Сисак је нашао полицијски чиновник из Костајнице, Анђелко Видовић, који је њене родитеље и њу познавао од пре рата, и извео је из логора. Том приликом из логора је извео још много грађана. Уз његову помоћ, моја мајка је повела из логора тридесет двоје деце из Слабиње и суседних села. Своју децу није нашла јер смо били размештени у другим објектима који су јој били недоступни. По повратку је од њега добила пропусницу која јој је омогућавала да настави трагање за својом децом.

Током децембра 1942. године, три недеље је пешачећи обилазила места у Славонији где је чула да има деце. Повремено се одмарала по напуштеним кућама, купама кукурузовине и пластовима сена који су остали

на пољима. Хранила се воћем преосталим у воћнацима или плодовима на пољу који нису покупљени. Мене и моју сестру пронашла је у Бјеловару. Није нас одмах препознала иако је од нас била растављена само два месеца. Моју трогодишњу сестру, која је била у коми због тешке повреде на глави, нису хтели да пусте (рекли су: "то дете је на самрти"), те ју је мајка буквално украла потплативши чуваре.

У хладној, кишовитој ноћи крајем децембра, извела нас је из Бјеловара. Сестру, једва живу, носила је завијену у свој капут, а ја сам само у горњем делу неке пицаме и бос ишао за њом. Плашећи се потере јер нас је узела без дозволе, није смела да иде на железничку станицу у Бјеловар, већ је продужила дуж пруге, преко њива и ораница до следеће станице. То је трајало читаву ноћ. Били смо покисли и промрзли. Моје ноге су биле све у ранама. Цепала је делове моје кошуље и своје одеће и заматавала ми ноге, али би то брзо спадало и опет сам био бос. Стигли смо до неке железничке станице, а одатле возом, уз много стајања и преседања, без хране и ичега другог, дошли на железничку станицу Хрватска Костајница, одакле је опет требало пешачити до Босанске Костајнице. Ту су нас прихватили пријатељи мог деде, дали нам нешто да се пресвучемо и извели нас из Костајнице према селима.

После пешачења од преко петнаест километара, у нашу кућу смо стигли касно увече. Моја сестра је те ноћи преминула. Иако је била у више усташких логора и преминула од последица усташког злостављања, осим на споменику подигнутом жртвама у родном месту, она до данас није нигде уписана као жртва усташког злочина.

Моју ширу породицу Чекића су чиниле четири куће од једног претка, са укупно педесет и четири члана. Од тога рат није преживело двадесет и четири члана, од којих је дванаесторо деце, седам дечака и пет девојчица. Најстарије је имало четрнаест година, а најмлађе осам месеци. Сви су уморени током 1942. године. Дозволите ми да их поименично поменем: Борко, 13 година; Коса, 10; Божо, 8; Мићо, 7; Светислав, 6; Џвијо, 6; Живко, 5; Жарко, 5; Невенка, 4; Стоја, 3; Драгана 3 године и Здравка 8 месеци.

У евиденцији система логора Јасеновац евидентирано је 59 мојих презимењака из Поткозарја, а ја сам прикупио 156 имена. Колико је још страдалих који нису евидентирани?

У Слабињи, сада општина Козарска Дубица, где сам рођен, 1882. године било је 973 становника, а 1951. године 482. На споменику подигнутом жртвама током Другог светског рата за месно подручје Слабиње, уписано је 1.241 лице, од којих 114 деце и 120 жена. Њих 465 су погинули борци, а 776 су жртве усташког и немачког терора.

Ратна голгота је настављена све до краја априла 1945. године, када је мој крај ослобођен, десет дана пре капитулације Немачке.

На Српску нову годину 1943. усташе су дошле у село, попалили куће и побили све оне који нису успели да на време побегну у шуму. Склонили смо се у једном шумском комплексу поред села, где смо на јануарској зими у шуми остали три дана и ноћи, без ватре, хране, покривача, оскудно одевени. Многи су страдали од хладноће. Запалили су нам кућу и све економске објекте. Ни стоку нису пуштали из штала. Изгорели су коњи, краве, телад, овце, свиње.

Само у ноћи између 14. и 15. јуна 1944. године, усташе из Дубице и Костајнице (4. усташка бојна) убиле су 72 старија човека, жене и децу. У сламари Симе Малинића затворили су 42 лица и живе их запалили. Ту је изгорело шесторо деце Ђурђа Долинића. Када је пораз Немачке и

ушашке државе био изван, а пола Европе већ ослобођено, ушаше из Костајнице су 17. фебруара 1945. ушле у Слабињу и убиле 64 лица.

Често ме питају кад ми је било најтеже, чега се сећам. Не знам. Можда ми је најтеже било пешачење јер га се најбоље сећам. Од куће до Козаре, са Козаре у Дубицу, а одатле на Церовљане, пешачење до Дапчевице и одатле до Бестаја, пешачење из Бјеловара до суседне железничке станице, од станице у Костајници до Костајнице, а одатле до Слабиње. Подшивене пригавке у којима сам пошао у Козару поцепао сам још пре Козаре, а онда по козарским врлетима, по калдрми дубичке цесте, до Церовљана, у логорима, по Славонији и назад до куће, стално бос. Завидео сам мојим сестрама које је мајка носила, али сам знао да не може да носи и мене.

Глад? Не сећам се да сам био гладан, а јесам. Сећам се клипа кукуруза који сам глодао у Козари, који ми је отац донео када нас је обишао у збегу, и парчића хране које сам вадио из чиније док сам је носио да нахраним псето мађарске породице у Дапчевици код које смо једно време боравили. Редовно сам га хранио, па сам и ја редовно јео - делили смо оброк.

Тифус? У селу није имао ко да сахрани оне који су умрли. При изласку ушаша, болесне су некако довлачили до неке врзине и ту их остављали јер их нису могли носити са собом. Неки су ту умирали, неке су ушаше нашле и побиле. Било је и преживелих, и ја сам један од њих.

У сећању су ми вагони пуни деце, велике просторије пуне деце, њихов плач, дозивање мајки, тражење воде, хране, роптање. Те гласове и данас чујем, иако имам осећај да у томе нисам учествовао, већ се то све дешавало поред мене, као да сам био само посматрач. Не сећам се да сам током свих ратних година заплакао, само сам тупо гледао, ћутао и трпео.

Снови, кошмарни снови су можда оно најстрашније чега се добро сећам из послератног периода. Били су то снови где је репризирано све оно што сам доживео или видео дечијим очима у рату. Ни Хичкок не би умео да режира такве слике које сам видео у сновима. Психолози кажу да такви снови указују на то да у нама постоји нешто што треба да мењамо. Кажу, то су електрошокови. Трајали су ти електрошокови годинама.

Овакве, и потресније приче, може да вам исприча сваки наш логораш. Разликују се само у доживљеном. У себи носе сву драматику тог времена. Прошле године је нешто више од 50 наших логораша своје ратне доживљаје испричало пред камером, и то ће остати као вечито сведочење о том времену, о жртвама и злочинцима.

Без обзира на то како се све данас интерпретира то време, та сведочења остају као сурова истина, изван времена у коме живимо и изван друштвених и политичких предрасуда. За оне који хоће да ту истину спознају, она ће бити упозорење да се све учини како се такво време и догађања никада не би поновили.

Данас није ретка појава да се негирају злочини које су починили Немци, усташе и друге квислиншке формације. Умањује се број жртава, скрнавe гробови и споменици, подстиче међунационална нетрпељивост, руше национална и верска обележја и споменици културе, оспоравају права мањинама на културну баштину. Једини смо народ у свету који се одрекао симбола општеномског отпора у Ослободилачком рату 1941-1945, па нам зато кукасти крстови често "кресе" фасаде зграда, споменика, институција...

Дозволите ми на крају да без ширих образложења изнесем још неке констатације, евентуално за закључке:

- Одговорност за злочине почињене над нашим народом, упућујемо усташком покрету и Независној Држави Хрватској, што је неспорно. Међутим, запостављамо одговорност Немачке, не само за злочине које су починили војници Рајха, већ и за жртве војно-полицијских квислиншких формација које су биле у служби остваривања циљева нацистичке Немачке. Агресијом и поделом Југославије, формирањем квислиншких држава и режима, она је била и извршилац и "покровитељ" злочина које су чиниле усташе и други.

Штету коју је својом агресијом починила на овим просторима није до данас исплатила. Ван свих програма Савезне Републике Немачке, остале су необештећене жртве, како уморених, тако и преживелих српских грађана.

Ускоро ће се навршити 70 година од слома нацизма и фашизма, зато позовимо Савезну Републику Немачку, која се данас залаже за владавину права, правде и демократије у Европи и позива друге на такво понашање, да извуче из берлинских архива наше захтеве за обештећење и испуни обавезе које има по међународном праву.

- Израелски парламент основао је 1953. године музеј "Јад Вашем" и установио "Комисију за проглашење праведника међу народима" - признање у виду повеље и медаље, које се додељује нејеврејима који су током Другог светског рата спасавали особе јеврејског порекла.

Доста грађана српске, хрватске и других националности, често ризикујући живот, спасавали су недужне Србе из усташких логора. И сам знам за такве. Зашто, по узору на израелску праксу, не урадимо нешто слично?

- Током акције спасавања у организацији Диане Будисављевић, број спашене деце је између 12.000 и 13.000, од којих је по прихватилиштима и код хранитељских породица умрло око 3.000. Постоје подаци да је на Мирогоју сахрањено 862 деце. На споменику у Јастребарском пише да је ту сахрањено 468 деце. Где је сахрањено још 1670 деце? Др Људевит Шафарић, управитељ "Завода за глухонијему дјецу", тврдио је да су деца сахрањивана и на другим гробљима. Верујем да у архивама тих

гробаља постоје подаци о томе. Помиње се Јеврејско гробље у Загребу, гробље у Раковом Потоку код Загреба и друга. Да ли је касно да се то истражи и та места обележе?

- На број жртава у Другом светском рату до данас није стављена тачка. Оно пописа што постоји није сакупљено на једном месту и сређено. За многе жртве једини запис о њиховом страдању се налази на локалним споменицима, монографијама места, по архивама општина и другим пописима. То је проблем који се сигурно никад неће решити.

- Такође желим да скренем пажњу да су ван свих пописа и евиденција остале стотине хиљада оних који су преживели голготу усташких логора, логораша које нико није пописивао. Црвени крст има сређене картотеке бивших заробљеника који су били у немачким логорима. Такви подаци не постоје за преживеле логораше. Поименични подаци постоје само за оне које су евидентирала удружења као своје чланове.

- У архивама Хрватске, Србије и Републике Српске има много докумената за страдалу децу која се воде као безимена. Ако би се упоредиле расположиве картотеке и бројеви на картонима са "разгледница" из Мирогоја, спискова умрле деце на Јосиповцу, списковима о транспорту деце, број безимене деце би се смањио. И сам сам тако дошао до података о мојој сестри која је у Мирогоју сахрањена као безимено дете.

- Непобитно је утврђено да је на гробном пољу број 142 на Мирогоју сахрањено 862 деце. Испред споменика на коме нема никаквих обележја, на парчету мермерне плоче пободене у земљу, стоји да је ту сахрањено неколико стотина козарске деце. Време је да се то исправи иако број од 862 деце није коначан.

- На згради бившег "Завода за глухонијему дјецу" у Загребу (сада образовни центар "Слава Рашкај") нема никаквих записа да је кроз тај завод 1942. године прошло преко 13.000 козарске деце. Наставници садашњег образовног центра са којима смо разговарали, немају никаквих сазнања о томе.

Спомен-плоча на згради или спомен-соба, који би подсећали на догађаје 1942, не би били на срамоту хрватском народу, напротив.

- Знам да је данас, када се у Хрватској уклањају плоче са ћириличним натписима са државних институција и установа (како ме то подсећа на

1942. годину), тешко постићи да се врате скинуте спомен-плоче са објекта у Сиску где су била логорисана деца током ратних година, али на то не треба заборавити.

- У Јастребарском постоји споменик на парцели испод месног гробља, где су сахрањена деца која су уморена у јастребарским "прихватилиштима". Парцела се одржава, коси се трава и није зарасла у коров. Споменик није оштећен, сем што га је начео зуб времена и тражи реконструкцију. За такво стање свакако треба захвалити грађанима Јастребарског. У уређеном јастребарском парку стоји запуштен и руниран дворач Ердџи, у коме су током 1942. и 1943. године била логорисана деца. Постоји табла да је то вредан споменик културе из 15. века, али нема никаквог обележја које би указивало да је ту било логорисано на хиљаде српске деце. Требало би обележити то место, како би они који обилазе тај споменик могли да спознају и ту чињеницу. Верујем да се грађани Јастребарског, међу којима су многи били учесници НОП-а и спасавали децу, не би противили да се то место обележи.

- Један број чланова Удружења логораша "Јасеновац" је половином прошле године посетио дечије гробље на Мирогоју, бивши "Завод за глухо-

нијему дјецу" у Загребу и Јастребарско. У октобру смо били на комеморацији на дечијем гробљу "Викторовац" у Сиску, које је ангажовањем Српског народног вијећа Хрватске и Вијећа српске националне мањине у Сиску делимично обновљено. На простору где су деца сахрањивана урађене су стазе и обновљене бетонске плоче које симболишу споменик. Српско народно вијеће ће наставити са обновом овог гробља. Требало би га оградити и обележити гробне површине.

Бивши Соколски дом је данас "Кристална коцка ведрине" - дом културе у Сиску. На њему нема спомен-плоче да су ту 1942. године боравила српска деца, скинута је. Очуван је и споменик у парку испред Дома, посвећен страдалој деци, али без икаквог натписа на њему.

Предлажем да ова конференција позове или, ако хоћете, прозове владе и ресорна министарства Републике Српске и Републике Србије, да у билатералним односима са хрватским властима договоре и преузму бригу о стратиштима и спомен-обележјима у Хрватској, као што се то, истина недовољно, чини са стратиштима и спомен-гробљима Срба у другим земљама. Да ли предлажем немогуће?

Предлажем и да Влади Републике Хрватске упутимо позив, да као чланица Европске уније, која се декларише као земља демократије, права и правде, спречи даље уништавање и помогне обнову порушених споменика и обележја која су подигнута на стратиштима у спомен на жртве, и која служе за подсећање да се то никад не понови, а понавља се.

- У Београду нема споменика посвећеног деци страдалој током Другог светског рата. Не знам да ли такав споменик постоји у Бањој Луци. У Хрватској знам за четири...

- И, на крају, зашто већ годинама на комеморацији у Јасеновцу нема званичника из Републике Српске и Републике Србије. Знам, неко ће рећи - присуствују амбасадори, па није то гробље у Норвешкој! Јасеновац је ипак и место и синоним највећег страдања српског народа у Независној Држави Хрватској, откад као Народ постојимо.

Добрила Кукољ

ПОСЛИЈЕ ХОДА ПО МУКАМА, НА ЗГАРИШТЕ

Пошли смо у колони једно за другим. Ја весела трчим да што прије стигнем до кола која су нас превозила до Пољане, а у Пољани на жељезничкој станици утрпасмо се у вагоне.

Питам мајку да ли то стварно идемо нашој кући, а мајка одговара: "Да, кћери, ако богда, идемо кући!"

Из Јасеновца, гдје смо силом протјерани и доведени у логор почетком октобра 1942. године, спроведоше нас са наоружаним усташама у Славонију, село Торањ, општина Гај. Предати смо властима у НДХ у село Торањ, а они нас распоредише по кућама као робље да служимо.

Била је недеља, добро се сјећам, када су нас водили кроз село и распоређивали по кућама. Када је дошао ред на моју мајку мене и млађу сестру, раставише нас, мајка и мала сестра у једну кући, а ја у другу. Почела сам да плачем, вриштим, држећи се за мајчину сукњу, да ме не одвајају од мајке, али узалуд мој плач и моје сузе. Знам да сам легла на земљу и рекла: "Убијте ме, нећу од моје мајке!" Послије ових моји ријечи пришла је млада жена мојој мајци говорећи: "Реци јој да не плаче, нећу Вас раздвајати, нека по дану буде у мојој кући, а навече заједно спавајте", а тада је на сав глас додала: "Ти се ништа не бој, нећеш бити гладна јер у мојој кући се једе крух да га таквог ни Павелић не једе."

Подигла сам се и загледала у жену и шта сам ја са мојих 10 година знала ко је Павелић. Узела ме је за руку и повела у кућу, а мајка и сестра у другу кућу, близу њене. Када ме увела у кућу позвала је старију кћерку Анкицу и рекла да ми спреми неке хаљинице, а она је одвела мене на купање и шишање. Нисам плакала, али сам дрхтала од страха, мислећи да ли ћу видјети мајку и сестру и шта са њима раде.

Када ме је окупала и пресвукла, увела ме је у кухињу гдје се руча. Угледала сам на столу велики бијели крух и тањире са шерпом пуне хране.

Потрчала сам да дођем до стола и да само мало узмем круха, али ова жена ме је спријечила говорећи ми: "Не смијеш сада ништа да једеш, ти си прегладњела, добићеш само мало, а послије опет мало." Тужно сам је погледала и помислила да ми не да да једем јер жели да умрем. Међутим, послије сам закључила да је била у праву.

Када сам нешто појела, рекла ми је да се презивају Петрлић, муж Стево, кћери Анка и Францика, синови Јозо и не могу се сјетити имена другог сина. Она је била по националности Мађарица и звала се Елза. Муж Стево је по националности био Хрват.

Предвече ме је узела за руку и одвела у кућу у којој су биле смјештене мајка и сестра, говорећи: "Спавај са мајком, а ујутро дођи у моју кућу."

Први пут након три мјесеца смо били на кревету у соби нас три заједно. Мајчине газде били су Срби и они су се лијепо односили према мајци и сестри. Мајка је радила у пољу и на њиви. У кући су били газда Бранко, супруга Љуба и сестра Милица. Свако јутро мајка ме је одводила код моје газдарице, а она се враћала.

Моје газде су се бавиле земљорадњом. Ја сам сваки дан тјерала краве на пашу, а потом бих чистила двориште. Морам у својој причи да потврдим да ме моја газдарица Елза није одвајала од своје дјеце и да сам са њима сједала за сто да ручам.

Недељом смо били заједно, ја мајка и сестра и обилазили смо нашу стрину Марију и њену дјецу, који су били смјештени мало даље од нас, а газда им је био Италијан. Имали су веома лоше услове за преживљавање. Иначе, у овом селу је било више нација, Хрвати, Срби, Украјинци, Италијани, Мађари и остали.

Недељом по подне Милица, сестра газде Бранка код кога је била моја мајка, мене и моју сестру Јагону изводила је на ливаду и са нама шетала. Била је зрела дјевојка. Приликом изласка увијек нас је испитивала какво је наше село гдје смо рођене и како изгледа наша Босна. Једном приликом када смо разговарале о Босни моја сестра Јагода почела је да плаче и рекла мени: "Сејо, 'ајмо запјевати нашу пјесму", а то је била пјесма "Босно моја, сиротице клета / по твом небу ни сунце не шета". Послије је са нама и Милица плакала и тјешила нас говорећи: "Отићи ћете ви у

вашу Босну, у вашу рођену кућу." Милица је нас искрено вољела и била уз нас увијек када је могла.

Овдје смо остали до прољећа 1943. године, а тада, пошто је НДХ дала оглас да се жене и дјеца уз пропуснице могу враћати у Босну, мајка је ухватила везу са женом која је добијала пропуснице и пријавила нас да идемо кући.

Када смо стигли на жељезничку станицу Пољана, било нас је много, у вагоне смо смјештени само жене и ми дјеца. Овом приликом прошли смо кроз Јасеновац, нисмо поново отишли у логор, не знам како сам касније чула да су наши претходници поново завршили у логору.

Продужили смо до Хрватске Костајнице и ту изашли и упутили се на мост на Уни. Овдје нас дочекаше наоружане усташе - црнокошуљаши и оставише нас. Тад је жена која нас је спроводила показала пропусницу и они нас пустише. Прешли смо мост и пошли уз ријеку Уну цестом према Босанској Дубици. Међутим, тада се по нама осула паљба. Пуцали су на нас, знам добро да је мајка мене и сестру зграбила и бацила у грабу поред пута, а онда смо пузећи и не окрећући се полако окренули десно и пошли према првој шумици. Нисмо се обазирали, али добро знам да је тада на тој цести и остало доста мртве дјеце и жена, не знам колико. Кроз ову шуму цијелу ноћ смо ходали и тако стигли у село Јасење, близу Босанске Дубице. Овдје смо се задржали неколико дана, а у међувремену је мајка средила неку дозволу да можемо ићи у наше село. Сада нас је била мања колона, али углавном моја мајка, ја, сестра, стрина Марија, њених четворо дјеце, Рајко, Миља, Слободан и Симо.

Коначно смо стигли у село, гдје су нас дочекале усташке страже (у селу је била усташка сатнија и команда), уписали нас у књиге и рекли да ће да нас обилазе.

Трчала сам срећна што долазим својој кући. Међутим, када сам угледала опустошену кућу и да нигдје ништа нема, срећа је утихнула. Кућа је била на спрат и још није била запаљена. Када смо ушли, врата обијена, прозори полупани, а нигдје ништа од намјештатаја, једна виљушка и мала кашика, ни столића нема. На спрату по собама расуто перје и полупано суђе. Знам добро да је мајка тада рекла: "Дјецо, на свом смо огњишту, преживјећемо."

Тако је и било, прво се у башти радило, чистила се кућа, спремале неке даске које су нам служиле за кревет. Кад смо дошли затекли смо наше комшије који су раније дошли, тј. вратили се из Хрватске. Пошто се у нашем селу водила економија, почели су усташе да одводе на рад жене. Испочетка су их навече врћали, а под саму јесен 1943. су и те почели устављати, неке у Градину, а друге у Млаку и Јабланац. Сјећам се добро када су једном дошли да купе жене и дјевојке, моја се мајка сјетила па је од сестрину кћерку Стојку, снаху Јагоду и стрину Марију ставила на палачу и покрила, а кад су усташе дошле упозорила их да је завладао тифус (болест која је у то вријеме харала а коју сам и ја пребољела) и тако је успјела да их не одведу јер тада кога су одвели нису ни враћали.

Од тада је почело прогањање и злочиначко малтретирање, па су у нашу кућу долазили свако друго вече и вршили претрес. Једно вече говорећи да су дошли тражити партизана и да смо их сакрили, а друго вече су се представљали као партизани и тражили усташе, а по дану су долазили и пријетили да ће нас све побити ако чују да неког кријемо. Ово је трајало све до краја 1943. године, а тада смо пред сам Божић 1944. били опкољени од усташа из Дубице, Орахове, а уз њих су прошли и Черкези.

Тог Божића 1944. године, може се рећи, догодио се "крвави пир"; усташе су починиле прави масакр. Ко год је ухваћен убијен је или заклан, неки су спаљени у кући, дјецу су убацивали у пећ. Ружичић Стојана су ухватили и живог одерали. Те ноћи су се чули само ужасни јауци и крици. Моја сестра Стојанка, кћерка мајчине сестре, побјегла је, али су они који су похватани, поклани, злостављани и на крају спаљени. Спас нам је био шума Просара. Касно ноћу, испод голе букве у шуми, гледала сам како горе моја кућа и многе друге.

Сада када ово пишем мислим на моју мајку Савку која је била херој. Изашла је из пакла Јасеновца логора. Изгубила је сина од 15 година који је настрадао на Сајмишту код Београда (у логору су са њега живог коју дерали други логораши; здихнуо је у најтежим мукама, како је испричао живи свједок Галоња Михајло, а књижевник, професор Кољанин Милан га је у својој књизи уписао као преживјелог свједока). Све је моја мајка то зло издржала. Мој отац Раде, три стрица, Илија, Мирко, Милорад, враћани су са Сајмишта и поклани у Градини. Дјед Симо избоден

је ножевима на жељезничкој станици у Јасеновцу. Остали смо без својих најмилијих. Из уже и шире породице 21 Батајића је у рату нестало.

Те кобне ноћи из Просаре смо басали и ходали и прошли страшне муке. Избасали смо и дошли у село Пуцаре. Послије дана одмора продужили смо у село Војскова, под самом Козаром. Смјештени смо у кући породице Злојутро, а потом у кућу Међед Драгоје. У тој кући сам остала све до завршетка Другог свјетског рата, маја 1945. године. За вријеме овог боравка ходали смо по кућама јер нисмо имали хране, мајка је радила као надничар, па чак са неким женама је орала и њиве.

Издржали смо и то и коначно у мају 1945. године повратак кући, али на пусто огњиште. Све је изгорјело – кућа, магазе, штале, нигдје ништа нема! Морам овдје такође да наведем да нам је у помоћ први дошао Софтић Кадир из Орахове. Имао је брата у партизанима, а од давних дана је обрађивао земљу мог дједа и оца. Пуна кола брашна, граха, кромпира, чак и краву привезао за кола. Пошто је све изгорјело помагао је мајци да над једном од магаса пронађе неке даске и наткрије један ћошак. У том ћошку мајка је наложила ватру и рекла: "Ево нас, дјецо, на нашем огњишту!"

Послије краћег времена кући је дошла тетка Нада, сестра мога оца; била је XII славонској бригади и мојој мајци понудила тј. предложила да се селимо и идемо у Банат – Војводину, да ћемо тамо добити кућу и остало. Међутим, мајка је одговорила да она више никад неће напустати своје огњиште и да је нико не може натјерати да мијења своју одлуку. Остали смо, пошто смо били бројна породица са очеве и мајчине стране. Мајка је путем Црвеног крста тражила дјецу своје браће, сестара и дјеверова. Скупила нас је 15 који смо остали живи, а када је дошла јесен смјештени смо по домовима за ратну сирочад. Задњу је пронашла Јевросиму, кћерку брата Саве, солунског добровољца, а и други рођени брат Јоцо био је солунски добровољац и сахрањен је на Зејнтилику у Грчкој – Солуну. Значи, два рођена брата моје мајке, Саво и Јоцо, били су солунски добровољци.

У својој причи истичем да је моја мајка била херој и све зло издржала. Из моје најуже породице настрадали су: отац Раде, Јасеновац – Градина, брат Бошко (15 година), Сајмиште, сестра Јагода, деда Симо (бајонетима избоден на жељезничкој станици у Јасеновцу), три стрица, браћа мог

оца: Мирко, његова жена Марија син кћи Слободанка, Илија, његова жена Невенка и четворо дјеце, Милан, Радојка, Душан и Мишо, стриц Милорад и његова жена Марија, кћи Свјетлана, троје дјеце остало живо. Кућа Батајић Николе, брата мог дједа, жена Петра, кћери Загорка, Радмила, Слободанка; од даљих стричева у Градини Миле и Милутин, Милина супруга Марија, дјеца Милан и Ковиљка, а од Милутина је остала само кћерка Мила. У Доњој Међеђи кућа Батајића такође нема никог. Па кад саберем, из моје најуже породице троје, од стричева 16 чланова, дјед 1 и даљи Батајићи 3, што износи да је у том несрећном рату нестало 23 мојих ближих и даљих Батајића.

Моје село је тада било пусто, није било мушкарца старијег од 10 година, а први регрут у војску отишао је 1955. године. Остало је пусто 36 огњишта од којих се сјећам: породица Комадина 7 чланова, породица Шолаја 4, Батајић Илија 6 чланова, Угреновић, Алаше, Ћопићи, Почучи, Брекићи, Кеџмани, Вукмир, Радојчићи, Мутићи. То су презимена којих се сјећам. Пустих огњишта у мом селу у Другом свјетском рату остало је 37.

Овдје морам споменути масакр у кући Кеџмана под Просаром и Даничин бунар гдје су убацивали живе људе, а у кући Кеџманова незапамћен масакр и на крају спаљивање.

Моје село Међеђа је било велико и обухватало Доњу, средњу и Горњу Међеђу, заселак Млинарице уз саму ријеку Саву, Личарне испод саме Просаре, а ту су прије рата били насељене Швабе, звали смо их пемци, одселили су се када је почео рат.

Моја прича би се завршила ријечима: "Спомињало се, не, повраћало се!" Можда и можемо мало опростит, али заборавити никад!

Бања Лука, фебруар 2014.

Зорка Скиба, рођена Делић

ЗЛОЧИНИ ГЕНОЦИДА РИМОКАТОЛИЧКИХ ЧАСНИХ СЕСТАРА У ЛОГОРИМА ЗА ДЈЕЦУ У СИСКУ И ЈАСТРЕБАРСКОМ

Енглески филозоф Берtrand Расел оптужио је Ватикан за скривање истине о геноциду над српским народом од стране усташког режима Анте Павелића на тлу монструозне творевине Независне Државе Хрватске у Другом свјетском рату од 1941-1945. године.

Данашња Хрватска, као миљеница Ватикана, даје себи за право да скрива истину, служећи се неистинама о броју жртава у Јасеновцу, тврдећи да је то био радни а не концетрациони логор за Србе, Јевреје и Роме.

Када је ријеч о логорима за дјецу, као што су Сисак и Јастребарско, неистинама од стране Хрватске никад краја, како би прикрили злочине геноцида часних сестара римокатоличке цркве. Подршку у томе имали су од Ватикана и комунистичког режима Јосипа Броза. За Хрватску то нису били логори већ прихватилишта за дјецу избјеглице из Лике, Баније, Кордуна, Западне Славоније, Срема и Западне Босне, која су, бјежећи од четничких бандита, сама дошла у топао загрљај часних сестара.

Истина је сасвим другачија. Ради се о српској, јеврејској и ромској ратној сирочади чије родитеље су убиле хрватско-муслиманске усташе како би лаше дошли до њихове дјеце коју су вагонима за стоку превозили по логорима за дјецу, а задатак часних сестара био је да од мушке дјеце направе усташке јањичаре, а женску дјеца преведу из православне у римокатоличку вјеру и тако повећају број Хрвата уз промјену идентитета сваког дјетета.

О масовном умирању дјеце од глади болести и тровања по дјечјим логорима готово седамдесет година сакривала се истина, као и о злочинима римокатоличких часних сестара захваљујући Ватикану.

У злогласном усташком концентрационом дјечјем логору у Сиску у љето 1942. године за кратко вријеме умрло је од тровања храном 2.500 дјеце. За тај злочин крива је управница логора, часна сестра Емериција Жунко из ватиканског реда кармелићанке. Кукурузну кашу помијешану са каустичном содом сваки дан су дјеца добијала за ручак. За тај свирепи злочин геноцида над дјецом Емериција Жунко награђена је од усташког поглавника Анте Павелића великим признаја, Орденом краља Звонимира.

У Јастребарском усташком концентрационом логору управница је била шездесетогодишња часна сестра милосрдница из ватиканског реда Св. Винко Паулски. Рођена је у Јастребарском и свастика је усташког доглавника Миле Будака. Одмах послје рата Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина у Загребу прогласила је Ану Пулхерију за ратног злочинца. Оптужена је да је крива за смрт 3.200 дјеце у Јастребарском која су гладна и болесна стигла са Козаре у љето 1942. године. По њеним процјенама, та дјеца би свакако умрла, а њој је било стало да умру што прије. Зато је забранила да им се дају храна и лијекови. Никад јој се није судило за тај злочин и умрла је у дубокој старости у једном самостану у Аустрији.

Као ратно сироче коме су оца и мајку убиле хрватско-муслиманске усташе у љето 1941. године у Санском Мосту гдје сам рођена, заједно са 5.500 Срба и Јевреја, 24. априла 1942. вагонима за стоку уз усташку пратњу стигла сам у дјечји логор Јастребарско. Ошишали су ме и дали ново "име", логорашки број 97, уз пријетњу да заборавим ко сам, шта сам и одакле сам. Нас женску дјецу часна сестра Грациоза смјестила је у подрум старог и напуштеног дворца некадашњег грофа Ердедија. Подрум је био мрачан и влажан, а на земљи је било нешто сламе и неколико коњских њебади. Било нас је у подруму као мрава.

Мушку дјецу часна сестра Мерцедес смјестила је у бараке, три километра удаљене од Јастребарског. Обукла им је усташке униформе и рекла да се од сада зову усташки јанучари.

25. августа 1942. године крампом је лично убила шестогодишњег дјечака Николу Вујиновића и бацила га у септичку јаму зато што је покушао да побјегне из логора.

Виктор Новак, хрватски писац, у својој књизи "Магнум кримен", изда-тој 1946. године у Загребу, описао је часну сестру Мерцедес као мон-струма и људску наказу у одјећи часне сестре од које су дјечаци имали велики страх.

Ја сам у Јастребарском била годину дана. Глад и болест били су наш свакодневни пратиоц од чега су дјевојчице умирале. Свако јутро пред свануће отварала су се метална врата дворца уз јако шкрипање. У дво-риште би улазила запрежна кола са кочијашем Мирком и гробаром Фрањом. Широки лопатама из подрума избацивали су мртву дјецу. Увијек су биле присутне управница логора Пулхерија и Грациоза. По-казивале би њима коју дјецу да купе лопатама, а међу њима било је и живе дјеце која су спавала и нису пружала никакв отпор. Пулхерија би сваки пут говорила да журе да испразните што прије подрум како би било мјеста за другу дјецу, па зато не смета да покупе с мртвима и нешто живе дјеце. "Одвезите их што даље у шуму и закопајте у земљу да им се затре сваки траг", говорила је. Добро се сјећам и шуме и јама у коју је требало и ја да будем бачена заједно са мртвом дјецом. Кад је гробар видио да сам жива, вратио ме у запрежна кола, покрио коњским ћебетом и вратио у логор. Од тада сам свако јутро била будна кад се отварала капија уз шкрипање у страху да не завршим у некој јами ако поново заспим.

У подруму старог дворца није било нужника а било нам је и хладно, јер није било довољно ћебади и многе дјевојчице нису могле издржати ци-јелу ноћ већ су мокрили по слами. За такву дјецу била је одређена казна - клечање на пијеску или кукурузу са уздигнутим рукама један до два сата.

Сестра Грациоза на мени је често примјењивала ту казну. За вријеме клечања бољели су ме зглобови и руке. Кад би спустила руке, Грациоза ми их је поново враћала и продуживала казну са 1 на 2 сата.

Сестра Грациоза била је млада и лијепа, али зла. Држала нам је и часове вјеронауке у 5 сати ујутро.

Она дјеца која би заспала за вријеме наставе добијала би казну звану "крампус". Међу њима била сам и ја. Грациоза нас је закључавала у неку мрачну таванску просторију у којој се налазио маскирани ђаво, а ради се о пекару Јожици којег смо ми препознали. У једној руци држао је

батерију и освјетљавао своје искежено лице маскираног ђавола како би нас препао, а у другој метални ланац којим нас је тукао. Од ударца у главу нека дјеца су одмах пала мртва, а једна дјевојчица вриштећи држала је у својој руци очну јабучицу која јој је испала из ока. Ми који смо преживјели ту казну тресли смо се и плакали од страха и болова дозивајући своје мртве мајке.

Понекад би сестра Грациоза преко дана отварала металну капију дворца и пуштала да дјеца из подрума преко дворишта несметано излазе ван бодљикаве жице. Видјевши колико је дјеце изашло, задовољна би затварала капију и позивала чувара логора Славка да са својим псом Рексом хвата ту дјецу која ће због бјежање из логора добити казну звану "клање". Клање је вршио усташа Петар Ловрин, а главу уназад сваком дјетету држала је Грациоза како би усташа имао несметан прилаз врату у предјелу гркљана гдје би сваком дјетету забио узак нож као да коље јагањце.

Једина сам ја преживјела то клање, а ожиљак на врату не да ми да заборавам ту казну.

Хуманитарна организација "Каритас" загребачке надбискупиј, уз помоћ Аустријанке Диане Будисављевић, ослабађа из логора 12.000 дјеце 1943. године, међу којима сам била и ја и дају нас на усвајање католичким породицама оданим усташком режиму Анте Павелића. Мене је у Загреб одвео чувар логора Славко Дасовић и по упутствима загребачког надбискупа Алојзија Степинца преведена сам из православне у католичку вјеру у цркви Св. Петра у Влашкој улици, гдје ми је и промјењен идентитет. У крсном листу који сам добила од католичког свештеника у цркви писало је да се зovem Мариa Дасовић, рођена у Загребу 10. априла 1937. године од оца Славка, хрватске нације и римокатоличке исповјести. Под тим лажним идентитетом у Загребу сам завршила гимназију и због удаје сам се преселила у Мостар. Након завршене више педагошке школе, смјер математика, запослила сам се као наставник 1960. године у Основној школи "Браћа Симић", гдје је вићина ученика била хрватске националности. Примљена сам за наставника у ту школу зато што сам дошла из Загреба и што су мислили да сам Хрватица. Уживала сам у школи велики углед, не само од ученика него и од наставника чији су родитељи били јасеновачки кољачи.

То је трајало све до 1979. године, до одласка у Јастребарско, на сусрет пионира Југославије, да говорим о својим сјећањима на дана проведених у логору. Организатор сусрета био је СУБНОР Југославије. Тај говор ми је био најтежи говор у животу. Након 38 година први пут сам проговорила о свом несрећном дјетињству, везаним за рат и логор. Говорила сам им да се највише сјећам казни које сам добијала од часне сестре Грациозе. На почетку сам ја плакала, а затим и сва дјеца у дворици. Новинари и камермани из Београда снимали су у цјелости мој говор који је убрзо приказан као документарни филм на телевизији у цијелој Југославији.

Касније сам дознала да је часна сестра Грациоза 1941. године из Јастребарског пребачена у самостан часних сестара у Бијелом пољу код Мостара и да је гледала тај филм. Распитивала се код мојих ученика који су код ње ишли на часове вјеронауке и поручила по њима да јој је жао што ме није отровала у Јастребарском за вријеме рата и само чека прилику да то уради што прије. Кад је 1992. године Хрватска извршила агресију на Мостар. Усташе и католичка црква су са радошћу дочекали тај моменат да хапсе мостарске Србе. Да нисам 5. априла напустила Мостар, била бих сигурно убијена.

У католичком листу "Глас концила" новинар Ћирил Петешић, близак католичкој цркви, пише о часној сестри Грациози да су сва дјеца у Јастребарском, гдје је радила за вријеме НДХ, вољела "јер је била прави анђео", а да су оно што сам ја причала о часној сестри Грациози у Јастребарском 1979. године чисте измишљотине, уз образложење да се дијете од три године не може ничег сјећати.

То је можда тачно, али мени је тада било 6 година и јако се добро свега сјећам и дан данас и трауме које носим из Јастребарског и данас су код мене присутне, а пренијела сам их дијелом и на своју дјецу.

Др Драган Еличић, филмски редитељ и сценариста, написао је сценариј о дјечјем логору у Јастребарском потресен мојим казивањима. Наслов филма је "У канцама јастреба". Мени је додијелио главну улогу као српској хероини, свједоку-страдалнику и симболу страдања српске дјеце у НДХ, која сам успјела побиједити мржњу помоћу љубави, зло помоћу доброте и смрт помоћу живота, захваљујући искри животне радости

која ми је дала снагу да дуже од тридесет година ширим истину по свијету о страдању дјеце по усташким логорима и о злочинима над дјецом од стране римокатоличких часних сестара. Будући да није добио новац за снимање филма ни од Србије ни од Републике Српске, филм још није снимљен. Молила сам Телевизију Републике Српске да организују хуманитарну акцију за прикупљање новчаних средстава за снимање филма. Од њих нисам добила никаквог одговора већ ме је др Еличић обавијестио да му се јавио са телевизије господин Давидовић и извињава се што не може као директор ништа предузети у том превцу јер ускоро одлази на нову дужност.

Др. Радослав Лазић живи у Београду. Родом је из Санског Моста и њему су усташе 1941. године убиле оца и два брата, кад и моје родитеље, и још 18 Делића из најближе родбине. Сматра да је вријеме да Савез логораша Другог свјетског рата покрене поступак да добијем Орден Св. Саве, као што је добила и Диана Будисављевић и признање Републике Српске као што је добио покојини Гојко Кнежевић, бивши председник логораша. Ако се то оствари, а ја не будем жива, нека се та признања додијеле постхумно мојој ћерки др Славици Вујовић која живи у Новом Саду, у Ул. Петра Драпшина 34, пети спрат.

Копривна 20. 2. 2014. године

Миљинко Скробић

ПАТЊАМА НИГДЈЕ КРАЈА

До сада сам у неколико наврата, у нешто краћим инсертима, преко РТВ Републике Српске Бања Лука и ТВ БН Бијељина, износио сјећања о збјегу на Козари, пролазу кроз јасеновачке логоре смрти и боравку у "гету" у славонским селима.

На 72. годишњицу усташко-њемачке офанзиве на Козару, у нешто ширијој верзији у писаној форми, износим своја сјећања и виђења догађаја који су мене и другу козарску дјецу, усташе из реда хрватског и муслиманског народа, уништавале подједнако као и одрасле људе и жене, који су пролазили кроз неописиве страхоте и мучилишта у ратном периоду 1941-1945. године.

Сјећање и изношење свега што сам са својим и другим породицама из реда српског народа доживљавао и преживљавао кроз ратне године, па и касније, растући без оца, уз мајку, старијег брата и двије сестре, самостално и својом обавезом, јер било би неопростиво и срамотно да то остане у забораву.

Сигурно ће неки детаљи о којима говорим остати недоречени, јер су нити мога памћења о конкретним догађајима и дешавањима прекидане у времену које је остало негдје далеко иза мене.

Рођен сам у сеоској породици у Влашковцима код Козарске Дубице, 10. септембра 1935. године од оца Раде и мајке Стане, дјевојачки Врсајко. Већ више од педесет година живим са породицом у Добоју. Супруга Стака Кеџман, рођена је у Миљаковцима код Приједора. Прошла је кроз усташки логор у Јасеновцу, Старој Градшкој и Славонској Пожеги са старијом сестром Душанком, мајком Лазарком и баком. Њена мајка је обољела у логору и по повратку у родно мјесто у јесен 1944 године убрзо је умрла. Отац јој је погинуо као партизан 1942. године. Стриц Јошо био је партизан и то су добро знале усташе из реда муслиманског народа, из сусједног села Тела, па су му цијелу породицу поклале у дворишту, а најмлађем сину Миодрагу одсјекли шаку десне руке и

оставили га међу масакрираним лешевима, гдје су га нашле комшије, пребациле у партизанску болницу па му је рука ампутирана.

Мој отац Раде Скробић био је одборник народне власти у селу, а као инвалид из Првог свјетског рата имао је високо одликовање. Заробљен је са цијелом породицом у реону Брљуга – Козара и спроведен у логор Јасеновац, гдје је са сином Милорадом на најсвирепији начин убијен. Осим оца и брата у јасеновачким логорима смрти убијено је још 17 мојих ближњих и даљних рођака: Скробић Миле, Скробић Ђуро, Скробић Симеун, Скробић Маријан, Скробић Дујо, Скробић Стеван, Скробић Стево, Скробић Симо, Скробић Никола, Скробић Рајко, Скробић Мирко, Скробић Радован, Скробић Душан, Скробић Милан, Скробић Нико, Скробић Раде, Скробић Стево, који су имали многобројна домаћинства.

У Влашковцима је било осамдесет домаћинстава, а свака кућа имала је најмање двојицу мушкараца способних за борбу. Најбројније су биле породице Миланковићи, Шипке, Пекићи, Гајићи, Ђаковићи, Лазићи, Ђуричићи, Семизи, Рељићи, Цикоте, Симатовићи и Мећаве из чије је породице изњедрен и прослављени народни херој Миле Мећава.

Мање-више домаћинства су била имућна, са великим воћњацима, кавлитетном обрадивом земљом и сточним фондом, а бројно чланство кретало се од 6-10 чланова мушког и женског пола. У селу су била 3 дућана чији су власници били Миланковић Марко, Миланковић Бранко и Пекић Милан, а ковачку радњу држао је Скробић Јован, неустрашиви српски борац, погинуо од топовске гранате 1941. године. Око 200 здравих и у најбољој снази способних мушкараца из мога села, прогутали су јасеновачки логори смрти, норвешки логор и логор у Аушвицу. Рат су преживјела само 4 носица "Партизанске споменице 1941.", а Стево Шипка и Милош Гајић логоре Јасеновац и у Норвешкој. Из заробљеништва у Њемачкој послје 1945. године, вратило се 9 мушкараца и 4 дјевојке, а у козарским јарцима спасило се 7 мушкараца са породицама.

Село Влашковци удаљено је од Дубице 8 км, па су често у њега упадали усташе, палиле куће и господарске објекте, пљачкале имовину, стоку, прехрамбене артикле и сјекли шуму за огрев.

Добро су познавали свако домаћинство јер су у село долазили у бербу јабука и шљива, куповали стоку и друге прехранбене производе. У јесен 1941. године у село су упале усташе и домобрани, те запалили српску православну цркву и црквену задругу, а новац опљачкали. Настала су хапшења и прогони људи. Након запаљене цркве ушли су дубље у село ради хапшења мушкараца. Мој отац се у задњи час склонио под снопове тек пожњевене кукурузовине постављене око стабљика воћа, док се Лазић Ђорђе склонио под стог садјевеног сијена.

Народ је на вријеме схватио да му пријети опасност и покољ од њемачке окупационе војске и усташа, па се почео организовати и пружати отпор.

Моје дјечачке снове прекинуо је рат. Поткозарје је било у пламену, а мени тек 7 година. Заборавио сам на игру, снове и несташлуке и сав испрепадан био сам уз мајку, јер се чула јака усташка пуцњава из лаког наоружања. Скалњали смо се у оближње шумарке како не бисмо били на удару фашиста.

У јануару 1942. године пао је велики снијег и ноћи су биле хладне, а дани обасјани сунцем. Сјећам се да је у наше село, у очеву кућу, дошла једна мања партизанска јединица и након ручка изашла у Агинце, на цесту Дубица – Приједор и ту ликвидирала групу њемчких и усташких официра и војника. За одмазду, у вечерњим сатима, усташе су упале у моје село, опколиле га са три стране, почели хапшења и убијања свих које су ухватили. Нису се оглашавали пуцњавом. Пљачкакали су и одводили из штала стоку, а господраске објекте палили. То вече убили су Семиз Лазу који се враћао из села Горњоселци, гдје је оставио сина Живка, а његове волове одвели за Дубицу. Исто вече у кућама су запаљени његова супруга Семиз Драгиња, Мећава Јово и Скробих Остоја.

Мој старији брат Саван и сестре Мика, Пава и Сава, оставили су вечеру, истрчали из куће и побјегли пртином према селу Оцинци. Мене је мајка час носила, а час држала за руку и водила поред себе. Са једном босом ногом са мајком сам стигао у Оцинце до ђеда Врсајко Васе. Од страха нисам осјетио да ми је нога боса, иако је била сва исјечена ледом и крвава. Тако су прекинути моји слатки залогаци вечере. Сутрадан сазнали смо да је непријатељ опљачкао 80 домаћинстава, а зграде попалио и до темеља сранио са земљом. Након оваквог зла, многи пунољетни

Срби одлазили су у партизане и у акцијама голоруки отимали оружје од непријатеља, борећи се лавовски у стилу Козарчана, јер другог избора нису имали. Моја сестра Мика отишла је из Оцинаца са Закић Пером у село Јасење, ставила се под устанички барјак и у друштву скојеваца и бораца НОР-а, борила се на свој начин. Она је увјерењем и срцем припадала антифашистичком покрету, као што је то био њен отац и старији брат Милорад, који је у партизанској акцији у селу Поглеђеу 1942. године заробио пушкомитраљез и донио један карабин, а био је сав крвав извлачећи рањеног партизана.

Златним словима треба писати 16. мај 1942. године, јер је тада био ослобођен Приједор. Тих дана мој отац је био укључен у акцију извлачења граната и муниције из Приједора на подручје Козаре, када је погинуо један активиста који је био на истом задатку. Мислио сам да је тада погинуо и мој отац. Дјечија машта, велики и необјашњив страх лако мути ум сваком дјетету. Плакао сам све док нисам сазнао да је мој отац жив, а када сам га угледао, мојој радости није било краја.

Козара ми је и данас у свјежем сјећању и памћењу, јер сам у малом Борику-Козара, у кругу својих најближих и великог броја комшија, живио у колиби саграђеној од јелове обловине и грана, гдје смо ноћивали и проводили дане. Када смо избјегли у планину, везу са свјетом нисмо имали, све само шума и пустоловина. Да бисмо скупили нешто за јело, са осталом дјецом су у збјегу, у друштву одраслих, одлазио сам на пропланке у реону Медњака, недалеко од лугарове куће, у бербу јагода и гљива. Ту су нас примијетили усташе и њемачки војници са брда у Бјелајцима и отворили артиљеријску ватру. Тада је једна дјевојчица била тешко рањена у ногу. Крв је текла, а њу је један партизан склонио дубље у шуму. Често су нас надлијетали усташки и њемачки авиони, бацали бомбе и митраљирали по цивилима и партизанима. Бацали су летке којима су позивали народ да се преда и да се из шуме врате својим кућама. Ко год је отишао на њихов позив није се више жив вратио.

Сви путеви водили су са југа Козаре ка сјеверу гдје су нас чекали јасеновачки логори смрти које су пунили заробљеници мушког и женског пола из Козаре, углавном дубичке и градишке општине, а затим Костај-

нице, Босанског Новог и Приједора. Нису Срби пунили само јасеновачке логоре, већ су депортовани и према Земуну – Сајмишту код Београда, у Норвешку, Мађарску и највећи логор Аушвиц.

У дубичким селима: Парнице, Бјелајци и Оџиници, живио је један број Хрвата: Лукетићи, Одаци, Крпани, Кризманићи, Рукавине, Матијевићи, Шимуновићи, Радмани и други. Сви су се они 1941. године определијели за усташки покрет и представљали су велико зло за Србе Поткозарја, јер се већ првих дана њемачке окупације и њихових савезника усташа, осјетио јак и организован отпор српског народа, коме је пријетило уништење на простору Хрватске и Босне и Херцеговине. Они су добро познавали Србе који су могли организовати и повести српски народ у пружање отпора.

Добро се сјећам када је покојни отац једне вечери, говорио о припреми партизана за пробој из Козаре према Грмечу и да ће тада са рањеницима ићи и сва лица која се налазе у збјегу. Тај пробој у великој крви само је дјелимично успио.

Чим су њемачки војници и усташе са домобранима стигли на Козару, успјешност пробоја била је онемогућена јер су обруч држале јаке њемачко-усташке јединице. Тада је за народ, партизана, а посебно за рањенике, настао прави пакао. Ухваћене рањенике и партизана убијали су на лицу мјеста. Тако су у потоку Грабовац, у врху Мљечанице, усташе заклале више од 300 рањених бораца. Послије овог краха, за народ који се нашао у збјегу, настали су неизвјесни сати страха и патњи. Број избјеглица кретао се око 80. 000, а бораца под оружјем око 3.500.

Моја породица и на стотине других српских породица заробљене су од стране њемачке војске у реону Брљуга – Козара и истјерани смо на једно брдо у селу Бјелајци, одакле су сви путеви водили на сјевер према Хрватској. У Бјелајцима – том сабирном центру, чекали смо 2 дана, јер је велики број заробљених довођен свакога сата. Били смо гладни, жедни, голи, боси и малтретирани од стране усташа који су спроводили некакав свој ред уз галаму, дреку и пријетњу.

Из Бјелајаца нас је на хиљаде спроводило само неколико усташа. Сви су нијемо ћутали, а усташе су се дерале и угониле страх у нас. Путовали смо по великој врућини више од 7 км преко Фурда, Хаџибајра и Урија у Дубицу, а затим преко моста на Уни, кроз Хрватску Дубицу још 7 км

до жељезничке станице у Церовљанима – Хрватска. Приликом проласка кроз Дубицу запазио сам групе мушкараца са фесовима на глави, а женске су биле обучене у димије. Неке од њих су држале канте за воду, али се нико из колоне није усуђивао да воду тражи, јер би био убијен од крволочних усташа. Приликом преласка преко моста из колоне је изашла млађа жена и скочила у ријеку па су усташе тражиле да се извуче жива. Нисмо се смјели окретати а ни застајкивати већ смо продужили пут за Церовљане. Нисам се интересовао нити сам чуо како је тој жени било име.

Када смо стигли на жељезничку станицу Церовљани био је ту већи број усташа и заробљеника, па се мени учинило да јабука из ваздуха н би могла да падне на земљу од присутних мушкараца жена и дјеце. Ту је био неки сабирни центар заробљених Срба мушког и женског пола, од дјетета до старца. Огроман простор био је пун заробљеника са Козаре и других мјеста. И овдје су усташе успостављале неки свој строги ред, галамили, дерали се и пријетили клањем. Раздвајали су одрасле и здраве мушкарце, жене и старце. Ударали су их чизмама и кундацима пушака на којима су се налазили ножеви. Било је тешко све то гледати и слушати плач и дреку дјеце и жена као и одраслих мушкараца, које су раздвајали и трпали у постављене празне вагоне ("Г" кола за превоз стоке). Када би натрпали пуне вагоне, затворили би врата и жељезним шипкама осигурали да се не могу отворити.

Из вагона се чула дрека, плач и запомагање затвореника да се врата отворе, вичући да се гуше због велике врућине и недостатка ваздуха, али то није помагало. Тражили су воду али је није било, нити је било ко смио кроз мале решетке на врховима вагона да је дода затвореним људима. Тако су на тешким мукама наши најмилији умирили. Када би се композиција воза напунила, воз би кренуо у правцу Јасеновца, одакле се поново празан враћао и вршио нови утовар заробљеника.

Тек када су сви способни и здрави мушкарци отпремљени у Јасеновац, усташе су у вагоне трпале жене, дјецу и старце. Врата су на нашим вагонима била полуотворена. Пред капијом логора истоварани смо и ту смо остајали по неколико сати, а затим су нас као стоку угонили у логор који је био ограђен бодљикавом жицом. Биле су ту бараке и циглана, а са осматрачница су усташки стражари пратили кретање и понашање

затвореника. Нисмо се састајали са мушкарцима који су раније одвезени из Церовљана, а нити смо их виђали у већем броју. Запазио сам да поједине логораше одводе везане бодљикавом жицом на ријеку Саву, гдје их је ударио неки маљ у главу, а они су падали у воду.

У логору су купљени убијени и умрли мушкарци, жене и дјеца, трпани у камионе и запрежна кола и транспортовани преко ријеке Саве на подручје Доње Градине, гдје се свакога дана чула пуцњава из лаког пјешадијског оружја - пушака и митраљеза. Ту су убијани мушкарци, а велики број са лопатама излазио је под пратњом старжара на неки посао.

Имали смо срећу да у логору Јасновац нисмо дуго остали. Жене и старије људе са дјецом избављали су представници Међународног црвеног крста и тако смо преко Новске и Пакраца доспјели у Дарувар, гдје је такође био неки сабирни центар за заробљенике. Све то вријеме били смо гладни, жедни и толико исцрпљени да смо тешко ходали. Ту смо преноћили. Моја старија сестра Сава звана Слава, о којој тада нисмо имали никакве податке, остала је код неке жене у Дарувару. Сава је била доста љепушката и умиљата.

Ја и мајка са браћом Симом и Саваном и сестрама Миком и Павом, након што смо преноћили у Дарувару и ујутро добили по парче хљеба и шољу млијека, са великом групом заробљеника упућени смо према Грубишном Пољу, гдје такође нисмо могли добити распоред и смјештај у сеоским домаћинствима. Да смо тога дана остали ту још неколико сати, били бисмо поклани. Увијек су нас спроводиле неке жене, мени непознате. Одатле смо усмјерени према Ерцеговцу и ту је, са нашим тећићем Миланковић Драгојом и Вукосавом, код једног, нама непознатог човјека, остао и мој брат Симо који је тада имао 15 година. Убрзо су га усташе одатле покупиле и одвеле у Јасеновац гдје је убијен.

Нисмо смјештај добили ни у околини Ерцеговца па смо ја, мајка, старији брат Саван, те сетре Мика и Пава, преко Поповца, у поподневним сатима, стигли у Велики Прокоп, гдје су на једној раскрсници били окупљени неки људи и жене. Ту смо посједали на једну тратину крај које је протицао поток по коме су пливале гуске и патке, што је мени било интересанто, па сам заборавио на глад и сваку другу муку. Они су нас распоређивали по кућама.

Ја и сестра Мика додијелени смо усташи Кутњак Матији, а сестра Пава његовој рођакињи Кутњак Розики и Милану. Мајка је са сином Саваном добила смјештај код Вујиновић Николе и Паве, који су увијек били љути, нерасположени и мрзовољни. Бранили су ми да долазим у посјету мајци, па смо се састајали када бисмо гонили стоку на испашу. Спавали смо у шталама са стоком. Обављао сам пољопривредне и друге послове, за које нисам био дорастао. Ето, у таквим условима успио сам да се са својима у Великом Прокопу одбраним од смрти и глади и од сваког другог зла које ме партило и сатанизовало.

Са старијом сестром Миком или са мајком повремено сам одлазио у винограде да разгонимо гладне птице, које су наваљивле на зрело грожђе. Близу винограда била је једна отмјена госпођа код које је мајка навраћала и она нам је давала хране. Кућу је имала уз неки шумарак и код ње су навраћали партизани.

Када смо путовали од Јасеновца према Дарувару видио сам младог усташу са пушком о рамену, а са њим је била и једна млађа дјевојка која га је забављала па на нас нису обраћали пажњу. Нешто даље, око 200 метара на удаљености од њих, стајао је један човјек поред пута и рукама показивао да идемо брже. Претпостављам да су то били неки партизански сарадници и да су нам на тај начин помагали да одемо што дубље у села, гдје бисмо били безбједнији.

Усташе су повремено долазиле у Велики Прокоп, навраћале код нашег газде Кутњака и разговарали са његовом породицом. Кутњак Јулка, мајка тог усташе, није дозвољавла да ја, мој брат Саван и дјеца њеног сина, Кутњак Матић и Славко будемо у близини усташа, већ нас је тјерала у кућу или шталу. Сигурно је ово радила из безбједносних разлога, јер су партизани, приликом доласка у село, пријетили њима да ће бити убијени уколико се нама са Козаре нешто догоди.

Када би код усташе Кутњак Матије долазили и његови шурјаци (жена брата), њих 6, који су такође били у усташама, најмлађи је мене и мога брата ударао чизмама, повлачио за косу и уво и говорио да ће нас заклати уколико не будемо послушни и не радимо оно шта нам газде заповиједе. Тада би синови усташе Кутњак Матије, устали у нашу одбрану и говорили им да смо добри, да слушамо и да све радимо шта они траже.

Наше заробљеништво било је у нашим срцима, један нагомилан и неизвјестан догађај, терет над теретима. Мајка је причала да су, негдје у другој половини октобра 1942 године, једног поподнева, дошле неке жене и тражиле да се она, брат Саван, сестре и ја припремимо за повратак у родно мјесто, да понесмо хране и одјећу, и да ћемо путовати преко славонских села. Напоменула је да се не би враћали преко Јасеновца и Дубице већ преко Суње, Хрватске и Босанске Костајнице, с обзиром на то да је тим правцем сигурније. Када смо прошли кроз Костајницу, упутили смо се једним јарком према планини Баљ и увече смо стигли до неких српских попаљених кућа гдје смо сакупили нешто хране по башти и воћњаку, вечерали и заноћили. Било је приче да бисмо били поклани у Босанској Костајници да смо закаснили само 2 сата.

Сутрадан смо стигли у родно мјесто гдје су куће биле попаљене и до темеља срушене. Одмах смо се дали на сакупљање хране које је још било по њивама и башти и воћа у изобиљу. Направили смо неку шупу – колибу од преостале нагорјеле грађе.

Из славонских села враћали су се и мушкарци који су имали између 14 и 15 година, преобучени у женску одјећу са марамама навученим на лице. Тако су се вратили: Буразор Станко, Миланковић Бошко, Гајић Михајло, Миланковић Драгоје, Скробић Драгољуб, Ђуричић Никола, Дугајлић Мирко, браћа Миланковић Милорад и Марко, те Шипка Милош, који су били смјештени у славонским селима Малој и Великој Бршљеници, Рогожи, Вуковију, Гарићу, Подгарићу, Поповцу, Ерцеговацу и другим.

Већина ових младића 1943. године стала је под партизанску заставу и постали су одани и храбри борци. Борили су се против оних који су их заробили и провели кроз јасеновачке логоре.

Послије повратка на згаришта, почињао је нови живот. Ни тада нисмо имали мира од упада усташа из Дубице који су убијали и клали све што ухвате, а палили су и тек подигнуте бараке и рушили све што им се нађе на путу. Партизани су дошли у село и организовали страже са дјевојкама и женама, дању и ноћу. Истовремено, организовали су радне екипе за градњу скромних кућица, потребних за смјештај повратника. Сиромаштво је кулминирало, али је слобода све то потирала, а вјера у срећнији и бољи живот из дана у дан све је више расла.

Већ 1944. године усташе су знале да рат губе, али нису мировале. Правиле су изненађења, упадале у села и без пуцања хапсиле и клале жене и дјецу које би ухватиле. Тако су на Велики петак 1944. године у селу Парнице ухватиле жену са 3 дјеце и заклали, а у Влашковцима у породици Дугајлић, мушком дјетету разбили су главу о дрвени стуб чатрње и бацили га у бунар. Тада су рањене и дјевојчице Миланковић Анка и Вукосава звана Цуја. Захваљујући скојевцу Николи Ђуричићу за којим су усташе трчале да га ухвате жива, велика група мјештана мога села и ми међу њима, спасени смо од сигурне смрти у једној крчевини на домак села Оџинци.

Моје сестре, Мика и Пава, са осталим женама из села које су се вратиле из славонских села, са партизанима су одлазиле у дубичку раван и у ноћним сатима желе пшеницу, туцале, те у врећама и торбама преносиле испод Козаре према планини Грмеч. Биле су босе и крвавих ногу су се враћале у село. За то вријеме, мајка, брат Саван и ја, били смо у великом страху за њихову и своју безбједност, јер су само оне биле способне да нас снабдијевају прехранбеним артиклима.

У нашем селу првоборац Симатовић Душан организовао је партизанске страже у којима су свој допринос давале жене и неудате дјевојке. Када би усташе кренуле од Дубице према Крушковцу и нашем селу он би опалио 2-3 метка, а затим из свег гласа викао да се не пуца, јер партизани врше опкољавање усташа. Он је сигурне смрти спасио велики број лица нашег села. У име свих преживјелих мјештана овом приликом изражавам поштовање и захвалност што је учинио за наш спас.

Мјесеца јула 1982. године са двојицом браће Рељић Мирком и Браном посетио сам Велики Прокоп и Поповац у Хрватској да бих се, након 40 година, видио са породицом бившег усташе Кутњак Матије и Вујиновић Николе.

У домаћинству Кутњака затекао сам најмлађег сина који је рекао да су сви старији из његовог домаћинства: баба Јулка, њен супруг као и његов отац Матија умрли, а да се мајка Јага преудала. За старијег брата Кутњак Матића рекао је да живи и ради као лугар у Поповцу, а брат Славко у Ријеци. Када сам посетио Матића није ме могао препознати. Спремао се на годишњи одмор код брата славка у Ријеку, говорећи да му није познато одакле се познајемо. Нисам га хтио задржавати пошто

се спремао за одмор па сам му рекао да је боја његовог гласа остала иста као прије 40 година. Поново је тражио да му кажем одакле се познајемо. Није вјеровало да смо остали живи. Када сам га упитао да ли познаје бабу Стану, Савана и Миљинка са Козаре из далеке 1942. године, заплакао је и рекао супрузи да неће ићи на одмор, да му је дошао пријатељ из дјетињства којег није видио 40 година. Ја сам му на то рекао да сам у пролазу, да сам само навратио да видим ко има жив и да имам намјеру доћи на неколико дана са братом и сестрама да обиђемо винограде у које сам као дијете одлазио и разгонио гладне птице да не уништавају зрело грозђе. Матић је плакао све вријеме док смо били скупа.

Пошто је рат коначно заустављен и дошла много чекана слобода, ја сам као и остали моји вршњаци и становници Поткозарја, дочекао то са великом срећом и радошћу. Тужан сам био за изгубљеним оцем, браћом, рођацима комшијама, ујаком и пријатељима. Сав сам од успомена и нанесених ожиљака. Да живим хиљаду година, своју дјечачку одисеју, посебно ону ратну, не бих никада могао да потиснем у заборав.

У име хиљада невиних жртава јасеновачких логора и стратишта Доња Градина код Козарске Дубице, Шушњара код Санског Моста, Гаревница код Бихаћа, Јадовна, Дракулића, Шарговца, Мотика и Рудника, Цапрага код Сиска, Јабранског и Приједора, одаке је 6.000 заточених Срба "Г" колима допремљено у Јасеновац, затим и мученика од Гламоча, Требиња, Пребиловаца, Купреса и других херцеговачких мјеста, борићу се свом снагом и док ме ум слуша, да оно што сам доживио и преживио, не остане у забраву.

Наше Удружење логораша и потомака Другог свјетског рата Републике Српске, чији сам предсједник, данас нема адекватног разумијевања и помоћи од органа власти у Републици Српској. Као пензионер, логораш и борац одбрамбеног-отаџбинског рата 1991-1995. године још имам снаге и залагаћу се на свим мјестима за очување незаборава.

Посјећиваћу поменута стартишта, клањати се сјенима страдалника, палити свијеће и полагати барем један каранфил за све страдалнике из тог тешког и сулудог времена. Овом приликом жестоко осуђујем оживљавање усташке идеологије која се у последње вријеме промовише на територији Републике Хрватске.

На крају, у знак захвалности Диани Будисављевић и једној од представника Међународног Црвеног крста за све што је учинила на спасавању живота српске нејачи, старијих и здравих особа, које су пролазиле кроз логоре смрти, у своје име и у име преживјелих логораша и потомака, изражавам још једно велико хвала! Предлажем да се у општинским мјестима Поткозарја улицама даје њено име, а у Доњој Градини подигне споменик у знак сјећања и незаборава за спас више хиљада дјеце Поткозарја.

Добој, 21. фебруара 2014.

Василије Каран

РАНЕ КОЗАРЧАНА СВИЈЕТ ЗАБОРАВЉА

Видим себе на врху Мраковице, на козарачком Олимпу. Побједе измијешане са поразима. Она црна, црвена и паклена 1942. година одисала је пјесмом измијешаном са јауцима. Козара, Козара, мајко понижених, прегажених, убијених! Мајко јунака, свих оних срчаних, одважних бораца који су се и голоруки борили и бранили свој народ. Крв, крв је текла на сваком кораку. Људи су падали као покошено снопље зрелог жита.

Нијемци, Нијемци, а онда усташе, усташе! С њима и домобрани. Велика оружана сила опкољава Козару. Са партизанским четама је и народ. Измицао се пред јуришницима, повлачио у планину и у њој остао. Остао све дотле док муњевите њемачке војне формације нису савладале Други козарски одред. И све партизане под пушкама. Неравноправан однос у снагама одиграо је тужну и кобну улогу. Партизани су изгубили битку, тај њихов пораз трајао је два мјесеца, а онда су се чете поново сјединиле, стале у строј, на легендарном брду Палеж и тог пресудног, историјског дана створена је Пета козарска бригада. Тад су јунаци Козаре као лавови кренули у сусрет фашистима и хрватским усташама. Битка на Патрији запамћена је не само под овим небом, о њој је све знао и Адолф Хитлер. Оне кобне кишовите ноћи када су партизанске чете покушале да пробију фашистички и усташки обруч око Козаре и да тим изведу из окружења свој гладни народ, Берлин је већ сутрадан чуо нешто о Козари. Војни извјештач је јављао генералштабу, у Берлину: "Ово је језив и незапамћен сукоб између партизана и наших војних снага! У ровове су нашим ратницима са ножевима у ракама ускакале чак и жене!"

Тек након четвртог јула 1942. године, Козара се претворила у пакао. Нијемци су улазили у планину веома разјарени, али ни такви нису могли да парирају хрватским усташама. Покољи су се редали, редали.

Само у потоку Грабовац, на десној страни ријеке Мљечанице, у једном сату усташе су заклале више од 300 рањених партизана. Крв је лила, Мљечаница је била црвена. Тад је услиједио још један пакао. Нијемци су уз помоћ усташких чета скупљали козарско становништво, гурали цивиле у колоне и депортовали их у многе логоре. Способне људе за рад отпремали су у Њемачку, јер Нијемци су на фронту, фабрикама је тих дана недостајала радна снага. Тако су заробљеници Козаре производили муницију и све што треба за њемачки рат, а том истом муницијом Нијемци су убијали тај исти народ.

Дубица је запамћена као паклена варош. Град рана, суза, град јаука, град рација и сваког нереда. Град на граници са Хрватском био је погодан за прелаз преко Уне и напад на Козару. Таква битка именована је као највећа непријатељска офанзива коју је водио њемачки генерал Фридрих фон Штал.

Два велика зла запамтила је Дубица. У једном дану, у једном сату, усташе су на градском гробљу заклале 1.600 Срба. Махом су то биле жене, дјеца и старци. Људи немоћи, људи глади, страх и свако друго зло. Истог тог љета извршен је још један масакр, али на други начин. Усташе су уз садејство њемачких војника, у центру града, на пијаци, објесили седамнаест дубичких грађана. Махом су то били илегалци, али и они људи који о илегалци нису имали ни представу. Тако је, у истом трену, објешена и једна дубичка четворочлана породица. Породица Орнек. Муж, жена и двоје малољетне дјеце. Сви су умрли на конопцима, а да ником зла нису нанијели.

Када је на градском гробљу вршен покољ, усташе су се фотографисале са мртвим људима и крвавим ножевима. Међу њима био је и један Нијемац, нечовјек, родом из Враноца, Густав Мајер. До рата живио је у слози са дубичким људима, а у рату их клао као да су му нанијели највећу неправду. Рат рађа мржњу, а мржња жесток национализам, а национализам је створио и њемачки нацизам. Отпоран, језив, незапамћен.

Други свјетски рат је катаклизма над свим запамћеним катаклизмама. И, ето, опет цивилизацији овакав крах не може да послужи за опомену. Недостаје међуцивилизацијска слога.

Памтим козарска гробља. Разбацана тамо-амо, било их је на сваком брду, у ували, на пропланку, у јарку. Козара није била само Олимп Козарчана, она је и гробница, она је свједок и све оно што историја још није до краја описала, дефинисала и казала оно што се рећи мора. Памтим зла, а тада сам имао само осам година. Живио сам од шумских јагода, од медне росе и од сеоских уцрваних, презрелих дудова. Глад ме мучила, а ја сам тада живио у планини без својих родитеља. Они су у Јасеновцу, а ја сам постао дивљи дјечак који је искочио из колоне и вратио се у шуму. Шума је била мој родитељ. И отац и мајка. Селом нисам смио да се крећем, плашио сам се отворених простора, док ме је Козара штитила својим грањем. Глад, глад је била мој непријатељ под бројем један. Издржо сам, а онда су ме Нијемци још једном ухватили у шуми и депортовали у хрватске логоре. Из једне невоље отишао сам у другу. И преживио рат.

Ова прича није измишљена, њу носим у свом срцу, у души, у очима; ја не видим ову садашњу Козару, видим само ону када сам у њој боравио као изгубљени, полудивљи дјечак који је бјежао пред сваким ко би био јачи од мене. Никог се нисам плашио толико колико хрватских усташа. Они су за мене били страх и трепет.

Клањам се Козари, оним палим Козарчанима, клањам се јунацима, оној вјери која је родила оптимизам, родољубље и понос каквог данас нема међу садашњим људима.

Једном је постојала једна Козара, једном и никада више.

Лазар Милиновић

НАЈВЕЋИ ГРИЈЕХ ЈЕ ЗАБОРАВИТИ

С протицањем година много преживљенога пада у заборав. Зато ово нас мало који смо много чега претурили преко главе треба сјећања да ставимо на папир. Јер, све што није написано, није се ни догодило. Треба доста храбрости да би се написала истина о историјским догађајима који су се одиграли у овим крајевима 1941–1945. Треба се дистанцирати од породичних, националних и вјерских оквира, па написати истину. Папир је стрпљив. Али истина кад-тад исплива на видјело дана. На томе су пали многи историчари и квазиисторичари, морално и карактерно.

Имао сам прилику да разговарам са образованим Хрватима. Сви су говорили "Докле ћете ви Срби да спомињете Јасеновац? Престаните већ једном са том причом. То је прошлост." Мој одговор је био: – Ако се не осјећате кривим и одговорним за оно што су ваши очеви, браћа и ваша света Римокатоличка црква урадили, зашто вас то пече и боли? Јер, што је било, било је и никада неће бити да није било.

Нешто слично је рекао и министар иностраних послова Њемачке Геншер у разговору са једним србијанским политичарем: "Ма, оставите то што је било у Другом свјетском рату са Србима. То је прошлост." Када се ради о Србима и Јасеновцу, то је прошлост. А када се ради о другом народу или народима, то није прошлост. Двоструки аршин.

Касније сам стекао утисак: прије су нас убијали, а сада се из петних жила упињу да нас присиле и наговоре да заборавимо оно што су нам урадили. Ма колико се било ко трудио да оповргне оно што се догађало Србима, Јеврејима, Ромима и антифашистима за вријеме владавине НДХ, у Јасеновцу и другим логорима, па појединачна и масовна убијања, покољ Срба на Илиндан 1941. године на Шушњару... – то не може постићи. Човјека можете убити, али истину не можете. За истину никада није касно. Њу можете крити, оповргавати, порицати, умањивати и ниподаштавати, али она вјечно живи.

"ЗАКЛЕЛА СЕ ЗЕМЉА РАЈУ ДА СЕ СВЕ ТАЈНЕ САЗНАЈУ"

*Истина је огромна буктиња, стога се многи труде да крај ње
прођу жмурећи, јер се боје да их не опече (Гете).*

Тешко је доћи до истине о злочинима над Јеврејима, Ромима и Србима док год су затворене црквене архиве Ватикана и Каптола. Нека Ватикан отвори своје архиве и доћи ћемо до скривене истине о много чему што не знамо. А зашто Ватикан крије своју архиву, то они најбоље знају. Наш вијек ће проћи. Отвориће се архиве (досад запечаћене) и све што је било скривено од нас, све што у историји од лажи живи, показаће свијету славу и ужас разних богова. Колико биједи и ужаса је сакривао вијек, али онај ко је заиста био велики, остаће велики заувјек.

Када кажем да нећемо и не можемо да заборавимо, треба да се присјетимо оне старе: "Уз'о деда свог унука, метн'о га на крило, уз гусле му поч'о причат' што је негда било." Ми старији, који смо преживјели она тешка времена, треба да се потрудимо да млађима, који долазе, кажемо истину о Јасеновцу, Шушњару, Јадовну, покољу Срба на Илиндан 1941, херцеговачким јамама и осталим убиствима недужнога народа. Да вам кажемо како су окупаторски војници, који су на својим опасачима носили натпис "Бог је са нама" (*Gott mit uns*) претворили српске православне цркве у коњушнице (Приједор, 15.4.1941).

Некада је телал у Приједору, идући од ћошка до ћошка, објављивао наредбе и обавјештења народу. На главној улици између Штернове и наше куће била је електрична бандера код које би увијек стао и читао прогласе.

Тако, једнога дана 1941. огласио се телал: "Народе, чујте и почујте, од данас па надаље од 18 сати па до 6 сати изјутра, забрањује се кретање Србима, Жидовима, Циганима и псима. Ко се од њих у то вријеме ухвати на улици биће строго кажњен."

Наредбу су потписали усташки логорник Јосип Кардум и стожерник Миро Слишковић. Ову наредбу је читао телал као што смо већ рекли, али је она била на многим мјестима и на тој бандери причвршћена рајснадлама. (Приједор, 1941)

ТРЕБА ЛИ ОВО ЗАБОРАВИТИ?

Усташе су на олтарима српских православних цркава силовали хришћанску чељад у име Исуса Христа на очиглед родитеља тих православних дјевојака.

Таква звјерства која су чињена не могу се заборавити. Злочинци који су те злочине починили и они који и дан-данас те злочине одобравају, умањују – минимизирају, поричу, исти су такви злочинци – крволоци. Они су починили злочине према неким народима само зато што су друге вјероисповести (Јевреји, Роми, Срби) а у име и за корист друге. Али, упамтите и не заборавите да је злочин учињен у корист и добробит једне вјере, против друге, у ствари највећи злочин против сопствене вјере. Или, како је недавно рекао рабин Шнејер, "Злочин почињен у име вјере, највећи је злочин против вјере." Римокатоличка црква је ћутала и још ћути о злочинима које су починиле хрватске усташе и њихови сарадници у Другом свјетском рату. Та црква је била један од саучесника и сарадника у тим монструозним злочинима.

ЗЛОЧИН ЈА ЗАТВАРАТИ ОЧИ ПРЕД ИСТИНОМ

Када се узме у обзир да је кардинал Алојзије Степинац 27. марта 1941. године у Загребу рекао, а касније и записао у своме дневнику, да је "Шизма Источног православља највеће проклетство Еуропе, чак веће од протестантизма. Ту нема морала, нема принципа, истине, правде, части", онда је сасвим јасно да су њему подређени поступали по његовом упутству. У првим данима августа 1941. године, фра Лука Тешић из Сасине је на светој миси рекао: "Прво ћемо побити Србе, а послије муслимане." Ово се крило и крије. Али "заклела се земља рају де се све тајне сазнају". Те ријечи су се можда омакле велечасном, само не треба заборавити да је то васпитање дошло одозго.

Само да наведем још један од примјера како су се неки римокатолички духовници понашали према српском народу: духовник др Срећко Перић, (Ливањски котар) са олтара цркве Горица код Ливна на миси, поред осталог, обратио се својим вјерницима сљедећим ријечима: "Браћо

Хрвати, идите и кољите све Србе одреда, а најприје закољите моју сестру која се за Србина удала."

Одмах по успостављању НДХ улиједиле су драстичне мјере према непожељним народима. "Законска одредба о прелазу са једне вјере на другу" донесена је 5. маја 1941, а већ 25. маја је донесена "Законска одредба о забрани ћирилице" и срушена српска православна црква у Бањој Луци. Истога дана, др Виктор Гутић се на збору обратио својим Хрватима дословно рекавши: "Данашњи дан је гвоздена метла за Србе. Празнујмо велики дан рушења врагомоље."

Вршење службе Божје у српским православним црквама забрањено је 9. августа 1941, а самим тим забрањене су практично и православна вјероисповјест и црква.

У II свјетском рату је 20 православних цркава претворено у римокатоличке.

У Дубровнику су фашистички војници (Италијани) имали фотографије једног усташе који носи око врата двије огрлице. На једној су биле ископане очи, а на другој исечени језици убијених Срба. (Авро Манхатан, "Ватикански Холокауст", 1986, стр. 78).

Без казивања праве истине о прошлости са једне и са друге стране, па била та истина оваква или онаква, нема помирења. Холокауст и геноцид над српским православним народом је био планиран и прије Априлског рата. Усташки покрет је имао преко 500 наоружаних терориста у иностранству, у Мађарској (Јанкапуста) и у Италији (Бовењо), и преко 3.000 заклетих усташа у илегалу у Југославији.

Многи Срби који се нису ни у шта мијешали, за вријеме НДХ нестали су без трага и гласа. Шта је било са њима? Нико од њих није имао прилику и могућност да свједочи о тим догађајима. Јер преживјелих није било.

По успостављању НДХ 10. априла 1941, прва масовна звјерска убиства усташе су починиле у околини Бјеловара, затим у мају '41. на Банији, и у Лици у јуну исте године. У Санском Мосту је 7. маја, сутрадан по Ђурђевдану, стрељано 27 Срба. Мртви Срби су остали објешени у градском парку неколико дана, све док се није почео ширити задах лешева.

Како наводи Јаша Алмули, аутор, новинар и некадашњи предсједник Јеврејске општине Београд, у том периоду, од априла па до средине августа 1941, убијено је преко 600.000 Срба од стране хрватских усташа. У Србију је протјерано 180.000 Срба.

На територији НДХ, поред Јасеновца и Старе Градишке, постојали су и други логори, као Јадовно – Велебит, острво Паг – Слано, Сисак – Цапраг, Јабланац, Млака, Лоборград (логор за жене и дјецу), Даница код Копривнице, Приједор – Циглана, Крушчица код Травника, Госпић... Јасеновац као концентрациони логор постоји од јула 1941. Други извори наводе да је отворен концем августа. Као концентрациони логор постојао је до 22. априла 1945. Тог дана у рану зору логораши су извршили пробој. У слободу је пошло 166 логораша.

Звјерства којима су логораши били изложени превазилазе сва до тада позната мучења затвореника. То су била монструозна мучења пре смрти. Усташе су на разне дивљачке начине мучили логораше, вадиле им живима очи, убијале сјекирама, ножевима, чекићима, маљевима, специјалним ножем који су звали "србосјек", а који је посебно за њих прављен у Солингену. Најрјеђе су логораше убијали ватреним оружјем, говорећи да нису вриједни потрошеног метка. Убијали су из обијести. Такмичили се ко ће прије и више логораша заклати. Везали би по два логораша заједно, једног према другоме, и тако их бацали у Саву. Зиме су логораше затварали у гвоздене кавезе у којима су морали голи да стоје, а онда су их поливали хладном водом тако да су залеђени умيرали. А ми добро знамо како су тих година биле оштре зиме. Закопавали су их полумртве, а исто тако су живе и једва живе бацали у Пићилијеве пећи. Усташе су од логорашких лешева правиле сапун. Овако нешто нико на свијету није радио сем хрватских усташа. Ни један конц. логор на свијету сем у НДХ није имао посебне логоре за дјецу и жене. Сва та убиства и мучења могу се назвати убиствима на хрватски начин.

Каквих је размера био геноцид извршен у Другом свјетском рату над Србима јасно говори документована чињеница да на територији Босанске Дубице све до 1962. године није било регрута за војску. Исто тако у Кнежопољу и осталим козарским селима.

На улазу у логор писало је "Ред, рад и стега". Ако је Јасеновац био радни логор, зашто су усташе прије ликвидације логора уништиле сву документацију тог "радног" логора? Зашто су порушили цијели логор – минирањем? Шта су хтјели да сакрију? Рат је био при крају, а усташе су и даље, до посљедњег ратног дана, убијале исто као и 1941.

На Илиндан 1941. извршен је покољ у Приједору у коме је убијено преко 700 Срба. А на плацарни, Ага Делкић се сексуално иживљавао на мртвој српској снаши. Очевидац овога злодјела био је Саво Крнета. А из његове куће види се цијела плацарна као на длану. Тог крвавога дана убијено је више од 10.000 Срба у Босанској Крајини.

У Старом Мајдану је 3. августа 1941, на сточном гробљу Тросци, из давнина звали су то мјесто "Кујин поток" (Вид Марјановић – Прота), убијено је 25 Срба, међу којима и моја два ујака, Гојко и Раде Кокановић, код којих сам провео дјетињство. Неколико дана пошто су му синови убијени, ђедо Јован сједио је у пчелињаку пред кућом, онако необријан, како је то обичај код нас Срба кад смо у жалости, кад утом иде неко цестом и говори: "Јеси ли ти то, Јоване?" Ђед Јован одговара, јер познаје глас: "Јесам, Чордићу" а тај Чордић рече: "Чујеш ли ти, Јоване, како на мојим ногама шкрипе ципеле твога Раде?" Како се тада осјећао мој ђед Јован, то је само он знао и понио у вјечност. Десетак дана касније мој ђед Јован и бака Риста протјерани су из своје куће, са свога огњишта, у Србију. На путу за Србију, свратили су у Приједор да се опросте од свога зета Мирка и унучади, сирочади, који су тако рано остали и расли без мајке. Тада је ђедо нама испричао нашу трагедију и заклео нас да све можемо да заборавимо, али да то не смијемо. Те заклетве се и данас држим. Остали моји леже у Јасеновцу (отац Мирко), Старој Градишци (сестра Нада), у Крушевцу (брат Драган). Ја сам моју дјецу заклео да прађедову заклетву треба да сачувају и одрже и да својој дјечи пренесу да би знали шта је некад било.

Да ли сијемо да заборавимо како су логорашице староградишког логора својом крвљу исписале на зиду једне ћелије "Не кос', драги, траве покрај ријеке Саве, покосићеш моје очи плаве"? Најгнусније мучење које се никада раније није догодило извршено је над логорашем Вукашином Мандрапом, Херцеговцем из села Клепаца. Крвник га је мучио, сјекао му камом уши, нос, вадио му очи... На крвникове псовке и пријетње

поносни и храбри Вукашин је мирно прозборио "Само ти, дијете, ради свој посао." Предње је др Недељку Зецу испричао крвник усташа Фригановић.

Има нешто у народу српскоме да муке, патње и болове подноси усправно, без показивања мучитељу да га боли. Да ли је то понос, инат или нешто треће?

Партизани су 19. августа 1941. на путу Приједор – Бања Лука убили једнога њемачког мотоциклисту. Као одмазду, Нијемци су истога дана покупили и довели у Приједор око 70–100 одраслих српских земљорадника из насеља у коме се десило то убиство. Ти људи су доведени у двоориште Вученовића куће у којој је била њемачка команда града. Били су постројени у три или четири реда. Питали су их не знам шта. Само знам да нико од тих наших људи није ништа одговорио. Затим је настало ударање, рукама, ногама, кундацима пушака ових људи који засигурно нису учествовали у убиству. Крвави сељаци су падали и опет устајали по неколико пута, а да при том нису пустили ни гласа од себе. Ово смо гледали мој друг Александар Остојић и ја иза ограда тог двооришта и куглане. Трајало је око два сата, а затим смо отишли својим кућама пошто се приближавала ноћ. Шта је последице било са тим људима, не знам. Ово поредим са понашањем Вукашина Мандрапе. Нико од тих Срба није јаукнуо, молио или плакао. Да ли је њихово овакво понашање приликом мучења нервирало мучитеље који су очекивали другачију реакцију? То је тај понос и достојанство које краси српски народ мога роднога краја.

Седамдесетих година су се у Загребу продавале стоне лампе прављене од људских лобања. Када је полиција установила да лобање потичу са терена Јасеновца и околине, све те лампе су нестале. Претходно су о томе писале разне новине. А када је утврђено одакле су лобање, штампа је експресно престала о томе да пише. Била је то табу тема о којој се морало ћутати ради братства и јединства.

Од 24 концентрациона логора, Јасеновац спада међу оне у којима је убијено највише невинога народа. Ни у једном логору логораша нису били изложени таквим мучењима као у Јасеновцу. По завршетку Другог свјетског рата, побједници су утврдили приближан број жртава

страдалих у конц. логорима. И тога се и сада, након толико година, придржавају. А сада неке хрватске институције и личности траже и настоје да изврше ревизију броја убијених у Јасеновцу, да скину и умање одговорност за почињене злочине и да минимизирају број жртава које носе на својој души – савјести. На њихову жалост, неоусташама то неће успјети. Нијемци не поричу шта су њихови нацисти урадили у току Другог свјетског рата. Они се не перу, јер се опрати не могу. Они не поричу учињено. Често и више пута сваке године њихова телевизија приказује злочине које су нацисти починили, од хапшења, транспорта, убијања... Не труде се да се концлогори забораве. Јер заборавити је највећи људски гријех. Постоје гробнице, документи, број жртава забиљежен по општинама, слике и књиге – Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, "Злочини у логору Јасеновац", Загреб, 1946. године.

И други су писали и треба да пишу о Јасеновцу. Да се не заборави док је свијета и вијека. Владимир Дедијер је најбоље документовано расвијетлио и приказао које и какве су злочине и звјерства починиле хрватске власти у Другом св. рату. Хрватима се мора признати, како каже Јован Дучић, да су "...најхрабрији народ на свијету, не зато што се никога не боје, већ зато што се ничега не стиде," па ни онога што су урадили у Другом свјетском рату.

Преживјели логорашаи, Јевреји, који су на себи осјетили логорашки живот у Јасеновцу, тврде да су клеро-усташе при убијању невиних жртава биле далеко бруталније и крволочније него нацисти. Нацисти су имали индустријски систем убијања, док су клеро-усташе своје жртве мучиле прије него што би их убиле. Они су у патњама невиних уживали (Јаша Алмули).

Србе су насилно преводили у католичанство – прекрштавали – да би, само неколико недјеља или мјесеци касније, те исте убијали. А у својим књигама приказали их као Хрвате. На примјер Лазар Драгосављевић или Славица Работић, која је сахрањена на српском православном гробљу.

Они који поричу број жртава, почињена мучења и убиства у Јасеновцу, сигурно имају дебеле разлоге за то. Јасеновац је био, јесте и остаће у

вјечности највећи и најбруталнији концентрациони логор на Балкану у II св. рату.

Жртвама не треба манипулисати. Неоусташе и Римокатоличка црква се из све снаге упињу да протуре своје верзије о Блајбургу у настојању да га прикажу као пандан Јасеновцу. Најгласнији у томе и најауторитативнији је засигурно кардинал Јосип Бозанић. Треба поставити питање, зашто су војска – усташе, њихови сарадници и њихове породице напустили своја огњишта и бјежали на запад? Које су то породице биле? Нису то биле породице мобилисаних војника, већ високих и одговорних руководилаца НДХ. Врховно руководство је своје породице благовремено смјестило на сигурно. Побјегли су као пацови, а ти, народе, сналази се како знаш. Рат је био одлучен. Било је питање дана када ће Њемачка капитулирати, што је и учинила 9. маја 1945, а усташке јединице бориле су се до 15. маја, када су положили оружје. (Милан Баства, "Рат је завршен 15. маја 1945").

И прије тог времена иста та војска је имала прилику и могућност да положи оружје и да се преда. Зашто ту прилику и могућност нису искористили? За то су сигурно имали тврде разлоге. Зашто су бјежали умјесто да се предају? Од кога су бјежали и коме су у сусрет ишли? У сваком случају, ти несрећници су знали какву и колику хипотеку носе на својој савјести. Када се узме у обзир шта је већина њих урадила у ратном периоду од 1941. па до тих дана, онда је сасвим разумљиво зашто су бјежали умјесто да се предају.

Поступак према припадницима оружаних снага НДХ који су се предали добро је познат. Међу таквима је било доста оних којима су руке биле упрљане крвљу невинога народа. Неки су осуђени и пресуду су одлежали. А било је и таквих који су и поред почињених злочина јефтино прошли захваљујући везама и славопојкама о "братству и јединству", те приче да су били заведени. На ово треба да одговори кардинал. Нису у Блајбургу страдали само Хрвати. Страдали су и Словенци – Бијела гарда, Срби – четници. Прећуткују Хрвати главног кривца за ту трагедију, британску владу и потоњег премијера Макмилана који је својим потписом наредио британским јединицама да све квислиншке јединице врате и предају јединицама ЈНА – партизанима. Макмилан је то урадио на изричит захтјев маршала Тита, великога "сина" хрватског

народа. Да ли је Маршал имао велики разлог да затражи да му се, те њему непријатељске јединице, предају? Јер у рату, а и после њега, ништа се није смјело урадити без његовог знања и одобрења. Јасеновац и Блајбург су два потпуно различита пара ципела. Они се не могу поредити. У Јасеновцу се ради о невином народу, а у Блајбургу о убицама, крвницима невинога народа, злочинцима. Ћутањем о проблемима много се губи, а мало добија. Ћутање после II свјетског рата о злочинима у рату, па ћутање о послератним проблемима је и довело до распада Југославије.

Само на поукама из лоше прошлости може се градити добра будућност. Ми треба да сачувамо наш језик, писмо, обичаје, вјеровања, све што један народ чини посебним. Док народ и власт буду посвећени своме језику, писму, култури, обичајима, коријенима и националном осјећању, не треба да се бојимо.

Запамтите: Само једно зло је неизљечиво – ако народ сам дигне руке од себе (Гете).

Ко не познаје истину, тај живи у заблуди. Ко не говори истину, тај лаже. А намјерно извртати истину значи бити непоштен.

Срби треба да усвоје принцип да воле друге само онолико колико они други воле њих и ни милиметар више или мање. Цијенити друге толико колико они вас цијене. На исти начин поштовати друге колико они вас поштују. Све радити на бази реципроцитета. Бити спреман на компромис, али не на своју штету. Треба да пристојно чувамо наша историјска мјеста.

Ако смо озбиљан народ, који држи до своје прошлости и својих жртава, морали бисмо бригу о овим историјским мјестима – Јасеновцу и споменицима да схватимо као нашу људску и моралну обавезу. Или ћемо споменике одржавати или ћемо признати да нисмо достојни својих предака (Црњански).

Вељко Марић

УЖАС, ЈАУЦИ, ПАТЊА...

Рођен сам 1934. године у селу Врбашка од оца Николе и мајке Вукосаве, рођене Гончин из села Совјак код Босанске Градишке. Због недостатка изворних матичних података година рођења ми је вођена 1935. и 1934. за коју сам се определијелио по причању родбине као тачнију.

Од рођења до друге половине 1941. године, живио сам у породици мога оца у родном селу. Спремали су ме да те јесени пођем у школу с породичном намјером да ме школују за неку производну дјелатност мимо земљорадње; томе сам се радовао, бићу неко и нешто што живот значи. Све то пада у воду једног августовског дана 1941. године, а то је мој први сусрет са ратом, злодјелима и смрти што је донио Други свјетски рат. Тога дана - лијеп сунчан дан, пролази група наоружаних војника - прва новообучена јединица усташа из Босанске Градишке и одлази поред моје куће у правцу села Милошево Брдо и Совјак. Оба ова села су настањена блиским комшијама и најближим рођацима - стричеви и рођена браћа моје мајке Гончини из Совјака.

Пред сумрак се усташка јединица враћа за Градишку, а за њима јауци и ужас. Поубијали су све мушкарце из Милошевог Брда и Совјака од 20 до 40 година старости, међу њима најстарији Илија Гончин, рођени стриц моје мајке, коју је он као малу отхранио, и најмлађи 18-годишњак, његов син Благоја.

У то вријеме, вријеме дизања устанка на Козари, Нијемци и усташе су истурили предстраже - веће или мање јачине, у сва села према Козари, па тако и у моје село Врбашка, гдје се налазила школа у коју је требало да пођем, а на там простору доминирала је раскрсница цеста од Градишке према Подградцима једним краком и другим према Дубици, односно према селу Орахова у којом су биле усташе.

Поучени нечовечним чином домаћих издајника у претходном масакру, окупљају се људи, нападају утврђења на школи и мосту званом Петнаести - јесен је 1941. године. Тада престаје живот сељака неколико села из тога краја, а и мој у родним кућама. Престаје се јести своја

кукуруза и пити млијеко од своје краве, иде се у куће рођака и комшија према Козари. Тако и моја породица, жене и дјеца одлазимо - бјежимо у мајчин род, гдје су мушкарци побијени, па се здружи туга са невољом.

Одраслији мушкарци одоше на чај, како се то тада звало, чувати нејач у Козари даноноћно, тако цијелу зиму 1941. на 1942. годину.

Долази прољеће 1942. године, сваког дана све дрскије наваљују и нападају домаћи изроди вођени петокOLONашима, на поткозарска села, пале, пљачкају, убијају све живо што се миче пред њима. Горе куће, штале, шупе, алатке за пољопривреду, све што служи за одржавање живота. Топови са зицина Старе Градишке свакодневно испаљују плотуне, граната падају по положајима које држе одрасли мушкарци и снажније дјевојке, углавном по селима у границама домета. Врбашка, Бистрица, Јелићи и Требовљани - и мушко и женско брани Козару, брани своју породицу, а за узврат јој непријатељ шаље трећу офанзиву. Траје борба 40 дана и 40 ноћи, у то вријеме, домаћин, муж, брат и сваки житељ Поткозарја на положају, животом брани родно огњиште, своју Козару, а иза леђа домаћица, супруга рађа потомка. Тако је моја мајка у мају 1942. године родила мог млађег брата у потоку Писарић у Совјаку.

Издаде снага малобројне браниоце, па нас непријатељ право из Козаре претјера преко Саве у сабирне логоре, односно цио тај дио Поткозарја, некадашњег градишког среза, на пољане код Старе Градишке, простор који заузимају двије ријеке - Велики и Мали Струг, пољана звана Сићарница. Из авиона су бацани леци по Козари при крају Треће офанзиве да се народ спреми и пређе преко Саве за неколико дана док окупатор не пречисти Козару од партизана. Све је била подла лаж, цаба нам је било такво сазнање кад су нам иза леђа три непријатељска строја, задњи пљачкаши који су побили и опљачкали све на шта су наишли, све са врха Козаре до моста званог Петнаести. Тако сам и ја са дијелом најуже породице смјештен на Сићарнице, на саму обалу Великог Струга.

На пољима Сићарнице, уз ријеке Стругови код Старе Градишке, у ствари је по мојој визуелној процјени, а и хиљадама доказа судбине људи и породица које су ту прошле, био сабирни логор за разврставање житеља Козаре по начину на који ће бити ликвидирани до посљедњег.

Та селекција је вршена од пада Козаре почетком јула 1942. до краја септембра или почетка октобра 1942. године.

Прва селекција је извршена одмах по доласку на Сићарницу тако што су све мушкарце, а и млађе јаке, здраве жене, способне за рад, одвојили и отјерали у Њемачку као заробљене партизане-интернирце на присилни рад, међу њима је одведен и мој отац Никола. Од дана када је отац одвојен од нас - јули 1942. године, до краја рата, односно до септембра 1945. године, нисмо ништа знали о њему, а тада су се враћали посљедњи интернирци и отац се са њима вратио сав изнурен, сломљен и болестан. Био је у радном логору цијело вријеме од избјеглиштва у Козару када је дигнут устанак, па до краја 1945. године.

Моја породица и ја нисмо имали куће ни крова над главом, нити свога извора хране, све нам је било спаљено, опљачкано и уништено и воћке сасјечене, све до посљедњег кокошињца сачињеног од плетеног прућа.

Из сабирног логора на Сићарицама народ је одвођен и уништаван на различите начине - једни су интернирани на присилни рад у Њемачку, старији и болеснији су убијани углавном изнад Ускока - мјесто на Сави више Старе Градишке, сада се зове Горњи Варош, дјеца су одвајана и слана у дијечије логоре, познати Сисак, Јастребарско, Ријека итд.

Један дио мушке дијече старије од 14 година премјештен је у један дио јасеновачког логора гдје су многи стрељани, а један број су прије чувеног пробоја ослободили банијски партизани и одвели на Банију, од којих су јачи отишли у партизане, а слабији остали прикривени код неких породица. Од стрељаних познавао сам Стојаковић Остоју - рође-ни брат моје супруге Невенке, од оних које су ослободили банијски партизани и одвели са собом добро сам познавао Вељић Михајла из Подградаца. По завршетку рата био је официр ЈНА, пензионисан као активни пуковник ЈНА, живио у Загребу, са публицистом "Арене" Марином Цурлом прикупио много података о дјечи Козаре. Цурл је за свој рад на проналажењу "Ваших најмилијих" - тако се звала рубрика у "Арени" - добио од логораша дјеце градишког Поткозарја викендицу под Козаром у Подградцима, гдје је подигнут споменик "Рањена птица", а на улазу у Градишку из правца Козаре подигнута је осмогодишња школа "Дјеца Козаре".

Сабирни логор на Сићарницама је убрзано растурен, јер је то пољана коју плаве ријеке Сава и Стругови, па је постојала опасност да хиљаде дјеце, жена и стараца погуши вода, а у исто вријеме не може да однесе лешеве. Из наведених разлога у септембру и октобру 1942. године логор је растурен, проширена је пропаганда преко усташа да се може вратити народ на Козару, неки покушаји су успјели, а многи су повратници поклани, везани једни за друге жицом и пуштени низ Саву са транспортом "Конвој за Србију". То је названо "повратнички логор са Стругова". Овај поступак непријатеља није могао убрзано рјешити проблем растурања логора, па се приступило одузимању мале дјеце од мајки, при чему су многе мајке стрељане јер нису дале дјецу, а дјеца су одведена преко Врбовљана, Млаке и Јабланца у дјечије логоре, познате Сисак, Јастребарско и Ријека и остале гдје су многи помрли од глади и заразе, у прљавштини и биједи. У Соколском дому у Сиску била је смјештена моја будућа супруга Невенка са старијом сестром и братом. Спасени су од стране хрватског становништва, а најмлађи им брат Мирко Стојаковић у истом том логору је умро од глади и изнурености. Био је сувише млад да би те страхоте преживио.

Посљедњи дио логора је у критичном моменту растурен по селима на Псуњу, од Окучана лијево према Пакрацу, а десно према Славонској Пожеги.

Моја породица је у томе ходу стигла до Голеша на Бијелим стијенама, под Псуњом. Касна јесен, пада ситна хладна киша, не знамо гдје смо ни куда ћемо. Један старац, Ђорђо Павић и његова супруга Драгиња, помагали су мами и стрини око нас дијете. Ја, најстарији, 6-7 година, петоро нас је, а мој брат Милан најмлађи, ни година дана, рођен у збјегу у Козари. Одлучили смо да бјезимо у правцу Саве, тамо је Козара. Лутали смо по необраним кукурузима све до близу села Гређани. Ту су нас открили неки становници Гређана, довели нас у село и сакрили у једну новонаправљену а неусељену кућу (кућа једнога од браће Богичевића). Нису нас смјели држати несакривене јер су све породице имале на вратима кућне листе са именима и подацима ио животној доби оних који ту станују. Моја стрина Магдалена је била Пољакиња, њена мајка Ана, три сестре и очух Рафајло Рак (болестан човјек), живјели су у Поткозарју, село Чатрња. Некако је ухваћена веза и

јављено гдје смо. На неки начин је стринин очух добио пропусницу да из Славоније преведе кћерку са дјецом.

Ангелина је добила пропусницу да преведе сестру са дјецом, дошли су по нас у Гређане и све нас превели. Зна се правило и налог је био да се појавимо у команду Града, а онда добијемо исправе или транспорт конвојем за Србију. По савјету старијих Пољака домаћина, скривали су нас до краја рата пребацујући тамо-амо по стајама и кућама. Стрина је остала код мајке са својом кћерком гдје смо се често скривали, а остало већином код породица Виседечки и Павликовски, највише код Мартина и Розаље Павликовски. Тако ја и моја породица у Другом свјетском рату без игдје ишта провела 4,5 година живота по логорским пољима и туђим стајама, али преживјесмо.

Саво Штрбац

ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ ПРЕД МЕЂУНАРОДНИМ СУДОМ ПРАВДЕ

ДА ЛИ СУ ЗЛОЧИНИ ИЗ ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА МОГЛИ ПРЕД МСП - ВРЕМЕНСКА НАДЛЕЖНОСТ

Хрватска је још у јулу 1999. године тражила од Међународног суда правде (МСП)¹, највишег свјетског суда, да Србију прогласи кривом за геноцид који су, по њој, од 1991. до 1995. године починиле војне, полицијске и паравојне снаге под директном контролом СРЈ односно Србије. На то је Србија 2010. године узвратила противтужбом, тврдећи да је Хрватска у операцији "Олуја" починила геноцид над Србима.

Често се, и у јавности и у струци, и прије и послије подношења помених узајамних тужби Хрватске и Србије, постављало питање зашто Срби, Јевреји и Роми никада нису тужили Хрватску за геноцид који је над њима извршен од стране Независне државе Хрватске (НДХ) за вријеме Другог свјетског рата?

¹ **Међународни суд правде** је главни судски орган Уједињених нација. Сједиште суда је у Палати мира у Хагу, Холандија. Основан је 1945. године према одредбама Повеље Уједињених нација, а почео је са радом 1946. као наследица Сталног суда за међународно право. Рад Суда карактерише широк опсег судских активности. Главна функција је решавање правних парница које подносе државе и давање правних савета међународним органима и агенцијама. МСП чини петнаест сталних судија које бира Генерална скупштина и Савет безбедности УН са списка лица која поминују националне групе у оквиру Сталног арбитражног суда. Изборни процес је уређен у члановима 4-12 Статута МСП-а. Судије служе мандат од девет година и могу бити поново изабрани. Избори се одржавају сваке треће године, уз пензионисање трећине судија сваки пут, како би се осигурао кунтинитет у оквиру суда;

С правне тачке гледишта, Хрватска не може одговарати за злочине из Другог светског рата јер је Конвенција о спријечавању и кажњавању злочина геноцида донесена 1948. године, а ступила на снагу 1951. године, што значи да се не примјењује ретроактивно, па тако ни на злочине из Другог свјетског рата. Због тога, уосталом, геноцидом нису ни проглашени ратни злочини Њемачке током Другог свјетског рата.

По ријечима професора Кристијана Тамса² Конвенција о геноциду није створена да би ретроактивном применом "регулисала прошлост", укључујући холокауст из Другог свјетског рата, већ да би геноцид "спречила у будућности"³.

2. КАКО СУ ЗЛОЧИНИ ИЗ ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА ИПАК ДОШЛИ ПРЕД МСП

Хрватска тужба против СРЈ (Србије)⁴ за агресију и геноцид над припадницима хрватског народа у рату од 1991-1995. године, без обзира што се ради о "историјској иронији"⁵, отворила је могућности да Србија у својој контратужби⁶ "укомпонује" и злочине над Србима, Ромима и Јеврејима на подручју НДХ за вријеме Другог свјетског рата "због бољег разумјевања догађаја од 1991-1995." односно "злочина континуитета од стране Хрвата над Србима и "тада га суд мора узети у разматрање са осталим доказима и аргументацијом и о њему заузети став⁷.

² Професор међународног права на Универзитету у Глазгову; члан Правног тима Србије у спору по међусобним тужбама Хрватске и Србије пред МСП о геноциду;

³ РТС, 11.03.2014. – "Хаг, нема ретроактивне одговорности";

⁴ <http://www.icj-cij.org/search/index.php?pg=1&p2=2&op=0&str=croatia+vs+serbia>

⁵ Саша Обрадовић, шеф Правног тима Србије у спору по међусобним тужбама Хрватске и Србије пред МСП о геноциду, Записник МСП са главне расправе од 10. март 2014. т.8.

⁶ <http://www.icj-cij.org/search/index.php?pg=1&p2=2&op=0&str=croatia+vs+serbia>

⁷ Саво Штрбац, предсједник "Veritasa", експерт у Правном тиму Србије у спору по међусобним тужбама Хрватске и Србије пред МСП о геноциду, Међународни радио Србија (МРС), 10.03.2014. емисија "Таласање";

"Окосница излагања српског правног тима пред судом у Хагу биће дешавања од 1991. до 1995. године, али се не може избећи историјски контекст у којем се реч геноцид јавља у свести Срба"⁸.

Тачно је да се за тај страшни геноцид над Србима, али и Јеврејима и Ромима, Хрватска провукла уз помоћ политике братства и јединства и није одговарала ни пред једним међународним или националним судом, нити је попут Њемачке била денацификована.

Зато је веома битно да није дошло до узајамног повлачења тужби Хрватске и Србије због геноцида деведесетих прошлог вијека јер преко овог случаја, без обзира на то што геноцид НДХ над Србима није предмет расправе на Међународном суду правде, "докази које ће Србија изнети ући у анале тог суда, а тиме и у историју Другог светског рата на тлу Краљевине Југославије.

"То ће суштински помоћи да данашња међународна заједница стекне праву представу о масовној трагедији Срба у НДХ и да се објективније и непристрасније виде процеси у испровоцираном и наметнутом растурању СФРЈ"⁹.

3. КАКО ЈЕ ПРЕДСТАВЉЕН ДРУГИ СВЈЕТСКИ РАТ (И ЈАСЕНОВАЦ) ПРЕД МСП У КОНТРАТУЖБИ СРБИЈЕ

Од када је Србија поднијела контратужбу, у разним приликама и на више мјеста укључујући и медије, спекулисало се о томе да ли је и како је у њој приказан Други свјетски рат, посебно логор Јасеновац, као парадигма страдања Срба, Рома и Јевреја у том рату.

⁸ Новак Лукић, адвокат из Београда, члан Правног тима Србије у спору по међусобним тужбама Хрватске и Србије пред МСП о геноциду, МРС, 10.03.2014. емисија "Таласање";

⁹ Владислав Јовановић, министар иностраних послова у влади бивше СРЈ, у ауторском тексту објављеном у београдској "Политици", 24. фебруар 2014.;

Таквим спекулацијама погодовала је и чињеница да је сва документација која је достављена МСП била под ембаргом до почетка главног претреса, који је одржан од 3. марта до 1. априла 2014. године. Контратужба Србије и сви прилози и каснији поднесци писани су на енглеском језику, па су и након објављивања на интернетским страницама МСП недоступни, односно неразумљиви за оне који немају приступ интернету или не разумију енглески или француски, који су службени језици тога суда.

Због свега реченог, а због значаја ове проблематике, у договору са организаторима ове Конференције, одлучио сам да превод¹⁰ енглеског оригинала на српски објавим у цијелости и тако га учиним доступним свима заинтересованима, а то су свакако и учесници ове Конференције о Јасеновцу.

3.1. У КОНТРАТУЖБИ

Другом свјетском рату у контратужби Србије посвећено је "Поглавље V", од 388 до 420 тачке, односно од 135 до 146 странице и од 258 до 294 фусноте. Од тога се на логор Јасеновац односе тачке 412 - 420, стр. 142-144. и фусноте 285-293.

"Поглавље V" представљамо у цијелости, укључујући и фусноте.

(Значење појединих израза: Меморијал је допуна хрватске тужбе, чији су аутори Иван Шимоновић, сада на функцији помоћника генералног секретара СБ УН за хуманитарна питања, Иво Јосиповић, сада предсједник Хрватске, који је поднесен суду у марту 2001.; Тужитељ је Република Хрватска, Тужени је Република Србија)

"ПОГЛАВЉЕ V

Упознавање

¹⁰ Превела Корана Штрбац, ДИЦ "Веритас"

388. У овом поглављу дискутовати ћемо о поглављу 2. Меморијала и његовом односу према историјско-политичкој позадини конфликта који је предмет ове расправе.

389. На почетку, треба нагласити да је презентација чињеница у овом поглављу израђена као одговор на Тужитељеву "званичну" и дефинитивну интерпретацију догађаја који су довели до распада бивше Југославије. Као таква, такође се бави и догађајима који су у великој мјери ирелевантни за ову расправу али се тичу злочина геноцида.

390. Што је још важније, Тужитељева презентација догађаја је једнострана, дизајнирана да прикаже Србе и Србију као једине кривце за распад СФРЈ и за злочине почињене током оружаног сукоба. Уопштено се чини да је Тужитељ покушао не само да докаже наводни геноцид него и да потврди своју званичну тврдњу да је агресију започела ЈНА и Србија нападајући Хрватску 1991. године. Међутим, ова тврдња није само ирелевантна за садашњи процес, већ потпуно пропушта да узме у обзир комплексност распада СФРЈ. У сваком случају, као што ће бити демонстрирано у овој Контратужби, чак и да су све тврдње које је Тужитељ навео тачне, (quod non), то још не може да докаже наводни геноцид.

391. Уз то, Меморијал се не бави чињеницама које су у потпуности релевантне, али не иду у прилог Тужитељу, као што је настајање и владавина хрватског национализма и злочини почињени над Србима у Хрватској током рата 1991-1995. што наликује, како ћемо даље у тексту и појаснити, геноциду над Србима у Хрватској почињеном за вријеме НДХ током Другог свјетског рата, а којим се они баве у само једној реченици.¹¹

392. Ово поглавље ће се бавити само наводима из Поглавља 2 који су релевантни за садашњи случај. Тужени изричито негира све Тужитељеве тврдње које се не налазе у презентацији чињеница у овој Контратужби.

393. Редосљед представљања у овом поглављу ће бити сљедећи: Прво, говорићемо о нацистичкој марионетској држави НДХ и геноциду над

¹¹ Меморијал, параграф 2.08

Србима током периода 1941-1945., јер су ти догађаји имали значајан утицај на догађаје од 1991. до 1995.

394. Друго, биће показано да се у Меморијалу не налази само искривљена и нетачна слика српског национализма, већ се избјегава и не спомиње уздизање хрватског национализма које је одиграло велику улогу у конфликту у Хрватској. Зато ћемо се у овом поглављу позабавити и са уздизањем хрватског национализма и дискриминаторном политиком и праксом према Србима из Хрватске од стране хрватске националне владе, која је побиједила на изборима 1990.

395. Треће, ово поглавље ће се бавити и развојем српског покрета у РХ и његовим активностима током ескалације сукоба у СФРЈ од 1989. до 1991.

396. Четврто, ово поглавље ће изложити одређене нетачности и погрешке у Тужитељевом прегледу политичких и војних развоја догађаја током конфликта у Хрватској од 1991. до 1995. као што је успостављање УН заштићених подручја у Хрватској и успостављање РСК.

Независна држава Хрватска

397. Меморијал само један параграф посвећује НДХ и само једна реченица у оквиру тог параграфа говори о геноциду над Србима: "Усташе су имплементирале нацистичку политику и прогањале Србе, Јевреје, Цигане и хрватске антифашисте".¹² Са друге стране Тужени сматра да је НДХ и геноцид над Србима имао јако велики утицај над учесницима догађаја из 1991.-1995. на свим странама, да се о томе треба дискутовати и то узети у обзир када се разматрају ови догађаји. Овој одјељак ће дати неке основне чињенице о НДХ и тада почињеном геноциду. А затим ће бити ријечи о национализму и о рехабилитацији НДХ и усташког покрета за вријеме хрватске националистичке владе која је била на власти 1990.-тих.

¹² Ibid

СТВАРАЊЕ НДХ

398. Независна држава Хрватска¹³ је проглашена од стране усташа 10. априла 1941. У томе су имали подршку нацистичке Њемачке, Италије и других сила Осовине које су у то вријеме окупирале Југославију. Усташе су терористичка организација која је створена 1931. а која је за циљ имала стварање независне и етнички чисте Хрватске државе.¹⁴ Оснивач покрета и његов вођа био је др. Анте Павелић, који је водио НДХ као "Поглавник" (Führer).

399. НДХ је обухватала већину данашње Републике Хрватске, цијелу Босну и Херцеговину као и Срем, дио данашње Србије, и протезала се све до Земуна, у близини Београда.¹⁵ НДХ је била фашистичка марионетска држава која је служила интересима фашистичке Италије и Њемачке.¹⁶

Б. ГЕНОЦИДНА ПОЛИТИКА

400. Приликом преузимања дужности премијера НДХ Павелић се закleo на "Принципима усташког покрета", документу који је он својеручно потписао 1931.¹⁷ У том документу се предвиђа стварање Велике Хрватске унутар "историјских граница", држава у којој би само Хрвати по рођењу или поријеклом имали право да доносе одлуке. Усташка идеологија је креирала теорију о псеудоготском поријеклу Хрвата како

¹³ За више види L. Hory i M. Broszat, "Der Kroatische Ustascha-Staat 1941-1945" (1964); S.G. Pazne, "A History of Fascism 1914-1945" (1995), pp 405-411; I. Gutman (уредник и издавач), "Енциклопедија Холокауста", Вол. 2, пп. 739-740; "Енциклопедија Британика", Књига за 1943. годину, п. 215, под одредницом Хрватска; М.А.Ноаге, "Усташки геноцид", "Јужнословенски журнал", Vol. 25, No. 1-2, 2004, pp.29-38

¹⁴ Ф.Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, п. 21.

¹⁵ Мапа НДХ (Апнех 1).

¹⁶ Види нпр. J.X.W. Верзијл, "Међународно право и историјска перспектива" (1974), п. 313.

¹⁷ А. Павелић, "Принципи Усташког покрета", 1931, које је превео Синиша Ђурић доступно на сајту <http://pavelic.papers.com/documents/pavelic/ap0040.html>.

би се уздигли на аријевским степеницама.¹⁸ Етничко чишћење и заузимање земље је било у центру усташког плана.¹⁹

401. Према подацима Министарства спољних послова нацистичке Немачке, НДХ је у априлу 1941. имала 6.285.000 житеља, од којих је било 3.300.000 Хрвата (52.50%); 1.925,000 Срба (30.62%); 700.000 муслимана (11.13.%) и 360.000 других (5.72%).²⁰ Очито је да је највећа запрека у спровођењу усташког плана да имају етничко чисту државу био велики број Срба унутар НДХ.

402. Одмах по оснивању, НДХ је усвајала бројне декрете који су имали за циљ да обезбиједи правни оквир за државу терора и за геноцид који ће услједити.²¹ У исто вријеме усташе су биле спремне да овај легализовани систем терора спроведу у пракси.

¹⁸ Изјава Анте Павелића дата 13. априла 1941.: " Ми немамо и никада нисмо имали ништа заједничко са Србима, Од Срба нас дијели наша религија и наш физички изглед. Тешко је побркати Хрвата и Србина, ми нисмо Славени", из књиге Ф. Јелића-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, п. 139.

¹⁹ А. Павелић, "Принципи Усташког покрета", 1931, параграфи 8 и 11.

²⁰ Ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ, Загреб", 1977, п. 106.

²¹ Кратак преглед имена и абстракти неких од декрета НДХ без грешке показују природу ове "Државе" и њене намјере:

- Правни Декрет о одбрани људи и државе донесен 17. Априла 1941. заправо уводи стално ванредно стање:

"Ко крши или је кршио или вређа или је вређао на било који начин част, животне интересе хрватског народа, чак и ако је то била само намјера има да се терети за велеиздају." Ко што је јасно речено овај закон се примјењивао и ретроактивно и казна за његово кршење је била смрт.

- Правни декрет о Врховном суду од 17. маја 1941. и Правни декрет о импромпту Врховног суда од 24. Јуна 1941. су донешени како би што ефикасније спровели терор, заснован на претходним декретима. Такви судови су доносили само једну врсту казни - смртну казну која има да се изврши три сата по доношењу пресуде.

"Ови методи су првобитно примјењивани у широком размјеру, нарочито против Срба и Јевреја, а касније и против Хрвата. Хиљаде невиних људи – само зато што су правослелне вјере или што су Јевреји, или само зато што нису усташе – су убијени од стране стрељачких водава или су побијени без неког ваљаног разлога." Шиме Бален, "Павелић", Загреб, 952, п.65

- Правни декрет о забрани ћириличног писма од 25. Априла 1941. којим се забрањује Србима да се користе своје писмо.

403. Имплементација геноцидног плана је почела чим је Влада добила канцеларије. У припремама за почињење злочина, усташке вође су одржале много скупова на којима су Хрвате хушкали на Србе са веома запаљивим говорима. Штампa је служила као важан дио спровођења овога плана.²² Уследило је аутоматско отпуштање Срба из јавне службе, ограничавање њиховог кретања; Срби су морали да носе специјалне повете око руку; и на крају би били протјерани из земље.²³

404. Хрватска политика према Србима може се исчитати из говора Др. Младена Лорковића, министра спољних послова НДХ, у његовом говору у Доњем Михољцу 6 јуна 1941. Он је рекао:

- Правни декрет о заштити Хрватске народне имовине од 18. Априла 1941., као и три правна декрета од 30 априла 1941. – о држављанству, раси и заштити права Аријевске крви и части хрватских људи, уобличујући бројне одредбе о дискриминацији Јевреја и Цигана.

- Правни декрет о слању непослушних и опасних лица на присилан рад у концентрационе и радне логоре, од 25. новембра 1941. Увођење система логора који је био под надзором усташа је једна од правних карактеристика ове државе. Никакав правни лијек није постојао против одлука донесених на основу ових правних декрета ;

- Правни декрет о конфискацији имовине особама које су реметиле јавни ред и поредак од 27. децембра 1941., озакоњена пљачка у име хрватске државе;

- Правни декрет о забрани насиља и нападања државе, одређених особа и имовине, од 20 јула 1942., који је донешен као одговор на све бројнији покрет српске побуне у НДХ, а на основу кога су у логоре слани чланови породица особа које су "реметиле јавно ред и мир, нарушавајући мир хрватског народа".

- Правни декрет о национализацији јеврејске имовине од 30. октобра 1942., име све говори о овом декрету.

Види Аппех 2. Пун текст ових декрета је доступан на хрватском у Зборнику закона и наредба НДХ, издање Министарства правосуђа и богоштовља, Загреб 1941 и 1942; такође и на страници <http://www.crohis.com/izvori/ustzk.pdf>.

²² Већ 11. априла 1941, у уредничком коментару у водећим дневним новинама "Хрватски народ" Срби су колективно означени као вечити непријатељ Хрвата, шаљући им упозорење да ће им судити "правичан хрватски народ". Цитирао Ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, п. 163.

²³ Ibid п.165

"Хрватски се народ мора очистити од свих елемената који су за тај народ несрећа, који су томе народу туђи и страни, који у том народу растварају здраве снаге, који су тај народ кроз десетљећа и стољећа гурали из једног зла у друго. То су Срби и Жидови."²⁴

405. Дана 22. јула 1941. геноцидну политику јасно је обзнанио Миле Будак, министар богоштвља и наставе у НДХ, у његовом на више мјеста цитираном говору у граду Госпићу:

"За преостале – Србе, Јевреје и Цигане- имамо 3 милиона метака. Један дио Срба ћемо побити, други ћемо раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате"²⁵

Ц. ГЕНОЦИД НАД СРБИМА

406. НДХ је починила масовни геноцид над Србима.²⁶ Дио који слиједи представиће основне информације о начину на који је то спроведено.

1. МАСАКРИ И ЛОГОРИ СМРТИ

407. Усташе су починиле први масакр у пролеће 1941. убивши 196 Срба у селу Гудовац у близини Бјеловара и око 400 Срба у селу Благај у близини Слуња.²⁷ У мјесецима који су уследили масовна убиства су постала уобичајена, нарочито у Херцеговини, тако су у јуну 1941. усташе убиле 140 Срба, сељака у близини Љубиње; 180 из села Корита

²⁴ Говор је објављен у "Хрватском Народу" 28. јуна 1941. А цитирао га је ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб, 1977, п. 164 биљешка 95.

²⁵ М. Першен, "Усташки логори", Загреб, 1990, п. 20, такође види Н. Neubacher, "Sonderauftragsudost" 1940-1945, "Bericht eines fliegenden Diplomaten" (1956), п. 18 и ИC ИСТУ, "Тадих", ИТ-94-1-Т Претресно вијеће Мишљење и Пресуда од 7 маја 1997. Параграф 62.

²⁶ "Тачне бројке вјероватно никада нећемо знати, али је јасно да су Павелићеве усташе масакрирале велики број Срба гдје год су их могли наћи". ЦИА, "Balkan Battlegrounds, Војна историја Југословенског конфликта 1990-1995" (2002), Vol. 1, п 81 (Библиотека Палате Мира)

²⁷ Ivo Goldstein, "НДХ 1941: пут према катастрофи" у књизи уредника И. Граовца "Дијалог повјесничара-историчара", Но 7. Friedrich Naumann Stiftung, Загреб, 2002, п. 144.

у близини Гацког, још 160 Срба у близини Љубиње, и још 80 Срба у близини Гацког; око 280 Срба у близини Опузена; 90 Срба у близини Љубушког итд.²⁸

408. Око 2.000 Срба је убијено у граду Глини у централној Хрватској. Прво су усташе ухапсиле и убиле неколико стотина Срба са подручја Глине у мају 1941. Већина српског становништва се тада сакрила у шумама. Усташе су тада објавиле да ће поштедјети оне који се преобрате у римокатоличку вјеру. Велики број Срба је прихватио ову нагодбу и појавили су се у локалној цркви у августу 1941. Када је посљедњи ушао у цркву, закључали су врата. Усташе су почеле да масакрирају жртве користећи ножеве и маљеве. Хиљаде Срба је брутално убијено. Само је једна жртва преживјела, Љубан Једнак, који је преживио тако што се правио мртв.²⁹

409. Јадовно је успостављено као логор смрти у мају 1941. на отвореном на планини Велебит, у Хрватској у личком региону. Много Срба и Јевреја из Госпићког градског затвора је привремено депортовано у Јадовно како би сачекали егзекуцију. Од 11. маја до 21. августа 1941. Јадовно је било мјесто гдје су хиљаде жртава побијене. Процјене историчара о броју жртава варирају од 15–25.000³⁰ до 35.000³¹, па иду чак до 40.000.³²

410. Поред Јадовна било је и других логора за Србе, Јевреје, Роме и хрватске антифашисте у НДХ.³³ Масовна оружана побуна Срба у источној Херцеговини у јуну 1941. убрзала је припреме за рјешење српског

²⁸ М. Першен "Усташки логори" Загреб, 1990, pp 38-39, види такође Ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб, 1977, pp. 166-167.

²⁹ Изјава број 33 Државне комисије за утврђивање злочина које је починио окупатор и његови колаборационисти, Д. Број 406/45 од 2 марта 1945.

³⁰ М. Першен, "Усташки логори", Загреб, 1990, p. 102

³¹ Ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, p. 186

³² Буро Затезало, "Јадовно, комплекс усташких логора 1941." Vol. I, Музеј жртава геноцида, Београд 2007., pp. 382-383 гдје се тврди да је убијено 40.123 људи од чега је било 38.010 Срба, 1.988 Јевреја и 124 друге националност је убијено у Јадовну.

³³ Установљени су већ у пролеће 1941., у мјесту Даница у близини Копривнице; на отоку Пагу (који је такође служио за убијање Срба и Јевреја са подручја Лике и Далмација; у Лобограду, на подручју Загорја; Тења у близини Осиека и у Травнику и Бакову. За ове сврхе су такође кориштени и неки предратни затвори; Лепоглава у

питања кроз концентрационе логоре. Најпознатији је комплекс логора Јасеновац, о којем ћемо више рећи у наставку текста.

411. Поред набројаних логора, постојали су и специјални логори за дјецу која су била одвојена од њихових родитеља. Такви логори су постојали у Сиску и у малом мјесту званом Јастребарско, на путу између Загреба и Карловца, у којима су затвореници били дјеца и у којима су владали очајни услови. У Сиску је послато у логор, према процјенама историчара, између 5.000 и 7.000 српске, јеврејске и ромске дјеце.³⁴ Око 1.600 дјеце је умрло унутар самога логора.³⁵ У периоду од 12. јула до 26. августа 1942. укупно је 3.336 дјеце послато у Јастребарско.³⁶ Према ријечима копача гробова, Фрање Иловара, који је био плаћен за свој рад по броју тијела које сахрани, у мање од мјесец и по дана, 468 дјеце је умрло у логору од глади и болести.³⁷

близини Вараждина, Керестинац у близини Загреба и Крушчица у близини Витеза (М. Перешен "Усташки логори", Загреб, 1990. п. 290.)

³⁴ М. Перешен "Усташки логори", Загреб, 1990. п. 290

³⁵ Ibid. р. 291 Ево како генерал Едмунд Глаисе вон Хорстенау, представник њемачке војске у Србији и Хрватској описује искуства из инспекције у концентрационом кампу у Сиску у новембру 1942.:

"Сада смо обишли концентрациони камп у бившој фабрици. Ужасни услови! Неколико мушкараца, много жена и дјеце, без прикладне одјеће, спавају на каменом поду преко ноћи, жалосте се, плачу и цвиле!...И најгоре од свега: соба уз чије зидове је разбацана слама, која је бачена само зато што ја долазим у инспекцију, и нешто око педесетак голе дјечице, половина њих мртви, а друга половина на издисају. Нећу никада заборавити инвентар у КЗ гдје су били Британци у бурском рату. Ипак таква мјеста су досегла свој врхунац одвратности овдје у Хрватској под Поглавником кога смо ми поставили. Најгори од свих мора бити Јасеновац, гдје обичном смртнику није дозвољено да завири" (Преведено из књиге "Ein General in Zweilicht: Die Erinnerungen von Edmund Glaise von Horstenau", Беч 1980, Вол 3, п- 167).

³⁶ М. Перешен "Усташки логори", Загреб, 1990. п. 288

³⁷ Биљежница Фрање Иловара, копача гробова, која је изложена у Музеју на Козари, Мраковица, а која је репринтована у књизи Р. Милосављевића, "Дечији усташки концентрациони логор Јастребарско", 2009, п. 81.

2. ЈАСЕНОВАЦ

412. У јулу 1941., усташка влада је одлучила да сагради нови комплекс логора, који би се протезао уз обале ријеке Саве у Славонији.³⁸ Јасеновац је био највећи комплекс концентрационих логора у НДХ током Другог свјетског рата,³⁹ и као такав треба да се обради посебно.

413. Као што је био случај и са осталима концентрационим логорима у НДХ, Срби су чинили већину затвореника у Јасеновцу, гдје су уз њих били и Јевреји, Роми и хрватски антифашисти.

414. Већина заробљеника у Јасеновцу окончала је у систематским егзекуцијама које су се одвијале на разним локацијама унутар комплекса логора. Убијања су вршена са изузетном окрутношћу и садистичким иживљавањима.⁴⁰ У циљу да убрзају убијања, од 1942. усташе су кремирале тијела великог броја својих жртава, а заједно са њима спаљивали су и живе људе.⁴¹

415. У извјештају Земаљске комисије Хрватске за истраживање злочина окупатора и његових помагача, из новембра 1945, каже се сљедеће:

³⁸ Мапу локације концентрационих логора Јасеновац видјети у књизи А. Милетића "Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945" Документи (1986)

³⁹ Ф. Јелић-Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, п186. Овај комплекс логора се састојао од логора I (Крапје), логора II (Брочица), логора број III (фабрика цигли позната као Јасеновац, Логор смрти), Радни логор број IV (штавионица) и Камп број V (Стара Градишка), са неколико мјеста масовних егзекуција: Млака, Јабланац, Уштица, Кошутарица, Граник и највеће - Градина.

⁴⁰ Ево како свједок Јакоб Финзи описује своје искуство у логору:

"Радио сам као погребник на логорском гробљу само десет дана. Током тог периода сахрањивао сам обезглављена тијела, тијела без руку, са смрсканим лобањама, без прстију на рукама и ногама, са чавлима закуцаним у груди, одсјечених полних органа, изобличена тијела, плава и црна од батина. Током тих десет дана сахранили смо око 3.000 тијела. Међу њима сам препознао и петорицу погребника које су докрајчиле усташе." Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, "Злочини у логору Јасеновац", Загреб 1946, р. 26 ("Државна комисија Хрватске")

⁴¹ А. Милетић, "Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945. Документи", Vol I pp 30, 557-558.

"Немогуће је утврдити тачан број страдалих у Јасеновцу. Неколицина затвореника је провела одређено вријеме у логору, а затим је пуштена, мање од стотину је успијело извршити пробој из логора у његовим задњим моментима. Како је наглашено раније, усташе су слале затворенике у Јасеновац на принудни рад, али много изјава говори у прилог томе да је много довежених мушкараца, жена и дјеце стигло у Јасеновац само да би их усташе ликвидирале, или би их убили у близини логора и никада не би ни стигли до логора. Године најинтензивнијег усташког терора и масовних злочина су 1941. и 1942. Цијела 1943. и половина 1944. су прошле у знаку релативне умјерености, што значи да масовне егзекуције нису вршене тако често и у таквом обиму као раније. Од августа 1944. до априла 1945., поново су стизали велики конвоји и извођене су масовне егзекуције...

Доље ћемо споменути неких педесетак масовних злочина које су спровеле усташе у Јасеновцу, и ако додамо број затвореника који су убијени индивидуално броју жртава масовних убистава, доћи ћемо до цифре од 500.000 до 600.000.

Као што смо нагласили раније, никада нећемо моћи утврдити тачан број жртава које је прогутао Јасеновац. Ипак, на основу истраживања Државне комисије, можемо закључити да је горња бројка реална."⁴²

416. Та процјена је прихваћена од стране Југословенске владе, и то је постала званична бројка процјене жртава Јасеновца. Процјена о стотинама хиљада жртва прихваћена је и у енциклопедији о Холокаусту *Yad Vashem-s*⁴³ и од стране *Izraela Gutmana*.⁴⁴ Велика бројка жртава у логору смрти Јасеновац потврђена је од стране многих свједока који су свједочили пред разним међународним и домаћим судовима.

⁴² Извјештај Државне комисије Хрватске оп. цит, р. 33

⁴³ Уноси из Енциклопедије, Међународне школе о студијама о холокаусту, *Yad Vashem* – Јасеновац, доступни су на сајту <http://www.yadvashem.org/education/entries/english/29.asp>

⁴⁴ Енциклопедија Холокауста, чији је уредник и издавач *Izrael Gutman*, Vol 1. 1995, pp. 739-740, доступна на <http://www.jasenovac.org/whatwasjasenovac.php>

417. У том контексту, треба забиљежити да је тачан број и етничка припадност жртава логора Јасеновац у НДХ била предметом жучних дебата, нарочито у годинама непосредно прије оружаног сукоба у Хрватској 1991. Како је и било за очекивати дебате нису само академске и имале су озбиљне политичке посљедице. Заиста, потоњи предсједник Хрватске Др. Фрањо Туђман створио је себи име у вријеме када је био дисидент и историчар, вршећи екстремно смањивање броја жртава.⁴⁵ Предсједник Туђман је поново подгријао страсти када је предложио да се остаци усташа које су побили југословенски партизани 1945. ископају и сахране са жртвама усташа у Јасеновцу.⁴⁶ Ово је наишло на негодовање, како Срба тако и хрватских антифашиста.

3. ЗАКЉУЧАК

418. Потпуни број жртава геноцида у НДХ је тешко тачно одредити. Али је такође добро позната чињеница да су нека цијела села затрta без очевидаца који би свједочили о томе. Нарочито је тешко одредити тачан број страдалих жртава у логору смрти Јасеновац. Ако оставимо на страну утврђивање тачног броја жртава, остаје чињеница да је геноцид почињен над Србима у НДХ током Другог свјетског рата.

419. Геноцид је оставио неизбрисив траг на подсвијест Срба у Хрватској и другдје. Догађаји који су водили ка конфликту 1991-1995. и сам конфликт не могу се разумјети без узимања ових чињеница у обзир. Ипак,

⁴⁵ Види Pfeifer, "Хрватска-Туђман и генеза хрватског ревизионизма", Searchlight Magazine, 2003 (Аннех 10) Туђманове тврдње су засноване на раду хрватског истраживача Владимира Жерјавића, који је користио статистички метод да објави чињеницу да је између 83.000 и 100.000 људи убијено у Јасеновцу, види Меморијал пара 2.53. Ипак, Окружни суд у Загребу који је судио и осудио Динка Љубомира Шакића, једног од заповједника логора Јасеновац, 1998, није прихватио Жерјавићеву анализу и резултат. Односно, судски експерт Др. Јосип Јурчевић, предавач опште историје двадесетог вијека на Хрватском универзитету у Загребу, негирао је Жерјавића и све друге демографске процјене, закључујући да ниједна од њих нема научну основу - Окружни суд у Загребу, Суђење Динку Љубомиру Шакићу, Пресуда Но В К-242-257, од 01. Октобра 1999. П.34

⁴⁶ Говор Др. Фрање Туђмана на ИИ конгресу ХДЗ-а у октобру 1993, који је цитирао Виктор Иванчић, "Точка на У", Сплит 1998 (Аннех 11).

како је већ раније поменуто, у Меморијалу се ниједним битним детаљем не помиње геноцид у НДХ.

420. Како ће бити дискутовано у следећем поглављу, српски и хрватски национализма ишли су руку под руку како се криза у бившој СФРЈ приближавала разини оружаног сукоба. Свака из својих разлога, обе стране су се позивале на геноцид из 1941-1945. и на НДХ. Неоспорно је да су српски националисти злоупотребљавали сјећање на прошле догађаје, али тврдње које је поводом овога изнио Тужитељ нису у потпуности тачне, што ће бити демонстрирано у наредном дијелу. Што је битно у тренутном контексту је то да је Меморијал потпуно пропустио да спомене хрватски национализам и његову улогу у догађајима нарочито у рехабилитацији НДХ, усташког покрета и његових симбола."

3.2. ПРИЛОЗИ О ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ (И О ЈАСЕНОВЦУ) УЗ КОНТРАТУЖБУ

Други том Контратужбе Републике Србије посвећен је Другом свјетском рату. Овај том има два дијела, 12 анекса на 230 страница, од чега се на логор Јасеновац односе 4 анекса (4, 5, 6 и 7), на 105 страница, и 26 фотографија.

У наставку дајем број, назив и кратки садржај сваког анекса појединачно:

Део I: Независна држава хрватска 1941-1945. и геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима (историјски извори).

Аннех 1: Мапа Независне државе Хрватске

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a8/Croatia_41_45.gif

Аннех 2: Дијелови законских одредби (декрета) Независне државе Хрватске

- Овлаштење начелника гр. Загреба за донашање одлука, Загреб 11.04.1941.;
- Законска одредба о изванредним народним судовима, Загреб 17.04.1941.;
- Законска одредба о забрани ћирилице, Загреб, 25.04.1941.;

- Проведбена наредба министарства унутарњих послова законској одредби о зарани ћирилице, Загреб, 25.04.1941.;
- Законска одредба о пријеким судовима, Загреб, 17.05.1941.;
- Законска одредба о сачувању хрватске народне имовине, Загреб, 19.04.1941.;
- Законска одредба о некретнинама т.зв. добровољаца, Загреб 28.04.1941.;
- Законска одредба о држављанству, Загреб 20.04.1941.;
- Законска одредба о расној припадности, Загреб, 30.04.1941.;
- Законска одредба о заштити аријске крви и части Хрватског народа, Загреб, 30.04.1941.;
- Наредба о оснивању Заједнице за техничке масти, Загреб 22.11.1941.;
- Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре, Загреб 25.11.1941.;
- Законска одредба о овлаштењу за приенос послова од министарства на велике жупе, Загреб, 25.11.1941.;
- Законска одредба о одузимању имовине особама, које нарушавају јавни мир и поредак, Загреб, 27.12.1941.;Н
- Набављање рационараних лекова – измјена наредбе, Загреб, 20.06.1942.;
- Законска одредба о сузбијању насилних кажњивих чина проти држави, појединим особама или имовини.

Апнех 3: Фикрета Јелић Бутић, "Усташе и НДХ", Загреб 1977, стр. 166-167, 185-187.

Апнех 4: Извјештај Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача - Злочини у логору Јасеновац, Загреб 1946 (ФН Штампано издање, Издавач репринт издања Спомен-подручје Јасеновац, За издавача: Јован Мирковић, Штампана: НИП "Глас" Бањалука, ООУР-а Штампарија, 1980.)

Апнех 5: Мапа концентрационог логора Јасеновац, Извор: Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, Београд, Јасеновац 1986.

Annex 6: Слике из концентрационог логора Јасеновац, Извор: Музеј жртава геноцида, Београд и књига Антуна Милетића, Концентрациони логор Јасеновац, Београд, Јасеновац 1986. (једанаест слика)

Annex 7: Слике дјече жртава у НДХ концентрационим логорима, Извор: Каталог изложбе "Били су само дјеца" издао Драгоје Лукић и Јован Мирковић, Музеј жртава геноцида, Београд 2006. године (20 слика)

Дио II: Деведесете и хрватски историјски ревизионизам и призивање усташких принципа (Исјечци из упоредне литературе и оригиналних извора) -

Annex 8: Хронологија усташког покрета након Другог свјетског рата (припремило Министарство иностраних послова Републике Србије)

Annex 9: Efraim Zuroff , "Операција задња шанса", New York 2009, стр 131-150

Annex 10: Karl Pfeifer, "Хрватска – Туђман и генеза хрватског ревизионизма", Searchlight Magazine 2003.

Annex 11: Виктор Иванчић, "Точка на У (Случај Шакић – Анатомија једног скандала)" Ферал Трибуне Сплит, 1998, стр. 113-115, 132-133.

Annex 12: Исјечци из интервјуа Алексе Црњаковића са Динком Шакићем, заповједником логора Јасеновац "Обављао сам своју дужност", објављеном у "Магазину" у Загребу 1995.

ШТА ЈЕ РЕЧЕНО У ТОКУ ГЛАВНОГ ПРЕТРЕСА О ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ (И О ЈАСЕНОВЦУ)

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 10. МАРТА 2014.

**Обраћање суду Саше Обрадовића, шефа Правног тима
Србије**

8. Ова оптужба за геноцид није једини парадокс хрватског случаја. Моја је дужност да информишем суд да данас људи у Србији већином вјерују

да је хрватска лажна Тужба заправо врста историјске ироније. Наиме, обе стране и Хрвати и Срби, врло добро знају што је геноцид у бившој Југославији, обе стране су училе о страшним злочинима почињеним у Јасеновцу, Јадовну, Јастребарском и другим озлоглашеним усташким концентрационим логорима у Другом свјетском рату. Трагично искуство српског народа у НДХ и и геноцид почињен над Србима, Јеврејима и Циганима од 1941-1945. описан је у Контратужби као дио описа позадине случаја којим се бави тужба.⁴⁷ Наша презентација је поткрепљена поузданим историјским изворима.⁴⁸ Хронологија усташког покрета након Другог свјетског рата, који је сматран константном терористичком претњом Титовој Југославији од 1945-1990., је представљено у анексу 8 Контратужбе. Без ових основних информација, немогуће је у потупности разумјети значење које је 1990-тих имала појава Др. Фрање Туђмана као новог политичког лидера у РХ који се залагао за помирење хрватских комуниста и новоусташког покрета, ни реакцију противљења Срба у Хрватској таквој политици.⁴⁹

9. Ипак у хрватским писаним поднесцима нигдје се не спомиње геноцид из Другог свјетског рата. Тужени примјећује да Тужитељ није ни оспоравао ни негирао презентацију чињеница које се тичу нацистичке владе у Хрватској између 1941-1945., ни у његовој намјери да се уништи српски народ под његовом управом, и постојање усташког става да су Срби претња хрватском националном идентитету. Тужитељ сматра да је историјска позадина која се тиче злочина геноцида почињеног у НДХ ван предмета расправе између двије стране.

⁴⁷ Контратужба Србије, параграфи од 397-420.

⁴⁸ Контратужба, фусн 260-293, пп.137-144 и Аннс.1-7 Контра тужбе.

⁴⁹ Контратужба, параграфи 426-442.

**ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД
11. МАРТА 2014.**

**Обраћање суду проф. Christiana J. Tams-a, професор
међународног права на универзитету
у Глазгову, члан Правног тима
Србије**

35. Господине предсједнице, чланови вијећа, Конвенција о геноциду није донијета да регулише прошлост. Није регулисала Холокауст; донешена је да спријечи будуће холокаусте. Она кодифицира, како нас је Хрватска подсјетила, постојећи злочин. Али њен фокус је на спријечавању; стварању међународног режима против геноцида; и дозвољава државама свијета, без обзира каква им је прошлост, да се прикључе том режиму. Хрватска конструкција о Конвенцији о геноциду игнорише све то.

36. Заправо, Хрватска је јако отворена по овом питању. У својим писаним поднесцима, јасно изражава став да би се Конвенција примјенила на *génocidaires* Другог свјетског рата.⁵⁰ Морам да кажем да професор Крафорд прошле недјеље није поновио тај став, али је то став из ранијих поднесака, и заиста се чини да се такав став може извести из хрватског виђења ретроактивности. Али, ако се конвенција примјени на *геноцидаирес* из Другог свјетског рата, гдје би се зауставила. Вјероватно би била примјењивана и на нека догађаје из Првог свјетског рата такође, или на догађаје из процеса колонизације. Иако то хрватска никада изричито не каже, претпостављамо да би се сви ти спорови могли водити пред овим судом – јер су то сва питања која се односе на дужност да се спријечи геноцид, и да је способна, како каже проф. Крафорд, да обухвати догађаје из прошлости. Одбацујући примједбу Србије као "формалистичку", Хрватска диже приговор који би могао дозволити да се сукоби стари десетак или стотињак година изведу пред овај суд. Да ли је ово можда и пожељно, ја заиста не знам, а није ни важно. Али је

⁵⁰ РЦ, пра 7.11

сасвим јасно што су састављачи Конвенције имали на уму. Ништа у "самој природи уговора" – *la nature même du traité* – не говори о ретроактивној примјени конвенције.

...

42. Као илустрација, дозволите ми да се позовем на Nehemiah Robinsona, пионира у проучавању Конвенције о геноциду, његова студија је објављена прво 1949, а онда поново обављена 1960: Према Робинсону "Не може сматрати да Конвенција обавезује потписнике да казне прекршиоце за дјела која су почињена пре него је конвенција ступила на снагу у датој земљи."⁵¹

43. Петнаест година касније, мој колега проф. William Schabas, у својој књизи о геноциду се сложио са тим ставом: "Не постоји ништа у Конвенцији о геноциду што би указало "на другачију намјеру" (у смисли члана 28 VCLT)... "Проста је чињеница да се конвенција о геноциду не може примјенити на дјела почињена пре њеног ступања на снагу."⁵²

44. Господине предсједнице, ставове Робинсона и Шабаса дијеле и државе потписнице. Позваћу се на један примјер, он је скоријег датума и није конвенционалан. 2010, у њемачком парламенту њемачки државник је рекао ово:

"Конвенција о превенцији и кажњавању злочина геноцида донесена је 9. децембра 1948. а ступила је на снагу 12. јануара 1951. За Савезну Републику Њемачку ступила је на снагу 22. фебруара 1955. (и сада долази најважнији дио) *НЕ ПОСЈЕДУЈЕ РЕТРОАКТИВНО ДЕЈСТВО.*"⁵³

45. Господине предсједнице, чланови вијећа, може ли бити јасније? И да се вратим на оно што сам поменуо раније, да ли би да је другачије, Немачка ратификовала Конвенцију без овог временског ограничења? И како је суд рекао 1951., аутори и Генерална скупштина су ратификовали Конвенцију да буде "универзална за све" – да учествује што је више (рекао је овај суд) могуће земаља"⁵⁴ Професор Крафорд је у петак

⁵¹ Робинсон, "Конвенција о Геноциду", 1960, п. 114.

⁵² W.A. Schabas, Геноцид у међународном праву", 2008, п.643.

⁵³ Види Немачки парламент doc. No.17/1 (2010) p.5.

⁵⁴ I.C.J. Reports 1951, p 24.

нагласио који су циљеви и сврха Конвенције. Али аргументи које је изнио поткопавају визију аутора о споразуму "универзалном за све". И противе се генерално прихваћеном временском принципу код потписивања уговора – који је потврђен У ИЛЦ и у Бечу, а примјењује се од 1969. и потврђен је од овога суда. Хрватски захтјев за ретроактивност не може проћи.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 13. МАРТА 2014.

Обраћање суду шефа српског Правног тима Саше Обрадовић

2. Господине предсједнице, поштовани чланови вијећа, Операција "Олуја" није била изолован догађај. То није био једини ратни инцидент. Операција је била унапред добро планирана као је рекао генерал Јанко Бобетко у својој књизи, и представља један од кључних догађаја у дубокој трагедији југославенских народа по распаду њихове земље.

3. Када међународни судови суде за овако велике злочине, као што су геноцид и злочини против човјечности, уобичајено је да се пре било какве дискусије почне са историјском и политичком позадином догађаја. Тужени је Суду доставио велики број документа. Али без увида у позадину догађаја⁵⁵, Суд не може у потпуности схватити како се развила и кретала спирала злочина између Срба и Хрвата, и како је опстала тако дуги низ година иза наизглед мирног периода социјалистичке владавине, и како је та спирала досегла свој врх током операције Олуја 1995. Ако овај суд не би био упознат са догађајима у Југославији током Другог свјетског рата, нарочито у НДХ, не би могао да разумије ријечи које је изрекао млади хрватски војник, који је приликом уласка у Книн 5. августа 1995., када га је сусрео сведок Hill-а, Полицијски командант УН полиције у Сектору Југ и рекао му "да чека на ово од 1945."⁵⁶ Нити како је могуће да преко два милиона књига буде спаљено 90-тих у

⁵⁵ Контратужба пара 397-420, и аннс. 1-12.

⁵⁶ Готовина, ИТ-060-90, Транскрипт, 27 мај 2008, п. 3751, анн 44 Рејоиндер Србије.

Хрватској под изговором да су "неприхватљиве", над књигама је извршен књигоцид јер су их писали српски аутори, или су штампане на ћирилици, или само зато јер су говориле о Југославији.⁵⁷

4. Нити се могу разумјети ријечи хрватског предсједника на Брионима без спознаје идеологије која се налази у позадини, а која описује као "профашистичку" госп. Efraim Zuroff, директор Центра Симон Визентал у Јерусалиму, у својој књизи "Операција Задња Шанса".⁵⁸

...

142. Даље, неколико изјава Хрватског државног врха датих *ex post facto* (на основу каснијих чињеница) потврђују намјеру која је постојала током Операције Олуја.

У свом еуфоричном говору у Книну одржаном 26. августа 1995. предсједник Туђман је изјавио:

"Нема повратка на старо, на вријеме када су Срби ширили рак у срцу Хрватске, рак који је изједао хрватско национално биће и који није дозвољавао Хрватима да буду господари у својој властитој кући."⁵⁹

143. Та изјава предсједника Туђмана јако је слична изјави Др. Младена Лорковића, министра иностраних послова, који је рекао:

"Хрватски народ мора очистити себе од свих злосретних елемената, који су нам увезени и страни, и који воде од једног зла до другог, десетљећима и стољећима. То су наши Срби и Јевреји."

Једина разлика између те две изјаве је да је потоња објављена у новинама "Хрватски људи", пре 50 година, 28. јуна 1941. године, на почетку Другог свјетског рата и геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ.

⁵⁷ види Славенска ревија, Вол. 72, Број 2 Лјето 2013, Анте Лешаја: Уништавање књига у Хрватској 1990-тих.

⁵⁸ Контратужба ann 9.

⁵⁹ BBC Summary of World Broadcast, 28 август 1995. Понедељак, Други дио Централна Европа, Балкан, Бивша Југославија; Хрватска, ЕЕ/Д2393/Ц . Доступно на: <http://emperors-clothes.com/docs/tudj.htm>; видео доступан на <http://www.youtube.com/watch?v=OOqB4sQ5am4>

144. Значи, Тужитељев шеф државе сматра да су "Срби рак који се шири у срцу Хрватске". Исту метафору користио је и министар иностраних послова Хрвоје Шаринић у свом обраћању амбасадору УСА Питеру Галбрајту када су, након операције Олуја, причали о могућностима повратка Срба у Крајини својим домовима. Према Галбрајту који је свједочио у случају Готовина, Шаринић је рекао сљедеће: "Не можемо да прихватимо њихов повратак. Они су рак у стомаку Хрватске."⁶⁰ Разлика између двије изјаве је само у лоцирању Крајине у националном тијелу Хрватске, док став два државника према Србима остаје исти.

145. У нашем одговору, професор Шабас је објаснио кориштене метафоре, њихов злостан и отрован језик који је водио до елиминације групе људи.⁶¹

146. Тешко је замислило да су се та два става, које су изнијели Предсједник и министар вањских послова, појавила непосредно након Олује. Не, господине предсједниче, нема сумње да ове изјаве дате *ex post facto* одражавају њихове ставове према Србима у Хрватској генерално, и да је тај став постојао и у вријеме када је операција припремана на Брионима. Тужени је примјетио да Тужитељ до сада није упутио ни једну ријеч како би објаснио ове изјаве свог државног врха. И то, само за себе, нешто говори.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 14. МАРТА 2014.

Обраћање суду Prof. William Schabas, професор међународног права на Middlesex универзитету у Лондону и професор међународног права и људских права, Leiden универзитет, члан правног тима Србије

31. Господине предсједниче, чланови вијећа. Сада се враћам састанку на Брионима, Брионским транскриптима. У аналима геноцида, етничког чишћења и сличних злочина, ријетко је могуће упријети прстом у

⁶⁰ Готовина и др. Свједочење свједока Питера Галбрајта, 23. јуна 2008. Транскрипти, п.4939

⁶¹ РС, пара.786

састанак на којем је план да се уништи група припреман, представљен и дискутован. Славни примјер је наравно Ванзејска конференција одржана у фебруару 1942. На овој конференцији виших нацистичких старјешина кован је план уништења Јевреја у Европи, а за то су користили ужасни еуфемизам "коначно рјешење". Неки такозвани историчари који негирају или тривиализују прогањања и уништавања Јевреја, тврде да је та конференција била двосмислена, не тако важна и знатно је умањују значај, и тврде да је погрешно интерпретирана, и на тај начин потичу питања о томе шта је значила а не дају никакве одговоре. Али ако се она посматра у контексту, укључујући и расистичку кампању која јој је претходила као и разумјевање трагедије која је усљедила, нема сумње о томе што је суштина одлуке из Ванзеа.

32. Да ли су Бриони ишта другачији? Тужитељ тврди да је састанак погрешно интерпретиран, да су записи некомплетни и непоуздани. Успут ћу поменути када им се Брионски транскрипти чине корисним, нпр. кад се ради о сугестији да им треба оставити правце бјекства, Тужитељ је више него срећан када се ослања на њих.⁶² Тужитељ такође тврди да наш случај стоји или пада на Брионима, као да су докази о планирању састанка потребни како би се направио случај да је геноцид почињен. Таквог састанака нема у наведеној Тужби, али овдје он постоји, зато тужитељ може да склопи своје шаторе и да се врати кући.

33. Као што је и код Ванзеа, да би се схватила значајност Бриона контекст је све. Својим излагањем ћу подићи маглу која се надвила над транскрипте, уоквирујући их у оно што знамо да је дошло после њих као и у оно што је било пре.

⁶² Меморијал пага 4.16.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 18. МАРТА 2014.

Обраћање суду Весне Црнић - Гротић, шефа Правног тима Хрватске

6. Закључци које сте чули прошле недјеље - ревизионистичка историја - немају основу у реалности. Налази Претресног и Жалбеног вијећа ИСТУ-а у потпуности оправдавају Тужитељев став у овом процесу.

...

17. Налази у случају Готовина који се тичу намјере Предсједника Туђмана, утврдили су да се у Брионским транскриптима говори о припремама легалне војне операције. Тужитељ са жаљењем примјећује коментаре господина Шабаса од прошле недјеље у којима изједначава оне који одбијају да читају Брионске транскрипте кроз призму геноцида са онима који негирају Холокауст и који одбијају да признају историјске чињенице о Ванзејској конференцији. Овоме треба придодати и изјаву професора Шабаса - дату ван ове суднице - да није било геноцида у Сребреници.⁶³ Посебно је за жаљење чињеница да професор Шабас подрива интегритет оних који не гледају на Брионске транскрипте на начин на који је то одабро он или његов клијент, укључујући и интегритет судије Мерона, који је и сам преживио холокауст и судије Патрика Липтона Робинсона, бившег предсједника ИСТУ и кандидата за овој суд. Оптужбе професора Шабаса су озбиљне и недостојне ове суднице.

28. Тужени тражи да се оправдају његове раније акције тврдњом да су Срби у Хрватској само реаговали на избор предсједника Туђмана из свога страха од понављања злочина из Другог свјетског рата који су почињени над њима. То је погрешно. Страх српског народа је настао у кампањи говора мржње упереној против Хрвата и њихове демонизације као усташа што смо ми демонстрирали у нашој тужби.

29. Даље, тврдње госп. Обрадовића да су Срби само реаговали на предсједника Туђмана такође су погрешне. Српска побуна у Хрватској сеже

⁶³ William A. Schabas. "Да ли је геноцид почињен у Босни и Херцеговини? Прве пресуде ИСТУ-а", 25 *Fordham International Law Journal* 23, 2001. стране од 45-46

до најмање 1989., далеко прије него је изабран предсједник Туђман. У јулу 1989. у близини Книна, окупило се хиљаде Срба, носећи слике Слободана Милошевића и са четничком иконографијом из Другог свјетског рата, и вичући "Ово је Србија!". То су људи који су вјеровали да је њихова "једина домовина" Србија, не Југославија како тврди госп. Обрадовић. Након овог догађаја усљедило је још оваквих "народних окупљања" у другим дијеловима бивше Југославије гдје су живјели Срби - као што су Косово, Војводина и Црна Гора - што је стварало анексиозност међу хрватским народом. Зашто су се 1989. бунили не само у Хрватској него широм бивше Југославије? Господине предсједниче, чланови вијећа, оно што је уништило Југославију и донијело рат у Хрватску, рат који Хрватска није жељела, био је српски национализам и жудња за Великом Србијом.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 28. МАРТА 2014.

Обраћање суду Mr. Wayne Jordash, адвоката и члана Правног тима Србије

11. Међутим, како Тужени стално приговара, ово је једнодимензионална и погрешна слика. То је карикатурална прича о распаду Југославије и генезе насиља које почиње са зликовцем у стилу филмова о Џејмс Бонду оличеног у Слободану Милошевићу, окруженог са сљедбеницима, Шешељем и другима, који потпаљују ватру екстремног српског национализма са ужасним геноцидним посљедицама.

12. Проблем је, наравно, са ово поставком то што Тужитељ отклања сваки траг Туђмановог отровног режима и себи прилагођава поставку.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 28. МАРТА. 2014., ПОПОДНЕВНА СЕСИЈА

Обраћање суду проф. William Schabas

Постоје бројни докази да је Туђман намјеравао да насели Крајину са Хрватима. Ово је један од круцијалних доказа јер је постојала само једна

препрека која је стајала на путу извршењу Туђмановог плана. Скоро 200.000 Срба је већ било тамо настањено. Операција Олуја се у хрватским поднесцима описује као рат за "ослобођење". То је можда био један од циљева, Али други је био стварање lebensraum (животног простора) за стотине хиљада Хрвата.

ЗАПИСНИК МСП СА ГЛАВНЕ РАСПРАВЕ ОД 1. АПРИЛА 2014.

Обраћање суду Philippe Sands, професор права у Лондону, члан Правног тима Хрватске

9. Једнако несретно је позивање професора Шабаса на догађаје из јануара 1942. Могуће је да је паралела ове врсте направљена: "траљаво" и "неприкладно", његовим ријечима, може се рећи недоречено. Али можда нисмо сами у осјећају нелагодности и утиска да шта је заступник дао једном руком, одузео је другом, са најзлосретнијом референцом о "Туђмановом "коначном рјешењу" и "Lebensraum"-у, Sir Keir Starmer је рекао више него довољно о брионским транскрипцијама, а то је урадио и ИСТУ.

РЕАГОВАЊА НА "ИЗВОЂЕЊЕ" ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА ПРЕД МСП

ПОЛИТИКА "Политика" Београд, 03.03.2014
- Шабас: Суђење у Хагу је суђење
Туђману

"Шабас је у интервјуу за *Политику* рекао да оптужба Србије против Хрватске за геноцид има снажно упориште у провокативним, расистичким изјавама Фрање Туђмана, његовим екстремистичким погледима, као и у историји која сеже до времена Другог светског рата, што уз понашање хрватске војске током 'Олује' представља јак случај геноцида."

"Вечерњи лист" Загреб, 14.03. 2014.
- Шекс: Хрватска треба повући
безрезервну подршку уласку Србије
у ЕУ

Мислим да је та протутужба Србије резултат тога да се тек толико одговори и да се покушава парирати хрватској тужби за геноцид. Врло су танки и слаби аргументи Србије у протутужби за геноцид, посебно кад иду с тиме да је ова Хрватска сљедник НДХ, премда у свијету, не само по хрватском Уставу, то не стоји. Хрватска није правни сљедник НДХ и не може Хрватска одговарати за режим усташке НДХ. То је један спин којим се настоји упорно задњих 70-ак година хрватски народ приказати као геноцидни народ и рачунају да би то могло изазвати неке сентименте код судаца. Све у свему врло шупља аргументација – тврди Владимир Шекс те додаје да хрватска државна политика никада није била геноцидна, а да су злочини у Олуји или прије и послје појединачни злочини, а не злочини у режији хрватске државне политике. С друге стране, српски злочини су резултат државне политике Србије, каже Шекс.

"Dnevno.hr", Загреб, 15.03.2014.
- Упс, Карамарко би повукао подршку Србији за улазак у ЕУ... Знате ли како је мислио прије?

Томислав Карамарко разљућен је лажима које пред судом у Хаагу износи правни тим Србије.

"Србија се служи неким недопуштеним средствима у својој обрани и повлачење безрезервне подршке Србији за улазак у ЕУ свакако је једна од мјера о којој се треба разговарати." – рекао је Карамарко, додајући како сматра да Олуја није била акција етничког чишћења него легитимна акција ослобађања хрватског територија од окупатора. "Заиста је доста, рекао бих, иживљавања на нашој борби за слободу", изјавио је уочи прославе 24. обљетнице ХДЗ-а у Вировитици.

Карамарко је у много чему у праву јер српски правни тим користи многе рупе у закону и из нафталина вуче Јасеновац и НДХ, а све како би се доказала "геноцидност у Хрвата". У праву је и кад каже и да треба разговарати о повлачењу подршке за улазак Србије у ЕУ која нас сада здушно поткопава и пред цијелим свијетом простире "прљаво рубље, прљавих Хрвата". Треба разговарати, да... Али, Карамарко је већ имао прилику разговарати о томе, па ју је упрскао...

"Танјуг", Београд, 16.03.2014.
- Председник Владе Хрватске Зоран Милановић тврди да се догађаји у Хрватској током рата 90-тих година не могу изједначавати са холокаустом.

Упитан до коментарише процес који се у Међународном суду у Хагу води поводом међусобних тужби Хрватске и Србије за геноцид, те да је Србија у својој противтужби догађаје у Хрватској током протеклог рата изједначила са холокаустом, Милановић је рекао:

"Ми знамо шта је истина. То није истина", рекао је кратко Милановић, пренела је агенција Хина.

NOVI LIST

"Нови лист", Ријека, 17.03. 2014.
- Интервју Весна Црнић-Гротић:
Србија поновно распирује
међунационалну мржњу

Друга страна непрестанце спомиње усташе и Други свјетски рат, Јасеновац и НДХ, чиме као да се понавља образац којег се добро сјећамо с краја осамдесетих и почетка деведесетих, када су се злочини који су се догодили у прошлости извлачили као оправдан мотив за освету. Може ли злочин геноцида бити оправдан ранијим геноцидом?

- Наравно да не. У примјеру Србије можемо видјети како манипулација повијесним чињеницама може довести до искривљене слике, која за собом вуче крваве посљедице. Жао ми је што су се српски колеге одлучили за исту реторику 2014. године.

"Хрватски тједник", Задар, 24.03.2014.
- Анте Назор⁶⁴: Српски нас је правни
тим конструкцијама вратио у вријеме
Милошевићеве владавине -
Континуитет великосрпске политике

Инзистирање на повезаности НДХ из Другога свјетског рата и сувремене Републике Хрватске неутемељено је из више разлога. Устав Републике Хрватске о томе јасно говори. И не само Устав. Таква реторика – у стилу ‘Србија до Токија’ – и свјесна замјена теза, односно фалсифицирање повијести, није темељ за мирнију будућност на овим просторима. Да не говорим о успоредби састанка на Бријунима с одлукама о ‘коначноме рјешењу жидовског питања’, која излагање српскога тима пред Међународним судом у Хаагу своди на разину бесмисленог препуцавања малограђанских доколичара без разума и достојанства у некој задимљеној крчми. Извори недвојбено показују да узрок рата у

⁶⁴ Аутор је равнатељ Хрватског меморијално-документацијског центра Домовинског рата

Хрватској 1991. не треба тражити у постојању НДХ, него у континуитету великосрпске политике, односно у садржају великосрпских пројеката и докумената насталих прије 1941. године.

ПОЛИТИКА

"Политика", Београд, 25.03.2014.

- Стеван Ђорђевић⁶⁵: "Иронија хашке судбине"

Злочини етничког чишћења у операцији „Олуја”, као и у „Бљеску”, имају, због своје масовности, метода како су вршени и јасно изражене *намере*, извесне елементе злочина геноцида инкриминисане одредбама поменуте конвенције о геноциду.

Они се настављају и понављају, то јест имају основу и сличност са злочинима почињеним против српског народа у време НДХ. Нажалост, злочини из 1941–1945. у Јасеновцу и другим страстиштима нису међународноправно одговарајуће процесуирани у Нирнбергу 1946. и касније. Иронија је судбине за ратне генерације из Другог светског рата да доживе да Хрватска тужи Србију за геноцид. Сувише има, на штету Србије, једностраних одлука и ставова међународних органа и других држава, изјава у медијима о ратним злочинима и одговорности у оружаним сукобима на тлу Југославије. Примењивани су различити стандарди у истоветним ситуацијама. У интересу је будућих генерација да се региструју сва непочинства учињена на обема странама и добију одговарајућу судску оцену.

"Вести, Фракфурт, 01.04. 2014".

- "Непримерно је рећи да су нацисти и Туђман слични"

Хрватска заступница (Весна Црнић-Гротић) нагласила је да је "апсолутно непримерно" било то што су чланови српског тима сугерисали да је политика према Србима председника Хрватске Фрање Туђмана

⁶⁵ Аутор је професор међународног права и међународних односа на Правном факултету БУ, у пензији.

била слична са нацистичким "коначним решењем" за Јевреје у Другом светском рату.

ПОЛИТИКА "Политика", Београд, 02.04.2014. - Без Бриона не би било "Олује"

Хаг – Мој циљ није био да сугеришем поређење између операције "Олуја" и нацистичког холокауста. Уместо тога, објашњавао сам да записници са састанака, као што су Бриони и Ванс, могу бити предмет бенигног тумачења, уколико се посматрају ван контекста дешавања, каже за "Политику" професор Вилијам Шабас, члан нашег правног тима, коментаришући оптужбе које су са хрватске стране протеклих дана стизале на његов рачун.

– Ми знамо шта значи израз "коначно решење" који се користио на конференцији у Вансу зато јер знамо контекст у коме је такав израз употребљен, од нацистичког антисемитизма који је претходио конференцији, до политике истребљења која је потом уследила. Неки су покушали и да брионски састанак представе небитним. Такав предлог је имало и Жалбено веће Хашког трибунала у предмету "Готовина" и наравно, то је била позиција Хрватске током расправе пред МСП-ом. Али, када се тај састанак стави у контекст, са свешћу о Туђмановим расистичким ставовима и његовом јасном намером да се испразни Крајина тако да тамо где су Срби живели генерацијама насели Хрвате, а такође уз уважавање свега што се догодило, онда не може бити никакве сумње о томе који је значај и смисао брионског састанка – објашњава професор Шабас.

ОЧЕКИВАЊА

"РТС", Београд, 05.03. 2014.

- Јутарњи дневник

Председник Документационо-информационог центра "Веритас" Саво Штрбац сматра да је у Србија постигла успех самим тим што јој се пружила прилика да пред Међународним судом правде у Хагу представи све доказе о злочинима над Србима које је до сада прикупила.

Ниједан злочин над Србима до сада није "покривен" пресудама међународних судова, указује Штрбац и напомиње да сада комплетна документација коју је српска страна прикупила постаје "баштина света".

"Чак и да суд утврди да није било геноцида над Србима, мењаће се перцепција да су само Срби злочинци", истакао је Штрбац гостујући у Дневнику РТС-а.

Председник Документационо-информационог центра Веритас Сава Штрбац изјавио је данас да спор за геноцид који воде Хрватска и Србија не може да погорша односе ове две државе, чак напротив он сматра да може да га побољша и оцењује да након првих излагања Хрватска страна није рекла ништа што се већ није знало.

"Цивилизацијски је решавати спорове преко суда. Најбоље је да суд одлучи да ли је било геноцида са једне или друге стране или га није било. Ово може само да побољша односе две земље. Да је дошло до политичког договора то не би могло да задовољи ни један народ, јер су политичке елите промењиве и у Хрватској и овде", рекао је Штрбац гостујући на РТС-у.

"Међународни радио Србија",

10.03.2014.

- Процес у Хагу: Аргументи Србије

Штрбац је истакао да постоје три могућности – да Суд након спроведене главне расправе утврди да је било обостраног геноцида, да је било једностраног геноцида или да га уопште није било.

Према његовим речима, многи познаваоци прилика сматрају да је нај-објективнија трећа солуција – да геноцида није било ни са једне ни са друге стране.

”Нормално је да правни тим Србије сматра да ћемо успети да докажемо да је геноцид почињен над Србима из Крајине у време, током и након операције ‘Олуја’, с обзиром на број мртвих, протераних и спречавање повратка и сву имовину која им је уништена”, рекао је Штрбац.

Ако Суд, ипак, закључи да није било геноцида ни са једне ни са друге стране, Штрбац сматра да ће за Србе бити позитивно и ако се одговори на питање шта је онда тачно било када, како је рекао, протерате више од 400.000 људи, побијете више од 7.000, уништите им сву имовину и спречавате повратак 18 година по завршетку рата.

**SLOBODNA
DALMACIJA**

**"Слободна Далмација", 01.04.2014.,
Завршена расправа по тужби за
геноцид: "У Србији се још увијек чују
митови да је Вуковар ослобођен"**

Главни заступник Србије Саша Обрадовић нагласио је како Београд остаје чврсто при ставу да је операција Олуја представљала геноцидну кампању, па очекује и такву пресуду.

"Тешко нетко може бити задовољан у ситуацији када своју државу брани од оптужби за геноцид, али план смо потпуно испунили, од хрватске стране нисмо добили ништа непредвидиво и имам пуно повјерење у суце да ће донијети исправну одлуку", рекао је Обрадовић.

"Но, без обзира хоће ли суд прихватити нашу тужбу, остварили смо велики циљ и приказали истину о страдању Срба у Олуји и рату опћенито", додао је.

Црнић-Гротић: По њезиним ријечима, људи у Србији морају отворити очи, одрећи се митова о изгубљеним ратовима и у поступку приближавања ЕУ-у рашчистити са својим кривим преодбама о догађајима 90-тих година прошлога стољећа.

"То би био почетак помирења на подручју бивше Југославије. Ако остано немо укупани у својим митовима, можемо се надати понављању истог циклуса кроз 20, 30, 50 година што би било трагично", упозорила је професорица међународног права из Ријеке.

Хрватима је тешко заборавити оно што се догодило 1991., али су се својих заблуда ријешили што потврђује пуноправно чланство у ЕУ-у. "То је пут којим би Србија требала кренути, рашчистити са заблудама и прикључити се земљама Еуропе", каже Црнић-Гротић.

"Танјуг", 01.04.2014.,

Обрадовић: Очекујем да Хрватска буде осуђена

"Ратни злочини не застаревају и то ћемо радити не само због српских или хрватских жртава, већ због целог човечанства, то је дужност и Србије и Хрватске и то је пут за помирење", нагласио је Обрадовић.

Он се сложио са хрватском колегиницом Весном Црнић Гротић треба да дође до помирења, али заснованог на историјским чињеницама и у том смислу подсетио да је Србија у поднеску из 2010. преко МСП-а понудила Хрватској да се постигне споразум око спорних чињеница које се односе на мртве и жртве, па да онда суд одлучи да ли је било геноцида или не, али да одговор Хрватске није стигао.

"С друге стране била је тишина, зато што је тај споразум захтевао да се говори и о српским жртвама а не само о хрватским", закључио је Обрадовић.

Он је данашње излагање одбране хрватског тима коментарисао као замену теза, услед недостатка аргумената и услед доказа о масовним убиствима Срба.

Шефица хрватског правног тима Весна Црнић Гротић оценила је данас да је њен тим на најбољи и уверљив начин одговорио на све наводе из

противтужбе Србије за геноцид и изразила очекивање да ће суд противтужбу одбити, напомињући да они нису ту да бране Независну државу Хрватску (НДХ из другог светског рата).

"Ми смо овде да заступамо интересе Хрватске и није наш посао да бранимо НДХ нити је то потребно а баш ни могуће учинити", рекла је Црнић Гротић после завршетка усмене расправе пред Међународним судом правде у Хагу у спору између Србије и Хрватске по узајамним тужбама за геноцид од 1991. до 1995. године.

Она сматра да је позивање на НДХ "део хушкачке реторике из времена Слободана Милошевића да би се демонизовали Хрвати".

Одговарајући на новинарско питање, Црнић Гротић је навела да је Хрватска рашчистила са заблудима из прошлости а да је потврда за то и пуноправно чланство у Европској унији.

То би, како је навела, требало и Србија да уради – да рашчисти са заблудима и придружи се земљама Европе.

ПОЛИТИКА "Политика", 02.04.2014., Без Бриона не ни било "Олује"

(Из интервјуа професора В. Шабаса)

Како оцењујете ову јавну расправу?

Јавна расправа је важан део поступка пред Међународним судом правде. Она даје могућност да се појасне докази и закон, те да се пажња усредсреди на конкретна питања. Мислим да је Србија увелико искористила ову прилику. Она је била у стању да се супротстави мањкавостима хрватског случаја. Србија је такође на јасан и елоквентан начин објаснила јавности природу хрватских напада за време операције "Олуја". Током поступка, српски тим се држао достојанствено и професионално, чиме је зарадио поштовање судија и свакога ко је присуствовао поступку.

Колики је значај одлуке МСП-а за евентуалне будуће случајеве? Видели смо колико се сада често позивају на одлуку суда из 2010. године, када је пресудио да Декларација о независности Косова није противна међународном праву. То сада користе и Крим и Венеција и Шкотска...

Немогуће је говорити о значају одлуке за будуће случајеве док је не будемо видели. Многе судије овог суда сматрају да је њихова улога да унапреде закон. То значи да они доносећи пресуде имају у виду, не само разрешење спора између конкретних странака, него и то колико могу да допринесу унапређењу законодавства. Када је 2007. године доносио одлуку по тужби БиХ против Србије, суд је веома корисно појаснио како треба тумачити члан 2 Конвенције о геноциду. Тада је усвојен релативно рестриктиван и конзервативан приступ тумачењу геноцида. У мојим поднесцима покушао сам да покажем како је овакав приступ генерално прихваћен и коришћен од 2007. године. Позвао сам судије да се и сада не двоуме него да следе приступ који су имали и 2007. године.

**БЕСПЛАТАН ПРИМЈЕРАК
BESPLATAN PRIMJERAK**